

Les memòries de la Transició

Un exercici de personalització de la història

Tesi doctoral de Marta Rovira i Martínez

Dirigida pel Dr. Salvador Cardús i Ros

Departament de Sociologia

Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia

Universitat Autònoma de Barcelona

Setembre de 2011

Tot està bé si acaba bé?

Presentació.....	7
Introducció	13
1. La memòria com a fet social	17
1.1 L'objecte de la memòria: entre la construcció i l'apropiació del passat	22
1.1.1 Canvi social i experiència del temps.....	22
1.1.2 A la recerca del temps perdut.....	25
1.1.3 El passat té futur	29
1.1.4 La retenció del passat: record i memòria	30
1.2 L'estructura de la memòria: el relat	38
1.2.1 Principis constitutius de la narrativa.....	38
1.2.2 La finalitat de la memòria: redempció, testimoniatge, judici	44
1.2.3 La veracitat del relat	48
1.3 El subjecte de la memòria (la memòria col·lectiva).....	51
2. La construcció social de la biografia.....	57
2.1 La literatura del "jo" i el gènere autobiogràfic.....	61
2.1.1 La descoberta del "jo"	62
2.1.2 Subjecte i veritat en el relat autobiogràfic	66
2.1.3 Jo pos per testimoni.....	68
2.2 El mercat dels textos memorialístics	73
2.2.1 El gènere de memòries	73
2.2.2 Precisions al voltant d'un gènere literari	77
3. Oblit i desmemòria	79
4. La Transició: la construcció d'un relat	87
4.1 La Transició com a període històric.....	91
4.1.1 La Transició com a matèria d'estudi	91
4.1.2 Una Transició iniciada des del règim?	97
4.1.3 Les mobilitzacions i el canvi dins la reforma	105
4.1.4 Una oposició que va guanyar	113
4.1.5 La Transició de les elits	119
4.2 Les bases d'un relat "oficial"	130
4.2.1 L'herència del Franquisme en la memòria de la Transició	134
4.2.2 Mitificació d'una no ruptura.....	138
4.2.3 L'amnistia com acte de reconciliació	140
4.2.4 Una Transició democràtica a la democràcia	141
4.2.5 La memòria del consens	142
4.2.6 Els protagonistes	144
4.3 La difusió del relat	148
4.3.1 La Transició feta des de la televisió.....	149
4.3.2 Col·leccionables, commemoracions i efemèrides: la Transició a la premsa.....	155
4.3.3 Les memòries personals com a pòsit de veritat.....	162
5. Les memòries personals sobre la Transició. Una proposta d'anàlisi	167
5.1 La Transició (1975-2000) com a construcció autobiogràfica.....	170
5.1.1 La seqüència cronològica de la publicació de memòries	171
5.1.2 El gènere memorialístic de la Transició	174
5.1.3 Els perquès de les memòries	178
5.2 Una hermenèutica de la memòria de la Transició.....	187
5.2.1 Tres preguntes per a una hermenèutica de la memòria de la Transició.....	189
5.2.2 Els textos escollits per a l'anàlisi	190
5.2.3 Les eines d'anàlisi: l'anàlisi crítica del discurs	212
5.2.4 L'anàlisi del discurs aplicat a les memòries de la Transició	215

6. El relat de la Transició en primera persona: aportacions a la construcció de la memòria pública	227
6.1 La democratització del Franquisme.....	230
6.2 Guerra Civil i Segona República: el passat del passat	271
6.3 La Transició com a estructura narrativa	295
6.4 Els límits de la Transició: el sistema autonòmic.....	359
6.5 Els personatges omnipresents en el relat: Suárez i el Rei.....	390
6.5.1 Adolfo Suárez.....	393
6.5.2 El rei.....	408
6.6 La memòria com a forma de legitimació	426
6.6.1 Estratègies narratives del relat sobre la Transició	427
6.6.2 Personalització, testimoni i reposicionament	436
7. Conclusions: la memòria com a política	439
7.1 La memòria com a construcció social: donar compte de la col·lectivitat	439
7.2 Ús i abús de la memòria: la memòria com a patrimoni polític	441
7.3. La memòria de la Transició: un exemple de la memòria com a acció política.....	445
7.4. El “futur” de la Transició: nous relats i contrarelats.....	449
7.5. La Transició com a herència política	454
8. Bibliografia general	457
9. Memòries i autobiografies que tracten la Transició	469
Ordenades per autor:	469
Ordenades per any:	474
10. Taules i gràfiques.....	479

Presentació

L'objecte d'estudi d'aquesta tesi respon a una obsessió personal per la memòria com a font de comprensió, i més concretament com a estratègia de construcció social de la realitat. Si hagués de fer jo mateixa un exercici de memòria personal, diria que la meua vocació de sociòloga té algunes arrels en la pregunta sobre els "relats" que ens són transmesos socialment. De la mateixa manera que he gaudit sempre amb la història com a matèria, no he pogut deixar mai de preguntar-me en quin moment es definia el passat tal com era transmès. Podríem dir que el medi acadèmic ha fet la resta. Sortosament, la sociologia m'ha ajudat a desenvolupar i a canalitzar aquesta *obsessió* personal fins a convertir-la en un projecte de sociologia del coneixement.

La primera pedra d'aquest procés de comprensió de la realitat social narrada a través de la història fou posada per la lectura del llibre de Salvi Turró, professor de filosofia del meu curs de COU, *Descartes. Del hermetismo a la nueva ciencia*. Un exercici de fenomenologia-hermenèutica excel·lent en el que es desvelen les arrels del pensament cartesià aprofundint el seu context i en la ciència "màgica" que es desenvolupa a partir del Renaixement i que portarà a la *conquesta* racional del món. Descartes abans que Descartes fos l'autor del *Mètode*. Les lliçons d'aquest treball, acompanyat de l'aprenentatge de la filosofia kantiana sobre les condicions de possibilitat del subjecte, no m'han abandonat mai com a referents en el meu intent de comprendre la realitat social. I la memòria és un dels problemes sociològics en què amb més passió he pogut gaudir de la recerca amb aquests fonaments filosòfics.

Fent un acte de construcció autobiogràfica, diria que el primer treball amb el que vaig disfrutar com a investigadora fou precisament el que vaig fer a tercer curs de periodisme sobre com es va construir periodísticament el mite/memòria de la "Setmana Tràgica". Una anàlisi dels articles apareguts a la premsa de Barcelona durant aquelles setmanes de juliol i agost de 1909 em va permetre descobrir com la denominació dels fets va anar canviant, fins a quedar el nom encunyat pel poder social i polític, i per tant el seu punt de

vista sobre els fets i el clima social d'aquell estiu del 1909. El que havia estat per un sector social "la setmana gloriosa" (al costat d'altres denominacions), va esdevenir per tots els ciutadans i per sempre "la setmana tràgica". Veure passar davant dels meus ulls com els diaris mostraven la lluita entre els actors socials per construir coneixements divergents sobre la realitat i sobre la història, va suposar una experiència apassionant. Seguint el fil de les "condicions de possibilitat" —i en la meua ingenuïtat d'estudiant— em sentia davant d'una descoberta tant important com el descobriment d'un nou tipus de mol·lècula.

A quart curs de sociologia la meua curiositat investigadora va tornar a fixar-se en la qüestió de la memòria. Se celebrava el Vè centenari de l'arribada dels espanyols¹ a Amèrica, i vaig voler aprofitar l'ocasió per analitzar les versions enfrontades de la història. I ja no vaig deixar la problemàtica de la memòria. En el meu treball de tesina, que es pot considerar el precedent immediat d'aquesta tesi, vaig abordar des de la teoria la relació entre memòria i societat amb el títol d'*Els camins social de la memòria*, en un exercici d'aprenentatge que em permetés abordar un objecte d'estudi concret per a la meua tesi final de doctorat.

Per què les memòries de la Transició? Continuant amb aquesta perspectiva autobiogràfica, podria dir que vaig créixer amb la Transició. Hi ha persones de la meua edat que recorden perfectament el dia que va morir Franco. Jo no en recordo absolutament res. Només he viscut la Transició a través del relat que n'he rebut. Però al marge dels meus records personals, certament els precedents polítics de la meua generació estan marcats per la Transició. Els líders polítics actuals, la relació de forces polítiques, les entitats de la societat civil, les reivindicacions pendents... Tot recau en les decisions que es van prendre durant la Transició i en les condicions en què es va fer. La memòria de la Transició, per tant, té un pes transcendental en la nostra cosmovisió. Tanta com la memòria-desmemòria del Franquisme.

Però hi ha, evidentment, raons més sociològiques que cal adduir com a motius d'aquesta tesi. La proliferació d'autobiografies i memòries personals just des de la mort del dictador és un fenomen que no podem passar per alt, ja que ens fa pensar en una mena de *projecte de memòria*, en una mena de previsió sobre com s'havia d'anar confeccionant la relació de la gent amb el seu passat per tal d'adaptar-lo al nou context. La meua sospita

1 Segons la perspectiva de Jordi Bilbeny, si volguéssim fer justícia a la veritat hauríem de dir "els catalans", ja que la història *espanyola* i *oficial* de l'anomenat descobriment d'Amèrica és plena de fonts manipulades i falsos fonaments. Vegeu el seu llibre, certament inquietant per als historiadors, Brevíssima

és que estem davant d'un fenomen que reflecteix el que Peter L. Berger anomena "conversió". És a dir, a partir d'un canvi del context de relacions socials, s'esdevé una conversió generalitzada cap a una altra cosmovisió (la democràcia), dotant la pròpia biografia dels elements necessaris per crear una coherència d'acord amb aquesta cosmovisió, i deixant de banda els elements del passat que la poden contradir (dictadura), o bé reinterpretant-los.

Una altra raó també molt poderosa de l'interès sociològic de les memòries de la Transició és el moment en què s'escriuen. En el món del sentit comú la memòria és quelcom referit exclusivament al passat. En canvi, el procés de la Transició ens ofereix l'oportunitat d'examinar una altra faceta de la memòria, en tant que ens permet analitzar com es construeix la memòria d'un moment històric gairebé abans que aquest es pugui considerar part del passat. Tant la proliferació de memòries personals referides al període de la Transició, com el fet que sorgeixin ja en l'inici de la Transició, són dos aspectes que convergeixen en una mateixa pregunta sociològica. *Com es construeix la memòria de la Transició per part dels mateixos protagonistes polítics.*

Com més m'he endinsat en l'estudi de la memòria, més m'he adonat de la importància política que té. Això pot semblar una cosa ben òbvia per als lectors d'una tesi com aquesta. Però quan vaig començar a escriure aquesta tesi vivíem en un context en què la memòria i la política semblaven formar part de registres diferents. Mentre anava fent i refent la tesi, però, les tornes han canviat completament. Vivim un moment polític realment molt intens. I precisament la memòria és un dels eixos de debat que ha entrat de ple en el terreny polític. Més exactament, les polítiques sobre la memòria són objecte d'un debat que fa deu anys no haguéssim pas imaginat que tindria lloc a l'Estat espanyol de l'anomenada post-Transició.

En aquest sentit, en contra del que seria acadèmicament ortodox, jo he de reconèixer que l'estudi de la memòria també ha polititzat les meves lectures del passat. El lector pot pensar que jo ja era una persona polititzada abans de començar aquesta tesi. I és cert. Però sense el coneixement i el reconeixement del que ha estat el propi passat, la política queda coixa, més ben dit, sotmesa a la retòrica oportunista. Com podem valorar oportunament la gestió d'uns polítics, sinó sabem de què els hem de passar comptes? La política actual és, en molts aspectes, hereva de les decisions que s'han pres en el passat. I és per això que tenim dret a jutjar-la. L'estudi del passat ens ofereix sempre una lliçó per aprendre de les conseqüències que tenen les decisions polítiques. En aquest sentit, cal mirar el passat amb esperit crític, però alhora amb humilitat. Jutjar el passat no ha de

voler dir renunciar-hi. La reconciliació amb el propi passat és un pas necessari per a la maduració, de les persones i dels col·lectius. Altrament, es produeixen fixacions malaltisses. En aquest sentit, parteixo de la idea que la memòria també és un procés vers el futur, un llegat, un patrimoni, que deixa la societat als seus futurs membres. Avui, la política està dissenyant els eixos i els límits de la memòria que han de compartir les generacions futures. No és, per tant, un procés gens innocent. Ans al contrari, cal considerar les enormes conseqüències que pot tenir el to i el contingut que prengui la memòria futura.

Precisament, els condicionants polítics han fet que la memòria de la Transició s'hagi construït sobre un gran oblit. Però aquest no és un fet inèdit, sinó que es repeteix en altres contextos de canvi polític, en altres transicions de la dictadura a la democràcia com és el cas d'Argentina i Xile, per exemple. Igual que en aquests casos, la política de la memòria que s'ha fet (i es fa) a l'Estat espanyol és ben lluny del que Paul Ricoeur anomena un "deure de memòria". A diferència del que ha passat en les altres democràcies occidentals, en què hom s'ha sentit obligat —tard o d'hora— a reconèixer en la memòria col·lectiva els col·lectius que han patit greuges, a l'Estat espanyol hi ha hagut un bloqueig constant al reconeixement públic del greuge que han patit combatents de la guerra civil, exiliats, torturats, assassinats, etc. A diferència del que ha succeït en el nostre entorn europeu, per exemple, amb el record dels camps d'extermini respecte del qual els estats s'han vist obligats en algun moment a condemnar els crims del passat, l'Estat espanyol no va condemnar el Franquisme fins el 1999, en una sessió parlamentària que no ha representat cap canvi en la mentalitat dominant sobre el tractament del Franquisme.

És des d'altres instàncies, des de la societat civil, o des d'algunes iniciatives públiques a Catalunya (com els programes de TV3), que tot just ara comença a emergir una memòria que ha estat silenciada durant molt de temps. Però el *treball de memòria*, per utilitzar un concepte de Paul Ricoeur, no s'haurà de fer només contra l'oblit. Sinó contra una memòria canònica, contra la memòria del poder. En el cas de la Transició això és especialment evident. L'oblit del passat franquista ha estat possible en part gràcies a una certa saturació de memòria de la Transició en un sentit polític molt determinat. Fins al punt que com a ciutadana durant molts anys gairebé no he percebut lectures polítiques divergents sobre la Transició. Per això penso que tenen raó aquells que parlen d'un *pacte de memòria*.

La memòria com a qüestió estudiada per les ciències socials acostuma a anar acompanyada d'una reivindicació del passat. Que el record no es perdi! Molts dels estudis sobre la memòria que més m'han guiat en la meva recerca estan fets sobre o pensant en

la memòria i l'oblit dels vençuts. La *shoa* dels jueus, els vençuts de la guerra, el drama dels refugiats, l'exili... Però hi ha pocs estudis sobre la memòria "oficial", la memòria dominant. L'objectiu d'aquest treball és precisament analitzar la memòria des d'aquesta perspectiva. La memòria de la Transició que analitzaré s'ha d'entendre no pas com una memòria reivindicada, sinó com una memòria *exercida* des de l'Estat mateix. És la memòria que ha ocupat i ocupa l'espai públic des d'un treball constant i perllongat per tal d'afirmar aquells aspectes de la Transició que convenen a les forces polítiques hegemòniques en el context posterior a la Transició. Per tant, el tipus de memòria que abordaré en aquesta tesi és la memòria pública, que té la finalitat explícita de legitimar els actors polítics i la seva actuació.

Aquest que el lector té a les mans és un exercici modest, limitat per la capacitat i l'abast de l'objecte d'estudi. La Transició és un període històric que ha estat tractat amb profusió des de diverses disciplines, i sobre el qual encara es poden fer noves recerques i consideracions. És un període molt recent de la nostra història, i a mesura que creixi la distància temporal amb aquell període s'obriran noves possibilitats d'anàlisi al seu torn més distanciades i més complementàries. Queda aquí, doncs, aquesta aportació per a contribuir-hi.

Al costat de les nombroses lectures i del treball de recerca que he dut a terme durant aquests onze anys de treball indesitjablement interromput, aquesta tesi no hagués estat possible sense la paciència, l'ajuda i la contribució inestimable de nombroses persones. En primer lloc, he d'agrair la paciència i l'orientació del meu director de tesi, el Dr. Salvador Cardús i Ros. Malgrat els meus excursos vitals, m'ha fet sentir sempre la seva confiança que portaria aquesta tesi a bon port, ajudant-me a resoldre dubtes, a aconseguir entrevistes, i assessorant-me amb les lectures necessàries.

Però l'espera del final d'aquesta tesi ha estat especialment difícil per a la meva família, en Jordi i les meves dues filles, que han hagut de suportar que entre la feina i els meus compromisos cívics, encara hi afegís l'ocupació a la tesi. Espero que em sabran perdonar tot aquest temps que els he robat.

Pel que fa al contingut de la tesi, he de dir que he rebut aportacions molt rellevants del Dr. Félix Vázquez, amb qui gràcies a les discussions acadèmiques que hem mantingut sobre la memòria, he establert una amistat per mi molt preuada. Entre l'amistat i la contribució acadèmica, dec especialment un agraïment a la Montserrat Treserras, que ha estat per mi un suport ferm que m'ha acompanyat sempre durant tots aquests anys de realització de la tesi. Així mateix, vull agrair les contribucions acadèmiques que m'han fet en diverses

ocasions durant els anys de la preparació de la tesi els professors Joan Estruch i Antoni Estradé.

En els inicis del treball, vaig poder fer una sèrie d'entrevistes a persones que tenen relació amb la redacció i la publicació de memòries autobiogràfiques. He d'agrair el temps que em van dedicar a Maria Borràs de l'editorial Plaza & Janés i a Xavier Folch, d'Edicions 62 per explicar-me les interioritats editorials pel que fa a la publicació d'autobiografies i memòries. Així mateix, he d'agrair les entrevistes concedides per Mònica Terribas per parlar de la redacció de les memòries de Fabián Estapé, i a Miguel Herrero y Rodríguez de Miñón per concedir-me el plaer de conèixer de primera mà la seva visió de la Transició política. Vull finalment tenir un record molt especial per a Joan Colomines, a qui vaig conèixer en els inicis del treball de tesi tot just quan havia publicat les seves memòries, i amb qui vaig tenir el plaer de retrobar-me abans que fos traspassat. Al costat de la seva amabilitat i la seva bonhomia vaig poder conèixer en ell un patriota que estimava el país tant com estimava la seva història.

Com vaig aprendre en l'esport de competició, el factor psicològic és el més important en una cursa de llarga durada. Per això agraeixo als amics i amigues el suport, l'encoratjament, i fins i tot la preocupació per la meva aparentment *eterna* redacció de la tesi. No puc citar-los tots, perquè segur que me'n deixaré, però en canvi no puc deixar d'esmentar la Gemma Dego, la Mariona Ferrer, la Inés Martínez, l'Enric Saurí, la Montse Mora i en Mia Batalla (que em va regalar els vídeos de tota la sèrie *La Transición*).

Aquesta tesi va tenir el suport inicial d'una beca de la Fundació Jaume Bofill de la qual vaig poder gaudir durant l'any 2000. En el moment de la redacció final del treball he pogut gaudir de l'amabilitat de les monges del Santuari de Puiggraciós i de Sant Benet de Montserrat, que m'han acollit en els seus espais de tranquil·litat i de confort anímic. Sense cap mena de dubte elles fan una contribució fonamental a la finalització de moltes tesis.

Introducció

En el marc de la recerca sobre la construcció social de la memòria, l'objecte d'estudi d'aquest treball de tesi se centra en la memòria de la Transició. Podem dir que la Transició constitueix un marc d'anàlisi privilegiat de la relació entre memòria, societat i política, que ens permet abordar diferents condicionants socials i polítics de la construcció social de la memòria. Per tant, el nostre estudi no constitueix en cap cas un exercici de recuperació de la memòria, ans al contrari, ens proposem analitzar un cas que es caracteritza precisament per una abundància de producció de caire memorialístic. La Transició és present en el discurs públic d'una manera molt evident, i la seva rememoració constitueix un dels referents del llenguatge i del discurs polític del nostre temps.

Tenint en compte la complexitat d'aquest fenomen vinculat a la Transició, sobretot tenint en compte els diferents textos i documents disponibles que fan memòria en relació a aquest període, el nostre estudi s'ha de focalitzar necessàriament en un dels aspectes concrets de la memòria de la Transició, com és l'abundància de memòries personals escrites per polítics. I és per això que pensem que cal un estudi específic que analitzi la relació entre la memòria pública sobre la Transició democràtica i la memòria personal dels actors polítics que hi van participar directament.

La investigació que hem dut a terme parteix, en el primer capítol, de les bases teòriques amb què cal abordar la qüestió social de la memòria. Aquesta part de la recerca, que desenvolupa una filosofia de la memòria com a forma de comprensió social de la realitat, està basada en un estudi aprofundit dels autors que s'han referit a la memòria, tant des de la filosofia com des de la sociologia. El nostre propòsit en aquesta primera part de la tesi és comprendre la relació entre aquesta comprensió de la realitat a través de la interpretació del passat i la condició social de l'ésser en el món. Partim, doncs, d'un plantejament que mira d'enllaçar una filosofia de la memòria amb una sociologia de la memòria. Si la memòria ha de ser considerada un fet social de primer ordre, no és menys

cert que aquest caràcter social de la memòria forma part d'una manera d'ésser en el món, d'una forma de comprensió condicionada per la nostra forma de viure l'ara i aquí, per les formes d'existència de la vida. Les transformacions socials dels darrers dos segles han conduït les societats occidentals a una forma de vida caracteritzada pel canvi constant, més ben dit, per la vivència de l'acceleració del temps. Un temps progressivament deslligat d'unes arrels segures. La memòria com a fet social no es pot comprendre sense tenir en compte aquests condicionants existencials en la vivència del temps, i la relació que establim en aquest context existencial amb el nostre passat. Així doncs, partim en la nostra anàlisi d'una revisió de la construcció del temps passat des de la perspectiva d'aquesta societat canviant.

La conceptualització de la memòria com a vivència social ens permet també prendre distància de les concepcions de la memòria que compartim en la vida quotidiana. Avui, quan es parla arreu de la "recuperació" de la memòria, ens cal més que mai prendre distància d'aquesta concepció de la memòria que la cosifica com quelcom existent al marge de la nostra acció. Això és especialment important si ens referim a la relació entre memòria personal i memòria col·lectiva. A través de la revisió dels fonaments teòrics que ens aporten diferents autors, hem procurat fer aquest exercici de distanciament respecte de les nocions i els llocs comuns sobre la memòria.

Així mateix, en el segon capítol, un repàs als estudis sobre el que s'ha anomenat la literatura del "jo", ens permet abordar la memòria personal també des d'aquesta perspectiva del desenvolupament d'una mirada social sobre el passat, també referit a la pròpia persona. En aquest sentit, hem procurat en tot moment vincular les aportacions d'altres disciplines amb aquest intent de comprensió sociològica de la memòria com a forma de coneixement. Hem vinculat, doncs, l'aparició d'un "jo", d'un "subjecte" que fa memòria a les teories sobre la memòria col·lectiva, per tal de comprendre la relació entre aquest "jo" que fa memòria, i la memòria com a fet social.

Finalment, en el tercer capítol, hem abordat la relació entre memòria i oblit, per intentar trencar amb alguns dels prejudicis que ens porten a pensar en la memòria i l'oblit com a dos pols oposats. En aquesta perspectiva sociològica de la memòria, ens cal fugir de l'oposició que establim en la vida quotidiana entre oblit i memòria, per a comprendre com es construeix la memòria sobre la base, precisament, de l'oblit, en un exercici indefugible d'economia del record.

Després d'aquest bloc en què desenvolupem el nostre plantejament teòric, en el quart capítol, la investigació aborda el període de la Transició com a context de construcció d'una memòria pública. Per a l'anàlisi dels condicionants de la Transició hem tingut en

compte tant la literatura acadèmica que ha tractat el procés de canvi polític que es produeix en aquest període, com la literatura divulgativa sobre la Transició. Així mateix, ens hem proposat dur a terme una anàlisi fonamental dels condicionants amb els que es desenvolupa la mateixa Transició, per a comprendre així les condicions de possibilitat que es donen d'una memòria d'aquest procés històric. Mirem d'analitzar aquests condicionants tenint en compte tres aspectes fonamentals. D'una banda, el mateix procés polític de la Transició i el context en què es desenvolupà. D'altra banda, la difusió d'un relat sobre la Transició, tant en el mateix moment de la Transició com en els anys posteriors. I finalment, la participació de les memòries personals en la construcció d'aquest relat.

Cal dir que en la nostra anàlisi hi ha la tria d'un punt de vista, una aposta interpretativa sobre la Transició, que difícilment es pot abstraure de la temptació de presentar-se a si mateixa com un metarelat sobre la Transició. En aquest sentit, hem valorat la necessitat d'oferir una mirada comprensiva sobre el període de la Transició, malgrat aquesta ineludible limitació alhora de comprendre la Transició en la seva globalitat sense oferir alhora una particular proposta d'interpretació. Qualsevol forma d'explicació, com ja assenyalarem més endavant, pren un caràcter narratiu, una forma de relat. La paradoxa és que el nostre objecte d'estudi és precisament el relat sobre la Transició.

En el cinquè capítol, partint d'aquests dos focus d'anàlisi —la memòria com a fet social i la memòria dominant de la Transició—, proposem una metodologia d'anàlisi per tal d'abordar finalment el nostre objecte d'estudi: les memòries personals escrites amb la Transició com a tema central. En aquest capítol proposem un estudi específic del conjunt de les memòries publicades per persones que van participar de ple en l'escena política durant aquest període, i del qual se senten protagonistes. Aquest repàs a les memòries ens permet donar compte d'un fenomen particularment important, això és, la gran quantitat de memòries publicades sobre aquest període, fet que assenjala una relació entre les memòries personals i la memòria pública molt particular en el cas de la Transició.

Del conjunt d'aquestes memòries publicades, n'hem escollit vuit per a dur a terme una anàlisi del discurs. L'abundància de textos feia necessària aquesta tria, si es volia dur a terme una anàlisi rigorosa. Hem procurat escollir aquells autors que podem considerar més influents des del punt de vista de la seva participació i el seu protagonisme en els fets de la Transició, però també per la seva rellevància política posterior als anys de la Transició en un sentit estricte.

Finalment, en el sisè capítol hem dut a terme una anàlisi exhaustiva del discurs que es desprèn d'aquest grup de vuit memòries personals sobre la Transició. L'anàlisi a fons dels textos, mitjançant la codificació artesanal i el tractament posterior que en permet el

programa *Atlas.ti*, ens ha ofert la possibilitat de confegir una mirada transversal a les vuit memòries. D'aquesta anàlisi transversal en sorgeixen una sèrie de resultats que exposem en aquest capítol, i que ens permet vincular aquestes memòries personals amb la memòria de la Transició que ha estat difosa a la societat. Alhora, fa possible comprendre com els actors polítics interpreten la pròpia trajectòria en el context dels canvis polítics. A través de les memòries observem com es produeix el reposicionament que fan els protagonistes d'aquestes memòries en relació a la seva pròpia trajectòria política. Com a moment de canvi polític, la Transició comportà una conversió política per a molts dels que la van protagonitzar.

Però allò que és més important en l'anàlisi d'aquestes memòries, és la comprensió de com les estratègies narratives confegeixen una interpretació sobre la Transició; més ben dit, com a través d'aquestes estratègies es produeix la legitimació d'una determinada memòria de la Transició. Un dels aspectes més rellevants d'aquesta memòria de la Transició és la mirada que projecta sobre el seu propi passat, sobre el Franquisme. La relació entre el Franquisme i la Transició es revela aquí com un element capdal de l'estratègia discursiva que fa de la memòria de la Transició, una memòria compromesa amb una determinada explicació de la política. La legitimació de la Transició conté, doncs, també la legitimació del Franquisme com a part d'un *continuum* històric que no és posat en qüestió.

Aquest continuum és el que la memòria ha treballat a través de la construcció d'una interpretació del passat immediat. En tant que relat, la memòria és una construcció narrativa que ens permet explicar el que hem esdevingut a través del transcurs del temps. Però aquesta explicació respon necessàriament a l'interès de qui té el poder per construir-la i difondra-la, qui té el poder, en definitiva, de convertir-la en una forma de pensament hegemònic que condicioni el devenir de la societat.

L'estudi de la memòria de la Transició ens ha de portar a comprendre quines són les bases sobre les quals se sosté aquesta explicació del passat que condiona les estructures polítiques actuals. El propòsit del nostre treball de tesi ha estat, doncs, el de confegir un exercici de distanciament, si voleu una nova mirada, que ens ajudi a comprendre quins són els condicionants del context polític en el que vivim. Esperem haver-ho aconseguit.

1. La memòria com a fet social

Une problématique commune court en effet à travers la phénoménologie de la mémoire, l'épistémologie de l'histoire, l'herméneutique de la condition historique: celle de la représentation du passé.
Paul Ricoeur

Partim de la idea que la memòria és una forma de construcció del passat. Una forma de construcció que constitueix un fet social de primer ordre, en la mesura que esdevé, per mitjà de l'acció social, una de les formes de la construcció del món donat per descomptat. Això és, per mitjà d'una acció simbòlica (llocs de memòria, símbols d'identificació, mites, tradicions...) o bé per mitjà de la construcció discursiva (història i testimoni), la memòria esdevé un relat que respon a un imperatiu sorgit de la mateixa societat per a donar compte de la comprensió de la mateixa societat (comunitat, col·lectivitat o grup) sobre si mateixa a través de la construcció del temps. I si parlem de *construcció* del temps, i no de *re-construcció*, és perquè la memòria és fruit d'un procés performatiu –resultat de l'acció social, acció política si es vol– pel qual, a través del passat, es construeixen simbòlicament les relacions socials i les estructures de la societat.

La memòria és, doncs, un de les formes de construcció vinculada a la legitimació de l'ordre social, o de la contestació d'aquest ordre. I per tant, com han assenyalat molts autors que ens precedeixen en l'estudi de la memòria social, la memòria és un camp de joc, que diria Bourdieu, per a les lluites socials sobre la legitimació. Per exemple, Jacques Le Goff defineix la memòria com un repte per a les societats contemporànies, vinculat a la lluita pel poder entre classe socials. El mateix concepte de classe social no està exempt d'una lluita per al reconeixement, que comporta una lluita respecte de les formes de representació social del passat. La vivència de qualsevol subjecte col·lectiu està vinculat al seu reconeixement, o més ben dit, a l'autoconeixement en primera instància; per tant, a un exercici de memòria sobre la pròpia trajectòria del subjecte col·lectiu.

“una memòria col·lectiva que forma part dels grans reptes tant de les societats desenvolupades com de les societats en procés de desenvolupament, tant de les classes dominants com de les classes dominades, que totes lluiten pel poder o per la vida, per la supervivència i per la promoció.” (Le Goff, 1988:174)

D'altra banda, Marc Ferro (1992), Michel Billig (1995), Joan F. Mira (1984, 1990, 1997) i altres es refereixen a la memòria com un terreny de conflictes nacionals, de lluites per la legitimació de la comunitat nacional. La història és el terreny en què les nacions lluiten les batalles entre la memòria i l'oblit. De fet, la política, i la política en termes d'identificació nacional, és l'escenari en què els combats de memòria són més vius. Ens hauríem de preguntar, però, què fa que el passat tingui aquesta funció social de proporcionar elements de representació social tant transcendents. Què fa que el passat sigui el terreny on les societats, les col·lectivitats, els grups, i també els individus, busquin l'explicació darrera del seu estar en el món. Aquest component de treball sobre el passat que és inherent a la memòria és el que la converteix en una qüestió especialment interessant en l'estudi de la societat contemporània, en un context tant marcat pel canvi. Per tant, la pregunta sobre la relació entre memòria i societat ens condueix inevitablement a la pregunta sobre la relació de la societat moderna actual amb el temps, amb el passat (també el present i el futur). L'ordre i el conflicte socials són vehiculats d'una forma molt directa en la relació primigènica entre temps, espai i subjecte col·lectiu.

Lluny del que podríem pensar, o que se sol dir en el context de la vida quotidiana, la memòria no es debilita amb el canvi social, sinó que és una resposta precisament a aquest canvi. La memòria és el terreny en què la societat busca interpretar-se per donar continuïtat a l'experiència col·lectiva, per dotar de legitimació l'ordre social amb una explicació *arrelada*, fixada més enllà dels canvis, a través de referents inamobibles i a poder ser intocables. Aquesta és la funció dels mites originaris, que es perden enllà del temps, i que esdevenen irrevocabils sense destruir alhora allò que referencien, el col·lectiu social mateix.

La memòria és, però, vulnerable, i per tant, també ho és la seva força legitimadora. Per això ens cal comprendre que allò que esdevé als ulls de la societat un fet donat per descomptat, l'existència d'un passat determinat, és el producte d'una interpretació determinada del passat, d'un treball de memòria que és o ha estat exercici conscient, repetit i consolidat per mitjà de diversos recursos simbòlics i discursius: commemoracions, celebracions, símbols compartits, relats, mites, etc. Una interpretació del passat que, al seu torn, pot ser contrastat amb unes altres construccions del passat, producte d'uns

altres exercicis conscients, reivindicatius o institucionalitzats. La memòria, doncs, no està al marge de les lluites per la dominació simbòlica, sinó que és per definició un terreny de lluites per a aquesta dominació. Com molt bé ha explicat Marc Ferro (1992), la imposició d'una memòria *nacional* a França ha estat una eina per condemnar a l'oblit les altres memòries de les nacions que no van ser, de les nacions subjugades. I l'escola en fou el seu instrument més eficaç. Avui a França encara és impossible trobar a l'escola una interpretació de la història que no estigui orientada a legitimar la nació francesa.

La memòria és un patrimoni polític que és administrat, en el context de la modernitat, a través dels Estats i de la història institucionalitzada que aquests han imposat des del poder. No hi ha cap estat-nació que no disposi d'una política de la memòria, i que imposi a través d'aquesta la rememoració d'uns fets i l'oblit d'uns altres, que transmeti de generació en generació la interpretació del passat en un sentit, i en censuri les altres interpretacions possibles. Milan Kundera ens oferí un diàleg paradigmàtic per explicar aquesta relació entre memòria, poder i nació en la seva obra *El llibre del riure i de l'oblit* (1990).

—Quan es vol liquidar una nació —va dir Hübl— es comença per sostreure-li la memòria. Es destrueixen els seus llibres, la seva cultura, la seva història. I algú altre escriu uns altres llibres, dóna una altra cultura i inventa una altra història. Aleshores, lentament, la nació comença a oblidar qui és i qui havia estat. El món al seu voltant ho oblidava encara més ràpidament.

—I la llengua?

—Per què ens l'haurien de treure? Es convertirà en una cosa folklòrica que morirà tard o d'hora de mort natural. (Kundera, 1990: 192)

L'acció política sobre la memòria, i la seva funció legitimadora, ens desvel·la més que cap altra forma d'acció social, el fet que la memòria no és només un acte psicològic, espontani o inconscient, sinó que la memòria sorgeix d'un exercici conscient, d'un treball de memòria com diu Paul Ricoeur (2000), d'un ús i abús de la interpertració sobre el passat. Però, a més a més, hem de dir que aquesta acció conscient de producció de memòria és causada per una relació particular de la nostra societat moderna amb el passat. En el món contemporani, la desvinculació amb el passat i el canvi social són, de fet, a l'origen d'una memòria que només pot ser, només pot existir, si és institucionalitzada o reinvidicada. La memòria no *flueix* simplement del passat, sinó que és un recurs utilitzat per a la construcció de l'imaginari col·lectiu, com a recurs per a la representació col·lectiva, en una constant definició, afirmació i reafirmació d'unes estructures de sentit que legitima el col·lectiu, i les estructures socials que el sostenen.

La potència difusora dels mitjans de comunicació contribueixen a reforçar determinades representacions del passat per damunt d'altres com a referents hegemònics. I aconsegueixen que siguin compartits pel conjunt majoritari dels individus, i que formin part dels records personals de cadascú en tant que representacions del passat col·lectiu. Sempre hi ha altres possibles discursos sobre el passat, però que no aconsegueixen establir aquesta funció representativa d'una col·lectivitat. En la mesura que els mitjans de comunicació són l'aparador més important de les representacions socials, els relats del passat que no hi són reproduïts queden invisibilitzats, oblidats.

No partim, doncs, de la idea d'una memòria substancial que roman com un pòsit en les consciències (o inconsciències) de les persones o dels col·lectius, sinó una memòria sostinguda per estructures socials, que la condicionen i la fan possible. Les estructures socials, però, romanen inconscients en la nostra vida quotidiana, mentre determinen els discursos sobre el passat. Hi ha formes de comprensió del món implícites en la representació del passat, que transmeten una ideologia sobre el present. Per tant, en l'anàlisi de la memòria ens interessa tant el que es recorda com la manera com es recorda, com s'estructura un determinat discurs sobre el passat, com es construeix una memòria. I òbviament, allò que no es recorda, allò que és oblidat.

Ha de ser possible analitzar, doncs, la naturalesa construïda d'una determinada memòria, d'una determinada manera de representar el passat. És el que volem mirar de fer en aquesta tesi en el cas concret de la memòria de la Transició política a Espanya. Perquè ens sembla que la memòria de la Transició política constitueix un fenomen social que reuneix les característiques paradigmàtiques d'una construcció social de la memòria, perquè aquesta construcció memorialística es produeix en un context i un moment històric molt concret, i per tant que constitueix un fet social que pot ser objecte d'anàlisi. De la memòria de la Transició, a més a més, ens interessa especialment el fet que hagi esdevingut una memòria explicada en primera persona pels mateixos polítics que la van protagonitzar, i en la qual la relació entre poder polític i interpretació del passat és perfectament visible i palpable a través de les memòries personals.

Volem mirar de comprendre com es construeix una memòria col·lectiva, responent a les mateixes tres preguntes que planteja Paul Ricoeur quan s'interroga sobre la relació entre la memòria, la història i l'oblit: què, qui i com. *Quin és l'objecte de la memòria (de què hi ha record?) i quin és el subjecte de la memòria (de qui és la memòria?), passant per com es construeix aquesta memòria (passant del record a la memòria conscient).* La memòria de la Transició política ens permet dur a terme aquesta investigació sobre l'objecte de la memòria, el subjecte de la memòria i la construcció d'un relat que s'imposa com a

interpretació dominant del passat, vinculat a la legitimació d'unes estructures polítiques sorgides d'aquest passat i institucionalitzades com a legítimes.

Per tal d'abordar aquesta investigació, volem exposar en primer lloc la complexitat de la memòria com a fet social, que fins ara només hem apuntat, per tal de conceptualitzar adequadament aquesta condició de la memòria com a forma de representació *legítima* del passat que hem apuntat a l'inici d'aquestes pàgines. Per tant, ens cal exposar el marc teòric en què es desenvolupa la nostra comprensió de la memòria com a fet social. En segon lloc, volem exposar les circumstàncies que fan de la Transició política a l'Espanya postfranquista un objecte d'estudi amb un interès primordial en termes de construcció social de la memòria. I finalment, volem analitzar com es construeix aquesta memòria i quines característiques pren com a interpretació dominant del passat a través dels mateixos testimonis d'aquest passat (les memòries personals de la Transició), que s'han erigit en els seus protagonistes, així com la força legitimadora d'aquest testimoniatge sobre la representació de la Transició com a passat originari de la democràcia espanyola actual.

1.1 L'objecte de la memòria: entre la construcció i l'apropiació del passat

1.1.1 Canvi social i experiència del temps

L'objecte explícit de la memòria és el *passat*, el temps que-ja-no-és. Però la interpretació d'aquest temps passat porta implícita una vivència actual, present, del passat. Al mateix temps, la interpretació del passat comporta la definició d'uns marcs temporals en els quals es pot dir que allò o això començà d'aquella manera i en aquell moment i acabà d'aquella altra manera en aquell altre moment. O bé que allò o això començà en un temps indeterminat i durarà per sempre. La construcció d'uns límits (o no-límits) temporals forma part de l'acció humana i social sobre el temps, de la construcció d'unes coordenades en les quals la interpretació del passat inclou, de fet, una construcció narrativa del temps.

Així doncs, la construcció social de la memòria està condicionada per la paradoxa amb què la societat moderna experimenta el temps, a saber, la relació entre canvi i conservació. És a dir, la relació entre la història com a successió de canvis i modificacions en l'entorn social i la mirada històrica que intenta comprendre aquesta successió de canvis a través de referents que romanen inalterables. La consciència de discontinuïtat i de canvi social és, paradoxalment, un impuls social cap a un treball de memòria i de reapropiació del passat. Una reapropiació que s'exerceix sobre un terreny que ha estat objecte prèviament d'estranyament.

La mateixa distinció entre passat, present i futur forma part d'aquest estranyament que ha conduït la societat moderna cap a sentir-se amb el deure, tal com diu Ricoeur (2000), de fer memòria. Si fem un repàs històric veurem que la noció actual del passat, com tots els components de qualsevol cosmovisió, té un origen històric. Les aportacions d'historiadors i teòrics de diverses disciplines ens mostren que entre el XVIII i el XIX hi ha un canvi en la concepció del temps a les societats occidentals, segurament indestriable del context de la industrialització. Així, en la societat moderna, allò que defineix la relació de l'ésser humà amb el temps és la formalització i la racionalització per mitjà d'estrís com el rellotge i el

calendari, estris que no són nous en la societat industrial, però que hi assoleixen una funció bàsica i en defineixen un aspecte bàsic del nou ordre social.²

Pel que fa a la relació amb el passat, aquí ens interessa aturar-nos en una altra característica de la concepció moderna del temps. Com explica Reinhart Koselleck és en la modernitat que es produeix una diferenciació del present i del passat. El temps viscut és un temps que no torna, aliè a l'experiència del present. I aquesta diferència és el que motiva la necessitat d'una memòria, que, en un intent de conservar-lo, retorni al passat, però des de la ja inevitable distància. Aquesta diferenciació és el que atorga valor narratiu al passat, com a producte de l'elaboració humana, tal com explica Carles Torner en la seva obra sobre la memòria al voltant de l'Holocaust.

La diferenciació del temps social no ha estat sempre la de la modernitat. Koselleck ha mostrat com no va ser fins al segle XVIII que va quedar ben definida la separació entre el passat, el present i el futur com a temps diferents, com a temps oberts. És una memòria moderna, la que té com a finalitat vincular el passat, el present i el futur. Fins llavors imperava una visió circular de la història, segons la qual el passat contenia tot el que podia succeir en el present i en el futur: *historia magistra vitae*. Només la seva diferenciació permet crear la continuïtat entre aquests tres temps i obrir el futur com a temps nou, autònom. De manera que el nostre temps social és una construcció recent. L'assumpció del passat com a temps obert i producte de l'acció humana ha permès mirar el futur com un temps disponible. Un cop dissociada de la tradició, la memòria adquireix un paper actiu per vincular els temps, per produir un "passat present". Des de la meitat del segle XVIII, aquesta experiència social de la temporalitat va anar acompanyada d'una acceleració del temps interpretada a la llum d'un concepte històric d'esperança. Aquesta anticipació subjectiva del futur, desitjat i, per aquest motiu, accelerat, la tecnificació i la Revolució Francesa li han donat un nucli de realitat inesperat i dur (Torner, 2002: 98.)

En aquest paràgraf de la seva tesi³, Carles Torner ens fa un repàs de tot el que implica la noció actual de passat. En primer lloc, la diferenciació amb el present, una diferenciació entesa tant des del punt de vista del transcurs del temps (el temps s'acaba) com, i això

² Potser la imatge més gràfica d'aquesta vivència del temps en la societat moderna és la que ens mostra l'inici de la pel·lícula *Temps moderns*, de Charles Chaplin, amb el gran rellotge presidint l'activitat frenètica de grapat de persones que, com formiguetes, actuen a les ordres del ritme de producció industrial.

³ Vegeu Torner, Carles (2002), *Shoa. Una pedagogia de la memòria*. Edicions 62.

és el més important, des del punt de vista dels components d'aquest temps. El temps passat és un temps que no tornarà, un temps exhaurit, el *temps perdut* de Marcel Proust. En segon lloc, les experiències humanes del passat són diferents de les del present. Els referents socials han canviat. S'estroneja la tradició, entesa com a continuïtat de les formes de vida i de la comprensió del món. Per tant, el passat indica distància, exterioritat, estranyesa. I això ens porta, seguint la mateixa norma, a la idea que el futur també pot ser diferent del present.

Però la comprensió d'aquest passat viscut com a temps *estrany* —en el sentit de foraster, distanciat— la devem sobretot al magnífic treball de David Lowenthal *The past is a foreign country* (1986). Lowenthal mostra en el seu treball que mentre el passat fou un referent que proporcionava arquetipus que dominaven el present, els seus vestigis eren destruïts a favor de noves construccions. En el moment en què el passat esdevé un element diferenciat de la nostra experiència, s'erigeix el culte a les relíquies. Així la idea que el passat es “perd” té una resposta social ben visible en la celebració de la memòria que es produeix al llarg del segle XX, sobretot en la segona meitat d'aquest. De fet, no serà fins al segle XX, com diu Lowenthal, que cada país busqui assegurar la seva pròpia herència contra l'espoli i el deteriorament. D'aquesta manera, la investigació i la conservació del passat esdevé la principal font de creació del mateix passat. Ja no és el passat el que ens parla, sinó la seva *condició de passat*.

Si el reconeixement de la diferència del passat en va estimular la conservació, el propi acte de conservació va fer que la diferència fos més evident. Les commemoracions, els museus, la recuperació de les festes tradicionals, etc. no són més que les formes en que s'erigeix el culte al passat. El passat no és només el motiu per a la proliferació de relíquies, museus i monuments, és alhora un món *estrany*, diferent. És a dir, el que podríem anomenar un àmbit de significació en termes d'Alfred Schütz. Les estructures de significació del passat són diferents de les estructures de significació del present. És per això que el passat pot esdevenir un lloc per al reencantament, en tant que proporciona un *sortida* del temps present.

Com diu Lowenthal, aquestes formes de creació del passat, en tant que *diferent* del present, generen també espais *diferents* del món del present. I és en aquests espais que podem *experimentar* aquesta sensació d'estar fora del nostre món de la vida quotidiana. Els museus, per exemple, han esdevingut un d'aquests espais extraordinaris, per definició estranys al món de la vida quotidiana, especialment dedicats al culte, a l'observació i a l'admiració ocioses. Però altres espais també produeixen aquest efecte d'admiració, d'observació encantada d'elements no quotidians. Les esglésies, per exemple, han

esdevingut progressivament espais de culte a la memòria a mesura que deixaven de ser-ho del culte religiós institucionalitzat. Molts indrets, doncs, han esdevingut en aquesta segona meitat de segle elements simbòlics del nostre paisatge: palaus, cases, carrers, botigues, bars, ciutats, etc. El turisme cultural s'ha desenvolupat sobre la base d'un coneixement del passat, des de les piràmides d'Egipte fins a la vida rural del costat de casa. Avui, a més, la indústria turística ofereix explícitament "viatges al passat".

La visita a aquests llocs de memòria esdevé en si mateix un objectiu. Com diu Lowenthal, hi ha un turisme que té en el passat un terreny inacabable. Els llocs de memòria són un reclam exòtic que convida a viure experiències *diferents*, per fugir de les de les vivències rutinàries i de l'estrès d'una vida cronometrada. Lowenthal entén que finalment allò que acaba definint les coses antigues és el fet de ser-ho, no pas la seva utilitat o el seu sentit original. Això és el que fa que les obres d'art adquireixen importància a mesura que són d'un altre temps o que determinats objectes tinguin valor només pel fet de ser *antics*. És a dir, quan deixen de ser útils, com un disc de vinil o una planxa de l'àvia.

Ya no es la presencia del pasado lo que nos habla sino su condición de pasado. En la actualidad, convertido en un país extraño con un próspero negocio turístico, el pasado ha experimentado las consecuencias normales de la popularidad. Cuanto más se lo aprecia por lo que es en sí mismo, tanto menos real o relevante se vuelve. (Lowenthal, 1998: 8).

1.1.2 A la recerca del temps perdut

Tanmateix, cal que fem un apunt al costat d'aquesta perspectiva que ofereix Lowenthal. No és només l'antiguitat allò que atorga interès als monuments i els elements simbòlics dels nostres paisatges moderns. Sinó un treball de memòria, un relat, que recolza en la recuperació de referents simbòlics. La història proporciona un ventall de vestigis que poden esdevenir, de la mà dels projectes de restauració i memorialístics, llocs de memòria, més ben dit, símbols col·lectius. La recerca d'un temps perdut no constitueix, doncs, només un acte de nostàlgia dut a terme per erudits, sinó que està a la base de la construcció d'un comú denominador col·lectiu. Si la memòria contemporània és enfàtica, dèiem, i fuig de l'espontaneïtat, és perquè els referents col·lectius cal que ho siguin, d'enfàtics. Cal que siguin producte d'un treball conscient, erudit i alhora de masses, per tal de forjar referents simbòlics compartits.

La recerca del temps passat, del temps "perdut", és doncs la recerca d'un nosaltres. Només així podem entendre aquest treball de recuperació dels vestigis més enllà d'un esforç erudit i nostàlgic. Efectivament, des d'una perspectiva sociològica el que ens

interessa és sobretot com la recuperació del passat constitueix una declaració de continuïtat, malgrat els canvis, amb els nostres avantpassats. És aquest el sentit social del que s'ha anomenat la "tradició".

Quan Lowenthal reflexiona sobre la relació entre el passat i la seva narració, la seva conclusió és que la història (amb dades) i la memòria (amb el record), recreen el temps passat alhora d'una manera insuficient —perquè no es pot oferir el passat de forma completa— i alhora abusiva, perquè la narració dels esdeveniments es fa sabent d'avant mà els resultats subsegüents de la història.

La tradició neix d'aquest abús, que consisteix a insuflar un significat present en el passat, a dotar-lo d'un valor simbòlic basat en el fet que quelcom "no es pot perdre" perquè constitueix la base folklòrica, ètnica o espiritual —o simplement social i política— d'una col·lectivitat. Allò que és essencial i que roman intacte en els elements del passat que hem pogut conservar. Tal com aclareix Joan F. Mira, la tradició és allò que roman més enllà dels canvis del pas del temps.

Tra-dició, el "transport i pas" d'una generació a una altra i d'un segle a un altre de tota idea, imatge o valor de terra pròpia, llengua, cultura, història, pàtria, nació o simple identitat valuosa o diferència significativa. (Mira, 1997: 178).

La tradició és un concepte eminentment modern, que sorgeix de la necessitat de les societats modernes de significar les seves arrels, de ritualitzar-les, d'oferir un corpus cultural compartit a tots els individus, independentment de si comparteixen o no la mateixa experiència present. L'experiència dels avantpassats es converteix, així, per mitjà de la seva reproducció (artística, folklòrica, educativa...), es allò que malgrat tot ens uneix. Els vestigis del passat són, de fet, una obra del present. Hi ha diversos factors que influeixen en el fet que aquests esdevinguin part de la tradició. Pot haver-hi, efectivament, continuïtat. Però també pot haver-hi la necessitat de fer emergir un determinat tipus de referents en un determinant context. Per tant, la tradició és una línia de continuïtat plena de transformacions, recreacions i canvis. Fins i tot és plena d'invencions. I això no ens ha de sorprendre.

En *L'invent de la tradició*, Hobsbawm i Ranger (1988) semblen voler destacar aquesta paradoxa de la tradició, com si desvelessin una trampa inacceptable. A partir de diversos exemples s'hi mostra com la tradició és quelcom més contemporani del que sembla, en el sentit que no respon als paràmetres d'un temps llunyà i diferent al nostre, sinó que sovint les tradicions sorgeixen de les necessitats del present. Al marge de la voluntat de desmitificar la nació que té el llibre (com si el fet que les nacions i les tradicions fossin *inventades* les desposseís de la seva base "real"), conté una lliçó important pel que fa a la

comprensió del passat com a font de legitimació. Hobsbawm i Ranger demostren que les tradicions no són pas expressions socials més autèntiques que les innovacions d'última hora. I això ens permet treure la conclusió que les tradicions també neixen (*s'inventen*), s'institucionalitzen i entren en crisi. La tradició és, doncs, un horitzó que es desplaça. Cada moment històric té unes tradicions que canviaran en funció del context. Fins i tot podem dir que les tradicions es *recuperen*. Els castellers esdevenen uns referents tradicionals a Catalunya en el moment en què s'en revifa la seva actualitat i amb el naixement de noves colles.

El que ens interessa més d'aquest procés, però, és que el *portador* de la tradició, el "nosaltres", el col·lectiu que és representat en aquest procés. La virtut legitimadora del passat es troba en aquest enllaç entre un passat i un subjecte del passat, entre els vestigis que es conserven o recuperen i els seus destinataris, que els comparteixen. La tradició i és perquè algú la manté, perquè constitueix el patrimoni compartit per algú.

Danielle Hervieu-Léger (1993) ha mostrat en el seu llibre *La religion pour mémoire*, com els grups socials que volen mantenir-se com a tals, amb una identitat pròpia, necessiten "tradicions" que els donin aquesta continuïtat. La nació, en tant que entitat que pretén la continuïtat d'un col·lectiu, és l'origen de les grans tradicions, en forma de rituals que reviu el passat.

Però el passat no ens arriba només per mitjà de la tradició i la seva experimentació. Ens arriba sobretot per mitjà de la memòria com a construcció discursiva. De fet, per alguns autors, tradició i memòria es complementen. Per exemple, Pierre Nora afirma que allà on acaba la tradició comença la memòria. Una memòria que treballa per recordar allò que ja no hi és, és a dir la tradició perduda. Aquesta és precisament una idea molt *moderna* de la memòria. Així doncs, a la idea que exposàvem inicialment d'un passat diferent i distanciat, cal afegir-hi la idea d'un passat perdut. Així, la memòria es justifica per la *pèrdua* de la tradició, la *pèrdua* dels referents del passat. La memòria esdevé el vincle del present amb el *temps perdut* del passat. Que aquest és una característica contemporània i moderna en la concepció del temps ens ho demostra Montserrat Iniesta amb un bon exemple.

(...) aquesta angoixa per la pèrdua dels testimonis del passat no sembla haver turmentat els nostres avantpassats fins a l'època de la modernitat. Quin consistori municipal no obriria avui expedient contra el papa Juli II qui, per tal d'edificar la nova basílica, ordenà l'enderrocament de l'església de Sant Pere, edificada dotze segles abans? (Iniesta, 1994: 190.)

Iniesta parla d'angoixa, i això pot semblar sorprenent. Però no és l'única que ho fa. Pierre Nora insisteix molt en aquesta condició angoixant de la memòria, en un món que substitueix l'experiència per *l'acumulació d'experiències*, pel canvi constant de referents,

per la transformació de les identitats. “*On ne parle tant de mémoire que parce qu’il n’y a plus*”. Per la seva banda, Paul Ricoeur es refereix a la pèrdua de les traces del passat, la qual cosa obliga a fer del passat un fenomen historiografiat, desnaturalitzat, fins al punt que la memòria també deixa de ser una forma de transmissió *natural* del passat i esdevé l'objecte mateix de la història.

Arrachement, révolu, achèvement, passé définitivement mort : autant de mots qui disent la disparition. Les signes : la fin des paysans; la fin des sociétés-mémoires (Église, école, famille, État); la fin des idéologies-mémoires liant l’avenir projeté au passé mémoré –et, en revanche, l’apparition d’une “histoire de l’histoire”, d’une “conscience historiographique”. Elle “traduit la subversion interne d’une histoire-mémoire par une histoire critique”, où a l’histoire commence à faire sa propre histoire”. (Ricoeur, 2000: 524).

En tot cas, el que ens interessa ressaltar en aquest apartat és que, de forma paradoxal, la importància social de la memòria en la modernitat està íntimament lligada a la idea de la “pèrdua de la memòria” en una societat marcada pel canvi social i tecnològic constant. La transformació del present porta a l’eliminació de les traces que identifiquen el terreny que trepitgem, i cada nou canvi implica una adaptació al moment, en termes de resocialització personal i col·lectiva. Res no es manté inocu al pas d’un temps modernitzador. Això que podem anomenar la societat del canvi, doncs, penetra en totes les esferes de la vida, fins a marcar les biografies amb un “abans” i un “ara” que distancien una generació de l’altra. La consciència d’un passat que fuig de les nostres mans provoca l’interès social per la memòria com a forma de recuperació del passat, més ben dit, de discurs sobre el passat. Perquè, com hem vist, la memòria no s’ha d’entendre com una simple restitució del passat, o d’una tradició suposadament autèntica. Perquè la tradició és quelcom que sempre es renova. I tanmateix s’ha anat imposant un discurs sobre l’autenticitat del passat (objecte de l’arqueologia) que genera aquest miratge del salt en el temps, com si es poguessin recollir els elements del passat (objectes, tradicions, cultes) tal com eren. Malgrat que qualsevol retenció del passat implica manipulació o recreació⁴, el discurs memorialístic sobre el passat porta sempre implícita una crida a la conservació de la tradició tal com era. D’aquesta manera es crea l’ideal d’un passat que ens arriba intacte, d’una tradició, d’uns objectes antics que transcendeixen els canvis i la degradació que imposa el temps.

⁴ Tenir cura dels objectes, restaurar-los, exposar-los... són processos que els actualitzen de manera irreversible.

1.1.3 El passat té futur

El passat, per tant, cal entendre'l també com un temps construït en termes de futur, és a dir, les accions o els esdeveniments futurs acabaran moldejant la comprensió del passat. Això és el que ens fa veure Theodor Plantinga en el seu llibre *How Memories Shapes Narratives. A Philosophical Essay on Redeeming the Past* (1992). Plantinga sosté que l'origen de la relació entre memòria i passat és en la concepció cristiana del temps. El cristianisme incorpora el passat com a temps pretèrit, que tenim el deure de recordar. El sentit de la mort de Crist implica no oblidar, perquè d'aquesta prové la redempció.

Per tant, en el cristianisme el passat esdevé quelcom present en les vides de les persones, és a dir, conforma una tradició. La ritualització del passat (la pregària, la missa, la confessió, la festa...) és la formalització i la institucionalització d'aquesta vinculació que mantenim amb el passat. Per tant, recordar esdevé un deure⁵, que implica alhora actuar sobre el passat, no obviar-lo.

La imatge habitual que tenim del passat és que d'alguna manera *empeny* el futur. En canvi, el que ens suggereix Plantinga, com també Lowenthal, és que el passat esdevé modificat pel futur. En el cristianisme, s'actua sobre el passat per redimir-lo i obrir un futur de reconciliació. La mort de Crist redimeix els homes i proposa una escatologia. I l'escatologia consisteix precisament a superar la contradicció entre el passat i el present.⁶ Aquesta és la manera com el passat *avança* el futur, i el futur alhora esdevé la *justificació* del passat.

The Christian life of daily conversion is not a matter of forsaking the past, it is better understood as an effort to make something of the past. (Plantinga, 1992).

Segons Plantinga, aquesta característica primigèniament cristiana és el que fa del passat un objecte de memòria en la societat moderna. La memòria és l'acció que redimeix el passat, en tant que l'interpreta pensant en el futur. Només a partir de la reconciliació amb el passat (redempció de la culpa) es pot obrir davant nostre un futur moralment resolt (salvació). D'això, Plantiga en posa exemples que no tenen res a veure amb la transcendència cristiana, almenys aparentment, sinó que formen part de la vida

⁵ Aquesta idea de la memòria com un deure la trobem també en Paul Ricoeur, com veurem més endavant. Ara ens interessa ressaltar la incidència de la promesa d'un futur de redempció en la narració.

⁶ Moltes de les utopies de la societat moderna han tingut i tenen aquest component escatològic. La utopia marxista n'és la més important.

quotidiana. El noi jove que deixa la seva dona perquè està espantat amb la nova responsabilitat adquirida de portar una família. El final feliç de la història, el retorn a casa del noi, esdevé l'inici de la reconciliació amb el passat.

El passat pot ser canviat, tant per les possibles accions futures (és a dir, el futur-futur), com també a la llum de les accions futures respecte d'aquell passat (és a dir, el futur que ja ha passat). És a dir, actuem pensant en el futur, amb l'ull posat en unes expectatives sobre el que és probable que passi, o bé pensant en les conseqüències que tindran les nostres accions. Ens anticipem mentalment al futur. Un cop passada l'acció, podem reinterpretar aquesta anticipació, aquest futur imaginat. Per això, segons Plantinga, la memòria està feta d'una sèrie de recursos narratius que porten a recomposar el passat, el present i el futur en moviment en funció de la nostra posició a cada moment.

(...) that what we do in the future may pull the actions we have undertaken in the past into some larger web or context in a way that alters them in their significance, which should in turn affect how we remember and retell him. (Plantinga, 1992)

Segons Plantinga, això és el que fa possible la redempció del passat, en la mesura que les accions futures poden redimir la culpa inicial. Plantinga posa nombrosos exemples de la vida quotidiana que il·lustren molt bé aquesta idea cristiana de redempció de la culpa, i mostra com la memòria és un afer moral. Totes les memòries personals no deixen de tenir aquest component redemptor, en la mesura que passen comptes del que hom ha fet al llarg de la seva vida. Passar comptes amb un mateix és, de fet, dotar novament de sentit la pròpia biografia segons el nostre punt de vista actual. Allò que “conservem” del passat, doncs, pot ser ubicat en un lloc o un altre (com a acció anticipada, com a conseqüència imprevista...) segons el sentit que pren en el relat en funció del resultat final. I això funciona tant en les biografies com en la memòria col·lectiva. Però abans de preguntar-nos pel relat, cal que ens preguntem com retenim el passat? De quin material està feta la memòria?

1.1.4 La retenció del passat: record i memòria

La voluntat de dominació social sobre el temps ens ha induït la idea que “conservem” el passat, que el “retenim”, com si el passat pogués quedar fixat per sempre. Aquesta és una pretensió, com veurem, vana, que ni tan sols les millors tecnologies aplicades a la conservació documental fan possible. En un programa radiofònic vaig sentir un expert del món de la fotografia que feia la reflexió següent: actualment hi ha moltíssims fons que

recullen infinitat de fotografies. La capacitat per arxivar i emmagatzemar documents fotogràfics no sembla tenir límits. Tanmateix, els fotògrafs es perden en aquesta immensitat de material. De fet, és molt difícil trobar aquell tipus concret de fotografia que pot interessar a una editorial, a una persona del sector, o a un públic concret.

Aquesta reflexió ens sembla summament revellant, i ens porta a la conclusió següent. D'una banda, cal considerar la importància de les tecnologies en la retenció del passat de forma *intacta*. És evident que la fotografia, l'enregistrament sonor i audiovisual, les noves tecnologies de la informació, etc, permeten emmagatzemar una informació molt valuosa. Podem parlar d'una institucionalització (en el sentit que li donen a aquest concepte Berger i Luckmann⁷) de la fixació del present abans que esdevingui passat.

La proliferació d'arxius i de centres de documentació especialment dissenyats per recopilar el màxim d'informació en el mínim d'espai és una avantatge i un maldecap de la societat contemporània. Un avantatge pels recursos que genera. Però un maldecap perquè l'exercici de preservació tècnica del passat que es fa la societat contemporània és immens i inabastable per a la durada de la vida d'una persona. Però a més, podem trobar una quantitat tampoc gens menyspreable de material no acadèmic: revistes, actes commemoratius, tríptics, cartells, panegírics, calendaris, publicitat, etc. Però és que, a més a més, la producció i la reserva d'aquestes produccions no s'atura. Per tant, mai no podríem encaçar la totalitat de la producció. S'escriuen més llibres que no es llegeixen; hi ha més documents i museus que no pas visitants.

En termes globals, podem dir metafòricament que la nostra societat està afectada en certa mesura per la mateixa malaltia que Funes *el memorioso*, a qui la capacitat de memòria retentiva l'ofegava⁸. El ritual comporta l'oblit dels seus orígens. Però la capacitat d'enregistrament del nostre temps, l'arxivística, és una forma de memòria literal, estèril, que no porta més enllà d'ella mateixa. No serveix per a domesticar el passat. Els objectes del passat poden ser transformats en simples obres d'art, però sense sentit, perquè l'exposició dels materials del passat no en garanteix necessàriament la interpretació. L'objecte, doncs, no transporta per si mateix la memòria.

Tot el material del passat que s'ha anat guardant permet retornar-hi a través dels objectes que n'han format part. Aquest material pot esdevenir una relíquia desitjada per milers de persones, com passa amb un cabell d'un ex-beatle, per exemple. O pot esdevenir objecte

⁷ Berger, P.L. i Luckmann, T. (1988), *La construcció social de la realitat*. Ed. Herder.

⁸ Vegeu José Luis Borges, *Ficciones*, Alianza, 1979.

de culte de multituds, com passa amb la túnica sagrada, o pot convertir-se en un simple souvenir que fa nosa cada vegada que treiem la pols del moble del menjador, com succeeix sovint amb la torre Eiffel en miniatura. Però és difícil que a partir dels simples objectes del passat en sorgeixi una memòria. Com més fàcil ens resulta fixar i enregistrar el pas dels esdeveniments, més problemàtica es torna la memòria.

Des del punt de vista cognitiu, les persones tampoc no construïm el record a base d'acumular informació, és a dir, fixacions del passat. Tal com explica Joël Candau a a *Anthropologie de la mémoire* (1996), la rememoració és una cosa que va canviant, que es va modificant amb el temps. La memòria és un procés de recategorització contínua sobre la base de l'evolució de les poblacions neuronals. El símil que s'utilitza tant sovint en els discursos quotidians (i també teòrics) entre la memòria humana i la d'un ordinador és molt lluny de ser exacta. El nostre cervell no funciona precisament com un ordinador⁹, sinó que és una memòria dinàmica.

Els neuròlegs han explicat sovint que les impressions i les emocions determinen en bona mesura què és el que recordem. I el que defineix aquestes impressions i aquestes emocions són contextos socials. Per exemple, l'emoció que pot sentir una parella el dia del seu casament, el record d'unes vacances delicioses que van contribuir amb el rerefons de la mar blava al nostre enamorament. Són records basats en emocions que només han estat possibles quan el casament, l'enamorament, o el mar han estat creats pel romanticisme i la societat del benestar com a sinònims de grans esdeveniments en la vida personal. Per això, de la mateixa manera que hi ha records desitjables, hi ha records que són dolorosos i tendeixen a defugir-se, a *oblidar-se*.

La nostra memòria dinàmica, diu Candau, es reorganitza a cada nova experiència, actua per associació, generalització i de manera probabilística. Per això ens passa tant sovint que les persones que hem compartit una mateixa experiència la recordem de maneres diferents. Els itineraris neuronals són particulars de cada individu en la mesura que els seus contextos de record canvien.

Nous retiendrons que la mémoire est plastique, flexible, fluctuante, labile, dotée d'ubiquité, d'une grande capacité adaptative et variable d'un individu à l'autre. (Candau, 1996: 11)

La idea que la memòria sigui plàstica i moldejable també trenca amb la imatge oferida per Freud d'una memòria (d'unes impressions) acumulada. Freud sostenia que les

⁹ La qual cosa ens hauria de reconfortar, tot i que de vegades ens arribem a creure que els ordinadors tenen vida pròpia i maquinen com fer-nos la guitza.

impressions inconscients no només es conserven en la mateixa forma en què van es van rebre per primera vegada, sinó també en totes les formes que han adoptat en els seus desenvolupaments posteriors. La memòria posterior només reconstrueix la impressió primera, i per tant, la deforma o reorganitza. És difícil que es mantinguin les diferents formes d'un mateix record, com si fossin diferents capes d'un jaciment arqueològic, o com diríem ara, com si fossin diferents backups d'un mateix document informàtic.

Una altra característica fonamental que ens distingeix dels ordinadors¹⁰ és que mentre aquest no manifesta cap intenció en l'acumulació de memòria, en el nostre cas la memòria respon a valors, símbols, significacions. Un altre cop el context social apareix, ja que és en aquest d'on treiem els valors i les significacions del nostre comportament i del que ens envolta. Podríem dir que, de fet, no recordem a l'atzar, sinó que el sistema cultural en què vivim té la seva pròpia estructura de la memòria. És a dir, que està domesticada. No tot és recordable, com no tot és pensable. Podríem dir que les relacions de poder també intervenen en la possibilitat de recordar.

La mémoire, en outre, ne peut être définie en termes purement statiques, contrairement à ce que suggèrent les notions si pratiques d'impression, d'enregistrement, de fixation, de conservation, de stockage, etc. (Candau, 1996: 23.)

Candau acaba conclouent, doncs, que la tesi segons la qual hi ha una memòria conservada, malgrat els fonaments biològics que pugui tenir, des d'un punt de vista antropològic (i també sociològic, és clar) és tan poc convincent com creure que les peces conservades en un museu tindran el mateix sentit per al visitant actual que en el seu moment original.

Que el fet de recordar no prové només de la nostra capacitat cognitiva, sinó d'allò que ens envolta, o allò amb què ens envoltem, és el que també explica d'una manera molt il·lustrativa Theodor Plantinga (1992). Plantinga entén que fem memòria no només amb allò que *tenim* al cap, sinó amb tota una sèrie de suports. Si jo utilitzo un ordinador o una agenda per a recordar, estic fent memòria. Això és innegable. Però el subjecte d'aquesta memòria, que sóc jo, no és l'única font de records. Això és el que Plantinga defineix amb el concepte de "tecnologia de l'experiència". Podem recordar gràcies a l'ordinador, a una foto, a un CD de música, etc., vehicles a través dels quals viatja el passat. És més, la nostra experiència està feta d'una barreja de les coses que percebem amb els nostres ulls

10 És a dir, de la simple acumulació lineal de records.

o orelles, i les coses transmeses per mitjà de canals tecnològics. La memòria prové d'una barreja de fonts.

Much of our experience is a mixture of what we took in with our own eyes and ears, on the one hand, with what was transmitted to us through various technological media or channels, on the other. And so our memories are often derived from a mixture of sources. (Plantinga, 1992: 37)

En aquest sentit, hi ha un altre aspecte massa sovint oblidat que afecta la construcció de la memòria. Aquesta no està basada només en aquells fets o experiències que hem viscut directament i conservem en ment. La memòria remet sovint a fets històrics o experiències que només recordem per mitjà dels altres. Però també per mitjà d'objectes que tenen la funció explícita de recordar. Des de la segona meitat del XX la proliferació d'aquest tipus d'objectes ha augmentat considerablement a les llars: fotos de família, capsetes de records, postals, souvenirs, videos de vacances, etc. En els pisos moderns de la classe mitjana urbana no hi ha acumulats els objectes vells, que es faran antics, de les grans cases del món rural que van passant de generació en generació. Però com a contrapartida s'han inventat tota una sèrie de nous objectes que fan la mateixa funció memorialística. En paraules de Plantinga, la memòria és una retenció operativa del passat (1992: 19).

La memòria, entesa com a missatge del que fou el passat, és *més* i *menys* que el record. D'una banda, no es pot entendre com la simple acumulació de records. Hem dit que les noves tecnologies permeten fixar el pas del temps a partir d'enregistraments, fotografies, etc. Però l'acumulació d'objectes de record no garanteix per si mateixa la memòria del passat. Fins i tot direm que la superabundància d'elements que s'enregistren i guarden és un entrebanc per fer memòria. La memòria és una economia del record, com va dir el sociòleg Antoni Estradé en un curs sobre aquesta qüestió en els Juliol de la UB (2000)¹¹. Fer memòria implica fer una selecció i síntesi d'aquelles coses que considerem rellevants del passat. No hi pot haver memòria sense oblit. La memòria és *menys* que tots els records possibles. És el relat que es desprèn d'una determinada tria de fets. És el relat amb el que presentem els fets. És la interpretació dels fets, el missatge que els transporta. Per això, d'altra banda, la memòria també és *més* que els simples records, és *més* que els fets. És la narració que els dóna sentit, que els proporciona una raó de ser, un significat en un context més general.

¹¹ Estradé, Antoni, "El paper de la memòria en la construcció de la identitat nacional". 13 de juliol del 2000. Universitat de Barcelona. Els Juliol de la UB.

La distinció entre 'record' i 'memòria' que fa Salvador Cardús ens acaba d'aclarir els termes en aquesta qüestió. La definició que utilitza per a cadascun dels termes és la que farem servir en aquesta tesi, ja que respon exactament al que hem anat dient sobre la retenció i la comprensió del passat en la societat contemporània.

“La noció de *record* ens remet, simplement a uns fets o a unes experiències que, amb més o menys precisió, malgrat el temps passat en tenim coneixement. (...) En canvi, la noció de *memòria* és més complexa, va més enllà del record, perquè es tracta d'una interpretació del passat, i més exactament, d'una recreació. En el cas de la memòria, la veracitat d'allò que es recorda és relativament poc important. Fins i tot, la memòria sol incorporar fets i experiències que no hem viscut mai de manera directa, però que en canvi els hem afegit al nostre món personal i col·lectiu per tal que en completin el sentit, l'ordre, la coherència.” (Cardús, 1998: 5)

Paul Ricoeur, en la seva recerca sobre la relació entre memòria, història i oblit, ens exposa amb precisió aquesta distinció entre la memòria, record i rememoració, i alhora ens condueix a una concepció social de la memòria com a relat.

(...) il faudrait distinguer dans le langage entre la mémoire comme visée et le souvenir comme chose visée. On dit la mémoire et les souvenirs. (Ricoeur, 2000: 27).

Per Ricoeur, el record és l'acció no necessàriament intencionada per la qual evoquem el passat. En contrast amb aquest gest d'evocació, per Ricoeur la rememoració és l'acció de portar a la consciència un fet del passat. Rememorar pot ser una acció individual, commemorar és necessàriament una acció social. Cal distingir, doncs, entre rememoració i memorialització. Cal entendre, aquí, la memòria com un relat, com una acció pràctica, com un exercici, com un treball, encaminat a la representació del passat com a conjunt de sentit.

Avec la remémoration, l'accent est mis sur le retour à la conscience éveillée d'un événement reconnu comme ayant eu lieu avant le moment où celle-ci déclare l'avoir éprouvé, perçu, appris. La marque temporelle de l'auparavant constitue ainsi le trait distinctif de la remémoration, sous la double forme de l'évocation simple et de la reconnaissance concluant le processus de rappel. La mémorisation, en revanche, consiste en des matières d'apprendre portant sur des savoirs, des savoir-faire, des pouvoir-faire, de telle sorte que ceux-ci soient fixés, qu'ils demeurent disponibles pour une effectuation, marquée au point de vue phénoménologique par un sentiment de facilité, d'aisance, de spontanéité. (...) On peut à cet égard tenir la mémorisation pour une forme de la mémoire-habitude. Mais le processus de mémorisation est spécifié par le caractère construit des manières d'apprendre visant à une effectuation facile, forme privilégiée de la mémoire hereuse. (Ricoeur, 2000: 69-70)

Més encara, el treball de memòria consisteix, segons Ricoeur, en una interpel·lació cap al passat que busca extreure'n una *veritat*, un *judici*, una justificació restitutiva. Però aquesta restitució del passat és inevitablement selectiva, com hem vist. Per això, diu Ricoeur, la memòria està carregada amb una plus-vàlua ideològica. La memòria no és neutra. En cada procés de memorialització podem parlar de pràctiques d'ús i d'abús de la memòria,

en la mesura en què es posa l'accent en uns fets i se n'obliden d'altres; en la mesura en què es dóna un sentit al conjunt o una altra.

La memòria¹² és, a més, una construcció de discurs avalada socialment per la història *autoritzada*, la que es transmet des del poder. La història apresada i commemorada públicament, oficialment, s'imposa com la memòria *tout court*, com la representació legítima del passat. Per exemple, no és el mateix construir la memòria de la Guerra de Successió a través de la figura de Rafael Casanovas, tal com ha fet la historiografia dominant a Catalunya, que construir la memòria de la Guerra de Successió a través de la figura del General Moragas. De fet, Moragas és utilitzat com a símbol de la Catalunya irredempta per aquells que volen explicar d'una altra manera la història de la Guerra de Successió, tot reivindicant una memòria més contestatària per a Catalunya. I així enfronten un símbol, el de Moragas irredempte que cau amb violència a mans del poder borbònic i és assassinat, amb un Casanovas símbol d'una Catalunya que s'aixeca l'endemà de la imposició del nou sistema polític per treballar resignadament sota les noves condicions.

Per tant, la memòria no és només un instrument de poder. Ni cal limitar-se al fet que l'abús de la memòria es produeix des del poder. La memòria és tant una forma de representació del passat des de les estructures dominants de la societat com un imperatiu de justícia. Un imperatiu que obliga a la recerca de la veritat i a la commemoració dels fets del passat com a vies d'exhortació social del deure de memòria entès com a acte de justícia i de restitució moral. I tant en un sentit com en l'altre, hem de parlar d'abús de la memòria. En el primer cas, l'abús de la memòria porta a la imposició de l'oblit, a la injustícia d'una memòria que s'apropia del passat en favor d'uns interessos, i que nega – oblida – allò que pot qüestionar aquesta dominació. En el segon cas, l'abús de la memòria pot constituir un fre a la superació dels traumes i de les injustícies socials del passat. Per Ricoeur, les commemoracions poden constituir una expressió abusiva de la memòria com a font de justícia, una forma d'expressió de ferides mal curades. I en aquest sentit ens remet a la idea de bulímia commemorativa que va expressar Pierre Nora (1984) en el seu treball sobre els llocs de la memòria dels francesos.

Telle étant la légitimation du devoir de mémoire en tant que devoir de justice, comment les abus se greffent-ils sur le bon usage? Ce ne peuvent être eux-mêmes que des abus dans le maniement de l'idée de justice. C'est ici qu'une certaine revendication de mémoires passionnelles, de mémoires blessées, contre la visée plus vaste et plus critique de l'histoire

¹² S'entén, una de les memòries possibles.

vient donner à la profération du devoir de mémoire un ton comminatoire qui trouve dans l'exhortation à commémorer à temps et contre-temps son expression la plus manifeste. (Ricoeur, 2000: 108-109).

Sens dubte, caldrà observar com actua el *deure de memòria* en el cas de la Transició política, quin tipus d'abusos es comet en relació amb la commemoració del passat. Ara, un cop hem analitzat quin és l'objecte de la memòria, volem comprendre el com, de quina manera la memòria esdevé la construcció d'una representació simbòlica del passat.

1.2 L'estructura de la memòria: el relat

De quina manera la memòria esdevé una construcció del passat? Ja hem dit que la memòria és més que els fets, és la selecció dels fets del passat, siguin records, documents o símbols. La memòria és, sobretot, l'expressió d'aquesta selecció, la seva manifestació pública, la seva transmissió social. La memòria, com diu Ricoeur (2000), és la terra damunt de la qual arrela la historiografia. La projecció social de la història només és possible a través de la seva narrativitat, és a dir, a través d'un relat que *expliqui* els fets i que els estructurari al voltant d'un *temps* i d'un *espai*. La memòria compleix d'una forma central aquesta funció narrativa. La memòria és el relat.

1.2.1 Principis constitutius de la narrativa

Per mitjà del relat opera la funció selectiva de la memòria en relació amb els fets, però també la funció de transmissió de la memòria en relació a la col·lectivitat, i finalment, la funció de la memòria com a representació d'aquesta col·lectivitat, en definitiva, com a construcció simbòlica d'aquesta col·lectivitat. La memòria és una proposta d'ordre en relació al temps, en la mesura que defineix un inici i un final, o bé un no-inici ("des de sempre") i un no-final ("sempre serem"). La memòria és també una proposta d'ordre en relació amb l'espai, en la mesura que defineix un aquí en relació al temps, ja sigui identificant una col·lectivitat com a subjecte del relat, o bé definint implícitament els límits geogràfics i socials del lloc on es desenvolupa el relat i els fets que en formen part. Hem de pensar, per exemple, que la memòria de la Transició política identifica uns marcs temporals i uns marcs espacials en funció de com el relat ofereix una determinada representació del passat. La memòria és, finalment, un exercici de manipulació per mitjà del qual se seleccionen uns fets i se n'obliden altres. La memòria és un relat que interpreta els fets a partir d'una determinada estructura narrativa.

C'est plus précisément la fonction sélective du récit qui offre à la manipulation l'occasion et les moyens d'une stratégie rusée qui consiste d'emblée en une stratégie de l'oubli autant que de la remémoration. (Ricoeur, 2000: 103)

L'estructura narrativa, si bé consisteix en la limitació i l'ordenació del passat, no és una limitació a la transmissió del passat, sinó ben al contrari, la narrativitat ofereix la possibilitat de comprendre el passat. Com diu Louis O. Mink (1987), la narració no constitueix un problema tècnic, sinó una forma primària i irreductible de comprensió, una

eina per a la constitució del sentit comú i de qualsevol forma d'aprehensió humana que tingui a veure amb la comprensió i la interpretació del món, que requereix la representació com a mecanisme bàsic per copsar-lo. Mink ens fa observar que la forma narrativa de veure el món és tant pròpia del sentit comú com de les ciències que intenten explicar-lo racionalment.

Pel que fa a la memòria, doncs, el sentit comú és el més habitual de les formes de fer memòria. Podem dir que a la nostra vida quotidiana escoltem i coneixem infinitat de relats sobre anècdotes del passat com fets transcendents de la política del nostre país. I aquests relats tenen la mateixa naturalesa narrativa que els relats de ficció. Els contes-històries, diu Mink, són formes d'aculturació primàries. Així doncs, podem entendre que en la nostra socialització la intervenció d'aquests relats són fonamentals per anar adquirint una cosmovisió compartida amb els altres. En el mateix sentit s'expressa Theodor Plantinga quan diu que "*Memory is the great organizer of consciousness. (...) It simplifies and composes our perceptions into units of personal knowledge.*" (Plantinga, 1992: 29-30). I és també Ricoeur (2000) qui ens recorda que el temps esdevé temps humà en la mesura en què és articulats de forma narrativa. Per això el relat és significatiu en la mesura en què dissenya els trets de l'experiència temporal. El relat aproxima al lector una vivència del temps, un esquema del temps viscut, del temps passat. La narrativitat és la condició de la comprensió històrica.

Tornant a Ricoeur, hem de dir que el relat conté sempre un esquema (una estructura), una idea, un missatge, que és transmès mitjançant la concurrència de diferents estratègies discursives que modelen un temps i uns fets. L'esquema, l'estructura del relat, és la seva matriu significant, allò que li dona sentit i la seva finalitat. Segons Ricoeur, el relat utilitza la "innovació semàntica" per tal de crear la trama, que al seu torn és una operació de síntesi: els objectius, les causes, els atzars, són aplegats sota la unitat temporal d'una acció total i completa. Són ordenats de manera que tinguin un sentit explicatiu ("primer passà tal cosa i després l'altra"). És aquesta síntesi de l'heterogeneïtat que acosta el relat a la metàfora. I per tant, afegiríem, permet al relat esdevenir representació simbòlica, esdevenir en definitiva un discurs performatiu de la mateixa col·lectivitat.

Avec le récit, l'innovation sémantique consiste dans l'invention d'une intrigue qui, elle aussi, est une oeuvre de synthèse: par la vertu de l'intrigue, des buts, des causes, des hasards sont rassemblés sous l'unité temporelle d'une action totale et complète. C'est cette *synthèse de l'hétérogène* qui rapproche le récit de la métaphore. (Ricoeur, 2006: 11)

Sense que contradigui la proposta d'anàlisi que fa Paul Ricoeur, Plantinga (1992) aprofundeix en la recerca sobre quines són les tècniques narratives que permeten fer comprensible el passat a través de la memòria. Proposa una anàlisi de com les persones fem memòria tot elaborant relats simplificadors i selectius sobre les accions del passat. La seva tesi és que aquestes tècniques narratives ens permeten abordar la narració de la nostra trajectòria personal per dotar-la d'un sentit redemptor. És a dir, igual que fa l'escatologia cristiana, en la nostra vida quotidiana donem sentit a la nostra trajectòria personal integrant el nostre passat a través del sentit que va prenent en el nostre present i en les nostres aspiracions futures.

La narrativa pot construir aquest relat redemptor gràcies a quatre principis constitutius de la narrativa: l'anacronisme, l'antropomorfisme, la polarització i la integració. (Plantinga, 1992: 91)

a) L'anacronisme

Podríem pensar que mantenir l'ordre cronològic és garantia de veracitat en la història. Però hi ha diverses raons que ho desmenteixen. La narrativa va lligada a l'anacronisme, perquè cal salvar els buits que es produïrien en una representació exacta, literal, del passat. Com que no es pot explicar absolutament tot, la seqüència cronològica no deixa de ser una mena de fantasia, una imatge que ha potenciat una perspectiva d'arrel positivista en les ciències socials. En realitat, les coses les expliquem a partir de la intenció del relat, i per tant, introduint els elements que convenen per tal de construir aquesta explicació, independentment de la cronologia. Els *flashbacks*, les interseccions, les anticipacions... són tècniques narratives que formen tant dels discursos quotidians com del cinema o la novel·la.

Nogensmenys, el que fa més interessant el plantejament de Plantinga és que per ell aquest salt en el temps que representa l'anacronisme no és una mera "tècnica" narrativa, sinó una manera d'expressar els interessos i les necessitats de les persones. És a dir, en tant que nosaltres expliquem una cosa del passat amb alguna finalitat, l'anacronisme amb què construïm la narració és l'expressió de les nostres intencions. En aquest sentit, Plantinga observa que les històries han de tenir un principi i un final. I perquè el final sigui *genuí* ha de ser "inevitable" (com diu Aristòtil). Les històries en primera persona rarament aporten una lliçó moral, però sí una justificació (autojustificació).

Anachronism has a place in narrative and memory because of our moral needs. (Plantinga, 1992: 69.)

L'anacronisme és el que situa el final de la narració en el centre de l'explicació. "Va passar això perquè era necessari arribar a...". De fet, el llenguatge quotidià conté expressions ja elaborades per expressar això que Plantinga extreu de l'anàlisi. Per exemple, quan diem "és que al final sempre acaba passant el mateix, i per tant...". S'entén, doncs, que hagi passat el que hagi passat en la seqüència cronològica hi ha un factor que està "més enllà", que *determina* les accions anteriors. Aquest factor és per Plantinga la necessitat de dotar d'un sentit moral les nostres històries, de dotar-les d'un significat transcendent, més enllà, per tant, de la seqüència immediata dels fets.

Segurament, la necessitat de mostrar coherència davant dels altres forma part de la representació del nostre jo en la vida quotidiana (Mead, 1934), i ens empeny a construir justificacions i explicacions idònies de les nostres accions. L'ús de l'anacronisme és, doncs, un recurs ben quotidià. Hem d'entendre, doncs, que la necessitat d'explicar el perquè fem les coses s'encabalca amb el que podríem anomenar "motivacions" o "intencions". És a dir, la justificació feta *a posteriori*, per exemple, en unes memòries o en un judici, se sobreposa a les motivacions que ens haurien dut a fer una determinada acció. O més ben dit, la justificació construeix la motivació.

Així doncs, el substrat de la narració és perfectament anacrònic. De fet, hem de suposar que el relat sobre el passat sempre utilitza aquest recurs. La qüestió a analitzar per entendre el significat social d'un relat és quan i de quina manera apareix explícitament o implícitament. En les memòries de la Transició, doncs, ens interessarà saber quin és el moment en què el narrador té la necessitat d'expressar la justificació? Quan apareix el recurs de "va passar allò perquè havia de passar després allò altre"? Sembla un argument aparentment contradictori, perquè la història no s'esdevé pas coneixent el que passarà després, però així és com la narració "explica" el passat. En la Transició, doncs, abunden les fórmules retòriques amb què hom interpreta el que va passar al·ludint a la *necessitat* del devenir: calia que passessin una sèrie de coses perquè finalment arribés la democràcia, i així s'anaven succeint.

b) L'antropomorfisme

Podríem dir que la història és una narració que ens representa a nosaltres mateixos. L'antropomorfisme amb què es construeixen les narracions sobre el passat ha estat observat (denunciat) sobretot pels que estudien la història de l'ecologia. Des d'aquest punt de vista,

el passat conté molt més que no pas la història d'un conjunt d'humans. Des del punt de vista de la història social, la presència dels grups socials, o dels col·lectius marginats (dones, joves, contestataris, etc.) en la història també és una reivindicació. En tot cas, qualsevol ull crític trobarà una simplificació dels actors en la narració sobre el passat. La idea que en qualsevol narració es produeix la simplificació i la reducció dels fets també es pot fer extensiva als actors que hi participen.

Des d'aquesta perspectiva, la narració sobre la Transició també pot ser entesa a partir de la reducció dels actors en l'escenari que dibuixa. Qui hi apareix i qui no hi apareix ens indicarà el tipus de relat que es fa sobre la Transició, el tipus d'història que s'explica. Però segurament el més fonamental és que en general en els relats sobre la Transició n'hi apareixen pocs, d'actors. Un conjunt reduït de personatges acapara tot el protagonisme del relat. Potser perquè la majoria de relats s'han fet més des del poder polític i governamental, o des de la perspectiva del poder polític, que no pas des d'altres posicions socials.

(...) we would look in to the mirror of history and see only ourselves –all the rest of it would be a confused blur. (Plantinga, 1992: 97).

c) La polarització

Vinculada a la personificació de la història, podem parlar de la tendència a la polarització en qualsevol narrativa. Per Plantinga, de fet, no hi ha narració sense polarització. Aquesta polarització es dona perquè el conflicte entre una postura i una altra s'exagera en la representació. Conflicte entre persones, però també conflicte entre contextos.

The amplification of conflict is part of the very fabric of a narrative. (Plantinga, 1992)

En la memòria de la Transició segurament trobarem diversos eixos de conflicte. Un d'ells pot ser entre postures polítiques de la mateixa Transició (esquerra-dreta, centralisme-reivindicació autonomista, etc.). Però l'altra pot ser entre períodes, entre el Franquisme i la democràcia. O entre monarquia i república. Els conflictes són el fil conductor de la narració. Podríem dir que en funció d'on situem el conflicte tindrem un relat o un altre sobre la Transició. El mateix passa amb altres fets del passat. La Guerra Civil n'és un bon exemple. No és el mateix parlar de la Guerra Civil com d'una guerra “entre germans” que d'una guerra “per les llibertats de Catalunya”.

d) La integració

La integració (també la polarització) situa la narració en el context més general de *totes les narracions*. Una part de la història d'un país sempre es relaciona amb les altres parts, de forma directa o indirecta. Per Plantinga la integració en un marc de referència històric compartit, és el que distingeix la narració verídica de la narració de ficció. Si la narració integra els fets que expliquem en el context general de la narració històrica compartida, és creïble. Si trenca amb aquest marc de referència és difícil que sigui creïble. Fins i tot si aporta prou arguments demostratius, com succeeix amb el treball de Jordi Bilbeny sobre l'anomenat *descobriment d'Amèrica*¹³. Malgrat que els seus arguments semblen vàlids, el marc de referència històric compartit ja està definit a partir de la idea que fer les Amèriques fou un afer espanyol. Qualsevol relat històric que tingui a veure amb el *descobriment d'Amèrica* sembla que hagi de tenir coherència amb això. Fins i tot, quan la intenció de l'autor és contradir aquest marc de referència donat per descomptat.

All stories making a claim to historical truth are implicitly part of –or about– a single universe or framework of reference within which all the actions takes place. To make such a claim is to distinguish true narratives from fictional narratives. (Plantinga, 1992: 106).

La integració també comporta que diferents parts de la història, que podrien ser contradictòries, esdevenen coherents. La història de la Catalunya amb institucions sobiranes o la història de la Catalunya sense institucions sobiranes s'acaben integrant en un tot estructurat amb visió de continuïtat. Això vol dir, evidentment, que la integració comporta la compressió més accentuada d'unes parts i el sobredimensionament d'altres parts de la història.

Paul Ricoeur també apunta cap aquí quan parla de la "*synthèse de l'hétérogène*", per anomenar la unitat de sentit que el relat proporciona gràcies a la coordinació dels fets múltiples, de les causes, i de les intencions. Per Ricoeur, la trama és la forma literària d'aquesta coordinació. La capacitat de la narrativa per establir lligams coherents entre elements diversos, simultanis i potencialment conflictius és el que l'aconsegueix fer versemblant. Per tant, la trama sempre s'acaba resolent, almenys pel que fa a la memòria i a les històries amb vocació de ser verídiques.¹⁴

¹³ Bilbeny, Jordi (1998), *Brevíssima relació de la destrucció de la història. La falsificació de la descoberta catalana d'Amèrica*. Els llibres del Set-ciències. Col·lecció memòria històrica, 1.

¹⁴ En la ficció ja és una altra cosa. Hi ha pel·lícules amb intriga que tenen un final obert. I malgrat que es tracti de relats de ficció, això que no hi hagi un final clar no agrada pas a tothom, segurament perquè desmunta la funció catàrtica dels relats.

La coherencia narrativa (...). Ce qu'elle apporte en propre, c'est ce que j'ai appelé synthèse de l'hétérogène, pour dire la coordination soit entre événements multiples, soit entre causes, intentions, et aussi hasards dans une même unité de sens. L'intrigue est la forme littéraire de cette coordination : elle consiste à conduire une action complexe d'une situation initiale à une situation terminale par le moyen de transformations réglées qui se prêtent à une formulation appropriée dans le cadre de la narratologie. Une teneur logique peut être assignée à ces transformations : c'est celle qu'Aristote avait caractérisé dans la Poétique comme probable ou vraisemblable, le vraisemblable constituant la face que le probable tourne vers le lecteur pour le persuader, c'est-à-dire l'induire à croire précisément à la cohérence narrative de l'histoire racontée. (Ricoeur, 2000: 313).

Aquest és un recurs que no és aliè a la mateixa narració històrica, que és transmesa precisament sota el paradigma escolar d'aquesta síntesi de períodes (poblaments, regnats, règims, revolucions, etc.) que configuren la línia de continuïtat establerta per la "història nacional", des del "*Nos ancetre, les gaulois*" fins a l'alliberament de París, per posar un exemple... Precisament, per les seves característiques, en el relat de la Transició cal observar aquesta síntesi de referents, que fan coincidir en un mateix relat el Franquisme i la seva oposició.

1.2.2 La finalitat de la memòria: redempció, testimoni, judici

La constitució narrativa de la memòria ens porta a la idea de redempció, com hem vist en Plantinga. Això és tant com dir que ens porta a la idea d'un missatge, d'una lliçó. Així doncs, cal considerar la memòria com una narrativa vinculada a una finalitat. Tanmateix, la redempció no és l'única finalitat de la memòria. Tot representant Ricoeur, hem de recordar el concepte d'abús de la memòria, que ens porta a parlar de memòries que posen l'accent deliberadament en uns fets en detriment d'uns altres.

La conclusió immediata d'això és que la narració és més important que els fets per si mateixos. Des d'un cert punt de vista, això pot semblar una porta oberta al relativisme, al "tot val". Però cal entendre que la memòria es deu precisament a la comprensió, més que no pas a la verificació. I per això és important entendre la narrativa de la memòria des d'aquesta perspectiva de la finalitat, és a dir, de la construcció d'un missatge en un determinat sentit, amb una determinada significació. Això no exclou que calgui verificar les dades, obtenir-ne la contrastació necessària. Però amb això no n'hi ha prou. Els fets per si mateixos, despulats de tota interpretació (la idea d'uns fets "en si mateixos" ja constitueix per si mateixa un miratge de "realitat"), sempre tindran un relat que els estructura. La simple successió cronològica també porta implícites les seves intencions,

una finalitat concreta a la memòria, la idea que la història té una unitat i que els fets se succeeixen seguint el fil d'una línia contínua.

Alguns autors que han treballat sobre la qüestió de la memòria s'han mostrat molt crítics amb aquesta concepció "fetitxista" de la història, i amb el fet de donar protagonisme absolut a una successió de dades. Joan-Carles Mèlich (2001) arriba a dir que la memòria més perversament manipulada és la memòria que es basa només en els fets. Un univers en què els fets tenen l'última paraula és un univers sense crítica. En aquest sentit, Mèlich entén que el relat no és una font de la confusió, sinó la font de claredat, i d'on parteix qualsevol valoració que es pugui fer dels fets del passat. Els fets sense el relat són una font de sospita, d'inspiració per a la pregunta, però res més. En canvi, la memòria que persegueix una finalitat, mostrar quelcom sobre el passat, n'actualitza la comprensió a cada generació.¹⁵

Fins i tot quan no es fa explícit, la memòria sempre té una finalitat, una intenció. I la manera com s'exposen els fets o com s'estructura el relat descobreix aquesta intenció. Claude Lanzmann fa explícita aquesta intencionalitat de qualsevol relat amb el seu treball sobre la *Shoa*. La intenció de la seva obra és desmarcar-se dels altres relats sobre l'holocaust, en què els fets es presenten cronològicament. Per Lanzmann, una explicació cronològica és una justificació del passat. Per això ell comença la seva narració de la *Shoa* des del final, perquè la intenció no és "comprendre" el *perquè*, sinó el *com*.

(...) cal partir de la violència despallada i no, com se sol fer, dels focs de camp, dels cants, dels caps rossos de la Hitlerjüngend. Ni tan sols de les masses alemanyes fanatitzades, dels "Heil Hitler!" i dels milions de braços aixecats. Tampoc de tot el seguit de mesures antijueves que, a partir del 1933, van fer impossible la vida dels jueus alemanys, no de la Kristallnacht: el relat cronològic que s'iniciaria amb el boicot d'abril del 1933 per desembocar naturalment en l'entrada a les cambres de gas d'Auschwitz o de Treblinka no seria fals, parlant amb propietat, seria tristament pla i unidimensional. Ara bé, es tracta d'una obra d'art, d'una altra lògica, d'un altre mode de relat. (Lanzmann citat per Torner, 2002:174).

El que fa Lanzmann és rebutjar la redempció, i mantenir l'acusació contra els criminals. Precisament perquè entén que la narració té aquest poder de redempció que ens diu Plantinga, Lanzmann ha de trencar amb les estructures habituals dels relats per explicar el que vol explicar. Per això la seva pel·lícula representa un trencament amb la memòria

¹⁵ L'historiador mediavelista Antoni Furió explicava en una conferència (19.06.2008) sobre Jaume I com la globalització està fent guanyar informació sobre el passat com mai s'havia produït. Per exemple, la troballa d'un text del 1229 d'un poeta musulmà d'Alzira permet conèixer la conquesta de Mallorca des de la perspectiva dels seus habitants. A més de la informació que afegeix més coneixements sobre el passat, aquesta globalització afegeix una nova perspectiva, en la qual no es pot obviar la perspectiva dels vençuts.

feta fins aleshores i una acusació als altres tipus de narracions sobre la *Shoa*. Els crims s'han de jutjar pel que foren. L'horror no es pot atenuar. Aquesta és la finalitat de la narració de memòria feta per Lanzmann, que comporta una autèntica ètica de la memòria. Aquesta ètica de la memòria, segons Torner, està basada en l'exemplaritat per damunt de la literalitat, de la persecució minuciosa dels fets, que duu a terme, per exemple, Eli Wissel. El que és important és reivindicar la memòria d'aquells homes i d'aquelles dones, dels nens, que foren executats per la maquinària nazi. El que cal reivindicar és un missatge que ens obligui a aturar-nos en el temps, situar-nos en aquell passat. La literalitat, en aquest context, només pot disminuir la potència del missatge. Centrar-nos només en els fets és oblidar la importància de l'acte de recordar, de reconèixer avui, en l'ara i aquí, que això fou un fet. La interpretació —i la condemna— de l'extermini perpetrat pels nazis és allò que la memòria ha de fer rellevant.

Si agafem el fil que deixa anar Lanzmann, doncs, ens trobem amb què la finalitat de la memòria no és només la de redimir. Tot i que aquesta redempció també es fa necessària per als presos d'Auschwitz en la mesura que han estat acusats implícitament pel mateix crim; com també és necessària aquesta redempció per als vençuts, els exiliats i refugiats, i els assassinats durant la Guerra Civil espanyola. Però aquesta no és l'única finalitat de la memòria. El mateix Lanzmann, o Carles Torner en la seva anàlisi de la pel·lícula, i també Paul Ricoeur, parlen del testimoni com a finalitat de la memòria.

El testimoni és una font de memòria, és el vincle de la memòria amb la història. El fet de testimoniar proporciona la via per a construir una memòria. I alhora una memòria pot tenir la intenció simplement de donar compte del que va succeir, perquè no s'oblidi. És, doncs, també una manera de fixar el record del passat, en la mesura que se l'integri en les tècniques modernes de conservació: museus, llocs de memòria, gravacions, etc. El paper del testimoni, sobretot el testimoni humà, és el d'actualitzar la memòria, d'una banda, reeditant el passat en cada acte testimonial. I d'altra banda, el testimoni permet representar el passat d'una forma propera i alhora incompleta. És una avís que el passat ens pot dir alguna cosa que ens ajudarà a entendre el nostre present i el nostre futur.

El testimoni, per tant, porta incorporada una lliçó. A diferència dels objectes materials guardats en un museu, que s'han d'interpretar i que no deixen mai de ser distants; el testimoni humà té la condició de proximitat, i és d'aquesta proximitat o familiaritat de l'experiència que ens interroga, capgirant així el procés habitual de construcció de la memòria, del nosaltres cap al passat. El testimoni viu converteix la memòria en un diàleg. Per si mateix té el poder de reivindicar i de fonamentar un relat sobre el passat destacant-ne la seva singularitat: “jo hi era, ho vaig veure i ho puc explicar”.

El testimoniatge, doncs, és una forma d'apropiació i reapropiació de la història. Implica un *reconeixement* gràcies al relat. I per tant també una forma de redempció en la mesura que el subjecte del relat esdevé el seu portaveu legítim. La història pertany a aquells que la poden explicar, però sobretot quan són reconeguts com a testimonis legítims del passat compartit. En el cas dels torturats pels règims dictatorials, només el reconeixement públic de la seva condició de víctimes pot redimir-los de la culpa que els va imposar en el seu moment el règim dictatorial. Només la seva condició de testimonis legítims d'un crim, a partir d'un relat en què els perdedors d'aleshores poden reapropiar-se el passat, pot salvar-los de l'oblit o de la condemna històrica.

Així doncs, l'altra finalitat que podem atribuir a la memòria és la del *judici*. Direu que emetre un judici sobre el passat és quelcom inherent a qualsevol narració sobre el passat. Però el judici, com a ritual públic, és la finalitat de la memòria en determinats moments d'un canvi polític trasbalsat. Per Ricoeur, l'historiador i el jutge tenen moltes coses en comú. Per a l'historiador, com per a una societat, el fet de remenar el passat per recuperar-lo i jutjar-lo pot esdevenir un deure. La memòria de les guerres, dels períodes de repressió política, de revolució o canvi radical de les estructures d'una societat, han estat sempre vinculats a aquesta concepció de la memòria com una eina per a jutjar. El cas més emblemàtic que hem viscut en els últims anys ha estat el del dictador Augusto Pinochet, en què s'ha produït un *esclat* de memòria vinculat al seu enjudiciament criminal per part d'un tribunal espanyol.

En aquest sentit, també veiem que la memòria pot tenir una altra finalitat diferent de la redempció. La memòria pot servir tan per al perdó com per a culpabilitzar i condemnar. Paul Ricoeur vincula el deure de memòria a la necessitat del perdó. Nosaltres afegiríem que aquest perdó requereix, primer, identificar la falta, la culpabilitat, per tant allò que ha de ser objecte de perdó. Aquesta és la finalitat de la memòria com a *revelació*, com a narració renovada del passat, narració que busca una *nova veritat*.

Però no sempre la veritat sorgeix en aquest sentit redemptor. La veritat, o veracitat, de la narració sobre el passat està implícita en el relat des del mateix moment que aquest pot ser compartit socialment. Si no és creïble, no es pot compartir. Les memòries compartides socialment no sempre sorgeixen d'un procés traumàtic. Malgrat que aquests processos són els que han motivat les anàlisis fetes per autors tan importants com Ricoeur, Aguilar, etc., ens cal prendre una perspectiva més àmplia i comprendre la totalitat de les memòries construïdes socialment. Els fils narratius que descriuen la nostra societat són els que han construït *la veritat* sobre el nostre passat. Els que ens expliquen i ens justifiquen el perquè de les coses tal com són.

1.2.3 La veracitat del relat

Reprement la pregunta anterior, si el relat respon més a la finalitat que no pas els fets, on queda la pretensió de veritat de la memòria? O dit en termes de Mink (1987), quina diferència hi ha entre ficció i memòria, si l'una i l'altra relaten? És més, la ficció té la capacitat de representar la realitat d'una manera tant clara i versemblant com la història o la memòria. La ficció pot ser tremendament realista. Fins i tot, diu Félix Vázquez (2001), molts fenòmens es tornen més comprensibles a través de les obres literàries de ficció.

Cal entendre la ficció com una manera de "sortir" de la realitat, però no per trencar els vincles sinó per veure-la millor, per expressar-la millor. La ficció, amb l'assoliment d'una estètica narrativa acurada i una història creïble en té prou. A la memòria l'encalça sempre el problema de la representació de la "realitat". Sempre se suposa una distància entre el relat i la realitat, que converteix la memòria en un producte condemnat a la caducitat. Fins i tot si es conserven les fonts materials de la memòria, la seva interpretació no podrà ser la mateixa enllà en el temps. Una versió antiga caducarà per deixar pas a una nova interpretació del passat.

L'adscripció de la "veritat" als "fets" esdevé un punt de partida des de la posada en marxa del positivisme, i només és legítima des de la perspectiva del positivisme. Però per a la comprensió de la virtut de proporcionar significacions socials que té la narrativa, esdevé un entrebanc. Mirem, si no, el que comenta Joaquim Amat-Piniella en la seva introducció a la novel·la que va escriure per testimoniar la seva experiència als camps nazis.

Hem preferit la forma novel·lada perquè ens ha semblat la més fidel a la veritat íntima dels qui vam viure aquella aventura. Després de tot el que s'ha escrit sobre els camps amb l'eloqüència freda de les xifres i de les informacions periodístiques, creiem que en reflectir la vida d'uns personatges, reals o no, podem donar una impressió més justa i més vivent que no pas limitant-nos a una exposició objectiva. (Amat-Piniella, 1963: 8)

L'altre pressupòsit d'una perspectiva positivista és que la narrativa només és un reflex de la realitat, un mitjà per arribar a la realitat en si mateixa. Per contra, la comprensió de la narrativa com un element que actua sobre les nostres vides canvia necessàriament la pregunta sobre la veritat. És en la narrativa on s'esdevé l'aprehensió subjectiva de l'experiència. Per tant, la narrativa és una veritat, encara que no sigui la "realitat". La narrativa conté una significació de l'experiència que no es troba només en els fets, tal com observen Game i Metcalfe (1996).

Experience does not come naturally packaged in stories; we work with memory and anticipation to create a narrative that renders the world comprehensible and therefore liveable. Narrative ceaselessly changes the meaning of experience. (Game & Metcalfe, 1996: 75)

La veritat de la memòria no és només deutora de la contrastació dels fets, ni de la consecució de més elements del passat que s'hagin conservat, tot i que també aquestes dues coses actuen per a *construir* la “veracitat”. La qüestió de la veritat en la memòria, parlant amb propietat, no es pot resoldre del tot. Pot haver-hi tensions, relats contraposats, però no es pot trobar una referència única i absoluta que negui les altres. Fins i tot els fets, són elements que apareixen de nou al llarg dels anys. Noves troballes, nous documents, poden canviar el sentit del relat, i la veritat que conté. Però també es pot produir el contrari, relats que obvien els fets, els testimonis, poden esdevenir socialment rellevants, populars. Com ha succeït, per exemple, amb la pel·lícula *La vida és bella* (1997), de Roberto Benigni, que conté una memòria molt diferent, molt més optimista, de la que transmeten els testimonis directes dels camps de concentració.

Gadamer diu que la veritat històrica no actua per ella mateixa. És quelcom que es dona en la interlocució, en el diàleg. En tot cas, la veritat del passat no es troba en ell mateix, sinó en el present, perquè només es pot interpretar des del present. La memòria és representació no literal del passat, que va prenent forma a mesura que es va refent el relat.

La intersubjetividad, como componente constitutivo de conformación de la memoria, hace que debemos aceptar que, cuando hacemos memoria, formulamos una miríada de versiones entrecruzadas sobre el pasado, que se amalgaman y reformulan constantemente. Cualquier testimonio puede ser objeto de disputa, cuyo resultado no siempre es la confluencia sino, con mucha frecuencia, el conflicto entre construcciones diversas del mismo pasado. La verosimilitud o inverosimilitud de las múltiples versiones susceptibles de ser producidas al hacer memoria, solo pueden decidirse en el marco de las prácticas sociales, apelando a las convenciones sociales y lingüísticas imperantes en el marco de la relación donde esas prácticas se desarrollan. (Vázquez, 2001: 164).

La veritat del relat és, doncs, producte de la construcció social de la memòria. La veracitat, respon a la necessària coherència del relat amb els codis socials que constitueixen la base de la nostra comprensió del món. Perquè sigui veraç, perquè sigui creïble, el relat ha de tenir una estructura narrativa comprensible, reconeixible des de la nostra cosmovisió.

I encara més, en termes socials, la força de la memòria respon molt més a les estructures de poder que la difonen que no pas a la seva veritat o la seva veracitat. La història apresada i celebrada públicament, s'imposa com la memòria *tout court*, com la representació legítima del passat. Per tant, la memòria és una forma de dominació simbòlica que cal analitzar no només des del punt de vista de la seva estructura narrativa, sinó dels interessos que defensa amb el relat que és transmès socialment.

Des d'una perspectiva sociològica, doncs, ens interessa observar especialment com les relacions socials canviants modifiquen la interpretació de les relacions anteriors de les persones, de les coses, dels llocs, dels fets i de tota el conjunt d'elements que esdevenen elements del nostre bricolatge discursiu. I per tant, com les relacions socials influeixen en la construcció dels relats com a formes de representació social. Això ens porta a formular la pregunta final d'aquest capítol: de qui és la memòria?

1.3 El subjecte de la memòria (la memòria col·lectiva)

Per Ricoeur, la pregunta sobre quin és el subjecte de la memòria, sobre qui recorda, es deu a la sociologia. Si bé la psicologia havia desenvolupat abans l'estudi de la relació entre l'individu i el record, és la sociologia la que posa damunt la taula, amb la idea d'un subjecte col·lectiu, la pregunta sobre aquest subjecte de la memòria. Així mentre la psicologia es preocupava de com i perquè es recordava, la sociologia avantposa a aquestes dues preguntes la qüestió sobre el qui, sobre el subjecte de la memòria.

Paul Ricoeur planteja que el subjecte que exerceix un treball de memòria fa conscient en ell mateix la col·lectivitat, perquè la seva acció (i la memòria també és acció) està orientada als altres, com va dir Max Weber. És així com Ricoeur vincula la fenomenologia de *l'esperit* a una fenomenologia d'allò social, i finalment a la sociologia comprensiva, que busca atènyer les estructures primigènies de l'acció social.

Une phénoménologie de l'appartenance est invitée à se donner sa conceptualité propre sans souci de dérivation à partir d'un pôle égologique. Cette phénoménologie se laisse volontiers mettre en couple avec une sociologie compréhensive comme celle de Max Weber, pour laquelle l'"orientation vers autrui" est une structure primitive de l'action sociale. (Ricoeur, 2000: 159)

Aquesta consciència d'allò social està constituïda a través d'un espai i d'un temps socials. El passat forma part d'aquesta herència compartida que implica que allò social s'estén cap al passat i cap al futur, cap als precedents i cap als que han de venir, on el "nosaltres" esdevé "ells" o simplement un neutre "hom" que institucionalitza una comunitat a través del temps i de l'espai. La memòria és una forma de representació simbòlica d'aquesta realitat social, del conjunt social que s'estén a través del temps (de la història) i de l'espai (la geografia). La comunitat, la col·lectivitat social, té en la memòria una forma d'expressió simbòlica del seu ésser.

La mitificació es produeix pel fet que és impossible, històricament, fixar l'origen d'aquesta comunitat a través del temps, en la mesura que esdevé simbòlicament representada com institució donada per descomptat, com un "allò", més que com un "nosaltres". La cosificació de la col·lectivitat com un tot social té un origen mític, inabastable històricament.

C'est cette aporie de la naissance qui justifie l'usage platonicien du mythe: le commencement est historique, l'origine est mythique. (Ricoeur, 2000:201)

Segons Ricoeur, necessitem el relat precisament per a transportar aquesta representació al conjunt dels individus, al conjunt social, per inscriure-la en la consciència col·lectiva.

Però el relat no respon només a una funció comunicativa, sinó que forma part, com hem vist en Plantinga, de la mateixa concepció narrativa de la nostra relació amb el passat.

Però qui ha explicat d'una manera més clara aquesta relació entre experiència personal, record i memòria col·lectiva és, sens dubte, Maurice Halbwachs. En les seves obres sobre la memòria col·lectiva, Maurice Halbwachs ens fa veure que no hi ha una memòria que no sigui fruit de les interaccions socials del dia a dia, i més enllà, de les estructures socials. Els nostres records, diu Halbwachs, es localitzen sempre en les relacions socials, en tant que nosaltres mateixos som éssers socials. No hi fa res que evoquem els records de forma solitària: els altres hi són presents d'una manera o una altra (Halbwachs, 1950). Així, la memòria canvia segons els canvis en el context en que ens movem, depenent de la nostra localització social.

Halbwachs s'inspira en bona mesura en *Les formes elementals de la vida religiosa* de Durkheim en concebre el problema del record lligat a la localització social dels records. Aquests no són, per tant, una simple vivència "privada" dels individus, només pertinent a la psicologia (concebuda en la seva vessant més individualista). Els records només poden ser mantinguts (fins i tot de forma personal) en la mesura que són compartits. D'aquí que, per Halbwachs, calgui parlar de memòria col·lectiva, en contraposició a la idea d'una memòria individual.

Aquesta oposició entre les dues possibles concepcions de la memòria es resol amb matisos diferents en les dues obres teòriques principals de Halbwachs. En *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925) Halbwachs fa una aproximació a la qüestió de la memòria des d'una perspectiva —si es pot dir així— més psicologista, en què ressegueix el procés de producció del record a partir de les percepcions. En aquest procés, som cadascú de nosaltres els qui evoquem i coneixem els records, a partir de les nostres percepcions del món. En aquesta obra, Halbwachs parteix de la perspectiva de Bergson a *Matière et Mémoire* (1939), però acaba anant més enllà dels plantejaments del mateix Bergson i del seu treball sobre les percepcions individuals. Halbwachs inventa aleshores el concepte de "memòria col·lectiva" per referir-se a la memòria com un fenomen social. Així, la societat intervé en la nostra percepció del món, de la mateixa manera que intervé en el manteniment dels nostres records, fent possible que els evoquem.

Els marcs socials de la memòria són els punts de referència que determinen allò que pot ser recordat per l'individu. D'altra banda, Halbwachs centrarà la seva anàlisi no pas en uns marcs socials genèrics, sinó en els que proporcionen concretament els grups socials. Els records de les persones, perquè puguin fixar-se, cal que estiguin recolzats pels grups

socials de referència. I alhora, els mateixos grups socials es mantenen al llarg del temps gràcies a una memòria compartida.

Després d'aquesta obra, Maurice Halbwachs va escriure una sèrie de textos sobre la memòria que no es van poder concloure a causa de la seva mort en un camp de concentració. *La mémoire collective* (1950) és la recopilació posterior d'aquests textos. Segons l'edició crítica que n'ha fet Gerard Namer, a *La mémoire collective*, Halbwachs tenia la intenció d'exposar clarament la naturalesa social de la memòria. Segons la seva perspectiva, els nostres records sempre pertanyen a un espai social. En aquest sentit, podem pensar la memòria individual com una il·lusió¹⁶, com una línia imaginària que posa en relació els diferents grups als quals pertanyem. Perquè els nostres records, diu Halbwachs, es localitzen sempre en un espai social, en tant que nosaltres mateixos som éssers socials. No hi fa res que evoquem els records de forma solitària: els altres hi són presents d'una manera o una altra.

“Mais nos souvenirs demeurent collectifs, et ils nous sont rappelés par les autres, alors même qu'il s'agit d'événements auxquels nous seuls avons été mêlés, et d'objets que nous seuls avons vus. C'est qu'en réalité nous ne sommes jamais seuls.” (Halbwachs, 1997:2).

És aquest “estar amb els altres”, per tant, que hem d'analitzar en relació a la localització social de la memòria. Sens dubte, aquest és l'aspecte més rellevant de la proposta de Halbwachs. El fet de pertànyer a un grup social, a una col·lectivitat, el fet d'identificar-nos amb un grup, comporta que hi compartim una sèrie de records. Fidel a la sociologia de Durkheim, Halbwachs situa la localització social dels records, doncs, en l'estructura social¹⁷ que creen els diferents grups (la família, la classe social, el grup religiós, etc.). Aquests constitueixen el marc bàsic de localització de l'acció social, i per tant també de la memòria.

La memòria reposa necessàriament en la vida del grup, en el manteniment d'unes relacions que donen sentit a l'evocació d'uns determinats records. I ens permet explicar alhora el manteniment i la caducitat de la memòria, perquè “*La durée d'une telle mémoire était donc limitée, par la force des choses, à la durée du groupe.*” (Halbwachs, 1997:8). Aquí Halbwachs invoca la *força de les coses*, ergo, si el grup no es manté, la memòria d'aquest grup tampoc. Si bé hi ha un estat de consciència purament individual fruit d'una

¹⁶ Tal com després així ho plantejarà Bourdieu en parlar de la construcció de la biografia a partir de les històries de vida. “L'illusion biographique”, *Actes de la recherche*, núm. 62/63, juny de 1986.

¹⁷ Parlem d'estructura social en el sentit més bàsic del concepte: tot allò que contribueix a fixar l'acció humana en el marc d'unes relacions continuades.

intuïció sensible, allò que ens resulta fàcil de recordar, accessible en tot moment, és allò que pertany als grups amb els quals mantenim una relació estreta. En canvi, els records confusos i difícils de retenir, són els que ens aporten grups que ens són llunyans, amb els quals només ens relacionem de forma intermitent.

D'aquesta manera, Halbwachs situa el fenomen de la memòria en el context social de les interaccions i alhora de les estructures socials més permanents.¹⁸ Això ens proporciona un marc per a redefinir la relació entre memòria individual i memòria col·lectiva, no pas com una aporia, sinó com una relació que ens permet entendre com es viu la memòria i l'oblit, i el sentit que poden tenir en la vida quotidiana. Matisant l'argument de Halbwachs, diria que al marge o no de l'existència d'una memòria individual, el fet que hi hagi memòries compartides i memòries que no ho són és causa de determinades estructures socials, que són les que tracen el camí per on poden transcórrer els records. Hi podríem afegir que les estructures socials dominants en una societat no permeten qualsevol tipus de memòria. El mateix Halbwachs parla, per exemple, de la dificultat de la classe obrera per reconstruir el seu propi passat.

Però dèiem que calia situar el marc social de la memòria tant en les estructures com en les interaccions. Si abans dèiem que la memòria individual és construeix com un fil que ressegueix els lligams socials, els grups als quals pertanyem; ara hi haurem d'afegir que aquesta canvia segons el context immediat de les interaccions. En la mesura que va canviant la nostra localització social, el conjunt de relacions que configuren el marc de la nostra acció, la nostra memòria també està sotmesa a canvis. Per això podem dir (utilitzant les paraules de Berger, 1986) que qualsevol individu, en el nostre context cultural, pot patir un procés d'"alternació" més o menys accentuat.

Fins a quin punt podem aplicar aquesta pauta al grup dels líders polítics de la Transició? Segons la interpretació que en fa Gerard Namer, Halbwachs entén que els grups no es reconeixen de forma externa per les seves reunions, sinó per la seva visió del món. La participació en un grup comporta, doncs, una memòria compartida. És a dir, un discurs compartit. Segurament, els líders de la Transició, malgrat que provenien de sectors polítics divergents i amb interessos contraris, acaben configurant una visió de grup, que comparteix una mateixa experiència de la Transició, un *consens* sobre el que cal entendre

¹⁸ La profunditat amb què el mateix Halbwachs projecta la seva aproximació a la qüestió de la memòria, i la multitud d'aspectes que apunta, es fa difícil de reproduir aquí, nogensmenys quan es tracta d'una obra inacabada i poc sistemàtica. A la seva obra hi podem trobar bona part de les

de la *realitat* de la Transició. I per tant, poden acabar compartint una memòria, com han posat de manifest en algunes aparicions públiques commemoratives. En alguns debats¹⁹ televisius o en reportatges sobre la Transició, ha estat difícil de veure divergències clares en la narració sobre els fets significatius de la Transició. Hi ha una estructura bàsica del relat que és compartit pels seus protagonistes²⁰.

Els ponents de la constitució segurament podrien ser considerats com un grup social en tant que han comparteixen una memòria comuna sobre la Transició. Sobretot tenint en compte que el període de redacció de la ponència constitucional va ser un fet decisiu en les seves vides, i que això ha tingut repercussions públiques que no acaben amb la Transició, sinó que s'estenen fins a l'actualitat. Això implica compartir una visió de la Transició, que com a grup han difós a la resta de la societat. El context en què diversos actors van constituint-se com el grup que organitza institucionalment la Transició, esdevé allò que Halbwachs anomenà els marcs socials de la memòria. És a dir, un marc social on la memòria es construeix en base a un espai i un temps compartit pels actors. En el cas de la Transició —malgrat que com veurem els límits temporals i espaials no deixen de ser mai del tot difusos, o són diversos segons els relats que prenem com a referència— aquest grup reduït d'actors a què ens referim comparteixen clarament una experiència, en un espai i un temps determinats. I de fet passen a formar part, com a personatges centrals, del quadre (marc) històric de la Transició.

La realitat d'aquest col·lectiu reduït de persones com a *grup* que *protagonitza* el quadre de la Transició s'ha reforçat amb el temps, perquè els que en formen part s'han anat trobant una vegada i una altra al llarg dels anys en el mateix escenari, el de la política d'Estat. Això ens permet parlar, com fa Gerard Namer al postfaci de *Les cadres sociaux de la mémoire* (1997), d'un *a priori* afectiu i *evaluatiu*, que posa en consonància la pròpia trajectòria personal amb la vivència emocional de l'experiència del grup. Una unió afectiva, sentimental, d'esperit si voleu. La memòria compartida, es basa, així, en una experiència, en una èpica compartida.

qüestions que s'han pogut plantejar després en relació amb aquest tema. Les meves referències a aquesta obra intenten recollir-ne el més essencial.

¹⁹ De fet, podríem considerar-los *falsos* debats, en tant que el mateix marc commemoratiu ja estableix un acord implícit en allò que cal celebrar.

²⁰ Ens referim als protagonistes que els mitjans de comunicació i la mateixa política ha reconegut com a tals. Evidentment, no són els únics, ja que durant la Transició hi ha altres actors socials (sindicats, associacions de veïns, associacions culturals, grups de pressió, moviments socials, partits minoritaris, etc.).

Les cadres sociaux, dont nous savons qu'ils assurent la coordination des totalités spatiales, temporelles et de signification, créent donc non seulement des grilles qui vont anticiper des logiques possibles de repérage d'un souvenir, mais ils créent un climat, un a priori affectif et évaluatif : la vision du monde qui unifie le récit. Dans cette vision du monde et dans la métaphore de la lecture deviennent collectifs les cadres de la mémoire qui jusqu'ici étaient sociaux. (Namer, 1997: 328).

De la sociologia de la memòria de Halbwachs podem extreure que els individus formen part d'un inconscient social, que és el que estructura la nostra experiència i el nostre record. Però Halbwachs posa l'accent sobretot en els grups socials com a sosteniment de la memòria. La memòria dels músics, la memòria dels grups religiosos, la memòria de la classe obrera... ens porten a pensar en el grup social com un veritable subjecte. No solament perquè ajuda a fixar els records, o perquè articula un espai i un temps de les experiències compartides, sinó perquè a més, el grup és portador d'una manera de *sentir* el passat.

2. La construcció social de la biografia²¹

(...) le témoignage constitue la structure fondamentale de transition entre la mémoire et l'histoire.

Paul Ricoeur

A partir de la muerte del general Franco, la vida y hazañas de los (nuevos y viejos) actores del nuevo curso político invaden nuestras librerías.

José Vidal-Beneyto

El fet que Halbwachs fonamenti la memòria en uns lligams socials no vol dir que descarti la memòria individual. A *La mémoire collective* (1997), Halbwachs elabora un plantejament més aprofundit de la relació entre memòria individual i memòria col·lectiva que no pas a *Les cadres sociaux de la mémoire* (1994). Dins d'aquest plantejament, ens interessa especialment la idea que els records són alhora reconeguts dins de l'experiència passada de l'individu, però alhora són records reconstruïts. És a dir, reconeixement del passat i reconstrucció del passat són dos aspectes indestriables. Això es concreta en el fet que el record que conservem d'un fet personal sempre està bastit amb afegits que provenen de la imaginació i de les nocions comunes, que hem adquirit pel fet de formar part d'una societat. Des del punt de vista de la sociologia del coneixement, la memòria és, doncs, una construcció social, que cadascú de nosaltres fa actuar a partir de les nostres intuïcions.

Però aquesta depèn tant dels referents socials interioritzats, com de la pertanyença en el moment present als grups socials. Així, l'individu, en el moment que deixa el grup social, deixa de tenir un suport fonamental per al manteniment de la memòria.

²¹ En aquest apartat, com en els altres, parlem de memòria biogràfica, però ens referim especialment a la memòria feta en primera persona, és a dir, autobiogràfica. Hi ha diverses formes d'anomenar aquest tipus de memòria, que ja exposarem en aquest capítol.

Car, si ce premier souvenir s'est aboli, s'il ne nous est plus possible de le retrouver, c'est que, depuis longtemps, nous ne faisons plus partie du groupe dans la mémoire duquel il se conservait. (Halbwachs, 1997: 63).

Ni Halbwachs ni altres sociòlegs de la memòria descarten la memòria individual. Però després d'haver-la definit d'una manera tant insistent com un fenomen pròpiament social, ens haurem de preguntar on cal situar la memòria personal? I sobretot, on cal situar la memòria biogràfica? Ja podem avançar que, segons les anàlisis que hem anat recollint sobre aquest tema, la memòria biogràfica *també* és un producte social. Però això no exclou que pugui tenir una significació per si mateixa.

En primer lloc, cal partir del fet que el gènere biogràfic, com a gènere escriptuari, ha estat i és un gènere cultivat en general per individus amb un cert poder polític o mediàtic. Si ens cenyim a les autobiografies o les biografies publicades, aquesta relació entre pertànyer a un grup social amb poder (polític, econòmic, mediàtic, cultural, etc.) és força clara. Hi ha un cert lligam entre la notorietat social assolida durant la vida, i l'expressió d'aquesta notorietat en forma de memòries publicades.

Cal pensar que abans d'una biografia hi ha un "jo" que sent la necessitat d'expressar-se. Si abordem les formes socials de comprensió del "jo", en tant que subjecte individual, veurem que la concepció d'una vida susceptible de ser biografiada ja és diferent segons els grups socials. Tal com han estudiat historiadors com José Miguel Marinas i Cristina Santamaría (1993) respecte dels relats de vida, els grups socials viuen de manera diferent el subjecte "jo". Al seu torn, els estudis de Isabel i Daniel Bertaux (1993) mostren com l'autobiografia que construeixen les dones a partir de les històries de vida promogudes pels etnògrafs tenen trets constitutius diferenciats de les autobiografies que construeixen els homes.

Paul Connerton també apunta el fet que la presència del jo individual és menor en les classes socials subordinades que no pas en les classes altes. Per tant, la memòria d'uns i altres és diferent.

La historia oral de grupos subordinados producirá otro tipo de historia: una en la que no sólo la mayoría de los detalles serán diferentes, sino una en la que la misma construcción de las formas significativas obedecerá a principios diferentes. Emergerán diferentes detalles puesto que están insertos, por así decirlo, en un hábitat narrativo de diferente clase. Es pues esencial, en la percepción de la existencia de una cultura de grupos subordinados, ver que se trata de una cultura en la que las historias de vida de sus miembros tienen un ritmo diferente y que este ritmo no está diseñado por la intervención de los individuos en el funcionamiento de las instituciones dominantes. (Connerton, 1989: 19. Citat per Vázquez, 2001: 91).

Sense que això vulgui dir que la memòria individual és exclusiva de les classes dominants —i menys a mesura que ens atansem a una societat que basa la comprensió de l'individu cada vegada més en el “jo”²²—, sí que ens indica que la derivació biogràfica de la memòria implica una concepció de la vida basada en un projecte individual, un projecte que tingui rellevància per damunt d'altres circumstàncies i vicissituds vitals. I això és possible sobretot en les classes socials mitjanes i altes. En aquest sentit, la biografia es pot entendre, com diu Pierre Bourdieu (1986), com una ideologia de la pròpia vida, confeccionada per endreçar el propi passat i donar coherència a la pròpia trajectòria. Com hem vist amb Plantinga, la justificació hi té un paper fonamental en el discurs personal sobre les nostres accions en el passat. Una justificació de les accions del passat, però també del nostre present, en la mesura que el final (el present) queda justificat pel començament (el passat).

Per Ricoeur (2000), l'adscripció del “jo” a una memòria és producte de la retòrica. L'individu, mitjançant l'apropiació del discurs sobre el passat, construeix retòricament la seva existència com si es tractés d'un fil conductor, d'una línia de continuïtat en el transcurs del temps. Per Ricoeur aquesta capacitat d'atribuir-se una memòria pròpia ens posa en disposició d'atribuir-ne també als altres, de memòria. En aquest sentit, la fenomenologia de la memòria de Ricoeur no parteix de l'individu com una construcció social, sinó que, com Alfred Schultz, parteix dels individus i del fet que comparteixen l'experiència per parlar d'una memòria compartida. Aquesta fenomenologia de la memòria compartida es basa en dues tendències de l'acció social: la personalització que contribueix a definir un “nosaltres”, i l'anonimització que contribueix a definir un “hom” o uns “altres”.

Aquesta concepció fenomenològica no deixa que l'individu quedi atrapat per les estructures de la societat, com un mer objecte. Però ens torna a posar sobre el paper la necessitat d'entendre la biografia en la seva dimensió social. Encara més si prenem la idea de Schultz d'una societat que genera relacions anònimes, uns “altres” genèric davant dels quals té sentit de fer una presentació de la nostra vida personal, perquè ningú no la

²² En la nostra societat el «jo» tendeix a deslligar-se cada vegada més de les institucions que tradicionalment li donaven una identitat (família, comunitat de parlants d'una llengua, classe social, etc.) i trobar-se més amb si mateix, la qual cosa condueix a situacions de *crisi* cada vegada més comunes. Això comporta que el «jo» és molt present, però d'una manera compacta, sinó més aviat disgregada en nombrosos punts de referència, perquè cap d'ells és prou fort com per donar-li una única pauta identitària. Caldrà estudiar algun dia com això afecta a la construcció d'una memòria, individual i col·lectiva.

coneix del tot. Aquest efecte de la personalització i de l'anonimització defineix molt bé la situació en que es trobava Jean-Jacques Rousseau, considerat pels experts com el primer autobiògraf. En les seves *Confessions* (1985 [1789]) exposa com a raó per escriure unes memòries personals el fet que ha esdevingut un personatge públic, és a dir, la seva identitat com a persona està afirmada pel reconeixement públic. Les memòries reafirmen aquesta identitat i l'alimenten, aportant informacions íntimes sobre la persona, sobre allò que els "altres" no coneixen de primera mà.

Per tot el que hem dit, hem de concloure que la memòria autobiogràfica es mou sempre dins d'aquesta relació entre el "jo" i els "altres". Uns altres que ara ja sabem que tant significa un referent anònim, com un grup social de pertanyença, tal com ens mostra la sociologia de Halbwachs. Per tant, la presència de la societat és inevitable en la memòria personal. Pel que fa a les memòries publicades, com veurem més endavant, aquesta relació entre la persona i la societat s'ha anat construint històricament. I podem dir fins i tot que estem vivint el seu moment àlgid.

2.1 La literatura del “jo” i el gènere autobiogràfic

Sota aquesta denominació, “literatura del jo” es fa referència a tot un conjunt de documents escrits en clau personal. Documents que pertanyen a gèneres molt diversos: memòries, autobiografia, dietari, llibre de viatges... La denominació no és atzarosa. Han estat els estudis literaris els que han abordat amb més teories i recerques aquests tipus de documents (Bou, 1993; Espinet, 1994; Gusdorf, 1991; Lejeune, 1994; de Man, 1979; May, 1979). Abans que gènere polític, la literatura del jo esdevingué una variant cada vegada més important del gènere literari, com un subgènere de la novel·la. Però també com una expressió reforçada de la introspecció que duu a terme la novel·la, cap al paisatge interior dels personatges, amb el pas del temps com a referent sovint indestruïble. Aquesta introspecció no és feta necessàriament des del “jo”, també pot ser feta en segona o tercera persona. Al costat de literatura del “jo”, per tant, també podem parlar de gènere biogràfic, que es pot definir com una forma de “literatura del tu”, en tant que escrit per altri en nom o recollint la paraula del protagonista.

D'aquest tipus de literatura, l'antropologia, la història, la sociologia n'han fet després una font d'informació, una tècnica de recerca i de fixació de la memòria, amb l'objectiu de dotar de contingut l'anàlisi de la vida quotidiana, però des d'una perspectiva que privilegia el relat anònim de persones, famílies o col·lectius amb un perfil social determinat. Aquest relat anònim s'utilitza com a mostra de la vida quotidiana de qualsevol persona amb les mateixes condicions socials. Per tant, els estudis sobre memòria fets des de les ciències socials han privilegiat la qüestió de la memòria com a producte d'un subjecte col·lectiu, i han deixat més de banda la memòria personal, amb nom i cognoms, com una de les formes socials de fer memòria. Fora del seu ús com a mètode, doncs, hi ha poques referències al gènere autobiogràfic com a fenomen social. Però si això constitueix una mancança *gremial* de la sociologia, no ho és dels estudis literaris. Les aportacions que s'han fet en aquest terreny des d'aquests estudis proporcionen la llum necessària per a comprendre l'objecte d'estudi que es proposa aquesta tesi. La història del gènere autobiogràfic és perfectament útil al nostre propòsit immediat de precisar i centrar aquest fenomen social de la memòria en clau personal, per centrar-nos després en l'anàlisi de les memòries de la Transició.

Tots els estudiosos del gènere es posen d'acord en una cosa: malgrat l'existència de “troballes” en èpoques més remotes, el gènere autobiogràfic s'inicia al segle XVIII. I aquest inici està marcat per una fita molt clara, la publicació de les *Confessions*, de Jean-

Jacques Rousseau. Les *Confessions*, que foren publicades pòstumament, van tenir un èxit de públic que mai s'havia viscut fins aleshores. I és aquest èxit el que converteix l'obra de Rousseau en l'inici de la tradició literària autobiogràfica. De fet, Rousseau va començar a escriure les seves memòries a petició del seu editor d'Amsterdam, Marc-Michel Rey, el 1760 (les va acabar el 1789). Durant aquells anys molts altres personatges importants escriuran les seves autobiografies: Benjamin Franklin, Edward Gibbon, Casanova, Goldoni...

A Catalunya tindrem les memòries del Baró de Maldà (*Calaix de Sastre*, segle XVIII, publicat entre el 1987 i el 2003), o les *Memòries d'un pagès del S.XVIII* (Curial, 1978). Al cap d'uns quants decennis ja es parlarà de l'autobiografia com a gènere, i com a gènere d'èxit. És de fet a partir del segle XVIII que s'utilitza el terme "autobiografia", d'origen anglès, i que s'anirà imposant en les altres llengües fins als nostres dies. Fins al segle XIX, però, el gènere no adoptarà una consciència i un reconeixement generalitzats. (Bou: 1993, 29). En canvi, els estudis sobre el gènere autobiogràfic no existeixen abans de la segona meitat del segle XX (May, 1979).

2.1.1 La descoberta del "jo"

La literatura autobiogràfica no existiria sense un fet previ, la descoberta de la identitat personal. La interioritat com a pas previ a la identitat del jo. L'existència d'un subjecte racional que es mira a si mateix i al món que l'envolta, que podem trobar en el "jo penso" de Descartes i en *El Príncep* de Maquiavel. I que creix com a entitat paral·lela a la intervenció progressiva de l'home en la transformació del seu entorn a partir del Renaixement. Al costat del desenvolupament de les primeres tècniques urbanístiques per construir el clavegueram de les ciutats i els primers autòmats²³, emergeix la idea d'un subjecte que pensa per si mateix, i que projecta el seu pensament en la realitat que l'envolta. Rousseau és un exemple de la construcció d'un "espai interior" per a aquest subjecte, en el qual ja no pensa o es projecta sobre el món exterior, sinó sobre si mateix. Semblantment a com ho havia fet Agustí d'Hipona. Per això no és casualitat que Rosseau

²³ En els quals es va fixar molt Descartes per distingir la matèria sense ànima del subjecte pensant. Vegeu, en aquest sentit, el treball memorable sobre la trajectòria de pensament de Descartes en el context de la seva època elaborat per Salvi Turró (1985). *Descartes. Del hermetismo a la nueva ciencia*. Editorial Anthropos.

prengui el mateix nom que el llibre de Sant Agustí, *Les confessions*, com a títol de les seves memòries personals.

C'est pour la métaphore fameuse des "vastes palais de la mémoire" que ce livre [les confessions d'Agustí] est resté célèbre. Elle donne à l'intériorité l'aspect d'une spatialité spécifique, celle d'un lien intime. (Ricoeur: 2000, 18).

Així doncs, la importància de les *Confessions* de Rousseau no és només per l'èxit de públic, sinó perquè l'enfocament amb què estan escrites inauguren el gènere en un altre sentit: el de la referència estrictament personal. El testimoni de Rousseau sobre la seva pròpia vida es troba en Transició entre la confessió i la reivindicació del propi jo. Així, d'una banda, Rousseau es confessa i es justifica com a home. De l'altra, reivindica la pròpia existència com una entitat única, separada del món. Aquestes dues vessants de les memòries de Rousseau representen dos dels trets distintius més importants del que serà l'autobiografia fins als nostres temps.

Segons George Gusdorf (1975), els llibres de caràcter autobiogràfic i memorialístic escrits a França des de finals del segle XVIII tenen un impuls inicial de caràcter confessional, el qual es justifica en relació amb la pressió dels moviments religiosos metodistes, pietistes i quietistes. La barreja entre el menyspreu purità per la falsedat i la moda de l'objectivitat científica va produir, segons Ruth Perry (citada per George Gusdorf, 1991), a l'Anglaterra del XVIII, l'interès per les històries de "gent real", i feu que s'escrivís molta literatura de ficció en primera persona: diaris, llibres de viatges, cartes, etc.

Es pot dir que els primers consumidors de l'autobiografia popular van ser els reformadors de classe mitjana en el segle XIX. Generacions primerenques d'"exploradors" socials i activistes es van fixar en les narracions populars en primera persona —tant orals com escrites— en tant que una font directa d'informació sobre la vida diària i els hàbits de les classes obreres. De fet, les narracions de la vida de membres de les classes populars aviat van tenir acceptació en l'àmbit de les ciències socials —tant americanes com europees— abans de l'eclosió de l'anàlisi estadística (Amelang, 1995).

Però la literatura del jo no és només un producte del pietisme i els altres corrents protestants. La introspecció, l'anàlisi de les pròpies accions en clau personal, pren força històricament amb el moviment romàntic. El Romanticisme insisteix en la importància de l'existència d'un subjecte individual; un subjecte que és igual, però, als altres. Si l'experiència pietista introdueix en la interpretació de la realitat humana la vocació transcendent de les accions personals, el Romanticisme hi afegirà la idea de la igualtat de les ànimes. Per tant, la vida d'una persona pot ser exemplar, però no en el sentit

santificador, sinó en el sentit d'aportar un testimoni del que és la vida humana. I alhora, pot aportar llum i sentit a aquesta vida, com a totes les altres, fent-los de mirall.

Així doncs, el desenvolupament d'una modernitat secularitzada no negarà aquella preocupació religiosa per la pròpia ànima, pel propi jo, sinó que reforçarà aquesta tendència amb una nova forma d'introspecció: l'anàlisi de l'ésser humà en tant que subjecte. Encara més, la creixent consciència de l'existència d'un subjecte individual, sostinguda en bona mesura per les ciències psicològiques, donaran continuïtat i perdurabilitat a l'exercici cristià d'introspecció de les ànimes. Si abans la intencionalitat dels escrits confessionals podia tenir una dimensió teològica, amb la publicació de les memòries i autobiografies la coneixença d'un mateix, la introspecció, esdevé un fi per si mateix (Gusdorf, 1975). La publicitat d'una vida, amb tota una sèrie d'anècdotes, episodis, esdeveniments, justificacions, etc. esdevé una forma més de narrativa, de literatura. Però amb l'interès afegit de pertànyer a una persona "real".

Lorsque diminue la part de l'exigence religieuse, celle de la psychologie augmentera d'autant; l'autobiographie littéraire moderne naîtra de la désacralisation de l'espace du dedans. Ceux qui ne s'examinent plus devant Dieu et en fonction de Dieu, verront s'ouvrir à leur curiosité, à leur inquiétude, une région autonome de l'être humain. La relation à Dieu était, pour les piétistes comme pour Augustin, le fondement de l'identité personnelle, de Rousseau à André Gide ou Michel Leiris, Dieu ne cesse de s'éloigner et, à la limite, il meurt. La psychologie, la psychanalyse hériteront de ce domaine, échappé au contrôle chrétien. (Gusdorf, 1975: 230)

Malgrat tot, l'autobiografia moderna mantindrà alguna cosa dels seus orígens religiosos: un cert tret ascètic i místic que prendrà cada vegada més la forma d'una inquietud existencial. Escriure les memòries esdevé, així, una manera de "recollir-se" i de recollir la pròpia vida de totes les vicissituds i dispersions del món extern, que fragmenta les experiències en nombroses relacions socials, esferes d'activitat, institucions diferents. Davant de tot això, el jo només pot reagrupar-se i compactar-se amb una exposició narrativa que tingui com a fonament un únic subjecte. Justificar l'existència esdevé, doncs, una manera de validar el propi jo. La substitució de l'ànima per l'individu no nega, doncs, el caràcter confessional de l'autobiografia, sinó que hi afegeix una altra finalitat: la de reivindicar l'existència d'un jo interior al marge de la vida pública. Això és especialment clar en el cas de Rousseau, que amb la seva obra pretén explicar com és Jean-Jacques per dins, diferent del Rousseau públic que coneixen els seus contemporanis.

"Parmi mes contemporains il est peu d'hommes dont le nom soit plus connu dans l'Europe et dont l'individu soit plus ignoré. Mes livres couraient les villes tandis que leur auteur ne courait que les forêts. Tout me lisait, tout me critiquait, tout parlait de moi, mais dans mon absence ; j'étais aussi loin des discours que des hommes ; je ne savais rien de ce qu'on disait. Chacun me figurait à sa fantaisie, sans crainte que l'original vint de démentir. Il y avait un Rousseau

dans le grand monde, et un autre dans la retraite qui ne lui ressemblait en rien". (Primera versió de les Confessions, 1764; citat per Gusdorf, 1979, 33-34).

De fet, el terme "*confessio*", en llatí, vol dir alhora "confessió" i "lloança". La lloança d'un mateix per mitjà de l'autobiografia s'ha considerat com una expressió del Romanticisme, de la creença romàntica en l'individu. I alhora, com l'expressió (romàntica i moderna) de la distància entre el jo i els altres, entre l'individu i el món. L'estranyament, com a característica de la modernitat, també es pot considerar com un element provocador de la necessitat d'escriure's per tal de reivindicar la vida personal, al marge dels esdeveniments col·lectius, o a cavall d'aquests. La confessió esdevé, doncs, també un "testimoni" de l'existència d'un subjecte que perviu al llarg del temps malgrat els canvis socials que es produeixen en el seu entorn. És així com la memòria autobiogràfica es pot interpretar com un exercici de preservació-construcció de la identitat personal. I alhora com una defensa d'aquest jo.

Aquesta idea d'introspecció, de retrobament del jo lluny del brogit del món, no s'ha d'entendre només com una mena d'autoexili. La publicació de les memòries implica alguna cosa més que això. L'estranyament és només un acte que ens permet retrobar-nos cap a dins. Però, finalment, la projecció d'aquest "jo" cap al món en forma de text publicat no deixa de ser un acte de reafirmació davant la societat. Aquesta afirmació de la persona en el món cal que sigui entesa, doncs, com un element més de construcció del propi jo, un jo públic. O bé de la construcció d'una defensa del jo davant de les opinions públiques. Davant d'aquestes opinions, hom es defensa parlant en primera persona. I això no és una cosa que pugui fer tothom. De fet, és i serà una característica de la burgesia i un signe del seu poder social (Lejeune, 1994).

Així doncs, la possibilitat de construir un discurs sobre la pròpia persona no és una característica repartida socialment de forma homogènia, sinó que és privatiu de sectors socials molt reduïts. En l'actualitat, per escriure l'autobiografia, i sobretot per publicar-la, cal abans haver estat un personatge públic, conegut. Com diu Gusdorf, només té interès per al públic la vida privada de qui ha tingut també una vida pública. Aquesta és la paradoxa que vehicula el mercat de les autobiografies, l'interès per la vida privada d'aquelles persones que han estat o que són públiques.

En les memòries de la Transició cal preveure una relació entre la reivindicació d'haver exercit un paper en la vida pública i la reivindicació d'haver estat testimoni de les intimitats de la rebotiga de la política, entre el recordatori d'allò que tothom comparteix i el recordatori revelador d'allò que es *desvela* per mitjà de les memòries personals.

2.1.2 Subjecte i veritat en el relat autobiogràfic

La posada en l'escena pública de la pròpia persona no és un acte innocent ni improvisat. Escriure la pròpia autobiografia, o les pròpies memòries, constitueix un acte absolutament premeditat. Qualsevol text autobiogràfic suposa la construcció del personatge que el protagonitza, ja sigui per mostrar aquella part més "íntima" —el jo desconegut pel públic, que deia Rousseau—, bé per a "defensar" el personatge i protegir-lo de les possibles interpretacions alienes, o bé per reclamar el seu protagonisme, en el seu testimoni, en la història col·lectiva. I la pregunta que es fan els estudiosos del gènere és ¿qui és més real, el personatge o l'autor? La pretesa coincidència entre un i l'altre, ¿és el fonament de l'autobiografia? O n'és el producte final?

Nora Catelli arriba a dir que l'autobiografia és una impostura, expressada en el que ella anomena l'*espai biogràfic*:

(...) el lloc on un jo, presoner de si mateix, obsessiu, dona o mentider, proclama, per a poder narrar la seva història, que ell (ella) fou allò que avui escriu. Postula, en síntesi una relació de semblança. (Catelli, 1991: 11).

Paul de Man encara va més enllà i diu que és el relat el que crea el jo, i no a la inversa. Per això tota autobiografia és una mena de prosopopeia, per la qual la narració s'atribueix un jo (de Man, *Autobiography as Defacement*, 1979). En aquest sentit el subjecte és el producte del relat i no a la inversa. És el relat el que estructura l'autobiografia. De fet, l'escriptura d'una autobiografia comporta, abans que res, la construcció d'un relat, que ha de seguir necessàriament les convencions de la narració: construcció del personatge, del paisatge i dels sentiments, balanceig entre les esferes d'allò exterior i d'allò interior.

La consecució d'un relat convencional, paradoxalment, és el que oculta l'origen figurat de la narració. La tècnica narrativa, lluny de constituir un element particular de la ficció, és un requisit per aconseguir versemblança en qualsevol relat. En aquest sentit, la proximitat entre el relat autobiogràfic i el relat de ficció, malgrat que alguns teòrics els han assimilat en un sol gènere, no és mai un inconvenient per a la credibilitat d'una autobiografia. O en tot cas, per distingir-la del relat de ficció. No pas perquè hi hagi cap element precís que els distingeixi. Però en un cas i en l'altre sabem si estem davant d'un personatge públic real o davant d'un personatge de ficció. Com diu George May (1979), una novel·la escrita en forma autobiogràfica pot ser tan versemblant com l'autobiografia d'un personatge real. I a la inversa. Allò que les distingeix és la nostra actitud.

Ara bé, això no vol dir que no hi hagi recreació en el relat autobiogràfic. Imaginem per un moment un relat que només fos la simple transcripció dels fets viscuts, sense cap

comentari addicional, sense cap seqüenciació, sense cap destriament dels records... És possible? La veritat del relat no rau en la fidelitat a l'experiència, ni tampoc en la fidelitat a la memòria d'aquesta experiència. La veritat és quelcom que queda convingut entre el narrador i el lector. La veritat, aquest element que sembla imprescindible en qualsevol text autobiogràfic, ha de plantar cara a un dilema irresoluble segons George May: o bé imposar un ordre a la forma capriciosa dels records que els acaba recreant (amb els seus oblitats corresponents), o bé deixar-los tal com ragen amb la impossibilitat de fer-los intel·ligibles.

Ce qui distingue donc notre attitude lorsque nous lisons une autobiographie et lorsque nous lisons un roman, ce n'est pas que l'une est véridique et l'autre imaginaire, c'est que l'une se donne pour véridique et l'autre pour imaginaire. (May, 1979: 180).

És el que Philippe Lejeune ha anomenat el "pacte autobiogràfic". Segons aquesta perspectiva, cal donar confiança a l'autor. Lejeune diu que l'autobiografia requereix un pacte tàcit, el de la veritat (el *pacte referencial*). Qui escriu ha de dir-la, i qui llegeix ha de fer bondat i ha de creure com a vertader allò que li expliquen. (Bou, 1991). Semblaria, doncs, que George May té raó quan diu que el problema de la veritat en l'autobiografia és probablement un fals problema (1979). Però per nosaltres és ben bé a l'inrevés. La impossibilitat de resoldre'l, no exclou el "problema". La qüestió de la veritat sempre roman present en un text que testimonia una vida, unes experiències, o uns fets socials. El fet que les autobiografies i memòries sovint es refereixin a fets col·lectius, com és el cas de la Transició, encara posa més de relleu la importància de l'autenticitat dels fets narrats, més enllà de la seva versemblança. El problema de la veritat no és que sigui impossible de definir en termes dicotòmics (vertader-fals), sinó que és impossible de mesurar-la a partir de cap referent que estigui fora de tota sospita.

Malgrat això, ningú no hi renuncia. La construcció narrativa de l'explicació de la pròpia vida, tot i que conté sempre recursos que es podrien entendre com manipuladors, no s'ha d'entendre com un recurs contra la "veritat" del passat, o per maquillar aquesta "veritat". La construcció narrativa és, de fet, al mateix temps la construcció d'una veritat. D'una "veritat" que és el resultat dels diferents processos que pateix l'escriptura de les pròpies memòries: la selecció, l'oblit, la desmemòria... però també la seqüenciació dels fets, la fragmentació de les experiències per temes, per moments històrics; el to emotiu i valoratiu dels fets, etc. I també la necessària conformitat del *jo* protagonista amb el *jo* social (Gusdorf, 1991). Tots aquests elements constitueixen les formes que pren la memòria en clau personal, els estris de cuina del relat d'una vida. No ens proporcionen, però, una

capacitat de discerniment “científic”, objectiu, sobre els fets relatats. No hi ha manera de resoldre què és veritat i què no és. Aquí, la veritat només pot ser jutjada per contrast amb altres veritats, amb altres relats i amb altres memòries.

2.1.3 Jo pos per testimoni...

Aquest contrast amb altres “veritats” es fa necessari sobretot quan analitzem autobiografies i memòries que tenen la intenció clara de fer de testimoni d'un període històric, d'uns fets coneguts públicament. Aleshores, la qüestió de la veritat pren una dimensió més important. Ja no n'hi ha prou amb què el relat sigui versemblant, com quan es narra una vida de manera més introspectiva. En el cas del testimoni polític cal que el relat, a més de versemblant, sigui autèntic. Fins i tot de vegades es posa això últim davant mateix de la qualitat del relat. Si el problema de la veritat pren una dimensió més rellevant en aquest tipus de textos és perquè ja no es tracta de la veritat sobre una vida, sinó de la veritat *històrica*. Tal com explica Paul Connerton (1989), les memòries personals descriuen la trajectòria d'una intervenció personal en la història de les institucions o en la història del canvi polític (com en el cas de la Transició política...).

The ‘personal’ history of the memoir writer has confronted an ‘objective’ history embodied in institutions, or in the modification or transformation or even overthrow of institutions (...). It is this perceived capacity of making a personal intervention that makes it possible for the writers of memoirs to conceive their life retrospectively, and frequently to envisage it prospectively, as a narrative sequence in which they are able to integrate their individual life history with their sense of the course of an objective history. (Connerton, 1992: 19)

En aquest sentit, també hauria de ser una veritat més contrastable. Les referències a fets del passat col·lectiu, en principi, tenen més possibilitats d'estar documentats, o recollits d'alguna o altra manera. Tanmateix, hi ha diverses raons que fan difícil aquest contrast amb els documents. En primer lloc, l'abundància mateixa d'informació acumulada en relació a la història recent no sempre és una garantia per a l'objectivitat. Per diversos motius: l'acumulació de dades fa difícilment accessible la documentació sobre els fets del passat, un accés que queda reduït, en tot cas, a un petit nombre d'experts. També perquè la informació sobre un període històric, o sobre uns fets determinats, també és producte del relat, o dels relats. Existeix una producció abundant de materials que divulguen la història de la Transició en diversos formats: documentals televisius, col·leccionables de premsa, llibres de divulgació, etc. Tots aquests documents ofereixen la informació dels fets amb un format narratiu propi.

En segon lloc, la memòria dels fets relacionats amb la política, en tant que s'expliquen des de la perspectiva personal, configura un relat que va més enllà dels fets constatables. Els mecanismes de funcionament del camp polític deixen sense "escriure" molts dels fets fonamentals: les relacions personals, les negociacions, els pactes tàcits, etc. La dificultat principal per explicar el passat polític és que la "cuina" de la política no es pot explicar del tot. Les regles d'aquest camp de joc, com dels altres, són adquirides pels individus en la pròpia activitat política, de manera implícita, fins que esdevenen òbvies, i per tant, acaben formant part del paisatge que no és mai comentat, ni descrit, sinó que es dona per descomptat.

Malgrat això, les autobiografies i memòries de personatges polítics tenen una raó testimonial indubtable. S'hi produeix un joc entre la veritat i la revelació. El fet d'haver estat protagonista d'uns fets històrics, condiona en bona mesura el to i les raons que presideixen el text memorialístic. D'una banda, suposa, de manera implícita o explícita, la reivindicació de la pròpia versió dels fets. Així, el testimoni personal es presenta com un aval de la veritat. De l'altra, suposa la reivindicació del paper personal exercit en els esdeveniments, de la participació en primer pla en la història col·lectiva. Per tant, la veritat esdevé una revelació del que només pot conèixer qui té la informació de primera mà.

En aquest sentit, podem parlar d'una literatura del jo que té una projecció clarament testimonial. Aquest tipus de literatura s'allunya de la idea de l'autobiografia com a confessió, com un exercici d'introspecció per a trobar-se i trobar les raons del propi jo. Aquest tipus de literatura té com a referent la vida pública i la participació en la vida pública del personatge-autor. Tot i que moltes de les autobiografies dels polítics comencen en la infantesa i amb l'explicació del context de la vida personal, aquest aspecte queda en la majoria de casos en segon lloc. El gruix del relat se centra en el panorama col·lectiu i menys en la vida personal. Aquesta impressió, que nosaltres hem tret de la lectura de les memòries i autobiografies que abracen el període de la Transició, és compartida per altres autors, que s'han fixat en la literatura del jo més recent, com és el cas de Lecarme.

Le récit d'enfance est, au moins dans une perspective récente, tout à fait nécessaire. L'exposé des origines, à défaut de l'arbre généalogique, manque bien rarement. Certaines précisions d'ordre spatio-temporel, qui supposent aussi le maintien des noms propres en usage, sont données dès l'*incipit*, sous une forme ou sous une autre. La datation n'est évidemment pas obligatoire (...), mais la référence à un temps historique balisé par des événements connus et vérifiables semble constitutive de l'énoncé autobiographique. (Lecarme, 1997: 62).

George Gusdorf també ho veu així, i argumenta que la qüestió que mou aquest tipus d'autobiografies no és la reivindicació d'un jo davant del món per la necessitat de trobar-se, sinó per la necessitat de ser reconegut.

Son propos n'est pas de s'isoler du reste, pour revenir à soi, oubliés les grands mouvements du monde. Il s'accepte tel qu'il est, sans se poser de questions sur son identité; il prend sa part du mouvement du monde, auquel il contribue de son mieux; il tient à honneur de revendiquer ses responsabilités dans la suite des événements. Il prend la pose, semblable à ces portraits de notables qui décorent les lieux publics, présidents et maires, magistrats, évêques, officiers généraux, revêtus de leur uniforme, des insignes de leurs fonctions et des décorations que leur a valu leur dévouement à la chose publique. L'auteur de Mémoires est par essence un Important, qui tend à persuader les autres de l'importance du rôle qu'il a joué, et à s'en persuader lui-même. (Gusdorf, 1991: 260)

És molt corrent trobar entre els autobiografiats la justificació del testimoniatge: l'obligació que afirmen sentir molts d'ells que l'han pogut viure no desaparegui amb ells, per una raó o una altra, però sobretot perquè forma part de la història. Per George May (1979), tot autobiògraf que invoca la utilitat de la seva obra per al lector afirma, doncs, indirectament, el caràcter de testimoniatge d'aquesta obra. Aquest testimoniatge, es pot convertir, a més, en apologètic, en el sentit de justificar en públic les accions que hom ha dut a terme o les idees que hom ha professat. També es pot convertir en testamentari, en un llegat que l'autor deixa a les generacions futures, com és el cas del president Tarradellas, que en la introducció al seu llibre *Ja sóc aquí. Record d'un retorn*, diu que ha volgut "escriure aquesta crònica pensant en les generacions joves." Per inspirar la política del futur, no per fer "consideracions que només servirien per engruixir la mola ja prou farcida de la xafarderia política del país."

Segons George May, hi ha un conjunt de raons (mòbils) que menen a escriure una autobiografia, i que podem considerar dintre del grup de les intencions més racionals, més lògiques, més reflexives. Hi ha un altre grup, que és el dels interessos més afectius, més sentimentals, més irracionals, i potser també menys conscients, que se centren més en el sentiment del pas del temps (voluntat de la reminiscència o angoixa de l'avenir) i la necessitat de trobar el sentit, és a dir, la direcció i la significació, de la vida transcorreguda. (May: 1979). Les memòries polítiques formen part, òbviament, del primer grup.

Això no vol dir que no les meni la necessitat de posar ordre a la pròpia vida personal, o que no continguin aspectes relacionats amb la vida privada. Aquesta necessitat de posar ordre a la vida és tan universal, diu May, que les autobiografies hi cedeixen fins i tot encara que no hi hagi una voluntat premeditada. La presència simultània de les referències personals i de les referències públiques forma part de la naturalesa mateixa

de la literatura del jo. Qualsevol text oscil·la entre un punt i l'altre, i tot depèn d'on es posa l'accent. Però la referència prioritària als fets col·lectius implica sobretot un moviment cap a l'exterior, a un judici sobre l'esdevenir públic, i en tot cas a la participació personal en aquest context públic.

Tot allò que tenen de justificació, de judici i de construcció moral sobre els fets del passat, és, per tant, un judici històric, fet des d'una posició —privilegiada— d'aproximació als fets. I alhora un judici sobre les pròpies accions, sobre les responsabilitats assumides, sobre el que es podia fer i no s'ha fet. En aquest sentit, cal considerar l'autocensura com un element primordial de les autobiografies i memòries. Una autocensura que no es basa només en les tàctiques de repressió (suprimir tot allò que l'autor considera que no pot dir). L'autocensura també implica tàctiques d'autovalidació (allò que cal dir per ser acceptat per la comunitat). Per tant, cal entendre el contingut de les autobiografies i memòries no només com el fruit de l'experiència personal en el passat, sinó com el fruit d'un determinat consens social sobre aquest passat.

Abans dèiem que el relat és el que crea el personatge; però ara podem precisar que el context social i polític és el que crea el relat. Alhora, hem d'entendre que els textos autobiogràfics no són només producte d'un moviment de dins cap a fora, de testimoniatge, sinó de fora cap a dins, en la mesura que les regles del joc que permeten avalar i donar sentit a aquest testimoniatge formen part del context social de definicions de la realitat. Fins i tot la necessitat mateixa d'escriure unes memòries cal entendre-la com una necessitat *forçada* pel context social. Avui dia, és gairebé imprescindible tenir un llibre de memòries, una biografia, o una autobiografia, com a mostra d'haver estat algú en el panorama polític, social o cultural. El mercat editorial no deixa mai d'aprofitar aquesta possibilitat, i busca els mecanismes necessaris per motivar determinats personatges a oferir les seves vivències.

En totes les memòries trobem a l'inici una declaració d'intencions, una explicació més o menys àmplia, més o menys crítica, de la intenció de l'autor-personatge. És un bon lloc per trobar-hi el tipus de personatge que se'ns hi presenta, el perfil que es vol donar al relat. És, per tant, un material que ens interessarà analitzar per conèixer els "arguments socials" que legitimen una postura davant de les memòries. Com per exemple, la que manifesta Santiago Carrillo en una de les seves diverses autobiografies i memòries.

Algún día, si la actividad política y la vida me dejan hueco, escribiré más detalladamente sobre esta experiencia para que los profesores que ahora indagan asépticamente ese pasado, con papeles, libros y fichas —sin hablar de los que lo han tratado desde la acera de enfrente— tengan testimonios

vividos, a través de la teoría y de la práctica, de un período en que filosofía y sangre, humanismo y violencia se entremezclaban por la implacable dialéctica de la historia. Santiago Carrillo, *Memoria de la Transición*, 1983.

Però no ens hem de deixar endur per la màgia del text, del relat. Cal comprendre en quines circumstàncies i en quin marc estructural es produeixen aquestes memòries. Encara que l'autor parli en primera persona, no és ell necessàriament el subjecte inspirador del llibre, sinó probablement la indústria editorial. Més que l'autor, n'és el personatge.

2.2 El mercat dels textos memorialístics

2.2.1 El gènere de memòries

Indubtablement, el mercat editorial és un agent instigador de la creixent producció de textos d'aquest gènere: les biografies, les autobiografies, els llibres de viatges, les memòries de diferents estils... La literatura memorialística ha experimentat un creixement important en els últims anys. D'ençà de la mort de Franco han florit les col·leccions dedicades a la literatura autobiogràfica. I això ha succeït en català i en espanyol, com diu Enric Bou (1993). Però també ha succeït a França, com assenyalen els estudiosos d'aquell país. Gairebé es pot situar aquest *boom* editorial amb precisió, entre els anys vuitanta i noranta (Lecarme i Lecarme-Tabone, 1997). Abans, no és que no hi hagués producció, però aquesta havia tingut una evolució més discreta. En el cas de Catalunya i Espanya, a més, molts dels textos no tenien una presència pública, a causa dels condicionants polítics. Aquí és obvi que a les darreries de la dictadura franquista s'iniciés una autèntica allau de memòries, però el que ens cal explicar és que aquest no és un fenomen nostre, sinó que es pot generalitzar a altres llocs que partien de situacions anteriors més favorables a l'aparició d'aquest tipus de textos.

Efectivament, en els anys noranta i els següents, com diu Enric Bou, qualsevol persona que hagi tingut una mica d'impacte públic se sent "obligada" a escriure algun text autobiogràfic. S'ha convertit, gairebé, en la prova del nou èxit professional i la popularitat. Certament, la vida pública és plena de persones i personatges *d'èxit*. Gràcies als mitjans de comunicació, famosos del cinema, polítics, i gent amb tota mena de *glamours* desfilen per la galeria de personatges conegudíssims. Fins i tot la figura de l'intel·lectual ha superat la d'aquell Rousseau taciturn que de tant en tant s'allunyava de les tertúlies organitzades per les dames de París. Avui, la presència pública a través dels mitjans de comunicació és la marca del reconeixement social, i això, com diu Bourdieu a *Sobre la televisió* (1997), arriba a condicionar les regles del joc de qualsevol professió.

Per tant, el requisit indispensable per a acabar escrivint unes memòries personals es dona en escriure. A aquest context propici es completa amb l'interès del públic per aquest tipus de literatura. Aquest interès pot ser explicat de forma simple pel reclam que representa que les persones públiques expliquin la seva vida o les seves experiències. Però aquesta no deixa de ser una explicació simple. De fet, ja vèiem que en el segle XVIII, en els orígens del gènere biogràfic —de ficció i no ficció—, hi ha l'interès per la vida de persones

“reals”. Aquest interès no ha decregut, en tot cas s’ha vist reforçat per la invasió de la intimitat per part dels mitjans de comunicació. Si la televisió i el cinema ens ensenyen fins i tot com fer l’amor, com morir o matar, com viure les penes i les alegries més quotidianes, no ens pot sorprendre que provoqui curiositats (igualmente morboses) sobre com és i ha estat la vida d’algú que s’ha fet absolutament familiar en el nostre paisatge humà.

L’autobiografia, la biografia o les memòries no deixen de ser aproximacions privilegiades a algú que només hem conegut amb en el seu paper de persona pública, sigui polític, perruquer, periodista o monarca. El text biogràfic ens permet descobrir la versió més *íntima* del personatge, i situar-lo en el pla de *l’home comú*, de tots els mortals. Alhora, ens transporta a l’interior de camps socials desconeguts; a la rebotiga de la política, per exemple. Se’ns parla en clau personal de qüestions polítiques, se’ns situen de prop els protagonistes, els detalls, les anècdotes que han passat desapercebudes per la història i pels mateixos mitjans de comunicació. Com diu Enric Bou, referint-se a les memòries de caire més polític,

“precisament, la grandesa, i l’interès, dels millors d’aquests llibres deriva d’una hàbil combinació entre la dada pública, coneguda per molts dels lectors contemporanis de l’autor —o dels lectors amb una mínima formació com a historiadors—, però amanida amb un comentari o una experiència personal que li afegeix la sal de la vida.” (Bou: 46, 1993).

El mercat editorial s’ha nodrit d’aquest interès, i d’aquesta presència pública de persones concretes. En el cas espanyol i català, la Transició política projecta a l’escena pública tot un conjunt de líders polítics que procuren arribar directament al públic per obtenir vots. Aquest fet nou va acompanyat de la construcció d’una nova forma de fer política per mitjà de la televisió, en què es realcen les personalitats públiques i la seva capacitat de projecció social. En el cas dels líders polítics, la suma dels dos factors, el nou marc electoral i la televisió, obre un panorama absolutament inèdit.

En aquest context, a més, la creixent i cada vegada més potent indústria editorial, expliquen l’interès de les editorials per aquest tipus de llibres. En el context de la Transició, pels factors que hem apuntat, la publicació de memòries personals esdevé un fet molt rellevant. Fins i tot diríem que pren dimensions extraordinàries, si tenim en compte alguns aspectes, com ara que alguns autors publiquen diversos textos de memòries, o bé que alguns textos (sobretot en forma de dietaris i cròniques) apareixen ja en els primers anys de la Transició. Per tant, es publiquen memòries quan encara no s’ha acabat la Transició. Alhora, el mercat editorial empeny per introduir aquests nous productes

culturals. En alguns moments i en alguns casos, doncs, es pot produir una autèntica pugna per endur-se el text d'un Adolfo Suárez o d'un Fabià Estapé.

Per tant, la iniciativa de publicar l'autobiografia o les memòries no sempre parteix de l'autor-protagonista, sinó que sovint és una iniciativa editorial, que aprofita la rellevància del personatge per oferir un producte amb èxit de vendes gairebé assegurat. Per això també s'explica que molts d'aquests textos no són escrits pel protagonista, sinó per autors anònims ("negres"), que redacten allò que els narra la persona biografiada. L'editorial pot fins i tot influir en el contingut de les memòries, per fer-les més *interessants*. En aquest sentit, sempre cal establir un consens a partir de la necessitat editorial de publicar aspectes desconeguts de la història per fer l'obra més atractiva i la necessitat de l'autor de mantenir la discreció en determinats aspectes, per no comprometre's o comprometre. Per això, les editorials busquen precisament publicar llibres al final de la vida pública dels seus protagonistes, de manera que sigui més fàcil explicar els "secrets" que hi ha darrera d'aquesta vida pública.

Hi ha diverses col·leccions dedicades específicament al gènere de les memòries personals, molt centrades precisament en la Transició política. Les més rellevants pel que fa a la història de la Transició política, són *Espejo de España*, de Planeta i *Así fue*, de Plaza & Janés. Aquestes dues editorials, totes dues de Barcelona, han imprimit un estil propi a cadascuna de les col·leccions, però coincideixen en el fet d'haver dedicat una col·lecció específica a explicar la història d'Espanya en clau personal. La col·lecció de Planeta va iniciar-se el 1972 i que ha tingut continuïtat fins el 1995. Durant uns anys aquesta col·lecció va publicar els llibres presentats al Premi *Espejo de España*, que es va convocar per primera vegada el 1975. Les obres presentades havien de ser biografies, memòries, reportatges, estudis, assaigs o enquestes sobre els temes de la col·lecció.

Entre els títols d'aquesta col·lecció hi ha efectivament memòries i llibres d'història d'Espanya, com ara el de Raymond Carr i Juan Pablo Fusi: *España, de la dictadura a la democracia, Pasionaria y los siete enanitos*, de Manuel Vázquez Montalbán, i tot un seguit de memòries, com les de Manuel Fraga Iribarne i de Santiago Carrillo. En total hi ha 196 títols publicats.

La col·lecció de Plaza & Janés va començar el 1995, i també està associada a un premi, el *Premio Así fue*. Aquesta col·lecció encara continua publicant llibres i ja en porta 72. Així com la col·lecció de Planeta ha publicat llibres sobretot de líders polítics de la Transició, a la col·lecció de Plaza & Janés hi ha força llibres sobre la família real espanyola.

D'altra banda, en català hi ha la col·lecció que Edicions 62 va començar el 1978, a iniciativa de J.M. Castellet. S'hi han publicat 61 títols i encara continua viva. Els llibres que

tracten l'època de la Transició són llibres de memòries, més que biografies o autobiografies. De tota manera, a la col·lecció hi trobem unes quantes biografies, com ara la de Josep Tarradellas, referides a l'etapa de la Transició. Aquesta col·lecció és la que aplega més llibres d'aquest gènere de la literatura en català. Hi han publicat personalitats de la cultura, la política i la societat civil catalanes, com ara Moisès Broggi, Josep Espar Tícol, Jordi Solé Tura, Joan Colomines, Joan Reventós, Oriol Bohigas, etc.

El gruix de llibres publicats per aquestes tres col·leccions donen una certa mesura de la gran dimensió que ha adquirit el gènere biogràfic en el món editorial. Específicament, donen raó de la importància del fet autobiogràfic a l'entorn de la Transició política. Normalment, segons hem pogut saber gràcies a les entrevistes fetes a tres responsables d'aquestes editorials, s'editen entre 3.000 i 4.000 exemplars. Però alguns poden arribar als 20.000 o més, com la biografia de Pere Casaldàliga, en català²⁴. Però poden arribar a ser molts més en les biografies o autobiografies publicades en castellà.

Així doncs, pel que fa a les memòries escrites al voltant de la Transició, es pot dir que constitueixen un objecte d'estudi, que ens permetrà d'entendre com es construeix socialment un discurs sobre el passat. La paradoxa, aparentment, és que aquest discurs social s'expressi a partir de l'anomenada literatura del jo. Però només aparentment és paradoxa. Com ja hem explicat, el relat és el que constitueix l'eix de transmissió del discurs sobre el passat, i és en aquest relat on se situen els personatges, no al revés. El discurs sobre el passat és una forma d'acció social. Igual que la construcció biogràfica és una forma d'actuar en el món, de ser un subjecte social. En aquest sentit les memòries de la Transició constitueixen per nosaltres un objecte d'estudi privilegiat, perquè permeten entendre la confluència entre la memòria individual i la memòria col·lectiva. Que això es produeixi en el context de l'eclosió de la televisió com a mitjà de comunicació política, com veurem, també és una falsa paradoxa. Perquè la projecció que la televisió fa dels líders polítics propicia precisament la seva consagració com a personatges públics, com a objectes/subjectes de memòries, com a protagonistes del relat sobre la Transició.

Però abans d'avançar en l'anàlisi d'aquest objecte d'estudi, mirem de precisar una mica més quins textos conformen tot aquest conjunt de biografies i memòries al voltant de la Transició.

²⁴ Extret de l'entrevista realitzada a Xavier Folch, editor d'Edicions 62.

2.2.2 Precisions al voltant d'un gènere literari

Fins ara ens hem referit tota l'estona indistintament a autobiografies i memòries per parlar dels textos que constitueixen l'objecte d'estudi d'aquesta tesi. De fet, entre el tipus de textos que ens incumbeix podem incloure-hi altres denominacions: cròniques, dietaris... Però les dues primeres són les que predonimen; o almenys les que ens serveixen a nosaltres per concretar de quin tipus de textos estem parlant. El cert, és que en el propi terreny de la literatura del jo, s'ha discutit força la idoneïtat dels dos termes.

Com ja hem dit, l'interès del relat autobiogràfic rau en bona mesura en la combinació de dues facetes dels personatges: la vida pública i la vida privada. Però la insistència en un aspecte o l'altre varia segons els textos. Alguns teòrics intenten destriar-los a partir d'això utilitzant dos termes diferents: *autobiografia* i *memòries*. *Autobiografia* és un concepte d'origen anglès, que els francesos van adoptar un segle més tard. El concepte *memòries* ha pres un sentit més ampli, i per a segons qui inclou el d'autobiografia. Alguns diccionaris distingeixen de forma excloent els dos conceptes, però no és clar que es pugui fer sempre.

Encara no hi ha, malgrat les nombroses discussions dels especialistes, una definició precisa, completa i universal acceptada d'autobiografia. En tot cas, sembla que l'autobiografia ens remet a la vida de l'autor; per tant podem suposar que escriu sobre tota la seva vida. Les memòries poden ser el mateix, o bé referir-se a un període concret de la vida de l'autor/a (per exemple, la Transició política a Catalunya). En els dos casos se suposa que hi ha una barreja entre la vida pública i la vida personal. Però potser en el cas de l'autobiografia, el concepte ens fa pensar sobretot en la vida personal. Tanmateix, públic i privat s'hi han de barrejar inevitablement.

Nosaltres utilitzarem aquest mínim matís entre un i altre conceptes per distingir el tipus de llibres que formen part dels textos sobre la Transició escrits en clau personal i alhora política. Així doncs, utilitzarem el terme "autobiografia" quan es tracti de textos que relaten tota la vida de l'autor, des de la infantesa fins al moment present (o fins a un moment situat en la vida adulta). I utilitzarem el terme "memòries" per referir-nos als llibres que tracten només un període de la vida de l'autor, i també a aquells que fan poca o gens referència a la vida personal. Al costat d'aquests, farem servir dues categories més per a classificar i distingir els textos: la crònica i el dietari.

Tant l'una com l'altre són estils que s'identifiquen amb la immediatesa, i que tenen com a base principal la dada immediata, la impressió del moment. Per tant, no es tracta en

aquests dos casos d'una memòria distanciada, conformada amb els anys, sinó del recull de la impressió del moment, o del moment immediatament posterior. Tanmateix, només podem aplicar el concepte de "dietari" a aquells textos que tenen la voluntat explícita de ser-ho; és a dir, aquells textos que fan servir la datació per estructurar el text, i en els quals gairebé no hi ha relat, ni fil conductor genèric que superi els fragments diaris de text. En canvi, farem servir el concepte de "crònica" per aquells llibres que tenen aquest caràcter d'immediatesa del diari però que no utilitzen la datació com a element estructurador en sentit estricte. També es tracta de textos que no tenen una estructura narrativa basada en un fil argumental al llarg de tot el llibre, sinó que fan salts temàtics o temporals més distanciats (com és el cas del llibre de López-Rodó, *Claves de la Transición*). Això també passa en algunes memòries (per exemple, les de Prenafeta), però les memòries no tenen aquest caràcter de proximitat entre l'escriptura i els fets. Aquest tipus de textos, de fet, són força escassos. En canvi, el que predominen són autobiografies i memòries.

3. Oblit i desmemòria

El olvido está tan lleno de memoria
Mario Benedetti

Tot i que l'hem deixada per al final, la qüestió de l'oblit no és pas la menys important que la de la pròpia memòria. Però allò que és visible, evidentment, és la memòria. I per això és el primer objecte d'estudi en aquesta naturalesa bicéfala que tants autors, també el poeta, han atribuït a la relació entre oblit i memòria. No hi ha oblit sense memòria, i no hi ha memòria sense oblit. Ara bé, no ens equivocarem de gaire si afirmem que socialment la memòria apareix, en primera instància, com la lluita contra l'oblit. Els discursos sobre la memòria socialment predominants són els discursos que emfasitzen aquesta contrarietat entre memòria i l'oblit. Paul Ricoeur utilitza una expressió molt clara en aquest sentit: les societats s'atribueixen o es poden atribuir un "deure de memòria", en referència a la necessitat que tenen les societats de dur a terme un treball de memòria per tal de fer justícia al passat. Moltes de les reivindicacions socials respecte del passat i de la necessitat de fer justícia esdevenen intents de recuperar la memòria per donar un altre sentit al present. És el que succeeix aquí mateix respecte del Franquisme, però també en els tribunals de la veritat a Sudàfrica, o en els monuments i els museus sobre l'Holocaust. L'exortació a no oblidar els crims i els greuges del passat, i fins i tot a recuperar-los de l'oblit forma part de la política d'una manera constant des de la segona guerra mundial i fins ara. En aquest terreny, treure de l'oblit sovint vol dir elaborar una nova memòria que substitueixi la memòria oficial, per tant, una contramemòria. Aquesta contramemòria esdevindrà al seu torn una nova narrativa, per tant una nova selecció, que també reforçarà alguns aspectes del passat i en deixarà altres de la mà de l'oblit. Un relat que selecciona els episodis del passat en funció de les intencions presents. Per tant, malgrat els esforços per conservar el passat, per recuperar-ne les traces mig perdudes, o per arxivar el mateix present, cal dir que no hi ha memòria sense oblit.

a) No hi ha memòria sense oblit

Una memòria que ho pretengués recordar tot, diu també Paul Ricoeur, seria una memòria monstruosa. Seria una memòria malalta com la que afecta *Funes el memorioso*, el personatge de Borges²⁵. Això ens obliga a concebre la memòria com un discurs objecte d'investigació. En termes més pràctics, Todorov (2000) diu que la memòria implica un treball intern de conservació (record) i supressió (oblit), una interacció constant entre aquestes dues operacions. Des del punt de vista de la construcció de la memòria, cal abordar l'anàlisi dels processos que porten a suprimir o a conservar un fet del passat en el discurs actual. I alhora cal tenir molt present que la construcció del discurs no es basa només en això. La memòria, el discurs, no és només el record, sinó el lligam entre el record i l'oblit, o l'equilibri consumat pel relat entre aquests dos processos, tal com adverteix Todorov.

En primer lugar hay que recordar algo evidente: que la memoria no se opone en absoluto al olvido. Los dos términos para contrastar son la *supresión* (olvido) y la *conservación*; la memoria es, en todo momento y necesariamente, una interacción entre ambos. (Todorov, 2000: 15-16.)

En la mesura que la memòria no és exactament el record, ni la petja intocada del passat, sinó un discurs elaborat amb un format narratiu, queda clar que el que es perden són les traces, o els records vius, d'un esdeveniment, però això no pas la memòria. La memòria, per si mateixa, no es pot perdre, sinó que s'actualitza. L'oblit en aquest sentit, forma part de la memòria. No hi ha oblit sense memòria. Per això mateix, cal dir que l'oblit no només és inevitable, sinó que tampoc no és oposat a la memòria, en tant que aquesta és producte d'una selecció d'elements amb els quals es construeix un relat, un discurs que confereix sentit a un passat. Aquesta idea queda molt ben recollida en el plantejament que fa Carles Torner (2002) al voltant de l'oposició entre *memòria literal* i *memòria exemplar*. La memòria literal no és res més que una pretensió utòpica de donar compte de forma notarial del passat: indagar i recollir tot allò que ha format part del passat, que constitueix el passat. La memòria, en canvi, és més a prop de l'exemplaritat. Fins i tot, en el cas de la *Shoa*, que analitza Torner, fins i tot quan la prioritat és la reivindicació de la memòria per damunt d'un oblit injust. En la memòria de l'extermini del poble jueu Torner defensa una voluntat d'exemplaritat, més que no pas la persecució minuciosa dels fets, que duu a

²⁵ Borges, Jorge Luis (1944). *Ficciones*. Editorial Destino.

terme, per exemple, Eli Wissel. El que és important és reivindicar la memòria d'aquells homes i d'aquelles dones, dels nens, que foren executats per la maquinària nazi. El que cal reivindicar és un missatge que ens obligui a actualitzar en el temps present l'experiència que forma part de la humanitat. La recerca només de la literalitat, en aquest context, només pot disminuir la potència del missatge. Centrar-nos només en els fets és oblidar la importància de l'acte de recordar, de reconèixer avui, en l'ara i aquí, que això fou un fet. La interpretació –i la condemna- de l'extermini perpetrat pels nazis és allò que la memòria ha de fer rellevant.

És des d'aquesta perspectiva que ens interessa abordar el fenomen social de la memòria. El que ens interessa és la significació social de la memòria, i per tant, la significació social de l'oblit. Per això, malgrat el que diu Torner, la reinvidicació de la memòria implica la denúncia de l'oblit, d'un oblit determinat. Que finalment no deixa de ser l'expressió de la reivindicació d'un altre relat de memòria. En el moment en que la memòria ha esdevingut un camp social de lluita per les definicions de la realitat, la denúncia de l'oblit ha esdevingut també un fenomen socialment important, des del punt de vista de la vigilància (Ricoeur, 2000) que l'acció social pot exercir sobre el discurs de memòria. L'atenció social que rep la memòria, i que com hem dit abans, la converteix en un fenomen problemàtic, fa de l'oblit un anatema que dóna compte de cadascun dels conflictes que hi ha al voltant de la memòria.

El mateix Halbwachs fa referència a la diferència entre una memòria oficial, que busca legitimar els grups dirigents, i la memòria dels grups populars. Per Halbwachs hi ha una història oficial i una història popular que responen a interessos diferents. Però a més a més, la reconstrucció històrica oficial —que es correspon a la dels grups dirigents— és una reconstrucció que exclou les altres memòries. Per això Halbwachs parla de la necessitat de fer una sociologia del desconeixement històric (*méconnaissance historique*).

b) L'oblit significat, la desmemòria

L'oblit que ens interessa prendre en consideració en aquesta tesi no és l'oblit inconscient, o l'oblit que acompanya la selecció de fets del passat que implica el relat. L'oblit que ens interessa és aquest oblit socialment problematitzat, és a dir, l'oblit significat, o l'oblit amb una significació social. Halbwachs va encunyar un concepte ben clarificador que ens servirà per definir el que volem dir. Ell parlava d'una sociologia del desconeixement històric. Si Halbwachs hagués sobreviscut al camp d'extermini hauria presenciat com

aquesta proposta *sociològica* ha esdevingut present també en l'acció social mateixa. La denúncia de l'oblit és un fenomen reiterat especialment respecte dels crims del nazisme, però també el podem traslladar al Franquisme, a la guerra de Bòsnia, a l'extermini dels pobles americans... La problemàtica de l'oblit ha esdevingut cada vegada més un tema de preocupació per aquells que han estat víctimes de la violència d'Estat, de les dictadures, de les guerres...

Des del punt de vista de la seva significació social, la qüestió de l'oblit emergeix cada vegada més no pas com un producte de la pèrdua de les traces del passat, sinó com una pèrdua de la memòria dels testimonis, i com una pèrdua dels mateixos testimonis. Què passa quan el discurs sobre el passat es basa no pas en la selecció de fets, sinó en la selecció de memòries? Doncs, que hi ha memòries oblidades, simplement no presents a la vida pública, o en el discurs dominant. Però també són memòries, amb els seus records i els seus oblits. Des del punt de vista de la presència social de les memòries sobre el passat, doncs, cal parlar en altres termes. Per fugir de la confusió que genera el concepte d'oblit pensem que el concepte de *desmemòria*²⁶ pot ser més adequat per explicar aquests contextos d'oblit.

Pel que fa a la Transició política a l'Estat espanyol, la desmemòria implicaria la desaparició de la vida pública dels testimonis. És a dir, d'una memòria que és present en molts actors socials, que existeix efectivament, i que malgrat tot no té una presència pública, ni als mitjans de comunicació, ni a les editorials, ni en les commemoracions polítiques. Això implica la pèrdua o la desaparició social de memòries ja construïdes. Com ara la memòria dels moviments socials, que tenen una difusió limitada a alguns àmbits acadèmics i tot just ara comencen a emergir en els espais socials públics²⁷.

Fins a quin punt es pot considerar la desmemòria una forma d'acció social? Així com en la construcció narrativa de la memòria és evident que hi ha una acció socialment intencionada, sobreposada als esquemes inconscients que estructuraven l'acció; pel que fa a l'oblit aquesta intencionalitat és més problemàtica. Dificilment ningú reconeixerà que pretén fer oblidar una part del passat, això és gairebé una mena de tabú. En canvi, es considera lloable socialment voler recuperar el passat, fer-ne memòria. Per això l'anàlisi de les formes de l'oblit socialment significat, i sobretot de la desmemòria (de la memòria possible) pren un caire de denúncia, de qüestionament.

²⁶ L'ús d'aquest concepte l'he d'agrair a en Salvador Cardús.

²⁷ Vegeu per exemple la tesina de Mònica Nadal i Laura Torrabadella, *Militància i memòria: aproximació biogràfica al moviment feminista a Catalunya (1975-2000)*. UAB, 2002

La desmemòria pot ser produïda per la mera omisió (deixar de banda quelcom que és present en algun lloc de la societat), o el simple silenci (no parlar de quelcom malgrat que és conegut). Tant pel que fa a l'omisió i al silenci, cal entendre que els esquemes de comprensió del món amb què hem estat socialitzats produeixen omissions i silencis en molts aspectes de la realitat. El món donat per descomptat amb el que funcionem en el dia a dia ens porta a veure alguns aspectes de la realitat i a no veure'n d'altres. El mateix succeeix respecte del passat.

En canvi, hi ha dues accions socials vinculades a la desmemòria en les quals es preveu sempre una intencionalitat, bé per mantenir l'ordre social, bé per legitimar un ordre social nou. Aquestes dues accions són l'amnèsia (pèrdua o afebliment de la memòria) i la censura (exercici de control i de repressió dels continguts dels missatges socialment públics). Quan es tracta de les polítiques de la memòria l'amnèsia i la censura poden obeir a consensos socials, però també a formes de dominació política, o les dues coses alhora. En tot cas, des del punt de vista d'un sistema democràtic, l'exercici d'aquestes dues formes de desmemòria sempre és denunciabile, i constitueix sense cap mena de dubte el que Todorov i Ricoeur anomenen un *abús*.

c) La memòria desmemoriada

Paul Ricoeur assenyala molt clarament la necessitat de parlar de la manipulació de la memòria. Per Ricoeur, allò que afecta l'oblit i la memòria és d'una banda, la memòria impossible, per destrucció del record o de les traces. I per altra banda, la manipulació de la memòria, en el sentit d'una selecció intencionada que traeix altres memòries. Els abusos de la memòria són en aquest sentit els abusos de l'oblit. Però en la mesura que la manipulació (la tria intencionada) de la memòria és inherent a la construcció narrativa sobre el passat, cal partir de la idea que la ideologització de la memòria forma part del treball de configuració narrativa (Ricoeur, 2000: 579-580). Sempre es pot explicar el passat d'una altra manera, sempre pot haver-hi una altra construcció narrativa en què variïn els protagonistes i els marcs de l'acció. Per tant, la memòria és sempre producte d'una manipulació.

La manipulació esdevé políticament rellevant quan és imposada com l'única història oficial, quan és exercida de forma canònica per mitjà de la intimidació o de la seducció, per mitjà de la por o de l'adulació. Quan la manipulació esdevé despossessió dels actors socials del seu poder per explicar-se ells mateixos, és quan esdevé èticament qüestionable. En aquest sentit, la reivindicació de la memòria també implica un abús de la

memòria, un èmfasi superlatiu en algun aspecte del passat. Una memòria conscienciada i reiterada com acció de poder.

La plus-value que l'idéologie ajoute à la créance offerte par les gouvernés en vue de répondre à la revendication de légitimation élevée par les gouvernants présente elle-même une texture narrative: récits de gloire et d'humiliation, nourrissent le discours de la glatterie et de la peur. Il devient ainsi possible de rattacher les abus après de la mémoire aux effets de distorsion relevant du niveau phénoménal de l'idéologie. À ce niveau apparent, la mémoire imposée est armée par une histoire elle-même "autorisée", l'histoire officielle, l'histoire apprise et célébrée publiquement. Une mémoire exercée, en effet, c'est, au plan institutionnel, une mémoire enseignée; la mémorisation forcée se trouve ainsi enrolée au bénéfice de la remémoration des péripéties de l'histoire commune tenues pour les événements fondateurs de l'identité commune. La clôture du récit est mise ainsi au service de la clôture identitaire de la communauté. Histoire enseignée, histoire apprise, mais aussi histoire célébrée. À la mémorisation forcée s'ajoutent les commémorations convenus. Un pacte redoutable se noue ainsi entre remémoration, mémorisation et commémoration. (Ricoeur, 2000: 104)

Una altra dimensió que Ricoeur analitza en relació a la memòria i l'oblit és la *memòria obligada*. La memòria obligada és també una memòria abusiva, una memòria que reivindica el deure de memòria. El concepte de memòria obligada és alhora una memòria que actua sobre l'oblit, establint un deure d'oblit. Això es veu molt bé amb l'amnistia. L'acció d'amnistiar implica condicionar la memòria i controlar l'oblit. Mitjançant l'amnistia l'amnèsia es pretén convertir en una forma de perdó. Per Ricoeur l'amnèsia que es pretén imposar a través de l'amnistia és una simulació del perdó, però no és un perdó veritable, perquè situa la problemàtica fora de camp de la discussió social.

La proximité plus que phonétique, voire sémantique, entre amnistie et amnésie signale l'existence d'un pacte secret avec le déni de mémoire qui, on le verra plus tard, l'éloigne en vérité du pardon après en avoir proposé la simulation. (...) En côtoyant ainsi l'amnésie, l'amnistie place le rapport au passé hors du champ où la problématique du pardon trouverait avec le *disensus* sa juste place. (Ricoeur, 2000: 586-589)

Per tant, l'amnèsia no respon pas a un consens, a un perdó establert per mitjà del qual una societat pot acordar que oblidarà uns fets. L'amnistia que estableix l'amnèsia és, per Ricoeur, una teràpia d'urgència que es basa en la utilitat, no pas en la veritat. D'aquesta manera, s'eludeix el dol per un passat crític, i s'eludeix la crisi social que pot comportar la rememoració de fets conflictius per a la societat. L'amnistia és l'oblit, però un oblit d'allò que des del punt de vista de la rememoració i de la construcció del discurs social podria haver esdevingut un element central. Aplicat al cas de la Transició a la democràcia a l'Estat espanyol, l'amnèsia-amnistia implica excloure de la memòria allò que és rellevant, a saber, la implicació en el règim franquista dels quadres polítics que van protagonitzar la Transició.

Per tal d'entendre com es pot aplicar la teoria de Paul Ricoeur al cas de la Transició, ens cal una precisió fonamental. L'amnistia de què parla Ricoeur, no pas dels reprimits, de les víctimes del règim dictatorial. L'amnistia, el pacte d'amnèsia en els processos de Transició o de canvi de règim sempre té el sentit d'un perdó cap al règim anterior. Vegeu, per exemple, el cas de les transicions polítiques de l'Europa de l'est, de les transicions des de les dictadura a Llatinoamèrica. Les lleis d'amnistia són aplicades pel nou ordre polític als càrrecs de l'ordre polític que s'ha abolit. I el debat sobre la necessitat d'oblidar o de recordar gira al voltant dels crims comesos pel règim anterior.

En el cas de la Transició espanyola la referència a l'amnistia és confusa, perquè tot i que sovint es recorre a comparacions amb els casos suara esmentats, la història és ben diferent. Al final del règim franquista, l'única amnistia que *de facto* s'aplica és la que pertoca a les víctimes del règim dictatorial, en cap cas es posa a la palestra del judici públic els responsables del règim. Això fa que a la pràctica amnistia i amnèsia no siguin ben bé sinònims. En tot cas, l'amnèsia forma part de la política de la memòria promoguda institucionalment per les mateixes estructures que van conduir el procés de la Transició. Una amnèsia que exclou del relat oficial els crims de la dictadura, i de les responsabilitats de les persones implicades en el govern franquista. Per tant, quan en la Transició espanyola es parla d'amnistia cal no confondre's. L'amnèsia no respon pas, doncs, a un acte de conciliació per part de la societat respecte dels implicats en la dictadura, sinó a una acte de poder, que a més, comportarà la construcció d'una memòria sobreposada, excloent i exclusiva, com veurem més endavant.

Efectivament, allò que caracteritza la Transició política a l'Estat espanyol no és només que s'hagi dut a terme un treball de desmemòria, d'excloure del terreny del discurs públic. També està caracteritzada per un treball de construcció d'una memòria *ex novo* per part dels actors més rellevants del poder polític. La proliferació de memòries que des del primer any de la Transició en construeixen la narració, indica la voluntat de memorialitzar des del primer moment aquesta Transició. I per tant, una voluntat decidida de dominar en el terreny de les interpretacions allò que ja es dominava en el terreny de l'acció política. A més, el fet que les memòries siguin de caire personal indica també aquesta característica tan comentada de la Transició, a saber, la concentració del poder en unes poques mans, i lluny de la societat civil i lluny de les mateixes bases dels partits polítics.

En aquesta tesi el que pretenem analitzar és quina memòria és construïda per part d'aquests actors que pertanyen al camp dominant durant el procés de la Transició, quina mena de record del passat i sobretot del present es pretén com a discurs hegemònic. Per nosaltres, el fet que aquesta memòria es construeixi d'una manera molt descatalogada en

forma de biografies i memòries personals és digne d'anàlisi. Al costat del paper dels mitjans de comunicació, que també contribueixen a la personalització de la memòria, el paper de les memòries personals és prou rellevant per configurar d'una manera molt especial la memòria de la Transició. I això implica també la història. La història contemporània ha recorregut cada vegada més a l'ús de la biografia i de la memòria de la gent per tal d'estudiar el passat recent. En el terreny de la política recent, això té implicacions importantíssimes. Sobretot quan no parlem de memòries de la gent anònima, sinó de memòries del poder. Per tal d'abordar amb més detall aquesta qüestió, en el proper capítol volem abordar la relació entre memòria i història, i concretament el paper de les memòries personals en la historiografia actual.

4. La Transició: la construcció d'un relat

Le péril majeur, au terme du parcours, est dans le maniement de l'histoire autorisée, imposée, célébrée, commémorée —de l'histoire officielle. La ressource du récit devient ainsi le piège lorsque des puissances supérieures prennent la direction de cette mise en intrigue et imposent un récit canonique par voie d'intimidation ou de séduction, de peur ou de flatterie. Une forme retorse d'oubli est à l'oeuvre ici, résultant de la dépossession des acteurs sociaux de leur pouvoir originaire de se raconter eux-mêmes.

Paul Ricoeur

Nada era sorprendente. Nada, salvo la enorme dosis de sentido común en todo aquel proceso, la capacidad para improvisar con sentido común, para superar obstáculos, para no plantear venganzas, para no hacer planteamientos vindicativos... esas cosas, que hicieron que la Transición fuera, a mi juicio, casi una obra maestra.

Felipe González

La memòria de la Transició política a l'Estat espanyol ens ofereix un exemple de com la memòria confegeix un relat que, més que els llocs de memòria o dels símbols, ocupa una posició central en la interpretació del passat immediat. La memòria de la Transició ens permet analitzar la constitució d'un relat "oficial", que ofereix una visió canònica de la Transició difícilment contestable i que se sobreposa a tots els altres possibles relats. Aquest relat "oficial" té, efectivament, una posició absolutament dominant en la construcció de la memòria col·lectiva, en la mesura que és el relat tanmés institucionalment, tant a través de les institucions polítiques, com la premsa de més

difusió, com la televisió, i fins i tot per part de l'acadèmia²⁸. I és significativament un relat testimoniari, un relat en què els protagonistes tenen la veu, un relat fet a base de la memòria personal dels líders polítics. I és per això que l'objecte d'aquesta tesi són les memòries personals dels líders de la Transició. Tanmateix, volem contextualitzar les condicions en què es produeix aquest relat tot descrivint les característiques bàsiques d'aquest relat dominant de la Transició.

Tal com hem explicat fins ara, la memòria com a forma de representació és una narrativa que organitza els fets del passat. En el cas de la Transició es produeix, a més, un fenomen específic interessant per ell mateix, que és la construcció d'una narrativa de manera pràcticament simultània a la mateixa successió dels fets. Pensem que, efectivament, la memòria de la Transició política reuneix una sèrie d'elements que la converteixen en un exemple de com es construeix un relat des de l'acció mateixa, fins al punt que esdevé més potent que qualsevol anàlisi històrica que s'hagi pogut fer fins ara. La Transició, de fet, és un exemple de com el passat recent esdevé memòria narrada i realitat cosificada per la solidificació d'un discurs canònic. El relat sobre la Transició també és un exemple de com la memòria va canviant amb el pas del temps i els canvis en el context de la narració. Però en aquesta tesi només ens podem ocupar de la primera part, de la construcció d'un discurs canònic, que si voleu podem anomenar *oficial*, o bé *dominant*, perquè de fet és totes dues coses alhora.²⁹

D'altra banda, ens sembla que la memòria de la Transició política és un fenomen particular i únic de construcció d'una memòria social, i que cal entendre en funció dels factors que intervenen en el moment històric que es produeix. La construcció d'un determinat relat, que ha dominat la difusió del passat en aquesta qüestió en concret, té la seva raó de ser en els condicionants mateixos de la Transició. Aquests condicionants expliquen alhora l'existència d'un relat força compacte (malgrat la diversitat d'actors i de posicionaments ideològics implicats), i alhora la potència d'aquest relat per imposar-se a les versions alternatives existents o possibles.

Efectivament, estem davant d'uns fets històrics que destaquen per haver estat difosos entre la població d'una manera força compacta i reiterada. És cert que hi ha discussions al voltant de la Transició política espanyola i del significat dels fets que hi tenen lloc, però no

²⁸ Tot i que en el cas de l'acadèmia, la interpretació "oficial" de la Transició s'ha començat a posar en qüestió a partir dels anys noranta.

deixen d'ocupar una posició secundària davant la força d'un relat que s'ha anat confegint a partir d'uns referents inqüestionables, que són la base del que podem anomenar el *relat dominant*. La segona idea que volem exposar en aquest capítol és que el relat de la Transició no respon només a una recreació posterior, *històrica*, sinó que sorgeix de la mateixa pràctica de la Transició, i encara més, podem afegir que conté una herència del Franquisme en la mesura en que la mirada sobre el passat que construeix el Franquisme recau en bona mesura en la mirada sobre la Transició. Per tant, ens cal analitzar quins han estat els factors que han condicionat la construcció d'aquest relat i que han permès la seva difusió com la versió dominant de la Transició; un relat que ha arribat a assolir les característiques d'un metarelat, davant del qual qualsevol *versió* de la Transició esdevé un mer apunt o crítica d'una memòria ja assentada en l'inconscient col·lectiu.

Quan parlem de *relat dominant* ens referim, doncs, a la posició hegemònica que un determinat discurs sobre el passat ocupa entre els possibles relats sobre el mateix passat. Aquesta posició dominant correspon, en aquest cas, al que podem anomenar el *relat oficial* de la Transició, és a dir, el que emergeix de les institucions i dels mecanismes institucionals de difusió del discurs públic (televisió, commemoracions oficials, etc.). Però alhora cal dir que es tracta també del relat compartit pels mitjans de comunicació no institucionals (premsa, ràdio) amb una presència més hegemònica a la societat. De manera, que el relat dominant de la Transició ho és tant per la seva institucionalització política com per la seva presència hegemònica en el discurs públic. Especialment, gràcies a la televisió, aquesta presència hegemònica del relat *oficial* el converteix en el relat més *popularitzat*.

En aquest capítol ens cal abordar la relació elemental entre els condicionaments de la construcció d'aquest relat i el seu mateix contingut. Tanmateix, abans hem de remarcar el fet que la memòria de la Transició que acabarà essent dominant neix amb la mateixa Transició. Per tant, quan parlem dels condicionants no ens estem pas referint a uns *factors preliminars* al mateix relat —que també hi són— sinó al seu desenvolupament mateix. El més important de remarcar, en aquest sentit, és que la interpretació política de la Transició més popularitzada i més televisada s'ha concebut com un relat des del mateix inici de la Transició, o més ben dit, des del mateix final de la dictadura. Per tant, es pot dir

²⁹ El cas és que una anàlisi sobre els canvis que s'estan produint en la percepció sobre la Transició en els darrers anys requeririen una altra tesi, i encara seria aviat per dur-la a terme i caldria esperar.

que la Transició mateixa neix com un conjunt de fets relatats i amplificats pels mitjans de comunicació.

Per això, abans d'entrar a analitzar en què consisteix això que nosaltres anomenem el *relat dominant* de la Transició, cal explicar ben bé quines són les condicions de possibilitat que donen lloc a aquesta mena de relat. Més important que el contingut del relat mateix, és per a nosaltres l'estructura de la realitat que s'hi expressa. En primer lloc, doncs, analitzarem les característiques d'aquest període, per comprendre en segon lloc quines són les estructures bàsiques de la construcció d'una determinada interpretació narrativa de la Transició. En tercer lloc, ens volem preguntar fins a quin punt aquesta narració ha estat problematitzada o no, sota quins condicionants i per qui. Finalment, analitzarem la difusió del relat i la seva continuació històrica per mitjà dels diversos documents que han desgranat un conjunt narratiu sobre la Transició a través dels mitjans de comunicació.

4.1 La Transició com a període històric

4.1.1 La Transició com a matèria d'estudi

Sobre la Transició s'han publicat nombrosos estudis d'història, així com d'anàlisi politològica i sociològica. Malgrat que la perspectiva temporal que podem tenir d'aquest període és curta, és fins a cert punt sorprenent la quantitat d'estudis que s'han publicat. De fet, a finals dels anys setanta ja trobem alguns estudis sobre la Transició, i passat l'any 2000 encara es continuen publicant nous estudis, síntesis històriques i textos de divulgació.

Els primers estudis que trobem parteixen de models d'anàlisi comparada en les transicions de sistemes autoritaris a les democràcies; estudis que ressalten les característiques particularment exitoses de la Transició espanyola. És així com la Transició a Espanya esdevé un model de referència internacional, adjectivada amb la idea del "miracle espanyol". Molts analistes ressalten el fet que inicialment no es confiava en l'èxit del procés, per la distància inicial que hi havia entre l'oposició i els actors sorgits del règim dictatorial. Ningú no sabia quins plantejaments polítics defensaria el nou Rei d'Espanya, coronat pel mateix règim franquista. I en general tots els elements del procés estaven plegats d'incerteses. L'única certesa, podríem dir, era que Franco havia mort al llit però que la societat espanyola s'havia transformat notablement gràcies al creixement econòmic. El resultat de la Transició, doncs, és percebut com un resultat molt positiu, molt més de l'esperat, sobretot en comparació amb els processos democràtics a Llatinoamèrica.

Molts dels estudis que es fan des de finals dels anys setanta fins als anys noranta, estan dedicats a explicar el perquè d'aquest resultat positiu. Des de l'anàlisi comparada (Linz i Stepan, 1996), fins a l'anàlisi dels canvis socials que posen en crisi les estructures del règim (Tezanos, 1989; Cotarelo, 1992; de Blas, 1989), passant per l'anàlisi més politològica que aporta models de creació de consens entre els actors polítics (Colomer, 1998), o la rellevància de factors tan particulars de la política espanyola com el record de la guerra civil (Aguilar, 1996).

Els estudis d'anàlisi comparada de les transicions, com el de Samuel Huntington (1994) sobre la "tercera onada" democratitzadora a l'Europa meridional posen l'accent en aquesta coincidència en els processos cap a la democràcia d'Espanya, Grècia i Portugal, les darreres dictadures de l'Europa Occidental i els darrers països que s'incorporen a la

Comunitat Econòmica Europea, abans que aquesta esdevingui la Unió Europea. Els estudis fets a nivell internacional acostumen a destacar els factors *estructurals* que porten a la democràcia, independentment de les fórmules de Transició que s'han acabat produint.

Casi con independencia del enfoque metodológico utilizado, la gran mayoría de autores que han estudiado la crisis de la dictadura franquista y la Transición a la democracia han buscado las causas profundas de ambos fenómenos en los cambios económicos, sociales y culturales que tuvieron lugar en las décadas inmediatamente anteriores al fallecimiento del general Francisco Franco el 20 de noviembre de 1975. (Huntington, 1994:17)

Els factors que s'acostumen a assenyalar com a rellevants són la crisi de legitimitat del règim, que alguns situen a partir de 1969, en el moment del nomenament de Joan Carles I com a successor a la corona, i d'altres situen a partir del 1973, en el moment del nomenament de Carlos Arias Navarro després de l'assassinat del primer ministre Carrero Blanco a mans d'ETA. Aquest factor està vinculat al creixement econòmic i el canvi de mentalitat dels espanyols, que alguns estudis i alguna literatura memorialística ha reivindicat com a obra del Franquisme amb aquell concepte del "*desarrollismo*", que ha fet tanta fortuna que ha quedat integrat en el relat canònic, més enllà de la seva virtut explicativa en termes econòmics del que va comportar el pas de l'autarquia a l'obertura econòmica³⁰.

Pel que fa a l'àmbit polític, que és el que concentra gairebé tota l'atenció en l'explicació de la Transició, els estudis ressalten el paper de la monarquia en el lideratge del canvi, des d'una posició d'àrbitre del joc polític. Com també el paper cabdal del primer ministre Adolfo Suárez en el desenvolupament d'aquest joc polític que va portar a la construcció d'unes noves regles a partir d'anar reformant a poc a poc les velles lleis del Franquisme. La negociació entre govern i oposició en aquest procés de definició de les regles del nou joc polític és, però, l'aspecte que més pàgines ocupa en la literatura acadèmica sobre la Transició. Perquè s'entén que és en aquesta negociació que sorgeixen els pactes fonamentals que faran possible una Transició cap a un sistema democràtic consolidat (Cotarelo, 1992).

³⁰ Es pot afirmar, doncs, que el creixement econòmic va ser importantíssim els anys seixanta i el començament dels setanta al marge de –no a causa de– la política econòmica franquista, i així alguns dels seus trets –protecció dels interessos privats més especulatius, ínfims recursos públics– van fer més dur l'impacte de la crisi, els efectes de la qual, tanmateix, es van intentar retardar tant com fou possible, perquè la vida de Franco s'acabava. (Molinero i Ysàs, 1995, p. 46 a Volum 11 d'*Història, política, societat i cultura als Països Catalans*).

En els estudis acadèmics, el concepte de democràcia consolidada fa referència al fet que el procés de Transició conclou amb la construcció d'un sistema institucional que garanteix les estructures democràtiques. En canvi, el procés de Transició es correspon amb l'interval de temps què es produeix entre un règim polític i un altre. En aquest període, ni les regles del joc polític ni el resultat final no estan definits d'entrada (O'Donnell i Schmitter, 1998). Alguns estudis de política comparada i d'altres estudis acadèmics divideixen el procés de la Transició en aquestes dues etapes. Una primera etapa pròpiament de Transició³¹, que aniria des de 1975 fins a 1978, quan s'aprova la Constitució, la primera pedra del sistema institucional del nou Estat. Des de 1978 fins al 1981 (superació del Cop d'Estat) o bé el 1982 (victòria electoral del PSOE, partit de l'oposició democràtica al règim franquista), s'estén l'etapa de consolidació de la democràcia naixent. Això no exclou que s'utilitzin altres tipus de periodificacions de la Transició. Per exemple, Álvaro Soto (1998) estableix tres etapes: una primera que comença el 1975 fins a les primeres eleccions municipals (1977); d'aquestes eleccions fins a l'aprovació de la Constitució (1978); i d'aquesta aprovació fins a la victòria electoral del PSOE el 1982.

Malgrat que per als estudis acadèmics el 1982 és la data a partir de la qual no es pot parlar de *Transició*, sí que hi ha diversos estudis i sobretot assaigs crítics amb el procés de la Transició que posen l'accent en els aspectes que no hi van quedar resolts: encaix de les comunitats nacionals i terrorisme, segons els documents. Aquest tipus de perspectiva discuteix la idea de la Transició com un cas d'èxit, que apareix amb unanimitat en la literatura acadèmica. Malgrat que aquest tipus de revisions de la Transició no formen part de l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, sí que són molt importants com a referents de context, perquè representen "les altres interpretacions possibles" sobre la Transició, és a dir, "les altres memòries". A mesura que passen els anys, de fet, es produeix un increment d'aquest tipus de documents, especialment a Catalunya (no només des d'una perspectiva catalana, però sí d'una manera majoritària).³² Dels darrers llibres apareguts sobre aquesta qüestió, curiosament n'hi ha dos que utilitzen el concepte de "mite", per referir-se a la mitificació que ha pesat sobre la memòria del Franquisme i de la Transició³³.

³¹ Transició institucional, segons Caciagli (1986), que posteriorment esdevindrà Transició política.

³² En aquest aspecte hi aprofundirem més endavant.

³³ Gallego, Ferran (2008). *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. Ed. Crítica; González Madrid, Damián A. (coord.) (2008). *El franquismo y*

D'altra banda, molts dels estudis realitzats dediquen una primera part de l'anàlisi als moments finals del Franquisme, o els precedents de la democràcia, depenent de la perspectiva. Com ja hem comentat, aquests moments previs comencen el 1969 o bé el 1973, també depenent de la perspectiva. El 1973 és clarament un any crític per al règim franquista, a causa de l'assassinat del primer ministre Carrero Blanco. El 1969 és un moment de transformació del Franquisme, ja que nomena hereu a la corona Joan Carles I, i per tant preveu un futur monàrquic per a la continuació del règim després Franco.

En aquest sentit, José María Maravall (1983) parla d'una "fase preparatòria" en la qual els diferents sectors enfrontats prenen posicions i porten les tensions al límit de les seves possibilitats.

(...) en primer lugar, la "fase preparatoria", consistente en una lucha política prolongada y sin solución, protagonizada por un movimiento de masas de las clases subordinadas; en segundo lugar, la "fase de decisión", en la cual una fracción decisiva de los dirigentes políticos aceptan un compromiso pluralista y democrático para salir del *impasse* y para evitar un enfrentamiento civil —aquí, un pequeño círculo de dirigentes implicados en negociaciones y compromisos desempeña un protagonismo importante, y entre ellos figuran representantes de los movimientos que desencadenan la "fase preparatoria". (Maravall, 1983: 19)

Tanmateix, sovint hi ha en el rerefons una discussió sobre quin és el període que inclou aquest concepte de Transició. En trobem un exemple en el comentari publicat a la solapa del llibre d'Andreu Mayayo sobre la seva experiència com a militant durant les primeres eleccions.

Els políticòlegs han conceptualitzat les eleccions del 1977 de "fundacionals", és a dir, que delimiten el final d'un règim autoritari i donen pas a un règim democràtic. Tanmateix, no acostumen a parlar del pecat original: unes eleccions gestionades pels hereus del Franquisme, no democràtiques i sense dades oficials. [text de la solapa] (Mayayo, 2002: 12).

Altres arriben a situar l'inici de la Transició molt abans, per difícil que sembli, com ara Emilio Attard, en la seva història de la UCD (1983).

Para mí, aquella audiencia "regia" de diciembre de 1956, constituyó el antecedente histórico de que veintidós años después pudiera llevar, como máximo orgullo de mi vida política, a manos de su hijo el ya Rey de España don Juan Carlos I el dictamen aprobado de la Constitución por la Comisión Constitucional y de Libertades Públicas, el 20 de junio de 1978. (Attard, 1983: 21).

En canvi, Josep Maria Colomer (1998) situa l'inici de la Transició el 1976, en el moment que comencen a produir-se canvis efectius per a la reforma política, amb Suárez al

capdavant del govern de la monarquia. Es pot considerar, doncs, que el període de la presidència de Carlos Arias Navarro suposa la continuïtat del sistema institucional franquista sota la monarquia. Per tant, aquest, com diem, és un tema no resolt, i segons des de la perspectiva que l'enfoqui, es ressaltin uns fets o uns altres. Tal com va dir Huertas Claveria, el pas de la dictadura a la democràcia és ple d'ombres que la historiografia no ha pogut airejar.

(...) hem embolcallat el pas de la dictadura a la democràcia en una aurèola de misteri de fe religiosa. Ben mirat, el problema no és l'amnèsia, sinó la neurosi. La repressió d'un passat traumàtic. Els qui han viscut més temps sota una dictadura que en democràcia, poden donar-se per satisfets pel preu pagat, però als més joves els costa entendre que han de pagar una hipoteca de per vida. Les preguntes que d'uns anys ençà em fan els alumnes són prou alligadores: per què el Reino ha condemnat mai el Franquisme? Per què no es van depurar les responsabilitats polítiques o, si més no, crear alguna mena de Comissió de la Veritat? Per què tothom continua tapant-se les vergonyes del seu passat? Preguntes que no troben resposta amb els actuals paradigmes explicatius de la Transició. En aquest sentit, el principal problema per als historiadors de la Transició no és tant la manca de perspectiva o l'accés a determinades fonts documentals, com la necessitat de canviar i resituar en primer lloc els conflictes que van polaritzar aquest procés històric i els seus protagonistes, absents en aquest conte de fades versallesc. (Huertas, 2005: 10-11).

Per acabar de fer aquest repàs a la bibliografia existent sobre la Transició, és interessant observar que hi ha diferents tipus d'aproximacions. A més dels estudis que analitzen el procés en la seva globalitat, hi ha estudis que n'estudien un aspecte o un actor en concret, com ara els militars (Fernández, 1982), els partits polítics (Huneu, 1985; Caciagli, M., 1986; Botella, 1982; Colomer, 1988...), la premsa (Guillamet, 1996; Martí, 1998; Huertas, 2005), el paper de l'Església (Piñol, 1999), els sindicats, els moviments veïnals, l'alliberament de la dona, etc. A costat d'aquests trobem nombrosos estudis que tracten d'algun aspecte jurídic de la Transició, bàsicament els estatuts o la constitució (Aguirre, 1978).

D'altra banda, amb els anys han anat apareixent estudis d'àmbit autonòmic. Cal dir, però que hi ha pocs estudis globals fets sobre la Transició a Catalunya, al marge de l'extens treball fet sobre la base de jornades i seminaris de Ramon Aracil, Andreu Mayayo i Antoni Segura publicat amb el títol *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya*, 2000. També trobem alguns apunts sobre la Transició en treballs més amplis de Joan B. Culla (2002) o en articles.³⁴ Així com la línia de recerca del Centre d'Estudis del Franquisme i la Transició de la Universitat Autònoma de Barcelona, que encara ha de donar molts fruits.

³⁴ Culla, Joan B. (2002). *La Transició i Catalunya, una visió interpretativa*. Papers de la Fundació Trias Fargas, 5.; Riquer, Borja de i Culla, Joan B. (1989). *El Franquisme i la Transició democràtica: 1939-1988*. Barcelona: Edicions 62.

Des del treball dels historiadors ha sorgit una literatura divulgativa gens menyspreable, sovint amb l'acompanyament de la premsa. En aquest registre hi trobem els llibres de Javier Tusell promoguts per les editorials de Cambio 16 i Planeta, la *Crónica Sentimental de la Transición*, de Manuel Vázquez Montalbán (1985) publicada pel diari *El País*, o d'altra mena de textos divulgatius com el de Clara García, *¿Qué sabes de la Transición?* (1989). I no cal dir la sèrie de Victoria Prego, publicada en forma de llibre a *Así se hizo la Transición* (1995).³⁵

Tots aquests documents conformen un relat, o més ben dit, un metarelat que conté una sèrie de components que constitueixen l'estructura bàsica d'un relat compartit per la societat. L'esquema ha estat difós de diverses maneres i per diversos canals, de manera reiterada al llarg dels anys posteriors a la Transició. Cal pensar que la Transició té un elevat valor simbòlic com a moment històric de transformació d'un Estat dictatorial a Estat democràtic, i per tant com a moment fundacional d'aquest Estat democràtic. És d'aquest relat que volem parlar ara, de com es construeix i en quines condicions de possibilitat es produeix. Unes condicions de possibilitat que es donen en la mateixa Transició.

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi de la interpretació que emergeix de les memòries, cal que obtinguem aquest quadre general del relat, que determinen les condicions de possibilitat del discurs sobre la Transició. Perquè com hem dit, la memòria de la Transició forma part de la mateixa Transició. Entenem com a Transició el procés polític que s'obre després de la mort del dictador i es va desenvolupant durant els anys posteriors. El final de la Transició, com hem vist, permet diferents interpretacions. Per alguns, la Transició s'acaba amb el procés constituent; per a d'altres, amb l'aprovació dels estatuts d'autonomia; per a d'altres, amb el cop d'estat del 23 de Febrer de 1981; per a d'altres, amb la victòria del PSOE a les eleccions d'octubre de 1982.

El que volem remarcar aquí és que la memòria de la Transició també cal que sigui analitzada des d'una perspectiva àmplia, que tingui en compte el passat de la Transició tant com el procés mateix de reforma. Si ens referim al mateix concepte de "Transició", aquest és utilitzat a la premsa uns mesos abans de la mort de Franco, però el significat d'aquest concepte queda obert, i no adopta l'adjectiu "democràtica" fins molt més enllà de la mort de Franco. Malgrat que des de 1969 —si fem cas de Paul Preston (1990) i Pere Ysàs (1997)— el Franquisme viu una crisi interna forta i una falta de legitimitat creixent a l'exterior, el procés de reforma no s'inicia fins després de la mort de Franco. I la "Transició

³⁵ Podeu trobar una llista més exhaustiva d'aquests diferents tipus de textos a la bibliografia final.

democràtica”, com a concepte, no sorgeix fins al moment en què aquesta ja és un fet, quan ja fa uns anys que s'està desenvolupant el procés de reforma (1980). D'altra banda, la construcció de la memòria com a discurs polític no és un fet aliè als discursos prèviament existents. Cal pensar que el Franquisme actua durant més de trenta anys sobre l'opinió pública, reforçant una sèrie mites i prejudicis sobre el passat.

Així doncs, per entendre els factors que condicionen la construcció d'una determinada memòria sobre la Transició política cal tenir en compte dos aspectes fonamentals, dos moments que se sobreposen en el discurs construït sobre el passat: la imatge sobre el passat construïda pel Franquisme i que condiciona la memòria de la Transició, i les mateixes condicions en què es fa la Transició política i el discurs sobre les circumstàncies en què es produeix.

4.1.2 Una Transició iniciada des del règim?

Paul Preston ha dit que la democràcia espanyola és filla del Franquisme. Tant per la crisi que pateix el mateix règim dictatorial, com per la previsió que els càrrecs del règim més flexibles van fer de la necessitat d'un canvi per a la supervivència de les institucions i el model d'Estat. La discussió tant al voltant d'aquesta *crisi* del règim com respecte de la vocació democratitzadora dels quadres de la dictadura queda oberta. Fins i tot, podríem parlar d'un cert consens acadèmic respecte de la primera qüestió, els anys de crisi del règim. Per contra, pel que fa a les aportacions del Franquisme a aquest procés de canvi polític, la discussió no ha quedat resolta. Així, alguns autors parlen clarament de crisi del sistema polític franquista (Preston, 1986; Ysàs, 1997;...), en canvi d'altres (Huneuus, 1995; Tusell, 1991, 1996;...) situen els inicis del procés democratitzador en el mateix Franquisme, ressaltant alguns dels canvis que el règim propicia, com ara el mateix canvi de política econòmica, la Llei de premsa de Fraga Iribarne (1966) o el Decret que regulava les associacions polítiques per primera vegada durant la Dictadura (1974).

El cert és que en els darrers anys del Franquisme, del 1969 fins al 1975, es combinen els canvis socials que porten a un major relaxament dels costums (unes formes de vida menys dictades per l'ortodòxia de l'Església i les estructures de la dictadura). En contrast amb aquests canvis en la vida quotidiana, l'Estat respon amb contundència qualsevol moviment de l'oposició democràtica. Els darrers anys dels seixanta, i sobretot els setanta, són anys en què es produeix una forta tensió al carrer, en què l'oposició democràtica

s'organitza i es fa visible. La resposta de l'Estat franquista davant d'aquesta situació és d'un enduriment palès. Hi ha diversos fets que ho mostren, però especialment els estats d'excepció decretats al País Basc; els tancaments i multes a diverses publicacions d'un to democràtic, però certament molt moderat; les sentències que apliquen penes de mort, les detencions massives, etc. Malgrat que la forta pressió internacional va aturar l'aplicació de la pena de mort en el cas del procés de Burgos (precisament per la seva transcendència), el Franquisme es va endur en el seu final d'etapa algunes execucions que han passat a la història com a testimoni d'aquesta duresa, com fou el cas de Salvador Puig Antich.

Per tant, prèviament a la mort del general Franco trobem elements que indiquen una voluntat de canvi, però també d'altres que indiquen una vocació de pervivència d'un règim repressiu. Així doncs, podem observar d'una banda que hi ha actors que inicien moviments més o menys soterrats per tal de preparar un canvi institucional, que faciliti l'obertura econòmica i política d'Espanya. Els empresaris que volien un canvi que ajudés al desenvolupament econòmic; els càrrecs mitjos del règim que aspiraven a una obertura de les institucions que facilités l'entrada d'Espanya a la UE; els partits de l'oposició democràtica que havien anat creant plataformes per tal de reforçar la seva posició com a interlocutors; les associacions de veïns que plantejaven reivindicacions per a la millora de les condicions de vida als barris, les entitats de defensa dels drets culturals i lingüístics, etc. En canvi, les regles del joc polític no canvien fins després de la mort de Franco.³⁶ I encara durant els primers anys de la Transició es mantindrà la repressió i les posicions més dures del règim envers les mobilitzacions creixents al carrer, de manera que la Transició se salda amb uns quants centenars de morts a mans de la policia.

Ara bé, incontestablement, la Transició espanyola és un procés polític iniciat des de les mateixes estructures del règim franquista. El cap d'Estat, el Rei Joan Carles I, ha estat instituït monarca (restituint així la monarquia espanyola borbònica) per les lleis franquistes. El primer president de l'etapa postfranquista és el mateix president que hi havia en vida de Franco, Carlos Arias Navarro. No és fins uns mesos després que el Rei Joan Carles I canvia el govern per renovar-ne el perfil. I tanmateix, la persona sobre la qual recau la presidència és el Ministre del *Movimiento*. Cal remarcar, doncs, el fet que una de les característiques fonamentals de la Transició és la continuïtat de persones que

³⁶ Charles Powell (2001) remarca que de fet la democràcia no comença el 20 de novembre de 1975, però sí que comporta la proclamació del Rei Joan Carles I i un primer canvi. Aquest esdeveniment, que es produeix el 22 de novembre, marca per Powell l'inici de la Transició

durant la dictadura van tenir responsabilitats en el govern. El cas més emblemàtic, al costat de la mateixa instauració de la monarquia, és el d'Adolfo Suárez, que essent Ministre del *Movimiento*, esdevé en un lapse de temps molt breu president del govern designat pel Rei. Però aquest cas, repetim, és només el més emblemàtic d'un fenomen molt generalitzat. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que el primer i el segon governs que es formen després de la mort del dictador no són pas els governs de la *democràcia*, que encara no està constituïda com a sistema polític, sinó els governs de la *monarquia*³⁷.

Així mateix, les reformes que impulsa Adolfo Suárez com a president del govern no són pas unes reformes que continguin en si mateixes tot el canvi polític que s'acabarà produint finalment. Es pot dir que tota la Transició és un tempteig de la relació de forces, per trobar un model democratitzador que en sorgirà d'un procés certament llarg. No es tracta, doncs, d'una transformació política ràpida, d'un canvi de règim per un altre de definit d'antuvi, en què una nova majoria política imposa noves regles. Sinó que es tracta d'un procés en el qual els canvis es van definint en la mateixa negociació entre forces sorgides del règim dictatorial, transicionals, i forces de l'oposició democràtica. Una negociació sotmesa al seu torn als canvis de força que es produeixen en aquest període de sis anys.

No és poc important que la Transició sigui tant llarga. Cal recordar que no és fins el 14 d'octubre de 1977, amb les noves Corts formades, que s'aprova una proposta de llei d'amnistia, principal reivindicació de les mobilitzacions al carrer aleshores. I que fins després de les eleccions de 1977 encara no s'han legalitzat tots els partits i les organitzacions. Al seu torn, el procés de discussió i aprovació de la Constitució va durar setze mesos. De fet, els estatuts de Catalunya i el País Basc es van redactar abans de tancar la Constitució, des de l'agost de 1977 fins al 29 de desembre de 1978, malgrat que es van aprovar després.

Pel que fa a les polítiques de memòria, que podrien haver creat un discurs públic sobre la *distància* històrica entre la dictadura i la democràcia, cal pensar que fins el 1985, deu anys després de la mort de Franco, no es va inaugurar un monument dedicat a "tots" els morts a la guerra, i que això es feu amb absoluta discreció. I fins el 2003 no s'aprova un decret

espanyola. Tot i que l'opinió pública no té constància de la vocació democratitzadora del govern fins al juny de 1976, ni proves suficients de les seves possibilitats fins a la primavera de 1977.

³⁷ És significatiu com algunes de les memòries que apareixen en els primers anys de la Transició fan referència a la monarquia, més que a la democràcia. Fent un repàs a les memòries publicades, trobem títols com ara: López Rodó (1976). *La larga marcha hacia la Monarquía*. Noguer; Areilza (1977). *Diario de un ministro de la monarquía*. Planeta; Gutiérrez Mellado (1981).

que elimina la consideració dels maquis com a delinqüents. Finalment, el 10 de setembre de 2004 el Consell de Ministres aprova un real decret pel qual es constitueix una Comissió Interministerial per a l'estudi de les víctimes de la Guerra Civil i del Franquisme. *La Ley de memoria histórica* (2007), promoguda pel govern del PSOE, és l'inici d'un cert debat sobre el passat i la revisió crítica d'aquest en l'àmbit parlamentari³⁸. Un debat que es produeix mínimament durant la Transició, i en cap cas és alimentat pel govern, que pretén conduir el canvi de règim amb els mínims conflictes possibles.

Cal pensar que la reforma política s'inicia amb un clima de tensió molt accentuat, tant per la sensació de pèrdua de pes polític per part de les forces armades, com per l'activitat terrorista d'ETA, així com el retorn de personalitats polítiques que han estat considerades durant gairebé 40 anys enemics d'Espanya. Inicialment les reformes són impulsades per un govern, o més ben dit pel seu president, no pas per un parlament escollit democràticament. Unes reformes que es fan sense deixar entreveure fins on es vol arribar, sense convocar eleccions per escollir un nou marc parlamentari, sense negociar del tot amb l'oposició democràtica. Els canvis es van produint sense deixar mai de respectar les lleis vigents, sense violentar en cap moment les normes franquistes. Sempre enmig del conflicte amb les diverses sensibilitats polítiques del règim, que pressionen tant o més que l'oposició democràtica.

Atès que la tensió entre reforma o ruptura es va resoldre formant un bloc entorn dels postulats de la reforma, aquesta operació va permetre que el règim franquista no es destruís sinó que es desmuntés parcialment, però sense deixar buits. Mitjançant aquest procés, la declinant legalitat anterior va servir de suport a la nova legalitat, de manera que no es va produir una ruptura constituent. Les Corts, que van esdevenir constituents sense haver estat convocades per a aquest fi, van ser escollides per una llei electoral sorgida de la legalitat franquista i van exercir la seva funció respectant els límits marcats per a la Llei de Reforma Política, recolzada, certament, per un referèndum popular, però aprovada a les últimes Corts franquistes sota proposta d'un govern format per persones del règim i nomenat pel Rei, que fou, al seu torn, designat per Franco. El procediment va mostrar una implacable lògica en l'ús del poder polític encara que pugui semblar xocant que el nou poder constituent quedés condicionat pel vell poder constituït. (Roca, 1996: 18).

S'han fet moltes especulacions sobre la intencionalitat inicial del govern de Suárez, o sobre el projecte polític que volia impulsar el Rei. S'han arribat a interpretar les raons mateixes que impulsaven els actors, en un intent de dotar d'un determinat sentit un procés que fou força indeterminat fins al final. Com ha dit Pere Ysàs,

Al servicio de la Corona. Ibérico Europea; Osorio (1980). *Trayectoria política de un ministro de la Corona*. Planeta.

³⁸ Fora de l'àmbit parlamentari ja feia temps que s'estava reclamant una revisió de la memòria històrica, per part d'entitats com l'Associació per a la Memòria Històrica.

No hi ha cap base sòlida per sostenir que l'acció del govern Suárez va respondre a un pla minuciosament preparat i gradualment aplicat; al contrari, totes les dades apunten que va estar condicionada amb la iniciativa per la resta d'actors. Certament, Suárez va fer-se amb la iniciativa política, va fer-se amb el control i la direcció del procés, però només a mesura que anava fent-se seus els objectius de l'oposició democràtica, tot i no assumir els instruments que aquesta proposava per assolir-los. La fluïdesa de la situació va determinar que fins a la primavera de 1977 no es resolguessin els problemes per a la realització, sota unes mínimes condicions acceptables per la majoria de forces polítiques, de les eleccions a Corts. I no seria fins a la celebració de les eleccions i en funció dels seus resultats quan s'asseguraria l'inici del procés constituent que portaria a la Constitució de 1978. (Ysàs, 1997: 12).

En aquest sentit, cal recordar que la Llei per a la Reforma Política representa el primer pas d'un canvi polític aprovat precisament per les mateixes Corts franquistes. L'aprovació de la Llei per part dels parlamentaris escollits durant la dictadura va comportar una complicada negociació per recollir una adhesió prou àmplia de l'hemicicle al canvi cap a un nou sistema, basat en la idea d'una obertura política no pas del tot definida. No és gens clar que aleshores es plantegés directament un sistema democràtic amb la participació de tots els partits polítics, inclosos comunistes, nacionalistes i republicans. Cal pensar que això no es va pas donar per descomptat, tal com podem deduir de la lentitud amb què es va anar desenvolupant aquesta obertura política cap a un sistema plenament democràtic. La legalització mateixa dels partits polítics no es va produir fins el 1977, i d'una manera selectiva, que va excloure, entre d'altres, un partit tant important durant la segona república com Esquerra Republicana de Catalunya. El PCE no va ser legalitzat fins la Setmana Santa del 1977, mentre que el PSOE havia estat legalitzat al febrer, és a dir, després del referèndum per a la reforma política de 1976.

Tal com diu Roca, cal entendre aquest procés conduït des del règim com un operació de transformació feta amb total respecte pels resultats de la Guerra Civil i per la mateixa història del Franquisme. No hi ha un qüestionament de la dictadura en tot el procés de la Transició, mentre que sí que hi ha referències a la Guerra Civil. Les lleis del Franquisme són assumides com la base de qualsevol reforma o canvi. I en cap cas es planteja una reforma total del sistema, fins a la mateixa Constitució, en la qual tampoc hi ha un esment de la dictadura com a sistema a superar.

L'escrupulosa observança de la legislació vigent va permetre la paradoxal operació d'emparar-se en una legalitat que, en mans d'hàbils polítics i d'experts juristes, era reemplaçada per una altra mentre els aparells fonamentals de l'Estat continuaven funcionant amb normalitat, en molts casos dirigits per les mateixes persones. Així doncs, la Constitució, com a bastiment legal del nou Estat, assumia l'ambigüitat del procés i legitimava el resultat d'aquesta mescla de vell i de nou: un Estat híbrid que subsumia un Estat de fet (per respecte als resultats de la Guerra Civil quant a persones, institucions i legitimitat remota) i un Estat de dret (que introduïa límits al poder, drets democràtics i garanties individuals) basat en una nova legitimitat. (Roca, 1996: 18).

Per tant, no estem davant d'una situació política en què es desestima l'ordenament vigent i se'l substitueix per un altre, com ha succeït en altres canvis de règim i transicions. La crisi sobtada que es podria haver produït en el moment de la mort de Franco, és una crisi finalment continguda, amb un equilibri que es manté fràgil fins al final de la Transició. Cal pensar que en el moment de la Transició, hi ha de fet un reforçament de l'activitat de l'oposició a la dictadura, hi ha moviments socials i ciutadans que prenen posicions. Però no hi ha un recanvi en les posicions dels actors, mitjançant el qual pugui passar que els que eren a l'oposició es trobin de cop decidint el govern, i els que eren dins del règim, es trobin fora de les estructures de l'Estat. En aquest sentit, la Transició espanyola va funcionar d'una manera totalment diferent al que s'havia entès fins aleshores com un canvi de règim, perquè el canvi d'actors es produeix progressivament, mitjançant la negociació i el contrast de les forces de cadascun dels actors mitjançant les urnes.

Alguns autors han dit que l'oposició no té en cap moment la iniciativa de la Transició, sinó que és controlada des del principi per les estructures del règim. Carlos Huneus parla en aquest sentit de la *buffer zone*, d'un conjunt de quadres del règim franquista que han crescut aspirant a modernitzar l'Estat i que plantegen un canvi en les lleis franquistes que permeti dur a terme la seva modernització. Certament, l'oposició al règim tenia força, no per fer-lo caure, però sí per organitzar-se i mobilitzar-se de forma unitària i al carrer. Això va quedar palès en els primers anys de la Transició, especialment a Catalunya i el País Basc, però també a Madrid. Però el gruix de la militància de l'oposició democràtica estava enquadrat en els partits comunistes (PCE, PSUC) i els sindicats (sobretot CCOO).

Als hereus del Franquisme els era molt difícil pactar directament amb aquests sectors, i es dediquen a promoure el diàleg i les trobades amb sectors més moderats. Així, malgrat que el PSOE no comptava ni molt menys amb la força militant del PCE, va passar a rellevar-lo com a referent de l'esquerra. De la mateixa manera que Tarradellas fou un bon substitut de les forces polítiques catalanes per a Adolfo Suárez, en el moment que les esquerres havien guanyat les primeres eleccions a Corts a Catalunya.

Es pot dir que la iniciativa del canvi polític és en tot moment a les mans del govern instaurat per la monarquia, i que els partits polítics de l'oposició democràtica no tindran la iniciativa, pel que fa a la configuració del nou sistema polític, ben bé fins al debat sobre la Constitució, i encara serà compartida amb el govern. Una prova d'això és que no és fins el 14 d'octubre de 1977, amb les noves Corts formades, que s'aprova una proposta de llei d'amnistia, principal reivindicació popular.

(...) muchos dirigentes de la oposición antifranquista están en la cárcel. Días antes se les ha detenido y encarcelado y no se les va a poner en libertad hasta que el Príncipe sea Rey. (Prego, 1995: 324).

La incredulitat amb què l'oposició democràtica afronta la situació durant els primers anys de la Transició és lògica. No es poden creure que d'un govern presidit per una persona tant destacada de l'aparell franquista, i amb ministres que han sorgit del mateix règim, es puguin dur a terme reformes democratitzadores. Segons Juan Pablo Fusi (1979), l'oposició democràtica esperava que hi hagués un canvi visible en el sistema polític des del primer moment, i que els partits democràtics hi tindrien un paper rellevant. Al contrari, la Transició es produeix de tota una altra manera.

El modelo de Transición que la oposición pensaba era un gobierno provisional, elecciones constituyentes, una decisión sobre la forma de Estado, o república o monarquía. Al contrario, lo que se produjo fue la instauración de la monarquía del Rey Juan Carlos según las previsiones sucesorias de Franco, gobiernos en principio continuistas, designados desde la propia legalidad vigente, restablecimiento de la democracia no mediante un proceso inmediato de elecciones constituyentes, sino mediante una ley de reforma política aprobada por las cortes del régimen anterior, sometida a referéndum, y finalmente elecciones, las de junio de 1977, que no son convocadas como constituyentes, aun cuando en realidad lo son. (Fusi, 1979: 40).

Hi ha altres autors que comparteixen aquesta visió sobre la frustració de les expectatives de l'oposició democràtica després de la mort de Franco, i el control de l'escena política per part del govern de Suárez. Segons Vidal Beneyto (1981), les forces democràtiques havien previst un canvi que apuntava a l'establiment d'un règim parlamentari i un sistema social basat en la democràcia. Tanmateix, aquest projecte polític va quedar a remolc de l'acció empresa des del govern i les forces sorgides directament del Franquisme.

Pero el proyecto político de las fuerzas democráticas se enfrentó con, y fue desplazado por el plan político de la Corona que aparece ya implícitamente en el primer mensaje de Juan Carlos, toma cuerpo con el proyecto de Ley de Reforma Política durante todo 1976 y es consagrado mediante el Referéndum del 15 de diciembre de dicho año.

Dicho plan confiere al Gobierno y a las fuerzas directamente salidas del franquismo la exclusiva iniciativa del cambio — vid. Discurso de José Luis Álvarez en el Congreso de UCD, Palacio de Exposiciones, octubre de 1978— e incorpora a las fuerzas democráticas como séquito y comitiva por la función de aval y legitimación que se les asigna. (Vidal Beneyto, 1981: 118-119).

Segurament el Rei no tenia cap altra manera de continuar portant la Corona que esdevenir el "portador" de la democràcia. Si hagués permès que fossin les forces democràtiques les que portessin la Transició, el seu càrrec hauria quedat a mercè de la negociació política entre aquestes forces i les que sortien del règim franquista. La seva figura podria haver quedat molt debilitada, només avalada pel fet que Franco l'havia designat successor, i en conseqüència poc legitimada democràticament.

Per tant, la iniciativa la té el govern de la monarquia des del principi. En un primer moment, això fa que l'oposició democràtica reclami la ruptura i no accepti les iniciatives que provenen del govern de Suárez com a legítimes. Suárez, doncs, no compta amb el suport de l'oposició democràtica en un bon inici; de fet, l'oposició democràtica s'hi enfronta. En canvi, un cop aprovada la llei per a la reforma política, l'escenari canvia. Els ciutadans han referendat la iniciativa del govern, malgrat l'oposició democràtica, que demana l'abstenció al referèndum.

El gobierno de Suárez y él en particular pudieron beneficiarse políticamente de la campaña del referéndum y del amplísimo triunfo en éste. (...) En efecto, la campaña al referéndum hecha por el gobierno convirtió a Suárez en una figura extraordinariamente popular, culminando así con éxito una operación política en menos de escasos cinco meses, de la cual había partido condenado al fracaso. El rechazo de la oposición y la prensa que tuvo al comienzo de su gestión se convirtió en definitiva en un factor favorable a Suárez, pues sus éxitos pudieron mostrarse con mayor envergadura. (Huneeus, 1985: 115).

Per tant, Suárez surt reforçat d'aquesta iniciativa, i la via del canvi polític que ell encapçala. Mentre que l'oposició s'haurà de plegar a les condicions que posarà aquest per entrar en el joc de la Transició. Carlos Huneeus reflecteix aquesta situació de tensió inicial entre l'oposició democràtica i el govern, que és percebut com la continuació dels governs franquistes. Tot i que el seu punt de vista és el dels que reinvidiquen la Transició com una obra ben reeixida del govern de Suárez.

El clima de polarización que vivió España en la primavera de 1976 demostró que sólo una decidida política de Transición a la democracia impulsada por el gobierno lograría superar la percepción de crisis política existente; sólo ello permitía desplazar a la oposición del lugar de vanguardia que estaba ocupando. Una ofensiva por la Transición permitiría integrar a la oposición, sin necesidad de tener que incorporarla de partida a las negociaciones. (Huneeus, 1985: 105).

En aquesta situació de continuïtat política en l'aparell de l'Estat i de reformes moderades cap a una situació d'obertura política que encara no es pot anomenar democràcia, els sectors que recolzen el govern —i que alhora el vigilen— són els sectors que donaven suport tàcit o explícit al Franquisme: l'Exèrcit, els funcionaris de l'anomenada *buffer zone*, els *aperturistes* del règim. Excepte l'anomenat *búnker*, els sectors més tancats del règim dictatorial, que pressiona perquè no es produeixi aquesta obertura. Huneeus és molt clar en el següent paràgraf sobre aquesta qüestió.

Una vez que el proyecto [de llei per a la reforma política] del gobierno dispuso del apoyo de los militares, Suárez lo envió a las Cortes. Este decisivo apoyo político dejó a los sectores más conservadores en una situación muy difícil para rechazarlo en su integridad. (Huneeus, 1985: 111).

Així doncs, la idea d'una democràcia parlamentària es va deixant entreveure, però no s'executa d'una manera immediata i diàfana com a projecte polític. Fins al nomenament

de Suárez no es parla clarament de democratització. Però no va ser ell mateix, sinó el seu ministre d'informació, el que va parlar més clar. El 16 de juliol de 1977 Reguera va dir:

“El gobierno expresa claramente su convicción de que la soberanía reside en el pueblo y proclama su propósito de trabajar colegiadamente en la instauración de un sistema político democrático basado en la garantía de los derechos y libertades cívicas, en la igualdad de oportunidades políticas para todos los grupos democráticos y en la aceptación del pluralismo real.” (Prego, 1995: 512).

Al costat d'aquestes declaracions, se'n poden trobar moltes d'altres que busquen tranquil·litzar els sectors més reacs a un canvi de règim polític. El mateix Suárez afirma en una ocasió, durant el mateix mes:

Suárez: “El compromiso histórico actual es precisamente terminar la obra. Para conseguirlo no hay que derribar lo construido ni hay que levantar un edificio paralelo”. (*El País*, 24 de juliol de 1976, citat per Àguila i Montoro, 1984).

No es vol destruir l'“edifici” construït pel Franquisme, sinó desenvolupar els plànols que el règim franquista havia marcat. Per tant, en el discurs del govern de la Transició, no es pot parlar d'un canvi de règim cap a la democràcia *tout court*. De fet, la mateixa idea de convocar eleccions constituents és plantejada sempre amb prudència i reserves. I s'anirà materialitzant després d'un llarg període ple d'incerteses. En aquest període, amb la llei a la mà, els drets civils i democràtics continuen estant tan limitats com abans.

Per tant, no hi ha un element que simbolitzi el canvi de règim, a part de la mateixa mort de Franco. Tal com assenyalen Rafael del Àguila i Ricardo Montoro en el seu estudi sobre el discurs de la Transició, no es produeix cap acte simbòlic de la caiguda de l'antic règim. Posteriorment, els moments simbòlics sobre els que es recolzarà aquest període inicial de la Transició seran la mort del dictador, la coronació del Rei Joan Carles i l'aprovació de la Llei per a la Reforma Política.

Las fuerzas de orden público, la administración, las fuerzas armadas, los funcionarios del antiguo sindicato vertical, los alcaldes, los gobernantes, etc., siguen en sus puestos. Se producen auténticos vacíos del principio de seguridad jurídica; realmente nadie conoce las consecuencias últimas que una acción puede acarrearle. La Transición se efectúa sin una sola expresión de júbilo. Ningún acto simbólico de la caída del antiguo régimen, sólo las migajas de la novedad de las manifestaciones legales (que a veces son reprimidas, a pesar de ello, por la policía), de las concentraciones electorales (que a veces son entorpecidas por autoridades locales o provinciales), de amnistías parciales (cuya celebración desaconseja la prudencia), de insignias y banderas legales en público (lo que no elimina el riesgo de altercados con bandas fascistas), de algunos símbolos que desaparecen (sólo algunos son discretamente retirados por funcionarios diligentes, mientras otros permanecen en lugares oficiales, etc.). (del Àguila i Montoro, 1984: 220)

4.1.3 Les mobilitzacions i el canvi dins la reforma

Quan afirmem que la iniciativa de la reforma la té el govern de l'Estat en els primers anys de la Transició, volem dir que no hi ha un pacte amb l'oposició democràtica, ni cap mena de compromís que doni peu a que s'acceptin les peticions que formula aquesta oposició. Però l'oposició democràtica tindrà la iniciativa en un altre sentit, al carrer, amb les mobilitzacions ciutadanes. Durant els anys previs a la mort del dictador, les mobilitzacions són constants, i es té la sensació que l'oposició és molt forta i pot plantar cara al règim (Preston, 1986; Molinero i Ysàs, 1996). Després de la mort del dictador, en contra del que es pensava, no es produeix un canvi en les relacions de forces, ni cap concessió clarament favorable a les forces democràtiques. Les mobilitzacions d'aquestes, doncs, marcaran també aquest període. És així com s'aniran *arrencant* successivament algunes mesures que permetin una obertura del règim (amnistia, drets de reunió, dret de manifestació, etc.). Aquest joc d'estira i arronsa entre unes estructures que no es mouen ni un centímetre respecte al que ha estat el règim franquista durant més de trenta anys, i les mobilitzacions constants al carrer, és clau per entendre l'evolució de la Transició. En aquest sentit, Rafael del Àguia i Ricardo Montoro (1994) assenyalen tres etapes al llarg de la Transició: continuisme, reformisme i rupturisme. L'etapa de continuisme és la que presideix Arias Navarro, l'etapa reformista correspon al període de lideratge de Suárez, i l'etapa rupturista és la que es produeix després de les eleccions de 1977. És en aquesta darrera etapa quan l'oposició té més força, especialment el PSOE.

Així doncs, els escenaris en què es produeix la Transició política van canviant, igual que els mateixos actors i la relació de forces. El paper de l'oposició democràtica es va incrementant a mesura que passa el temps, i és més rellevant com més ens acostem al final de la Transició. En aquesta etapa final, l'etapa de redacció de la Constitució, de la redacció dels Estatuts d'autonomia de Catalunya i el País Basc, els partits polítics prenen tot el protagonisme.

Però tornem als primers mesos de la Transició i vegem-ne l'evolució amb més calma. Entre el novembre del 1975 i el juliol de 1976, el govern no mostra cap canvi significatiu. En canvi, les mobilitzacions ciutadanes per reivindicar els drets democràtics seran constants. El fet que la Transició no es faci en un marc democràtic i de llibertats públiques, sense ruptura amb el passat, deixa l'acció a favor de la democràcia (i contra el Franquisme) exclusivament en mans dels moviments ciutadans i dels partits polítics que promouen les mobilitzacions al carrer. Les reivindicacions són una constant entre els anys 1975 i 1977. Una de les peticions més rellevants en les manifestacions al carrer d'aquells

anys és la de l'amnistia per als presos polítics del Franquisme.³⁹ Cal pensar que aquesta no es produeix fins el 30 de juliol de 1976, i només parcialment. La llei d'amnistia no s'aprovarà fins el 14 d'octubre de 1977, amb les corts constituents formades.

Les mobilitzacions pro amnistia, especialment les de Barcelona l'1 i el 8 de febrer de 1976, van representar l'enfrontament obert més important contra l'Estat franquista produït fins aleshores. Milers de ciutadans van formar una manifestació que es va haver de dispersar pels carrers de l'Eixample per fugir de les càrregues policials. Durant més de tres hores les corredisses i les formacions successives de concentracions de persones, el suport de la gent que anava en cotxe per bloquejar el pas de la policia, els pronunciaments de les entitats, dels col·legis professionals, dels ajuntament, etc. a favor de l'amnistia, van evidenciar una mobilització ciutadana que l'Estat no va admetre. Les manifestacions van ser prohibides i reprimides amb duresa, amb detinguts i tortures a les comissaries.

Un altre tipus de reivindicacions que treuran milers de persones als carrers durant aquests primers mesos de la Transició són les de caire sindical. Les mobilitzacions obreres i les vagues, a les quals s'afegeixen les dels estudiants, són una constant. Els conflictes laborals se sumen a una situació de manca de llibertats en un moment en què la crisi del petroli fa els seus efectes sobre una economia precària (malgrat el *creixement*). La situació de crisi econòmica, que s'havia anat trampejant durant el Franquisme aplicant mesures per frenar la inflació, es va fer insostenible durant els anys de la Transició. El preu del petroli s'havia multiplicat per 5 durant el 1973, però els efectes de la inflació es van notar de veritat a partir de 1977, quan l'Estat ja no podia mantenir el finançament subvencionat del petroli. Aleshores, la inflació va arribar al 30%, i la taxa d'atur al 20%.

És una situació clarament conflictiva en què els treballadors es mobilitzen per reivindicar els seus drets i els seus llocs de treball. Veníem d'un final del Franquisme en què els sindicats democràtics s'havien enfortit i lluitaven contra la manca de drets laborals. Durant la Transició, aquesta mobilització pren encara més força i escomet amb duresa contra una cúpula política que és vista com la continuadora del Franquisme. La repressió serà igualment implacable. Cal recordar, a més, que el PCE estava prohibit, i que per tant els sindicats esdevenien els referents polítics més importants de l'esquerra, a més de les associacions de veïns i les assemblees i plataformes, de la presència reivindicativa al carrer.

³⁹ Vegeu el treball de David Ballester i Manel Risques (2001), *Temps d'amnistia*. Edicions 62.

Solidarity stoppages, which had constituted only 4 per cent of labour disputes between 1963 and 1967, rose to over 45 per cent from 1967 to 1971. (Preston, 1986: 15).

Fins al 1977 no hi ha una interlocució real entre els sindicats, les patronals, els partits polítics i el govern, que es produirà finalment en la negociació per als pactes de la Moncloa a la tardor d'aquell any. De tota manera, la tensió política i social és molt alta durant tot el període de la Transició, ben bé fins el 1982, quan el govern socialista comença a aplicar mesures de correcció de la situació econòmica i ajustament estructurals força impopulars.

De la muerte del dictador a las primeras elecciones toda la Transición se hizo bajo la influencia de un movimiento obrero particularmente combativo y de un movimiento ciudadano firmemente asentado y con iniciativas políticas precisas. (...) En cierto modo, la situación escapa parcialmente al control de los partidos que hasta entonces la habían canalizado, y esto no deja de ser un dato crucial de la Transición en tanto que esta presión "desde abajo" probablemente produjo la inviabilidad de una democracia "a la mejicana", así como obligó a la negociación de ciertas condiciones del proceso de reforma con la oposición. (del Águila i Montoro, 1994: 210-211).

L'efervescència mobilitzadora, tot i que té un referent clar en les vagues obreres i les mobilitzacions de l'Assemblea de Catalunya, que foren reprimides durament, abraça tota l'activitat dels sectors socials que s'oposaven al Franquisme i que maldaven per una democràcia homologable a les europees. Les associacions de veïns també surten al carrer, reivindiquen la democràcia, la llibertat i l'estatut d'autonomia, però també les millores urbanes necessàries, les polítiques socials. El moviment feminista també serà un dels més actius durant aquesta època, perquè lluita per deixar enrere el sistema fortament discriminador que havia imposat el Franquisme. És un moment en què moltes organitzacions i iniciatives treballen per assolir les aspiracions frustrades durant tants anys.

La llibertat de premsa formava part d'aquestes aspiracions ciutadanes. En el moment de la Transició, és notable l'aparició de noves empreses i de nous mitjans periodístics. El 1979 a Barcelona hi havia 13 diaris⁴⁰. La fragilitat de les empreses que hi havia darrere d'aquestes capçaleres va portar-ne moltes a la fallida, especialment sonada en el cas del Grupo Mundo de Sebastià Auger. De tots aquests diaris, avui només en queden quatre: *Avui*, *El Periódico*, *Mundo Deportivo* i *La Vanguardia*.

Malgrat un cert clima d'eufòria que es vivia entre els sectors de l'oposició al Franquisme, la situació no era fàcil. Davant de les successives reivindicacions, la reacció del govern

⁴⁰ *Avui*, *Catalunya/Exprés*, *El Correo Catalán*, *Diario de Barcelona*, *Dicen*, *Hoja del Lunes*, *Mundo Deportivo*, *Mundo Diario*, *El Noticiero Universal*, *El Periódico*, *Tele/Exprés*, *La Vanguardia*, 4/2/4.

sempre és la de reprimir i controlar (en el millor dels casos) les mobilitzacions ciutadanes⁴¹. Se succeeixen les detencions i fins i tot les morts a mans de la policia d'alguns manifestants. De fet, la violència i la repressió són elements molt presents en l'ambient d'aquests primers anys de la Transició, tal com han mostrat alguns treballs recents⁴². Durant aquells anys es produeixen seixanta morts, a mans dels cossos de seguretat de l'Estat i de la ultradreta, la majoria, així com per part de les organitzacions armades (ETA, Grapo...). Tal com afirma el periodista Santiago Torres, és sorprenent el nivell de violència que hi ha durant la Transició, provocada en la major part dels casos (amb morts incloses) per les forces de seguretat de l'Estat. La tensió és molt elevada, i no hi ha una disminució de l'acció policial després de la mort de Franco.

Hi ha aspectes poc exemplaritzants de la Transició: el de l'omnipresència de la violència política; el dels maltractaments i les tortures per la policia a persones detingudes per activitats que, paradoxalment, només alguns mesos més tard serien permeses o legals; la desproporció amb la qual actuaven les forces de seguretat de l'Estat a l'hora de reprimir manifestacions, que sovint causaven ferits i morts; les connexions entre els cossos de seguretat de l'Estat i elements de l'extrema dreta nacional i internacional; la impunitat amb la qual actuaven aquests "grups incontrolats"; la pervivència de grups terroristes nascuts durant el Franquisme o a les seves acaballes, com ETA o GRAPO; l'aparició dels primers episodis de "guerra bruta" en la lluita contra el terrorisme o la poca valoració, quan no la clara oposició, al procés democràtic per la cúpula militar i per personatges clau dins de l'aparell de l'Estat... (Torres, 2004: 95-96)

El to que transmetia l'Estat després de la mort de Franco era clarament repressor. Mentre al carrer es reivindicava la democràcia i la ruptura amb el règim franquista, l'Estat continuava actuant amb les mateixes regles que durant el Franquisme. Tal com diu Maravall (1983), les forces socials del Franquisme estaven intactes. Cal recordar, com fa Preston (1986), que en els últims anys del Franquisme es mobilitzen els sectors més ultres, i en la mesura que són expulsats dels llocs de decisió, sorgeixen grups afins que emprenen accions de violència física contra els organitzacions i persones demòcrates. Aquesta és la violència que sorprèn Santiago Torres quan el 2003 produeix un documental per a TV3 sobre la Transició.

⁴¹ Quan es produeixen negociacions, aquestes no són mai públiques, sempre són a porta tancada, com la que es produeix entre representants de l'Assemblea de Catalunya i el governador Salvador Sánchez Terán sobre la celebració de la Diada el 1976.

⁴² Vegeu per exemple el text de Santiago Torres, *Víctimes de la Transició*, publicat com a capítol del llibre de Rovira i Vázquez (2004). *Polítiques de la memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic-Juliols UB. En aquest capítol, Torres explica la producció del documental realitzat per al programa "30 minuts" que porta el mateix títol. Vegeu també el treball de David Ballester i Manel Risques. *Op. Cit.*

En aquest sentit resulta xocant que els responsables del manteniment de l'ordre en aquella època considerin un gran triomf de la seva gestió haver conjurat el perill de la "guerra civil" que planava sobre Espanya a la mort de Franco, segons afirmaven ells, quan en realitat els que més amenaçaven l'estabilitat del procés eren la policia i els altres, elements provinents, com els mateixos governants, del règim franquista. (Torres, 2004: 102-103).

Un altre periodista, Eduardo Pons Prades, va investigar durant anys sobre aquesta *violència d'Estat* durant la Transició. Una violència que va recollir en forma de crònica dels fets al llibre *Los años oscuros de la Transición española. La crónica negra de 1975 a 1985*. (2005). En aquell període, dins del mateix govern de l'Estat, hi ha posicions molt immobilistes, que frenen qualsevol iniciativa no controlada pel govern. Fins a la mateixa convocatòria d'eleccions generals, la situació es viu de forma tensa, sense una llibertat completa. Es vol donar el missatge que el marge d'intervenció en la vida política és molt estret, tant estret com el camí traçat des del govern, format per persones del règim franquista. Andreu Mayayo descriu molt bé aquest clima d'estretor i d'obertura condicionada, durant les eleccions a Corts.

La vigília de les eleccions, el vicepresident primer del govern i ministre de Defensa, Manuel Gutiérrez Mellado, féu per televisió una al·locució força allisonadora. En nom del govern, el tinent general, vestit amb uniforme militar, instava a la participació en la jornada electoral alhora que anunciava que s'havia activat l'Operación Ariete, a càrrec de les Forces Armades i d'altres cossos de seguretat de l'Estat, per a evitar que ningú no pogués alterar l'ordre públic i institucional [el d'aleshores]. Concretament es referia a la possibilitat que determinats grups provoquessin situacions de fet avançant decisions que només corresponien a les futures Corts. El missatge era una advertència clara a les forces polítiques catalanes i basques que propugnaven el dret a l'autodeterminació i el reconeixement dels seus drets nacionals. En aquest sentit, durant tot el dia i la nit nombrosos efectius militars i policials ocupaven la plaça de Sant Jaume i les rambles de Barcelona. Les instruccions de no permetre concentracions de més de cent persones foren seguides al peu de la lletra. De dos quarts de vuit a dos quarts de nou del vespre, es produïren diferents càrregues policials a les rambles per dissoldre diversos grups de militants d'extrema esquerra. La celebració, doncs, no seria en l'espai públic, ni a la plaça de Sant Jaume ni a la font de Canaletes, sinó en l'espai privat dels locals dels partits, a tot estirar a la porta, i dels bars que decidiren sumar-se a la festa. (Mayayo, 2002: 151-152).

El record que queda d'aquella època, però, ha esborrat força aquella tensió. Posteriorment se'n farà memòria només com els moments difícils inicials, d'un procés que condueix al *consens*. Tanmateix, en aquell moment això no era pas tant clar. El que sí és clar és que el context polític comença a canviar, com hem dit, en el moment que el Rei designa Adolfo Suárez com a president, el 6 de juny de 1976. A partir d'aleshores es produirà un nou escenari. Suárez obre una etapa de reformes, produïdes moltes d'elles amb compta-gotes, com ara l'amnistia, que no abasta tots els presos polítics fins el 14 d'octubre de 1977. Malgrat la lentitud en les reformes, Suárez inicia una nova etapa, marcada pel diàleg amb els partits de l'oposició democràtica. La negociació constant amb l'oposició el farà emergir com *responsable* del canvi cap a la democràcia, malgrat que

ningú no hi confiava en el moment de ser nomenat, i tenia el currículum d'un bon funcionari de la dictadura (Governador Civil d'Àvila, procurador de les Corts franquistes, Director General de TVE, Ministre del Movimiento...).

Habitualment, els assaigs, llibres de divulgació històrica o documentals audiovisuals que han *narrat* la Transició, s'han basat en les suposades intencions dels actors per explicar que la Transició és un procés d'equilibris. Tanmateix, si s'observen els fets, com fa per exemple Paul Preston (1986), es pot descobrir una primera etapa de la Transició amb un escenari de crisi, una crisi profunda de legitimitat i d'entesa. Crisi del model franquista de Transició, que és un model que ha perdut legitimitat per la força creixent de l'oposició al carrer, i la idea cada vegada més estesa que la democràcia és l'horitzó més lògic. Aquesta crisi podia haver derivat en una situació d'atzucac, i de fet va generar, com hem vist, situacions greus de violència i repressió. Finalment, els hereus del Franquisme (que tenien el poder però no la legitimitat democràtica) pendran partida per la negociació i l'acord amb l'oposició democràtica, l'única manera d'assolir la legitimitat necessària.

Aquesta negociació entre una oposició que posa tot el sistema en crisi (vagues, manifestacions, plataformes democràtiques, mobilització internacional, etc.) i els aparells de l'Estat, encapçalats pel monarca, haurà de trobar un punt d'equilibri. I en aquest sentit, cal dir que qui té el poder de l'Estat és qui té més capacitat per marcar les línies de la negociació. Però aquesta negociació es veu forçada sens dubte per la pressió de l'oposició democràtica.

Tanmateix, el resultat final dóna una imatge diferent d'aquesta. Mentre l'oposició democràtica reivindica la "ruptura democràtica", l'Estat respon amb l'impuls d'una reforma política que garanteix que totes les persones que han ocupat càrrecs en el Franquisme i que s'adiuen a negociar amb l'oposició tindran un lloc assegurat en la nova democràcia. Per tant, aquesta reivindicació queda superada pels fets, en el moment que Suárez impulsa la Reforma política, que aproven les mateixes Corts⁴³ (el que s'ha anomenat "l'harakiri" de les Corts franquistes). L'èxit d'aquesta proposta de reforma⁴⁴ (que és una Transició d'un model dictatorial cap a un model democràtic, però sense proclamar-ho) en el referèndum convocat posteriorment, suposa una clara victòria per part de Suárez, i a partir d'aleshores deixa l'oposició democràtica a mercè de la iniciativa del govern. En el

⁴³ 18 novembre de 1976.

⁴⁴ La participació electoral va ser d'un 77,4%. La Ley para la Reforma Política va rebre un 94,2% de vots a favor.

moment en què la proposta de reforma impulsada pel govern de Suárez rep l'aval dels ciutadans, aquest guanya una legitimitat que no tenia abans.

El govern de Suárez també és el responsable de la llei d'amnistia i de la convocatòria de les primeres eleccions "democràtiques"⁴⁵. Unes eleccions que va guanyar per majoria amb el 33,96% dels vots emesos i que li va permetre formar de nou govern amb 165 escons propis. En aquest moment, el govern de Suárez adquireix tota la legitimitat que havien perdut els hereus del Franquisme. És més, Suárez es transforma en el líder d'una democràcia naixent davant dels ulls (a través de les càmeres de televisió) de tots els ciutadans.

Aquest lideratge indiscutible d'Adolfo Suárez com president d'un govern que porta la democràcia marcarà les passes següents de la Transició. I arribarà a eclipsar l'origen franquista d'aquest procés i dels seus protagonistes. Cal pensar que durant aquesta primera legislatura, vint-i-cinc dels diputats d'UCD havien estat procuradors de les Corts franquistes. I que el primer govern de Suárez després de les eleccions inclou un ministre militar. I que malgrat això, la memòria dominant de la Transició esborrarà aquesta operació de transformisme.

⁴⁵ Cal posar-ho entre cometes perquè aleshores alguns partits democràtics encara no estaven legalitzats i no hi van poder concórrer.

4.1.4 Una oposició que va guanyar

Amb el canvi d'escenari, la negociació entra en una nova dimensió, en la qual s'ha superat la situació de bloqueig i de crisi permanent que es viu durant el 1976. A partir de la constitució de les noves Corts se succeiran els canvis i els esdeveniments que han de desenvolupar el sistema democràtic espanyol. Però, si les posicions dels hereus del Franquisme canvien durant la Transició, i arriben a transformar-se en demòcrates dins d'un sistema parlamentari homologable a les democràcies europees, també l'oposició anirà canviant la seva postura, tal com s'ha dit, de la "ruptura" al "consens". Alguns actors tindran un protagonisme especial en aquest procés de transformació dels plantejaments, com ara Santiago Carrillo, que va encunyar la famosa expressió "ruptura pactada", que simbolitza precisament la trobada dels dos sectors que negocien la Transició.

Seria poc encertat presentar les forces de l'oposició democràtica com les perdedores d'aquesta Transició negociada. De fet, la narració de la Transició ressalta per damunt de tot la victòria dels demòcrates. Perquè certament l'arribada de l'oposició al Congrés de Diputats és presentat com una gran victòria pels relats dominants de la Transició. En tot cas, a partir d'aleshores, els partits de l'oposició democràtica formen part del centre de l'escenari, assoleixen la legitimitat formal del sistema polític i esdevenen també protagonistes de la Transició.

Efectivament, aquesta etapa de negociació posterior a les eleccions del 1977 entre el govern sortint de les eleccions (que aplega un bon nombre de excàrrecs franquistes) i els nous partits emergents (PSOE, PCE, Pacte de Progrés...) és la que ha donat a la Transició tota la seva legitimitat. Aparentment, la política de la "ruptura pactada" beneficia a tots, com diuen del Àguila i Montoro⁴⁶, i aquest "aparentment" és suficient per construir la imatge (i la memòria) del consens i del pacte. Malgrat que la "ruptura" no es produeix després d'un traspàs de poder als demòcrates, sinó després d'un traspàs de poder als hereus del Franquisme; malgrat que no hi ha totes les llibertats garantides i alguns partits no estaven legalitzats; malgrat que la pressió del (encara) règim franquista sobre les eleccions són evidents, i no hi ha dubte que van influir en els resultats electorals; malgrat que el PCE (el partit més important de l'oposició activa contra el Franquisme) va haver de renunciar a principis bàsics del seu ideari; malgrat que el Rei no es reuneix amb l'oposició

⁴⁶ Llibre citat.

fins que no forma part de l'arc parlamentari. Malgrat tot això, la Transició queda legitimada per la participació dels partits de l'oposició en el procés negociador que s'obre amb les eleccions de 1977.

Cal tenir molt en compte aquesta condició de la Transició política per entendre sobre quina base es construeix la memòria *oficial* d'aquesta. I alhora entendre també la base sobre la qual sorgeixen els discursos en contra d'aquesta fórmula negociada amb els hereus del Franquisme, els discursos que parlen de "traïció" per part dels partits de l'oposició democràtica, d'haver acceptat unes regles del joc imposades per l'estructura de l'Estat franquista, etc.

Cal comprendre els condicionants i les interpretacions d'aquest escenari. Però sobretot la posició dels actors que es va dibuixant en aquest escenari, i que s'haurà d'explicar de forma que els fets quedin legitimats. Així doncs, sense aquesta *consciència de victòria* per part de l'oposició democràtica, que finalment té la possibilitat de participar en un sistema parlamentari, no s'entendria com aquesta oposició (la que va *guanyar*) contribueix a la construcció d'una determinada memòria de la Transició.

Però la legitimació de la Transició com a procés democràtic té la *virtut* d'englobar en aquesta *victòria democràtica* els mateixos que l'han encallat, que havien ocupat càrrecs de rellevància indiscutible en el Franquisme (com el mateix Adolfo Suárez), i que havien exercit la repressió directa contra els demòcrates (Manuel Fraga, Martín Villa, per dir dos dels noms més destacats, a més d'un llarg etcètera). Tal com bé assenyalen del Àguila i Montoro en el seu estudi sobre la Transició, aquesta condició final de la Transició acabarà legitimant com a democràtica la mateixa Transició.

(...) la reforma desde el poder sólo contaría con credibilidad democrática en la medida en que se apoyara en o bien englobara a todos aquellos que, fuera del régimen autocrático anterior, no eran en absoluto sospechosos de colaboración con la dictadura. La legitimación de esta opción política estaba también en sus contrarios: en los partidarios de la ruptura, en los partidos políticos representantes de las clases populares que habían llevado adelante la lucha antifranquista. Y, entre ellos, principalmente a los dos demonios familiares del régimen anterior: PSOE y PCE. Por todo ello es por lo que era necesario para los reformistas presentar el proceso hacia las libertades como un proceso de libertades; por eso era necesaria una legitimidad democrática del proceso conducente a un régimen democrático legitimado. (del Àguila i Montoro, 1994: 49-50).

Segons del Àguila i Montoro, la Transició beneficia a uns més que a uns altres. És a dir, objectivament, diuen, els quadres reformistes del règim franquista en surten més ben parats. Però cal no oblidar que és la mateixa oposició democràtica que permet *democratitzar* els franquistes reformistes, pressionant perquè es produeixin les reformes necessàries, i alhora negociant amb el quadres oberturistes sorgits del Franquisme. Aquest factor de legitimació que aporta la mateixa oposició és inherent al procés. Per això

no pot presentar-se d'altra manera que no sigui com la vencedora d'aquest procés. La paradoxa és que això fou a canvi de *perdonar* l'afiliació al Franquisme —i la responsabilitat en la seva acció repressora— de molts dels càrrecs de la *nova democràcia*, tal com s'ha dit i repetit des d'aleshores.⁴⁷

Sea como fuere, si es cierto que la política de ruptura pactada benefició a todos, no lo es menos que lo hizo más a unos que a otros. En efecto, permitió una total apropiación de la iniciativa política por parte de los sectores procedentes de los últimos escalones del franquismo al tiempo que les dotaba de un amplio margen de maniobra en la conducción de la reforma. (del Águila i Montoro, 1994: 57-58).

Aquests partits també participaran de les formes de simbolització d'un procés reivindicat com a modèlic. Cal recordar que no és només Adolfo Suárez ni els seus ministres els que proclamen els encerts de la Transició, sinó que són tots els partits que hi van participar com a protagonistes. Avui encara només és possible trobar detractors a aquell procés entre els partits que en van quedar exclosos. Per tant, seria exagerat afirmar que l'oposició democràtica no va fer la Transició. La Transició representa l'arribada al poder d'una nova classe política, formada per les persones que provenen de les estructures de l'Estat dictatorial i les que provenen de la clandestinitat. De la mateixa manera, que els primers eliminaran aquest passat franquista, aquests últims s'aniran descarregant d'aquesta *ethos de representants de l'oposició al Franquisme*.⁴⁸

Aquesta serà una de les paradoxes que la jove democràcia espanyola arrossegirà. En un bon començament representarà una aposta inèdita després de la Segona Guerra Mundial (diferenciada dels processos democràtics a Portugal i a Grècia), i serà plantejada des dels òrgans oficials de l'Estat, com també des de l'acadèmia, com un encert particular i modèlic de la Transició espanyola. Els conceptes de “perdó” i de “reconciliació”, malgrat que no va

⁴⁷ L'altra paradoxa, que apuntem aquí només de passada, és que el pas del temps, en contra del que es pensava, no ha esborrat del tot aquesta contradicció. És a dir, en el context actual d'una situació política menys plàcida, en què els pactes de la Transició queden enrere i poc vigents, apareixen crítiques més obertes a l'amnistia de que gaudeixen les persones que van tenir responsabilitats en el règim franquista. L'aparició de processos judicials per a altres dictadures, com les llatinoamericanes, la de Sudàfrica, o dels països exsoviètics, han desfet també el miratge d'una Transició espanyola modèlica. Vegeu, en aquest sentit, el llibre d'Alexandra Barahona, Paloma Aguilar i Carmen González (ed.) (2002), *Las políticas hacia el pasado (Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias)*. Ciencia política – ISTMO.

⁴⁸ Si observem les biografies dels diputats catalans que va publicar el *Diario de Barcelona* abans de les primeres eleccions (1977) i a *Tele/Exprés*, veiem que la majoria esgrimeix la seva condició de lluitador contra el Franquisme com a garantia de la seva posició democràtica i la circumstància d'haver patit repressió (presons, expedients, multes...) és invocada com a garantia de construcció d'un nou model de convivència. El 1979, contràriament, hom prefereix insistir més en l'experiència en la gestió pública, en municipis o en la mateixa Generalitat provisional. (Pitarch i altres, 1980: 142-143).

existir mai una política estructurada a partir d'aquests conceptes per part de cap instància de l'Estat, passaran a formar part de la memòria de la Transició, repetits en discursos polítics i commemoracions oficials.

Aquesta imatge modèlica de la Transició espanyola com a exemple de reconciliació, però, no resistirà el pas del temps. Altres processos de Transició política des de dictadures tant o més cruentes com l'espanyola vers noves democràcies, com ara a Sudàfrica i els països exsoviètics, es basaran en processos judicials contra els crims del passat, i en l'exposició de la veritat sobre els fets del passat. Fins i tot aquelles noves democràcies que havien seguit el model espanyol en aquest sentit, com les de Xile i d'Argentina, acabaran sotmetent a judici (amb no gaire d'èxit, per cert), els responsables de les dictadures.⁴⁹

També cal dir que el pas del temps ha diluït la por que presidia la Transició política envers qualsevol intent de trencar amb el fràgil equilibri assolit. Avui, quan els anys han esborrat aquella por, el context de la política espanyola apareix menys plàcid, i els pactes de la Transició semblen més discutibles, menys consolidats del que podríem haver pensat. Els mateixos processos de reforma estatutària plantegen de nou conflictes no resolts, i és més present que mai el conflicte obert entre diferents *visions d'Espanya*. D'altra banda, les associacions de defensa de la memòria històrica han anat fent un treball que comença a donar els seus fruits, de manera que apareixen crítiques més obertes a l'amnistia de que gaudeixen les persones que van tenir responsabilitats en el règim franquista.

Però retornem al fil que havíem anat traçant per descriure les condicions en què es construeix la memòria inicial de la Transició. Malgrat les crítiques actuals, cal recordar que l'any 1977 és un any d'entusiasme col·lectiu, que obre moltes esperances al futur immediat. És l'any de la Diada més massiva de la història de Catalunya, amb el milió (mític) de persones al Passeig de Gràcia, de les eleccions a Corts, que esdevindran constituents. En aquest sentit, ens semblen paradigmàtiques les paraules de Jaume Guillamet en relació amb el paper que aleshores va tenir la premsa i com el va viure. Segons Guillamet, des dels primers anys, la Transició fou una època d'optimisme, viscuda com un moment en què podia passar de tot, malgrat les tímides reformes polítiques.

En començar el 1975, la premsa catalana havia arribat a un punt important de desenvolupament i diversificació i en la vida pública els elements d'interès superaven els de preocupació. Qualsevol fet polèmic apareixia com un impuls més cap a un canvi polític que

⁴⁹ Vegeu, per a aquesta qüestió, el llibre d'Alexandra Barahona, Paloma Aguilar i Carmen González (ed.) (2002), *Las políticas hacia el pasado (Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias)*. Ciencia política – ISTMO.

s'endevinava proper. Es feia difícil creure que Franco pogués sobreviure aquell any i es donava per descomptat que el futur no podia ser ni igual ni pitjor. (Guillamet, 1996: 106).

Segons Guillamet, la confiança en el moment era tal que la premsa va fer costat de seguida a les reformes proposades pel govern, i va voler jugar un paper destacat com actor polític per contribuir a les línies traçades des dels partits polítics. El perill d'una involució, en un moment en què tot era possible però res no era segur, serveix a Guillamet per justificar aquest compromís de la premsa amb el procés de Transició política, a mesura que va anar avançant. Malgrat que la lentitud de les reformes era evident, ja que el mateix article 2 de la Llei de premsa (el de la censura) no va ser derogat fins al mes d'abril de 1977.

Els diaris acceptaven no tibar massa la corda, per salvar de qualsevol reacció involucionista i militar del règim la possibilitat d'una monarquia reformista. (Guillamet, 1996: 118-119).

Aquesta visió del que podia fer la premsa (de la llibertat de premsa) contrasta amb la que ofereix Joan Oliver. Que no obstant això, coincideix a indicar aquest clima d'optimisme viscut des del periodisme.

El 1975 hi havia prou llibertat d'informació en la nova premsa catalana (no en els diaris del *Movimiento* i en *La Vanguardia Española*). Els líders polítics de l'oposició, il·legal, hi sortien diàriament expressant les seves opinions. Fins i tot es va publicar alguna enquesta de valoració dels líders polítics. (Oliver, 2000: 45)

La visió de Josep Maria Huertas també és més crítica que la de Guillamet. Segons Huertas, els primers anys de la Transició els canvis als mitjans de comunicació es produeixen enmig de la incertesa i la por a la repressió, al segrest de publicacions, que havia estat la tònica del Franquisme. Legalment, res no havia canviat. Fins a l'aprovació de la Constitució, la llibertat de premsa no és un fet legal, malgrat que a partir del 1975 apareixen nombroses capçaleres, totes elles intentant pujar el llistó de la permissivitat a l'hora de retratar la realitat. Hi va haver casos de repressió greu sobre alguns periodistes. El més sonat va ser el de Xavier Vinader, que va patir tortures que li han deixat seqüeles evidents, i que va ser el primer exiliat de la democràcia, en publicar una informació sobre ETA a les pàgines d'*Interviu*.

El gener de 1977 la Llei de Reforma Política va suprimir l'article 2 de la Llei de Premsa del 1966, que havia estat com una espasa de Damocles permanent sobre el cap d'editors, directors i periodistes al llarg d'onze anys. Tanmateix, això no va significar que ja no hi hagués formes de repressió o censura sobre els mitjans de comunicació. Es va mantenir l'article 64, que permetia segrestar les publicacions, i també els expedients per escàndol públic, i així va ser fins a la promulgació de la Constitució del 1978, que en l'article 20 regulava generosament la llibertat d'informació. Això va voler dir que durant tres anys els diaris i revistes es van haver d'enfrontar a la persistència de la censura. (Huertas, 2005: 51).

Un cop passada aquesta primera etapa de por, la premsa servirà d'aparador per mostrar els nous actors de la classe política. Els líders de l'oposició democràtica hi tindran una aparició sovintejada. Un altre fet important de la Transició és la implicació dels periodistes en el procés polític obert, tant des de les pàgines dels diaris com en la mateixa acció política. Com bé assenyala Guillaumet, un dels fenòmens rellevants de la Transició, almenys a Catalunya, és el pas de molts periodistes a la política activa.

A mitjans anys vuitanta, un bon nombre dels més destacats periodistes dels anys seixanta i setanta ocupava noves feines relacionades amb la política. Hi va haver alguns periodistes a les candidatures a diputats de les primeres eleccions democràtiques, com el centrista Carles Sentís i la socialista Anna Balletbó, però va ser en ocasió de les eleccions municipals que abundarien els periodistes tant entre els nous regidors com en les oficines de premsa, butlletins municipals i serveis d'informació creats pels nous ajuntaments democràtics. (Guillaumet, 1996: 217).

Josep Maria Huertas treballarà a la Diputació de Barcelona, sota la presidència de Francesc Martí Jusmet. El mateix Huertas revela aquesta relació, no massa explicada, entre periodistes i militància política, segurament perquè la repressió i el control exercit sobre la premsa per part de l'Estat va provocar molta por a revelar la pròpia militància, fins al punt que alguns periodistes signaven amb pseudònim. Però aquesta por s'ha establert com a norma, perquè ara els periodistes que militen en partits tampoc no ho diuen.

Si el PSUC tenia Antoni Ribas, Andreu Claret i d'altres (Enrique Arias Vega, Georgina Cisqueña, Manuel Campo Vidal, Carles Esteban, Carles Pastor, Manuel Vilaseró, Pere Monés, Xavier Caño, Enric Juliana, Rafael Pradas, Carmen Umbón, Enric Canals, Joan Busquet...), el PSC, tot i ser un partit més recent, comptava amb d'altres (Jaume Guillaumet, Josep Maria Sòria, Xavier Roig, Màrius Carol, Pere Oriol Costa, Joan Barril, Xavier García, Rafael Jorba, jo mateix). Per Bandera Roja van passar també alguns periodistes que després serien famosos, com ara Albert Viladot, Francesc Baltasar, Carles Guàrdia o Xavier Vidal-Folch. Alguns d'aquests van passar al PSUC i d'altres ho van deixar córrer o van continuar amb les restes de Bandera Roja. Hi havia també uns quants periodistes a Convergència Democràtica de Catalunya, com ara Josep Maria Ureta, Jesús Conte i Antoni Plaja Mateu, i més tard Josep Faulí.

Montserrat Minobis es bellugava al voltant d'Unió Democràtica de Catalunya i Humbert Roma era conegut com a militant del Partit del Treball. (Huertas, 2005: 47)

En tot cas, el que volem destacar en aquest punt és la participació determinant de la premsa en la legitimació de la mateixa Transició, mitjançant el relat de l'actualitat d'acord amb una determinada implicació en el procés de la Transició. Cal no deixar de banda aquest fet, perquè és realment determinant. Els mitjans de comunicació són un dels factors més importants en la construcció d'una determinada memòria de la Transició, que volem analitzar més endavant amb més detall.

La victòria de l'oposició no és només una imatge sobreposada, retinguda en la retina de la memòria. Les condicions en què es produeix la Transició política obliguen a una situació

negociada —*pactada*— són degudes a la forta pressió que aconseguix fer l'oposició democràtica. Com ha dit José María Maravall, la pressió del moviment obrer i del moviment nacionalista va fer impossible una estratègia de “reforma democràtica limitada i atorgada”. (Maravall, 1983).

4.1.5 La Transició de les elits

Un dels fets sens dubte més rellevants de la Transició és l'aparició d'una nova classe política. El canvi d'escenari que es produeix amb les eleccions del 1977, s'entra en una nova fase en què el protagonisme el tindrà la negociació entre el president del govern espanyol i els partits de l'oposició democràtica, que entren ara en escena. Si fins aleshores la negociació s'havia produït entre el president escollit pel Rei i els poders del règim franquista, el canvi d'escenari provoca un canvi d'interlocutors. Aquest fet també és un indicador de com el procés de la Transició és un procés incòmode per a tots els actors, o gairebé. Els partits polítics de l'oposició democràtica, malgrat les iniciatives de crear plataformes conjuntes, no actuen d'una manera unitària, sinó que cadascun d'ells busca situar-se en el nou marc polític, amb vista al seu futur electoral. Aquesta dinàmica marcarà l'evolució de les negociacions i de les relacions entre els partits, així com la relació entre els partits i el govern.

De fet, el mateix Adolfo Suárez estableix contactes individualitzats amb les formacions polítiques, de manera que trenca amb la possible existència d'un front unitari que actuï en bloc i plantegi una llista inamovable de reformes. En aquest context, els partits aniran movent-se dels seus plantejaments inicials buscant una posició més còmode en el debat sobre la Constitució i en l'evolució que anirà fent el procés de la Transició. El cas més emblemàtic és el del PCE, que pacta amb Suárez els termes de la seva legalització. Les concessions simbòliques més importants que fa el PCE a canvi de la seva legalització són l'acceptació de la monarquia i l'acceptació de la bandera oficial d'Espanya establerta pel Franquisme. Més enllà dels símbols i de la forma d'Estat, però, hi haurà una política de suport incondicional a Suárez, iniciada amb els pactes de la Moncloa. La mateixa legalització del PCE, que havia estat una reivindicació compartida pels partits de l'oposició democràtica, esdevé un tema menor en aquestes negociacions individualitzades entre Suárez i els partits.

El PSOE canviarà aquestes reivindicacions globals per l'exercici del lideratge en l'oposició al govern. El canvi d'escenari situa el PSOE com a principal partit de l'oposició, i fent

parella amb la UCD com un dels dos partits “nacionals” que poden governar el país. El binomi UCD-PSOE ocuparà el centre del debat polític parlamentari i el centre de les negociacions en l’elaboració del text constitucional. Els pactes que condueixen la Transició des de les eleccions del 77 són els que protagonitzen UCD i PSOE.

Cal observar atentament aquesta coincidència entre un procés constituent i un procés de definició de la força electoral de cadascú per valorar el context en què es produeix la Transició política. Malgrat que el concepte de “consens” domina en el relat de la Transició, no es pot perdre de vista que les relacions entre uns partits que competeixen electoralment substitueix de fet el possible escenari d’una negociació transversal i multilateral entre demòcrates i franquistes. No hi ha cap projecte comú de partida que presideixi el desenvolupament d’aquest període de la Transició, que desemboca en l’aprovació de la Constitució de 1978. És, de fet, un període caracteritzat pel conflicte permanent, la competència entre partits, la desconfiança, els moviments tàctics i els canvis de posició. Cal pensar que els partits polítics parteixen d’uns plantejaments construïts en un context de manca de llibertats polítiques, amb una força de les bases i de les mobilitzacions que creix ràpidament durant els anys setanta, però que no té gaire temps de madurar, i que en canvi té una gran influència dels moviments contestataris de finals dels seixanta. Així doncs, els partits d’esquerres són *molt d’esquerres*, i se situen en terrenys antisistema que canviaran ràpidament en el moment de formar part de l’arc parlamentari.

Hi ha un exercici una mica patètic però que els historiadors hem de fer, que és el d’agafar el programa dels partits polítics de l’any 1974. Recomana a tothom llegir el llibret publicat pels no aliniats de l’Assemblea de Catalunya i que recull tots els programes dels partits polítics clandestins catalans l’any 1974. Posa la pell de gallina, perquè el més moderat demana, per exemple, “la dissolució de les forces repressives” o “la desaparició de l’exèrcit”. (Borja de Riquer, 1998: 61).

Els partits més moderats tampoc no podran mantenir una posició establerta en un bon inici. Caldrà que es vagin adaptant als contextos canviants de la Transició, i que aniran adoptant el marc en què aquesta s’estableix: monarquia, procés de legalització dels partits, procés de recuperació de la Generalitat, etc.

En canvi, en els grups més moderats —es veu molt clarament en les intervencions de Pujol i Trias Fargas— hi ha una notable indefinició sobre el caràcter institucional del règim. És a dir, es parla de règim democràtic però no es parla ni de monarquia ni de república; pràcticament no es parla d’aliances tàctiques estatals (al contrari que els altres grups) i es posa l’accent en la recuperació dels senyals d’identitat, en la reconstrucció del país des de la societat civil i en la indefinició estratègica. Això és significatiu, perquè aquesta diferenciació de 1975 s’ampliarà molt més notablement el 1976 i jo diria que al segon semestre d’aquest any en el qual Suárez ja està oferint la reforma política, és un moment en què, malgrat que l’oposició doni l’aparença d’unitat, aquesta unitat és més formal que real. Aquí comença la cursa per

veure qui s'hi apunta, qui serà el primer a ser tolerat i legalitzat, qui és el primer que pot pactar amb Suárez. (Borja de Riquer, 1998: 62-63).

Tots els partits canviaran els seus punts de partida respecte dels objectius i desideratums que havien plantejat a l'inici de la Transició. Perquè de fet ningú no sap quin serà el final d'aquesta història. L'únic partit que manté una posició força inamobible és Alianza Popular, liderada per un Manuel Fraga que es resisteix a acceptar un procés plenament democràtic, sense limitacions, així com a acceptar el procés de descentralització i de construcció de l'Estat de les autonomies. La manca de flexibilitat de Manuel Fraga en aquest procés és un dels factors que li prendrà lideratge i el debilitarà electoralment. Manuel Fraga, a més, ha de competir amb nous lideratges, amb nous estils de fer política, que ràpidament s'adapten a les necessitats generades per la negociació. Segons Paloma Aguilar, aquesta fidelitat als plantejaments franquistes li va costar cara. Sobretot a mesura que s'anaven guanyant espais de llibertat i reformant les lleis per fer-les adequades al canvi.

Se negó a firmar un ampliación de la amnistía, cuestión que fue tan emblemática en las movilizaciones populares de esos años. También protestó airadamente por la legalización del PCE. No quiso suscribir la sección política de los Pactos de la Moncloa (sí la económica), cuando se trataba de consagrar unos derechos y libertades muy elementales de los ciudadanos. Presentó, en la discusión del proyecto constitucional, una batalla muy dura en torno a asuntos religiosos y se negó a aceptar la inclusión del término "nacionalidades" en la Constitución. Al final, de los 16 diputados de AP, tres se abstuvieron y 5 votaron no, esto es, el 50 por 100 no votó sí a la Constitución (...). (Aguilar, 1996: 337).

Fins i tot a Catalunya, on l'acció unitària dels partits polítics ha construït un referent de reivindicació col·lectiva, ja sigui en l'Assemblea de Catalunya, en el Consell de Forces Polítiques, amb la concentració del 1976 a Sant Boi o la manifestació del 1977 per l'Estatut, la negociació estarà portada des dels partits i amb les diferències de cada partit. Malgrat que és fàcil trobar el consens inicial en els documents que es van produir a l'inici, cal tenir en compte els condicionants de l'acció política, en un context en què, com hem dit, es mescla el context de competència electoral amb el context de negociació de les bases de la democràcia a Espanya. Com diu Sobrequés, el Consell de Forces Polítiques de Catalunya tenia un programa força clar sobre el canvi polític:

El Consell de Forces Polítiques representava un avenç i una concreció molt importants en relació amb les propostes més genèriques de l'Assemblea de Catalunya. El Consell tenia, doncs, un programa bastant precís d'allò que havia de ser el futur polític de Catalunya: formació d'un govern de Catalunya amb uns poders basats en els principis i les institucions continguts a l'Estatut d'Autonomia de 1932; reconeixement de les llibertats democràtiques (expressió, premsa, associació, reunió, manifestació, eleccions per sufragi universal, etc.); amnistia general per a les condemnes derivades d'actuacions polítiques o sindicals; i constitució d'un govern provisional a l'Estat espanyol que es comprometés a celebrar eleccions a Corts constituents, les quals decidirien el contingut de les noves institucions polítiques espanyoles. (Sobrequés, 1988: 14).

El govern provisional no es va produir, ni tampoc el consens previ a les eleccions sobre els drets i les llibertats que constitueixen el nucli d'un sistema democràtic. Tot això es va decidir després d'unes eleccions, cadascú va haver de prendre posicions i defensar uns interessos. Fins al punt, que les mateixes bases de la democràcia es jugaven el seu futur en les eleccions. Tal com explica Andreu Mayayo en el seu llibre *La ruptura catalana* (2002).

El dissabte 11 de juny Suárez va convocar la premsa i la televisió al local electoral centrista i va afirmar, sense embuts, que tot depenia del resultat electoral: "desde el reconocimiento regional hasta la más amplia autonomía". (Mayayo, 2002:123)

Al seu torn, la presidència de Josep Tarradellas és tant personalista com transitòria. I per tant, la relació entre els nous líders polítics (Jordi Pujol-Miquel Roca, Joan Reventós, Jordi Solé Tura...) és de confrontació de postures que parteixen de plantejaments diferents, que al seu torn s'aniran modificant durant la negociació de l'Estatut i de la Constitució. Aquesta necessitat de negociar per arribar a un consens, portarà les direccions dels partits a adoptar canvis de posicionament imprevistos i no discutits internament pels partits polítics. Per això alguns han interpretat la Transició com el moment de la traïció, de la claudicació dels líders, respecte a les demandes de les bases, com també de la societat. Ja hem dit que mentre el moment inicial de la Transició es caracteritza per una forta mobilització al carrer, el moment que estem describint ara, posterior a les eleccions del 1977, es caracteritza per la negociació entre partits, i entre aquests i el govern. El canvi d'escenari, proporciona un lideratge inèdit a les direccions dels partits. S'ha dit que en la Transició els partits estaven en formació i tenien estructures bàsiques molt dèbils. Per això s'explica, en part, el control que van tenir dels partits les directives en contra de les bases. Aquest aspecte ha estat posat de relleu des d'un punt de vista crític per diversos autors. Potser els més destacats són Gregorio Morán, amb el seu assaig titulat *El precio de la Transición* (1991), i la trilogia de Josep Maria Xirinacs, *La traïció dels líders* (1993, 1994, 1997).

Efectivament, com hem dit, el context de la Transició després de les eleccions de 1977 situa l'acció política en un escenari de permanent reunió i trobades per pactar diferents nivells de *consens*. Això en un context en què els partits polítics ja s'han mesurat electoralment, i per tant, amb diferents capacitats d'incidència, i també exclusions. És el que Josep Maria Colomer ha definit com l'"art de la manipulació política". I que té la seva translació simbòlica en la representació fotogràfica de les negociacions que tenen lloc en les reunions de treballs dels líders dels grups polítics.

En un proceso de este tipo, muchas interacciones entre actores políticos están menos constreñidas que en un régimen estable. Como consecuencia, el arte de la manipulación

política y los comportamientos estratégicos tienden a desarrollarse y a prevalecer aún más que en la política democrática corriente. (...) Así cabe comprender algunos bandazos y sorpresas de la Transición española a la democracia sin necesidad de confusión de sus protagonistas de la estrictamente necesaria. Nadie podía tener por anticipado una idea completa de cuáles serían las etapas y el resultado final del proceso de salida de la dictadura. (Colomer, 1998: 172).

Podem considerar que hi ha dos moments que converteixen la fórmula de la negociació política en el símbol de la Transició política: els Pactes de la Moncloa, primer, i la redacció de la Constitució, com a escenari més important. En el cas de Catalunya, hi ha també el moment de la redacció de l'Estatut de Sau. Tanmateix, el context de negociació de l'Estatut està molt condicionat per la mateixa negociació de la Constitució, ja que els dos processos coincideixen en el temps.

Hem de considerar que la manca d'una ruptura amb el passat, com dèiem, més enllà de la mort de Franco, també reforça el simbolisme d'aquests *moments* de la Transició. Tal com afirmen del Àguila i Montoro, la manca d'una ruptura formal amb el passat convertirà la Constitució en el símbol més palpable del valor de la Transició. El temps els ha donat la raó.

Quizá la inexistencia de una "ruptura formal" o, si se quiere, de una ruptura simplemente, es lo que obliga en último término también a la oposición a realizar la identificación entre Constitución y ruptura. (del Àguila i Montoro, 1984: 58).

Efectivament, els Pactes de la Moncloa (25 d'octubre de 1977) representen el primer moment en què els partits polítics, ja legitimats per les urnes (15 de juny de 1977), es posen a negociar amb el govern de l'Estat. Feia pocs mesos que s'havia legalitzat el PCE (9 d'abril de 1977) i que s'havia autoritzat l'activitat sindical (Llei de 30 de març de 1977). El govern espanyol té converses amb els dos sindicats que es consideren representatius, i convoca els partits polítics que han obtingut representació parlamentària per tal de negociar un pacte que permeti encarar la dramàtica situació econòmica. Sota aquest paraigua, també hi ha la necessitat d'aturar les mobilitzacions obreres, que generen nombroses vagues i manifestacions entre 1975 i 1977 a causa dels conflictes laborals. La reducció de la conflictivitat laboral, doncs, també és un dels grans objectius del Pacte. Segons el discurs polític del moment, s'entén que resoldre els problemes econòmics i de conflictivitat laboral han de permetre consolidar la democràcia.

El Pacte, però va més enllà de les mesures econòmiques. Afronta també la gestió de drets fonamentals en un moment en què encara són vigents les lleis franquistes, només matisades per la Llei de Reforma Política del 1976. Encara no s'ha redactat la Constitució. Per tant, les mesures que s'aproven en els Pactes de la Moncloa són de molt calat:

- Dret de reunió i associació

- Reforma del Codi Penal
- Reorganització de les forces d'ordre públic.

Manuel Fraga, com hem dit, serà l'únic que no signarà l'apartat jurídic i polític d'aquests Pactes. La resta de partits polítics establirà un consens que sentarà un precedent que marcarà la resta de la Transició política. Els Pactes de la Moncloa, doncs, representen el primer acte de negociació entre el govern i els partits polítics en bloc, no ja com a representants de l'oposició democràtica, sinó com a representants de l'oposició parlamentària. En aquesta escena, la divisió entre demòcrates i franquistes queda ja desdibuixada, només possible en el record de les persones i en la memòria reflectida pels sectors menys conformes amb el procés de la Transició. El discurs predominant construeix un relat que té una estructura que supera aquella divisió, que ens situa en un nou escenari, on el més important és la confirmació dels dirigents dels partits parlamentaris com a líders polítics de la Transició.

Malgrat que els Pactes són aprovats pel Congrés de Diputats el dia 27 d'octubre de 1977, la foto que quedarà per a la història és la reunió prèvia dels líders polítics. La dinàmica d'aquesta fase de la Transició té com a referent aquestes trobades per construir un marc comú de negociació, que projecten la imatge d'uns líders polítics en permanent reunió. Al text següent es pot observar aquesta construcció d'un escenari amb protagonistes. El text està extret de la Universitat Carlos III, que en la seva pàgina web fa un recorregut històric per Madrid, incloent-hi l'etapa de la Transició política. L'estil del relat, però, és perceptible en altres documents, que estudiarem en el capítol següent. Ara només volem destacar el fet que els Pactes de la Moncloa constitueixen el primer escenari de la dinàmica (de reunions) que marcarà la memòria de la Transició, en la qual uns líders polítics *vertebren* un relat d'èxit. En el comentari següent, extret també del web de la Universidad Carlos III, és un exemple d'aquesta escenificació, que es construeix inicialment a la televisió, i que és glossada pel relat predominantment difós.



Firma de los Pactos de la Moncloa, en 1977. De izquierda a derecha: Enrique Tierno, Santiago Carrillo, Josep María Triginer, Joan Raventós, Felipe González, Juan Ajuriaguerra, Adolfo Suárez, Manuel Fraga, Leopoldo Calvo Sotelo, Miquel Roca. Font: <http://www.aguaron.net/transicion/transicion2.htm>.

En el centro de la fotografía, *Adolfo Suarez*, Presidente del Gobierno, y *Felipe González*, líder del PSOE, primer partido de la oposición, vertebran la imagen.

En el salón de reuniones del Palacio de la Moncloa, los dirigentes políticos de la Transición democrática rubrican ante la cámara su decisión de aunar voluntades para afrontar la crisis económica en que se halla sumido el país y construir los cimientos del juego político. El nuevo ministro de Economía, Enrique Fuentes Quintana, ante los indicadores demoledores - la inflación ha alcanzado el 40% a mediados del año 1977- ha propuesto a todas las fuerzas políticas un pacto.

Durante el mes de septiembre los representantes de todos los partidos en el Congreso de los Diputados, se reúnen con la finalidad de consensuar medidas económicas que comprometan a todas las fuerzas sociales. En el centro de la fotografía, *Adolfo Suarez, Presidente del Gobierno, y Felipe González, líder del PSOE, primer partido de la oposición, vertebran la imagen.*

La fuerte personalidad de González y el empuje del proyecto que lidera es perfectamente captada por el ojo del fotógrafo. Ligeramente retrasado en el plano, Suarez, ejemplifica en cambio la mesura y prudencia necesarias para llevar a buen puerto la transformación que España necesita. Junto a ambos, en coincidencia impensable tan solo dos años atrás, se ubican los símbolos tradicionales de la derecha y la izquierda, Manuel Fraga, presidente de Alianza Popular y Santiago Carrillo, Secretario General del Partido Comunista Español, distantes entre sí ciertamente pero equilibrados en el plano.

La presencia periférica pero constante e imprescindible de los nacionalismos, con Miguel Roca, líder del catalanismo, en un lugar destacado durante la Transición. Asomando tímidamente entre Fraga y Roca, el que sería segundo presidente de la España democrática, Leopoldo Calvo Sotelo. En el flanco izquierdo de la foto, la figura un tanto discreta y marginal del viejo profesor-obsérvese el voluntarismo con que posa Carrillo, frente al gesto de resignación que exhibe Tierno- Enrique Tierno Galvan, líder del PSP, Partido Socialista Popular, expresión minoritaria y alternativa del socialismo cuyo recorrido histórico será breve.

Los Pactos inauguran una política de consenso entre los principales partidos, imprescindible para garantizar al gobierno el clima de tranquilidad necesario para afrontar medidas de ajuste económico. Simbolizan igualmente una línea de acción conjunta de las fuerzas políticas para la consecución del cambio político.

Font: http://www.uc3m.es/uc3m/inst/MU/publicaciones/Madrid/pactos1977_t.html
(Universidad Carlos III: Recorrido Histórico por Madrid).

Més enllà del comentari, cal comprendre que la dinàmica política de la Transició origina una estratègia particular d'escenificació, que té a veure amb les noves eines de l'acció política i el context de relació entre els actors polítics. En aquest nou context, el protagonisme és un element tant o més important com el missatge. El mitjà, de fet, condiona el missatge, com va dir McLuhan. I el mitjà per excel·lència de la política a partir de la Transició és la televisió. Aquest és, de fet, la característica de qualsevol democràcia moderna, en què els mitjans de comunicació defineixen l'espai d'acció política, amb més influència que no pas la militància dels partits. Durant la Transició, però, cal afegir-hi dos elements que fan especialment rellevant aquest canvi de l'estil polític de la dictadura a l'estil polític de la democràcia, que ja hem esmentat. D'una banda, el llarg recorregut que en poc temps fa la ideologia i el missatge que contenen els partits polítics. D'altra banda, la necessitat peremptòria per als actors polítics de ser presents en

l'escenari que s'està constituint. Aquest fet últim és el que reforça la necessitat del consens, en primera instància, i de l'escenificació del consens, en segona instància.

El segon moment, i el més rellevant, en què es produeix aquesta escenificació és en la redacció de la Constitució. Cal recordar que la Constitució parteix d'uns condicionants previs: acceptació de la monarquia com a model d'Estat, pressió de l'Exèrcit sobre el procés de canvi polític, oblidar i no passar comptes al Franquisme i descentralització de l'Estat per mitjà de les autonomies (encara amb un model no definit). Malgrat això, l'elaboració de la Constitució és inicialment un procés ple d'incerteses, en què els poders fàctics intervenen de forma notòria, públicament i privadament. La pressió de l'Exèrcit i l'Església (que té un concordat amb l'Estat aprovat en els primers moments de la Transició) pesaran molt en la definició de l'Estat autònom i del dret a l'educació, dos dels temes que no estaven gaire definits prèviament. La incertesa es resoldrà no pas a la ponència de la Constitució, sinó fora, en reunions entre els actors més rellevants d'aquest nou escenari constituït al Congrés. Tal com explica Maravall (1983), Suárez va seguir l'estratègia de pactar amb la dreta, primer, i amb l'esquerra, després.

A finales de mayo se inició una serie de negociaciones nocturnas entre la UCD y el PSOE. Mediante cenas en restaurantes y reuniones en despachos privados que se prolongaban hasta altas horas de la madrugada, se pactaron intercambios de votos y textos de compromiso en un gran número de artículos constitucionales. Ante las protestas de los demás grupos, representantes del PCE, CDC y el PNV fueron incorporados también a las negociaciones. A menudo, las sesiones parlamentarias tuvieron que interrumpirse o suspenderse para esperar que los tratos extraparlamentarios llegaran a acuerdos capaces de producir mayorías suficientes a la hora de votar. Cuando se vio excluida del llamado consenso nocturno, AP, dirigida temporalmente por Federico Silva Muñoz y Gonzalo Fernández de la Mora, se retiró formalmente de la Comisión Constitucional. Silva protestó por lo que llamó, con sorprendente autoidentificación, unos "acuerdos de Yalta o Postdam, en que los vencedores del 15 de junio sean los que impongan su voluntad a las minorías". Se refería así a los acuerdos de la coalición vencedora anglo-americano-soviética sobre los nazifascistas alemanes e italianos en la Segunda Guerra Mundial. Al cabo de seis días, Manuel Fraga, que había estado de viaje, volvió a participar en las tareas de la Comisión tras habérselo pedido personalmente el rey Juan Carlos. Pero el hecho es que, después de su "portazo", AP ya no formó parte de la Comisión Constitucional del Senado ni de la Comisión Mixta Congreso-Senado. Los diputados y senadores de este grupo se dividieron en la votación final entre votos a favor, en contra y abstenciones. (Colomer, 1998: 126). Ésta no fue, sin embargo, la única exclusión. El PNV, que, como he mencionado antes, pronto dejó de sentirse representado por el portavoz de los nacionalistas catalanes, Miquel Roca, e intervino directamente en las comisiones y los plenos del Congreso y del Senado, quedó también excluido de los intercambios de votos con la UCD en el tema que le era prioritario: el restablecimiento de los derechos forales del pueblo vasco. Por esta razón, acabó retirándose del Pleno del Congreso y no votó a favor de la Constitución. (Colomer, 1998: 127).

També segons Colomer, els vots es decidien estratègicament, en funció dels acords i dels beneficis assolibles, no en funció de la ideologia del partit. Per això les reunions on es decidia tot eren celebrades en secret, fora de l'abast dels mitjans de comunicació. En el

seu cas, però, Colomer inclou altres elements de pressió en la negociació, que no són els immobilistes, sinó el fet que les noves forces polítiques guanyin terreny i puguin imposar canvis més enllà de la tímida reforma prevista pel govern de Suárez.

Las negociaciones y los pactos entre los reformistas del franquismo y la oposición rupturista no tuvieron lugar hasta después de las elecciones, cuando se comprobó que, en contra de lo esperado, las candidaturas gubernamentales no habían obtenido una mayoría en las nuevas Cortes. Los reformistas de Suárez tuvieron que abandonar entonces la reforma constitucional limitada que habían preparado y aceptar la cooperación de los partidos de la antigua oposición antifranquista, básicamente los socialistas, los comunistas, los nacionalistas catalanes y los nacionalistas vascos. (Colomer, 1998: 15-16).

És cert, com diu Colomer, que cap dels tres sectors polítics (franquistes, reformistes i oposició democràtica) tenia prou força per imposar-se. Per això es pot pensar que si els franquistes haguessin cedit i s'haguessin posat d'acord amb els reformistes (Suárez), la democràcia potser no hagués arribat mai. Malgrat els avenços aconseguits, l'amenaça d'aquesta involució va marcar la negociació de la Constitució en tot moment, i això ha donat peu a alguns a parlar de democràcia tutelada. En qualsevol cas, ens interessa remarcar aquesta característica elitista de la Transició, en el moment en què ja no és al carrer on es reivindiquen els drets, sinó que és en les reunions (secretes o públiques) on es negocien. Els líders polítics concentraran molt de poder, però alhora estaran sotmesos a fortes pressions en el context de la negociació, per part dels poders fàctics, i en canvi molt poc condicionats per les seves bases.

De fet, es pot dir que les interpretacions que es fan sobre la moderació de l'electorat espanyol de la Transició, agafada de les enquestes, no poden ser la base per explicar les decisions concretes que es van prendre sobre el model d'estat i en la constitució. La distància entre la ciutadania i els marcs de la negociació política fou tan gran, que situar els resultats de les enquestes entre les causes de les decisions i pactes polítics és fer un exercici d'impostació teoritzadora.

Hi havia qüestions especialment sensibles que van ser objecte d'una tutela més o menys velada, i que no es va acabar de negociar mai en el marc en què pertocava, com en el cas de la redacció de l'article 2. La por a la involució era constant, com també els rumors de cop d'Estat que el govern espanyol tenia prou presents. Però s'atribueix la redacció d'alguns dels capítols més importants de la Constitució al mateix Exèrcit, tal com explica Josep Maria Colomer.

El término “nacionalidades” resultó particularmente desagradable para AP y para el ejército. De hecho, la redacción final no fue obra de la Ponencia, sino que llegó a ella en forma de un papel escrito a mano, procedente del Palacio de la Moncloa, en el que a los términos citados se habían añadido los de “patria común e indivisible” e “indisoluble unidad de la nación española”. El mensajero de la UCD que lo llevó hizo observar a los demás ponentes que el

texto tenía las “licencias necesarias” y no se podía cambiar ni una coma porque respondía a un compromiso literal entre la Presidencia del Gobierno y los interlocutores fácticos, muy especialmente interesados en el tema. Ante ello, el ponente Pérez Llorca se cuadró y, llevándose la mano extendida a la sien, hizo el saludo militar. (Colomer, 1998: 134-135).

Segons el mateix Miquel Roca, ponent constitucional, l'article 2 el van redactar ell i Adolfo Suárez a la Moncloa, és a dir, no pas en el Congrés: “a cada fórmula que acordàvem, salía al despacho continguo para consultarla con altos mandos militares; hasta que dimos con la redacción final” (citada per Xavier Vidal-Folch, *El país*, 22/11/05). El públic assistia amb estupor als debats i els enfrontaments dialèctics entre els partits, conscient que assistia a una representació on cadascú tenia un paper prèviament assignat. Tothom seguia al seu lloc: les forces d'ordre públic, l'administració, l'Exèrcit, els funcionaris, els alcaldes, etc. Ningú no sabia què podia passar ni quines accions podien portar a una involució.

Pactos y acuerdos se ofrecían como resultado de un proceso al que se asistía como mero espectador. La necesidad de evitar enfrentamientos y eliminar conflictos a la par que dotar de bases seguras a la democracia, eran, una vez más, los argumentos esgrimidos para legitimar esta actitud política. (del Águila i Montoro, 1994: 218).

Així, la negociació que duen a terme els líders polítics destaca per la manca de transparència en les posicions i en els acords presos. El *consens* és de fet, l'escenificació final d'aquest procés, el requadre final que els líders polítics ofereixen a l'opinió pública.

Sobre aquest escenari actuaren els diputats constituents, els quals durant el període de deliberacions, lluny de recolzar-se en els ciutadans més actius per tractar de promoure la participació de la resta, van buscar la seva màxima llibertat de maniobra i van reduir el que hauria d'haver estat un gran debat nacional al voltant del projecte de Constitució a les negociacions secretes dels portaveus dels grups parlamentaris agrupats pel *consens*. (Roca, *Avenç* núm. 231: 13).

Un dels resultats d'aquesta dinàmica és l'existència d'un discurs molt crític amb els líders polítics, que pot haver estat un dels factors que ha determinat el descrèdit de la política a l'Estat espanyol, just quan començaven a existir unes institucions democràtiques. L'assaig de Xirinacs, publicat com a trilogia, *La traició dels líders*, és un exemple d'aquesta crítica. Com també el conegut assaig de Gregorio Morán (1991).

Les mateixes mobilitzacions ciutadanes que hi va haver a l'inici de la Transició, amb un clar component crític i amb uns horitzons democràtics ambiciosos, apareixen ara, un cop segellat el *consens* entre els partits polítics, com mers pròlegs de l'*exitosa* actuació posterior dels líders polítics. Aquesta negociació restringida a les elits ha influït sens dubte la cultura democràtica en els anys posteriors. De fet, la democràcia espanyola ha restringit enormement la possibilitat d'intervenció dels ciutadans en la política per mitjà de mecanismes de participació directa (referèndums i iniciatives legislatives populars) i

indirecta (l'listes obertes). I quan s'ha intentat utilitzar alguna d'aquestes vies, ha estat sense gaire èxit.

(...) como resultado de las mismas precauciones contra la inestabilidad y la misma propensión al pasteleo por arriba que inspiraron la Transición, restringe el número de actores relevantes y deja a los ciudadanos fuera de los lugares de decisión. Lo que en una fase fue fecundo y modélico para un cambio continuado y sin confrontación, en la otra produce exclusiones y desinterés. Las virtudes de la Transición se han convertido en vicios de la democracia (Colomer, 1998: 180-181).

4.2 Les bases d'un relat "oficial"

Fins ara hem analitzat les condicions en què es produeix la Transició i que influeixen en la construcció del relat sobre la mateixa Transició. Ara volem observar les característiques del relat construït en aquest context que hem dibuixat. En aquest sentit, cal remarcar com el contingut del relat esdevé estructurat de manera que legitima el procés seguit durant la Transició política. Es podria dir que el relat dominant sobre la Transició aplica el principi de "tot està bé si acaba bé", o més ben dit, tal com diu Plantinga (1992), el resultat final condiona la lectura que fem del passat.

Tanmateix, en aquest apartat no pretenem resoldre la pregunta sobre el contingut del relat dominant sobre la Transició, perquè això requereix una anàlisi del discurs a través dels textos i dels documents existents que aquí només podem apuntar. Volem, això sí, assenyalar alguns dels elements que considerem que estan vinculats als condicionants de l'estructura d'aquest relat. I finalment, esperem emprendre l'anàlisi del discurs en el cas de les memòries personals publicades, per tal de detallar a fons les característiques d'aquest relat.

Efectivament, en el capítol anterior hem volgut remarcar l'existència d'unes condicions de possibilitat prèvies per a la construcció d'aquest relat. És a dir, malgrat que sovint es diu que el discurs sobre el passat obbeix a les necessitats del present (i hi estem d'acord), cal tenir en compte com el passat condiona el relat futur. El llenguatge que hem heretat, com deia Saint-Exupéry, condiona la nostra manera de parlar del present i del futur. De la mateixa manera, el passat condiona la memòria de la Transició. Perquè tant les condicions prèvies com les expectatives construïdes orienten l'estructura del relat, és a dir la seva estructura de significats implícita. És paradigmàtica l'aportació que fan en aquesta línia d'anàlisi Rafael del Àguila i Raúl Montoro. Ells expliquen com el règim franquista esdevé el primer pòsit sobre el qual es sedimenta una valoració del procés històric viscut durant la Transició.

Durante cuarenta años, los españoles han vivido escuchando de los portavoces oficiales que la oposición al régimen era poco menos que una "minoría subversiva". Durante cuarenta años los españoles desconocieron qué significaba una oposición reconocida e incluso cuidada por los que ostentaban el poder, por los encargados de gobernar el país. El interés por parte de la izquierda por poner de manifiesto la necesidad del pacto hizo que en buena parte se ocultaran los altos costes que hubieron de pagarse por pactar. Y uno de los menos despreciables fue que la política consensual terminó por legitimar ex post a la propia alternativa reformista. En efecto, la secuencia ideológica de esta legitimación quizá pueda ejemplificarse como sigue. En primer lugar, las elecciones se habían realizado democráticamente, con iguales oportunidades para todos e idéntica libertad. La reforma

había cumplido sus compromisos: todos tenían idénticas libertades, luego se trataba de un libre juego de todas las opciones. Ahora, y en segundo lugar, era necesario que los distintos puntos de vista refrendados por las urnas se aglutinaran en un consenso básico. (del Águila i Montoro, 1994: 170-171).

Per tant, la imatge de consens de la Transició parteix, com hem vist en el capítol anterior, de les condicions en què es produeix el procés. Tal com hem explicat, la Transició és feta pels hereus del Franquisme, des de les mateixes estructures de l'Estat, que sobreviuen a la mort del dictador. La pressió dels moviments socials al carrer i dels partits perquè hi hagi un canvi polític no troben gairebé resposta en els primers anys, i el que es planteja des del govern monàrquic és una solució intermitja, que haurà d'anar cedint a poc a poc a les pressions. Finalment, l'oposició democràtica accepta les regles del joc i participa en unes eleccions que no tenen totes les garanties democràtiques (legalització de tots els partits, llibertat de reunió, no intervenció de les forces de l'ordre en la política...). El que està en joc, però, és la possibilitat d'entrar en l'escenari polític per part dels partits (especialment per al PCE); com també està en joc la legitimació de la monarquia com a via política. Malgrat tot això, com diuen del Águila i Modoro, el que passarà a la història és una imatge de consens i d'acord generós entre demòcrates de tota la vida i nous demòcrates (que ho acabaran essent de tota la vida). El resultat és un discurs que legitima el procés següent en la Transició política.

Así pues, y he aquí la conclusión de esta secuencia ideológica, el consenso es la demostración palpable de que la reforma se realiza en democracia, de que la Transición es democrática. (del Águila i Modoro, 1994: 171).

Però, com hem vist, aquesta conclusió de la seqüència ideològica no és només producte de la necessitat de democratitzar el passat per part dels que no havien estat demòcrates, sinó també per part dels que ho havien estat i que han de *consensuar* amb els *hereus* del Franquisme, amb els *conductors* de la Transició, el trajecte i el punt d'arribada final. El nostre objectiu en aquest capítol és remarcar aquest efecte legitimador d'un relat que es mostra gairebé sense fisures, que podríem dir que parteix d'un consens també pel que fa a la memòria de la Transició. Diversos autors s'hi han referit, com veurem. El nostre treball també ha consistit en l'anàlisi de les característiques principals d'aquest relat, que exposarem tot seguit, remarcant els elements mítics que l'han conformat, i que revelen, al nostre parer, les paradoxes sobre les quals recolza la memòria *oficial* de la Transició política.

La versió que podem anomenar *oficial* de la Transició ha esdevingut un relat tant dominant com omnipresent. Estem davant d'uns fets històrics que destaquen per haver estat difosos entre la població d'una manera força compacta. És cert que hi ha

discussions al voltant de la Transició, però no deixen d'ocupar una posició secundària davant la força d'un relat que s'ha anat confegint a partir d'uns trets bastant sòlids. Així doncs, el relat dominant ha arribat a assolir les característiques d'un *metarelat*, davant del qual qualsevol altra versió de la Transició esdevé un mer apunt o crítica d'una memòria ja assentada en l'inconscient col·lectiu. Efectivament, ja sigui en els mitjans de comunicació, en l'assaig o en l'anàlisi històrica, hi ha un relat de la Transició que ha prevalgut d'una manera clara per damunt de les crítiques que se li han fet. Quan parlem de "relat" ens referim, com explicàvem al primer capítol, a una narrativa que en si mateixa dóna sentit als fets que aplega i als quals ofereix una estructura. El desenvolupament d'un relat, dèiem, constitueix un acte cognitiu. No són els fets els que ens parlen, sinó la narració. Hi ha doncs, una visió de la Transició força compacta, que ha calat en la societat i que, com diuen alguns, ha arribat a convertir-se en una mena de mite (Resina, 2000; Gallego, 2008; González Madrid, 2008), com si ja no fos necessari contrastar la narració amb els fets, com si no li calgués cap referència real. Aquest és el plantejament que en fa Joan Ramon Resina, quan afirma que la Transició ha esdevingut un mite tan sòlid que és impossible qüestionar-lo sense situar-se al mateix temps en una posició marginal respecte de la seva *veritat*.⁵⁰

"There is scarcely a story more mythologized by the intellectual clerisy than the story of the Transition. Francoist myths pale by comparison with this story's success not only among those most interested in its viability —the national and international political and economic elites— but also among the literacy, scholars, and large segments of the media-consuming population. To question this myth, to pervert its tidy Platonic paradigm, is to place oneself at an odd angle with respect to its axis; to become ex-centric with respect to its truth. (Resina, 2000: 5)

Aquest fenomen al que fa referència Joan Ramon Resina ha afectat de ple totes les aproximacions a una explicació sobre la Transició. En el capítol següent parlarem del paper dels mitjans de comunicació, però també podem parlar de com la memòria dominant de la Transició ha impregnant profundament els estudis i l'anàlisi acadèmica. És difícil trobar, fóra dels treballs que ja hem esmentat de del Àguila i Montoro, o de Joan Ramon Resina, treballs acadèmics que continguin una anàlisi desmitificada de la Transició. El mateix José María Maravall (*La política de la Transición*, 1983), que aplega una sèrie de fets reveladors tot endinsant-se en les contradiccions del procés polític, recorre a un discurs ple de retòrica hagiogràfica i d'exaltació del gran paper dels líders polítics.

(...) en primer lugar, la “fase preparatoria”, consistente en una lucha política prolongada y sin solución, protagonizada por un movimiento de masas de las clases subordinadas; en segundo lugar, la “fase de decisión”, en la cual una fracción decisiva de los dirigentes políticos aceptan un compromiso pluralista y democrático para salir del *impasse* y para evitar un enfrentamiento civil —aquí, un pequeño círculo de dirigentes implicados en negociaciones y compromisos desempeña un protagonismo importante, y entre ellos figuran representantes de los movimientos que desencadenan la “fase preparatoria”. (Maravall, 1983: 19)

Maravall parla, per exemple, de la pèrdua d'ímpetu de les mobilitzacions a partir de 1977, però no és capaç de trobar-li una explicació en les relacions que s'estableixen entre líders polítics provinents del Franquisme i de l'oposició, o el nou paper dels partits polítics en el joc electoral; en definitiva, les noves relacions de poder. Trobem també un exemple d'aquesta anàlisi naïf en l'estudi de Paloma Aguilar, que arriba a interpretar la Transició com una voluntat de tots i cadascun dels espanyols (*sic*) per tal de no repetir la Guerra Civil. La mitificació aquí pren forma d'anacronisme. El mateix Paul Preston, que és qui segurament ha fet la narració històrica més acurada del procés de Transició, comença indicant les contradiccions de l'Estat franquista després de Franco, per acabar deixant-se endur per l'àurea de la figura d'Adolfo Suárez com l'artífex de la Transició. De fet, aquests tres treballs acadèmics han fet aportacions molt importants a l'anàlisi de la Transició, i es poden considerar aportacions del màxim rigor, que simplement no qüestionen el mite sobre el qual s'ha transmès la història de la Transició. En canvi, hi ha treballs que són directament hagiogràfics, que estan fets per reforçar i justificar una determinada imatge de la Transició. No volem fer aquí una crítica a treballs acadèmics que fan aportacions inestimables i que mereixen tot el nostre respecte, sinó simplement constatar que sovint es produeix una identificació amb l'èxit de la Transició que trenca amb el distanciament necessari en qualsevol recerca. La literatura sobre la Transició incorpora, doncs, una narrativa dominant que sorgeix històricament durant la mateixa Transició.

És la mateixa Transició, i les seves herències del passat (del Franquisme), el marc social que genera aquesta narrativa dominant. Quan ens preguntem pel subjecte d'aquesta memòria, hem de pensar, doncs, en els marcs socials en què es desenvolupen les decisions i en què es defineixen els actors que la protagonitzen. La narrativa sobre la Transició és una narrativa que tot i haver estat presentada en forma cronològica (per exemple, en els documentals de Victoria Prego) conté totes les característiques definides

⁵⁰ El «mite» és una narració (aquest és el sentit de paraula original en grec). Aclariment que agraeixo a Antoni Estradé.

per Plantinga en relació a la narrativa sobre el passat: anacronisme, antropomorfisme, polarització i integració.

En el darrer capítol de la tesi analitzarem aquestes característiques a partir de documents textuais, les memòries. Ara, però ens sembla més important començar per explicar el caràcter mitificador d'un determinat relat sobre la Transició. La narrativa dominant sobre la Transició, tal com explica Resina, ha exercit un autèntic monopoli de la memòria fins als nostres dies.

The point is not that monopolies distort and repress —both actions are intrinsic to memory construction— but that they do so without acknowledging the purposes served by those practices. Like other “fixing” practices, monopolies on social memory preempt the continuum and refuses access to alternative knowledges. The problem lies not just with the fact that newspapers have an archival function and accrue documentary value over time. It also has to do with the circumstance that newspapers, like other social institutions, mediate information to which individuals resort without themselves processing it mnemonically or checking its validity against the experienced or tested structures of the past. (Resina, 2000: 86)

4.2.1 L'herència del Franquisme en la memòria de la Transició

Gregorio Morán ha deixat dit a *El precio de la Transición* (1991) que la pèrdua de la memòria col·lectiva sobre el Franquisme (el que realment va ser) és el preu que hem pagat per la Transició, per la mena de Transició política que es va fer. Efectivament, l'orientació que va acabar tenint la Transició va significar un passar pàgina respecte del Franquisme, un recanvi polític sense fisures amb el règim anterior. L'expressió que més bé il·lustra aquesta fórmula és la que utilitza Miguel Herrero de Miñón, un dels avaladors d'aquesta fórmula política de reformar sense violentar el règim jurídic establert, a les seves *Memorias de estío*: “de la ley a la ley” (1993).

Així doncs, la transformació del Franquisme en un sistema democràtic es va fer sense qüestionar els abusos del règim anterior, sense sotmetre'l a judici, com sí que ha passat amb altres règims dictatorials abans i després. Un dels fets que donen compte de forma emblemàtica de com es va produir la Transició és que a diferència d'altres transicions a la democràcia, en el cas espanyol els amnistiats no van ser els implicats en la dictadura, sinó els que la combatien. És a dir, qui va atorgar el perdó per tal d'afavorir una entesa i una *reconciliació* entre les parts en conflicte no van ser els demòcrates, sinó els franquistes. Si s'analitzen els discursos dels responsables polítics d'aquest procés, s'hi descobreix un argument constant: la Transició a la democràcia és un producte del règim,

era la voluntat del mateix règim d'evolucionar cap a un sistema polític homologable amb el dels veïns europeus.

Suárez: "El compromiso histórico actual es precisamente terminar la obra. Para conseguirlo no hay que derribar lo construido ni hay que levantar un edificio paralelo". (*El País*, 24 de juliol de 1976, citat per del Àguila i Montoro, 1984).

Això va significar que l'herència del Franquisme va quedar intocada en molts aspectes de la vida política, social i cultural. Pel que fa a la construcció d'una memòria del passat, l'herència del Franquisme també hi pesa moltíssim, i tot just després de 35 anys podem dir que comença a trencar-se el vel que s'havia posat damunt els orígens d'aquesta herència. Tanmateix, es pot dir que la Transició només va desmemoriar-nos d'una part del passat, la que fa referència als crims del Franquisme, a la seva naturalesa dictatorial. Mentre que es va assumir sense problematitzar-lo el discurs amable que el mateix Franquisme ja havia anat construint sobre el mateix.

Un dels treballs que mostra millor aquest *treball de memòria* dut a terme pel mateix Franquisme és que el que va realitzar Paloma Aguilar com a tesi doctoral (*Memoria y olvido de la guerra civil*). Malgrat la bona qualitat d'aquest treball de recerca, que ens permet conèixer elements substancials sobre la construcció d'un discurs sobre el passat per part del Franquisme que pesarà en la mateixa Transició, Paloma Aguilar no és capaç de distanciar-se del discurs oficial sobre la Transició. Amb afirmacions com la següent, queda clar que Aguilar obvia les seves pròpies aportacions, fent afirmacions més aviat basades en prejudicis que no pas en els mateixos elements d'anàlisi. Podem pensar que es deixa influir per la imatge plàcida que ens ha arribat sobre la Transició.

Por fortuna, en España, incluso antes de la muerte de Franco, se había definido una memoria histórica bastante consensuada sobre las enseñanzas que cabía extraer de la Guerra Civil; al menos las élites eran conscientes de que la prioridad absoluta de los españoles era el "nunca más", lo que implicaba renuncias, cesiones y compromisos por parte de todos. (Aguilar, 1996: 34-35)

Malgrat això, al llarg de les pàgines del seu treball, Aguilar ens va documentant sobre el procés pel qual el Franquisme construeix una memòria de la Guerra Civil i de si mateix, que acabarà pesant en la mateixa interpretació de la Transició. En una primera fase, el Franquisme manté de forma permanent el record de la Guerra Civil, en un intent de demostrar la necessitat d'un règim que faci net de tots els perills que *assetgen* Espanya. És el moment de reivindicar la "*cruzada*". En un segon moment, el règim es legitima com a garant de la prosperitat i la pau, a partir de la celebració dels "*25 años de paz*". Malgrat

que està prohibit parlar de “Guerra Civil”, el concepte de “pau”, esdevindrà un talismà per a la legitimació del règim davant dels ciutadans.⁵¹

Una vez que el país comenzó a desarrollarse económicamente, la paz se convirtió en el principal elemento legitimador del régimen. La paz era necesaria, imprescindible, para la prosperidad económica, para la estabilidad política del régimen y para le mantenimiento de la unidad española. (Aguilar, 1996: 85-86)

D'aquesta manera, el Franquisme reconstrueix al llarg dels anys les bases de la seva legitimitat. I passa d'emmirallar-se en proclames ideològiques i en l'esperit bèl·lic de les forces de xoc de la Falange, a una retòrica que reivindica les “obres” del règim l'èxit del desenvolupament econòmic, la modernització, la pau, i fins i tot arribarà a parlar de “democràcia orgànica”. La mateixa desfilada de “la Victòria” esdevé la desfilada de “la Pau”. Crec que cal valorar molt atentament l'efecte d'aquests elements de discurs sobre la retòrica política que es desenvolupa posteriorment, en els anys de la Transició. Perquè, efectivament, alguns dels mites que el Franquisme va produir han tingut l'efecte esperat, i han quedat com a veritats del passat, algunes d'elles fins i tot assumides acadèmicament: el *desarrollismo*, els *25 años de paz*, la desconfiança cap als partits polítics, el *perill separatista*, etc.

Els economistes han utilitzat la idea del *desarrollismo* per explicar un creixement econòmic que deu tant al Franquisme com els vint anys anteriors d'autarquia econòmica i de misèria rigorosa. Aquest creixement s'ha presentat com un “miracle” aportat per la dictadura, com si només ella hagués estat capaç de generar un revulsiu econòmic. En canvi, s'oblida la forta regressió econòmica i la pobresa que va generar, i que van estroncar el desenvolupament econòmic dels anys vint i trenta. S'ha vinculat el desenvolupament dels seixanta a la imatge del sis-cents, mentre que els dos milions d'emigrants a la recerca d'una feina a l'estranger és un fet que ha quedat desvinculat de la política econòmica que es va fer aleshores, com si això no tingués res a veure amb la dictadura i la seva forma d'administrar l'economia. Alguns historiadors han aportat arguments que desfan aquesta imatge del desenvolupament econòmic produïda pel mateix règim, com Santos Juliá , Paul Preston o Carme Molinero i Pere Ysàs. Tanmateix, aquesta crítica acadèmica al discurs dominant no s'ha pas popularitzat, i per tant el mite persisteix.

⁵¹ I encara ara es pot dir que aquest concepte exerceix una pressió simbòlica important sobre la societat espanyola, on tendeix a demonitzar-se qualsevol mena de conflicte.

Contràriament al que afirmava el discurs propagandístic franquista, la planificació indicativa va ser un fracàs, en bona part perquè l'execució dels plans de desenvolupament estava condicionada pels interessos dels grups dominants en els cercles del poder. Moltes de les inversions realitzades es dirigien cap a empreses i sectors controlats pels cercles econòmics del règim, els quals captaven els recursos de l'Estat per a dedicar-los a activitats molt sovint antieconòmiques. El finançament privilegiat, la limitació de la competència, un sistema fiscal regressiu, l'especulació i unes inversions públiques sempre escasses completaven els trets bàsics de la política econòmica franquista. (...) (Història PPCC, vol. 11: 45).

The Development Plans reflected the technocrat's belief that efforts to redistribute wealth, to diminish regional imbalances, or even to increase government investment would involve fiscal changes damaging to the privileged classes for whose protection the regime primarily existed. Accordingly, they presided over a growth that accepted and intensified the unequal distribution of wealth, regional inequality and technological dependence. Despite the self-congratulations of the technocrats, growth started before their plans came into being and often continued despite them. (Preston, 1986: 20).

Els plans de desenvolupament van comportar, de fet, un ajustament de l'economia amb greus conseqüències per a la població. El desplaçament de dos milions de persones cap a la recerca de feina a d'altres països d'Europa és potser la conseqüència més palpable d'una situació econòmica duríssima. Malgrat això, les imatges del *desarrollo* que han passat a formar part de la memòria col·lectiva són els sis-cents i les turistes nòrdiques que omplien les platges de la Costa Brava.

Un altre dels mites que el propi Franquisme va construir, els *25 años de paz*, representen una de les formes de legitimació més intencionades del règim i alhora un dels més reeixits. L'exaltació de la pau com a valor alhora universal i particularment vinculat al Franquisme, va servir per acabar de construir una determinada imatge de la Guerra Civil, i una pressió sobre les expectatives de la Transició, més orientades cap a la voluntat de *consens* que cap a la voluntat democratitzadora. Alguns estudis (del Àguila i Montoro, 1984; Aguilar, 1996; Molinero, 2004) permeten desemmascarar aquest consens suposadament espontani. Perquè una anàlisi dels discursos i de la memòria del passat, present durant la Transició, ens revela que la guerra va ser un argument reiterat, però sempre com a atidor contra el passat de polítics no franquistes, com en el cas emblemàtic de Santiago Carrillo. El record de la guerra, doncs, va funcionar com un avís per frenar propostes massa agosarades. En aquest sentit, la idea de la reconciliació dels espanyols va ser, de fet, apropiada pel Franquisme com a capital adquirit amb aquells anys de pau. Carme Molinero (2004) explica com aquesta producció d'una memòria franquista, que dominarà l'evolució política posterior, es basa també en l'ocultació de les memòries alternatives, les memòries dels vençuts de la guerra. De manera, que el referent de la Segona República va tenir ben poc pes en els anys de la Transició, almenys en el discurs dominant, i aquest oblit podem dir que encara perdura.

Des del primer moment, el règim va fer un esforç extraordinari per desenvolupar una política de la memòria que, dit en poques paraules, va consistir en demonitzar primer, i fer desaparèixer després, la memòria democràtica, per tal de construir una nova memòria col·lectiva afí als seus postulats polítics. Quan va arribar la Transició ja feia més de 35 anys que s'havia anat recreant sense descans una falsa història d'Espanya, en especial la història del segle XX i, encara avui, la memòria col·lectiva institucionalitzada, els referents estesos en la societat civil, està molt condicionats per la falsa memòria de la història d'Espanya del segle XX que va desenvolupar el Franquisme. (Moliner, 2004: 23).

Així doncs, podem dir que la memòria construïda pel Franquisme sobre si mateix, com una mena d'herència intocada, va pesar sobre l'evolució de la Transició. No només en la seva evolució, sinó en la mateixa memòria construïda sobre la Transició. Perquè el discurs sobre la Transició està influït pels mites del passat i per la interpretació que es faci del "canvi". La visió amable del Franquisme, que ha quedat com a pòsit de la memòria "oficial" a l'Estat espanyol, té la seva correspondència en una visió igualment amable de la Transició. Sembla ben bé com si els mites del Franquisme fossin el batall que fa sonar la Transició a l'estil que li convenia al règim dictatorial.

4.2.2 Mitificació d'una no ruptura

La influència de la memòria franquista sobre el Franquisme s'estén sobre la manera com es narra el pas d'un règim polític a l'altre. Precisament, un dels elements del discurs dominant en la memòria de la Transició és com s'ha posat en solfa la idea de la ruptura. Aquesta idea, efectivament, omple els discursos de tota l'oposició d'esquerres durant la Transició, i esdevé una mena de consigna de les forces democràtiques. Tanmateix, la ruptura no es produeix. Es van produir els esdeveniments que generen els elements propis d'un sistema democràtic: la legalització dels partits, les eleccions, la ponència de la Constitució, l'Estatut... Però aquest procés és establert de forma lenta, obstruïda, atorgant i concedint cada nou dret polític i social amb fòrceps, i a canvi de concessions constants per part de l'oposició democràtica. A la ruptura, doncs, s'hi acaba oposant la consigna del pacte, del consens per tal d'assolir fórmules que satisfacin als diferents sectors polítics. Tanmateix, la realitat del pacte no esborra el referent simbòlic de la ruptura, i tots dos elements queden presents en el discurs sobre la Transició, fins al punt que el discurs dominant juga a l'ambigüitat per tal d'integrar la idea de la Transició com una ruptura. Només alguns assaigs crítics fan referència a aquesta asintonia entre el discurs dominant i les condicions reals en què es produeix la Transició. Però aquestes informacions, que ens aporten Philip W. Silver (1987) i Vidal Beneyto (1981) en les citacions següents, no

apareixen en la divulgació del discurs oficial, hi són oblidades. Precisament perquè hi desentonen, trenquen amb l'estructura narrativa del relat dominant.

Quando los nuevos partidos políticos solicitaron su legalización en los preparativos de las primeras elecciones generales del 15 de junio de 1977; el proceso se resumió en el trámite de poder o no poder "por la ventanilla". Fue una carrera de obstáculos que unos 66 partidos no pudieron terminar. Pero la expresión le va como anillo al dedo a *toda* la Transición. El Rey y sus presidentes, primero Arias, luego Suárez, controlaban casi por completo la "ventanilla" y nadie pasaba a menos que tuviera algo que ofrecer a cambio, o que su exclusión pusiera en peligro la propia Transición. (Silver, 1987: 84).

Piénsese, por ejemplo, que casi cuatro años después de celebradas las primeras elecciones generales, que tuvieron lugar el 15 de junio de 1977, seguimos sin disponer de una publicación fehaciente de sus resultados; y que por lo que toca a las elecciones generales del 1 de mayo de 1979, tuvimos que remitirnos durante muchos meses a los publicados por el diario *El País* el 2 y 3 de mayo de 1979, basados, al parecer, en las actas de las Juntas electorales provinciales. (Vidal Beneyto, 1981: 95).

També fa referència a aquesta precarietat el llibre mig memorialístic i mig assagístic d'Andreu Mayayo, que precisament porta per títol *La ruptura catalana* (2002) i que porta el següent text:

Els políticòlegs han conceptualitzat les eleccions del 1977 de "fundacionals", és a dir, que delimiten el final d'un règim autoritari i donen pas a un règim democràtic. Tanmateix, no acostumen a parlar del pecat original: unes eleccions gestionades pels hereus del Franquisme, no democràtiques i sense dades oficials. (Mayayo, 2002: 12)

La descripció que es fa al llibre sobre les eleccions del 1977 és antològica. No solament per la munió de detalls personals que la fan un document històric molt interessant, sinó també per la claredat amb què es descriuen les deficiències tècniques i democràtiques d'aquelles primeres eleccions. Llegint el llibre s'arriba a la conclusió que sense totes aquelles irregularitats, la victòria de les esquerres a Catalunya hagués estat molt més aclaparadora. I fins i tot fa pensar que a Espanya haguessin variat substancialment els resultats. D'aquestes eleccions, encara avui dia no hi ha dades oficials.

La "ruptura" de fet és un lema que esdevé fixat en el record a base d'insistir-hi, sobretot perquè els mitjans de comunicació i la memorialística posterior es farà ressó del lema adoptat per Santiago Carrillo: la "ruptura pactada". Aquesta síntesi ha resultat ser una imatge afortunada del pacte entre l'oposició democràtica i Suárez a canvi de poder participar en el joc polític del nou règim. Aquest oxímoron que va encunyar Carrillo, també representa la concepció elàstica de la Transició, que permet parlar-ne en termes poc concrets en la memòria dominant, en què la apareix com un fet tan inevitable, tan evident, que el règim franquista ja l'havia mig previst. Tant si s'utilitza la idea del "declivi del règim" com la idea de la "progressiva obertura del règim", es fa referència a aquesta elasticitat de la Transició entre una dictadura que suposadament ja no ho era tant, i una democràcia que hereta el bo i millor de la dictadura. El llibre d'Álvaro Soto (2005), *¿Atado y bien*

atado? Institucionalización y crisis del franquismo, conté aquesta perspectiva segons la qual el Franquisme és l'avantsala de la Transició, i per tant, de la democràcia. Segons Soto, la crisi del règim mateix, va obligar a preparar una certa "obertura", concretada en l'Estatut de les Associacions Polítiques.

(...) no es cierto que el franquismo previera la Transición, pero sí es cierto que sus conflictos internos facilitaron enormemente la forma y el fondo de cómo ésta se llevó a cabo. Lo mismo sucedió con la oposición, la cual al no poder imponer sus objetivos rupturistas tuvo que reducir sus pretensiones y consensuar un marco de convivencia democrática, aceptando parte del legado del pasado (Soto, 2005: 17).

4.2.3 L'amnistia com acte de reconciliació

Un altre dels mites —paradoxals— de la memòria oficial de la Transició és el de l'amnistia. És certament habitual quan es fa referència a la Transició, posar l'amnistia com exemple de ruptura amb el passat, i com element democratitzador de la Transició. És un dels aspectes de la Transició que ha servit per comparar-la amb altres canvis polítics ocorreguts a Europa (l'Alemanya de la postguerra, Polònia, Txèquia..) o a països d'altres continents (Argentina i Xile). Tanmateix, la paradoxa és que l'amnistia que es produeix en el cas de la Transició espanyola no es fa per perdonar persones adscrites al règim dictatorial, persones que hagin comès o permès crims contra la humanitat, o que hagin contribuït a mantenir la dictadura com a règim repressor. No. L'amnistia serveix per treure de la presó els moltíssims presos polítics que la dictadura hi mantenia. El perdó no l'ofereix l'oposició democràtica com un brindis al nou ordre polític, sinó que el serveix en dosis mesurades l'aparell del règim franquista com una mostra de bona voluntat de canvi. Com diu Colomer,

"la política de "reconciliación nacional" comportó la amnistía para los antifranquistas y la amnesia para los franquistas, es decir, la renuncia a someter los comportamientos políticos del pasado a procesos judiciales. (Colomer, 1998: 177).

La literatura sobre la Transició, fins i tot la "científica" ha contribuït a l'equívoc, confonent l'amnistia amb un acte de reconciliació, com si hi haguessin dues parts que passen comptes alhora, la qual cosa no es va produir. Durant més de vint anys, i encara, la Transició espanyola ha estat presentada al món com un model de reconciliació i de canvi cap a la democràcia, en el marc de la investigació sobre les transicions a la democràcia, però també en el marc d'acció política. Des de la caiguda del mur de Berlín, però, hi ha hagut força casos de canvi polític en diversos països europeus, com també al con sud d'Amèrica Llatina i a Sudàfrica. Aquests casos de canvi polític han mostrat altres maneres

d'enfrontar-se amb el passat, que no estan basades en l'oblit, sinó en el judici, de vegades condemnatori, de vegades no. El llibre d'Alexandra Barahona, Paloma Aguilar i Carmen González (ed.), *Las políticas hacia el pasado (Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias)* (2002), ens proporciona exemples d'aquesta diferència entre la Transició espanyola i les altres. En aquests moments, doncs, és difícil presentar la Transició espanyola com el model *per excel·lència*, perquè hi ha altres models de referència, que podrien ser considerats millors pel que fa al tractament del passat, donat el cas. Per tant, cal considerar l'èxit de la Transició, és a dir, la seva legitimitat com a fórmula de canvi polític en la política internacional i en el discurs dominant a l'Estat espanyol, com un factor que pesa a l'hora de valorar l'amnistia com un fet rellevant d'aquest èxit. I per tant, l'amnistia política de la Transició esdevé un fet ben valorat per si mateix. Sempre que no es compari amb altres casos posteriors que han canviat totalment la manera de passar comptes amb el passat.

4.2.4 Una Transició democràtica a la democràcia

La Transició apareix simbòlicament com un moment de llibertat, d'expressió democràtica. La gent surt al carrer, hi ha manifestacions i protestes obreres, etc. La Transició esdevé, en aquest sentit, un moment d'efervescència democràtica. Però la Transició no va ser un moment de llibertat en el sentit democràtic, si tenim en compte la forta repressió que hi va haver tot al llarg dels anys de la Transició. Santiago Torres s'en fa avinent quan es sorprèn d'aquesta repressió en elaborar un reportatge sobre els morts de la Transició que es va projectar a TV3 l'octubre del 2002 amb el títol *Víctimes de la Transició*⁵². Ja no parlem dels morts del Franquisme, sinó dels morts que provoquen les forces policials i de les morts que provoca el terrorisme, no únicament el d'ETA o el GRAPO, sinó també el dels grups feixistes clandestins en contra de persones o institucions significades de l'oposició democràtica. En el terreny polític, tampoc hi va haver una legalització de tots els partits fins després de les primeres eleccions. Ni tampoc els sindicats o les organitzacions civils van tenir llibertat d'actuació fins molt després d'iniciada la Transició. Els drets polítics no són reconeguts, en canvi sí reprimits, fins a la mateixa aprovació de la Constitució.

52 Torres, Santiago (2004). "Víctimes de la Transició", dins de Rovira i Vázquez (coord), *Polítiques de la Memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic – Els Juliols, Biblioteca Universitària.

Malgrat la rellevància que s'ha donat a la legalització del Partit Comunista d'Espanya, cal no oblidar que altres partits amb una tradició política igualment sòlida no foren legalitzats fins després de les eleccions. El cas més emblemàtic és el d'Esquerra Republicana de Catalunya, que havia estat ni més ni menys que el partit del govern de la Generalitat de Catalunya. És així com es produeix també la paradoxa que l'oposició democràtica no deixa de ser oposició al règim fins el dia en què el partit socialista (PSOE) accedeix al govern per mitjà de les urnes. I tanmateix, en la memòria de la Transició la força democràtica emergeix del mateix govern franquista.

Tota la Transició es legitima en el seu moment en base a la fidelitat amb el règim anterior. La ruptura no es planteja mai com una cosa consumada des de les estructures de poder. És després, la memòria de la Transició, la que idea i idealitza una "ruptura pactada", un canvi legitimat democràticament. La reforma és presentada pel govern com una fórmula d'entesa, i la ruptura com una imposició d'un sector polític. Així, es presenta el procés de reforma com un procés lliure, democràtic. I no com un procés en què es limiten els drets i les llibertats, en què se cedeix terreny a la democràcia a cop de mobilització ciutadana, i a canvi de legitimar com a demòcrates els hereus del Franquisme.

4.2.5 La memòria del consens

L'element mític que garanteix la imatge d'un procés democràtic cap a la democràcia és el del *consens*. De fet, podem dir que aquest concepte és fruit de la lluita que es produeix en el moment de la Transició entre els sectors polítics per definir el model i el concepte de Transició. El concepte de consens és el que finalment triomfa per la relació de forces, però no era l'únic visible en el moment de la Transició. Rafael del Àguila i Ricardo Montoro (1984) analitzen aquesta qüestió en el marc de la construcció del discurs polític, un discurs que inicialment és de confrontació i que es va bastint de paraules "clau" a mesura que transcorre la Transició: reforma, democràcia, llibertats, monarquia, etc.

El consenso (de haber alguno) ha sido el término crucial de toda la Transición. A su alrededor han girado todos los demás; sobre él se han edificado todas las políticas esenciales en la construcción del nuevo sistema de libertades. La primera utilización del concepto apareció ligado al de Monarquía, haciendo de ésta el punto de partida de la convivencia. El dilema Monarquía-República va desplazándose en el discurso para dejar paso libre a la dicotomía dictadura-democracia. En este sentido, la Monarquía se va convirtiendo, poco a poco, en árbitro del sistema, después en su "eje", más tarde en símbolo de unidad y equilibrio, desembocando finalmente en defensora de las libertades. Su importancia y peso específico crece en el transcurso de la Transición, según nos muestra el discurso político que le da expresión. (del Àguila i Montoro, 1984: 248)

Així el *consens* també esdevindrà un concepte talismà que permet treure partit d'unes circumstàncies que obliguen tothom a negociar. El consens, lluny de ser el producte d'una reconciliació prèvia, és el producte d'una situació que podria acabar essent d'impàs si no es cedeix des del govern i des de l'oposició. Una oposició que no és pas protagonitzada pels partits polítics democràtics, sinó per unes mobilitzacions al carrer que semblen imparables. És per això que el pacte del consens, com diuen del Àguila i Montoro és un pacte per silenciar certs aspectes molt qüestionables del procés de la Transició.

Si el consenso se utilizó como un argumento de fortalecimiento de la democracia y una cooperación en esa dirección, no cabe duda de que fue también a costa de que determinados temas, como los de democratización recién apuntados por ejemplo, no fueran lanzados al tapete de la discusión política. En este sentido, el consenso no fue un argumento de diálogo y comunicación, sino justamente lo contrario: un argumento silenciador. De hecho, lo que parece reflejarse en el talante consensual de algunas argumentaciones es que guardar silencio era la única vía de solución de ciertos problemas que, por lo demás, no convenía airear demasiado. (del Àguila i Montoro, 1994: 181-182).

Per tant, *consens* era un concepte que simbolitzava la prudència, el secretisme i la submissió a determinades coaccions, que utilitzaven el xantatge del perill d'una involució política, d'un possible fracàs del procés democratitzador. La necessitat de mantenir un equilibri tan fràgil va consagrar la política com a secret. L'altre element que marca la política del consens és l'ambigüitat. De fet, les qüestions més importants de la democràcia naixent no és discuteixen pas gaire obertament. Fins al punt que alguna d'aquestes qüestions no es van discutir mai, com ara la fórmula monàrquica de l'Estat o el paper de l'Exèrcit. Les ambigüitats serviran d'ampara per a una política reservada a uns quants actors, fora de qualsevol intervenció *inoportuna* de la societat civil o de les reivindicacions popularitzades. El consens fou un talismà que en el seu moment va servir per anatemitzar les pors de la Transició, i les seves debilitats. I que ha quedat vidrificat per la memòria dominant com un gran triomf de tots. En la memòria del consens no són presents les mobilitzacions ciutadanes, les manifestacions, les corredisses, de l'inici de la Transició. Hi són totalment absents. La memòria del consens és un dret adquirit per les elits polítiques, i capitalitzat especialment pels hereus del Franquisme que hi participen. Només de tant en tant és relativitzat per alguns dels actors que el van protagonitzar, per contrastar aquesta apropiació que n'ha fet el govern Suárez.

González: “[el consenso] no ha sido una decisión producto del capricho ni de la habilidad del gobierno, sino una *imposición de las circunstancias* inteligentemente asumida por todos.” (*La Vanguardia*, 28 d'octubre de 1978, citat a del Àguila i Montoro, 1984: 128).

4.2.6 Els protagonistes

Efectivament, cal considerar l'existència d'un grup de protagonistes com un element central del relat de la Transició. De fet, la possibilitat d'una èpica en aquest relat està basada en l'existència d'uns protagonistes que superen les nombroses dificultats amb una gran dosi de templança i heroïtat. Com hem vist, en l'anàlisi de les condicions en què es produeix la Transició política, l'inici d'aquest període està marcat per nombroses mobilitzacions ciutadanes. I de fet, està caracteritzat per una situació de repressió molt forta d'aquestes mobilitzacions, amb detinguts, tortures, morts... Aquest episodi ha quedat força reduït en la memòria dominant de la Transició, fins al punt que la violència passa a un segon pla i gairebé desapareix, o queda edulcorada amb anècdotes divertides com la detenció de Santiago Carrillo (amb perruca).

Per damunt d'aquesta escena de mobilització i repressió, ha prevalgut un relat ben treballat i estructurat al voltant dels "protagonistes" de la Transició, figures individuals que amb noms i cognoms n'han esdevingut els autèntics "herois". Segons aquest relat, la Transició la van pensar, impulsar i conduir amb èxit unes quantes persones, que representen, de fet, la jerarquia del sistema polític que neix amb la Transició. És ben bé un relat que transcendeix la mateixa Transició i que adopta el to mític de l'origen nacional. Aquest to mític ha estat recollit per Laura Desfor amb el concepte de "*a new beginning*", representant per una "nova generació" de polítics, protagonistes indiscutibles i heroics de la Transició.⁵³

The new democracy was neither a reform nor a continuation of Francoism, nor a return to the Second Republic (with its incumbent polarization). Of course, in terms of the ritual process, "a new beginning" reflects separation from the old social late of Francoism. (...) For Spaniards of virtually all political persuasions, "the new beginning" was also represented by the "new generation" of the transition. The most popular and important leaders of the transition —Don Juan Carlos, Adolfo Suárez and Felipe González— were all in their thirties or early forties at the time of the transition. (Desfor, 1998: 42).

Els personatges que configuren el nucli central del relat de la Transició, indiscutiblement, són el Rei Joan Carles I i Adolfo Suárez. En algunes versions acompanyats de Torcuato Fernández Miranda, com el demiürg que posa les peces a funcionar. En d'altres, Felipe González representa la contrapart des de l'oposició democràtica enfront dels joves *reformistes*. Però els dos primers, el Rei Joan Carles I i Adolfo Suárez, són els que

53 Desfor, Laura (1998). Symbols and ritual in the new Spain. *The transition to democracy after Franco*. Cambridge University Press

apareixen com a líders indiscutibles de la Transició en tots els documents que en fan memòria o història. I especialment, als mitjans de comunicació. Tal com afirma Pere Ysàs,

En els mitjans de comunicació ha tingut una àmplia difusió una interpretació de la Transició que sosté que l'establiment d'un règim democràtic a Espanya després de la mort de Franco va ser, fonamentalment, obra del Rei Joan Carles, per a alguns autors, el "motor", per a d'altres el "pilot" del canvi. Una versió més matisada d'aquesta interpretació destaca també el protagonisme dels polítics reformistes del Franquisme, amb Adolfo Suárez al capdavant i amb un important paper d'altres personatges com Torcuato Fernández Miranda. Segons aquesta interpretació, la Transició va consistir en la gradual aplicació d'un projecte de canvi elaborat i executat des de les institucions franquistes i postfranquistes davant la impotència de l'oposició democràtica i la possibilitat de la majoria de la població. (Ysàs, 1997: 10).

Des del punt de vista dels condicionants de la Transició, més que els plans secrets que el Rei tenia al cap, el que explica l'evolució dels esdeveniments respecte de la monarquia, és la posició objectiva en què es troba aquest personatge. És lògic pensar que els falangistes el consideren no solament un titella, sinó una figura totalment prescindible. Per tant, és possible que el Rei tingui molt clar que no li convé seguir els dictats del búnker, malgrat que mai els posarà obertament en qüestió. Segurament, l'única possibilitat de supervivència —reinstauració— de la monarquia és la via dels *aperturistes*, que després s'haurà d'encaixar amb una via democràtica homologable a Europa. Que l'oposició sigui antimonàrquica també s'ha de relativitzar, tenint en compte els moviments del PCE de trobar un interlocutor "legítim" per al canvi. El PCE necessàriament ha de pactar amb la monarquia, l'Exèrcit o qui fos per tal d'assegurar-se una presència en el futur polític espanyol. Per això des dels inicis de la Transició, i abans, hi ha contactes entre el líder comunista i l'Estat.

"Yo insistí mucho —dice Nicolás Franco— en decirle a Carrillo que tuviera el absoluto convencimiento de que el Príncipe apostaba por una evolución política, pero quería saber cuáles eran sus exigencias y su postura respecto a la Monarquía que iba a encarnar don Juan Carlos. Carrillo no puso ninguna condición especial y distinta de la que habían puesto otros grupos a los que yo había entrevistado. Hasta diría que sus condiciones fueron incluso menores, aunque sí tuvo interés en dejar claro que la fuerza política que él dirigía iba a tener una enorme influencia en el proceso político español y que por lo tanto había que contar con él como parte importante en ese proceso." (Prego, 1995: 175)

La monarquia és, de fet, la instància més beneficiada d'aquesta construcció d'un relat de la Transició sostinguda en un grup de protagonistes. El Rei apareix còmodament al centre del relat, com a màxim responsable de l'arribada de la democràcia a Espanya. Implícit en el llenguatge oficial, hi ha la idea d'una democràcia atorgada, malgrat que aquesta idea sembla impròpia i impossible d'encaixar en la imatge construïda d'una Transició democràtica a la democràcia. Però ja sabem que la memòria actua integrant els contraris.

Hi ha una literatura abundant que ha entronitzat el Rei Joan Carles I com a protagonista de la jove democràcia espanyola, amb historiadors com Tusell (1995 i 2000) o Powel (1991), Preston (2003).

En una altra versió del relat, els protagonistes són tots els líders polítics. És a dir, recollint tot l'espectre d'opcions que la Transició fa possibles, des de Manuel Fraga, tancant per la dreta el post-Franquisme; fins a Santiago Carrillo, tancant per l'esquerra l'antiFranquisme. Els ponents constitucionals formen un conjunt que també ha esdevingut una icona de la Transició. Gràcies a les reunions i publicacions commemoratives conjuntes o per separat, aquest conjunt de persones ha tingut una rellevància específica, reforçada en alguns casos per la trajectòria política posterior: Manuel Fraga, Miquel Roca, Jordi Solé Tura, Miguel Herrero de Miñón... Els anomenats "parets de la Constitució" representen més que cap altre element aquesta idea del consens que dóna origen a un nou règim polític per damunt de les diferències.⁵⁴

En alguns treballs memorialístics realitzats sobre la Transició, com també en treballs acadèmics, es fa present aquesta idea dels "protagonistes" en forma de llistats de minibiografies, o perfils d'un nombre determinat de personalitats que es considera que han tingut un relleu especial. Al llibre de Victoria Prego, *Diccionario de la Transición* (Plaza & Janés, 1999), hi apareixen 67 noms de persones que ella considera que en van ser protagonistes. El subtítol del llibre explica que en aquesta tria hi ha els que la van fer possible i dels que van provar d'impedir-la. D'entrada no quedar clar qui és cadascú.

Al llibre de Paul Preston, que hem utilitzat força com a referència per al nostre treball per la qualitat i la quantitat d'informació històrica que conté, també acaba amb un llistat de 61 persones sota el títol revelador de "*Dramatis personae*", és a dir, els "personatges del drama", com als textos teatrals. Preston assumeix, així, la condició de relat de la història de la Transició, influït segurament per la mateixa memòria dominant que l'ha convertit en un relat amb drama i èpica.

És cert que hi ha versions de la Transició que van més enllà de les persones, però que en definitiva li atribueixen un *subjecte protagonista*, o reivindiquen un actor. Per exemple, Carlos Huneeus atribueix el protagonisme al partit, a la UCD: "como el principal protagonista colectivo de ésta y como su más dramática víctima política." (Huneeus, 1985: XV). Huneeus, de fet, situa l'inici de la Transició en el nomenament de Suárez com a

⁵⁴ Sens dubte, ha estat molt interessant analitzar els seus llibres de memòries, cosa que mostrem més endavant, en el capítol quart.

president. Segons l'autor, UCD va evitar un conflicte polític i social, perquè va reunir al seu si tendències que venien del Franquisme i de l'oposició democràtica, de manera que va "filtrar" els conflictes. Per això considera que va ser tan rellevant la seva contribució a la instauració de la democràcia.

Però cal tenir en compte també els relats històrics o els treballs d'anàlisi que estan enfocats a reivindicar el paper d'alguns dels actors de la Transició: l'Església, els moviments socials, la classe obrera, l'anarquisme, el feminisme, els militars, l'Assemblea de Catalunya, els partits polítics, la premsa, etc.⁵⁵ Lògicament, a mesura que passen els anys, sorgeixen més i més treballs reivindicant el paper d'alguns d'aquests actors. Així, mentre que en els primers anys de la democràcia aparegueren textos sobre els protagonistes més pròxims al centre de l'escena política (líders polítics, partits, el Rei, etc.), en els anys posteriors han anat reivindicant-se, mitjançant les diverses obres publicades, altres actors de la Transició menys visibles en el relat oficial.

Si ens referim estrictament al que hem anomenat relat *oficial* o *dominant*, cal que tinguem en compte, més que l'assaig o el treball acadèmic publicat en forma de llibre, la presència dels "protagonistes" en l'escena pública es construeix per mitjà del relat difós a la televisió en primer lloc, a la premsa i els seus col·leccionables en segon lloc, i s'acaba consolidant i certificant per mitjà de les memòries personals i de les biografies publicades abundantment. La mateixa difusió del relat sobre la Transició és el que ha condicionat, de fet, un format del relat basat en la personalització de la Transició. Per això ens sembla imprescindible dedicar un apartat d'aquest bloc de la tesi específicament a aquesta qüestió.

⁵⁵ A l'apartat bibliogràfic podeu consultar algunes referències que tracten aquests aspectes de la Transició.

4.3 La difusió del relat

Tant important com les condicions en què es fa la Transició política per a la construcció d'una memòria, són les condicions en què es difon el relat construït. De fet, la construcció d'un relat dominant, que és la idea base de la qual partim en aquesta anàlisi sobre les condicions de la construcció d'una memòria de la Transició, només és possible per la manera com aquest ha estat difós. A finals del segle XX i principis del XXI és clar que la memòria col·lectiva (cal dir pròpiament les memòries col·lectives) és un dels elements bàsics per mitjà dels quals es genera ideologia, és a dir, discurs sobre la col·lectivitat. Així, la construcció d'una memòria nacional és imprescindible per a l'existència mateixa de la idea d'un *cos nacional*, d'un *subjecte* que motivi un discurs (polític, històric, econòmic, social...) nacional. La característica més destacable de la construcció de la memòria en l'època contemporània és el concurs dels mitjans de comunicació en aquesta empresa, de tal manera que es pot afirmar que el projecte nacional, tant pensat i repensat com a fenomen històric, no esdevé un projecte realitzat del tot fins al moment en què els mitjans de comunicació el converteixen en un fenomen *banal* (tal com molt bé ha descrit Michael Billig, 1995), és a dir, absolutament omnipresent.

De la mateixa manera, les memòries col·lectives, i més si són *d'abast* nacional —i encara més si són *nacionalitzadores* com és el cas de la Transició—, constitueixen autèntics discursos dominants sobre el passat en el moment en què són transmesos pels mitjans de comunicació de masses. Fora dels mitjans de comunicació de masses hi ha altres discursos, altres memòries, contràries, oposades o divergents amb la memòria dominant, però que no podran competir mai amb el fort soroll que provoquen els mitjans de comunicació de masses, i quedaran ofegats.

No ens ha de sobtar aquesta característica nacionalitzadora de la memòria de la Transició, que podríem trobar amb qualsevol memòria nacional del passat més immediat, ja es tracti de la II Guerra Mundial a Itàlia, com del maig del 68 a França, o la caiguda del mur a Alemanya. Però cal remarcar que aquesta manera de noticiar els esdeveniments conforma un escenari nou per a la memòria, en el qual la memòria es construeix des del present, des de l'inici dels fets que es narren. Efectivament, la particularitat de la memòria de la Transició és que la seva construcció narrativa s'inicia amb la mateixa Transició, gràcies al mitjà televisiu.

4.3.1 La Transició feta des de la televisió

La Transició política espanyola podria ser definida com el moment en què la política, i els seus protagonistes, salten a les pantalles domèstiques. La democràcia espanyola neix amb una televisió com a eina fonamental de construcció de l'espai públic, i per tant de la política. Tot i l'aparició de nous rotatius i la força que té la premsa en el període de la Transició, cal considerar l'aparició de la política al mitjà televisiu com un fet que marcarà el tarannà de la mateixa política, potenciant i consolidant el lideratge de les persones per damunt dels partits mateixos i dels moviments socials. Si bé la premsa pot projectar les idees del moment i aprofundir-les, la televisió és el mitjà que permet com cap altre projectar la *ritualització* del moment. És a dir, construir icones i projectar-les arreu, a un públic que conté diferents corrents ideològics, classes socials i identitats nacionals. Tots els ciutadans veuen la mateixa televisió, i tots presencien aquesta nova forma de *ritualització* del discurs polític, mitjançant reunions i aparicions programades dels líders polítics de la Transició.

Aquest inici, però, no garanteix el format final, sinó que simplement l'accelera. És a dir, la televisió proporciona icones en forma d'imatges, que esdevenen el fil conductor d'una narrativa que anirà consolidant-se en la repetició commemorativa d'aquestes imatges-icone. Cada vegada que hi ha un motiu per a recuperar-les de l'arxiu documental, es reconstrueix una narrativa, que alhora incorporarà nous elements en funció del context del present. Per exemple, noves entrevistes als actors protagonistes de la narració, que apareixen així alhora en les imatges d'arxiu i amb una interpretació renovada del passat mitjançant l'entrevista personal. Aquesta tècnica reforça la personalització de la memòria, l'existència d'uns "protagonistes" que condueixen el fil narratiu, i proporciona la base sobre la qual s'anirà consolidant una memòria, un determinat discurs sobre el passat. Per tant, construcció i difusió del relat són aspectes difícilment distingibles en la memòria de la Transició.

La difusió-construcció televisiva del relat de la Transició té el seu punt culminant en la sèrie documental *La Transición española*, dirigida per Elías Andrés i redactada per Victoria Prego, que és emesa inicialment a la segona cadena de TVE durant el 1995, competint amb el mundial de futbol que s'emet a la primera cadena. És a dir, inicialment, no es confia en l'èxit de la mateixa sèrie, o es troba poc oportuna. Cal tenir en compte que la sèrie de Victoria Prego va estar retinguda durant quatre anys abans de ser emesa durant el període estival i, com hem dit, en competència amb el futbol (Fuentes, 1996).

Malgrat aquesta reticència dels mateixos directius televisius, potser desconfiant d'un producte que explica moltes coses, la sèrie documental tindrà un èxit aclaparador, que la convertirà en el referent visual indiscutible sobre la Transició.

“La Transición” ha arribat a sobrepassar, en alguns capítols, els 2.100.000 expectadors, amb una mitjana de 1.680.000 i una quota de pantalla del 13,4% i en algun cas del 22%, quota molt superior al *share* habitual de la cadena. (Fuentes, 1996: 50).

Es tracta d'un documental històric estructurat en 13 capítols, que van del 20 de desembre de 1973, amb l'assassinat de l'Almirall Carrero Blanco, fins al 22 de juliol de 1977, dia de la celebració conjunta de les Corts espanyoles sorgides de les eleccions que van tenir lloc el 15 de juny d'aquell any. La sèrie de Victoria Prego és el document més exhaustiu i ben produït que s'ha fet sobre la Transició. Conté el recull d'imatges més sistemàtic i emblemàtiques d'aquell període. De fet, el documental de Victoria Prego ha esdevingut el referent, tant pel que fa a les imatges com pel que fa a les personalitats que hi apareixen, de la memòria de la Transició. D'altra banda, el moment en què es projecta el documental també és important. És el moment en què la Transició forma definitivament part del passat en la mentalitat col·lectiva. El PSOE fa anys que governa a Espanya i el desplegament de l'Estat de les autonomies ja és una realitat⁵⁶ (malgrat els conflictes sobre les competències).

A més de l'èxit inicial de la sèrie, és remarcable la seva seva perdurabilitat. Posteriorment a la seva primera emissió televisiva, és divulgada en vídeo. El miler d'exemplars que s'editen es venen en dos mesos. La sèrie també es converteix en un col·leccionable del diari El País, que el distribueix per episodis amb el diari. Al cap dels anys la revista *Tiempo* tornarà a distribuir la sèrie entre els seus lectors, prova de la seva vigència i notorietat.

La Transición, programa retrospectivo emitido por primera vez en Televisión Española en 1995, es una de las series documentales de divulgación histórica que más éxito de público y crítica ha obtenido en nuestro país en los últimos años. Dicho éxito se debió no sólo a su cuidada producción o a que constituyó el primer –y hasta el momento único– esfuerzo audiovisual para rescatar, dotándolas de un sentido unitario y global, las imágenes más significativas de la Transición española hacia la democracia, sino también, como afirma Josetxo Cerdán, a la celebración televisiva que hizo del proceso de reforma política: “Cuando dicha serie llega a las pantallas, en los estertores del último mandato socialista, ya se puede constatar que existe un deseo de celebrar la Transición. Se puede concluir, por lo tanto, que los españoles tienen ganas de verse en la tele en ese momento histórico que han protagonizado y que ya dan por clausurado. La idea de haber vivido y protagonizado un acontecimiento único e irrepetible se ha consolidado socialmente: es hora de comenzar a

⁵⁶ Per a alguns, una realitat encara insòlita.

vestir ese momento de las imágenes adecuadas y para ello nada mejor que la televisión” (Cerdán, 2002, citat per Hernández, VII Congrés AHC, 2004).

El documental ofereix sense cap mena de dubte una visió positiva de la Transició. Aquest període de la història d'Espanya és presentat com el més “honros” (paraules de la mateixa Victoria Prego en una entrevista realitzada per Sira Hernández el 2001, vegeu la seva tesi doctoral). La narració adopta un to clarament èpic. Hi ha una narradora (veu en *off*) que domina el relat i que marca el guió. Els protagonistes i les imatges van apareixent seguint el fil conductor del guió marcat. Els entrevistats reforcen l'autoritat de la narradora, no la contradiuen mai. No hi ha preguntes, només les qüestions plantejades de forma retòrica per crear expectació, per reproduir la sensació d'incertesa que viuen els protagonistes en determinats moments.

La Transición no es una construcción de bloques o ladrillos que se suman, sino que es una crónica, una trenza, algo que tiene una continuidad permanente. Yo soy la narradora base y les voy cediendo la palabra, y ellos van entrando”. (Entrevista personal realizada a Victoria Prego el 12 de junio de 2001 per Sira Hernández, 2004: 17).

És a dir, el documental de Prego sobre la Transició no és una exposició de diverses visions sobre el moment històric, sinó un relat coherent, estructurat i dotat d'un missatge que recorre tot el fil narratiu. D'aquesta manera, s'exposa un relat que conté un missatge molt clar: la Transició és un procés exemplar, i, de fet, l'únic procés possible. El relat realça la capacitat dels protagonistes per conduir aquest procés, ja que els atorga capacitat de planificació, de negociació i d'execució del canvi, sempre buscant i trobant l'equilibri necessari, per salvar el procés dels perills que l'atenyen.

En síntesis, el argumento principal que sostiene la serie documental de divulgación histórica realizada por Elías Andrés y Victoria Prego es la consideración de la Transición política española como un proceso de cambio ejemplar y el único posible de forma pacífica y legal; que, además, trajo consigo la recuperación de cuatro valores principales: la democracia, la monarquía, la paz y la reconciliación de los españoles y la pluralidad histórica de España. (Hernández, 2004: 14)

Victoria Prego defineix un conjunt de protagonistes (en positiu) i un conjunt d'antagonistes de la Transició (en negatiu). Els primers són el Rei, Torcuato Fernández-Miranda, Adolfo Suárez, Felipe González i Santiago Carrillo. Els segons són Carlos Arias Navarro, el “búnker” i el terrorisme d'ETA i de l'ultradreta. El relat que construeix aquest documental és l'empresa més reeixida del que hem anomenat la personalització de la Transició. És en aquest document on es consagren els “protagonistes” de la Transició, on es certifiquen com a responsables del procés —com a autèntics herois polítics *del canvi necessari*—, que saben evitar el fracàs malgrat les dificultats, que saben trobar l'equilibri adequat perquè tiri endavant. El documental és, de fet, el relat que legitima la Transició *necessària*:

Si se hace bien, el proceso de marcha hacia una democracia se podrá ir recorriendo con mil prudencias, con mil escollos, amarrándose bien a la legalidad, pero se podrá intentar recorrer. Si la elección es equivocada, ese proceso de reforma puede quedar abortado desde el inicio y es seguro que la agitación social que va a estallar en la calle de la mano de la oposición democrática puede acabar provocando una respuesta de los duros del franquismo y desembocar en un auténtico enfrentamiento en el país. (Prego, 1995: 311)

És a dir, abans del moment de la mort de Franco, Victoria Prego ja ens ha situat en tots els pormenors dels preparatius de la Transició. Les incerteses hi són, però el camí ja està perfilat.

[després de l'atemptat contra Carrero Blanco] inmediatamente se reinsataba la serenidad política gracias al esfuerzo impuesto por el vicepresidente del Gobierno, Torcuato Fernández-Miranda, en ese momento presidente en funciones, que ya entonces tiene bien perfilada su visión de lo que debería ser el futuro de España y que se opone a los intentos de convertir lo sucedido en un episodio de sangre y fuego. (Prego, 1995: 18)

Aquest estil narratiu, amb la visió dels actors posada en el que passarà en l'escena següent, caracteritza un relat que està fet seguint una trama, un fil conductor que no perd coherència des de l'inici fins al final, com si els actors interpretessin simplement allò que els ha marcat el destí, conscients del seu paper en la història d'Espanya. Victoria Prego és molt generosa amb la perspiciàcia que suposa als "protagonistes de la Transició". Atribueix el *bon desenvolupament* de la Transició a la clarividència d'uns protagonistes, que *veuen* la Transició abans de realitzar-la.

Otros, que han vivido y trabajado dentro de las estructuras del régimen, y comparten el respeto y el apoyo a la obra realizada por Franco, consideran que el edificio político del franquismo ha de morir con él aunque el resto de su obra permanezca. Saben que está cada vez más próximo el momento en que España ha de entrar en una nueva era. Son los llamados "reformistas", hombres jóvenes en su mayoría, cachorros del franquismo que se han ido alejando de la tutoría de los viejos popes del régimen y que se disponen a trabajar por un futuro político que se acerque de alguna manera a los sistemas democráticos europeos. Respetan la obra realizada en lo social y en lo económico, pero no se sienten atados a la tarea de mantener vivo el fuego sagrado de las esencias políticas fundacionales del año treinta y seis. (Prego, 1995: 53)

Victoria Prego recull ben bé la perspectiva de la Transició dels que la van protagonitzar i descriu la seva trajectòria, però sense una visió crítica, o més ben dit, des d'una perspectiva hagiogràfica d'aquesta trajectòria. Un dels exemples és el de Pío Cabanillas, a qui se'l podria recordar com el ministre que va anunciar davant dels periodistes l'últim assassinat pel Franquisme, el mateix any 1975. En canvi, en la versió de Prego, Cabanillas ofereix una imatge ben diferent d'ell mateix, en la qual ell i el règim tenien poques coses a veure.

"elegí la cartera de Información porque me pareció el mejor sitio para trabajar. Yo iba a defender una mayor apertura política. Y a que se notara." (Prego, 1995: 73)

"Después de lo de Barcelona —confiesa Pío—, yo fui consciente de que mi situación era ya transitoria y desde ese momento hice una gestión absolutamente independiente. Aposté por

el mañana y aceleré la apertura porque me daba cuenta de que el apoyo de la gente, y no digamos de la prensa, era creciente, y de que el país iba en esa dirección.” (Prego, 1995: 144).

Prego assumeix les contradiccions de la Transició com un fet necessari, que no no es planteja als interlocutors entrevistats amb una qüestió oberta, interessant d'explorar des del punt de vista periodístic. Opta directament per *comprendre* i *justificar* aquestes contradiccions, de fet, per *normalitzar-les*. El seu paper com a narradora no és el d'indagar, preguntar o simplement plantejar les contradiccions de la Transició, sinó de reproduir el traç amb què els seus protagonistes la van dibuixar. D'aquesta manera, en mans de Victoria Prego es fa possible un relat en que Manuel Fraga esdevé no un home del règim, sinó un heroi de la Transició.

“La gran contradicción del ministro Fraga es que se ha hecho cargo de dos cometidos que son esencialmente incompatibles en ese momento político: la vicepresidencia para Asuntos Políticos, desde donde elabora los proyectos reformistas y desde donde impulsa el cambio político hacia una apertura moderada, con la consiguiente necesidad de abrir el diálogo con quienes representan a la oposición, y la cartera de Gobernación, desde la que se propone mantener el orden en la calle y, para ello, manda multar, detener o encarcelar a aquellos con quienes o se ha sentado o se tiene que sentar a dialogar de forma inminente.” (Prego, 1995: 428)

Aquest és el discurs que impregna tota la memòria *oficial*, la que s'ha transmès per la televisió pública, la que ha omplert les pàgines de col·leccionables generosament difosos pels diaris de més tirada. És, finalment, el discurs dominant en la memòria de la Transició, que es pot sintetitzar amb la idea de “si tot acaba bé, és que es va fer bé”. Per això no és estrany trobar en el documental de Victoria Prego una disculpa constant a l'estil dels primers anys de la Transició, perquè la democràcia és el producte final de la Transició, malgrat els entrebancs i les mancances inicials.

“La apertura total en la reforma del Código Penal no se ha hecho porque no se puede hacer —la situación política del momento no lo permite— de manera que los amnistiados del mes de julio que sean miembros del Partido Comunista pueden volver a la cárcel acusados de los mismos delitos que ahora se les perdonan.” (Prego, 1995: 520)

Hem dit que el documental de Victoria Prego és un relat que contribueix a la personalització de la memòria de la Transició. Efectivament, el documental indica clarament qui són els “protagonistes”, aquells que elaboren un consens, mitjançant la negociació i la gestió d'uns anys molt difícils, i que destaquen com herois per damunt dels esdeveniments, dels possibles condicionants i de les aparents contradiccions. Aquest consens no és, doncs, producte dels interessos enfrontats i de la necessitat d'un equilibri possible, sinó únicament de la bona voluntat del govern, que sempre havia volgut accontentar l'oposició, tot i que les circumstàncies sembla que li ho impedié sovint.

Cada punto hubo que negociarlo con el gobierno —recuerda Joaquín Satrústegui [de la comissió dels nou]—. Probablemente el gobierno en muchas ocasiones estaba de acuerdo con nosotros, pero no se atrevía, dadas las circunstancias, a manifestar su acuerdo. Algunos puntos no se llegaron a negociar en conversaciones y hubo necesidad de enviar el documento para que lo conociera el gobierno sin que se atreviera realmente a negociarlo. Pero nos hizo caso. Por ejemplo, nunca se atrevió a negociar el tema de las nacionalidades y regiones, se conoce que le parecía un asunto complicado (...). (Prego, 1995: 648).

Tal com explica Juan Francisco Fuentes, malgrat que es tracta aparentment d'un documental històric, la veritat és que posa més l'accent en els actors que no pas en el context històric. De manera que es reforça la idea d'una trama teixida per unes quantes persones, que són les responsables d'haver portat la democràcia a Espanya. L'ús d'entrevistes que simplement corroboren les afirmacions de la narradora, reforça aquesta imatge d'una trama sense fisures.

Malgrat tot, s'ha de dir que, durant el transcurs de la sèrie, la força narrativa del guió es va menjant, a poc a poc, l'espai dels factors més pròpiament històrics de la Transició. El documental es va decantant progressivament cap a una visió memorialística dels fets, amb tots els dubtes que planteja aquesta vella font historiogràfica, molt més grans com més exacte i fidedigne pretén ser el testimoni, com passa quan es recorden literalment converses mantingudes quinze anys enrere. Juntament al pes creixent de la memòria individual, destaca el tractament atorgat a alguns episodis estelars de la Transició, com són la detenció de Santiago Carrillo o la legalització del PCE, relatats gairebé en clau de *thriller*: entrevistes secretes, persecucions policials extrafolàries, diàlegs dignes del mateix Dashiell Hammet i moments de suspens veritablement aconseguits, com l'accidentat pas de Carrillo per la Jonquera l'any 1976. (Fuentes, 1996: 50).

Com hem explicat, el documental d'Elías Andrés i Victoria Prego té una continuïtat en el vídeo domèstic. Però també en els llibres que publica la mateixa Victoria Prego, amb els quals esdevé ella mateixa la cronista per excel·lència de la Transició. A les bones crítiques que ha rebut el documental televisiu, s'hi afegeixen els èxits de vendes dels seus llibres: *Así se hizo la Transición* (1995), *Diccionario de la Transición* (1999) i *Presidentes* (2000). De fet, aquests llibres són una ratificació del procés de personalització de la memòria de la Transició que Prego consagra en el documental televisiu. El primer llibre és l'equivalent escrit del documental audiovisual. Els altres dos són treballs específics sobre els "protagonistes de la Transició". El procés de personalització de la memòria culmina, però, en el seu darrer (de moment) llibre, *Presidentes* (2000), que recull la visió dels quatre presidents del govern espanyol que hi ha hagut des de Suárez en relació amb els 25 anys de democràcia.

És remarcable que la rapidesa i la potència amb què es difonen els discursos a través dels mitjans de comunicació poden contribuir a la construcció i a la consolidació d'un determinat discurs sobre el passat amb relativament poc temps. Tanmateix, no tots els mitjans de comunicació influeixen de la mateixa manera ni en el mateix sentit. De fet, a

l'inici de la Transició, la premsa trasllada a l'opinió pública nombrosos conflictes polítics i diferents punts de vista sobre el que ha de ser la Transició. No passa el mateix amb la televisió, que des del primer moment serà l'instrument del govern per difondre els seus punts de vista entre la població i convertir-los en la perspectiva dominant. I és de fet, gràcies a la televisió que aquest relat sobre la Transició s'ha consolidat.

Amb el pas del temps, les commemoracions, és a dir, el record institucional dels fets que han passat, deu, vint o vint-i-cinc anys enrere, esdevenen una forma de ritualització de la memòria oficial, que es projecta a les pantalles de televisió mitjançant l'emissió o la crònica dels actes institucionals expressament preparats. La televisió esdevé el mitjà memorialístic més eloqüent, gràcies a la possibilitat de reiterar les mateixes imatges una vegada i una altra en motiu de les commemoracions institucionals, o simplement en motiu de les efemèrides que es consideren noticiables. D'aquesta manera, les imatges amb les quals es recorden determinats fets del passat, poden acabar esdevenint familiars per als espectadors, fins i tot poden arribar a esdevenir referents nostàlgics d'una època de la seva vida.

Així doncs, el relat sobre la Transició confegit a la televisió és una peça fonamental de la memòria dominant, però no és l'única. Hi ha altres mitjans, com els mateixos documentals distribuïts de forma comercial, o els llibres que reproduïxen el relat emès. La televisió, doncs, no serà l'únic mitjà de difusió del relat. La premsa també té un paper important en la difusió-construcció d'aquest relat, i hi aporta elements particulars.

Els mitjans de comunicació transmeten esquemes que orienten els ciutadans en la interpretació del passat. Les pràctiques de la memòria depenen d'aquests recursos i de l'ús continuat que se'n fa. És així com s'estableix un monopoli discursiu sobre el passat que tendeix a negligir allò que és dissonant amb aquest esquema (Resina, 2000). La premsa ofereix aquesta continuïtat.

4.3.2 Col·leccionables, commemoracions i efemèrides: la Transició a la premsa

Molts diaris han participat d'aquest registre commemoratiu, aprofitant per fer reportatges en clau històrica, que han esdevingut sovint col·leccionables editats en forma de llibre. Sens dubte, el diari més implicat en aquest paper de *narrador* de la Transició ha estat el diari *El País*, nascut el 1976 de la mà d'un grup de periodistes, empresaris, així com alguns polítics que provenien del règim, encapçalats per Fraga i Areilza. *El País* va néixer

amb la voluntat explícita de promoure el canvi i explicar-lo. No és estrany, doncs, que hagi estat aquest diari el que ha emprès la publicació més ambiciosa sobre la Transició. El 1995 va sortir publicat el llibre *Memoria de la Transición*, un recull d'articles a càrrec d'intel·lectuals i historiadors que el diari havia anat publicant. La resta de la premsa s'ha sumat a aquest registre commemoratiu. *El Periódico* va promoure també un llibre, amb títol explícit de *Desatado y bien desatado. Diez años sin Franco* (1985). *El Mundo* va publicar entre 1995 i 1996 un llibre sota el títol de *Historia de la democracia (1973-1995)*. També hi ha l'especial de l'*Avui*, publicat en commemoració de la mort de Franco, el 19 de novembre de l'any 2000, amb el títol de *25 anys de pau*.

De fet, els reportatges especials han estat ben habituals a la premsa espanyola i catalana des de la mort del dictador. Periòdicament, i quan les efemèrides s'ho valen, els diaris han publicat reportatges especials per recordar el que ha estat la dictadura, la Transició, o per remarcar els canvis que ha comportat la democràcia. Així, si l'*Avui*, commemorava la mort de Franco, *El Periódico* publicava un número especial el 15 de juny del 2002 en motiu dels "25 anys de democràcia". La diferència no és casual, si tenim en compte la tendència política de tots dos diaris, el fet que el primer destaquí la fi de la dictadura i el segon destaquí l'inici de la democràcia. Ja que mentre la línia editorial de l'*Avui* té en compte aquells aspectes que no es van resoldre en la Transició, la línia editorial d'*El Periódico* s'adhereix amb més entusiasme als èxits d'aquest període de la política espanyola.

Hi ha alguns estudis que, tot i que no esgoten les possibilitats d'anàlisi, descriuen la situació de la premsa durant la Transició i la relació entre premsa i política. Per conèixer les interioritats del periodisme a Catalunya, és especialment recomanable el treball de Huertas Clavería (2005): *El Plat de lleties. Periodisme i Transició a Catalunya (1975-1985)*. També són importants algunes de les aportacions fetes en el VII Congrés de l'Associació d'Historiadors de la Comunicació, convocat sota amb el tema "25 anys de llibertat d'expressió". Sota aquest paraigües s'hi van presentar diverses comunicacions sobre el tractament informatiu del canvi cap a la democràcia per part de diversos rotatius. Així, podem tenir referències concretes del tipus d'informació que transmeten diaris com *El País*, *Mundo Diario*, *La Vanguardia*, *El Alcázar* o *El Imparcial*. Un altre document que ens informa del paper de la premsa durant la Transició és el llibre publicat per Aracil, Mayayo i Segura (2004): *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya. Els mitjans de comunicació*. Així com el capítol de Gómez-Mompart, "El paper dels mitjans de comunicació", al llibre coordinat per Rovira i Vázquez (2004): *Polítiques de la memòria. La Transició a Catalunya*.

Tenint en compte com els condicionants de la Transició afecten també el desenvolupament posterior de la memòria de la Transició, és lògic pensar que hi ha una certa relació entre el que fa la premsa durant la Transició i el tipus de memòria que difon sobre la Transició. Per dir-ho d'una forma resumida, la premsa viu un període d'or durant el període de la Transició, en què es combina la continuïtat de la censura i la repressió contra la llibertat informativa, amb una clara conquesta progressiva de la llibertat d'informació. Tanmateix, aquesta llibertat d'informació no només té els límits que imposa una legalitat no reformada, sinó que assumeix els límits imposats pel mateix procés polític. És a dir, no es parla del Franquisme per denunciar-ne els crims, no s'assenyalen els afins al règim franquista i no es critiquen les figures més rellevants de la Transició: el Rei, Adolfo Suárez, etc. La premsa, doncs, assumeix la seva funció d'acompanyar el canvi polític, des de la "responsabilitat", és a dir, sense qüestionar-ne les bases per no posar-lo en perill.

Aquesta percepció del paper de la premsa és compartida per diversos investigadors i és apuntada gairebé unànimament pels participants al VII Congrés de l'Associació d'Historiadors de la Comunicació que hem esmentat. Així, tal com expressa a continuació Jordi Rodríguez (2004), per damunt de les tensions i de la diversitat de punts de vista que es transmeten a les pàgines periodístiques, hi ha elements que no es qüestionen.

Si bien la Transición fue un periodo de tensiones y enfrentamientos entre prensa y poder político, también es cierto que existió un acuerdo implícito pero sustancial entre las dos instancias para sacar adelante un régimen democrático, que entonces se estaba configurando y que exigía un apoyo mutuo. La mayoría de la publicaciones apoyaron opciones reformistas, sin ruptura, aislando las tendencias extremas. La prensa se convirtió en un elemento estabilizador, en un actor colectivo que contribuyó de manera decisiva a la Transición. La mayoría de los periodistas también percibieron, con sus respectivos matices, la necesidad de realizar esa labor integradora. Así, y tomada en su conjunto, la prensa diaria mantuvo un discurso compartido acerca de los principales objetivos del cambio político: un sistema democrático basado en la devolución de la soberanía al pueblo y la recuperación de las principales libertades públicas, mediante la reconciliación y la superación del pasado. (Barrera-Nogué, 2004: 17)

Pel que fa a la memòria del paper de la premsa durant la Transició, hem d'advertir que possiblement hi ha un excés d'insistència en els canvis que es van produir, que amaga la continuïtat en general de l'estil de periodisme que s'havia imposat fins aleshores. Cal recordar que *La Vanguardia* no canvia la seva capçalera "franquista", *La Vanguardia Española*, fins l'any 1977, quan el procés electoral confirma el procés de canvi cap a la democràcia. És veritat que el panorama periodístic canvia moltíssim en pocs anys, però de tots els projectes que semblava que havien de renovar per sempre el ventall de mitjans d'informació, en queden pocs.

A diferència de la televisió, la premsa està en condicions d'oferir un relat més plural, més diversificat i més ampli de la Transició. Al costat d'una fotografia sempre hi ha un text nou, un titular nou, que destaca tant com la fotografia. Però la premsa, que havia estat un espai d'enfrontament de posicions polítiques a l'inici de la Transició, acaba adoptant també el discurs dominant en relació a la memòria de la Transició. És a dir, la premsa no oferirà un relat contrari, sinó només una mica més plural, més proper, més complet, també més personal i subjectiu, i alhora més sentimental, més nostàlgic. Especialment, per mitjà dels col·leccionables.

La Vanguardia siguió siendo, en lo básico, un diario gubernamental, es decir, de apoyo básico –aunque no incondicional– a las medidas de los distintos gobiernos de Arias Navarro primero, Adolfo Suárez después y Leopoldo Calvo-Sotelo posteriormente. Esta tendencia se vio corroborada por el apoyo mostrado, en el ámbito catalán, a Josep Tarradellas y al vencedor de las primeras elecciones autonómicas en 1980, el convergente Jordi Pujol, a quien se dedicó un editorial expresivamente titulado “Victoria de la Cataluña reflexiva”. (Rodríguez, 2004)

És evident que el tractament informatiu canvia (per alguns evoluciona), però no hi ha una ruptura clara en els estils informatius, i menys encara en els prioritats informatives. De la mateixa manera que en la televisió es construeix la imatge dels “protagonistes” de la Transició, la premsa, malgrat la seva aparent diversificació en les informacions i les entrevistes, traça la imatge d'unes figures centrals. Com exemple, la portada que *La Vanguardia* dedica el 21 de novembre de 1976 al Rei. A tota pàgina i en color. En un requadre petit hi figura el següent text:

“Con ocasión de conmemorarse mañana el primer aniversario de la proclamación de don Juan Carlos I como Rey de España, La Vanguardia cree ser consecuente con la irrenunciable vocación progresiva y liberal que declara desde su cabecera casi centenaria, complementando la serena majestad de la efigie del Rey que ofrecemos en esta portada, con la sencilla humanidad y el entrañable valor periodístico del reportaje fotográfico que hallará el lector en la página 3 de este número.” (*La Vanguardia*, 21/11/1976)

El dia anterior, el 20 de novembre de 1976, la fotografia que ocupava tota la portada era del Valle de los Caídos, on se celebrava una missa fúnebre en honor al dictador. I sobreposada a la fotografia, les últimes notes escrites a mà del mateix Franco. Com si la Transició mateixa fos el seu llegat.

En els grans titulars, en els traços gruixuts, el dibuix de la Transició reflectida a la premsa no difereix gaire, doncs, de la que els ciutadans van poder veure a la televisió, fora d'alguns diaris. Podem suposar, a més, que l'enfocament dels moments informatius rellevants són avançats en aquell moment per la televisió: primer aniversari de la mort de Franco, Llei de Reforma política, pactes de la Moncloa, convocatòria d'eleccions, etc. De la mateixa manera, el tractament dels “protagonistes” de la Transició és *lleial* per part de

la premsa. Però més enllà d'aquesta fidelitat al procés que mostra l'actitud de la premsa en relació amb la Transició, però, les característiques del mitjà afavoreixen l'aparició d'altres informacions. La premsa ofereix espais perifèrics que informen de la diversitat d'opcions polítiques, o de les manifestacions que es produeixen malgrat la prohibició del govern, o les entrevistes a diverses personalitats no tan destacades de la política. No hi ha dubte, que la premsa juga un paper important en l'emergència d'una nova classe política, especialment en el cas de la classe política catalana, que no té com a marc d'acció la política i la televisió estatal. D'aquesta manera, malgrat que la llibertat de premsa no s'institueix del tot fins a la Constitució del 1978, Joan Oliver afirma que:

“El 1975 hi havia prou llibertat d'informació en la nova premsa catalana (no en els diaris del *Movimiento* i en *La Vanguardia Española*). Els líders polítics de l'oposició, il·legal, hi sortien diàriament expressant les seves opinions. Fins i tot es va publicar alguna enquesta de valoració dels líders polítics.” (Oliver, 2000: 45).

Aquest element diferencial també es manifesta en els documents memorialístics que produeix la premsa. Efectivament, la premsa de Barcelona anirà rememorant la Transició a partir de diferents formats: la notícia, el reportatge, els suplementos especials i els col·leccionables. Podem definir aquests documents com els continuadors d'un relat construït i reconstruït, com dèiem, des de la mateixa Transició. La televisió en dibuixarà les grans traces, però la premsa hi afegirà una reelaboració del relat, afegint-hi una perspectiva personal per part dels líders d'opinió actuals que la *van viure*, com també el punt de vista dels experts. Per tant, els documents memorialístics de la premsa ofereixen espai a altres “protagonistes” més discrets de la Transició, un espai que aprofiten per relatar les vivències personals vinculades a aquell moment. La premsa és l'espai de la memòria en clau personal.

Efectivament, el document periodístic sobre la Transició també té la capacitat d'actualitzar la història, d'ubicar-la en el temps present, de reproduir com els actors viuen una commemoració, una efemèride, una celebració del passat (“Què feia jo el dia que...”). Per mitjà de la notícia podem saber, per exemple, que encara hi ha “nostàlgics” del Franquisme, que commemoren el 20-N manifestant-se al Valle de los Caídos, a la Plaza de Oriente de Madrid o a la Plaça dels Països Catalans (paradoxes de la nomenclatura) de Barcelona.

En qualsevol cas, la premsa barcelonina participa d'aquesta *necessitat* d'una memòria de la Transició com a moment fundacional del sistema polític actual, d'aquest *abús de la memòria* (en paraules de Todorov). És a dir, un retorn recurrent a la Transició en dates assenyalades. La premsa participa d'aquesta funció commemorativa que és

institucionalitzada des del naixement de la *nova democràcia espanyola*. Ja hem esmentat alguns dels col·leccionables o que es van editar des d'algunes capçaleres, com *El País* o *Cambio 16*. En les capçaleres editades a Barcelona, també trobem aquest tipus de reportatges o suplementos especials. Per bé que durant els primers anys, el que trobem sobretot són reportatges sobre la commemoració celebrada institucionalment, amb algun article o comentari d'expert afegit. Més endavant, cap als anys noranta, coincidint amb els vint, vint-i-cinc o trenta anys d'allò que es commemora, és quan abunden més els suplementos especials. Malgrat que els primers es produeixen són del 1985, com el que edita el diari *El Periódico*, amb un volum especial que surt amb el títol "*Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado.*"

Per la seva banda, *La Vanguardia* també edita un reportatge especial als deu anys de la mort de Franco, el 20 de novembre de 1985: "A los diez años de la muerte de Franco". Es tracta d'un informe especial amb 8 pàgines i requadre a la portada. En el desè aniversari de les primeres eleccions, també es fa un reportatge especial, però ni molt menys tan extens en pàgines. Totes aquestes efemèrides, els 10 anys de la Constitució, els 15 anys de les primeres eleccions, els 20 anys de la mort de Franco, són commemorades amb reportatges i pàgines especials dins de la secció de Política de *La Vanguardia*. Els suplementos especials comencen a aparèixer als anys noranta, coincidint amb l'aparició de la "Revista" i altres suplementos dominicals del diari. Així, el 31 de juliol de 1994, *La Vanguardia* publica un reportatge a la Revista titulat "La historia humana de la Transición", que té com a protagonistes Santiago Carrillo i Rodolfo Martín Villa.

Com exemple d'aquest recorregut memorialístic, podem fer un repàs de les edicions de *La Vanguardia*, la qual cosa ens permet veure l'evolució d'aquest record de la Transició al llarg dels anys⁵⁷.

- 21 de novembre de 1976. Portada amb la referència a la commemoració de la mort de Franco. Hi apareixen els monarques, els concentrats a la Plaza de Oriente amb braç alçat i la duquesa de Franco. També una notícia sobre la transformació democràtica. Pàg. 6: "El 20 de noviembre en toda España".

⁵⁷ *La Vanguardia* ha posat tota la seva hemeroteca digitalitzada i consultable a internet, amb accés lliure. Això és una raresa en el món periodístic, i una eina magnífica per a l'anàlisi i la interpretació. Malgrat que coneixem altres monogràfics i reportatges especials, no creiem que calgui fer aquí un repàs exhaustiu de tot el que s'ha publicat sobre la Transició, la qual cosa ens portaria molt més enllà dels objectius d'aquest apartat, i ens desviaria del nostre objecte d'anàlisi.

- 20 de novembre de 1985. “A los diez años de la muerte de Franco”. Informe especial de 8 pàgines i requadre a la portada.
- 6 de desembre de 1988. “En el X aniversario de la Constitución”. Hi escriuen Miguel Herrero R. De Miñón i Miquel Roca.
- 23 d’abril de 1989. Debat sobre “El Plan de Estabilización treinta años después”. 3 pàgines.
- 1995. “Veinte años en libertad” Diumenge, 19 de novembre de 1995
- 15 de juny de 1997. Especial 15-J, amb el títol “España ama Suárez”.
- 6 de desembre de 1998. Enquesta sobre l’adhesió dels espanyols a la Constitució. A la portada i a les pàgines 14-16.
- Diumenge 12 de novembre de 2000. “Los ojos de la Transición”
- 1 de juny de 2005. “Las olvidadas víctimas del franquismo.”, al suplement del diumenge.
- 16 de novembre de 2005. “Y Franco se murió”, al suplement del diumenge.
- 20 de novembre de 2005. “Diccionario del postfranquismo”. Al suplement del diumenge.
- 6 del 12 de 2006. “La inTransición”. Al suplement del diumenge.

Amb aquest repàs a les referències commemoratives d’un sol diari, podem observar que es passa de la notícia, a l’elaboració de reportatges especials, i finalment a la publicació d’aquests en revistes o suplementos especials. Pel que fa al discurs, si els primers anys es fa referència a l’assoliment de la democràcia, i al paper del Rei; en els darrers anys, com es pot entreveure en els titulars, hi ha una posició més crítica respecte al que va ser la Transició.

El Periódico, el diari de més tirada a Catalunya juntament amb La Vanguardia, també ha prodigat els reportatges commemoratius. Així, després del 1985, en què apareix el volum especial “Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado”, del 9 al 15 de juny de 1997, *El Periódico de la semana* publica un reportatge de 8 pàgines amb el títol a portada “*El día que estrenamos la democracia*”. I més endavant, el 15 de juny de 2002 publica el reportatge “*25 años de democracia*”, a la secció “*Tema del día*”, amb 8 pàgines. Els protagonistes del reportatge són els “pares de la constitució”.

Però segurament, el que ha tingut més repercussió de tots aquests documents, és el que el diari *El País* va publicar com a col·lecció. Aquesta col·lecció d’articles conté l’aportació de setanta autors de diversos perfils, d’experts i de personalitats que van viure la Transició, així com una vintena d’entrevistes realitzades a “protagonistes” de la

Transició. L'èxit de la col·lecció va ser notable, i els seus responsables van decidir imprimir-la com a llibre el 1996. Els coordinadors del contingut d'aquesta *Memoria de la Transición* foren els historiadors Santos Juliá, Javier Pradera i Joaquín Prieto. El període que tracta va del 1973 al 1986, des de l'atemptat contra Carrero Blanco fins a l'ingrés de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea.⁵⁸

Tots aquests documents constitueixen un reforç a la consolidació d'un relat que s'ha anat construint al llarg del temps i que té el seu origen en el mateix desenvolupament de la Transició. Al llarg dels anys, l'aparició de notícies, reportatges, suplementos especials, etc., va teixint la continuació d'aquest relat que hem anomenat *oficial* i que té diverses característiques repetides en tots els documents que inspira: la Transició com a moment fundacional de la democràcia, el consens i l'esperit democràtic de la Transició, la personalització de la Transició en uns quants protagonistes. Allò que és característic pròpiament de la premsa, són les entrevistes que donen continuïtat, no solament al relat, sinó a les persones. Les entrevistes mostren la continuïtat dels líders polítics; mostren els protagonistes de la Transició en actiu. La commemoració històrica pren així caràcter d'homenatge, de biografia autoritzada, de crònica consensuada. Perquè els que són motiu de la commemoració, de la crònica o de la biografia estan presents personalment en aquests treballs de memòria. En aquest context, el discurs sobre el passat sempre ha de recórrer a la perspectiva del present, perquè els "protagonistes" de la Transició sempre estan disponibles. El relat, doncs, té continuació per boca d'ells mateixos. En el relat periodístic de la Transició la memòria és, per damunt de tot, una experiència personal.

4.3.3 Les memòries personals com a pòsit de veritat

Les memòries personals, els documents biogràfics, no només formen part de la literatura memorialística sobre la Transició, sinó que constitueixen l'epicentre des de les quals es construeix el discurs públic sobre aquest període. Sense negligir el paper dels mitjans de

⁵⁸ Els entrevistats en aquesta sèrie col·leccionable són: Laureano López Rodó, Santiago Carrillo, Gonzalo Fernández de la Mora, Alfonso Osorio, Manuel Fraga, Miguel Primo de Rivera, Rodolfo Martín Villa, Fernando Abril Martorell, Alfonso Guerra, Enrique Fuentes Quintana, Mario Onaindía, Xabier Arzalluz, Miquel Roca i Junyent, Alberto Oliart, Julio Anguita, Javier Solana, Carlos Garaikoetxea, Adolfo Suárez, Alfonso Armada, Leopoldo Calvo Sotelo, Felipe González, Carlos Solchaga, Juan María Bandrés, Jaime García Añoveros, Nicolás Rendoco, Fernando Morán, Jordi Pujol i Manuel Gutiérrez Mellado.

comunicació, al qual ens en hem referit suara, les narracions personals publicades constitueixen peces fonamentals en la construcció de l'escenari públic on es desenvolupa la memòria de la Transició.

L'escriptura d'autobiografies i memòries, com un dels llocs privilegiats d'enunciació dels "personatges-personalitats" que van "protagonitzar" el procés de Transició, ha estat determinant en la creació d'una memòria d'aquest període i d'aquest procés. Aquest efecte no ha estat degut tant a la importància de les declaracions o revelacions que s'hi puguin trobar al textos sinó, sobretot, per col·laborar de forma determinant en la producció d'un marc i unes claus d'interpretació d'aquest passat.

Una de les coses que sobta en analitzar la publicació de memòries que tracten de la Transició és precisament la rapidesa amb què apareixen publicades, respecte del període narrat. Si es fan càlculs, vist amb la perspectiva del temps, sorprèn enormement el fet que fins al 1981 ja s'han publicat 18 textos que parlen d'aquest període de la Transició en clau personal. No tots els autors s'hi refereixen exactament de la mateixa manera, però és clar que tots ofereixen "testimoni" dels fets polítics i de govern en els quals han participat.

De fet, moltes editorials han volgut aprofitar la notorietat d'aquest període històric, el seu poder evocador en les generacions que la van viure, però també en les posteriors, per editar periòdicament cròniques o relats sobre el que va significar aquell període de canvi. És el cas de llibres de l'editorial Plaza & Janés, que inclouen títols com *Diez años en la vida de los españoles* (1986), *El año que murió Franco* (1985), o el més conegut de tots *Así se hizo la Transición* (1995) de Victoria Prego.

Però l'editorial que sens dubte ha explotat la qüestió de la Transició com a matèria primera dels seus llibres és Planeta. Tant Plaza & Janés com Planeta, totes dues de Barcelona, tenen col·leccions de llibres de memòries molt centrades en polítics que van ser protagonistes de primera fila o de segona fila de la Transició. Per a Plaza & Janés és la col·lecció *Así fue*, que inclou 35 llibres. Per a Planeta, és la col·lecció *Espejo de España*, que es va iniciar el 1972 amb un premi que portava el mateix nom, amb més de 100 títols publicats. A més a més, però, aquestes editorials han publicat nombrosos llibres de caràcter històric-periodístic sobre la qüestió. En el cas de Planeta, podem afirmar que supera qualsevol altra editorial en aquesta temàtica. Hi trobem textos d'autors de tendències polítiques ben diverses i fins i tot oposades. Així, al costat del llibre del periodista d'esquerres Vázquez Montalbán, *Crónica sentimental de la Transición* (1985), podem trobar el llibre del periodista de tendència dretana i espanyolista Vizcaíno Casas, *1975, el año en que Franco murió* (1992), o del periodista catalanista Joan Oliver, *El 20-N a Catalunya. Els catalans i els últims dies del Franquisme* (2000).

Moltes de les publicacions que s'han fet sobre la Transició tenen una vocació commemorativa. Participen d'aquesta vocació evidentment fundacions dels partits polítics i altres institucions dedicades a la divulgació ideològica. És el cas, per exemple, del llibre de la Fundación Largo Caballero *1977. El año que volvimos a ser libres* (1997). També hi ha editorials que han publicat llibres purament de divulgació, llibres que no tenen un autor concret, sinó que constitueixen una mena de material enciclopèdic que vol donar a conèixer els fets més rellevants de la Transició. És el cas, per exemple, de l'Editorial Gredos, amb el llibre *Los años de la Transición* (1991), o de l'editorial Labor (1992), amb el llibre *Transición y democracia. 1975-1985*.

Però qui més ha contribuït a la divulgació de la crònica memorialística de la Transició ha estat la premsa, no només per mitjà dels reportatges, sinó també per mitjà d'edicions de llibres. *Historia de la Transición* (1983), de Cambio 16 fou un dels primers documents d'aquestes característiques. D'altra banda, un dels llibres més divulgats, fins i tot reeditat, és el que va confeccionar el diari *El País* a partir del col·leccionable *Memoria de la Transición*, que, com ja hem dit, va esdevenir llibre editat com a tal el 1996 juntament amb Taurus. Aquest document, que conté aportacions de molt diverses personalitats intel·lectuals i polítiques, és dels més consultats fins al moment.

En el discurs que va fer, durant l'acte de commemoració dels 25 anys del 15/06/77, al Congrés de Diputats, Álvarez de Miranda reclamava per als protagonistes de la Transició la responsabilitat de transmetre la memòria com història. La Transició ja és història, va dir, però és responsabilitat dels que foren escollits per transmetre la memòria... Per ell, les "catacumbes de la Transició" és on alguns homes van somniar i idear la Transició.

En aquest missatge hi ha concentrat el sentit que s'atorga a les memòries personals escrites pels líders polítics de la Transició. En primer lloc, la necessitat d'atorgar-se o reivindicar el protagonisme. En segon lloc, la voluntat d'afirmar-se com a testimonis veritables de la Transició. Si abans afirmàvem que la televisió va construir la imatge d'uns protagonistes, i la premsa va contribuir a subjectivar i personalitzar la memòria de la Transició, podem dir que les memòries personals esdevenen l'apropiació personal definitiva del relat dominant.

Durant la mateixa Transició apareixen nombroses memòries personals i autobiografies que relaten el paper dels seus autors o protagonistes durant la Transició o els últims anys del Franquisme. Tal com diu Vidal-Beneyto (1981), la mort de Franco representa l'inici de l'aparició d'aquestes autobiografies.

A partir de la muerte del general Franco, la vida y hazañas de los (nuevos y viejos) actores del nuevo curso político invaden nuestras librerías. En un primer momento, en forma de relatos biográficos de empleo y consumo electorales. Luego, siguiendo la pauta de las

autoreconstruccions (de diván y/o de tribuna) histórico-personales, que Saint-Simon convertió en obra maestra, y con las que parece que nos amenazan todos y cada uno de los grandes y pequeños agentes de la vida pública española de hoy.

A su respecto, conviene distinguir entre Memorias de apología y Memorias de postulación. Las primeras, cuya sola enunciación da razón de su contenido, han florecido últimamente de la mano de Laureano López Rodó, José María Areilza, Manuel Fraga, etcétera. Las segundas, con más voluntad de futuro, han sido ilustradas por libros como *Eurocomunismo y Estado* de Carrillo, *La España mediocrática* de Lasuén y ahora *La España necesaria* de Fernández Ordóñez. (Vidal Beneyto, 1981: 89)

En un primer moment, podem pensar que la necessitat de publicar les pròpies memòries té a veure amb la necessitat de postular-se i reivindicar-se no pas precisament en el passat, sinó en el futur. En aquest sentit, recórrer al passat és una simple estratègia per reivindicar-se com actor polític en el present. Algunes d'aquestes memòries estan escrites més pensant en el futur immediat que no pas pensades com a testimoni d'una època història. De fet, algunes de les primeres memòries que apareixen publicades (ja al 1976) fan referència al paper polític dels seus protagonistes (*Diario de un ministro de la monarquía*, per exemple, de José María Areilza). D'altres, com diu Vidal Beneyto, serveixen per postular la incidència del protagonista en l'escenari polític que es perfila (com *Eurocomunismo y Estado* de Carrillo). No hi ha dubte, que aquest tipus de literatura té un paper en el camp polític mateix, i que no té pròpiament una funció memorialística. Més endavant, però, quedaran com a testimonis del protagonisme d'uns determinats personatges en aquest període històric que és la Transició. I també apareixen noves versions memorialístiques, més pensades per a donar testimoni, com reclamava Álvarez de Miranda, i oferir una interpretació personal de la Transició. D'aquesta manera, en les memòries, biografies i autobiografies es completa aquest procés de personalització de la Transició que hem apuntat.

Aquesta personalització es construeix en tres espais. A través del relat televisiu de la Transició, per mitjà del testimoni periodístic (entrevista i article en primer persona), i finalment per mitjà de les autobiografies i memòries. En aquests tres espais, la personalització del relat de la Transició es basa en el supòsit que els fets relatats tenen uns protagonistes, uns subjectes. Però aquest subjectivació no es queda aquí, perquè el segon supòsit és que la *veritat* dels fets rau en la versió subjectiva, personal, d'aquests fets.

Aquest ús de la memòria personal és ben interessant per a qualsevol reconstrucció del passat recent. De fet, seria absurd no utilitzar les *fonts directes*, si es pot fer. Tanmateix, és discutible la seva validesa des del punt de vista de la recerca històrica. Com a recurs periodístic i comercial del món editorial, el fet que unes personalitats notòriament conegudes, puguin *representar* el passat col·lectiu, encarnar-lo i reiterar-lo tantes

vegades com faci falta en nous documents i noves efemèrides, és inigualable. Des del punt de vista de la investigació històrica, en canvi, cal una bona dosi de distància epistemològica per prendre's seriosament la versió de la Transició que en fan els seus "protagonistes" com el referent sobre el qual es pot construir l'anàlisi històrica d'aquell període. Algú podria confondre aquesta presència abundant del testimoni en primera persona amb l'èxit contemporani de les metodologies basades en el mètode biogràfic.

Més aviat hem de pensar que, en el cas de la Transició, aquesta abundància de recursos autobiogràfics i de testimonis en primera persona sorgeix del mateix protagonisme construït en el relat dominant, sobreafegit al protagonisme exercit durant la Transició, a través dels mitjans de comunicació, de la nova classe política. En el moment en què el camp de joc polític s'està definint, els que es postulen com actors centrals d'aquest camp de joc, i sobretot, els que hi tenen una centralitat més dubtosa, no dubten a utilitzar el recurs de la biografia personal com un envit que tenen a la seva mà. Així, des de l'any 1975 són nombrosíssimes les autobiografies i memòries de personatges polítics que apareixen i que tenen com a finalitat explicar la Transició o dedicar-li una part de les memòries. Cal pensar que alguns líders polítics han escrit fins i tot més d'unes memòries, com ara José M^a Areilza, Santiago Carrillo, Emilio Attard, Alfonso Osorio. Que els principals actors d'aquest drama siguin els que menys utilitzen aquest recurs en primera persona (Adolfo Suárez, Felipe González) no ens ha d'estranyar. Precisament, la seva centralitat en el camp de joc els fa innecessari presentar aquest envit. La seva presència a la televisió és aclaparadora, el seu protagonisme indiscutible, la seva postulació per mitjà d'una autobiografia o d'unes memòries polítiques, innecessària.

En canvi, per a algunes personalitats polítiques sorgides de l'anomenat *reformisme* franquista tindran en aquest recurs una manera de fer-se valer com a membres d'aquest col·lectiu de protagonistes de la Transició. Juan Pablo Fusi (1979) ha dit ha dit que els dirigents del Franquisme, en comptes d'anar a la presó o ser jutjats, es van dedicar a publicar les seves memòries. En el pròxim capítol analitzarem a fons conjunt de memòries, així com les característiques d'un gènere que fa una aportació molt rellevant a la memòria de la Transició. En el darrer capítol analitzarem aquest conjunt de textos i abordarem les seves característiques.

5. Les memòries personals sobre la Transició. Una proposta d'anàlisi

Ningún investigador productivo puede dudar en el fondo de que la limpieza metodológica es, sin duda, ineludible en la ciencia, pero que la aplicación de los métodos habituales es menos constitutiva de la esencia de cualquier investigación que el hallazgo de otros nuevos —y, por detrás de ellos, la fantasía creador del investigador—. 641-642
Hans-Georg Gadamer

Fins ara hem desenvolupat el nostre plantejament teòric sobre la construcció de la memòria de la Transició política espanyola. Hem vist com des de les ciències socials i humanes hi ha diverses aportacions teòriques que ens permeten descobrir la memòria com a fet social. Hem desenvolupat en el pla teòric el concepte de memòria com a *relat*, com a estructura narrativa que vehicula els fets, els atorga sentit i fins i tot els construeix en tant que elements de significació social. La memòria és, doncs, una forma d'acció social. Una manera de construir una representació sobre el passat que trasllada a aquest passat les estructures de significació que rauen en el subconscient col·lectiu. És a dir, que queden fixades com institucionals socials⁵⁹. Hem aplicat aquesta premissa teòrica sobre la construcció de la memòria col·lectiva a les característiques de la construcció d'un relat particularment important des del punt de vista de la seva referencialitat social, a saber, la Transició a la democràcia a Espanya.

Hem mirat d'explicar les característiques que fan del relat sobre la Transició espanyola un acció memorialística particularment interessant com objecte d'estudi: l'existència d'un relat dominant que estructura els fets d'una manera molt clara, i que pren característiques

⁵⁹ Aquí utilitzem el concepte d'institució social tal com el defineixen Berger i Luckmann a *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder, 1984.

d'una interpretació oficial, és a dir, formalment institucionalitzada per mitjà de les estructures representatives del poder polític. Un relat que es construeix des de la mateixa Transició, durant la mateixa Transició i en els anys immediatament posteriors. Un relat que arriba a popularitzar-se gràcies a l'ús (novedós aleshores) dels mitjans de comunicació de masses, especialment de la televisió. I que es perllonga per mitjà dels retorns periòdics al record d'una *època gloriosa*, per iniciativa institucional, dels mitjans de comunicació i de les memòries i autobiografies sobre els que s'han considerat i es consideren protagonistes⁶⁰ d'aquell procés històric.

Si el relat de la Transició política és la memòria institucionalitzada del naixement de la democràcia actual a Espanya —implícitament de la democràcia *tout court*— és en part a conseqüència dels mateixos oblits que incorpora la memòria de la Transició. Perquè en aquest *naixement* no hi apareix el referent de cap període democràtic anterior, sinó precisament les herències (en molts sentits) de la mateixa dictadura franquista. Aquesta és la paradoxa del relat, i que cal tenir present per entendre què explica i què no explica el relat dominant de la Transició. Però, de fet, més que el context problemàtic en què té lloc la Transició política, el relat de la Transició s'estructura a partir dels *seus protagonistes*.

La memòria dominant de la Transició es construeix sobre un relat que té el seu fil d'Ariadna en l'acció d'aquests "protagonistes". Per això cal entendre la construcció de la memòria de la Transició política com una forma de "personalització de la memòria col·lectiva", que no deixa d'esdevenir una forma de desapropiació de la memòria d'aquells altres possibles protagonistes del moment. En qualsevol cas, el relat dominant de la Transició consagra uns protagonistes, que assumiran aquest rol subjectivament des del començament de la Transició i que l'interioritzaran, tal com s'intueix ja en els aspectes que hem analitzat fins ara.

El paper dels mitjans de comunicació i la seva intervenció en la configuració de l'escena política és un dels factors més rellevants que expliquen aquesta personalització del relat. Alhora, la participació de l'oposició democràtica a la dictadura en aquesta construcció d'una memòria col·lectiva basada en l'acció de les elits polítiques i en els seus acords, és sens dubte un dels factors que explica el paper d'aquesta oposició en relació amb les

⁶⁰ Al llibre de Victoria Prego, *Diccionario de la Transición* (Plaza & Janés, 1999), hi apareixen 67 noms de persones que en són protagonistes. El subtítol del llibre diu que es tracta dels que la van fer possible i dels que van provar d'impedir-la. D'entrada no quedar clar qui és cadascú. Podem suposar que els que van intentar impedir-la són els militars Armada i Tejero, per exemple.

altres memòries, referides a la mateixa dictadura i a la Segona República. La debilitat de les altres memòries de la història política espanyola recent és notòria i no es pot entendre sense tenir en compte el paper d'aquesta oposició democràtica durant la Transició. La mateixa memòria de la Transició és un acte compartit per tota l'elit política, sense dissensos importants. Això és el que voldrem analitzar, almenys, a partir de les memòries personals dels protagonistes. De fet, malgrat que en l'actualitat apareixen contrarelats amb una notorietat important, no es pot dir que hagin aconseguit entel·lar la força del relat dominant sobre la Transició. I encara menys, que hagin aconseguit posar en qüestió el paper d'aquests protagonistes. Les memòries, com veurem, són la conseqüència i la manifestació més visible d'aquesta notorietat dels "protagonistes" de la Transició.

5.1 La Transició (1975-2000) com a construcció autobiogràfica

És difícil obtenir una relació completa dels textos autobiogràfics escrits al voltant de la Transició. Any rere any apareixen noves publicacions que van engruixint el volum d'aquest conjunt de textos. Tanmateix, una anàlisi exhaustiva a les bases de dades bibliogràfiques existents, ens en permet oferir un panorama força complet. Així doncs, s'ha realitzat un llistat dels textos a partir de diversos catàlegs: ISBN, Biblioteques Universitàries de Catalunya, Biblioteca Nacional espanyola i col·leccions de les principals editorials que publiquen obres biogràfiques. Tot i així, com hem dit, no estem en disposició d'afirmar que la base de dades creada sigui absolutament completa.

D'entre un conjunt de 547 textos consultats que tracten sobre la Transició política, hi hem trobat més d'un centenar escrits en clau de memòries personals, dels quals 96 són memòries personals de personatges polítics que van tenir algun tipus de protagonisme durant la Transició: diputats, senadors, presidents de govern, presidents de parlament, redactors de la Constitució, redactors de l'Estatut, militars, jutges, etc.

En aquest conjunt hem descartat les biografies —és a dir, els textos escrits per “altres” i no en primera persona—, que farien engruixir considerablement aquesta xifra de 96 títols. Hem considerat, doncs, només aquells textos en què l'autor explica la Transició en clau personal, bé com a conjunt únic de fets, bé com una part significativa de la seva autobiografia. Com veurem més endavant, en el conjunt es troben diferents estils i gèneres literaris: memòries, autobiografies, cròniques, dietaris...

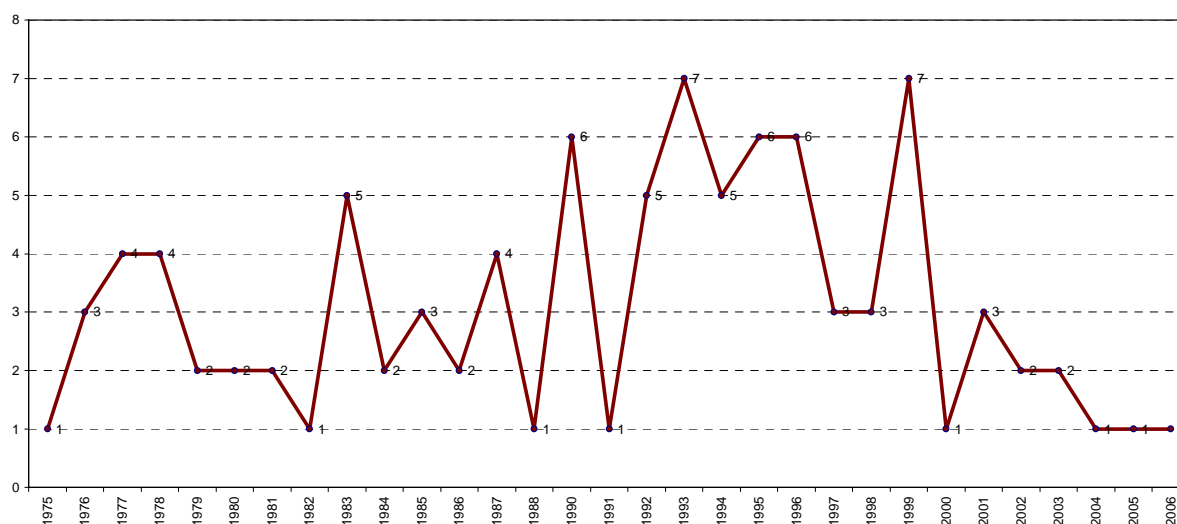
D'altra banda, el que crida més l'atenció és la seqüència d'aparició d'aquests textos. Si la profusió de memòries personals ja és de per si un fet destacable que fa aixecar sospites —sociològiques— sobre el fet, encara és més sospitós que els primers textos en clau personal que relaten el moment de la Transició sorgeixin des del mateix 1975, quan tot just acaba de traspasar el dictador. La seqüència cronològica de l'aparició dels documents memorialístics és, per tant, un fet d'interès per si mateix. Aquesta seqüència cronològica remou alguns dels plantejaments que acostumem a fer sobre la memòria: un producte que sembla que apareix amb el pas del temps. En el cas de la Transició, en canvi, el pas del temps només solidifica el que es va construint com un projecte de memòria estretament lligat al discurs polític dominant sobre la Transició.

5.1.1 La seqüència cronològica de la publicació de memòries

Així doncs, si prenem com a referència el conjunt de textos que hem esmentat, hem de concloure que, des de la mateixa fi de la dictadura, hi ha un degoteig constant de publicacions de memòries i autobiografies referides a la Transició. Només fins l'any 1982, hem pogut comptar 16 textos en què actors/autors polítics rememoren o fan crònica del que ha estat el seu pas pels fogons de la política on es va cuinar la Transició. Durant la resta dels anys vuitanta, apareixen 17 textos més que fan referència a l'experiència viscuda durant la Transició en clau personal. Però és sobretot en els anys noranta en què l'edició de memòries personals i autobiografies pren més volada. Durant la dècada dels noranta, doncs, es publicaran fins a 52 títols del que podem definir com memòries personals de la Transició. Tot un indicador del que podem considerar un canvi de cicle polític i de renovació dels líders polítics que van participar en la Transició a la democràcia. Però, a banda d'aquesta constatació, podem observar a la gràfica següent, que representa l'any de publicació dels textos, que hi ha tres moments en què l'augment publicacions és sensiblement més gran que la resta del període examinat. Aquests moments es produeixen, en primer lloc, al voltant de l'any 1983, en segon lloc entre 1993 i 1996. I finalment, al voltant de l'any 1999.

Gràfica 1. Evolució de la publicació de memòries al voltant de la Transició

Memòries de la Transició segons l'any de publicació



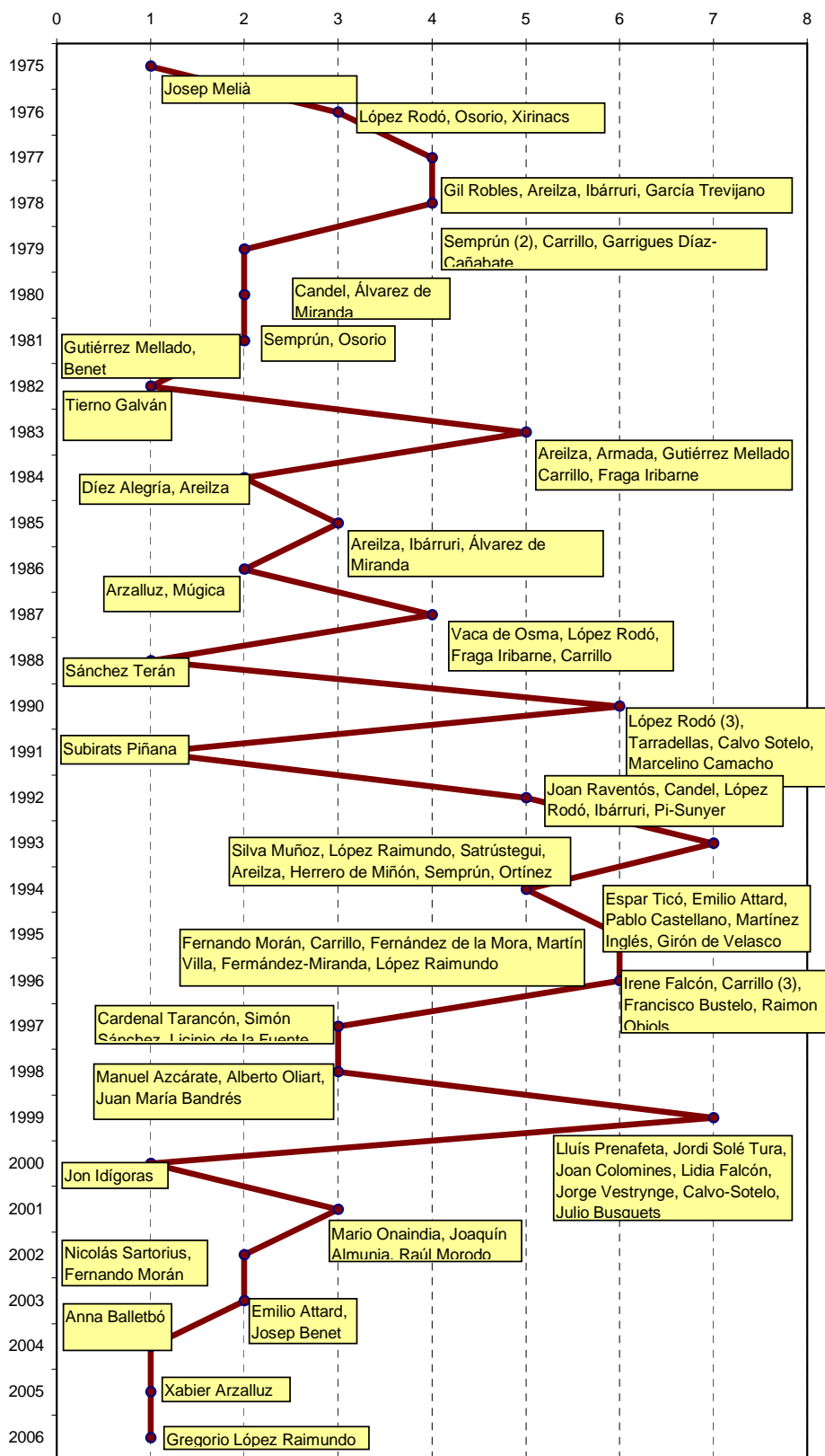
Font: elaboració pròpia

Si connectem cronològicament aquestes dates amb el seu període històrico-polític, d'entrada trobarem que el 1983 coincideix pràcticament amb la victòria del PSOE a les eleccions generals (any 1982). Per la seva banda, l'any 1993 fins el 1996 es correspon amb el que eufemísticament podríem anomenar "crisi del govern socialista", període que com és conegut es va caracteritzar per la visibilització de casos de corrupció, terrorisme d'Estat i una forta pressió de la dreta per tal d'acabar de debilitar al govern. El 1996 és l'any de la victòria del Partit Popular a les eleccions generals, per primera vegada des de la fi del Franquisme. Es podria fer la hipòtesi de si la publicació de memòries i autobiografies en aquests períodes d'alternància política van més enllà de la simple coincidència o, si pel contrari, existeix algun vincle que posi en relació ambdós processos. Caldria, per tal d'avançar en aquesta hipòtesi, fer un estudi específic no només sobre l'adscripció ideològica de narrador i/o narradora, sinó sobre quines son els moments o etapes històriques tractades, el posicionament o alineament, les construccions factuais, les referències a edeveniments, les estratègies de justificació i les estratègies narratives, la perspectiva narrativa, el pacte autobiogràfic, etc.

El 1999 és el moment abans de la consolidació de la majoria parlamentària del Partit Popular a les Corts espanyoles, i les eleccions que porten a l'última legislatura de Jordi Pujol al capdavant del govern de la Generalitat. Els canvis i els relleus polítics poden haver facilitat l'aparició d'un major nombre de memòries. Seria el cas dels que es retiren de la política catalana, com Lluís Prenafeta, Jordi Solé Tura, Joan Colomines, Juli Busquets, etc. En la gràfica següent es pot fer una inspecció superficial als autors que han publicat les seves memòries al llarg d'aquesta seqüència temporal. Els factors que els uneixen en un mateix any no tenen res a veure amb les coincidències ideològiques, com es pot comprovar; però sí amb el *tempo* de les trajectòries polítiques.

De fet, si analitzem el perfil dels autors, ens trobem que la majoria han estat diputats o senadors. També una bona part dels autors han tingut càrrecs de primera línia de govern (ministres, vicepresidents, presidents...), o bé càrrecs de direccions generals o semblants. Des del punt de vista ideològic, cal dir que les memòries estan força equitativament repartides entre "franquistes" i "antifranquistes". Si bé els primers són més abundants com autors de memòries en els primers anys de la Transició. Tampoc no podem dir que abundin significativament més unes corrents polítics envers uns altres, tot i que hi ha més autors que han militat com a mínim en algun moment al PSOE. I els catalanistes es troben en franca minoria en aquesta llista. Es poden llegir els noms d'autors que han publicat, seguint una seqüència cronològica, en la gràfica següent.

Gràfica 2. Memòries personals, segons l'any de publicació i els autors



Font: elaboració pròpia

5.1.2 El gènere memorialístic de la Transició

Com ja hem avançat, la producció editorial de memòries, autobiografies, biografies i altres gèneres menys definits, ha estat ingent al voltant de la Transició. Fins i tot en alguns casos, podem parlar d'una missió voluntàriament assumida de divulgació del relat dels protagonistes de la Transició. És el cas de les col·leccions "Así fue", de Plaza & Janés i "Espejo de España", de l'editorial Planeta.

Ara ens interessa, però, el format que prenen aquestes memòries, de quines estructures temporals, per exemple, se serveixen aquests relats. Com hem dit abans, no totes les memòries estan centrades en la Transició. Algunes tracten la Transició com una part important de la vida política i personal dels narradors-autors. Tanmateix, és notori que hi ha molts títols referits explícitament o implícita a aquest període, ja sigui per mitjà de la referència a la Transició en el títol o per mitjà d'altres referències que evocuen aquest període. Així, trobem 9 obres publicades que es refereixen explícitament a la Transició en el títol. Però també títols que es refereixen a la monarquia (6), els autors dels quals formen part del grup de polítics que, provinents del Franquisme, participen en els primers governs de la Transició. D'altra banda, trobem els autors que se situen a l'oposició democràtica en aquell moment i que fan referències a la "llibertat" en els títols dels seus llibres de memòries (5). Així mateix, trobem referències a conceptes de l'època com ara "consens" (1), "obertura" (1), "democràcia" (2), etc. La majoria dels textos que hem trobat estan centrats en l'àmbit de la política espanyola. Només 16 dels textos estan dedicats a la política catalana en el moment de la Transició, gràcies a autors com Joan Colomines o Josep Benet.

En aquesta inspecció superficial podem constatar com les memòries i autobiografies escrites a Catalunya, en general, recullen tot el període de vida dels autors. Però, el que sobretot resulta més significatiu és que, llevat d'alguns casos (vegeu Prenafeta, 1999), el nucli de l'acció política no és la narració sobre la Transició, sinó el de la lluita antifranquista. Aquesta dada adquireix més rellevància quan la comparem amb les autobiografies i memòries escrites a l'Estat espanyol. Aquestes es divideixen entre les que recullen l'època de la dictadura i les que es focalitzen exclusivament sobre període de la Transició. Sobretot, és notable el fet que abunden les memòries dedicades exclusivament o gairebé a aquest període, tant per part de persones que provenen de l'oposició antifranquista (vegeu Carrillo, 1993) com per part de persones que provenen de dins del règim, amb més o menys implicació (vegeu Fernández Miranda, 1985 i Herrero de Miñón, 1993).

Més enllà de la conjectura, es pot sostenir que els membres de la “classe política” espanyola han dedicat molt més esforços a construir i reivindicar una memòria de la Transició que no pas la de la Guerra civil i, evidentment, la Dictadura. Com a molt, la Guerra civil i la Dictadura quan són referides, apareixen com a dades o esdeveniments històrics, tancats en un passat quasi anacrònic, desallotjats de qualsevol elaboració significativa i immediatament diluïts en nom d’un projecte més gran com és la Transició a la democràcia. Aquesta absència, gens ingènua, proporciona una perspectiva des de la qual enfocar el que s’ha anomenat “pacte de silenci” de la Transició. El mutisme sobre la Guerra civil i la Dictadura en les memòries i autobiografies de la “classe política” contrasta amb la referència manifesta i ostensible quan l’autoria es desplaça de l’àmbit polític-professional al general (particularment cultural). En aquestes autobiografies i memòries, les referències a la Guerra civil i a la Dictadura, no només són abundants quantitativament, sinó que la construcció de sentits i significats, com a moments decisius o com a processos indestriables en l’explicació de la Transició, són també notables⁶¹. En aquest sentit, queda fora de dubte que les autobiografies i les memòries no són un fenomen aliè a l’interès polític que sempre s’ha atorgat a la Transició, com a moment fundacional del nou Estat espanyol, sinó que constitueixen un element determinant a fi d’entendre la construcció de la memòria d’aquest període i els seus efectes en una determinada cristallització de versions sobre aquest passat recent.

En efecte, cal entendre l’elaboració d’autobiografies i memòries sobre aquest període històric com un acte de memorialització, un veritable exercici basat en una política de la memòria, que ha produït els seus “llocs de la memòria”. És a dir, com una acció clarament orientada a preservar la memòria de la Transició, amb uns continguts i un sentit determinat. Evidentment, contemplar aquest documents com una acció memorialitzadora suposa examinar, simultàniament, la desmemorialització. És a dir, els silencis, els oblit,

⁶¹ Això es podria interpretar com un símptoma de la distància entre memòria social i memòries privades de la «classe política». En tenim un exemple paradigmàtic en la resposta que ha tingut el concurs «Explica’ns la teva vida» organitzat per TV3: més de 700 històries personals que tenen com a tema majoritari l’experiència de la Guerra civil. A la primera setmana de concurs ja van arribar unes 70 autobiografies. És a dir, que fins i tot hi ha persones que ja han escrit la seva vida, però el seu text no surt de l’àmbit privat. Cal considerar, en aquest sentit, el paper que poden fer els mitjans de comunicació de massa, tan orientats a la rutina de l’oblit, per construir espais de memòria col·lectiva des de l’experiència de la mateixa gent.

les justificacions, les posicions discursives, etc. com a elements que també formen part de les memòries de la Transició⁶².

Però, a més a més d'aquesta dimensió memorialitzadora, les autobiografies i memòries, particularment les escrites pels membres de la "classe política", constitueixen un dels mecanismes i dels mitjans de creació i difusió històrica del passat recent més potents. Aquesta potència actua en dos sentits. D'una banda, en escriure una versió pròpia de la Transició, no només proporcionen una descripció d'aquest període, sinó fonamentalment, una interpretació i una representació del mateix. Tanmateix, al fer-ho, els autors fan història d'ells mateixos (la història que van fer, o van contribuir a fer) i converteixen la seva vida en objecte històric. És, precisament, aquesta combinació de narrativa referencial i discurs experiencial el que produeix un efecte de verosimilitud, configurant una versió, no només digna de crèdit, sinó configuradora d'un marc d'interpretació i d'una realitat factual⁶³. D'altra banda, les autobiografies i memòries de la "classe política", acostumen a fer referència a la necessitat de preservar la memòria d'uns fets d'importància cabdal; declaració que també insisteix en la vindicació de la importància del marc interpretatiu que es proporcionarà. I simultàniament s'estableix un paral·lelisme o, fins i tot una sobreposició, entre el camí que ha seguit l'esdeveniment històric de la Transició i el camí biogràfic traçat al text; ambdós camins, apareixen com a indistingibles per la referència implícita a la possibilitat de realitzar una comprovació factual.

Tots dos sentits reforcen la pertinència i la legitimitat de fer públic el testimoni personal dels protagonistes polítics de la Transició però, sobretot, instal·len la idea de necessitat d'aquest testimoni. Aquest aspecte és especialment rellevant, si tenim en compte que la "memòria oficial" de la Transició al l'Estad espanyol s'ha configurat, no com a un procés col·lectiu, sinó com una acte de voluntat de protagonistes concrets convertits en timoners del procés. Evidentment, aquestes versions testimonials han afavorit la construcció d'una memòria en un sentit molt concret: el dibuix d'una memòria de Transició a partir del perfil d'aquests personatges concrets i comptats⁶⁴. De fet, és difícil trobar memòries i

⁶² Per exemple, l'oposició entre dictadura i democràcia és una qüestió absolutament desdibuixada en la majoria de memòries i autobiografies de de la «classe política».

⁶³ Molts dels textos apareguts en aquests últims anys es justifiquen amb l'argument de contribuir a entendre, estudiar, o analitzar la història del país (depenent dels casos es tracta d'un país o un altre, és clar).

⁶⁴ Serveixi a tall d'exemple el fet de que algunes autobiografies i memòries portin per títol una designació explícita i directa al que se ha convertit en un dels emblemes i mites del procés de Transició: la Monarquia (Areilza: *Diario de un ministro de la monarquía*; Fernández-Miranda: *Lo*

autobiografies que construeixin una visió àmplia dels esdeveniments, en què hi tinguin cabuda, a més del personalisme, elements estructurals o socials⁶⁵.

És un fet destacable que alguns d'aquests autors/personatges compten amb més d'unes memòries publicades. Podem atribuir aquest zel per explicar la pròpia trajectòria a la necessitat de formar part d'aquest conjunt reduït de protagonistes que són reconeguts com a actors de la Transició. Un fet que es produeix sobretot en aquells casos en què la ràpida evolució dels esdeveniments els han deixat fora d'escena. Persones que han tingut un paper gaire rellevant en els inicis de la Transició, però que surten d'escena, és a dir, dels focus dels mitjans de comunicació, així que el seu paper perd pes en l'evolució política. Seria el cas de José María de Areilza, amb tres llibres de memòries; Laureano López Rodó, amb sis volums de memòries entre una publicació i l'altra; o bé de Santiago Carrillo, amb set llibres relacionats amb la seva acció política, la majoria d'ells són cròniques o memòries centrades en la Transició.

Taula 1. Títols referits explícitament a la Transició

Nom	Títol	Any
Areilza, José María	Cuadernos de la Transición	1983
Carrillo, Santiago	Memoria de la Transición	1983
Calvo Sotelo, Leopoldo	Memoria viva de la Transición	1990
Subirats Piñana, Josep	La Transición des del Senat	1991
López Rodó, Laureano	Memorias:(IV) Claves de la Transición	1993
Satrústegui, Joaquín	Cuando la Transición se hizo posible. El "contubernio" de Múnich	1993
Martínez Inglés, Amadeo	La Transición vigilada. Del sábado santo "rojo" al 23-F	1994
Carrillo, Santiago	La gran Transición	1995
Azcárate, Manuel	Luchas y transiciones	1998
Balletbó, Anna	Una mujer en la Transición: confesiones en la trastienda	2004

Font: Elaboració pròpia.

que el Rey me ha pedido; Gutiérrez Mellado: *Al servicio de la Corona*; Osorio: *Trayectoria política de un ministro de la Corona*).

⁶⁵ La televisió, els manuals d'història escolars, bona part dels estudis històrics i sociològics, la premsa, etc. es vertebraren mitjançant el protagonisme d'uns quants personatges i en les accions que van executar sobreposats sobre el brogit d'una col·lectivitat que, quan se li atribueix veu pròpia, queda subsumida i uniformitzada en una demanda de democràcia consonant amb els projectes dels protagonistes de la Transició.

Taula 2. Textos centrats en el període de la Transició

Nom	Títol	Any
Melià Pericàs, Josep	El largo camino hacia la apertura	1975
Areilza, José María	Diario de un ministro de la monarquía	1977
García Trevijano, Antonio	Mi intervención en Guinea	1977
Gil Robles, José María	Un final de jornada (1975-1977)	1977
Carrillo, Santiago	El año de la Constitución	1978
Álvarez de Miranda, Fernando	Al servicio de la democracia	1979
Candel, Francesc	Un charnego en el senado	1979
Osorio, Alfonso	Trayectoria política de un ministro de la Corona	1980
Areilza, José María	Cuadernos de la Transición	1983
Carrillo, Santiago	Memoria de la Transición	1983
Álvarez de Miranda, Fernando	Del "contubernio" al consenso	1985
Areilza, José María	Crónica de libertad. 1965-1975	1985
Música Herzog, Enrique	Itinerario hacia la libertad	1986
Fraga Iribarne, Manuel	En busca del tiempo servido	1987
Carrillo, Santiago	El año de la peluca	1987
Sánchez Terán, Salvador	De Franco a la Generalitat	1988
Tarradellas, Josep	Ja sóc aquí	1990
Calvo Sotelo, Leopoldo	Memoria viva de la Transición	1990
Subirats Piñana, Josep	La Transició des del Senat	1991
Satrústegui, Joaquín	Cuando la Transición se hizo posible. El "contubernio" de Múnich	1993
Herrero de Miñón, Miguel	Memorias de estío	1993
López Rodó, Laureano	Memorias:(IV) Claves de la Transición	1993
Martín Villa, Rodolfo	Al servicio del Estado	1995
Carrillo, Santiago	La gran Transición	1995
Xirinacs, Lluís Maria	La traició dels líders III	1997
Attard, Emilio	La constitución por dentro: educaciones del proceso constituyente, valores, derechos y libertades	2003
Balletbó, Anna	Una mujer en la Transición: confesiones en la trastienda	2004
López Raimundo, Gregorio	Para la historia del PSUC: la salida a la superficie y la conquista de la democracia	2006

Font: Elaboració pròpia.

5.1.3 Els perquès de les memòries

Com explicàvem en el capítol 2, les memòries són, en primer lloc, una reivindicació del "jo", una redescoberta d'un mateix, a un mateix i als altres. Una posada en escena de la "persona" en societat. Les memòries serveixen per exposar la pròpia trajectòria en el quadre de la història. També dèiem, però, quan ens referíem a la relació entre memòria individual i memòria col·lectiva, que les memòries no són només una iniciativa personal. Ja hem comentat, en abordar la qüestió de la memòria, la importància de la literatura del jo en el marc de la modernitat. El relat en primera persona forma part de la construcció de la identitat personal que sorgeix en la modernitat. Si els precedents de la literatura de memòries construeixen relats sobre el món que envolta els relators, en el devenir de la modernitat la consciència de la societat va aparellada amb una forta consciència de la individualitat. Des de Rousseau fins ara, aquesta focalització cap a un/a mateix/a s'ha anat accentuant, fins al punt que és difícil destriar-la de la simbiosi actual entre política i mitjans de comunicació. Tant el context polític com els mitjans de comunicació, com hem explicat en el capítol anterior, accentuen l'efecte de notorietat que recau sobre els líders

polítics. És en aquest context que creix la figura del personatge en què queda atrapat el relator.

Efectivament, la profusió de memòries en clau personal dibuixen una comunió d'autoretrats a partir dels quals es projecta un moment històric. Observem com el personatge és qui serveix com a fil conductor de la narració. És a partir d'aquest personatge que es van desgranant els fets i l'estructura narrativa. Aquesta capacitat per integrar la trajectòria personal a la història i a la memòria compartida socialment, posen en primera línia de discussió qüestions com la veracitat de la narració, la possibilitat de contrastar "objectivament" els fets, l'existència de documentació sobre els fets que es relaten.⁶⁶ Però, malgrat aquesta possibilitat de contrastació dels records personals, bé per mitjà de documents, bé per mitjà d'altres memòries personals, és un recurs molt poc utilitzat.

Efectivament, un repàs a la justificació dels textos per part dels "autors" ens dóna una idea de la importància que té l'argument del testimoniatge en primera persona, com a excusa o com a raó per publicar unes memòries personals al voltant dels fets de la Transició. En el cas de les memòries sobre la Transició és ben clar aquest propòsit. La història de la Transició és la història d'un moment especial, fonamental, de la història política espanyola i catalana. Els que se'n senten protagonistes, doncs, troben en les memòries una eina de reivindicació del seu rol en l'esdeveniment col·lectiu, hi troben una eina més de participació en la vida pública, de reivindicar-s'hi i de ser-ne altre volta protagonista.

La majoria dels llibres que tracten la Transició a la democràcia dediquen algunes ratlles o algunes pàgines a justificar el llibre. Tot i que posar-se a escriure un llibre d'aquestes característiques sovint és una iniciativa dels editors (de fet, molt pocs ho expliquen clarament), els autors es veuen empesos a explicar perquè han decidit escriure unes memòries, a exposar les seves intencions i les seves prevencions. Efectivament, molts dels comentaris justificatius estan fets per alertar el lector sobre la naturalesa del text. És a dir, l'autor estableix una mena de "contracte" entre ell i qui llegeix el text, per mitjà del qual l'autor sembla que es vulgui reservar de possibles acusacions o reclamacions. D'altres vegades, però, el to és purament reivindicatiu sobre la veritat o la sinceritat del text.

⁶⁶ Les úniques memòries que hem trobat en què l'autor afirma que estan recolzades en una documentació concreta, en base a les anotacions de les dades, les dates i els esdeveniments històrics, són les que va publicar Marcelino Camacho, *Memorias. Confieso que he luchado* (1990) i que van ser redactades sobretot pel seu fill.

Val la pena, però, observar directament quina mena de justificacions exposen els autors o autores en la publicació dels llibres que fan de memòries. De la lectura d'aquestes referències a la memòria, justificacions al cap i a la fi, en destaquen quatre aspectes: la idea del testimoniatge des de la vivència directa dels fets que es relaten; la reivindicació de la veritat que desprèn aquest testimoniatge; la idea d'un deure de memòria envers les generacions futures i envers la veritat; i finalment també la reivindicació del protagonisme d'uns personatges o col·lectius concrets en la història de la Transició i l'homenatge que se'l dispensa a través de les memòries.

a) Deixar testimoni des de l'autenticitat

Com dèiem, la literatura del jo té un clar valor testimonial⁶⁷. És aquest valor testimonial el que reivindiquen alguns autors en la justificació de les seves memòries. La idea d'oferir un testimoni personal per tal que contribueixi a engruixir la documentació que utilitza la història per analitzar i explicar el passat és ben present en moltes memòries. Així, en trobem un exemple a les memòries de José María de Areilza, que reivindica la vivència dels fets per damunt dels fets anotats en un document en fred. Preval la vivència de la Transició per damunt de les dades puntuals:

¿De qué habría de justificarme? Sí quería, en cambio, confiar al papel el dato puntual que con el tiempo se convierte en recuerdo borroso o desfigurado. Tampoco traté de hacer en este cuaderno juicios de valor sobre este o aquel personaje. Me interesaban los hechos y las palabras. Recoger lo que proyectábamos y lo que tratábamos de poner en movimiento. Señalar las dificultades y obstáculos que habíamos de sortear. Y apuntar los movimientos subterráneos que nos transmitía el temblor del subsuelo." (Areilza, 1983: 11)

Altres personatges, com Fernández de la Mora, José María García Escudero, Manuel Fraga, Herrero de Miñón, Lidia Falcón, etc. utilitzen el concepte "testimoni" per explicar el perquè de les seves memòries. Aquest testimoni, però, rarament es basa en la documentació i altres suports que fixen els fets. Habitualment, els autors fan gala d'autenticitat tot apel·lant a la seva experiència personal. Com diu el mateix Areilza, no es pot pretendre substituir el treball de recerca dels historiadors, però sí aportar un material auxiliar des de la pròpia experiència.

⁶⁷ Ser testimoni és, literalment, tenir coneixement d'un fet, haver vist o sentit alguna cosa, donar fe d'una cosa que ha passat. (Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana)

“¿Se puede llamar relato histórico a una libreta de memorias de urgencia, redactada muy de mañana día tras días? Pienso que es más bien un material auxiliar de la historia definitiva lo que pueden estas páginas significar. (Areilza, 1983:11).

Manuel Fraga insisteix en aquest aspecte sincer i autèntic de les memòries, però mostrant molt clarament les limitacions de la “seva” memòria, ja que el text està basat exclusivament en el record personal.

“Quiero insistir en que estas páginas comprenden exclusivamente recuerdos y opiniones personales míos. He resistido la tentación de comprobar los testimonios ajenos con los propios. Tampoco he querido apoyar esta vez mis brevísimas notas en el día a día de los periódicos, lo que pudiera distraer la atención del lector. Bastante dificultad tiene el intento de repasar, en caliente, estos diez años largos de la vida de España, habiéndolos vivido con la entrega y la profunda emoción diaria que les he dedicado.” (Fraga, 1987: 11)

De fet, com veiem, les justificacions de les memòries no són gratuïtes. Responen a la necessitat de deixar clares les regles entre autor/a i lector/a. És a dir, a la necessitat de posar en evidència les limitacions que tenen unes memòries escrites en clau personal i que recolzen precisament en el record personal. No es tracta d'escriure la història, sinó d'aportar-hi l'experiència personal. Tanmateix, aquesta modèstia per part dels personatges, no treu el fet que en el quadre general del relat sobre la Transició el paper dels “personatges” és molt més rellevant que en altres relats històrics. El testimoni en clau personal té, en definitiva, un protagonista que va més enllà de la simple aportació en clau menor. Com demostra l'afirmació següent de Federico Silva Muñoz, els autors de les memòries creuen contribuir a la comprensió històrica dels fets. Implícitament, el discurs dels autors pressuposa que la història de la Transició és incompleta sense aquest testimoni fet en clau personal. I potser tenen raó.

“No se trata de sustituir la historia ni tampoco de hacerla, sino ayudar a que otros la hagan o a comprenderla mejor.” (Silva Muñoz, 1993: 13-14)

b) La veritat, i res més que la veritat

Prova de la importància que s'atorga a aquests testimonis és la reivindicació de la veritat que contenen. D'una manera aparentment contradictòria, la reivindicació de l'autenticitat s'oposa a l'ús de documentació o d'entrevistes de contrast per tal de refer la trajectòria del personatge i dels fets que l'envolten. L'apel·lació a l'autenticitat és, precisament, una mena de defensa contra aquests possibles recursos de contrast. En aquest sentit, com dèiem fa unes pàgines, les memòries són reivindicades com a pòsits de veritat, allò que

hom pot deixar com a petja pròpia, com a perspectiva indiscutiblement subjectiva i personal, però alhora absolutament plena d'autenticitat i, per tant, de veritat.

Tal com ens diu Álvarez de Miranda al pròleg de les seves memòries, la seva intenció no és analitzar amb detall el període de la Transició, sinó explicar les seves vivències. Però en l'explicació d'aquestes vivències hi ha continguda una "veritat" sobre la Transició. Com podem veure en aquesta mateixa citació sobre les intencions de l'autor, es tracta d'explicar com "ells", l'autor i els seus companys de trajectòria "van fer" la Transició. Aquest relat, doncs, conté la història des del punt de vista dels actors de la Transició, dels que estaven en la primera línia de la construcció de la realitat política, i per tant, dels que coneixen fil per randa la història.

"Pero no es mi intención analizar punto por punto este período de la vida española, tampoco los años de oposición al franquismo.

"Mi paso por aquellos años de esperanza, mis vivencias con las personas que hacían, que hacíamos o tratábamos de hacer la Transición. Aquellos viejos amigos de lucha reencontrados en la emocionante apertura del Parlamento, son lo que quisiera reflejar en este libro." (Fernández Miranda, 1985: 9)

Tot i que també es relativitza de vegades el valor que poden tenir uns textos escrits únicament basats en el record personal, sempre es fa present la idea del testimoni directe com a base de la història de la Transició. Els autors confien que les seves experiències serveixin per als acadèmics, que hauran de confiar en aquests testimonis directes del passat per a analitzar-lo.

"Dejé perfectamente claro entonces [en la primera part de les memòries], y repito ahora, que no se trataba de hacer historia (...) sino de contribuir, con los materiales de que disponía, a que alguien pueda hacerla un día; y también a dar un testimonio directo de hechos que afectan a los juicios de la opinión pública sobre la política de hoy." (Manuel Fraga, 1987: 11)

Els autors fan abstracció, en aquests comentaris, del fet que el "seu" text és un producte editorial que acostuma a ser de consum. El record personal és, abans que res, un reclam per a les persones que vulguin comprar i llegir el llibre de memòries. Però no és gens clar que serveixin com a base per a l'anàlisi històrica. La veritat que es manifesta en el relat personal sobre la Transició és, doncs, una veritat que juga amb focus de l'actualitat, però no deixa de ser una apreciació subjectiva.

Tanmateix, la reivindicació de la "veritat" és ben present en les memòries de la Transició. De fet, la inquietud per explicar la veritat de la Transició es manifesta més explícitament en aquells textos que discuteixen el relat "oficial", com és el cas de la Licinio de la Fuente, que fou procurador de les corts franquistes i el 1977 va ser escollit diputat d'Alianza Popular.

“Y yo mismo empecé a pensar que tengo el deber de decir a la opinión pública lo que sé y lo que pienso, dejando cómodos silencios. De contar mi verdad para que sea contrastada con las otras verdades o mentiras que circulan por ahí. Y contarla desde la serenidad que dan los años y el largo apartamiento de toda política activa.” (de la Fuente, 1998: 13)

En canvi, d'altres textos van més enllà de la relativa veritat subjectiva que aporten, com és el cas del llibre de memòries de Rodolfo Martín Villa, que l'editorial presentava com un text “objectiu” i d'anàlisi rigorosa que aporta elements essencials per explicar la Transició.

Tal com diu a la contraportada:

“El libro se plantea como un examen serio y objetivo de la Transición y como un análisis de los gabinetes centristas, con reconocimiento de errores y aciertos, y aportando datos, opiniones e interpretaciones esenciales sobre lo que constituye una etapa crucial de la España de estos últimos años.” (Martín Villa, 1984).

Tot i que l'autor ens confessa dins del llibre que no ha guardat cap apunt que li serveixi de pauta per recordar el passat. I si ens referim a alguns episodis difícils de la Transició, la vocació de narrar la veritat es converteix en un reclam per si mateix de cara al públic lector. És el cas del text d'Amadeo Martínez Inglés, un militar que ens explica com fou el cop d'Estat del 23-F per dins. El seu llibre de memòries està escrit amb la voluntat d'oferir al poble la veritat sobre el que va passar en aquell cop d'Estat. Tal com consta a la dedicatòria del llibre:

Al pueblo español, que lleva años deseando saber toda la verdad sobre la Transición política del franquismo a la democracia, y en especial sobre aquel enigmático 23 de febrero de 1981. (Martínez Inglés, 1994)

En tot cas, en les memòries hi ha un pòsit de veritat. La “veritat” que volen transmetre els autors mateixos, sobre si mateixos i el que vam viure. Una veritat transformada pel reclam editorial en un segell d'autenticitat. La tensió, però, no desapareix mai dels textos. I per això la justificació es fa permanentment necessària. Qui no justifica les seves memòries des d'aquesta reivindicació de la “veritat” subjectiva, personal, però alhora “autèntica” i irreductible? Qui no té la necessitat d'anar més enllà de la història, per combatre altres veritats? Tal com diu Sánchez Terán, la seva veritat és la que podem trobar en la sinceritat de qui escriu el que va veure i va viure. Però, com revela el mateix autor, la seva veritat s'ha d'enfrontar a altres veritats.

He citado la palabra objetivo. Ello me lleva a preguntarme si es posible la objetividad histórica cuando alguien narra parte de su autobiografía, y no encuentro otra respuesta que la dada por Ramón Serrano Suñer a esta misma cuestión en el prólogo para la reedición de su célebre *Entre Hendaya y Gibraltar*: “Lo que en él escribí, en cuanto a los hechos, intenta acercarse a la verdad objetiva: es sincero. Cuento en él las cosas como las vi y las viví. (Sánchez Terán, 1988:9)

(...) más que facilitar la labor de los historiadores, que indudablemente creo que facilito contando los hechos como fueron, lo que intento es prestar un servicio a la verdad tan maltratada en los últimos tiempos. (Sánchez Terán, 1988:13)

c) Deure de memòria

Acompanya a l'apel·lació al valor testimonial i a la voluntat d'explicar la pròpia veritat, una altra idea que no ens ha de ser estrany pel que fa a la memòria: el que podem anomenar "deure de memòria". En totes les justificacions hi ha una noció de "deure", d'obligació moral de fer una aportació a la història d'un moment crucial, d'explicar-se i de fer valdre la pròpia versió. Aquest deure de memòria no està relacionat, doncs, com en altres èpoques, a la necessitat de *confessar-se*. En tot cas, obeeix a la necessitat de *defensar-se* d'altres versions del passat, o bé d'altres relats que afecten el personatge protagonista de les memòries. Podem trobar una referència més explícita en alguns casos, com el de Martín Villa, que addueix un deure moral com a motivació per escriure (o dictar, no es diu) les memòries. Altres autors, com Manuel Ortínez, apel·len a un deure social de recuperar la memòria d'un país.

Com deia Josep Pla, i és el *leit-motiv* d'aquesta col·lecció, "*hem de recuperar la nostra memòria individual i col·lectiva*" i per això crec que és convenient explicar la història que cadascú ha viscut, i així del conjunt de les històries individuals sortirà la de tots." (Ortínez, 1993: 8)

Encara és més explícit Sánchez Terán, que justifica les seves memòries per aquest deure de donar testimoni per part de les persones que han viscut esdeveniments històrics en primera línia.

Creo que las personas que hemos tenido la oportunidad o el privilegio de protagonizar algún aspecto importante de la vida pública de nuestros pueblos, tenemos la obligación de dejar constancia, de algún modo, de nuestra experiencia histórica. (...) (Sánchez Terán, 1988: 10)

Alguns fins i tot expliquen que han fet les memòries sense gens de motivació personal, sinó empesos per la col·lectivitat i pel deure que tenen envers ella de deixar el seu testimoni dels fets passats⁶⁸. És el cas, per exemple, del Cardenal Vicente Enrique y

⁶⁸ Calvo-Sotelo, que es caracteritza sempre per l'ús d'una fina ironia en els seus textos, fa un comentari il·lustrador sobre la profusió de testimonis directes de la Transició en el llibre *25 años de reinado de Juan Carlos I* (2000) editat per Planeta i Fundes i coordinat per Julián Marías: "Quienes estuvimos en las máquinas del barco durante la Transición hemos escrito mucho sobre ella, seguramente demasiado, aunque bien es verdad que nos movían amablemente a escribir editores, periodistas o historiadores; y hemos hablado de ella, también demasiado, en foros muy distintos, políticos, universitarios o culturales, dentro y fuera de España, mayormente fuera porque es más fácil ser profeta en el extranjero; y con tanto hablar y escribir hemos producido cierto hartazgo de Transición —de *Santa Transición*, como dijo un benévolo cansancio en un estupendo escritor y penetrante comentarista—. Esa inundación verbal llegó a su cota máxima hace unos

Tarancón, que en canvi és l'únic que planteja les memòries com una "confessió" pública del que fou la seva actuació. Tarancón no pretén jutjar la història, ni els personatges, sinó confesar-se ell davant de Déu; però alhora reivindicar el paper de l'Església durant la Transició. De fet, en Tarancón trobem també tots els conceptes que hem anat exposant: deure de memòria, reivindicació de la veritat pròpia i oferiment d'un testimoni per a la història. Tarancón explica el motiu d'aquesta confessió pública a la Introducció de les seves memòries:

Han sido muchos —obispos, sacerdotes, religiosos, políticos, cristianos comprometidos— los que han pretendido convencerme de que debía escribir mis memorias. Cuando yo les advertía que no me parecía prudente ni caritativo que saliesen a la luz pública los entresijos de algunos hechos históricos en los que tuve que intervenir, hasta que nadie pudiese recibir injuria de esa publicación, me argüían que, al menos, era conveniente que, cuanto antes, diese mi juicio y manifestase públicamente mi interpretación de algunos hechos muy importantes que han influido —algunos decisivamente— en la situación actual de la comunidad cristiana y de la sociedad española. La inmensa mayoría de los cristianos —añaden— no puede juzgarlos acertadamente porque se dio sobre ellos una información dirigida que siempre era parcial y, a veces, positivamente tendenciosa.

Entonces comprendí que quizá podría hacer algún bien explicando las razones de mi conducta, en plan de confesión, sin tener que enjuiciar la conducta de los demás. Las memorias, si Dios me da tiempo para terminarlas, podrían servir para los futuros historiadores que quieran hacer una narración documentada sobre esa época tan interesante de la vida de la Iglesia y de España. Las confesiones pueden ofrecer la suficiente luz a la inmensa mayoría de los cristianos y de españoles para entender, de alguna manera, la situación actual —tanto en el ámbito eclesial como en el político y social— que es fruto y consecuencia de las soluciones que se dieron en aquella época." (Enrique y Tarancón, Confesiones, 1996: 11).

d) Protagonisme i homenatge

Com a darrera qüestió, volem assenyalar una altra de les idees que apareix més escadusserament en la justificació de les memòries, però que en canvi veurem que té una importància rellevant en el contingut mateix dels relats de la Transició, i de fet és un dels leiv-motiv de les memòries de la Transició: l'homenatge als seus "protagonistes". Com diem, hi ha poques referències explícites a aquesta qüestió, però la reivindicació del protagonisme d'uns actors concrets és també un dels recursos justificatoris de les memòries, tant per part dels editors com per part dels autors. Si bé els editors reivindiquen

años, en 1995, cuando se cumplieron los veinte años de la monarquía parlamentaria; y vuelve a crecer ahora porque nos acercamos al jubileo redondo del vigesimoquinto aniversario". Pàg. 7.

el protagonisme dels autors, aquests al seu torn reivindiquen el protagonisme de certs col·lectius o de personatges oblidats.

Podem veure aquesta dualitat en l'ús d'aquest recurs retòric a partir de dos textos. D'una banda, el text de la contraportada d'una de les memòries de José María de Areilza (*A lo largo del siglo*). L'Editorial Planeta hi escriu:

José María de Areilza ha sido testigo privilegiado y a menudo protagonista de muchos de los episodios más importantes de la vida política y cultural en la España del siglo XX (...), y sus memorias constituyen por lo tanto una contribución decisiva a la historia contemporánea de nuestro país. (Areilza, 1993, contraportada).

L'altre text és el de Fernando Álvarez de Miranda, en què l'autor fa referència explícita a aquells que van fer possible la democràcia. En aquest sentit, el reconeixement dels actors que van protagonitzar l'adveniment de la democràcia és una constant, com veurem més endavant, en els textos que fan memòria de la Transició.

“Para todos esos amigos y todos los que hicieron posible esta democracia, y en especial para los que no lograron vivirla, mi libro pretende ser un humilde homenaje.” (Álvarez de Miranda, 1985: 9)

Al costat d'aquesta reivindicació del paper dels protagonistes de la Transició, hi ha la reivindicació concreta per a determinats col·lectius. És el cas de Lidia Falcón, que reivindica el paper de les dones a la Transició.

“Cuando se produjo el vigésimo aniversario de la “Transición política” me sentí indignada al comprobar la injusticia de que se hayan borrado de las imágenes y de las páginas toda referencia a la lucha que las mujeres realizaron con tanto valor.” (Falcón, 1999: 231)

Però, com diem, aquesta qüestió apareix d'una manera més explícita i constant, no tant en les justificacions introductòries a les memòries, com en el contingut mateix del relat.

5.2 Una hermenèutica de la memòria de la Transició

Com hem vist, les memòries personals sobre la Transició obeeixen a una “finalitat” de la memòria, a una pragmàtica de l’acció social que té com a objectiu dur a terme un “treball de memòria”, com diria Ricoeur. I per tant, porten implícita una política de la memòria vinculada a la història de la Transició. *La nostra hipòtesi és que les memòries personals són un dels recursos amb què compta la interpretació canònica de la Transició.* El relat canònic de la Transició, com ja hem explicat, representa la història de la Transició com un procés de canvi conduït per uns quants líders polítics, amb una orientació molt marcada pel protagonisme d’un grup selecte de personalitats, amb la idea que foren els responsables de l’èxit de la Transició. En aquest sentit, les memòries personals constitueixen una aportació de primer ordre per avalar aquest protagonisme. Avalen, efectivament, la idea que la Transició fou pilotada, conduïda, liderada, per un conjunt restringit de persones, que poden explicar-ne tots els detalls, les interioritats, i que tenen la darrera paraula sobre la “veritat” de la Transició. En foren els líders i en són els testimonis naturals per a la posteritat. Si la Transició fou la seva obra, la memòria de la Transició esdevé el seu patrimoni històric. Les memòries de la Transició representen, doncs, un exercici de reapropiació del passat, una acció exemplificadora d’apropiació històrica.

D’altra banda, si observem les intencions manifestades en relació amb la publicació de les memòries, observem que efectivament, les memòries personals no tenen com a finalitat contraposar o contradir, com hem vist, aquesta memòria dominant, sinó aportar-hi la memòria personal, de manera que memòria individual i memòria col·lectiva encaixin en un tot coherent. La finalitat de les memòries, tal com se’ns explica, és oferir el testimoni personal per tal de donar compte d’un moment històric. I així, garantir l’autenticitat (la veritat), i el coneixement detallat d’allò que la història reflecteix amb grans traces. Les memòries, però, també ofereixen una interpretació pròpia de la Transició. Ofereixen una narrativa a partir de la qual podem interpretar el marc general de la Transició en el qual s’inscriu la trajectòria personal.

És aquesta interpretació de la Transició el que volem investigar en aquesta tesi, juntament amb les trajectòries que es construeixen narrativament en aquestes memòries personals. Les memòries personals sobre la Transició ens permeten, efectivament, dur a terme una hermenèutica de la construcció narrativa de la memòria de la Transició. És a dir, malgrat la diversitat de textos i de trajectòries personals que ens permet abordar, *la nostra hipòtesi*

és que el conjunt de les memòries personals ofereix un marc comú d'interpretació de la Transició política, que no posa en qüestió el relat "oficial". Malgrat això, el relat personal que confegeix cadascú té una significació específica en aquest marc, puig que constitueix un exercici de construcció del propi personatge/autor, i, per tant, de posicionament personal en el camp de joc de la Transició política.

El nostre exercici d'hermenèutica de la memòria de la Transició ha de tenir en compte aquest doble vessant interpretatiu, aquest doble treball de memòria: d'una banda, la construcció narrativa de la Transició política; d'altra banda, la construcció narrativa del personatge que protagonitza el relat. Aquí, com hem dit, aquesta aproximació a la Transició *des de la interioritat del jo* té més una vocació de laudatòria que no pas confessional. I alhora inclou una finalitat notarial, de deixar constància de "la pròpia veritat" en relació amb els fets i amb el relat. Però ja sabem que cal convèncer el lector o la lectora del text tot interpretant-lo/la a partir d'un relat versemblant, i per tant, necessàriament vinculat a l'efecte de reconeixement que pot produir el relat ofert respecte del relat dominant. Així doncs, la trajectòria personal narrada ha de poder-se explicar en el marc de la memòria dominant de la Transició, en el marc del relat que els lectors *reconeixen* pel fet d'haver estat socialitzats per mitjà dels altres referents discursius en aquest relat, i que estableixen com a paradigma de referència per a la interpretació de la trajectòria dels protagonistes de la Transició. L'autor haurà d'evitar, doncs, les dissonàncies amb aquest el relat canònic de la Transició.

Tenint en compte aquest punt de partida, la nostra intenció és dur a terme una hermenèutica de la memòria de la Transició tal com és interpretada, al seu torn, en les memòries personals. Mitjançant el nostre propi exercici interpretatiu, que no pretén esdevenir ni un nou cànon ni l'única interpretació possible, sinó simplement una forma de comprensió sociològica de la construcció de la memòria col·lectiva. Les memòries personals de la Transició política constitueixen un corpus discursiu que ens permet dur a terme aquesta investigació, que implica prendre distància sobre la memòria heretada, i posar en evidència la seva construcció narrativa, imposada i institucionalitzada com a memòria legítima.

En aquest exercici hermenèutic és obligat preguntar-se alhora pel *què* i pel *qui* de la memòria narrada en les memòries personals, passant pel *com*. És a dir, recuperant les preguntes que ens formulàvem en iniciar aquesta investigació sobre la memòria, cal preguntar-se en primer lloc sobre l'objecte de la memòria, és a dir, la interpretació que la narració construeix sobre la Transició política espanyola com a fenomen històric (*el què*). En segon lloc, cal preguntar-se sobre com es construeix aquesta narració, quins són els

elements que doten al relat de coherència i de solvència en relació amb el relat canònic (*el com*). I finalment, cal preguntar-se sobre el subjecte de la memòria, és a dir, de qui és la memòria narrada (*el qui*). Tant des del punt de vista de quins són els destinataris de la memòria entesa com a patrimoni, com des del punt de vista de quins són els marcs socials (col·lectius) d'aquesta memòria, és a dir, la col·lectivitat o subjecte que legitimen.

5.2.1 Tres preguntes per a una hermenèutica de la memòria de la Transició

Aquestes tres preguntes que hem formulat ens condueixen en la definició de la nostra proposta d'anàlisi de les memòries personals de la Transició, una proposta que en aquest apartat mirarem de detallar.

a) L'anàlisi del relat

En primer lloc ens proposem, com hem dit, dur a terme una anàlisi sobre quin és el relat de la Transició que representen les memòries personals ubicades en aquest espai temporal. És a dir, quina és la interpretació que es fa dels fets de la Transició política, quina explicació tenen i amb quina seqüència s'expliquen. Aquesta anàlisi ha de tenir en compte alhora la diversitat de propostes narratives sobre la Transició que produeixen les memòries, i la seva relació com a conjunt amb el relat dominant.

En aquest sentit, ens fixarem en els usos i abusos de la memòria que queden reflectits en la seqüència narrativa amb què les memòries exposen els fets: els fets en què es posa l'accent, i els fets que passen a un segon pla o que són oblidats. Com també ens fixarem en la manera de representar el passat, de construir el temps i dotar-lo de sentit narratiu. Aquest aspecte és clau en la relació, per exemple, entre el Franquisme, la Transició i la democràcia.

b) L'anàlisi del subjecte de la memòria

L'anàlisi del subjecte de la memòria, com apuntàvem, comporta dues lectures. D'una banda, una lectura feta per comprendre el posicionament dels autors/protagonistes en el context general de la Transició, però també en relació amb el Franquisme i altres contextos relatats del passat. Respecte del protagonisme, cal analitzar també com el relat construeix protagonismes més enllà dels autors mateixos. D'altra banda, una lectura feta per comprendre quin és el subjecte col·lectiu que identifiquen les memòries personals.

c) L'anàlisi de les estratègies de legitimació

En tercer lloc, ens proposem dur a terme una anàlisi de les estratègies discursives que permeten fer visible les formes de legitimació que es canalitzen a través de la construcció narrativa.

En aquest sentit, ens fixarem en els usos del llenguatge (els eufemismes o els referents compartits entre els autors), així com en les estratègies de polarització i d'integració que es produeixen en la narrativa sobre el passat, tal com assenyala Theodore Plantinga (1992).

5.2.2 Els textos escollits per a l'anàlisi

Com ja hem explicat i quantificat, el relat sobre la Transició s'inscriu en nombrosos textos. És clar que, de tota la literatura publicada, només en podem analitzar amb detall una part ben petita. Tanmateix, si tenim en compte la relació que ja hem comentat entre el lideratge polític i la memòria de la Transició, és a dir, la construcció d'un relat basat en els "protagonistes", la tria ens ha de dur necessàriament a enfocar l'anàlisi sobre el col·lectiu de persones que més han ocupat la centralitat d'aquest relat.

Així doncs, els textos escollits per a la nostra anàlisi estan produïts per un conjunt de persones que podem considerar el col·lectiu central de la Transició. Malgrat que en aquest conjunt no hi són tots els que s'han considerat "protagonistes" indiscutibles de la Transició, perquè no han escrit memòries en clau personal, llevat d'algunes excepcions. Així, a diferència de Manuel Fraga Iribarne, ni Adolfo Suárez ni Felipe González, ni evidentment el monarca, han participat a títol personal de l'envit memorialístic que va afectar clarament la classe política espanyola, incloent-hi la catalana i la basca. Malgrat això, s'han publicat diversos textos biogràfics i memorialístics al voltant de cadascun d'aquests "personatges" per part d'altres autors, la majoria d'ells amb una clara vocació d'homenatge⁶⁹. I en algun cas excepcional, amb un punt de vista clarament crític.⁷⁰

⁶⁹ Si ens referim només a Adolfo Suárez, trobem diversos títols. A tall d'exemple, de Diversos Autors, *Adolfo Suárez o el valor de la concòrdia* (1997). Editorial Círculo de Lectores i Galaxia Gutenberg. Editat en homenatge al que fou Premi Príncep d'Astúries de 1996. Carlos Abella ha publicat dues biografies de Suárez, una el 1997 amb el títol *Adolfo Suárez*, publicada per Espasa-Calpe, i una altra el 2006, amb el títol *Adolfo Suárez. El hombre clave de la Transición*, publicada també per Espasa-Calpe.

Tanmateix, en la segona línia del protagonisme, per part d'aquells que participen en la centralitat del relat malgrat no ser-ne els primers protagonistes, trobem nombrosos textos publicats. Com ja hem explicat abans, entre els autors d'aquests textos hi ha una gran presència de càrrecs de primer línia política, com ara ministres, ponents constitucionals, portaveus parlamentaris i un primer ministre (Calvo-Sotelo).

A la taula següent podem trobar una relació dels càrrecs que han detestat els autors que podem considerar en aquest col·lectiu central, que s'atorga el protagonisme de la Transició, i que va participar directament en les decisions polítiques que es prengueren aleshores, ja sigui des de les institucions, o bé des dels partits polítics.

Taula 3. Perfil de càrrecs que han tingut els autors de memòries personals sobre la Transició

Perfil dels càrrecs	Nombre
Diputats al Congrés ⁷¹	10
Ministres	5
Senadors	5
Consellers	3
Diputats al Parlament	3
Ponents de la Constitució	4
Militars	2
Secretari General de partit	2
Lletrat de les Corts i jutge	1
President de la Conf. Episcop.	1
President de la Generalitat	1
President del Congrés	1
President del Govern espanyol	1
Dirigent sindical	1

Font: Elaboració pròpia.

Més detalladament, podem assajar de fer una classificació dels grups que conformen el conjunt d'autors, en funció de les posicions que han ocupat en els diferents espais polítics i institucionals. El nostre marc de referència, la Transició espanyola, tingué l'espai central en les institucions i la vida parlamentària a Madrid. Tanmateix, el pes de la política catalana com a espai de combat polític no s'ha de menystenir. És per això que recullim també aquí els polítics catalans que han escrit memòries que ens parlen en algun moment de la Transició.

Com es pot observar a la gràfica següent, trobem un primer grup que hem definit com "espai central de la política espanyola", i que està conformat per aquells autors que van

⁷⁰ Per exemple, de Gregorio Morán (2009). *Adolfo Suárez. Ambición y destino*. Editorial Debate. El mateix autor havia publicat un altre llibre sobre Suárez el 1979: *Adolfo Suárez. Historia de una ambición*. Editorial Planeta.

⁷¹ 4 d'AP, 2 d'UCD, 3 del PSOE i 1 del PCE.

participar en el nucli central de les negociacions i del procés de la Transició. Com a adjunt a aquest conjunt, hi ha un grup de quatre autors que foren ponents constitucionals, per tant, persones que, alhora que han ocupat una centralitat important en el relat sobre la Transició, han rebut força atenció mediàtica per aquest motiu. Dels set ponents que va tenir la Constitució Espanyola⁷², n'hi ha quatre que han escrit les seves memòries, bé sigui com a autobiografies en què la Transició ocupa una part significativa del relat (Fraga, Herrero), bé com a autobiografia incompleta en què la Transició hi apareix breument (Jordi Solé Tura⁷³), o bé com a memòries directament relacionades amb la Transició (Peces-Barba).

D'altra banda, trobem un grup reduït de persones que han ocupat diferents carteres en els consells de ministres de la Transició. Però, com podem deduir, en proporció, aquest nombre de persones és reduït, tenint en compte els nombrosos polítics que van passar pels diferents governs de la Transició. En aquest sentit, hem de fer observar que els autors que es veuen empesos a fer aquest exercici de testimoni van tenir una projecció particularment important en la conformació dels diferents escenaris polítics que es van succeir de forma accelerada durant la Transició⁷⁴. Així, José María de Areilza, que fou president de la jove Alianza Popular, va ser un polític que es va insinuar (i que l'opinió dels càrrecs que provenien del règim avalava en part) com a president del govern de la monarquia, però es va haver de conformar a ministre d'exteriors en el govern d'Arias Navarro. Al seu torn, Álvarez de Miranda, va ser impulsor de la democràcia cristiana espanyola durant la Transició, que malgrat diverses provatures per formar un partit, finalment es va acabar integrant a la UCD d'Adolfo Suárez. Fou president del Congrés de Diputats de la primera legislatura de la nova democràcia. D'altra banda, Martín Villa,

⁷² Els anomenats per la premsa "pares" de la Constitució són: Manuel Fraga, Gabriel Cisneros, Gregorio Peces-Barba, José Pedro Pérez-Llorca, Jordi Solé Tura, Miguel Herrero y Rodríguez de Miñón y Miquel Roca.



⁷³ Malauradament, la malaltia d'Alzheimer va impedir Jordi Solé Tura completar les seves memòries amb un segon volum, tal com tenia previst. Així, només podem comptar amb la primera part de la seva autobiografia, *Una història optimista*, publicat per Edicions 62 el 1999.

⁷⁴ És per això que en aquests casos, les editorials han promogut, tant o més que els mateixos "autors", la publicació d'aquests tipus de textos memorialístics.

ministre de governació i d'interior, vicepresident del govern i fundador d'UCD, fou sens dubte el polític més influent en els governs de Suárez i uns dels que va participar de forma més directa en les decisions transcendents que es van prendre en aquells moments sobre el model d'Estat.

De la mateixa manera, trobem en la política catalana un bon nombre d'autors de memòries, alguns dels quals han ocupat càrrecs en el govern. Cal diferenciar, però, entre els que escriuen les seves memòries atorgant un paper central al moment històric de la Transició, i els que han tingut una trajectòria política més enllà de la Transició, i entre els quals, per tant, la Transició ocupa un espai molt menor. Llevat del cas de Sánchez Terán, que publica les memòries el 1988⁷⁵, tots els autors publiquen les memòries a començaments dels anys noranta⁷⁶.

Entre aquests, hi trobem López Rodó, amb unes memòries força extenses que recullen tota la seva vida, i que es publiquen entre el 1990 i el 1993, en què la Transició ocupa el darrer dels quatre volums que les conformen. Com també les memòries de Manuel Orgínez⁷⁷ (publicades el 1993), una de les persones que entra en la política pública de la mà de Josep Tarradellas, essent conseller del primer govern de la Generalitat i un dels que promou, de fet, el retorn del President des de l'exili, i participa per això en les negociacions amb el govern de Suárez. En el marc d'aquesta participació en la política de la Transició, també hi trobem les memòries polítiques de Josep Subirats Piñana, que relata el seu pas pel senat de la primera legislatura al seu llibre *La Transició des del senat*, publicat el 1991 per La llar del llibre. Subirats fou senador per l'Entesa dels Catalans a les corts constituents i en la legislatura que comença el 1979. També fou un dels redactors de l'Estatut de Sau, membre dels 21 de la comissió de l'Estatut al Congrés, i el 1982 fou escollit president del tribunal de comptes d'Espanya.

En aquest grup de polítics amb una participació directa en la política de la Transició, hi trobem Pere Pi-Sunyer, que fou Conseller d'Ensenyament i Cultura en el govern de Tarradellas⁷⁸, diputat al Parlament de Catalunya (per CiU) i senador designat per la

⁷⁵ Sánchez-Terán, Salvador (1988). *De Franco a la Generalitat*. Planeta. Col·lecció: Espejo de España, 138.

⁷⁶ En el moment en què l'editorial Edicions 62, sota la direcció de Xavier Folch, comença una col·lecció de memòries centrades en l'àmbit cultural i polític de Catalunya. Però el "boom" s'estén al conjunt del món editorial.

⁷⁷ *Una vida entre burgesos. Memòries*. Edicions 62, Col·lecció: Biografies i memòries, 20, 1993 (4a edició).

⁷⁸ En virtut d'aquest càrrec el 1978 va signar el decret que permetia l'ensenyament oficial i generalitzat del català a l'escola.

Generalitat. Les seves memòries (*Del vell i del nou món. Memòries*. Edicions 62. Col·lecció: Biografies i memòries, 17, 1992) són un repàs del seu periple vital, que inclou l'exili a Amèrica i el retorn a Madrid i a Catalunya trenta anys després. La Transició només ocupa, doncs, la part final de les seves memòries.

Per contrast, cal destacar la posició crítica de Lluís Xirinacs al model polític que va instaurar la Transició en la seva coneguda trilogia *La traïció dels líders*, publicat per Llibres del Segle entre 1993 i 1997. Xirinacs, que fou una persona destacada de la lluita antifranquista, també va tenir un paper notable durant la Transició com a lluitador en solitari per la reivindicació de l'amnistia. En aquesta condició de membre díscol i autònom de la lluita per la democràcia, es va desmarcar totalment de la política dels partits polítics i dels pactes que van comportar la Transició.

Però el més important de totes les memòries de la Transició publicades a començaments dels noranta a Catalunya, la més rellevant és sens dubte del President de la Generalitat, Josep Tarradellas. Planeta publica les memòries de Tarradellas el 1990, amb el títol significatiu de *Ja sóc aquí*. Utilitzant, doncs, com a reclam l'expressió "mítica" que ha recordat la figura de Tarradellas des del dia del seu retorn i presentació pública al Palau de la Generalitat davant d'una plaça de Sant Jaume plena de gom a gom. Les seves memòries són més aviat unes reflexions en clau personal dels fets més importants del que fou el seu exili i tornada a Catalunya.

A finals dels anys noranta, tornem a trobar una tongada de memòries publicades per personalitats de la política catalana, que ja no tindran com a eix central la Transició, sinó altres moments de la història. El Franquisme i la lluita per la democràcia, a mesura que passen els anys, van prenent un protagonisme més accentuat en les noves memòries aparegudes, sobretot quan aquests s'ocupen de la trajectòria completa dels seus autors. És el cas, per exemple, de les memòries de Víctor Torres, *A favor de la llibertat* (Pagès editors, 1998), de Julio Busquets, *Militares y demócratas. Memorias de un fundador de la UMD y diputado socialista* (Plaza & Janés, 1999), Lluís Prenafeta, *L'ombra del poder* (Planeta, 1999), i Joan Colomines, *El compromís de viure. Apunts de memòria* (Columna, 1999). Com veiem, a finals dels noranta, les editorials que aposten per aquest gènere es diversifiquen i els perfils polítics també.

Finalment, i tornant al marc de la política espanyola, no volem deixar passar per alt que més enllà del conjunt de càrrecs polítics, hi ha aspectes que podem destacar pel que fa

als perfils ideològics. Per exemple, hem pogut definir, com es pot veure al gràfic, un conjunt de vuit autors que es caracteritzen per ser monàrquics, alguns dels quals van participar en els governs anomenats de la “monarquia”, els dels primers anys de la Transició, abans de l’aprovació de la Llei per a la Reforma Política. D’altres van tenir un paper destacat també durant els primers anys de la Transició, durant els governs d’UCD. Aquesta dada és interessant, perquè reforça aquesta idea que hem exposat del vincle entre la publicació de memòries personals sobre la Transició i els primers anys del procés de canvi polític.

D’altra banda, hem volgut també destacar un grup d’opositors al Franquisme, alguns dels autors del qual no formaren part de cap govern, però van ser líders destacats de la Transició, com és el cas de Santiago Carrillo. Un dels símbols del que després s’anomena *l’esperit del consens*. Ja que el pacte amb els comunistes fou, precisament, un dels esculls simbòlics que va haver de superar la nova democràcia per poder homologar-se amb la resta de democràcies europees. A canvi d’una posició menys radical en els seus plantejaments del Partit Comunista, que també va haver de fer renúncies per assolir aquest *esperit de consens*. De fet, Santiago Carrillo és el líders polític que ha publicat més vegades les seves memòries, si comptem els diferents títols que han anat apareguent durant els anys posteriors a la Transició, i que, amb diferents títols, fan referència a la seva trajectòria política personal o bé explícitament als anys de la Transició⁷⁹. Aquest conjunt d’opositors que han escrit memòries, entre els que ja hem identificat com a “protagonistes” del relat mateix de la Transició, ens indica que la participació en aquest relat no és un fet exclusiu d’un sector ideològic. És a partir de la identificació d’aquests “protagonistes”, doncs, que hem pogut revisar els perfils ideològics o les posicions que ocupaven en el camp polític de la Transició. Com a resultat, els dos grups que apareixen més clarament són aquests dos que hem esmentat: monàrquics i opositors a la dictadura, al costat dels que han ocupat càrrecs públics. Això no obstant, hi ha evidentment “protagonistes” d’altres perfils polítics i ideològics, però no són tan abundants o no ocupen aquest espai que hem identificat com central en el procés de la Transició política.

⁷⁹ Els diferents títols que ha publicat Carrillo inclouen: *El año de la Constitución* (Crítica – Grijalbo Mondadori, 1978); *Memoria de la Transición* (Grijalbo, 1983); *Problemas de la Transición* (Ahora, 1985); *El año de la peluca* (Ediciones B, 1987); *La gran Transición* (Planeta, 1995); *Un joven del 36* (Planeta, 1996); *Memorias* (Planeta, 1996); *Juez y parte de quince retratos españoles* (Plaza & Janés, 1996).

Gràfica 3. Perfil dels càrrecs en relació a la centralitat de la política espanyola i catalana en la Transició



D'aquests diferents perfils d'autors, com hem dit, nosaltres volem focalitzar l'anàlisi en aquells que han ocupat l'espai més central del procés polític de la Transició. Això és, al nostre parer, aquells que han participat en la definició de les regles del joc. Entenem que aquesta posició central correspon al perfil que tenen els ponents constitucionals, d'una banda, i aquells que han ocupat càrrecs de màxima responsabilitat política, tant pel càrrec mateix, com per la seva influència en la política de la Transició. Amb aquestes característiques, podem configurar un grup de vuit autors, en els quals s'inclouen els quatre ponents constitucionals que han escrit memòries (Manuel Fraga, Miguel Herrero de Miñón, Gregorio Peces-Barba, Jordi Solé Tura), un primer ministre (Leopoldo Calvo-Sotelo), dos ministres (un d'ells ponent constitucional: Manuel Fraga i Rodolfo Martín Villa), un president de la Generalitat (Josep Tarradellas) i un cap de l'oposició que va tenir un paper molt especial durant la Transició (Santiago Carrillo). En aquest conjunt, a més, com veiem, hi ha autors de l'àmbit de la política catalana, que tot i que no se'n poden considerar representatius, sí que ofereixen una altra perspectiva del camp de joc (especialment en el cas de Josep Tarradellas).

a) Retrat dels autors escollits

Dels autors escollits per a l'anàlisi, en volem fer un retrat somer per tal de situar-los, malgrat que per la seva notorietat política, la seva trajectòria és prou coneguda.

- *Calvo-Sotelo, Leopoldo*

Aquest fill d'una família de monàrquics va néixer el 1926 a Madrid. Després d'estudiar enginyeria de camins (1951), va treballar durant 25 anys en el grup industrial dels bancs Hispano Americano i Urquijo; va ser director general de Perlofil, SA i conseller delegat de Unión de Explosivos de Río Tinto. El 1967 i 1968 va ser president de RENFE. El 1972 va acceptar la presidència de la Sociedad para el Desarrollo Industrial de Galicia.

Va iniciar la seva trajectòria política com a procurador en Corts (des de l'octubre de 1971) en representació dels Empresarios del Sindicato Nacional de Industrias Químicas. La seva filiació ideològica s'havia iniciat a les Juventudes Monárquicas. I també va col·laborar amb el Círculo de Jóvenes de la Asociación Católica Nacional de Propagandistas. Un sector amb un esperit menys rígid dins del marc del règim franquista. En sintonia amb això, el 1973 va ser dels que va participar en la creació del grup Tácito,

un grup d'opinió format per persones amb una formació elevada, que ocupaven càrrecs de la Dictadura, i que pensaven que s'havia d'evolucionar políticament.

Segons Paloma Aguilar no s'havien significat políticament amb la dictadura, ni a favor ni en contra, i ocupaven càrrecs tècnics. Tot i que, com veiem, en el cas de Calvo Sotelo almenys, era productor a les Corts.

Según Powell, “al menos siete de los veinte ministros del primer gobierno de Suárez eran (o habían sido) “tácitos” activos” (Powell, 1990: 265). Por todo ello, este grupo estaba especialmente preparado para servir de puente entre la élite franquista y la oposición democrática. (Aguilar, 1996: 315-316).

Segons Carlos Huneeus (1985: 70) formaven part del que ell anomena la “buffer zone”, composta per persones d'elevada competència tècnica (economistes i juristes) que havien arribat a conèixer bé l'administració franquista, i això els va situar en un espai estratègic durant la Transició, perquè el Rei hi confiés per guiar l'evolució des de dins.

El 1975 Calvo Sotelo va participar, amb Pío Cabanillas, Manuel Fraga, Francisco Fernández Ordóñez i José María de Areilza en la fundació de FEDISA (Federación de Estudios Independientes S.A.). Un gabinet d'estudis que omplia de contingut aquest esperit de reforma des del mateix règim franquista. Després de la mort de Franco, Carlos Arias Navarro el va nomenar ministre de Comerç del primer govern de la monarquia.

De fet, va participar com a ministre en diversos governs de la monarquia, de comerç, obres públiques i relacions amb les Comunitats Europees. El 1980 va ser nomenat vicepresident per afers econòmics en l'últim govern de Suárez. Quan aquest va dimitir, UCD el va proposar com a successor. Durant la seva investidura es va produir l'intent de cop d'estat del 23-F. Va ser president del govern des del febrer de 1981 fins al desembre de 1982. Després ha estat parlamentari a Madrid i a Estrasburg. Va morir el 3 de maig de 2008, a Madrid.

Els llibres de memòries de Calvo Sotelo inclouen dos títols, *Memoria viva de la Transición* (Plaza & Janés / Cambio 16, 1990) i *Papeles de un cesante: la política desde la barrera*. (Galaxia Gutenberg, 1999). El primer llibre són pròpiament unes memòries sobre la Transició. D'aquelles que es publiquen més per interès de l'editorial que no pas per interès de l'autor, atesa l'èxit de mercat que se suposa que poden tenir. El llibre, de fet, comença amb la Transició ja en marxa, amb la legalització del PC el 1977, i acaba més enllà del que és el relat canònic, aportant informacions sobre les relacions amb la CEOE. El mateix autor treu ferro i transcendència al valor que pugui tenir el llibre, malgrat que l'editorial en ressalta a la contraportada que “(...) el lector se siente desde las primeras páginas en el centro mismo de los hechos que han marcado la historia reciente de

España.” De fet, Calvo Sotelo, a diferència dels altres autors que s’erigeixen en protagonistes de la Transició, empra un to distant i irònic en tots els seus escrits.

Esto, aunque otra cosa sugiera la portada, no es un libro de memorias. Ante todo porque ni siquiera es un libro: le faltan, para serlo, sistema y unidad. Y, además, porque tampoco las páginas que siguen quieren dar cuenta de una vida, o de una parte de ella, ni se acomodan a un orden cronológico, ni quien las escribe se siente lejos del relato, sino demasiado cerca de él y todavía preso en las pasiones que lo animan. (...) Lo que resulta es una serie de crónicas trufadas por algunas reflexiones, siempre en primera persona del singular (...). Aunque en las páginas que siguen no sólo habla el autor, sino también los políticos de su tiempo a los que se atribuyen frases y opiniones auténticas, tomadas literalmente de los cuadernos que le servían al autor como herramientas de trabajo en los Ministerios y en la Moncloa, o de cartas que conserva. (Calvo Sotelo, 1990: 13)

Com diu l’autor, doncs, en aquest llibre no es pretén fer un relat seqüencial; ni tan sols tocar totes les qüestions que formen el *corpus* essencial de la Transició, sinó espigolar alguns temes per transmetre la seva experiència personal i la seva visió d’alguns aspectes de la Transició. És, sens dubte, el menys ortodox del conjunt d’autors escollits.

Pel que fa a l’altre llibre publicat pel mateix autor, es tracta d’una obra que mira més enllà de la Transició, tot i que l’activitat política més important de Calvo-Sotelo és, precisament, el curt període de la Transició en què fou President del govern espanyol. Es tracta d’una crònica feta en clau personal, que introdueix una bona dosi d’anàlisi. Tampoc no segueix una seqüència cronològica, ja que el text fa salts en el temps, endavant i endarrere: des de la Transició fins al record de la Transició vint anys després. També conté un recull de textos utilitzats en conferències i reflexions personals, que segons l’autor no han estat revisats posteriorment. Un altre cop, l’autor fa referència a la insistència de l’editor com a motivació per publicar aquestes memòries. En tot cas, aquest llibre no es pot considerar unes memòries sobre la Transició, tot i que en algun moment s’hi fa referència.

- *Carrillo, Santiago*

Va néixer a Gijón el 1915, en el si d'una família obrera. El seu pare va ser dirigent de la UGT i del PSOE. Va començar a militar a la Juventud Socialista abans de fer els 14 anys. Va treballar com a periodista en la redacció de *El Socialista*, cobrint els debats constituents de la II República. Va ser escollit secretari general de la Federación de Juventudes Socialistas l'abril de 1934, i va participar en la direcció del moviment revolucionari d'octubre d'aquell any, a conseqüència del qual va estar pres fins a la victòria del Front Popular. El 1936 Carrillo va ser un dels artífex de la unificació de les joventuts socialistes i comunistes, que va tenir un paper important en la guerra civil. El 1936, durant la defensa de Madrid contra les tropes franquistes, era membre de la Junta de Defensa presidida pel general Miaja. Aleshores va ingressar al PCE i fou escollit membre del seu Comitè Central, i del seu buró polític a principis del 1937. Després de la guerra, va ser membre del Secretariat de la Internacional Juvenil Comunista fins el 1942. A partir d'aleshores, fou responsable del treball cap a l'interior d'Espanya en la direcció del PCE, així com ministre en el govern republicà a l'exili, presidit pel doctor Giral el 1946. El 1960 el VI Congrés del PCE el va escollir secretari general, càrrec que va ocupar fins el 1982.

El 1956, Carrillo inicia el que ell anomena política de reconciliació nacional, i que el portarà a actuar, d'una banda, per mantenir la tensió combativa del PCE a partir de les seves bases, i de l'altra a aproximar-se als sectors que, provinents del Franquisme, comencen a derivar cap a posicions més obertes. Durant la Transició, Santiago Carrillo va simbolitzar la frontera del que podien ser els límits acceptables de la nova democràcia. I alhora, i per la mateixa raó, simbolitzava el pas d'una democràcia tèbia a una democràcia plena als ulls del món i dels ciutadans espanyols. De fet, Carrillo va irrompre enmig de la política de la Transició, forçant els termes d'acceptabilitat que els governs de la monarquia imposaven a l'oposició democràtica. La seva entrada clandestina a Espanya (camuflat amb una perruca) i la seva incòmoda detenció són episodis que van marcar la Transició. El 9 d'abril de 1977 el govern de Suárez, va legalitzar el PCE, que pocs mesos abans, el 24 de gener, havia pogut fer una demostració pública d'unitat al voltant de la mort dels quatre advocats d'Atocha.

En les batalles discursives de la Transició, però, Carrillo apareix com un símbol a batre per part dels sectors més reaccionaris propers al règim franquista. Constantment se li recordarà l'episodi de la Guerra Civil a Paracuellos del Jarama, en què foren executats milers de militars presos de l'altre bàndol de la Guerra Civil, i de les quals acusen a

Carrillo, aleshores membre de la Junta de Defensa de Madrid, i responsable d'Ordre Públic.

D'altra banda, el PCE, i el PSUC a Catalunya, han esdevingut el referent de la lluita antifranquista clandestina entre les persones políticament compromeses, des de finals dels anys seixanta, fins al punt que se l'identifica com "el partit", sense més. Comissions Obreres s'integra en la mateixa línia de combat polític des de les empreses. Malgrat que el plantejament que manté la direcció del partit, segons la qual s'aixecaran les masses per enderrocar el règim franquista, a través d'una vaga general pacífica, no s'arriba a produir mai, ni tan sols a insinuar.

En comptes d'això, a partir del 1974, el PCE inicia gestions per conèixer les intencions de personalitats significades del règim o de fora d'ell. En un primer moment busca interlocutors entre els caps de l'Exèrcit per a la seva política de "reconciliació nacional"; posteriorment intenta trobar en la figura de Joan de Borbó un referent. I finalment crea, amb alguns grups polítics minoritaris i alguns independents, la Junta Democràtica d'Espanya, que planteja els objectius polítics que s'han d'acomplir per assegurar l'arribada de la democràcia a Espanya a la fi de la dictadura. En definitiva, el PCE pren posicions per esdevenir un dels interlocutors en el futur polític d'Espanya. Durant els primers anys de la Transició, Carrillo farà diverses accions per aconseguir forçar la legalització del PCE: aparició pública, interlocució amb el govern, vagues generals, repartiment de carnets als militants, roda de premsa a Madrid... Intentant treure's l'estigma de partit clandestí.

Malgrat que ell mateix representava aquest estigma, i que fins i tot no va ser acceptat com interlocutor de forma pública pel govern de Suárez, Carrillo va aconseguir situar el PCE al nou Congrés de Diputats. Sense complir amb les expectatives que es podrien haver tingut sobre la força d'un partit que en la clandestinitat antifranquista era el més important⁸⁰, i que en el procés de democratització va cedir protagonisme a altres forces polítiques noves i no tan noves, com el mateix PSOE.

En qualsevol cas, Santiago Carrillo, ha passat a la història com un dels protagonistes de la Transició. Sens dubte, un dels més destacats. Des que es va retirar de la política activa, no ha deixat de participar en nombrosos actes referits a aquell període, com un testimoni sempre disponible i destacat.

Como defensor a ultranza de la filosofía que inspira a los pactos [de la Moncloa] y de lo que él considera que es el primer paso para un compromiso político de gobierno, el día 27 de

⁸⁰ 9,2% dels vots i 20 escons, 8 dels quals són del PSUC; enfront del 29,2% dels vots del PSOE i 118 escons.

octubre, horas después de que se hayan firmado los Pactos de la Moncloa, Santiago Carrillo es ovacionado en el Congreso por los diputados de UCD que le agradecen así su contribución al acuerdo. Ese mismo día, Carrillo pronuncia una conferencia en el Club Siglo XXI, por donde han pasado los más conspicuos representantes de la derecha española, y es presentado nada menos que por el líder de Alianza Popular Manuel Fraga Iribarne. Son los momentos de mayor esplendor del secretario general del Partido Comunista de España, a quin todos consideran, con motivos sobrados, que ha sido uno de los puntales de la Transición política española. (Prego, 1999: 187-188).

En la seva llarga trajectòria política, Santiago Carrillo ha publicat nombrosos llibres, tant d'assaig polític, com de memòries. A partir de la Transició, Carrillo forma part dels autors més prolífics pel que fa al relat en primera persona de la Transició a la democràcia. En primer lloc publica *El año de la Constitución* (Crítica- Grijalbo Mondadori) l'any 1978, fa una anàlisi de la situació social i política d'Espanya en els anys del procés de canvi de la dictadura cap a la democràcia. Però aquest és un text sobretot d'anàlisi i d'idees. També constitueix una obra d'anàlisi i de reflexió la que publicarà el 1983 amb el títol *Memoria de la Transición. La vida política española y el PCE*, amb l'editorial Grijalbo. Però en aquest cas, com veiem, el títol ja porta el reclam que més s'utilitza en aquells anys, el concepte de "memòria" per referir-se a la Transició.

Posteriorment, amb Ediciones B, publicarà una obra menor, titulada *El año de la peluca* (1987), que també ofereix una crònica del que va ser un dels anys centrals de la Transició quant a esdeveniments, i pel que fa al PCE, protagonisme. Encara, com diu ell mateix en el text, no són unes memòries personals, sinó una anàlisi en clau personal sobre el que ha estat el període de la Transició i el paper que hi han jugat els diversos actors implicats. Així, en el llibre parla tant de la legalització del PCE, com les seves crisis arrel dels resultats electorals minvants, i també la relació amb el PSOE.

Als anys noranta, Carrillo publica dos títols amb l'editorial Planeta. D'una banda, el 1995 publica *La gran Transición*. Malgrat les aparences, aquí Carrillo es refereix a la Transició que ha fet el mateix PCE del comunisme a l'eurocomunisme, utilitzant, això sí, un concepte que ha fet fortuna per descriure els canvis històrics que portaren a la democràcia. Així, sota el concepte de "Transició", Carrillo vincula el trajecte fet pel PCE i els canvis esdevinguts a la política Espanyola. L'any següent, el 1996, Carrillo publica *Un joven del 36* (Planeta, 1996), una mena d'autobiografia novel·lada, en què a través d'un *alter ego* d'ell mateix, relata la vida d'un jove comunista. El mateix any publica amb Plaza & Janés, *Juez y parte de 15 retratos españoles* (1996), una sèrie de retrats a través dels quals reconstrueix la història política d'Espanya dels anys de la II República, del Franquisme i de la Transició a la democràcia.

Finalment, també el 1996, Santiago Carrillo publica el que són les seves memòries personals pròpiament dites, amb l'editorial Planeta, dins de la col·lecció *Espejo de España*, on s'han editat moltes de les memòries dels protagonistes de la Transició. El títol del llibre és ben explícit: *Memorias*. I el subtítol assenyalava la importància del protagonista: *Una vida política larga y azarosa marcada por responsabilidades importantes*. (Planeta, Col·lecció Espejo de España, 165, 1996). El llibre és reeditat el 2007.

El mateix autor exposa clarament que es tracta d'unes memòries que pretenen explicar i defensar la seva trajectòria personal, així com la coherència que ha mantingut al llarg de la seva trajectòria política.

“En este libro se hayan algunas opiniones autocríticas. Pero no quiero engañar al lector; contiene también la intención de justificar una actividad. Confiésenlo o no, creo que todos los autores de memorias persiguen este fin. No se trata sólo de contar lo que uno ha vivido sino de explicar por qué se ha procedido de uno u otro modo, en tal o cual situación.” (...)"cuando hago balance de mi trayectoria lo hago convencido de haber mantenido en lo fundamental una coherencia clara.” (Carrillo, 1996: 10)

Les memòries comencen en l'etapa de la infància, tot i que dediquen poques pàgines als aspectes personals, i recullen tota la trajectòria de Santiago Carrillo fins a la seva dimissió de la Secretaria General del PCE. Per tant, constitueixen un document complet pel que fa a la seva trajectòria. Pel que fa a l'anàlisi que realitzarem nosaltres, només utilitzarem la part d'aquest text referida a la Transició.

- *Fraga Iribarne, Manuel*

Va néixer el 1922 a Villalba (Lugo), i va seguir els seus pares en l'emigració cubana. Va estudiar a Santiago de Compostela i Madrid; va ser professor a la Universitat de València i a la Universitat Complutense de Madrid. Diplomàtic, va treballar a l'Institut de Cultura Hispànica, a la Comissió Espanyola de la UNESCO i com ambaixador a Londres. Ha estat lletrat a les Corts i membre de les corts en diverses legislatures. Ha estat vicepresident del primer govern de la monarquia, i titular de les carteres de Governació i Informació i Turisme; cap de l'oposició, fundador d'Alianza Popular, ponent de la Constitució, membre del parlament europeu i president de la Fundación Cánovas del Castillo. L'últim càrrec de govern que va ocupar fou el de president del govern gallec, amb tres legislatures consecutives. Posteriorment fou nomenat senador.

Manuel Fraga fou un dels polítics més actius del període la Transició, tant des del govern com des de fora del govern. Es va mobilitzar abans de la mort de Franco per promoure i participar ell mateix en la creació del que aleshores es va anomenar *associacions polítiques*. També va elaborar propostes al voltant de la fórmula legislativa que havia de tenir el marc polític després de la mort de Franco, tot i formar part del govern de la

dictadura. Destacà com a Ministre d'Informació i Turisme, per l'aprovació, el 1965, de la Llei de Premsa i Impremta, que retirava la censura prèvia com a mesura de control de la informació, i establia mecanismes de sanció posteriors (que comportaren l'obertura de 386 sancions mentre ell fou ministre) (Prego, 1999: 273).

Ja en el procés de reformes de la Transició, Fraga fou impulsor i fundador d'una de les alternatives parlamentàries: Alianza Popular. Malgrat que els resultats li van fer perdre posicions com a interlocutor polític, en els inicis de la Transició va tenir un paper molt destacat, primer com a ministre de la monarquia i després com a ponent constitucional, es va oposar sempre a la inclusió del terme "nacionalitats" a la Constitució.

Aquesta posició controvertida de Manuel Fraga ha estat una constant de la seva trajectòria política. Així, malgrat ser un dels primers polítics destacats que va plantejar la necessitat de reformes del règim, també va aplicar-se amb mà dura contra les vagues sindicals i les mobilitzacions de protesta dels primers anys de la Transició com a ministre de Governació (el 1976). Tampoc no va dubtar a detenir membres destacats de l'oposició democràtica en la primera reunió de Coordinació Democràtica a Madrid (Antonio García Trevijano, independent; Luis Solana, del PSOE; Raúl Montoro, del PSP; Marcelino Camacho, de CCOO; Javier Álvarez Dorronsoro, del Movimiento Comunista; Nazario Aguado, del Partido del Trabajo; Ramón Tamames, Juan Antonio Bardem i altres dirigents comunistes) (Prego, 1999: 275). Però en canvi, el mateix any autoritza el primer congrés que la UGT celebra a Espanya des del 1932, negociant prèviament amb els seus dirigents que tingui una fórmula aparentment de jornades, i no com a congrés.

Fraga és, en definitiva, un polític que no renuncia al Franquisme com a part de la seva trajectòria, però que alhora planteja clarament un escenari de reformes polítiques quan aquest règim entra en la fase final. De fet, la gran preocupació de Fraga, que es traspua en les seves memòries, és el destí nacional d'Espanya. Els dos llibres de memòries que ha publicat constitueixen dos volums cronològicament consecutius, en què es recullen més o menys redactades les notes que aquest va anar prenent en el curs de la seva vida política. Estan farcides d'apunts sobre les trobades i reunions que va mantenir en una agenda molt marcada per una activitat frenètica, que inclou una implicació a fons en la Transició, en les negociacions i contactes amb diversos líders polítics, campanyes, propostes, etc.

La primera part de les seves memòries fou publicada el 1983 per l'Editorial Planeta amb el títol de *Memoria breve de una vida pública*, i tracta el període que va del 1962 al 1975. La segona part, *En busca del tiempo servido*, també fou publicada per l'Editorial Planeta (dins la Col·lecció: Espejo de España, 134) el 1987. Aquest llibre està escrit com un dietari de

notes, en què es barreja un estil telegràfic, amb molt poca construcció narrativa, però que inclou una interpretació constant dels fets. El text comença amb la mort del general Franco i acaba amb la “retirada de la política” de Fraga, el desembre de 1986. Aquest és el llibre que hem pres com a base per a l’anàlisi textual en el cas de Manuel Fraga.

Tal com diu ell mateix a les primeres pàgines, l’elaboració d’aquestes memòries està basada exclusivament en el record personal:

Quiero insistir en que estas páginas comprenden exclusivamente recuerdos y opiniones personales míos. He resistido la tentación de comprobar los testimonios ajenos con los propios. Tampoco he querido apoyar esta vez mis brevísimas notas en el día a día de los periódicos, lo que pudiera distraer la atención del lector. Bastante dificultad tiene el intento de repasar, en caliente, estos diez años largos de la vida de España, habiéndolos vivido con la entrega y la profunda emoción diaria que les he dedicado. (Fraga, 1987: 11)

- *Herrero y Rodríguez de Miñón, Miguel*

Nascut a Madrid el 1940, Miguel Herrero estudià dret i es convertí en assessor de diversos càrrecs ministerials del Franquisme, en qüestions constitucionals i monàrquiques. El 1976 fou nomenat secretari general tècnic del ministre de justícia, i el 1978 fou escollit ponent constitucional per UCD. Des del ministeri de justícia participa en l’elaboració de decrets i avantprojectes de llei de la Transició, com ara el decret- llei d’amnistia, el decret- llei de les normes electorals, la llei de llibertat sindical, el decret- llei sobre activitats polítiques de les forces armades, etc. També col·labora en l’elaboració del projecte de llei per a la Reforma Política elaborat per Fernández-Miranda el 1976. El 1977 es presenta a les eleccions generals per UCD.

Com a ponent sempre va defensar un tracte diferenciat per a les comunitats històriques de Catalunya i el País Basc. En aquest sentit, no sempre ha coincidit amb la doctrina del seu propi partit, ni quan era UCD ni quan era AP, ni després al PP. És ell qui proposa el terme “nacionalitats” per diferenciar aquestes comunitats històriques de la resta de les regions espanyoles. Miguel Herrero sempre va defensar un reconeixement de la identitat basca, que els ponents i l’Estat no van voler acceptar, per tal d’aconseguir la incorporació d’un representant del PNB a la ponència constitucional. En aquest sentit, Miguel Herrero sempre s’ha destacat per tenir un plantejament molt més liberal que no pas el partit hegemònic de la dreta espanyola, al qual també sempre ha pertangut. En l’etapa final de la UCD, de fet, va ser un dels militants més crítics dins del partit sobre el rumb que aquest havia pres, i el rol autoritari que hi tenia Adolfo Suárez.

Miguel Herrero va acabar abandonant UCD el 1981, malgrat ser-ne portaveu parlamentari, per passar a l’Alianza Popular de Manuel Fraga, de la qual també va esdevenir portaveu

parlamentari. Actualment és president del Consell d'Estat. Es va donar de baixa del PP el 2004.

El seu llibre de memòries es titula *Memorias de estío*. I fou publicat per Temas de Hoy, dins la Col·lecció Grandes Temas, el 1993. Es tracta d'un llibre en què l'autor dedica un capítol a situar els seus orígens familiars i polítics. Després passa a relatar la seva participació en la política, sobretot des del punt de vista de la rebotiga de la política. Acaba en el canvi de dècada, ja al PP, però amb un paper polític secundari. El llibre no té una introducció ni un pròleg on s'exposi la intenció del llibre. Tanmateix en el segon paràgraf del primer capítol ve a dir que el llibre té la intenció de fer balanç de la primera meitat de la vida de l'autor, tenint en compte el testimoni que pot donar d'esdeveniments importants.

El punt central de la Transició en aquestes memòries és evident, ja que constitueix el període en què l'autor participa activament de la política, en primera línia, d'Espanya. A l'epíleg hi diu:

He contado cuáles han sido, hasta ahora, mis proyectos políticos: colaborar en la Transición desde el autoritarismo hasta la Monarquía parlamentaria y la elaboración de la Constitución primero; en el funcionamiento digno del parlamentarismo, como sistema basado en el diálogo, después; en la decantación de una fuerza política conservadora, capaz de triunfar, en fin. En el servicio del Estado, que trasciende todo partido, siempre. (Herrero, 1993: 387)

- *Martín Villa, Rodolfo*

Va néixer el 1934 a Santa María del Páramo (Lleó), i va estudiar enginyeria industrial becat per l'organització sindical franquista, on farà carrera fins al final del règim franquista. Com a enginyer industrial, va ingressar per oposició al Cuerpo Especial de Ingenieros Industriales al servei de la Hisenda pública. Ocupà diversos càrrecs en el règim franquista. Fou cap nacional del SEU, secretari general de l'Organització Sindical, president del Banco de Crédito Industrial, governador civil de Barcelona des del juny de 1974 fins l'11 de desembre de 1975, data en què va entrar a formar part del govern de la monarquia com a ministre de relacions sindicals. Amb el primer govern d'Adolfo Suárez, fou nomenat ministre de Governació, i ministre de l'Interior del segon govern Suárez (després de les eleccions).

Com a ministre de Governació, Martín Villa assumeix el que ell mateix va anomenar "la conducció del canvi" (Prego, 1999: 393). Martín Villa s'enfronta a una situació convulsa, en què les mobilitzacions i les vagues sindicals s'accentuen més que mai. Dirigirà la política de la Transició en aquest capítol, i definirà l'actuació dels governadors civils de reprimir o permetre les mobilitzacions al carrer. Un dels límits que posa clarament Martín

Villa és la d'impedir l'actuació pública dels comunistes. Aleshores no es compta amb ells perquè participin del procés de la Transició. Serà qui ordeni detenir Santiago Carrillo, un cop se sap que aquest resideix clandestinament a Madrid, gràcies a les seves aparicions públiques. Però com a ministre de governació, Martín Villa s'ha d'enfrontar sobretot a una època molt violenta, en què les topades entre els manifestants i la policia acaben sovint amb manifestants morts. Una violència que és especialment greu al País Basc, on es produeixen més mobilitzacions polítiques i sindicals, en un clima marcat pels nombrosos assassinats comesos per ETA i la duríssima repressió policial. Una violència que té el seu punt culminant el gener de 1977, en què són assassinats dos estudiants i cinc advocats laboralistes a Madrid, dos membres de la policia armada i un guàrdia civil. El GRAPO segresta aquell mes el president del Consell Suprem de Justícia Militar, el tinent general Emilio Villaescusa, i també manté segrestat Antonio Oriol, president del Consell d'Estat. Al mateix temps, Martín Villa encapçala les negociacions amb els procuradors que han d'aprovar la Llei per a la Reforma Política, i s'ocupa de la preparació del referèndum en què aquesta reforma haurà de ser ratificada pels ciutadans, per a la qual utilitza l'estructura del Movimiento Nacional i dels governs civils (Prego, 1999: 397). També serà un dels ministres que prendrà part en el procés de legalització del PCE durant la Setmana Santa de 1977.

A la vigília de les eleccions de 1977 va ser un dels promotors d'una federació de grups afins a la política del govern Suárez, que va cristal·litzar en el partit UCD. El mateix dia que se celebraven les primeres eleccions a Corts, fou nomenat senador pel Rei, ja que els membres del govern no podien ser candidats elegibles. El 1977, amb el primer govern de Suárez després de les eleccions, és nomenat ministre de l'Interior (abans Governació) i vicepresident del govern. Ell serà l'encarregat d'aplicar l'amnistia als presos polítics. Després de les eleccions de 1979 abandona el càrrec de ministre. El 1980 torna al govern com a ministre d'Administració Territorial, encarregat del desplegament del model autonòmic i finalment responsable del plantejament de la LOAPA (Ley Orgánica de Armonización del Proceso Autonómico), ja com a ministre d'Administració Territorial del govern de Leopoldo Calvo-Sotelo, del qual també fou vicepresident primer.

El 1981 va deixar el govern i progressivament, a mesura que es dissolgué UCD, també la política, per dedicar-se a l'empresa privada. Ha ocupat la presidència de diverses empreses i corporacions industrials, com ara Endesa i Sogecable.

Rodolfo Martín Villa ha publicat un sol llibre de memòries, *Al servicio del Estado*. (Planeta, Espejo de España, 98, 1984). Es tracta d'un llibre centrat en la Transició, tal com diu el subtítol: "Un examen riguroso y objetivo del paso de un régimen autoritario a la

democracia por uno de los protagonistas más significados de la Transición.” S’hi tracten els diferents aspectes de la política del govern i de l’estructuració de l’Estat, amb un to narratiu que s’aproxima més a l’anàlisi que no pas a les memòries personals, tot i que, tal com diu el mateix autor, el llibre està elaborat a partir dels records personals, sense anotacions ni dietaris previs. Però és un llibre que reivindica clarament el paper de l’autor en el protagonisme de la Transició. Com a mostra, es pot llegir en el text la frase següent:

La izquierda es la que enarbola la bandera de la democracia. Nosotros nos limitamos a traerla. Nada menos. (Martín Villa, 1995: 50).

Per a la nostra anàlisi textual, ha estat inclòs tot el llibre, ja que està dedicat totalment al període de la Transició.

- *Peces-Barba, Gregorio*

Va néixer a Madrid el 1938. Doctor en dret, va rebre el premi extraordinari de doctorat amb la seva tesi “*El pensamiento de Maritain*”. El seu pare fou capità de l’Exèrcit de la República i militant del PSOE. Fou condemnat a mort després de la guerra i finalment castigat a sis anys de presó, els últims dels quals es va passar fent treballs forçats al Valle de los Caídos.

Gregorio Peces-Barba fou un dels fundadors de la revista *Cuadernos para el Diálogo* (1963), de tendència d’esquerres moderada, que buscava obrir espais de diàleg en ple Franquisme. Com a acadèmic, és catedràtic de filosofia del dret de la Universidad Complutense de Madrid, de la qual dirigí l’Institut de Drets Humans. I com a advocat, va exercir defensant els inculpats en el procés de Burgos de 1970, així com d’altres casos d’activistes polítics que passaren pel Tribunal del Orden Público.

Ja com a militant del PSOE, és escollit diputat per Valladolid (legislatures 1977, 1979 i 1982), com a membre de la ponència constitucional. En ple debat del redactat de la Constitució, Peces-Barba abandona la ponència constitucional pel desacord del PSOE respecte del capítol sobre educació, i al fet que s’estan duent a terme negociacions amb la minoria catalana i AP per part de la UCD sobre el contingut de la proposta de Constitució. A partir d’aleshores les negociacions entre el PSOE i UCD es duren a terme fora de la ponència, en restaurants i reunions de despatx, en les quals participarà Peces-Barba com a assessor jurídic del partit.

En la legislatura de 1982 a 1986 és escollit president del Congrés de Diputats de 1982 a 1986. A partir de 1986 se centra en la vida acadèmica, és escollit membre de la Real

Academia de Ciencias Morales y Políticas, President de la Sociedad Española de Filosofía Jurídica y Social i Rector de la Universidad Carlos III de Madrid.

Peces-Barba és segurament és el personatge menys notori de tots els que componen el grup de ponents constitucionals del 1978. El seu pas de la política a la vida acadèmica ha restat rellevància a les seves actuacions posteriors. Malgrat que va ocupar càrrecs d'alt nivell, el fet de no tenir un rol rellevant dins del seu partit polític l'ha fet sortir dels focus de les càmares de televisió.

Peces-Barba va escriure unes memòries polítiques. Es tracta de *La democracia en España. Experiencias y reflexiones*, publicat per l'editorial Temas de hoy l'any 1996. Tal com diu l'autor a l'inici del llibre,

Este libro no es una autobiografía ni un volumen de memorias o recuerdos. Es una reflexión sobre la democracia en España a partir de las experiencias de mi propia vida. Intento, a través del elemento integrador del yo y de los avatares de la existencia, reconstruir mi propio pensamiento, que se ha ido gestando en los intersticios de los acontecimientos en los que me ha tocado participar. (Peces-Barba, 1996: 9)

El text s'inicia amb la joventut de l'autor i acaba en el moment que deixa la política parlamentària. Repassa els anys del Franquisme, de la Transició i el període de la seva presidència del Congrés de Diputats. No hi ha dubte, però, que els anys de la Transició són una part molt rellevant d'aquest llibre, en què l'episodi de l'elaboració de la Constitució té un paper central. De fet, Gregorio Peces-Barba va publicar un altre llibre específicament sobre aquest tema el 1988, *La elaboración de la constitución española de 1978* (Centro de Estudios Constitucionales).

- *Solé Tura, Jordi*

Solé Tura fou alhora ponent constitucional i ponent de la comissió que va redactar l'Estatut de Catalunya de 1979. Fou escollit a la comissió constitucional per representar-hi el PCE-PSUC. Fill d'un forner de Mollet, Solé Tura va arribar als estudis de dret de la Universitat de Barcelona gràcies al seu esforç autodidacte. D'aquesta facultat va acabar essent catedràtic de Dret Constitucional. Fou a la universitat on va començar a militar al PSUC, la qual cosa li va comportar una expulsió com estudiant de l'últim curs el 1956-1957 per participar en el I Congrés d'Estudiants. En diverses ocasions fou detingut i empresonat durant sis mesos. El 1960 va emprendre el camí de l'exili, primer a París i després a Bucarest, treballant per al Partit Comunista d'Espanya.

Malgrat que se'n va allunyar el 1970 per fundar Bandera Roja, el 1975 va reingressar al PSUC, i el 1977 fou escollit diputat per Barcelona. A partir d'aleshores feu de portaveu i

vicepresident del grup parlamentari comunista. El fet que fos expert en dret constitucional i dialogant, el va situar a la ponència constitucional i alhora a la ponència de l'Estatut.

El 1983 va deixar de militar al PSUC, aprofitant la seva manca de participació política aleshores. Uns anys més tard es va incorporar al PSC, del qual ha estat representant al Senat.

Solé Tura, qui malauradament va morir d'Alzheimer, només va poder escriure la primera part de les seves memòries. Sota el títol d'*Una història optimista. Memòries*. Edicions 62. Col·lecció: Biografies i memòries, 40, 1999. El text comença amb la infantesa i acaba en el moment que és nomenat ponent constitucional (en el mateix text, l'autor es compromet a escriure un segon volum que abasti el període democràtic). Segueix una estructura cronològica, lligada a la trajectòria vital i als esdeveniments del context social i polític (la guerra, la universitat, la militància política, etc.).

Malgrat que no tenim pròpiament les seves memòries sobre el període de la Transició, sí que del primer llibre se'n poden extreure alguns fragments que hi fan referència. I són aquests els que incloem en el conjunt de textos que analitzarem.

- *Tarradellas, Josep*

Va néixer a Cervelló el 1899. La seva militància catalanista el va portar de molt jove a la vida política. Va participar en la fundació del partit Esquerra Republicana de Catalunya, pel qual era elegit diputat per primera vegada el 1931. El mateix any accedia al govern de la Generalitat de Catalunya com a conseller de Governació. Durant la guerra civil va ocupar els càrrecs de conseller de Finances i de president del consell executiu de la Generalitat. Exiliat a Suïssa i a França a partir del 1939, els diputats catalans a l'exili el van elegir com a president de la Generalitat el 1954 a Mèxic. Des de la seva residència de Saint-Martin-le-Beau va mantenir durant més de vint anys la vigència de la institució. El 1977 retornava en exercici del seu càrrec i presidia durant prop de tres anys el primer govern d'unitat de la Generalitat restaurada.

Tarradellas és el personatge polític més atípic dels que incloem en aquest conjunt d'autors de memòries de la Transició. El seu paper també fou atípic en el moment de la Transició. No hi ha cap dubte que va tenir un paper fonamental en la recuperació de l'autogovern de Catalunya, però la seva actuació al marge (i enfrontant-s'hi) dels partits polítics catalans, el va dur a una negociació en solitari amb el govern de l'Estat.

Tarradellas va dedicar els últims anys de la seva vida a elaborar un llibre de memòries, que no va acabar, centrat en la fase del canvi de règim, amb la intenció que fos publicat

després de la seva mort. Aquest llibre fou publicat per Planeta el 1989, un any després de la seva mort, amb el títol *Ja sóc aquí. Record d'un retorn*.

La intenció del llibre, segons diu l'autor, és contribuir a la història dels fets que ell ha viscut, presenciats o protagonitzats. Tarradellas diu que ha volgut "escriure aquesta crònica pensant en les generacions joves." Per inspirar la política del futur, no per fer "consideracions que només servirien per engruixir la mola ja prou farcida de la xafarderia política del país." El llibre està dedicat exclusivament a narrar el període de la Transició, des de la mort de Franco a la tornada de Tarradellas a Catalunya. Està escrit com una crònica, a partir de les dates dels esdeveniments. Parteix d'una base descriptiva, a la que s'hi van afegint abundants comentaris i reflexions sobre el context, els personatges, etc. En el llibre hi han col·laborat diverses persones que hi han aportat informació complementària o han matisat qüestions.

b) Els textos analitzats

Finalment, recollim aquí els textos que hem esmentat de cadascun dels personatges/autors:

1. **Calvo Sotelo, Leopoldo.** *Memoria viva de la Transición*. Plaza & Janés / Cambio 16, 1990.
2. **Carrillo, Santiago.** *Memorias. Una vida política larga y azarosa marcada por responsabilidades importantes*. Planeta, Col·lecció Espejo de España, 165, 1996. Reeditat el 2007.
3. **Fraga Iribarne, Manuel.** *En busca del tiempo servido* (segona part de les memòries). Editorial Planeta, Col·lecció: Espejo de España, 134, 1987.
4. **Herrero de Miñón, Miguel.** *Memorias de estío*. Temas de Hoy, Col·lecció Grandes Temas, 1993
5. **Martín Villa, Rodolfo.** *Al servicio del Estado*. Planeta, Espejo de España, 98. 1984.
6. **Peces-Barba, Gregorio.** *La democracia en España. Experiencias y reflexiones*. Temas de hoy. 1996
7. **Solé Tura, Jordi.** *Una història optimista. Memòries*. Edicions 62. Col·lecció: Biografies i memòries, 40, 1999
8. **Tarradellas, Josep.** *Ja sóc aquí. Record d'un retorn*. Planeta, 1989.

5.2.3 Les eines d'anàlisi: l'anàlisi crítica del discurs

Entenent el discurs com una acció social, que construeix el passat col·lectiu a través del relat, l'anàlisi crítica del discurs ens resulta una perspectiva i una eina imprescindibles per afrontar una tasca de dissecció i anàlisi dels textos escollits. L'anàlisi crítica del discurs, tal com l'han definit Fairclough, Wodak (2008), és un mitjà per tal de desvelar la relació entre el discurs (el text) i les representacions, les relacions socials i les identitats. El discurs actua com a mediació entre el text com acció social i les estructures de la nostra societat. Unes estructures que desperten un interès sociològic en la mesura que sabem que funcionen de manera inconscient i que adopten un estatus inqüestionable per a la societat (Iñiguez, 2003).

El ACD interpreta el discurso —el uso del lenguaje en el habla y en la escritura— como una forma de “práctica social”. El hecho de describir el discurso como práctica social sugiere una relación dialéctica entre un suceso discursivo particular y las situaciones, instituciones y estructuras sociales que lo enmarcan. (Fairclough i Wodak, 2008: 369)

La relació entre llenguatge i poder, doncs, és una de les bases epistemològiques en que s'assenta l'anàlisi crítica del discurs. Com diuen Wetherell i Potter (1988), l'anàlisi del discurs implica desenvolupar *hipòtesis* sobre les intencions i les conseqüències del llenguatge. I això implica elucidar-ne la *funció*, és a dir, l'efecte que un tipus particular de discurs té sobre la legitimació d'un grup de poder. No se'ns escapa, llavors, que la memòria de la Transició té una funció legitimadora sobre els líders polítics que la van protagonitzar, els quals es beneficien del seu poder simbòlic inqüestionable. De la mateixa manera, podem entendre el llenguatge (i la memòria) com una forma de control, com una manera d'acotar els significats possibles dels mots (Bourdieu, 1985) i d'eludir els significats divergents i dissonants. Fer memòria és, doncs, simbolitzar en el passat l'estructura de les coses tal com es vol mantenir en el present.

En aquest sentit, cal entendre el discurs com un instrument de poder gràcies als usos simbòlics que el llenguatge permet. Tal com exposa Bourdieu (1985) en la seva anàlisi del llenguatge, els usos simbòlics del llenguatge responen a diverses significacions. Aquesta polisèmia és la que proporciona eines per a convertir el llenguatge en una eina estructuradora dels significats arbitraris, que només podem comprendre a partir del context o de l'emissor (qui parla des de l'autoritat *legítima* que li és atorgada). Així, per exemple, la paraula “consens” té una càrrega simbòlica en la memòria de la Transició, que només pot mantenir-se en la mesura que és possible mantenir el context d'aquest valor simbòlic, i en la mesura que aquells que la utilitzen estan investits amb el poder i

l'autoritat per utilitzar-la en un determinat sentit. La mateixa paraula aplicada a altres contextos no conté ni la mateixa càrrega simbòlica, ni el mateix significat, ni el mateix valor social.

És a dir, tal com afirma Bourdieu en el seu treball sobre l'economia dels intercanvis lingüístics (1985), el valor del llenguatge no es troba en el seu caràcter instrumental, precisament, sinó en el seu poder simbòlic i en el valor social que d'aquest es deriva. A saber, la capacitat del llenguatge de *fer dir coses*, és a dir, d'establir significats és un element més fonamental per a l'explicació dels intercanvis lingüístics que no pas la comprensió de l'estructura lingüística per si mateixa. Per tant, qualsevol anàlisi dels usos del llenguatge ens ha de remetre al context de producció, és a dir, al context social en què es gesta el discurs i en què per mitjà de l'anticipació es construeixen les expectatives socials respecte del valor i de la forma del discurs. De forma radical, amb Bourdieu podem dir que no hi ha comprensió possible del discurs sense l'anàlisi del seu context de producció. És per això que no podem, llavors, comprendre la memòria de la Transició només assenyalant els elements de la seva estructura narrativa, basant-nos només en el *contingut* d'aquesta memòria que hem anomenat dominant. Cal que en tot moment ens remetem al *context* de producció d'aquesta memòria i puguem comprendre en quin espai social es pren forma.

La construcció de significats, doncs, és un dels aspectes que fa del discurs una eina de construcció i transmissió d'ideologia (Fairclough i Wodak, 2008). En aquest sentit, la memòria (el discurs sobre el passat) no deixa de ser l'expressió, la manifestació, de les estructures de significats socialment construïdes. Una forma més de representació social que imposa una interpretació determinada de la realitat (el passat) i de l'acció que hi està vinculada (commemoració). El discurs sobre la Transició que es desprèn de les memòries personals no és, en absolut, l'única pràctica social que es dona en relació a la construcció de la memòria de la Transició. Tal com diuen Fairclough i Wodak (2008), cal entendre la relació entre el discurs (o un dels *ordres del discurs*) i les estructures i relacions socials com una relació mediada, no immediata, ni directament determinada entre el text i la societat. Amb el concepte d'*ordres socials del discurs*, Fairclough explica aquesta relació dialèctica entre el text analitzat (o el conjunt de textos d'un determinat registre comunicatiu, com ara les memòries personals), els altres textos (o registres comunicatius, per exemple, en aquest cas els mitjans de comunicació), els contextos socials de la recepció del discurs (grups socials i les seves interpretacions, etc.) i la referencialitat històrica i cultural que incorpora el mateix text (usos del llenguatge que remeten a tradicions, identitats, etc.).

Per tant, l'anàlisi crítica del discurs comporta una investigació sobre el text que inclou aquesta dimensió social i intertextual del text, les seves referencialitats i connexions més enllà de l'estructura lingüística del text, tal com reclama també Bourdieu (1985, 2001). Així doncs, aquesta anàlisi del context no s'ha de plantejar només com una *contextualització* del discurs, com un reforç per a la comprensió de les significacions que conté, ja que això equivaldria a una forma més elaborada d'estructuralisme lingüístic sense referents socials. El context, aquí, equival a les *relacions socials* en què s'inscriu la producció del discurs. El context significa per a nosaltres les *estructures de poder* que determinen el valor social, l'estructura narrativa i el contingut d'un discurs sobre el passat. El nostre repàs a les condicions de la construcció social de la memòria s'ha d'entendre, des d'aquesta perspectiva, com un intent d'aproximació a la comprensió d'aquestes causes (les condicions de possibilitat) d'un determinat discurs sobre el passat. Una comprensió que també engloba, com ja hem vist, al costat del context de producció, el context de difusió i la projecció social que adquireix aquesta memòria de la Transició, fins a esdevenir un veritable discurs canònic, tal com hem explicat en descriure les bases del relat "oficial" de la Transició, recollint la idea de mitificació de la Transició que apunta Joan Ramon Resina (2000).

Per tant, estem davant d'un discurs sobre el passat que conté alhora la legitimació d'uns significats i la negació d'altres formes simbòliques de representació del passat. Talment, com diria Bourdieu, una divisió religiosa entre allò sagrat i allò profà, allò que és admissible com a significat de la Transició a la democràcia (p.e. el mateix concepte de "Transició democràtica") i allò que no és admissible com a significat i que en la mesura que està desproveït d'autoritat conté una agressió iconoclasta (p.e. les referències a la repressió política durant la Transició). És per la força d'aquesta imposició narrativa que les memòries que no segueixen el relat canònic apareixen (i es construeixen narrativament) sempre com a antimemòries, i no simplement com a memòries alternatives, no simplement diferents.

En conclusió, l'objectiu de l'anàlisi del discurs que aplicarem aquí no és pas arribar a descobrir quina memòria personal han conservat els líders de la Transició, sinó que mirarem de *desvelar* les estructures de significat que hi ha inscrites en els discursos personals sobre la Transició, com a formes de representació d'unes determinades estructures de poder. El concepte d'ordres del discurs ens trasllada a aquesta dimensió del *poder darrera del discurs* (*power behind discourse*) a què es refereix Fairclough (1989) i que identifica el procés pel qual es naturalitzen determinats significats del passat, es

construeixen legitimacions i en definitiva es consolida un determinat món donat per descomptat.

Un món donat per descomptat que només es pot mantenir en la mesura que les estructures socials que el sostenen es mantenen intactes. En el moment que deixen de ser-ho, serà a través de nous discursos, com ja hem apuntat en relació a les contramemòries, els que aportaran valor simbòlic i noves formes de legitimació a les noves relacions de poder emergents. Les narracions dissonants de la memòria de la Transició es conceben des de la seva formació precisament com un antagonisme, com una lluita contra la memòria dominant de la Transició. Si féssim un repàs aquí dels textos que s'han anat publicat, sobretot en el segle XXI, trobaríem força justificacions d'aquest posicionament en els moments inicials dels textos, per no parlar dels títols, que ja constitueixen en si mateixos una declaració de guerra simbòlica contra la memòria dominant de la Transició⁸¹.

5.2.4 L'anàlisi del discurs aplicat a les memòries de la Transició

En elles mateixes, les memòries personals de la Transició ja contenen tota una declaració de principis sobre la raó de ser de la seva existència, com hem pogut veure en aquest mateix capítol. Des d'una perspectiva distanciada, ens adonem que les memòries personals sobre la Transició constitueixen un corpus textual que en si mateix construeix una estructura de relacions socials en les quals s'encarna una determinada forma de discurs social. Què pot ser més evident per donar raó del protagonisme d'un conjunt de persones en el devenir de la Transició que un conjunt de documents públics que ho avalin? A més a més, com a conjunt, les memòries constitueixen efectivament un espai social amb una funció rellevant en el conjunt d'enunciats i proclamacions (el discurs) sobre la Transició. Un espai des del qual participen del *relat* canònic sobre la Transició, l'avalen i li atorguen l'autoritat dels testimonis en primera persona. Aquest aspecte del *text* no s'ha de negligir, ja que és en tant que forma *legítima* d'enunciació dels fets de la

⁸¹ Hi ha, per exemple, diverses referències al "mite de la Transició" en alguns títols: Gallego, Ferran (2008). *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. Ed. Crítica; André-Bazzana, Benedicte (2006). *Mitos y mentiras de la Transición*. Madrid: El viejo topo; González Madrid, Damián A. (coord) (2008). *El franquismo y la Transición en España. Desmitificación y reconstrucción de la memoria de una época*. Madrid: Catarata.

Transició que els autors/protagonistes de les memòries, s'erigeixen en *legítims* narradors al seu torn. I ens recorda una altra vegada que l'explicació que busquem no es troba només en el *dir*, sinó en les *condicions de possibilitat* d'aquesta forma de dir. Els dispositius, de fet, ho són en tant que formes institucionalitzades de producció de discurs. Com succeeix amb les memòries personals al voltant de la Transició, que esdevé al seu torn una forma institucionalitzada de narració pública del passat compartit que ningú no posa en discussió i que respon a la ineludible presència dels "protagonistes" en la narració canònica sobre la Transició.

En aquest sentit, ens convé recordar que Norman Fairclough (1989, 1992) distingeix tres dimensions del discurs: la pràctica textual (que dóna compte de les regles de producció textual, és a dir, la forma concreta que adopta el text), la pràctica discursiva (la situació en la que s'emmarca el text: el temps, l'espai, les pràctiques socials, la relació entre el text i el context), i la pràctica social (la relació dialèctica entre estructures i pràctiques socials en la qual els dispositius textuais serveixen per definir i redefinir aquestes estructures).

De fet, hem començat aquest treball de tesi parlant precisament del context de producció del relat sobre la Transició. Si ho hem fet tot i abans de plantejar la nostra perspectiva metodològica ha estat per la voluntat de posar l'èmfasi a un exercici necessari d'aproximació i de distanciament alhora. D'aproximació a l'objecte d'estudi a partir dels elements que ens el fan comprensible, i de distanciament per tal de rellegir-lo en funció de noves preguntes que hem formulat des de la perspectiva de la memòria com a acció de construcció d'un discurs sobre el passat. El context de producció del relat sobre la Transició és abordat, doncs, prèviament, perquè hi ha en la nostra anàlisi una aposta epistemològica, que ens porta a situar el text i l'anàlisi mateixa del text al final del nostre treball, com una conclusió, més que com un inici; perquè el text és en definitiva el resultat final d'una acció social encaminada a la consolidació d'una estructura narrativa vinculada a les unes determinades relacions socials tal com es consoliden durant la Transició. Per comprendre el rol del relat al voltant de la Transició, cal comprendre en primer lloc aquests condicionants del text. Un cop dilucidats els elements que ens permeten comprendre aquest context, és ara, que remarcuem el nostre enfoc en la perspectiva d'anàlisi del text.

Pel que fa a l'anàlisi del text, hem començat el capítol fent un repàs al tipus de documents que existeixen amb un contingut memoratiu al voltant de la Transició i narrats en primera persona. El panorama general de la producció textual de memòries personals i autobiografies ens permet confirmar des de la quantificació la importància d'aquest tipus de dispositius textuais en el context de la construcció social d'una memòria de la

Transició. També ens permet remarcar la vinculació entre política i memòria en el cas concret de la Transició —més enllà del fet que es tracta d'un moment històric únic—, com a espai social definit per unes regles pròpies, unes regles noves, molt vinculades a la notorietat personal en el nou marc polític marcat per l'ús dels mitjans de comunicació i els nous lideratges polítics en una nova escena que es buida per primera vegada de l'omnipresència del dictador.

Hem tractat de dibuixar aquest quadre general de la producció de textos a partir de tres aspectes: la cronologia d'aparició dels textos, les característiques (el gènere) que adopten, i les motivacions explícites que els promouen (i que trobem sobretot a les portades, contraportades i capítols introductoris), que se suma a la panoràmica general que hem construït sobre els condicionants del relat sobre la Transició, no és encara una anàlisi del relat com a tal, que hem de realitzar examinant els llibres de memòries i les autobiografies. El que ens proposem ara és precisament desenvolupar una anàlisi d'aquest relat, a partir de les hipòtesis que hem definit: les memòries personals com envits que es juguen en un camp de joc literari que és una reconstrucció del camp de joc polític, en forma de memòries personals sobre la Transició; un camp de joc en què els protagonistes lluiten per posicionar-se en la centralitat del relat. Un camp de joc en què es reproduïxen, com mollons que en delimiten les fronteres, els elements del discurs canònic sobre la Transició. I precisament per això, un camp de joc en què més enllà dels dissensos es consolida l'existència d'un relat compartit pel conjunt de líders polítics que hi participen.

Així doncs, per a l'anàlisi concreta del relat s'imposa una anàlisi d'aquests "ordres del discurs" a què ens referíem en citar Fairclough (1992). Però el nostre procediment no serà el que és habitual en aquests casos, a saber, una anàlisi des del llenguatge fins a l'estructura, o dit d'una altra manera, des del nivell més micro al nivell més macro. Nosaltres hem començat abordant el nostre objecte d'estudi precisament des del marc més general, i en coherència l'acabarem amb l'anàlisi més concreta. Així doncs, anirem de la teoria sobre la memòria a la concreció dels recursos narratius i estilístics, per tal d'acabar i comprendre l'ús que té el llenguatge en el relat.

L'estratègia d'anàlisi textual que proposem té en compte, precisament, el relat memorialístic com element bàsic del discurs sobre la Transició. I és per això que no podem defugir-lo, sinó que ha de formar part del nostre treball d'anàlisi. En aquesta estratègia, doncs, començarem per l'estructura narrativa dels textos; després aprofundirem en l'anàlisi mitjançant la descoberta dels recursos estilístics utilitzats per a la construcció narrativa, i finalment, repassarem el tipus de llenguatge sobre el que se

sostenen els repertoris interpretatius continguts en els textos, on podem retrobar l'interdiscurs, és a dir, la construcció compartida de significats, que hi ha en els diferents textos memorialístics; en definitiva, el *relat*.

Pauta d'anàlisi

1. L'estructura narrativa del relat
 - 1.1. Seqüència narrativa de la Transició: fets i aspectes destacats (el marc general)
 - 1.2. Interpretació i representació del passat
 - 1.3. Personalització de la memòria: els protagonistes
2. Estratègies discursives de legitimació
 - 2.1. Polarització i integració
 - 2.2. Personalització, reposicionament i testimoni
3. Vocabulari / referents simbòlics
 - 3.1. Consens i dissens en l'ús dels conceptes
 - 3.2. El llenguatge com a arma de combat discursiu

Dels textos escollits, s'han pres aquells capítols o parts del text que fan referència al període de la Transició, a més dels que fan referència als *precedents* de la Transició, ja sigui situant-los en la mateixa mort de Franco, o abans. En aquest sentit, s'ha respectat el criteri de cada autor a l'hora d'escollir el text. Tot i que, en l'anàlisi, com veurem, hem procurat tenir elements que ens permetin fer una mirada transversal als textos, sense deixar de banda la possibilitat de fer-ne una anàlisi individualitzada.

a) El procés de lectura i codificació

Tal com diuen Fairclough i Wodak (2008), l'anàlisi del discurs és alhora interpretativa i explicativa. La lectura crítica permet desvelar els sentits manifestos i latents del text. Però això requereix una lectura crítica, és a dir, una lectura sistemàtica i una investigació a fons del context que redueix inevitablement el ventall de les interpretacions possibles.

La heterogeneidad y la imprecisión del texto condensan contradicciones que sólo se ponen de manifiesto con un análisis concienzudo que permita desconstruirlo y remitirlo a sus condiciones sociales, su ideología y sus relaciones de poder. Es precisamente en este punto

donde la lectura crítica difiere de la lectura que hace una audiencia no crítica: tiene en cuenta sistemáticamente los sentidos inherentes, descansa sobre procedimientos científicos y exige necesariamente autorreflexión por parte de los investigadores. (Fairclough i Wodak 2008: 398)

Aquest procediment sistemàtic i metòdic d'anàlisi també és obligat per la quantitat considerable de text que ha resultat de la tria dels documents en què es focalitza l'anàlisi, i que ha requerit tres lectures completes. Per tal de poder analitzar una quantitat tal de text, i fer-ho de forma sistemàtica, s'ha utilitzat com a recurs el programa Atlas.ti, d'anàlisi textual. Aquest programa permet realitzar una codificació del text que combina una codificació manual (en què la investigadora controla en tot moment el procés) amb els avantatges de l'automatització que permet la informàtica. Així, el text es pot codificar amb codis que es defineixen prèviament o en el moment de la lectura, i que queden guardats. El fet de tenir-los guardats, permet quantificar, organitzar i redefinir els codis per si sols o mitjançant conjunts. A partir de la creació d'una "Unitat Hermenèutica", que agrupa tots els textos, el programa Atlas.ti permet una gestió versàtil de la codificació, que s'adapta a les necessitats de l'anàlisi, i que respecta el procés artesanal de la investigació.

Dels textos escollits, doncs, se n'ha fet una codificació que, a partir d'unes definicions categòriques prèvies, s'ha anat ampliant per tal de recollir adequadament els aspectes que ofereix l'anàlisi textual. La codificació s'ha realitzat en tres fases. Una primera lectura dels textos ("Primary Documents" en el programa Atlas.ti) ha permès copsar els aspectes més rellevants, tenint en compte les hipòtesis amb què treballem, i la metodologia proposada. Una segona lectura ha permès una primera codificació, de forma un xic improvisada, a partir d'unes categories globals. Amb la tercera lectura, s'ha utilitzat una graella de codis amb una categorització més acurada i més ajustada als diferents textos, incorporant o treient els codis segons la seva rellevància i la seva significació.

Aquesta codificació s'ha aplicat, fora d'algunes excepcions, per paràgrafs (que en el programa Atlas.ti esdevenen "citacions"). De manera que s'ha realitzat una codificació gairebé completa del text. En cada paràgraf s'han assignat aquells codis que, simultàniament, categoritzaven el text en funció de les diverses dimensions d'anàlisi o els diversos aspectes discursius que s'hi trobaven. Aquest procés de codificació ha donat com a resultat una llista de 89 codis agrupats en 9 categories (o "famílies", segons la denominació del programa ATLAS.ti) per a un total de 5.615 citacions ("quotes").

La classificació i emmagatzematge dels codis (amb les seves respectives citacions) permet extreure resultats tant quantitius com qualitius del programa Atlas.ti. En el nostre cas, hem realitzat l'extracció d'una taula amb tots la quantificació dels codis segons les vegades que s'han aplicat al text de cada autor. De manera, que podem dur a terme

una anàlisi comparada del tipus de referències discursives que conté cadascun d'ells. Així mateix, el programa permet extreure parts del text segons el codi designat, de manera que hem pogut extreure i analitzar detalladament aspectes concrets del discurs, com ara justificacions explícites dels fets, altres recursos retòrics, o referències a uns fets en concret. Aquesta extracció es pot fer per document (per autor) o de forma global. Per tant, la visió que tenim dels recursos discursius que s'utilitzen en les memòries personals sobre la Transició és força completa. Tanmateix, això per si sol no garanteix una bona anàlisi, que sempre és filla de la interpretació. Procurem objectivar alguns aspectes, mitjançant aquest procés sistemàtic de revisió dels textos. Però les eines que utilitzem només serveixen perquè aquesta interpretació tingui uns fonaments sòlids, no estalvia els biaixos ni la inevitable subjectivitat inherent a qualsevol recerca.

Estratègia de categorització i codificació del relat sobre la Transició:

1. Estructura narrativa: relació entre el relat i els fets.
2. Recursos estilístics: relació entre el subjecte/narrador/personatge i el relat. Formes d'apropiació i recentralització en el marc del relat.
3. Vocabulari utilitzat: relació entre el text i els altres textos (repertoris interpretatius).

b) Les categories per a la codificació dels textos

La categorització dels elements discursius s'ha fet d'una manera força descriptiva, deixant per més endavant una perspectiva més analítica del discurs. Es tracta, en aquesta fase de l'anàlisi, de recollir de la forma més fidel possible els elements textuais en joc. És amb el conjunt d'aquests elements textuais que confegirem l'anàlisi més interpretativa, en funció del marc teòric desenvolupat i de la metodologia proposada. Tanmateix, ja partim d'una certa classificació dels aspectes textuais, com veurem.

Les famílies de les categories ens indiquen els diferents elements que hem trobat en el text, així com la classificació que sorgeix de la perspectiva amb què abordem la Transició en aquest treball. Podem distingir nou famílies de categories per a l'anàlisi. Les quatre primeres, de fet, corresponen a un mateix bloc que podríem anomenar "referències històriques", tant al passat més remot de la República com al passat més immediat del Franquisme.

Taula 4. Categories d'anàlisi (famílies de codis)

1. Franquisme
2. Transició
3. El passat: Guerra civil i República
4. Dictadura – democràcia
5. Temes i fets de la Transició
6. Protagonistes de la Transició
7. Espanya, Catalunya i País Basc, sistema autonòmic
8. Monarquia
9. Recursos narratius i formes de legitimació

1. *Franquisme*: S'ha inclòs aquí les referències dels autors al Franquisme, tenint en compte que és molt rellevant el fet que aquest període sigui tingut en compte en el relat de la Transició, i la manera com és tractat. Aquesta categoria inclou acepcions com ara “Franquisme”, “Franco”, o bé la posició de l'autor dins del règim franquista o a l'oposició democràtica.
2. *Transició*: En aquesta categoria s'ha inclòs les referències explícites a la “Transició”. En alguns casos, la majoria, es tracta del simple ús del terme. En altres casos, es tracta d'una interpretació del període que fa l'autor. També hem codificat de forma específica en aquesta categoria les referències cronològiques a l'inici i al final de la Transició.
3. *El passat: Guerra civil i República*: També en aquest apartat de referències històriques, o que situen temporalment el relat, hem recollit aquesta categoria que agrupa les dues referències temporals immediatament anteriors al Franquisme, i que tenen un paper sens dubte cabdal a l'hora de connotar el relat.
4. *Dictadura – democràcia*. Tot i que aquests dos conceptes tenen un ús molt retòric al llarg del text (sobretot el segon), també tenen un ús *cronològic*, que situa els marcs del relat en un “abans” i “després”.
5. *Temes i fets de la Transició*. En aquesta categoria hi hem inclòs totes aquelles referències als diferents elements que conformen el relat de la Transició, i que van apareixent en els textos. Es tracta d'una selecció força exhaustiva, que té en compte les diferents escenes que van descrivint els autors, i que tenen com a rerefons l'espai públic. No s'han tingut en compte, òbviament, aquells aspectes que tenen a veure exclusivament amb l'àmbit privat. També s'han exclòs de l'anàlisi aquelles parts del text que feien referència a aspectes molt allunyats del relat, com

ara viatges personals a l'estranger, o anècdotes allunyades del relat de la Transició.

6. *Protagonistes de la Transició*. Com ja hem comentat en el capítol 2, el fet que es ressaltin en el relat de la Transició determinats actors és un aspecte fonamental del relat. Això, que succeeix en qualsevol relat històric, en el cas de la Transició ens indica quin tipus de relat es construeix. En la lectura dels textos, com veurem, la idea d'un "protagonisme" d'alguns individus és ben present. Mentre que els actors col·lectius hi són gairebé absents, com veurem. En tot cas, el que s'ha fet en la codificació és recollir les referències a actors individuals (per exemple, les referències a Adolfo Suárez, a Franco, etc.) i col·lectius (per exemple, els sindicats, l'Exèrcit, etc.). Tanmateix, atesa la gran quantitat de noms de persones que apareixen en els textos s'ha fet una tria subjectiva d'aquests, tot i que força objectiva. Així, s'han codificat les referències als personatges més citats, però també a alguns altres que no ho són tant, com per exemple els mateixos autors dels textos seleccionats per a l'anàlisi, o bé alguns personatges que podem considerar claus en la política d'aleshores, com ara Jordi Pujol, però que hi apareixen poc.
7. *Espanya, Catalunya i País Basc; el sistema autonòmic*. En la seqüència del relat de la Transició, hi ha diversos elements que conformen el que podríem anomenar *marc de referència*, elements que emmarquen el relat, i li donen consistència. Un d'ells és sens dubte el procés d'elaboració de la Constitució. Un altre, més complex, és aquest aspecte de la conformació dels marcs nacionals, que hem volgut recollir particularment, a través de les referències a Espanya, a Catalunya (principalment) i al País Basc (secundàriament). Com ja hem explicat en el marc teòric, no només hi ha diverses memòries possibles sobre la Transició, sinó que aquestes poden ser divergents en funció de la posició del subjecte del relat. Si pensem en el subjecte com a referent mateix del relat, al voltant del qual es desenvolupa aquest, en el cas de la Transició hi ha relats diferents i divergents segons si aquest se situa a Espanya o a Catalunya. El desenvolupament del sistema autonòmic és, doncs, un element cabdal en el relat sobre la Transició, i apareix per tant en tots els autors.
8. *Monarquia*. No hi ha dubte que la monarquia és un aspecte rellevant del relat sobre la Transició, per diversos motius. Per la seva possible posició controvertida en el relat, atès que és el mateix règim franquista el que la instaura. També pel seu protagonisme en els debats inicials de la Transició sobre el model d'Estat. I

finalment pel mateix protagonisme de la figura reial en el procés de democratització, que culmina en la intervenció legitimadora del cop d'Estat del 23-F. Per això hem volgut recollir especialment les referències tant a la persona del Rei (del Rei i la Reina), com al debat sobre la monarquia i el model d'Estat.

9. *Recursos narratius i formes de legitimació.* La codificació ha assenyalat aquells recursos discursius que poden ser exemples de com mitjançant el llenguatge es justifica i es legitima el relat, així com els elements que l'integren. Aquí hem inclòs les referències a la manera com s'han escrit les memòries, fins a recursos estilístics que s'utilitzen per justificar la pròpia evolució ideològica, o per elaborar una justificació dels fets que es relaten. Per tant, un dels aspectes que també convenia recollir del discurs és el recurs a determinats conceptes que tenen un paper clau en el relat de la Transició, com ara el concepte de “consens”, o el concepte de “democràcia” i els seus derivats (“democràtic”, “democràtica”, etc.).

El detall dels codis inclosos en cadascuna de les categories es troba a les taules següents.

Taula 5. Detall de la codificació dels textos analitzats

Família	Categoria / codi	Família	Categoria / codi	
1. Franco, franquisme	1.1 Franquisme	6. Protagonistes de la transició	6.8 Assemblea de Catalunya	
	1.2 Mort de Franco		6.9 Consell de Forces Polítiques	
	1.3 Posició de l'autor en relació		6.10 Sindicats	
	1.4 Franco		6.11 PCE	
2. Transició	2.1 Inici Transició		6.12 PSOE	
	2.2 Final de la transició		6.13 Arias Navarro	
	2.3 Concepte transició		6.14 Assemblea de Parlamentaris	
	2.4 Interpretació transició		6.15 Calvo Sotelo	
3. El passat: Guerra civil i República	3.1 Guerra Civil		6.16 CEOE	
	3.2 República		6.17 Església	
4. Dictadura - democràcia	4.1 Dictadura-democràcia		6.18 Felipe González	
	4.2 Democràcia		6.19 Jordi Pujol	
	4.3 Dictadura		6.20 Manuel Fraga	
5. Temes i fets de la transició	5.1 La Constitució		6.21 Marcelino Camacho	
	5.2 Ruptura		6.22 Martín Villa	
	5.3 Eleccions		6.23 Miquel Herrero	
	5.4 Comissió dels Nou		6.24 Miquel Roca	
	5.5 Pactes de la Moncloa		6.25 Peces Barba	
	5.6 OTAN		6.26 Santiago Carrillo	
	5.7 Els cops d'estat		6.27 Solé Tura	
	5.8 Mobilitzacions populars i ob		7. Espanya, Catalunya i País Basc, sistema autonòmic	7.1 Estatut
	5.9 Legalització del PCE			7.2 Catalunya
	5.10 Amnistia			7.3 Catalunya i l'autonomia
	5.11 Consens			7.4 Espanya com a tema
	5.12 Terrorisme ETA			7.5 Catalunya: Negociacions amb Madrid
	5.13 Terrorisme GRAPO			7.6 País Basc
	5.14 Terrorisme Ultra			7.7 Autonomies
	5.15 Oposició franquistes i dem	7.8 Generalitat		
	5.16 Detenció	7.9 LOAPA		
5.16 Detenció	7.11 Nacionalistes i nacionalismes			
6. Protagonistes de la transició	6.1 Suárez	7.12 Nacionalitats i sistema autonòmic		
	6.2 AP	8. Monarquia	8.1 El Rei	
	6.3 UCD		8.2 Monarquia	
	6.4 Exèrcit		8.3 Relacions Junta Democràtica i monarc	
	6.6 Junta Democràctica			
	6.7 Tarradellas			

La codificació realitzada a través del programa ATLAS.ti permet extreure els textos associats a aquests codis, així com quantificar-los. No és la nostra intenció, en cap cas, fer una anàlisi quantitativa de la codificació realitzada, però la quantificació de les referències ens indica en certa mesura —i anant sempre en compte de no utilitzar aquestes dades a la lleugera—, la dimensió que té la presència dels diferents temes en els textos analitzats.

Taula 6. Quantificació per autors dels codis analitzats

Família	Categoria / codi	Carrillo	Calvo sotelo	Fraga	Martin Villa	Peces-Barba	Herrero	Taradellas	Solé Tura	TOTALS
1. Franco, franquisme	1.1 Franquisme	34	15	27	78	31	21	15	11	232
	1.2 Mort de Franco	5	0	5	10	3	5	5	4	37
	1.3 Posició de l'autor en relació amb el franquisme	1	1	3	20	6	2	0	0	33
	1.4 Franco	27	2	27	25	3	6	7	4	101
2. Transició	2.1 Inici Transició	7	3	5	3	3	1	1	0	23
	2.2 Final de la transició	1	3	5	0	3	0	0	0	12
	2.3 Concepte transició	23	16	27	22	11	24	4	1	128
	2.4 Interpretació transició	11	10	4	18	5	2	0	0	50
3. El passat: Guerra civil i República	3.1 Guerra Civil	20	2	3	15	9	1	14	1	66
	3.2 República	17	1	18	25	10	16	34	7	129
4. Dictadura - democràcia	4.1 Dictadura-democràcia	40	3	16	29	2	5	0	5	100
	4.2 Democràcia	71	15	27	71	69	71	34	22	380
	4.3 Dictadura	16	0	0	1	6	0	8	6	37
	4.4 Democràcia	25	23	234	111	145	157	10	8	714
5. Temes i fets de la transició	5.2 Ruptura	9	1	4	21	5	6	9	5	60
	5.3 Eleccions	20	16	91	83	10	41	52	15	328
	5.4 Comissió dels Nou	8	0	0	0	0	1	0	2	11
	5.5 Pactes de la Mercuria	11	0	3	4	0	1	0	0	19
	5.6 OTAN	3	52	5	5	1	16	0	1	83
	5.7 Els cops d'estat	36	38	23	20	10	10	0	0	137
	5.8 Mobilitzacions populars i obrenes	12	0	78	21	1	1	13	2	128
	5.9 Legalització del PCE	45	8	28	33	0	2	1	9	126
	5.10 Amnistia	3	0	12	19	0	22	8	0	64
	5.11 Censans	10	1	21	6	63	33	0	0	134
	5.12 Terrorisme ETA	11	3	146	36	11	2	10	2	221
	5.13 Terrorisme (GRAPO)	1	0	11	7	0	0	0	0	19
	5.14 Terrorisme Ultra	11	0	7	2	1	0	2	1	24
	5.15 Oposició franquistes i democràtics	34	0	0	38	1	5	5	7	90
	5.16 Detenció	16	0	3	10	4	0	0	1	34
6. Protagonistes de la transició	6.1 Suárez	114	210	196	154	8	94	104	12	892
	6.2 AP	1	14	241	23	11	17	4	5	316
	6.3 UCD	30	206	211	146	26	160	19	5	883
	6.4 Exèrcit	40	21	84	36	4	17	13	3	218
	6.6 Junta Democràtica	27	0	0	11	0	0	5	3	46
	6.7 Taradellas	2	1	53	18	0	2	27	2	105
	6.8 Assemblea de Catalunya	1	0	1	1	0	0	26	3	32
	6.9 Consell de Forces Polítiques	0	0	0	0	0	0	26	3	31
	6.10 Sindicats	9	1	22	10	0	2	1	3	48
	6.11 PCE	88	0	25	41	8	20	18	49	249
	6.12 PSOE	60	69	87	88	43	65	14	13	439
	6.13 Ates Navarrs	5	5	39	45	2	9	22	5	132
	6.14 Assemblea de Parlamentaris	0	0	0	0	0	0	50	0	50
	6.15 Calvo Sotelo	6	30	42	42	3	39	1	1	164
	6.16 CEOE	2	20	19	2	0	1	0	0	44
	6.17 Església	3	0	27	16	14	8	0	0	68
	6.18 Felipa González	30	48	43	35	13	11	6	4	190
	6.19 Jordi Pujol	3	4	17	9	1	6	27	8	74
	6.20 Manuel Fraga	21	87	18	23	14	65	6	7	236
	6.21 Marcelino Camacho	1	0	2	0	0	0	0	0	3
	6.22 Martín Villa	3	1	19	1	2	10	42	2	80
6.23 Miguel Herrero	1	0	12	5	4	0	0	1	24	
6.24 Miguel Roca	2	1	9	2	8	22	2	1	47	
6.25 Peces Barba	0	0	28	2	2	28	0	0	60	
6.26 Santiago Carrillo	6	7	43	44	1	4	1	19	125	
6.27 Solé Tura	7	0	7	1	6	15	2	1	39	
7. Espanya, Catalunya i País Basc, sistema autonòmic.	7.1 Estatut	1	4	70	39	6	9	37	4	172
	7.2 Catalunya	7	0	76	47	9	18	162	30	349
	7.3 Catalunya i l'autonomia	12	11	98	49	10	10	13	10	213
	7.4 Espanya com a tema	37	13	138	118	41	40	49	19	455
	7.5 Catalunya Negociacions amb Madrid	0	0	2	0	0	0	40	2	44
	7.6 País Basc	1	0	29	28	13	19	16	0	106
	7.7 Autonomies	1	31	25	77	15	40	12	2	204
	7.8 Generalitat	1	3	10	1	1	1	179	1	197
	7.9 LOAPA	0	19	2	15	4	4	0	0	44
	7.11 Nacionalistes i nacionalismes	2	10	43	54	23	50	3	5	190
7.12 Nacionalitats i sistema autonòmic	3	0	0	0	7	8	2	0	20	
8. Monarquia	8.1 El Rei	62	34	158	35	18	32	56	4	399
	8.2 Monarquia	18	13	13	9	11	53	18	5	140
	8.3 Relacions Junta Democràtica i monarquia	8	0	0	0	0	0	0	0	8

6. El relat de la Transició en primera persona: aportacions a la construcció de la memòria pública

La memoria tiene que ser formada, pues memoria no es memoria en general y para todo. Se tiene memoria para unas cosas, para otras no, y se quiere guardar en la memoria unas cosas, mientras que se prefiere excluir otras.

Hans-Georg Gadamer

La izquierda es la que enarbola la bandera de la democracia. Nosotros nos limitamos a traerla. Nada menos.

Rodolfo Martín Villa

A partir de la codificació que hem realitzat dels textos, podem fer un recorregut pel relat que confegeixen els autors escollits per a l'anàlisi. Cadascun dels relats conté la seva pròpia estructura, com és lògic, depenent de la perspectiva amb què han estat escrits cadascun d'ells. Tanmateix, com veurem, hi ha aspectes que són comuns a tots els relats, els quals tenen molt a veure amb el relat canònic de la Transició, la qual cosa ens permet dur a terme una anàlisi transversal dels textos. Perquè és en aquells aspectes comuns que posarem el focus de l'anàlisi. Tenint en compte la dimensió dels textos, hem prioritzat aquesta visió de conjunt, parant atenció a les diferències que es troben en cadascun dels textos, tant des del punt de vista de l'estructura narrativa, com dels arguments que hi trobem i del llenguatge que s'hi utilitza.

L'anàlisi que duem a terme aquí, doncs, té com a base l'estructura narrativa que adopten les memòries personals sobre la Transició en el seu conjunt. No des del punt de vista estrictament de l'estructura de capítols dels textos, sinó des del punt de vista del seu contingut narratiu. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que aquesta estructura no respon a una seqüència literal en els textos, cadascun dels quals està estructurat en una seqüència narrativa pròpia, que conté diferents seqüències temporals que no sempre segueixen una seqüència cronològica lineal. Així mateix, les referències sobre els

diversos temes de la Transició que trobem en els textos apareixen en diferents moments de la narració. Cada autor exposa i retorna als temes en diferents moments de la narració, en funció dels processos d'argumentació que conté el text. El relat, doncs, no és mai lineal.

En canvi, en l'exposició que fem de l'anàlisi hem ordenat els temes que abordem en diversos subcapítols. En primer lloc, analitzem les diferents aproximacions que les memòries de la Transició proposen sobre el Franquisme, com a període anterior a la democràcia. Ens interessa conèixer, aquí, com es vinculen els dos períodes, com es relaciona argumentativament en el relat la relació o la contraposició entre el Franquisme i la democràcia. Així mateix, ens interessa analitzar com es construeixen les referències al Franquisme a través del llenguatge utilitzat, dels eufemismes o les referències explícites al règim franquista. I finalment, ens interessa comprendre la posició que adopten els autors en relació a la seva posició personal durant el període franquista.

En segon lloc, abordem l'anàlisi del record de la Guerra Civil i de la República com a referents del passat, i analitzem la relació que hi estableixen els autors amb la Transició. La Guerra Civil i la República són el passat del passat de la Transició, que cal veure com són recuperats i representats en el relat sobre aquest període. En el cas de la Guerra Civil, com ha escrit Paloma Aguilar (1996), constitueix un referent en negatiu que va influir en la voluntat de consens per part dels actors polítics. Mentre que per a Rafael del Àguila i Ricardo Montoro (1984) foren un referent que atia el conflicte entre els actors polítics, en un discurs polític ple de recriminacions cap al paper que havien tingut alguns polítics com Santiago Carrillo durant la guerra. Veurem en les memòries personals fins a quin punt la Guerra Civil apareix en el relat i de quina manera. Pel que fa a la Segona República, cal tenir en compte que es tracta del precedent democràtic immediat abans del Franquisme. I per tant, és fonamental observar fins a quin punt constitueix per als autors un record que forma part de la Transició, i fins a quin punt és un referent per a les decisions preses durant el moment de la Transició.

En tercer lloc abordem l'estructura narrativa que es desprèn del conjunt de fets relatats de la Transició per aquest grup d'autors. És a dir, quins són els fets que tenen més presència en el relat, quins són els que queden fixats com a marcs de referència compartida del que fou la Transició com a procés de canvi polític. En contrast amb això, caldrà observar quins són els fets o esdeveniments que tenen una presència minoritària en els relats, que són pràcticament oblidats per l'estructura narrativa de les memòries. Aquest contrast ens donarà una idea de la perspectiva amb què s'enfoca l'explicació de la Transició per part dels líders polítics.

Pel que fa a l'estructura narrativa, finalment hem analitzat un dels aspectes que de forma més transversal constitueix per als autors un dels aspectes menys exitosos de la Transició. Tenint en compte que el relat canònic de la Transició consagra el procés de canvi polític com un procés exitós —i en això coincideix amb l'anàlisi acadèmica—, és del tot rellevant fer aquest apunt sobre el que hem anomenat “límits de la Transició”. En aquest sentit, l'aspecte més rellevant que en els relats apareix com a mancat de l'èxit que s'atribueix als altres aspectes de la Transició, és la conformació del sistema autonòmic. De forma explícita, la referència al sistema autonòmic se centra en tots els textos en els casos del País Basc i Catalunya, amb alguna referència als conflictes que es produïren en l'aprovació de l'autonomia andalusa. Però cal advertir ja d'entrada que la major part de l'atenció sobre el sistema autonòmic que trobem en les memòries analitzades es refereix al cas de Catalunya. La qüestió catalana esdevé, doncs, una de les qüestions tractades amb més profusió pel conjunt dels textos, i alhora un dels punts més controvertits, en la mesura que els autors mostren el dissens que produeix el desenvolupament de l'autonomia en el cas de Catalunya, tant si parlen des de la perspectiva catalana, com és el cas de Josep Tarradellas, com si parlen des de la perspectiva espanyola.

Finalment, no hem volgut passar per alt el fet que en les memòries hi ha moltes referències personals, com és lògic en unes memòries que relaten fets i accions del nucli central de la classe política que va participar en el procés de la Transició. Hem volgut, però, centrar l'anàlisi en els dos personatges que focalitzen més l'atenció dels relats. Efectivament, d'una manera clara, hi ha dos personatges que destaquen per la seva presència dominant en els textos: Adolfo Suárez i el Rei. Associades al paper del Rei Joan Carles I, analitzem també les referències a la “monarquia” com a model d'Estat en el nou sistema polític.

Un cop analitzada l'estructura narrativa de les memòries personals de la Transició, volem apuntar alguns dels aspectes que ens sembla, que en el cas d'aquesta investigació, ens ofereixen un exemple de com la memòria constitueix una forma de legitimació. Tot i que en l'anàlisi que confegim en tot el capítol ens aporta informació sobre aquesta relació entre relat, memòria i legitimació, proposem en aquest apartat final una anàlisi global dels aspectes més rellevants que resulten dels relats personals sobre la Transició.

6.1 La democratització del Franquisme

Quan en el capítol Quart parlàvem de la relació entre la memòria de la Transició i el Franquisme, dèiem que la memòria dominant de la Transició no parteix d'una condemna del Franquisme. I en canvi, ressalta la Transició com un procés anunciat molt abans de la mort del dictador. Aquesta continuïtat entre el Franquisme i la Transició, que de vegades es basa en una certa ambigüïtat i de vegades es proclama obertament, la trobem reflectida molt clarament en les memòries personals dels polítics. Per això, lluny del que s'acostuma a dir respecte de l'oblit del Franquisme, la memòria de la Transició també inclou una memòria del Franquisme. Una memòria desmemoriada, certament, perquè només en rememora aquells aspectes que tenen coherència amb el relat d'una Transició que es fa sense trencar amb el règim anterior. Però la memòria és això, un relat que es basa en la selecció i economia dels fets al voltant d'un missatge.

Així doncs, la memòria del Franquisme en el discurs sobre la Transició és una memòria que fuig de la condemna i en legitima allò de més positiu, allò que indefectiblement, tant per la literatura acadèmica com per les referències polítiques, esdevingué clau per a forjar la Transició: el desenvolupament econòmic, l'aparició dels reformistes, la inviabilitat del règim en el context internacional... Això és el que denuncia Ysàs, en el seu darrer treball sobre la crisi del Franquisme, com a falsa visió de la realitat.

Una altra interpretació, menys difosa a través dels grans mitjans de comunicació però amb una apreciable presència en els àmbits acadèmics, considera que la Transició de la dictadura a la democràcia va ser la conseqüència última, i per "alguns autors gairebé mecànica, de la "modernització" de la societat espanyola iniciada els anys seixanta, és a dir, que el creixement econòmic i els canvis estructurals que va generar, les transformacions socials i els nous valors socioculturals àmpliament estesos, van portar inevitablement, encara que no pas per voluntat dels dirigents franquistes, a un règim democràtic després de la desaparició del dictador. (Ysàs, 1997: 10-11).

Però aquesta visió del passat, que impregna la memòria de la Transició, i hi difumina el passat repressor de la dictadura, explica perquè els autors de memòries personals vinculats al Franquisme no deixen de parlar-ne. Això explica el fet que parlin del seu pas per les estructures del règim franquista i alhora es presentin com autèntics demòcrates a la Transició. De fet, com veurem, fem més que això, perquè reivindiquen l'autoria de la Transició com a pròpia.

Cal tenir en compte que nosaltres hem pres com a focus d'anàlisi les pàgines dedicades a la Transició⁸², i que ens interessa analitzar el relat de la Transició. Tanmateix, hem volgut recollir aquelles referències que es fan en aquest relat al passat franquista, i per tant, la relació que els autors estableixen entre la Transició i el Franquisme. Per tant, totes les referències a aquesta qüestió, o als aspectes dictatorials del règim, són referències fetes de passada, com apunts al relat o com a explicacions i justificacions sobre els fets i els protagonistes de la Transició.

De fet, aquestes referències són nombroses en els textos analitzats. En total, hem trobat unes 440 referències a conceptes com "Franquisme", "Franco", "mort de Franco", "dictadura" i "posició de l'autor durant el Franquisme". Aquestes referències al Franquisme es fan des de diverses perspectives, però sobretot des de dues vessants: a) el Franquisme a com règim polític, com a sistema social, o com a passat en genèric; i b) la posició dels mateixos autors o d'altres "protagonistes" de la Transició en el règim franquista. Escadusserament trobem referències a les commemoracions dels dies assenyalats del règim franquista (18 de juliol, 20 de novembre...) en algun autor. I finalment, també trobem referències a la mort de Franco que hem recollit específicament, perquè ens interessa analitzar com s'interpreta aquest moment clau del final del Franquisme.

Lògicament, en aquestes referències al Franquisme, es parla més del que en queda o de com influí en la Transició, que no pas de com era el règim franquista. Per tant, el lector ha de fer un exercici de transposició del text, i recórrer a altres dispositius discursius si es vol situar en aquell període de la història. Ha de suposar molt i saber molt per poder-ne fer una lectura concreta i crítica. O bé creure que el Franquisme va ser un període de quaranta anys en què Espanya va passar per un procés de creixement econòmic evitant els conflictes de la República, en què no hi havia una completa llibertat. Però certament, el resultat és ambigu pel que fa a la naturalesa repressora del règim franquista. I si fem un repàs a l'ús del concepte de "dictadura" veurem que és més aviat escàs, i només el trobem entre els autors que provenen de l'antiFranquisme.

Malgrat que hi ha una diferència clara de posicionament en funció de la trajectòria de cada autor, podem considerar que dels diferents relats personals no en surt un conjunt de visions que entren en conflicte, sinó més aviat diferents visions que són conciliables. Si bé

⁸² Òbviament alguns dels autors, en la mesura que escrigueren unes memòries més completes, que abasten el període franquista, sí que hi fan referència. Però quan es parla de la Transició, el registre canvia considerablement.

trobem dos blocs diferenciats de perspectives, d'una banda, el plantejament dels autors que se situen fora del règim franquista i a l'oposició democràtica, i de l'altra, els autors que provenen del règim franquista, i que s'autodefineixen com a "reformistes", aquestes dues perspectives tenen, com diem, punts de coincidència. Més ben dit, podem afirmar que convergeixen en bona mesura en el relat final, malgrat que el posicionament de cadascú en el marc de la Transició varia en funció de qui el fa, com també els èxits polítics i els mèrits atribuïts en cada cas.

En termes generals, doncs, es dibuixa un quadre en què d'una banda el Franquisme apareix com un fet del passat, com un període superat, del qual només queden algunes rèmores que poden malmetre el procés cap a la democràcia, i per tant representen riscos més o menys rellevants. Aquest és el dibuix que sorgeix de les memòries dels que pertanyen a l'oposició antifranquista (Carrillo, Solé Tura, Peces-Barba, Tarradellas) o almenys a sectors més moderats dins del règim (com el monàrquic *juanista* Calvo-Sotelo). Aquest dibuix no contradiu pas el plantejament que fan en les seves memòries els autors provinents del règim (Fraga, Martín Villa, Herrero). Però la diferència en el relat rau en el fet que aquests darrers reivindiquen d'una manera molt emfàtica que la democràcia és filla del Franquisme (d'altra banda, com afirma també Paul Preston, 1986). I reivindiquen sobretot l'autoria de la Transició, que correspon als reformistes que provenen del règim, entre els quals s'adscriuen. Per tant, reivindiquen en primera persona el seu paper de conductors de la Transició i de demòcrates avançats, sense renunciar al seu passat franquista (que expliquen en sintonia amb aquesta vocació democràtica, com veurem).

a) El Franquisme com a passat de la Transició

No hi ha dubte que la memòria és una forma de redempció, una manera de donar sentit a un passat en funció del present. Tal com explica Theodor Plantinga (1998), s'actua sobre el passat per redimir-lo, per reconstruir la seva relació amb el present de manera que pugui conciliar-s'hi, en un procés que porta a l'escatologia, això és, la superació de les contradiccions que portava aquest passat. La densa memòria sobre la Transició política conforma el millor aparador, en aquest sentit, per construir una memòria del Franquisme *en passat*, com allò que va ésser, i que potser finalment *havia d'ésser* perquè s'esdevingués el futur, és a dir, una nova democràcia basada en la reconciliació, que es desmarca precisament de la Segona República i de la Guerra Civil. Com podem observar a la tesi de Paloma Aguilar sobre la memòria de la Guerra Civil (1996), o en l'anàlisi del

discurs de la Transició feta per Rafael del Àguila i Ricardo Montoro (1984), el record de la Guerra Civil apareix com un element conflictiu en el relat sobre la Transició⁸³. Una visió que comparteix Martín Villa, i que li permet justificar el perquè de la durada del Franquisme, i del seu final com a pas previ a la Transició —i s'entén que necessari, puig que serveix de vacuna.

Por otra parte, y como ya ha puesto de manifiesto algún analista, no cabe duda de que en los últimos años del franquismo, e incluso a lo largo de la Transición, ha actuado sobre el pueblo español el efecto que, sobre su memoria colectiva, supone la dura vacuna de la Guerra Civil. Este pueblo no vio una necesidad apremiante de proceder a la aceleración del cambio político, que sospechaba inevitable a la muerte de Franco. P 4: Martín Villa.txt - 4:397

Aquesta relació entre el Franquisme i la Transició com dos components d'un passat i d'un present molt connectats és molt visible en les memòries personals. En aquest sentit, un dels elements del discurs que destaquen és la idea que el Franquisme era, a la mort de Franco, un sistema obsolet, acabat, sense continuïtat. I aquest final té, per alguns autors més que per a d'altres, una explicació en el mateix Franquisme, una raó de ser. El Franquisme com a passat, per tant, exerceix un paper clau en l'explicació discursiva sobre els orígens de la Transició política i les seves causes. Així doncs, en el procés discursiu del relat el present (futur del passat) acaba modificant el passat. D'aquesta manera, el relat sobre la Transició acaba, com veurem, democratitzant el Franquisme, com també els franquistes. Si finalment des del mateix règim franquista sorgeixen els elements de canvi cap a la democràcia, el relat tanca el cercle explicatiu portant el Franquisme (el passat) a un terreny en què no pugui entrar en contradicció amb el present, i per tant, faci possible la coherència del relat. El Franquisme perd perfil repressor, perfil dictatorial. I alhora, sobretot per alguns autors, el Franquisme es democratitza.

En la impossible continuïtat del règim franquista hi coincideixen tots els autors. Els autors que pertanyen a l'oposició democràtica ressalten aquesta condició del Franquisme com un sistema polític obsolet i acabat en el moment de la mort de Franco. Aquest és, de fet, un final anunciat. Santiago Carrillo, per exemple, defineix el període que va del 1969, amb el "contuberni de Munich" fins a la mort de Franco, el 1975, com un període de "pre-Transició". Veurem com en aquesta definició del final del Franquisme com una "preTransició" coincideix amb els autors de memòries que provenen del mateix règim franquista.

⁸³ I encara avui ho és, des del punt de vista polític i social.

Carrillo ens explica que en aquest període el PCE va modificant la seva posició respecte de la política que vindrà després de la mort de Franco, fent una aposta per a la reconciliació i preparant-se per als canvis que vindran després del final del Franquisme. En aquest període manté contactes intensos amb personatges del règim. De fet, es pot considerar que aquests contactes són l'inici de la llarga negociació que, finalment i en plena Transició, portarà el PCE a ser legalitzat. Una prova de la voluntat de no aïllar el PCE dels canvis que es produiran és que no se li atribueix l'atemptat contra Carrero Blanco, que segons Carrillo no podia ser organitzat per ETA sense que no ho sabés l'Estat. I sobretot abona aquesta tesi, la trucada que va rebre per tranquil·litzar-lo després de l'atemptat, indirectament a càrrec d'un comandament de l'Exèrcit espanyol.

Pero la voladura de Carrero Blanco no iba a ser la única sorpresa del día. Hacia las seis de la tarde alguien me llamaba por teléfono desde Madrid a la redacción de *Información Española*, un periódico que editábamos en París. Tras la victoria del franquismo jamás me habían telefonado desde el interior; el teléfono estaba prohibido en nuestras relaciones. Quien llamaba era don Antonio García López, conocido en los medios de la oposición por el sobrenombre de el Canadiense, quién durante la Transición intentó crear, sin éxito, una formación socialdemócrata en el marco de la "liberalización" del régimen. Nos habíamos visto varias veces en París y siempre se me había antojado un personaje incierto. Por teléfono, sin ningún disimulo, dijo que me llamaba en nombre del jefe del Estado Mayor, general Díez Alegría, para tranquilizarme; sabían que el partido no tenía nada que ver con el atentado y no habría represalias ni "cuchillos largos". P 1: Carrillo1.txt - 1:967

Carrillo reivindica el paper de la Junta Democràtica, constituïda pel PCE i alguns grups minoritaris de diferents tendències i persones independents, com a oposició al règim i primer element de canvi cap a la democratització. Per Carrillo, el moment de la formació de la Junta Democràtica coincideix amb les acaballes del règim ("*las postrimerías del régimen*"). Una prova d'aquest final és la formació d'una sèrie de reaccions que van anunciant el canvi, com ara la creació de la UMD⁸⁴ en el si d'un cos tan franquista com l'Exèrcit, o "*Justícia Democrática*", un moviment de jutges i fiscals. En aquest context, explica Carrillo, se succeeixen els contactes amb personalitats que juguen un paper en el Franquisme, però que apunten cap al canvi de règim, com ara els contactes que manté amb Areilza, un dels que apunta com a futur president del govern sota la monarquia de Joan Carles, o el nebot de Franco, Nicolás Franco. Però els canvis també es perceben a la societat, amb el triomf de la iniciativa sindical, amb les mobilitzacions dels estudiants,

⁸⁴ La Unión Militar Democrática fou creada clandestinament per un grup d'oficials militars que volien impulsar un moviment democratitzador en el si de l'exèrcit, tot emulant la revolució dels clavells de Portugal.

etc. Carrillo, com també fan altres autors provinents del mateix Franquisme, parla d'un final del Franquisme amb "zones de llibertat".

Para cuando Areilza y yo nos reuníamos en la alcaldía de Aubervilliers, en España se estaban comenzando a producir cambios reales. El movimiento de Comisiones Obreras era ya una realidad en todo el país. Había una sentencia del Tribunal Supremo prohibiéndolo; pero llegaba tarde. El encarcelamiento de sus líderes no lograba paralizarlas ni menos hacerlas desaparecer. El movimiento democrático estudiantil promovía acciones locales y generalizadas a todo el país con un impacto que afectaba a las más amplias capas sociales. Entre los médicos, los enseñantes, los abogados, los artistas, y hasta el mismo aparato de justicia, se desarrollaban iniciativas críticas, a través de plataformas múltiples que combinaban sabiamente las formas legales e ilegales de acción. Cuando el régimen pensaba cerrar un boquete con una medida represiva se le abrían tres o más por otro lado. En aquel momento empezábamos a hablar de las "zonas de libertad" que se iban abriendo y que acorralaban implacablemente a los elementos "ultras" del sistema. P 1: Carrillo1.txt - 1:963

En aquest aspecte coincideix, doncs, amb un altre dels autors que analitzem, Rodolfo Martín Villa, que també explica, a la seva manera, aquesta "llibertat" dels últims temps del règim franquista. Una llibertat que fa innecessari, per Martín Villa, un canvi radical de règim.

Así, si bien es cierto que en los últimos años del franquismo asistimos a algunos fenómenos traumatizantes: el terrorismo etarra, los fusilamientos de setiembre del 75 o el proceso 1 001, lo es también que, por la tácita en la práctica, el régimen había renunciado a mantener un control sobre extensas áreas de la vida social española. Ésta se había organizado un poco a su aire, al margen de la situación, no tan incómodos en ella como para plantearse con una exigencia rigurosa el objetivo de un drástico, irrenunciable e inmediato desmantelamiento del régimen. P 4: Martín Villa.txt - 4:1211

En tot cas, tornant a aquestes constants referències de Carrillo al final del règim franquista i les negociacions per al posicionament del PCE en el nou escenari, queda clara aquesta idea que els dies estaven comptats per al règim, i que no podria sobreviure a la mort de Franco. I amb aquesta idea clara, la prioritat de Carrillo, tal com ens explica, era fer acceptable la participació del PCE en el nou context que s'obriria i que ja es començava a apuntar amb els canvis que s'estaven produint, malgrat la continuïtat de la dictadura.

Simultáneamente el conde de Motrico [José M^a de Areilza] no perdía el contacto con los dirigentes del Partido Comunista en Madrid. Otras personalidades, más a la derecha, tales como el señor López Rodó, aceptaban conversar en Barcelona con líderes del PSUC; por las mismas fechas López Rodó hacía declaraciones a la prensa extranjera en el Maite Comodoro de Madrid, en las que se afirmaba "el más liberal de los políticos españoles". Atribuía al Gobierno de Carrero Blanco la preparación de un estatuto de asociaciones, frustrado por el magnicidio, sugiriendo así que Carrero era "más liberal" que Arias. En abril de 1974 todavía albergaba la ilusión de ser llamado a encabezar un gobierno en el otoño del mismo año; para ese encargo daba como posibles alternativas a sí mismo, los nombres de Fraga, López Bravo, Silva o Fernández Miranda. Un corresponsal de prensa extranjera me explicó luego en París el contenido de esta conversación a la que había asistido. P 1: Carrillo1.txt - 1:463

Per la seva banda, altres autors com Peces-Barba, Solé Tura i Tarradellas també coincideixen a definir el Franquisme com un règim sense possibilitat de continuïtat. Aquests autors, però, no estalvien les referències a la naturalesa repressora de la dictadura, que en Carrillo són escasses en aquesta part del seu text.

Per a Peces-Barba, el Franquisme arriba al seu final completament debilitat, i amb escassa capacitat de continuïtat, només sostinguda com a esperança pels "ultres". Després de la mort de Franco, recorda que són diversos els signes que apuntaven a un manteniment patètic dels elements del règim, que tocaven la mateixa sintonia que sempre havien tocat, però que desentonaven absolutament amb l'evolució de la societat i amb les esperances col·lectives. De manera, que allò que Martín Villa interpreta com una actitud més laxa del règim franquista, és interpretat per Peces-Barba com una dissociació creixent entre el sistema polític-institucional (la dictadura) i la societat.

Estábamos ante la agonía del franquismo, pero con una última ofensiva de los ultras y con los efectos del llamado "gironazo", con unas declaraciones de Girón al diario de la Falange Arriba que habían pulverizado el tímido paso adelante del presidente Arias conocido como el "espíritu del 12 de febrero". Ese espíritu se quedó sin fuerza, y la fuerza del poder franquista siguió siendo una fuerza sin conciencia. La patética imagen del presidente Arias cantando el Cara al sol al final de una reunión con dirigentes del Movimiento, en Barcelona, por aquellos días, era la mejor expresión de un régimen que se acababa y que se resistía a reconocer su situación. Probablemente, nuestra detención fue una consecuencia de poca importancia general, aunque de mucha para nosotros y nuestras familias, de aquel recrudescimiento autoritario al final del ciclo. P 5: Peces-Barba.txt - 5:463

De fet, és la impotència del Franquisme per reformar-se el que, segons Peces-Barba, porta a determinades persones, com el mateix fundador de *Cuadernos para el Diálogo* a distanciar-se del règim i a prendre posicions que aleshores eren considerades com dissidents. Ell personalment es presenta com un dels joves que va voler trencar amb el règim des de dins.

Don Joaquín [Ruiz-Giménez] era y es una persona activa, impulsora de empresas y actividades, algo ingenua y siempre dotada de un depósito de ilusión y de buenas intenciones. Desde su salida del Gobierno en 1956 hasta la creación de Cuadernos para el Diálogo, evolucionó partiendo de una defensa crítica del régimen y de su capacidad de cambio, hasta una progresiva defensa de los ideales clásicos de la democracia política y social, y un creciente escepticismo sobre la impotencia del franquismo para reformarse. La Ley de Asociaciones de 1965, claramente limitadora de esa libertad, y el hecho de que no se abriese el camino a los partidos políticos, le acabaron de convencer de lo imposible de que el régimen sobreviviera a la muerte de Franco. En ese periodo de su paulatino abandono del apoyo, aún crítico, a la dictadura, surgió la idea de Cuadernos. Al principio todavía un poco confusa, porque en la primera reunión, junto a destacados antifranquistas como Mariano Aguilar o Marcelino Camacho, invitó a Fernando Suárez y Pilar Primo de Rivera. Creo que fuimos los más jóvenes, Elías Díaz, Pedro Altares, Ignacio Camuñas, Juan Luis Cebrián, Javier Rupérez o yo mismo, los que le convencimos de que si queríamos avanzar sólo debíamos invitar a aquellos franquistas que quisieran romper, pero en ningún caso a los que defendían su imposible supervivencia después de muerto Franco. P 5: Peces-Barba.txt - 5:483

Peces-Barba utilitza el terme “Franquisme” per contextualitzar anècdotes o situacions que explica del passat. En el seu text és una estratègia recurrent la d’anar cap al passat per recontextualitzar les coses i donar amplitud a la seva opinió. I en aquest passat hi ha una presència important del Franquisme, però també d’altres períodes, la primera i la segona repúbliques, o episodis anteriors de la història espanyola. I es mostra força crític amb la dictadura i amb aquells que li donaven suport, com ara l’Església. Peces-Barba, des del seu catolicisme liberal, critica l’evolució de l’Església espanyola des de la Guerra Civil cap a posicions radicals i ortodoxes. Tot i que reconeix que al final del Franquisme, aquesta mateixa Església permet l’obertura del règim i acull els dissidents.

Era el catolicismo que consideró el levantamiento militar como una cruzada y que luego se prolongó en el apoyo a la represión y al franquismo. También había justificado los crímenes paralelos que contra personas progresistas o consideradas de izquierdas se produjeron también en la llamada “zona nacional”. P 5: Peces-Barba.txt - 5:564

Les memòries de Jordi Solé Tura abasten diferents períodes: la Guerra Civil, el Franquisme i la Transició. Aquest darrer període d’una manera incipient, perquè es tracta del primer volum de les memòries. El segon, que havia de tractar la Transició, no va poder ser escrit per culpa de la malaltia que va patir l’autor en els darrers anys de la seva vida. Per tant, el text que hem analitzat l’hem de considerar parcialment dedicat a la Transició. Malgrat això, es tracta de més dues-centes pàgines, i per tant, cal considerar-lo ja com un dels textos memorialístics que tracten la Transició.

Les referències al Franquisme que hi ha en aquesta part s’utilitzen per referir-se al contacte amb persones que provenen de les estructures del règim franquista durant la Transició. Així, diverses vegades apareixen expressions com “franquistes”, o bé aquesta referència a la procedència del Franquisme per part d’alguns actors polítics.

Des dels sectors reformistes del règim franquista ja s’insinuaven iniciatives en forma de Consells i altres institucions, i calia tenir a punt unes alternatives de l’oposició més sòlides. P 8: Solé Tura .txt - 8:221

Per Solé Tura el Franquisme també anunciava el seu propi final amb la mort de Franco. Així descriu el clima que es vivia, en una imatge compartida per tots els autors analitzats. Tots coincideixen en aquesta impossible continuïtat del Franquisme, malgrat que no se sabia del cert què passaria a partir de la mort de Franco.

En general, el clima de la reunió va ser sensat i més aviat optimista, perquè era evident que s’acostaven moments decisius i que el Franquisme havia entrat en la recta final. P 8: Solé Tura .txt - 8:104

De tots els autors, Solé Tura és el més críticament contundent en les seves referències a la dictadura. Ens parla clarament i oberta de la repressió, dels últims condemnats i assassinats pel Franquisme. El règim franquista arriba al seu final, segons l'autor, amb tota la càrrega repressora a punt, i provocant encara temor a la societat. La visió de Solé Tura és sens dubte la més crítica en relació amb el Franquisme i la seva naturalesa repressora.

Poc temps després, un altre estat d'excepció a casa nostra anunciava noves sentències de mort i l'execució imminent dels processats d'ETA i el FRAP, i angoixats per la perspectiva immediata d'aquell crim que tancaria el cercle d'una repressió iniciada quaranta anys enrere, tots els nostres esforços es van centrar en la lluita contra l'execució dels condemnats. Des de la Universitat, des del Col·legi d'Advocats de Barcelona i des d'altres plataformes cíviques, religioses i sindicals, es va organitzar una important acció de protesta, però no va ser una protesta massiva perquè el règim franquista encara feia por i perquè en molts sectors de la societat catalana ja hi començava a haver el desconcert d'haver d'optar entre dues violències, la del Franquisme i la del terrorisme, malgrat que en aquell cas no hi havia cap prova seriosa de terrorisme contra els condemnats. P 8: Solé Tura .txt - 8:225

Per la seva banda, Tarradellas comença les seves memòries parlant de les primeres negociacions que manté amb Madrid. Per tant, les seves referències al Franquisme són en passat, en el context d'una nova situació, la que porta el govern Suárez a mantenir converses amb ell, com a representant de la Generalitat a l'exili. Per exemple, en algun moment parla de la seva lluita per mantenir les institucions a l'exili durant la dictadura. De manera que el Franquisme queda com a teló de fons d'una narració que construeix una crònica dia a dia de les negociacions que van portar Tarradellas a tornar de l'exili com a president d'una Generalitat restaurada.

També vaig manifestar que l'entrevista havia estat històrica, perquè aplegava el successor del president Lluís Companys, afusellat després de la guerra, i l'home que com a president del govern havia succeït el Franquisme. Era un reconeixement de la meua personalitat política, de les institucions de Catalunya i dels anys d'exili. P 7: Tarradellas.txt - 7:280

b) Les rèmores del Franquisme

El Franquisme apareix en el conjunt dels relats, doncs, com un règim sense capacitat per sobreviure a la mort del dictador. Els autors que provenen de l'antiFranquisme manifesten la incertesa amb què viuen aquest moment, perquè malgrat tenir clar aquest final del règim, no tenen clar com i cap a on evolucionarà la situació política espanyola. De fet, en l'explicació que fan sobre els inicis de la Transició és molt present una mateixa qüestió que es repeteix en tots aquests autors, i també, paradoxalment, en algun moment en els autors que provenen del mateix Franquisme. Es tracta del que podem anomenar les

rèmores del Franquisme. Allò que durant la Transició recorda el passat. Significativament, és interessant de veure quins són aquests elements que formen part del “passat”, i que per tant estan *desfassats* respecte del signe dels nous temps. Unes rèmores del passat que representen un perill per al procés que s’obre amb la Transició. En aquest sentit, un dels elements més recurrents en el discurs dels autors és la influència de l’Exèrcit en la Transició. Sovint es relaciona això amb el passat franquista, es parla de l’Exèrcit franquista, de la intransigència amb els canvis de l’Exèrcit, etc.

Reprement Tarradellas, podem veure com parla d’aquesta manera de l’Exèrcit en aquest sentit. El Rei apareix sovint en el relat vinculat a l’Exèrcit, en tant que responsable màxim dels exèrcits. La continuïtat del Franquisme apareix com a amenaça vinculada a l’Exèrcit, però també a les decisions que pren el Rei en un primer moment.

El Rei havia de lligar la monarquia amb la democràcia, malgrat reticències de l’exèrcit o d’alguns adversaris. El govern Arias estava paralitzat perquè no abordava la qüestió de l’exèrcit. Tenia tres ministres militars i cap política militar. Com a conseqüència d’aquesta indecisió, el món militar i el Franquisme continuïsta tendien a coincidir. P 7: Tarradellas.txt - 7:218

Però també, com fan els altres autors, es refereix a altres elements que representen en el relat les herències del Franquisme. Per exemple, parlant de la nova burgesia catalana, sorgida de l’especulació que va permetre el Franquisme, i que Tarradellas defineix com una classe sense principis ni sense compromís amb el país.

Els nous rics i els privilegiats del règim franquista no eren ni podien ser catalanistes com la burgesia del temps de la Mancomunitat. P 7: Tarradellas.txt - 7:125

Finalment, Tarradellas assenyala els elements continuïstes del règim franquista, que intenten, fracassadament, mantenir les institucions franquistes. Com ara l’intent que Tarradellas titlla de continuïisme impossible de la Unió Catalana que va formar Joan Antoni Samaranch, i d’altres iniciatives que intentaven traslladar el seu poder a la nova situació.

Els presidents de les quatre diputacions catalanes es reunien el 4 de març per començar a definir les línies mestres del règim especial. La Unió Catalana inspirada per Joan Antoni Samaranch, la Reforma Democràtica de Catalunya de Rafael Pérez Escolar i el Club Catalònia parlaven de pactes electorals, en un intent de continuïisme impossible. P 7: Tarradellas.txt - 7:730

Malgrat aquest mal llegat del Franquisme, Tarradellas explica com es va sorprendre feliçment del desenvolupament dels fets durant la Transició, que van demostrar que el Franquisme no havia destruït del tot les forces democràtiques. De manera que en el relat dels autors que analitzem sempre es combina aquest doble argument entre amenaces i esperances. Aquest mateix patró de relat el trobem, com veurem, en els autors que provenen del règim franquista, tot i que els elements que representen amenaces i els que

representen esperances no sempre coincideixen amb els que assenyalen els autors que provenen de l'antiFranquisme.

Van quedar esmicolats els clixés de la despolitització del poble, de la desnacionalització de Catalunya sota el Franquisme, de la passivitat o de la indiferència general davant el procés polític en curs. La joventut irrompia en la lluita política al costat dels vells lluitadors. Catalunya es posava al davant del moviment democràtic espanyol, gràcies al principi d'unitat de les forces polítiques. Hi podia haver discussions de procediment o discrepàncies importants, però ningú no discutia els punts bàsics acordats pel Consell de Forces Polítiques i per l'Assemblea de Catalunya. La unitat ens va permetre avançar. P 7: Tarradellas.txt - 7:480

Aquest judici sobre les rèmores del Franquisme durant la Transició s'estenen als que els autors anomenen els "ultres" o els "blaus", sectors del Franquisme que mantenen l'esperança de perllongar les coses tal com estan i que esdevenen un element conflictiu durant la Transició. Així, és comú a tots ells que es refereixin a l'Exèrcit com un actor contrari a les reformes, com hem dit. Però és Solé Tura qui va més enllà i parla de la por com un element que s'estén a l'inici de la Transició. Com els altres autors que provenen de l'oposició democràtica, es refereix al que queda del Franquisme amb preocupació. Un altre cop, l'Exèrcit és l'element més visible de l'immobilisme. Solé Tura també veia amb preocupació l'actitud de la policia, que encara era la policia franquista.

Però ens inquietava la possible violència de l'exèrcit i la policia, ben demostrada en aquells mateixos moments per la dura reacció de la cúpula militar contra els militars demòcrates de la UMD, la condemna a mort de dos membres d'ETA i tres membres del FRAP i també per l'empresonament de periodistes que denunciaven activitats especuladores d'alguns militars, com J.M. Huertas Clavería, de TeleXpress. P 8: Solé Tura .txt - 8:104

Aquesta oposició de l'Exèrcit al canvi democràtic és sobretot visible pel que fa a la legalització del PCE i d'altres partits polítics, que de fet es van legalitzar més tard que el mateix PCE. I lògicament, Solé Tura ho té molt present com a militant d'aquest partit que era aleshores.

Certament, tots sabíem que l'obstacle decisiu per la culminació del procés democràtic era l'absolut rebuig dels caps militars i dels nuclis encara influents del Franquisme a la legalització d'allò que ells consideraven el seu enemic històric. Però també sabíem que sense aquella legalització el procés democràtic s'encallaria, es complicaria i en sortirien guanyant els sectors més tancats de les Forces Armades i dels residus del Movimiento. P 8: Solé Tura .txt - 8:118

Per Solé Tura la sortida del Franquisme es fa acompanyada sempre d'aquestes pors que s'han covat durant la dictadura, i que pesen en la seva vivència personal del que va ser la primera legislatura en què van poder participar els partits democràtics. Així, ens explica les vacil·lacions en entrar al Congrés de Diputats per primera vegada, o l'actitud reticent dels que provenien del Franquisme perquè Dolores Ibárruri ("la gran enemiga oficial del

Franquisme”) presidís la primera sessió parlamentària, cosa que va fer que es busqués una solució intermèdia.

La primera sessió d'aquell nou Parlament, convertit ja en Congrés dels Diputats, va ser digna d'una gran pel·lícula. Com és pràctica habitual, la sessió inaugural havia de ser presidida pel diputat o la diputada de més edat i allò significava que Dolores Ibárruri havia de ser la presidenta. Davant d'aquella perspectiva es van disparar tots els timbres d'alarma: no solament hi havia més d'un centenar de diputats socialistes i divuit diputats comunistes sinó que havia de presidir la Pasionaria, la gran enemiga oficial d'aquells quaranta anys de Franquisme. ja se sentien les remors de fons, les protestes dels ultres, la inquietud dels moderats i els anuncis reals o ficticis de rebel·lió quan el govern va trobar la fórmula màgica: presidiria aquella sessió inaugural el primer diputat que es registres com a tal. I el primer, enviat amb urgència i arribat al registre com un llampec, era el diputat d'UCD per Segòvia, Modesto Fraile. Però aquell nou principi parlamentari de la velocitat registrar només s'aplicava al president, no als vicepresidents i, per tant, els dos vicepresidents d'aquella primera mesa havien de ser Dolores Ibárruri i Rafael Alberti. P 8: Solé Tura .txt - 8:253

I també ens explica les seves pròpies vacil·lacions en el seu nou rol de diputat electe, entrant en una sala que havia estat la seu de les Corts franquistes, i trobant-se de nou havent-se de relacionar amb persones que provenen del Franquisme.

A mi em va fer molta impressió l'entrada en aquell Congrés dels Diputats que uns mesos enrere encara havia funcionat com las Cortes del Franquisme. Em resultava estrany trepitjar les catifes solemnes d'aquell edifici odiat, sentir com qui diu les olors dels anteriors estadants, topar-nos amb uns funcionaris que havien servit als Procuradores en Cortes i començar a treballar amb un Reglament que de fet encara era el d'abans. Quan hi vaig entrar per primera vegada per registrar-me, en companyia d'Ignacio Gallego, em vaig topar amb Manuel Fraga Iribarne i ens vam saludar amb una apretada de mans freda i protocol·lària. Els funcionaris ens miraven i ens tractaven amb amabilitat però amb molta cautela perquè segurament molts d'ells pensaven i s'equivocaven que no trigaríem a expulsar-los de la feina. P 8: Solé Tura .txt - 8:142

També Santiago Carrillo parla dels elements franquistes dins l'Exèrcit i dels elements “ultres” que continuen actius durant la Transició.

También se ponían en movimiento los elementos más “ultras” del franquismo, alarmados por las repercusiones de la revolución portuguesa, y la descomposición que empezaba a palpase en los medios dirigentes. P 1: Carrillo1.txt - 1:627

El concepte d'“ultres” defineix els elements més reacis als canvis. Però per exclusió, contribueix a definir en el relat aquells que provinent del Franquisme se sumen a la democràcia. Aquest és un dels *leit-motiv* de les memòries, com veurem en el següent apartat, en què analitzarem com es produeixen els reposicionaments dels autors en el nou escenari polític. Per exemple, el mateix Carrillo parla dels “ultres”, i justifica la mà tova dels dirigents que provenen del Franquisme amb ells. Considera que Suárez, Gutiérrez Mellado o Martín Villa no tenen una actitud combativa amb els “ultres” per la seva debilitat parlamentària, i la manca d'iniciativa derivada d'aquesta debilitat.

Mi argumento era que para desmontar definitivamente al franquismo el Gobierno de UCD, minoritario además en las Cortes, era demasiado débil e irresoluto. P 1: Carrillo1.txt - 1:283

Curiosament, alguns autors assenyalen que la clandestinitat (inherent a la lluita antifranquista) també forma part d'aquestes rèmores del passat que condicionen negativament la Transició. Ho fa Peces-Barba, quan es lamenta del fet que la clandestinitat condiona les formes polítiques dels partits democràtics. Aquesta clandestinitat comporta unes maneres i unes estratègies, que quan canvia l'escenari polític, esdevenen unes rèmores problemàtiques del passat. Així ho expressa Peces-Barba a les seves memòries:

Una pequeña anécdota que pone de relieve cómo esas tesis no eran conocidas por la mayoría de los militantes de aquel partido que salía de la clandestinidad, muy influido por el radicalismo de la oposición democrática al franquismo, tuvo lugar en un congreso regional, poco después del federal de 1976. P 5: Peces-Barba.txt - 5:504

L'arrossegament d'aquesta lògica de la clandestinitat fins a la Transició és el que fa, segons Peces-Barba, que els comunistes valorin injustament l'ascens socialista en aquell moment, després d'haver dominat durant anys la lluita clandestina gairebé en solitari.

Pronto comprendí que la memoria histórica funcionaba y que la transmisión oral a hijos y nietos había resucitado en pocas semanas la sólida implantación de la ideología socialista. Tengo la impresión de que los comunistas consideraron aquella situación como injusta, por el mayor trabajo y el mayor esfuerzo que habían hecho en los años de la clandestinidad, durante el franquismo. En el cúmulo de causas que dificultaron desde entonces la comunicación entre socialistas y comunistas, ésta debe incorporarse al elenco. P 5: Peces-Barba.txt - 5:508

També Tarradellas es refereix a aquesta clandestinitat com una fórmula que aporta esquemes equivocats als actors polítics en la nova situació creada al final del Franquisme. I en aquest sentit fa referència a la impossibilitat de tornar a un passat que ha quedat totalment fora de lloc, a causa del Franquisme. Tarradellas no es planteja, doncs, tornar a recuperar la situació anterior a la dictadura. En aquest sentit, el relat no pot recuperar com a passat legítim i legitimador els referents anteriors de la dictadura. I això reforça encara més la institució del Franquisme com un passat absolut, com un referent inevitable i alhora legitimat com a pas previ a la democràcia.

Els parlamentaris continuaven reivindicant els principis i les institucions de l'Estatut del 1932. La fórmula hauria estat molt bé com a fita de la lluita clandestina. Però calia deixar-la als vestidors a l'hora d'entrar en negociació amb el govern, hereu actualitzat -volguessin que no- de l'aparell d'Estat creat per la dictadura. P 7: Tarradellas.txt - 7:357

Fins i tot, Santiago Carrillo, que d'una banda té lloances per a la lluita clandestina, de l'altra es lamenta del preu que l'antiFranquisme, i els lluitadors antifranquistes, ha de pagar durant la Transició. És el cas dels companys que després de molts anys de lluita no podran participar en l'escenari democràtic perquè seran exclosos de les llistes de

candidats al Congrés de diputats. Carrillo atribueix aquest preu a les mateixes limitacions de la Transició, als “factores objectius” i a les resistències contra els comunistes que generen els militars durant la Transició, i que impedeixen un avenç electoral més ampli del PCE.

Mi malestar tenía un fundamento más amplio que el caso concreto que se me planteaba. Empezaba a darme cuenta del efecto que el reducido resultado iba a producir en una serie de camaradas, que habiendo merecido sobradamente el cargo de diputado por su participación en la lucha democrática y que al no ser elegidos iban a sentirse frustrados, máxime cuando iban a tener que ver en los mismos bancos de la izquierda a muchos conocidos suyos que “no habían dado un palo al agua” bajo el franquismo y que sin embargo habían conseguido escaño. Esta situación iba a tener mucha influencia en los problemas internos que habría de conocer el PCE. Y la responsabilidad de ella iba a atribuírseme a mí, no a la “reprobación militar”, ni a otros factores objetivos que indicaban que la recuperación comunista, de lograrse, iba a requerir tiempo. P 1: Carrillo1.txt - 1:547

Per tant, l'anticomunisme és també una de les rèmores d'aquest passat franquista. I un dels elements que haurà de combatre el PCE durant la Transició per legitimar-se com a opció electoral davant dels ciutadans. El PCE pateix, doncs, aquesta ambivalència entre la reivindicació de la resistència a la repressió i la necessitat d'haver-se d'acomodar als pactes de la nova situació política, que l'obliguen a emprendre un procés de canvi d'identitat.

Recuerdo una frase que hacía sonreír a todos en los mítines: “Os han dicho que éramos el demonio; podéis ver que ni huelo a azufre, ni tengo rabo o pezuñas.” La campaña del régimen y de sus epígonos, incluso cuando el cambio estaba en marcha, nos había satanizado, presentándonos como auténticos monstruos. Algunos de los antiguos comunistas de la guerra que habían soportado los años de terror franquista todavía estaban atemorizados; en esos actos se me acercaban a saludarme y a recordar episodios de los frentes, y cuando yo les preguntaba si ahora estaban en el partido y si habían organizado éste en sus pueblos, la mayor parte reconocían que no tenían el carnet y no se habían atrevido a organizarse. La “reprobación” del alto mando militar desplazó a algunos de éstos hacia el Partido Socialista que aparecía como el partido de izquierda con un nivel de tolerancia mayor, de parte de quienes aún tenían tanto poder material en el país. P 1: Carrillo1.txt - 1:852

Segons Peces-Barba, també és una rèмора del Franquisme l'espanyolisme i la concepció centralista que el Franquisme va desenvolupar com a concepció excloent de les altres cultures de l'Estat. En les memòries de Peces-Barba, aquest aspecte del Franquisme apareix com un llegat que deixa herències i conseqüències en el moment de la Transició. Per exemple, l'autor considera que el creixement dels nacionalismes català i basc és conseqüència de la repressió exercida pel Franquisme contra els senyals d'identitat d'aquests dos països. El problema, segons Peces-Barba, és que el Franquisme va fer explotar un nacionalisme espanyol excloent i unívoc, que no admetia altres llengües ni altres expressions d'identitats diverses.

El punto de partida era, sin embargo, complicado. El franquismo con su intransigencia, con su prohibición de los símbolos como la bandera o el himno y con su persecución de las lenguas propias, catalán y vasco especialmente, exacerbó el nacionalismo, que se radicalizó con la represión y que estaba en ebullición a la caída del régimen. P 5: Peces-Barba.txt - 5:324

De manera que en tot moment, al llarg del relat, observem com el *passat*, el *present*, i el *futur* es converteixen en recursos narratius per a dotar de valor persones i fets. Allò que se situa en el passat, o que està depassat, fora de lloc, és sempre negatiu. Mentre que allò que apunta cap al *futur*, o el *present* que representa un canvi respecte del passat, són elements positius. El *present* també està acompanyat sovint del valor de la incertesa, com hem vist en el moment en què el relat es refereix a la mort de Franco, o als inicis de la Transició, en què el *present* encara no prefigura el *futur*.

c) Una dictadura sense atributs?

Com a resultat d'aquesta relació que hem anat analitzant entre el Franquisme i la Transició, podem observar com en els relats personals es va confegint una imatge del passat franquista força despulat d'atributs. Una imatge que permet l'emergència de demòcrates que no s'havien expressat mai com a tals, i alhora que deixa com a herència una oposició antifranquista que es desdibuixa en un nou escenari en què ja no concorren demòcrates contra franquistes, sinó partits i opcions polítiques. Malgrat que en els relats trobem una rèmora de l'enfrontament entre uns i altres, sempre són acompanyats de retrets per part d'aquells que no veuen legítim que es posi el focus en les divisions del passat. Rodolfo Martín Villa és el que més emfàticament abomina d'aquesta divisió, que segons ell es produïa fins i tot en el si de la UCD.

(...) en UCD existió una clara y fuerte frontera que separaba a quienes proveníamos del régimen anterior de los que se incorporaron entonces por vez primera a la actividad política oficial desde los partidos que componían la coalición. Esta línea divisoria fue trazada por estos últimos y resultó sumamente perturbadora amén de injusta, pues daba la casualidad de que habían sido precisamente los reformistas del franquismo los que habían traído la democracia. P 4: Martín Villa.txt - 4:448

El concepte de "règim anterior" és utilitzat sovint sense cap atribut. En aquest cas, Martín Villa reivindica que sigui així, i que no es mantingui la divisió entre franquistes i no franquistes. I per això reivindica el paper dels "reformistes" com a portadors de la democràcia. El Franquisme perd atributs, i alhora es democratitza. Per exemple, Martín Villa es refereix a la virtut de Suárez de no pertànyer a cap família ideològica, i alhora

també veu com una virtut el fet de procedir del règim anterior, perquè això li permet conduir la reforma sense trencar amb el Franquisme.

Suárez era un hombre joven, de la misma generación del Rey, abierto, con una gran capacidad de adaptación, con indudable atractivo personal y político, seguro y que sintonizaba a las mil maravillas con Fernández-Miranda. Por si fuera poco, procedía del sistema anterior, no pertenecía a ningún grupo ideológico y había demostrado buenas cualidades en su puesto de ministro secretario general del Movimiento. Podía ser el presidente de la reforma y de la Transición, y lo fue. P 4: Martín Villa.txt - 4:252

De fet, aquesta virtut és extensible, per Martín Villa, a tots els líders polítics que provenien del règim, i que, a diferència dels que provenien de l'oposició democràtica, apareixen a l'escena política de la Transició sense cap *background* polític, segons l'autor. I quan en tenen, de *background* franquista, no és això el que condiciona la imatge dels polítics davant de la societat espanyola, sinó la seva possible actitud reformista.

En la derecha, el partido político que más presencia tuvo en la campaña fue Alianza Popular. El motor y líder de todo era Manuel Fraga Iribarne, cuya idea del centrismo no fue fielmente seguida por su propio partido y mucho menos reflejada en el programa electoral que AP defendió ante el electorado. La idea de Manuel Fraga de una verdadera reforma democrática quedó teñida por la imagen excesivamente conservadora que dieron al proyecto político diversos ministros y personalidades del régimen franquista, que se proyectaban únicamente sobre la opinión pública como defensores del pasado, a pesar de que no todos ellos pensaban del mismo modo. El electorado no les votó, no porque procediesen del régimen anterior, pues bien sabía el pueblo español que cierta parte de los candidatos de diversos partidos venían de allí, sino por sus ideas poco abiertas. P 4: Martín Villa.txt - 4:1189

Així doncs, per Martín Villa, aquesta divisió entre els reformistes i els ortodoxos és la divisió que marca el camí cap a la democràcia, i no l'oposició entre els que provenen del règim franquista i els que provenen de l'oposició democràtica.

Por su parte, la clase política del franquismo había comenzado a dividirse en los últimos años sesenta. Concretamente, en torno a 1967 y a los distintos intentos de desarrollo de la Ley Orgánica del Estado. Semejante división se establece entre los ortodoxos del régimen, que más tarde anclaron en un inmovilismo que, pese a todo, no impidió a la mayoría la generosidad de dar vía libre a la Ley para la Reforma Política, y los aperturistas del mismo, muchos de los cuales terminaron por formar después los cuadros del cambio político. P 4: Martín Villa.txt - 4:1223

En canvi, Martín Villa sí que troba raons per criticar l'actitud de l'oposició democràtica durant el Franquisme, que considera força reprobables. Els acusa per exemple d'haver tolerat (i d'haver estat complaents, per tant còmplices) el naixement del terrorisme d'ETA. No cal dir que és una acusació molt dura, aquesta que fa Martín Villa, però que està en sintonia amb aquest missatge que ens vol donar sobre el vincle entre democràcia i Franquisme. En vistes del que hem observat sobre el període franquista en aquest autor, podem dir que en el seu relat hi ha un ús desproblematitzat del terme "franquista". És així

com s'utilitza diverses vegades per referir-se a aquest període de la dictadura, sense que l'autor afegeixi cap connotació a aquest terme. Trobem diverses vegades en el seu text aquest ús desproblematitzat del terme franquista, com a simple adjectivació no crítica.

La estrategia, basada en dos puntos tan típicamente franquistas como la sorpresa y el adoptar las grandes decisiones en vacaciones, era muy simple: dispersión del Gobierno y de la clase política en Semana Santa; petición mía al ministerio fiscal del informe sobre el que apoyar la definitiva inscripción del PCE en el Registro de Asociaciones Políticas y cobertura del mundo militar por parte de Gutiérrez Mellado. P 4: Martín Villa.txt - 4:607

Des d'una posició en principi ideològicament oposada, Santiago Carrillo també estableix aquesta divisió entre els "ultras", que volen impedir el canvi de règim, i els "reformistes", que fan esforços per superar una situació adversa. Per Carrillo, l'esforç que fan els reformistes com Suárez és meritori. En aquest sentit, la relació de Suárez amb la dictadura franquista no és un demèrit. El mèrit és precisament haver sabut liquidar les estructures de les quals ell provenia.

Yo trataba de representarme igualmente los problemas que a los "reformistas" del régimen creaba la ruptura y enfrentamiento con los "ultras" que hasta ese momento habían sido sus compañeros. Nuestras concesiones nos costaban un esfuerzo. Pero ¿qué no le costaría a Adolfo Suárez, que había sido secretario general del Movimiento, liquidar éste? P 1: Carrillo1.txt - 1:155

Però Santiago Carrillo va més enllà, i coincideix amb Martín Villa que no és correcte recordar el passat franquista d'aquells que s'han transformat en reformistes. De manera que coincideix, com veiem, amb els arguments adoptats per Martín Villa en el seu relat. Els diversos relats de la Transició coincideixen, doncs, a desmuntar el record sobre les estructures i l'actuació del Franquisme, i fa inútil de retruc la memòria antifranquista.

Aunque aquello no me sirviera de consuelo sí me ayudó a comprender los problemas de los "reformistas" y cuando en las Cortes algún diputado socialista, al que la resistencia no había costado ningún sacrificio notable, se obstinaba en echarles en cara su pasado "franquista" me irritaba tanta estolidez. Con ese tipo de ataques lo único que podíamos conseguir es que se arrepintieran de estar enterrando con nosotros la dictadura. Y volvieran de nuevo con los "ultras". También los jóvenes "reformistas" necesitaron tener coraje para hacer lo que hicieron; siempre lo reconocí y a veces valoré mucho más su papel que el de ciertas gentes que se habían reconocido un ideal de izquierda cuando les ofrecieron un puesto en las candidaturas.

¿Estaban justificadas nuestras concesiones? ¿Valía la pena hacerlas para reunir la fuerza suficiente a la instauración de las libertades democráticas? Para mí no había duda entonces, ni la siento hoy y volvería a hacer lo que hice si me encontrara en situación semejante. P 1: Carrillo1.txt - 1:745

Carrillo té molt clar que necessita justificar aquesta reposicionament ideològic respecte del passat, per tal d'adaptar-se al present i al que preveu que serà el futur. Cal passar de combatre contra la dictadura a donar suport als "reformistes".

La única estrategia posible debía consistir en separar a los “evolucionistas” o “reformistas” del régimen, de los sectores “ultras” que eran ya los únicos deseosos de mantener la dictadura; separarlos y conseguir un acuerdo con los reformistas, para ir desplazando a los “ultras” y limpiando el camino a la instauración de las libertades democráticas.

Mis camaradas de la dirección del partido y yo nos esforzábamos porque el conjunto de éste comprendiera la situación y porque la comprendieran también la interminable sucesión de pequeños grupos políticos que a diversos niveles promocionaban la participación de ciudadanos a la acción democrática, así como algunos de nuestros aliados en la Junta Democrática.

Esa estrategia implicaba una serie de concesiones mutuas, importantes, no fáciles para los espíritus dogmáticos que atribuían a la “ruptura democrática” un contenido mucho más radical del que la correlación de fuerzas hubiera permitido. P 1: Carrillo1.txt - 1:740

D'altra banda, és interessant comprovar l'ús terminològic dels diferents autors per comprendre aquest desprendiment dels atributs del règim franquista. Les referències al Franquisme es fan a partir d'expressions com “el règim anterior”, “l'etapa postfranquista que vivíem”, o bé l'expressió “després de Franco”. Peces-Barba utilitza el concepte de “dictadura” per referir-se sobretot a les herències que ha deixat el Franquisme en la societat. La dictadura, segons ell, ha impregnat la societat i hi ha deixat restes que es poden percebre fins i tot entre els antifranquistes. En un moment del text, fa una reflexió general sobre aquesta qüestió, i remarca com s'ha anat posant de relleu aquesta herència de les formes associades a la dictadura.

El desarrollo de nuestra historia en los años posteriores ha puesto de relieve que no sólo la ideología, sino el líder carismático e indiscutible han sido una “adormidera” para la conciencia crítica. También era necesario superar la destructividad, la violencia y el odio, de individuos o de sectores sociales que se sienten marginados, y rechazar el fanatismo, patología enfermiza de la creencia en la propia verdad y fundamento del totalitarismo, y reconstruir la tolerancia y el respeto a los demás, con la convicción firme de que lo que nosotros consideramos como verdad puede ser alcanzado libremente por los resortes éticos e intelectuales de los demás. Eran las herencias de la dictadura que debíamos sustituir por la transmisión de las ideas que formaban el acervo de ideales democráticos en que se basaba la Constitución. A ese fundamento lo llamo el credo común de una sociedad democrática. P 5: Peces-Barba.txt - 5:555

També Tarradellas es refereix a la dictadura com una herència, com un element que deixa rastres a la societat i que pot determinar la política. Una herència que queda reflectida completament en el primer govern de la monarquia, cosa que preocupa Tarradellas i resta esperances de portar un canvi.

El nou govern Arias Navarro em va sembrar des del començament inviable. Integrava massa personalitats amb ambicions i projectes propis. No quedava gens clar per on passava la línia divisòria entre la continuïtat franquista i el canvi. Les persones cridades semblaven destinades a satisfer diversos sectors de la dictadura, però sense la cohesió de cap projecte polític definit. En confirmar Arias Navarro al capdavant del govern, el Rei només intentava guanyar temps. P 7: Tarradellas.txt - 7:169

Tornant a Carrillo, com ja hem vist, ha de fer un exercici de transformació de la lluita antifranquista en el nou escenari que s'obre amb la Transició, en què les negociacions amb el nou govern centren bona part del seu relat. En aquest nou context, Carrillo bescanvia discursivament la *lluita* contra la dictadura per la *lluita* per la legalització del PCE.

Empezaba la batalla para la legalización del PCE, para que no se marginase a la fuerza que más había luchado contra la dictadura. Una batalla que en ese momento me parecía capital pues estaba convencido de que si conseguían marginarnos el *ersatz* de democracia que resultase sería una farsa. P 1: Carrillo1.txt - 1:333

Aquesta continuïtat en la lluita del PCE es transforma, doncs, en la lluita contra aquells elements que durant la Transició s'oposen a la legalització del PCE, i que representen el Franquisme immobilitista, per oposició als reformistes. Per tant, el PCE es veu a combatre ara contra l'extrema dreta. El llenguatge de la "lluita" impregna un discurs de Carrillo que, de fet, justifica la seva acomodació a les noves institucions sorgides del Franquisme, i que el portaran a resoldre les contradiccions mitjançant la famosa expressió de la "ruptura pactada".

Habíamos cumplido una tarea importante, en la que lo fundamental de nuestra táctica consistió en aislar y derrotar a la extrema derecha, que aun débil en el Parlamento, contaba con apoyos poderosos en el aparato del Estado y en los poderes económicos. Ello explica nuestro comportamiento en ese período. Con sólo veinte diputados, que en tiempos normales nos hubieran autorizado a desligarnos de toda responsabilidad por la marcha del Gobierno y a utilizar ilimitadamente las ventajas de la oposición, cuidando preferentemente nuestra imagen electoral, hemos tenido que actuar como si tuviéramos muchos más parlamentarios, como un partido de Gobierno. Y no lo hemos hecho por razones oportunistas, como a veces se ha dicho, es decir, por adquirir una "respetabilidad" nacional. Ni por obtener ventajas del Gobierno en uno u otro terreno. Respondíamos con esa conducta a una línea y un sentimiento arraigados profundamente en nuestro partido, en nuestra propia historia. Con acierto o no, desde que se implantó en España la dictadura, nosotros nos hemos asignado la responsabilidad de no dejarla vivir tranquila y de ponerle fin. No es que pensáramos que eso podíamos lograrlo solos, pero sí que de nuestra acción dependía también, en buena medida, que los demás terminaran siendo oposición activa y no exclusivamente testimonial o potencial. Partiendo de ese supuesto, en tiempos anteriores, los comunistas hemos consentido incontables riesgos y sacrificios. Hemos puesto en la lucha nuestros mejores hombres, perdiendo a muchos de ellos en el empeño. Por la misma razón atribuimos al éxito de este proceso democrático una importancia capital; cualquiera que sea el número de diputados comunistas, este proceso, aun siendo de todos, lo consideramos muy profundamente como "cosa nuestra". Y cuidamos atentamente de que no se malogre, porque el pretexto ideal para malograrlo y justificar un golpe involucionista sería un error de arrogancia por nuestra parte (...). P 1: Carrillo1.txt - 1:377

Per tant, Carrillo atribueix al PCE el mèrit d'haver lluitat i haver vençut les restes de la dictadura que quedaven en la Transició ("liquidar las secuelas de la dictadura en España"). Carrillo, de fet, utilitza força vegades el concepte de dictadura (fins a 16 vegades) quan parla de l'activitat de lluita antifranquista del PCE o d'altres lluitadors per la democràcia a Espanya, o bé del perill d'involució que comportà el cop d'estat 23-F.

Com a contrast, en les referències al Franquisme dels autors que provenen de les estructures del règim no utilitzen en cap moment el concepte de dictadura. Així, en el text de Manuel Fraga, de Miguel Herrero o de Calvo-Sotelo, i com hem vist en el de Martín Villa, la referència al “règim anterior” sempre es manté en una ambigüïtat que pretén despullar-lo d'atributs. Així doncs, observem en Manuel Fraga aquesta ambivalència entre un Franquisme que s'ha de reformar i un règim polític que no és en cap cas condemnable. Sovint recorre, per reforçar una visió que exclogui els aspectes negatius del Franquisme, a la imatge de les estructures de l'Estat com element immutable i permanent en la història d'Espanya, més enllà del règim polític que hi hagi en cada període històric (“*los intereses permanentes del Estado*”). Fraga utilitza el concepte de Franquisme sense cap connotació negativa, i ens parla del Franquisme com a període històric i com a sistema social i polític (“el Franquisme sociològic”). Però alhora com d'un règim que cal reformar, tot i que utilitza un discurs força ambigu sobre quin tipus de reformes caldrien.

Lunes, 22: almuerzo con Cruz Martínez Esteruelas. Ha sido una de las más brillantes figuras de la última etapa del franquismo. Estima que lo que hay que hacer es organizar el franquismo sociológico en una fuerza política. Le hago notar que el franquismo se hizo con materiales muy diversos, que, al no realizarse a tiempo las reformas necesarias, ahora van a ir a parar a diferentes estructuras políticas. P 3: Fraga.txt - 3:2112

Tanmateix, Fraga és l'autor que parla del Franquisme amb una complicitat més gran. Per exemple, en recorda les dates assenyalades en diferents moments del relat.

Jueves, 1 de abril: todavía Día de la Victoria (de 1939). P 3: Fraga.txt - 3:2117

Veinte mil personas conmemoran el 18 de julio en la plaza de las Ventas. P 3: Fraga.txt - 3:765

Si en aquestes citacions no indica cap valoració, ni en un sentit ni en un altre, en canvi, sí que ho fa quan es refereix a altres dates que, per oposició, són de mal record.

Aniversario de la Segunda República, sin incidentes. P 3: Fraga.txt - 3:2126

Lo pasé, el sábado, 1 de mayo, Fiesta del Trabajo, en mi despacho. En cierto modo, acuartelado, y en contacto con todas las autoridades de España. La ofensiva marxista fracasó completamente. Quedó claro para todos que no se podría forzar la mano del Gobierno para crear una situación del poder en la calle. P 3: Fraga.txt - 3:1677

La presión de la izquierda extrema para frustrar la reforma es excepcional; quieren hacer una suprema prueba de fuerza con motivo del 1 de mayo. Hay que detener, tras una reunión donde se han montado esquemas claramente subversivos, a sus hombres clave, entre ellos Camacho y Tamames. P 3: Fraga.txt - 3:2118

Aquesta complicitat de Fraga amb el Franquisme queda encara més palès quan es refereix a les seves relacions personals, d'amistat, amb la família del General Franco.

En Galicia, además de descansar en nuestro mar incomparable, y de redactar anteproyectos sobre temas constitucionales, desarrollé bastante actividad social y de partido. El miércoles, 3, asistí en el Pazo de Meirás (que no mucho más tarde habría de ser destruido por un mal explicado incendio) a la boda de una nieta de Franco con Jimmy Giménez-Arnau, de cuyos padres era gran amigo; matrimonio que, por desgracia, habría de terminar como tantos de nuestra época crítica. P 3: Fraga.txt - 3:708

Malgrat aquesta ambigüitat que el Franquisme manté al llarg dels relats dels autors que provenen del règim, hi ha incorporada en tot moment la possibilitat de la condemna. I veurem com els arguments juguen amb aquesta possibilitat. Així, de la mateixa manera que el Franquisme apareix en el relat com un referent sense atributs, de vegades hi apareix com un referent positiu, quan se li atribueix el fet de constituir la llavor de la mateixa democràcia, o quan se'l qualifica com un període de pau, o quan se'l vincula amb l'ampliació de les llibertats (amb referències a la Llei de Premsa de 1966, per exemple). Els autors utilitzen aquestes diferents cares del Franquisme, en un combat per definir, més que el que fou la dictadura, les posicions dels actors respecte de la dictadura. Així, es reserven els atributs negatius del Franquisme (immobilistes, radicals) només a aquells a qui es vol criticar o condemnar, mentre que lloen el Franquisme i els franquistes que han *evolucionat*. Una evolució que constitueix un element essencial dels relats i que mostrem en l'apartat següent.

d) Els franquistes que portaren la democràcia

Efectivament, si els narradors que pertanyien a l'oposició antifranquista parlen del Franquisme com d'un règim inevitablement acabat (i a aquests se suma, prenent distàncies amb la seva participació en el règim, Calvo Sotelo), els narradors que provenen del Franquisme el reivindiquen com a llavor de la democràcia que vingué. En primer lloc podem observar aquesta reivindicació en les memòries de Manuel Fraga. El text que analitzem correspon al segon volum, el que tracta pròpiament de la Transició, i que comença el relat a partir de la mort de Franco, i per tant, les referències al període franquista hi són en passat. Tanmateix, sorprèn trobar en Manuel Fraga un discurs que de vegades es desmarca d'un règim polític del que va ser una part substancial (va ocupar diversos ministeris), i alhora de vegades s'hi reivindica.

Efectivament, l'ambigüitat que podem trobar en altres autors esdevé en el cas de Manuel Fraga una mena de doble discurs en relació amb el Franquisme, sobretot en les referències a la seva relació amb el règim, o la que hi tenien altres polítics dels quals

parla. Així, trobem que utilitza les referències negatives al Franquisme per referir-se a altres polítics, mentre que utilitza els referents positius per adscriure-s'hi. Podem il·lustrar aquesta posició en la citació següent, en què Manuel Fraga es refereix als homes de "l'antic règim" amb un to crític, mentre es reivindica a ell com un polític democratitzador, que fins i tot havia apostat per la legalització del PCE.

El Consejo del Reino, perfectamente manejado por Fernández Miranda, propuso rápidamente la terna López Bravo, Silva y Suárez. Hay que recordar que el Consejo estaba dominado por hombres del antiguo régimen: el general Vallespín invocó, en contra mía, mis declaraciones sobre la futura legalización del Partido Comunista. Finalmente, el Rey designó a Suárez. Areilza mantuvo las esperanzas hasta el final. P 3: Fraga.txt - 3:501

En aquest text Fraga presenta Suárez com un actor sorgit de l'"antic règim", dels franquistes que no havien evolucionat —com sí que havia fet ell— cap a posicions reformistes, i finalment democràtiques. Argumenta, perquè quedi clar la seva legitimitat com a polític avançat en aquest aspecte, que ell havia parlat de la possibilitat de legalitzar el Partit Comunista. I en canvi unes pàgines més endavant comentarà que precisament amb el PCE és amb l'únic partit que no va tenir contactes. De fet, Fraga es presenta tothora com un dels reformistes del règim franquista, com un dels impulsors de la democratització. Hi ho fa d'una manera tan vehement, que sembla que és ell sol qui va poder conduir la Transició a bon port.

Si en las etapas finales del antiguo régimen me había tocado luchar por el desarrollo político y la reforma, frente a los inmovilismos; si en el primer Gobierno de la Monarquía me había correspondido impulsar con una mano la necesaria reforma y con la otra poner a raya los extremismos y el desorden; ahora estaba claro que había que intentar la consolidación de una fuerza política capaz de actuar en el mundo que venía de elecciones democráticas. P 3: Fraga.txt - 3:1196

En canvi, en contrast amb el que afirmava a la citació anterior, en la següent pren una posició més aviat contrària, ja que es mostra crític amb els excessos de la Transició. I de fet, si recorrem a les referències sobre Manuel Fraga que fan els altres autors de memòries, aquesta és la posició que sempre destaquen de la seva política durant la Transició, la d'intentar moderar (en el sentit de reduir) els canvis proposats.

En tercer lugar, nos habíamos movido para ensanchar la base del sistema. Menos con los comunistas, prácticamente habíamos hablado con todo el mundo. Sigo convencido de que se hubiera podido llegar a las primeras elecciones con menos concesiones de las que se hicieron, con grave deterioro del principio de legalidad; del prestigio de las instituciones; del respeto a la justicia; de facilidades a los violentos. Son temas opinables; pero si las ambiciones personales hubieran cedido ante el servicio a los intereses permanentes del Estado; y si los reformistas de fuera del antiguo régimen (muchos de los cuales habían vivido mejor que bien bajo el régimen) se hubieran entendido mejor con los de dentro, las cosas podían haber sido diferentes. P 3: Fraga.txt - 3:1622

Malgrat aquesta postura reàcia davant de les reformes cap a la democràcia que considera “concessions”, Fraga es presenta una vegada i una altra com l’avalador dels canvis necessaris per portar la democràcia. En aquest sentit, en canvi, no dubta a criticar alguns polítics per la seva manera d’obstaculitzar les reformes des del règim franquista, com Cruz Martínez Esteruelas, o Torcuato Fernández Miranda. Tot i que sovint manté l’ambigüitat en el llenguatge, i deixant que el lector interpreti segons els seus propis referents allò que ell insinua.

Lunes, 22: almuerzo con Cruz Martínez Esteruelas. Ha sido una de las más brillantes figuras de la última etapa del franquismo. Estima que lo que hay que hacer es organizar el franquismo sociológico en una fuerza política. Le hago notar que el franquismo se hizo con materiales muy diversos, que, al no realizarse a tiempo las reformas necesarias, ahora van a ir a parar a diferentes estructuras políticas. P 3: Fraga.txt - 3:2112

Si en el relat de Manuel Fraga es pot deduir que la democràcia fou una proposta sorgida del Franquisme, en el cas de Martín Villa aquesta insinuació esdevé una afirmació explícita, i alhora un *leit-motiv* del seu relat. Al llarg de la narració, Martín Villa no es cansa de reivindicar l’autoria de la democràcia per part dels autoanomenats “reformistes” (“*los jóvenes reformistas del franquismo*”). Una denominació que, d’altra banda, acaba institucionalitzant-se com a legítima i assumida per tots els actors, siguin del color polític que siguin. Martín Villa també suma a aquest protagonisme els “vells” lluitadors antifranquistes, especialment Santiago Carrillo, que parteixen de la tradició de la Segona República i que van viure la Guerra Civil i l’exili. És pràcticament l’única vegada que es parla, i més tenint en compte que es tracta d’un autor que prové del Franquisme, de la Segona República com a precedent dels polítics de la Transició, en els relats que estem analitzant. Martín Villa fa una operació de conciliació entre les dues tradicions polítiques (salvant només una part dels antifranquistes), que finalment contribueix al seu discurs central sobre el protagonisme dels reformistes i la legitimació del Franquisme com a llavor de la democràcia.

Ya he expresado en bastantes ocasiones mi convicción de que, a nivel de fuerzas políticas, el cambio democrático llevado a cabo en España ha sido fruto de jóvenes reformistas del franquismo y de algunos viejos de la oposición. La actitud colaborante provino, en el campo de la oposición antifranquista, de los líderes históricos, de los hombres que, de una u otra manera, habían tenido un cierto protagonismo en la Segunda República y en la Guerra Civil. El ejemplo más concluyente lo constituye en este sentido, por escandaloso que para muchos resulte, Santiago Carrillo, quien desde la Secretaría General del PCE no sólo se comprometió a reconocer y respetar la bandera, la forma monárquica y la unidad de España, sino que además mantuvo en lo esencial una permanente postura de colaboración con los primeros gobiernos de Suárez, en un sincero afán de contribuir al establecimiento de la democracia en España. P 4: Martín Villa.txt - 4:247

De fet, Martín Villa és l'autor que de manera més emfàtica realitza l'operació de legitimar el Franquisme com a precedent de la democràcia, i al seu torn, els franquistes reformistes com a demòcrates avançats al seu temps, però dissimulats durant la vigència del Franquisme. Com veiem en els altres autors, Martín Villa es refereix al règim franquista sense explicar-lo, i sense jutjar-lo. En el discurs d'aquest autor, com en els altres, queda clar, però, que el Franquisme és el precedent legítimament immediat de la Transició. En aquest cas aquesta posició desproblematitzada del Franquisme queda més remarcada pel fet que l'autor sí que fa una referència crítica a la Guerra Civil. També ens diu que el canvi era inevitable a la mort de Franco, i per tant, des del mateix règim hem de suposar que ja estava previst que s'aniria cap a la democràcia, tot i que no es podia fer acceleradament (com demanava l'oposició) perquè podia haver provocat una situació massa conflictiva. L'autor no ens diu quina explícitament, però pren el referent de la memòria de la Guerra Civil com un element que va actuar de forma dissuassòria de les reformes accelerades.

Por otra parte, y como ya ha puesto de manifiesto algún analista, no cabe duda de que en los últimos años del franquismo, e incluso a lo largo de la Transición, ha actuado sobre el pueblo español el efecto que, sobre su memoria colectiva, supone la dura vacuna de la Guerra Civil. Este pueblo no vio una necesidad apremiante de proceder a la aceleración del cambio político, que sospechaba inevitable a la muerte de Franco. P 4: Martín Villa.txt - 4:397

Martín Villa, com els altres autors, relaten perfectament aquesta condició indefinida de la Transició, aquest no saber cap a on anirien les coses. Una ambigüitat que podem considerar pretesament calculada per part del Rei, com a cap de govern, fruit d'un procés en què el que es defineix són les mateixes regles del joc i els límits de la negociació que s'establirà amb l'oposició al Franquisme. N'hi ha molts exemples, com ara la recuperació no esperada de la Generalitat de Catalunya com a institució, o bé la legalització mai no anunciada però sempre sospitada del PCE. El canvi, com ja vam explicar en el capítol quart, sempre és en mans de qui controla els ressorts de l'Estat, que juga a fixar el terreny en què ha d'actuar l'oposició, que només des d'aquest terreny podrà condicionar els canvis. En el relat més mediàtic de la Transició, com ara la sèrie popular de Victoria Prego, en canvi, es dona a entendre sempre que hi ha un guió *escrit* sobre el procés que ha de seguir el canvi polític.

Un guió que es comença a escriure, segons la sèrie de Prego (i en això el relat més popularitzat coincideix amb el relat que en fa Martín Villa), durant el mateix Franquisme. Aquest argument, repetit en les diferents memòries dels autors que provenen del règim franquista, es basa en una visió amable del Franquisme. Una visió que queda justificada pels canvis que el mateix Franquisme va propiciar. Tal com ens diu Martín Villa, el mateix

Franquisme fa evolucionar la societat espanyola cap a posicions més obertes, i alhora menys conflictives que els precedents històrics (Guerra Civil). Tal com diu l'autor, el canvi de la societat és complet, tot i que no ens diu en quin sentit. I al final del següent paràgraf acaba afirmant que després dels 40 anys, hi ha una capacitat més gran per entendre's entre els espanyols. Per tant, hem d'entendre que és gràcies al Franquisme que es va poder dur a terme un procés de reconciliació durant la Transició.

Le vine a hacer un relato parecido al de estas páginas, y al final resultaba claro también para los alemanes que la España que Franco había dejado en 1975 no se parecía mucho a la que había recogido en 1936, y que acaso el mayor adversario del franquismo político había sido el franquismo sociológico. Le indiqué que mi versión era la que el 20 de noviembre de 1975, el día de la muerte de Franco, había explicado en TVE siendo gobernador civil de Barcelona. Tras los famosos "cuarenta años" la capacidad para el entendimiento entre los españoles se había incrementado notablemente. P 4: Martín Villa.txt - 4:398

La justificació d'aquesta interpretació del Franquisme la troba Martín Villa també en l'actitud dels partits de l'oposició democràtica. Posa com exemple d'això l'evolució del PCE cap a posicions menys radicals i cap al que aquest partit va anomenar la política de "reconciliació nacional". Aquest canvi respondria, segons Martín Villa, a la mateixa evolució de la societat espanyola, que viu un desenvolupament econòmic que farà que la seva actitud davant del règim no sigui d'hostilitat. Aquesta és, com hem vist en el marc teòric, la versió oficial de la Transició, que inclou al seu torn una versió oficial del que fou el règim franquista. Es tracta, efectivament, d'un relat que posa l'accent en els efectes polítics del desenvolupament econòmic, com ja hem vist. I també com apuntàvem, cal tenir en compte la influència (i la voluntat) del mateix règim franquista en la construcció d'aquest relat sobre l'evolució de la societat espanyola.

Hay un momento histórico, hacia los últimos años cincuenta, en que los grupos políticos más comprometidos en la oposición al franquismo, básicamente el PCE, renuncian a la hipótesis de una superación instantánea y traumática de la situación política ("maquis" y huelga general revolucionaria) y se embarcan en una opción de trabajo político, cultural y social que tiene su primera expresión en la consigna, que circuló a finales de los cincuenta, de la "reconciliación nacional". Este cambio de estrategia coincide con dos sucesos importantes, coincidencia que no parece que fuera casual: el inicio del boom económico español y la convicción de que la sociedad española había dejado de apoyar, siquiera fuera por su pasividad, cualquier tipo de acción violenta contra Franco y su sistema político. P 4: Martín Villa.txt - 4:424

L'autor ens posa exemples que legitimen el règim franquista com un règim que evoluciona per si mateix, i per tant que no necessita d'elements externs (l'oposició franquista i la comunitat internacional, per exemple) que el duguin a obrir un procés democratitzador. Perquè, segons el relat de Martín Villa, la democratització comença en el mateix règim franquista.

Durante los últimos Gobiernos de Franco se produjeron diversos intentos de modernizar y aun democratizar la vida local. Uno de ellos llegó a convertirse en ley, promovido por el

entonces ministro de la Gobernación García Hernández. Pero las Cortes lo aprobaron un día antes de la muerte de Franco, de manera que, a pesar de tratarse de un proyecto técnicamente aceptable, nació sólo para morir. P 4: Martín Villa.txt - 4:430

Aquesta legitimació del règim franquista com a precedent de la democràcia culmina en un moment del text, en què el mateix autor explica el caràcter repressor del règim franquista, però justificant-lo.

Luego actuó preferentemente contra la entonces llamada “subversión” que para el régimen protagonizaban los partidos políticos y los movimientos sindicales que después constituyeron parte importante del armazón social de la democracia y que entonces estaban prohibidos por la legalidad y eran clandestinos por necesidad. P 4: martinvilla.txt - 4:746

Aquesta referència a la “necessitat” no deixa de ser ambígua, perquè no queda clar si es refereix al fet que era necessari prohibir-los per culpa dels mateixos sindicats i partits, o bé si es refereix al fet que els partits polítics havien de ser clandestins perquè no estaven permesos pel Franquisme. En tot cas, el mateix règim franquista clarament evoluciona per si mateix, segons l'autor. Els condicionants que esmenta ja els hem apuntat i formen part de l'anomenat relat oficial, que troba un dels seus recursos de dominació en el discurs dels protagonistes de la Transició.

La reforma política que acabaría produciéndose durante los años 1976 y 1977 fue posible por el nivel de desarrollo económico y social alcanzado, por la madurez y moderación del pueblo español, por el punto de unanimidad que para nuestras minorías terminó constituyendo el modelo de democracia occidental, por el peso y la influencia queramos o no condicionante en un mundo homogeneizado como el actual del contorno y por la decisión y voluntad política del Rey. Pero el protagonismo político de esta mutación correspondió a los reformistas del franquismo. P 4: Martín Villa.txt - 4:1081

Martín Villa troba més elements de legitimació d'aquesta visió *tova* del Franquisme en el fet que, segons ell, finalment la societat funcionava al marge dels *conflictes* que afectaven el Franquisme, com ara el terrorisme, els judicis amb condemnes a mort, etc. El mateix règim, diu, havia renunciat a controlar la societat, i malgrat que reprimia amb duresa, i afusellava persones, només actuava en els àmbits més greus. Però deixava que la vida social transcorregués lliurement.

Así, si bien es cierto que en los últimos años del franquismo asistimos a algunos fenómenos traumatizantes: el terrorismo etarra, los fusilamientos de setiembre del 75 o el proceso 1 001, lo es también que, por la tácita en la práctica, el régimen había renunciado a mantener un control sobre extensas áreas de la vida social española. Ésta se había organizado un poco a su aire, al margen de la situación, no tan incómodos en ella como para plantearse con una exigencia rigurosa el objetivo de un drástico, irrenunciable e inmediato desmantelamiento del régimen. P 4: Martín Villa.txt - 4:1211

En aquest context d'estovament discursiu de la dictadura, no és estrany que aquells que s'autodefineixen com a reformistes del règim, Miguel Herrero, Martín Villa i Manuel Fraga,

no reneguin de la seva implicació en les institucions franquistes. El primer tenia, pel que es desprèn del seu relat, una responsabilitat tècnica. Els altres dos tenien clarament responsabilitats polítiques dins del Franquisme.

Miguel Herrero ens explica com es va significar promovent la democràcia a través d'articles d'opinió a la premsa. Ell formava part del que s'autoanomenà "grupo Tácito", un grup de càrrecs mitjos del règim que van intentar fer evolucionar l'opinió pública cap a posicions oberturistes.

Nos instalamos en una casa de la calle de Zurbarán, esquina con la de Fortuny, me reintegré a mi trabajo en el Consejo de Estado y, tras largas deliberaciones matrimoniales, tomé una decisión, para mí, capital: dedicarme a difundir la cultura política democrática a través de la prensa, para contribuir a la Transición que, a mi juicio, la Corona había de pilotar. Ya, Informaciones y sus suplementos políticos, magistralmente dirigidos por Guillermo Medina, la cadena Colpisa y a través suyo muchos diarios provinciales, las revistas entonces en plena floración, fueron los instrumentos para difundir a través de decenas de artículos mis ideas sobre la Transición, expuestas en *El principio monárquico, sus condiciones, posibilidades y metas*. P 6: Herrero.txt - 6:792

Al costat de Martín Villa i Manuel Fraga, Miguel Herrero també reivindica el seu apadrinament del procés cap a la democràcia, i també es reivindica a si mateix com un demòcrata camuflat dins del règim. De fet, a diferència dels altres dos, Miguel Herrero no parla mai de si mateix com d'un franquista, però sí com un reformista. De fet, en un moment del relat s'autoadscriu a les files de l'oposició al Franquisme. Sobre la composició de la ponència constitucional comenta:

El hecho de que, con la excepción de Fraga, todos los componentes perteneciéramos a la misma generación, tuviésemos análoga procedencia universitaria y viniéramos, con excepción de Cisneros, de diversos sectores de oposición democrática ajenos al franquismo, contribuyó notablemente al recíproco entendimiento, a pesar de las lógicas desconfianzas iniciales. P6: Herrero.txt – 6:748

Miguel Herrero y Rodríguez de Miñón era jurista del Consell d'Estat en el moment de la mort de Franco. Tot i que dedica els dos primers capítols a la infància i la joventut, Herrero centra la major part de les seves memòries a parlar de l'etapa de la Transició, que és l'etapa en què ell emergeix com a líder polític. L'autor situa l'inici d'etapa en el moment de la mort de Franco, que coincideix amb la seva lluna de mel a Itàlia, ja que feia molt poc que s'havia casat. Aleshores, a Miguel Herrero, com a jurista al Consell d'Estat, li va correspondre assessorar el govern en matèria de reformes polítiques. Herrero dedica una bona part de les memòries a explicar les seves aportacions personals en aquest procés intern de reformes legals que van fer possible un canvi de règim sense derogar el Franquisme ni les seves lleis.

Així doncs, la Transició és narrada en el seu relat com una evolució jurídica del Franquisme. Bona part de les referències al Franquisme que fa Herrero cal situar-les en aquest plantejament. Herrero fa una valoració del Franquisme des de la perspectiva del seu entramat jurídico-polític, i la possibilitat que tingui alguna supervivència virtuosa en el nou sistema jurídico-polític sorgit de la Transició, per exemple mitjançant la Constitució de 1979.

Las instituciones políticas del franquismo no fueron en su origen más que adornos inocuos del omnímodo poder personal de su fundador. Hasta el último momento de su vida, Franco reunió en su persona “todos los poderes del Estado”, de modo y manera que la hipotética virtualidad de las instituciones por él creadas no era siquiera una Constitución autoritaria, sino un futuro de tal. P 6: Herrero.txt - 6:200

Així, Herrero defensa la postura de democratitzar completament Espanya sense violentar les lleis franquistes. El seu discurs, de fet, no s'allunya d'un cert tecnicisme a l'hora de referir-se al Franquisme, del qual parla des d'aquesta perspectiva de la possibilitat de reformar-lo des d'ell mateix.

A la vez que se subrayaba la inviabilidad de la Constitución franquista, era preciso apoyar cualquier intento de reforma verdaderamente democratizadora y señalar los riesgos de las reformas parciales, de las cuales tan sólo inestabilidad e incertidumbre podían esperarse. P 6: Herrero.txt - 6:355

Així, per exemple, explica les dificultats jurídiques que, per la seva tasca al Consell d'Estat, havia de salvar i aportar solucions al ministre perquè les proposés al Consell de Ministres. En aquest sentit, les seves preocupacions se centren no en la manca de legitimitat del règim, sinó en la legitimitat de les reformes segons les lleis del Franquisme. I és en aquestes lleis on busca la manera de defensar una evolució del règim cap a la democràcia.

Los principios de representación estatocrática, gerontocrática y áulica eran netamente inmovilistas; el principio retórico permitía mantener un estricto control sobre la sociedad, y sólo en el principio monárquico, capaz de utilizar el plebiscito, estaban los resortes útiles para transformar desde dentro el sistema. Mientras el interés de los oligarcas, estatócratas y gerontes no podía ser otro que el mantenimiento del régimen, como ya expuse más atrás, el Rey, que trascendía esta oligarquía y cuyo interés era la relegitimación democrática, podía y debía promover la Transición. P 6: Herrero.txt - 6:796

Herrero insisteix al llarg del text en aquesta manera de veure la Transició com una transformació de les lleis franquistes, feta pels reformistes del règim. El Franquisme, doncs, no es jutja, es transforma en democràcia. La perspectiva desenvolupada al llarg del text de Miguel Herrero porta a la conclusió que el Franquisme és només el sistema polític, defectuós, que hi havia abans de la democràcia. Així, Herrero es desmarca de qualsevol judici en termes polítics del que fou la dictadura. Queda molt clar en l'expressió que utilitza per referir-se a la repressió dictatorial que no està disposat a assumir certs

plantejaments de l'oposició democràtica, que segons ell pecava d'una actitud massa reactiva en el moment d'elaborar la Constitució.

Por otro lado, la Constitución adoleció de lo que, a mi juicio, eran y son dos graves defectos. Uno, su carácter reactivo frente a la situación anterior. La hipertrofia de las declaraciones dogmáticas como respuesta ante el menosprecio de los derechos humanos que se imputaba al franquismo; la excesiva limitación de las competencias del jefe del Estado ante la omnipotencia anterior; el autogobierno judicial ante la supuesta falta de independencia; etc. El resultado fue, como había de denunciar García Pelayo, una Constitución que atendía más a corregir el pasado que a diseñar el futuro. En mi propio grupo parlamentario hube de convencer a algún influyente converso a la democracia del origen prefranquista de las Cortes, expresión que pretendían eliminar por antidemocrática. Después he comprobado que don Claudio Sánchez Albornoz hizo algo parecido en las Constituyentes de 1931. P 6: Herrero.txt - 6:880

e) Ultres, reformistes i demòcrates: qui és qui

Hem vist com els autors provinents del Franquisme donen una visió del règim i de la seva posició en el règim que afavoreix la idea que ells ja eren demòcrates abans que morís el dictador. A mesura que avancem en els relats de la Transició, es van configurant les posicions que ocupen els actors en aquest nou escenari. Però aquestes posicions no sempre són fixes, com veurem. Els autors s'autoadscriuen en una posició respecte dels altres, com és lògic. Intenten traçar la seva trajectòria al llarg del relat tot dotant-la de coherència i alhora de la legitimitat que els atorga haver estat protagonistes de la Transició. Però si prenem el conjunt del relat, les posicions que ocupen "ultres", "reformistes" i "demòcrates" no són precisament clares, sinó força ambigües. Finalment, hom arriba a la conclusió que tots els protagonistes de la Transició eren demòcrates, però uns ho eren en la clandestinitat, i d'altres ho eren dissimuladament. De fet, en moltes ocasions s'utilitzen expressions ambigües per referir-se a les posicions d'uns i altres, sense acabar d'entrar en la descripció concreta del passat de ningú, amb algunes excepcions, com ara la de Calvo Sotelo.

Calvo-Sotelo afirma que no va formar part de les files dels reformistes franquistes, perquè ell, segons diu, venia de l'empresa privada⁸⁵. I es mira amb certa distància el fet que alguns dels seus companys de govern i de partit a la UCD provinguessin d'aquell sector polític. Es refereix sovint als seus companys de viatge, parlant dels antics franquistes, i

⁸⁵ Calvo-Sotelo *oblida* aquí el fet d'haver estat president de RENFE, d'haver format part de les Corts franquistes pel terç sindical, i d'haver col·laborat amb els plans de desenvolupament econòmic del règim.

desmarcant-se pel fet que ell personalment no va formar part de la política fins a la Transició.

Parla dels “blaus” metafòricament, deixant al lector que interpreti les connotacions que té el terme. En altres moments, però, és un dels autors que recorda més sovint l’afiliació franquista d’alguns dels seus contemporanis, com és el cas de Manuel Fraga o Rodolfo Martín Villa. Per tant, Calvo Sotelo ubica Martín Villa entre els “blaus”, entre els que van pertànyer a les estructures del règim franquista. De fet, Martín Villa va formar part del teixit estructural del *Movimiento*, i havia portat, efectivament, la camisa blava que identificava els feixistes. A l’hora de confeccionar les llistes electorals, Calvo Sotelo s’estranya que Martín Villa s’espanti per la presència de sectors dels quals ell mateix havia format part.

Le espantaba la presencia de tantos azules en las listas, a él que había tenido puestos políticos en tiempos azules, y dudó hasta el último momento si aceptaba o no entrar con sus menguadas huestes en la coalición centrista. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:196

En canvi, en una altra ocasió admet la seva “admiració” per l’escola política del Franquisme que alguns aporten a la Transició.

Sobre la mesa, media docena de teléfonos ponían a Rodolfo en comunicación directa con los Gobiernos Civiles; yo aportaba los datos de mis conversaciones anteriores con los líderes de la que se había llamado Coalición Democrática: Joaquín Garrigues, Fernández Ordóñez, Pío Cabanillas, y Fernando Álvarez de Miranda. Rodolfo tenía su propia lista de correligionarios; pero entre todas las listas no había nombres suficientes para llenar las candidaturas. La conversación con los Gobernadores permitía cubrir esas lagunas, y nos traía, además, una información local impagable. A eso se le llamó, exagerando, la invasión de los azules. Rodolfo, como buen político, se encontraba muy a gusto en ese trance de hacer las listas, que para mí era, en cambio, un trance ingrato e incómodo. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:684

Calvo Sotelo també situa a Manuel Fraga entre els franquistes, i atribueix a aquest fet el seu escàs èxit electoral durant la Transició. En contrast amb la UCD. Paradoxalment, la UCD, malgrat estar formada en bona mesura per persones provinents del Franquisme (els “blaus”) no queda identificat com un partit franquista en el relat de la Transició.

La derrota de 1977 impone a Manuel Fraga una primera catarsis y una primera refundación de su partido. La derrota más grave de 1979 le hace pensar seriamente en la retirada. Compañeros suyos, si no amigos, del franquismo le sugieren por escrito que abandone temporalmente la política activa en favor de UCD, a la que podía dar así una posición mayoritaria en el Congreso (...). P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:244

De fet, a diferència del que passa amb Manuel Fraga, qui sembla haver patrimonialitzat en la seva persona tot el llegat del Franquisme ortodox (i per tant, negatiu) durant la Transició, Calvo Sotelo es refereix als altres franquistes sense atorgar cap connotació negativa a la seva condició de franquistes. De fet, Calvo Sotelo, en el seu to irònic i distanciadador, mira sempre de trencar amb els tòpics, i si pot atribueix valors

“progressistes” o “liberals” als que van formar part d'aquest Estat franquista, com una paradoxa que ofereix la història per posar les coses al seu lloc, segons la mirada de l'autor. De fet, Calvo Sotelo sosté la tesi que la política econòmica del Franquisme fou força progressista, i que aquest progressisme es va trencar amb la política del PSOE de progressiva liberalització econòmica.

García Díez era Secretario General Técnico de Comercio en el último Gobierno de Franco, con José Luis Cerón al frente del Ministerio; al llegar en diciembre de 1975 lo mantuve en su puesto e iniciamos allí una colaboración estrecha de la que tengo un excelente recuerdo. Conocía yo de antiguo a García Díez y a sus compañeros del Ministerio de Comercio, también amigos míos y pude comprobar que el antiguo progre al que llamaban "el Carpojo" sus más próximos había dejado paso a un hombre responsable, con una seria preparación económica, en la línea liberal que ha inspirado la política económica española de la Transición. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:447

Al llarg de tot el text, però, com hem dit, Calvo Sotelo es mira el Franquisme amb distància sorneguera, sense voler entrar en el fons en la crítica ni la lloança del règim. Al final del text, rebla aquesta ironia amb unes quantes diatribes titulades “*Yo me acuso...*”, entre les quals n’hi ha una de referida específicament a aquesta condició seva de no-franquista.

Me acuso de haber admirado a José Antonio Primo de Rivera y de no haber sufrido nunca falangistas, ni aun tráfugas. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:695

La referència als trànsfuges no és pas anecdòtica, atès que el pas de franquista a demòcrata era un trànsit habitual en les files d’UCD, partit al qual Calvo Sotelo dedica bona part de la seva narració sobre la Transició. El més interessant, però, és trobar que en alguns moments del relat Calvo Sotelo reivindica, tot i que molt de passada, la seva aportació crítica contra el Franquisme, no pas en termes polítics, sinó tècnics.

Durante mis veinticinco años de empresa privada, en tiempos de Franco, recuerdo haber criticado habitualmente a la Administración Pública, por su lentitud o su ineficacia. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:171

Si Calvo-Sotelo es refereix als “blaus” com a element de contrast per tal de definir la seva pròpia posició durant el Franquisme, és interessant observar els referents personals que aporten els altres autors per posicionar-se en aquest camp de joc que fou la Transició. Miguel Herrero, de qui hem vist que adopta una posició neutralitzant, utilitzant com a referents els aspectes tècnics de la seva tasca en les estructures de l'Estat. En aquest sentit, no es tracta ja de la construcció d’una visió amable del Franquisme, sinó de la legitimació de la coherència en la pròpia trajectòria política. Si s’és demòcrata durant la Transició, també se n’era durant el Franquisme, però dissimuladament. D’aquesta manera, Miguel Herrero ens explica la seva trajectòria ideològica: com es va significar

promovent la democràcia a través d'articles d'opinió a la premsa, com a membre del grup "Tácito", un grup de joves tecnòcrates que eren càrrecs mitjos del règim⁸⁶ que, en els darrers anys del règim, van intentar fer evolucionar l'opinió pública cap a posicions oberturistes.

Nos instalamos en una casa de la calle de Zurbarán, esquina con la de Fortuny, me reintegré a mi trabajo en el Consejo de Estado y, tras largas deliberaciones matrimoniales, tomé una decisión, para mí, capital: dedicarme a difundir la cultura política democrática a través de la prensa, para contribuir a la Transición que, a mi juicio, la Corona había de pilotar. Ya, Informaciones y sus suplementos políticos, magistralmente dirigidos por Guillermo Medina, la cadena Colpisa y a través suyo muchos diarios provinciales, las revistas entonces en plena floración, fueron los instrumentos para difundir a través de decenas de artículos mis ideas sobre la Transición, expuestas en *El principio monárquico, sus condiciones, posibilidades y metas*. P 6: Herrero.txt - 6:792

Pel que fa a Martín Villa, que era governador civil de Barcelona en el període final del Franquisme, i que havia estat una peça significada del sindicat franquista, així com d'altres organismes del règim i del Movimiento, també se situa en aquesta línia oberturista dins del Franquisme, i resalta el seu esforç democratitzador en el marc de l'autoanomenada "*generación del tránsito*". Tal com explica Martín Villa, aquest grup es va significar com a promotor de la democràcia a partir del Franquisme.

Este grupo hizo del asociacionismo político la bandera de su actuación, tanto dentro como fuera de las instituciones. Con escasa fortuna, si hemos de juzgar tan sólo por sus resultados inmediatos, libró la batalla de las asociaciones políticas, en particular, y por el pluralismo y la democracia en general. Sus componentes, que, como acabamos de ver, procedían de sectores políticamente diversos, no dejaron escapar ocasión alguna para intentar modificar una situación política mineralizada, que hundía sus raíces en el pasado, no acertaba a satisfacer las necesidades del presente y ponía en peligro el porvenir. P 4: Martín Villa.txt - 4:578

Martín Villa rescata del Franquisme aquells elements que representaven moviments democratitzadors, i que se situa ell mateix en aquest context. Per donar força a aquesta idea, fa emergir en el seu relat una qüestió mai explicada sobre la història del Franquisme, com ara l'existència d'un primer grup parlamentari, format per persones que volien fer evolucionar el règim, entre els quals ell s'inclou.

Se trataba del grupo parlamentario independiente, que constituyó un auténtico revulsivo en la plácida somnolencia de unas Cortes españolas dominadas por el continuismo. Este grupo parlamentario llegó a contar con más de cincuenta procuradores en Cortes, entre los que hay que destacar a Jesús Aparicio Bernal, Francisco de la Caballería, Jaime Campmany, Antonio Castro Villacañas, Gabriel Castro Villalba, Gabriel Cisneros Laborda, Francisco Guerrero Sáez, Carlos Iglesias Selgas, Alberto Jarabo Payá, José Lladó, Luis Fabián Márquez Sánchez, José Luis Mejlán Gil, José Meliá Pericats, Rafael Mendizábal Allende,

⁸⁶ Que constituïen, segons Carlos Huneuus, la *buffer zone*.

Rafael Merino García, Luis Mombiedro de la Torre, David Pérez Puga, Antonio Rosón Pérez, Enrique Sánchez de León, José Miguel Ortí Bolidás, José María Socías Humbert y a mí mismo. P 4: Martín Villa.txt - 4:1241

La corta pero intensa actividad del grupo parlamentario independiente, tanto en las Cortes como fuera de ellas, llegó a alcanzar una resonancia y una influencia política indiscutibles, que se puso de manifiesto a la hora de tener que aprobar la Ley para la Reforma Política. P 4: Martín Villa.txt - 4:1242

Per Martín Villa, aquests moviments interns del Franquisme són cabdals per entendre la Transició. I de fet, com ja hem vist, avalen la idea de l'autor de donar la responsabilitat de la reforma cap a la democràcia als reformistes provinents del Franquisme. Per legitimar aquesta impressió, Martín Villa recorre a un comentari d'Aranguren sobre el risc que la Transició la fessin més els reformistes del règim franquista que no pas l'oposició democràtica. No sabem en quin context va fer Aranguren aquest comentari, ni quina intencionalitat tenia, però és clar que per a Martín Villa és un recurs legitimador de la seva postura. El fet que apel·li a la condició "poc sospitosa" d'Aranguren ens pot fer pensar que l'autor no té clar que la seva opinió sobre aquest tema pugui ser acceptada fàcilment.

Un observador tan poco sospechoso como José Luis Aranguren llegó a comentar que la oposición corría el riesgo de verse desplazada por los reformistas del régimen, según testimonio de Raymond Carr y Juan Pablo Fusi, en su libro ya citado. P 4: Martín Villa.txt - 4:1244

Tanmateix, els arguments, com veiem, sempre destaquen els aspectes tècnics o professionals per avalar uns plantejaments orientats cap a la democràcia i fins i tot, en la cita següent, al progressisme. Aquesta forma d'argumentació és comú també a Manuel Fraga, Calvo Sotelo i Miguel Herrero, que parlen amb aquest tipus d'arguments de la seva experiència en les estructures institucionals durant el Franquisme. Sempre atents a les reformes que s'haurien de fer, i que ells ja preveïen. Les millores professionalitzadores i modernitzadores esdevenen, un cop iniciada la Transició, progressistes i democràtiques.

Paralelamente a la reforma política y sindical tenía que operarse una progresiva y progresista reforma de las estructuras y actuaciones policiales. Esta empresa no admitía demoras ni dilaciones. Mi paso por el Gobierno Civil de Barcelona me sirvió de experiencia útil en cuanto al mando de los cuerpos y fuerzas de seguridad del Estado; pero también me demostró la necesidad de planteamientos en dichos cuerpos tendentes a una mayor coordinación y unificación de criterios, mayor y mejor formación de dichos colectivos y una adecuada delimitación orgánica, territorial y funcional en su operatividad. P 4: Martín Villa.txt - 4:1436

Al costat d'aquests gestos encara no realitzats sobre la necessitat de reformar el funcionament de la policia, però ja clarament plantejats durant el Franquisme, Martín Villa també esmenta la seva predisposició favorable a l'autonomisme durant la seva estada com a governador civil de Barcelona. Malgrat que el seu paper era el de controlar i

reprimir les accions de l'oposició democràtica, i per tant, dels catalanistes, ens explica que ja aleshores es va comprometre amb el catalanisme.

Durante mi etapa en el Gobierno Civil de Barcelona en los años 1974 y 1975 ya tuve ocasión de comprender y aun comprometerme con un hondo y generalizado sentimiento autonomista. P 4: Martín Villa.txt - 4:1534

En aquest context, explica l'autor que ja aleshores va promoure la cooficialitat del català, en ple Franquisme, cosa que no deixa de sorprendre. Hem d'entendre, doncs, que Martín Villa es presenta com un demòcrata avançat, com un catalanista compromès i com un governador civil del Franquisme que no seguia les directrius del règim.

Planteábamos, en el respeto al espíritu constitucional y aun en su servicio entusiasta, exento de reticencias, una auténtica cooficialidad que siempre propugné desde mis tiempos de gobernador civil de Barcelona, buena atalaya para ver la obligación y la necesidad de dar tratamiento normal a las cosas normales. P 4: Martín Villa.txt - 4:1645

Implícitament, en el discurs es transmet la idea que el Franquisme era un sistema que funcionava malament, però no que era un sistema repressor. I tanmateix, Martín Villa no defuig absolutament les referències als aspectes controvertits del règim franquista, com ara la repressió policial. En algun moment del relat es refereix a aquests aspectes, per justificar-los o matisar coses que segons el seu criteri no s'han explicat com calia. Així, per exemple, es refereix als responsables de la repressió policial de Barcelona, com ara el comissari Conesa, per reivindicar el seu paper durant la Transició. De la mateixa manera, intenta treure ferro a les implicacions d'algunes persones en les estructures polítiques del Franquisme, ressaltant el seu perfil tècnic, més que polític. De manera que trobem en aquest punt una reivindicació d'un tipus de memòria enfront d'altres memòries més crítiques sobre el Franquisme.

Hay que añadir que las biografías por lo general de estos hombres no se desarrollan en el ámbito estricto del Movimiento, que era la estructura del régimen específicamente política, sino en los ámbitos de la administración pública y de los sindicatos. En realidad el Movimiento no existía como estructura viva, mientras que la administración y los sindicatos sí que tenían una existencia real y un contacto tan directo con la realidad, que sólo una incurable esclerosis hubiera impedido advertir desde ellos lo que el país necesitaba. P 4: Martín Villa.txt - 4:1238

En la mateixa línia que Martín Villa, Manuel Fraga es presenta a si mateix com un demòcrata infiltrat en el règim franquista. I es justifica pel fet que les persones no tenen el poder per si soles de canviar les coses. Per tant, Fraga no ens explica què va fer per portar la democràcia, sinó més aviat que va intentar fer. De fet, ell no utilitza el concepte de democràcia, però es pot suposar pel context del què ens parla. És a dir, el procés d'obertura i les reformes fetes a la Transició. A diferència d'altres autors en la mateixa situació, però, Fraga sempre remarca com a límit i com a horitzó discursiu la

realitat nacional espanyola, que legitima la preservació de certs aspectes de les estructures d'Estat que també existien durant el règim franquista.

Se podrá pensar que la severidad de este juicio tiene que ver con el resultado final de mi gestión política. Puede ser, pero no lo creo. Es indudable que lo que un hombre puede lograr es siempre menos que sus aspiraciones. En mis primeras memorias, narré mis intentos de lograr la apertura y la reforma del régimen anterior. En las actuales he de referirme a que las reformas necesarias se realizaran con respeto a la unidad y la continuidad de España como gran nación, y para preparar un futuro de verdadera puesta al día, cara al ya próximo siglo XXI, no, como tantas veces, para destruir lo ya hecho y buscar pretextos para que todo siga lo mismo, pero mandando otros.

P 3: Fraga.txt - 3:1126

Aquest esforç per posicionar-se en el relat com un reformista porta Fraga a forçar el discurs fins a presentar-se gairebé com un dissident, en recordar-nos que el règim franquista l'havia eliminat d'entre els procuradors en Corts i del Consell Nacional.

Yo no era miembro de aquellas Cortes; había sido eliminado de las mismas y del Consejo Nacional en los últimos tiempos del régimen anterior, por mi clara posición reformista. P 3: Fraga.txt - 3:2219

Com ja hem dit, Manuel Fraga, a diferència dels altres autors, deixa *escapar* en diversos moments del relat consideracions que l'aproximen a una significació franquista més sentimental, menys distanciada. Per exemple, en referir-se a la mort de Franco, no amaga el seu condol, i es refereix sovint a les seves relacions amb la família del general Franco, així com amb elements ortodoxos del règim, i sectors "ultres" de la política de la Transició (com el partit Fuerza Nueva). I també és l'únic autor que es refereix als aniversaris de la mort de Franco, amb un to de tribut al dictador.

El instinto del pueblo, aunque de modo subconsciente, me pareció que sí indicaba un momento de especial dimensión. El viernes, 21, me acerqué al palacio de Oriente, donde yacía Franco de cuerpo presente, recibiendo la última despedida del pueblo de Madrid; se nos habían señalado a los ex ministros unos turnos de guardia al lado del féretro. Tuve que caminar bastante para llegar a pie a la entrada de palacio; se veían colas interminables y un auténtico sentimiento, que encubría no sólo el dolor, sino también la preocupación. Dentro de palacio, aparecían una serie de figuras, algunas ya olvidadas, de todas las épocas del régimen que acababa de terminar; nostalgias y preocupaciones de futuro emergían también, de uno u otro modo. El pueblo desfilaba sin cesar, delante del féretro; los rostros reflejaban los más profundos sentimientos de cada ser humano, pero había un multiplicado común, de sentido social profundo. P 3: Fraga.txt - 3:694

És d'aquesta manera, que es produeix una progressiva democratització dels franquistes⁸⁷, tant pel seu propi relat com per la manca d'una referència condemnatòria en els altres

⁸⁷ Podríem trobar-ne altres exemples si prenguéssim com a referència més textos dels que hem escollit per analitzar. Per exemple, Pío Cabanillas, entrevistat per Victoria Prego, afirma: «Elegí la

relats. Com ja hem vist en el cas de Santiago Carrillo, té un to sempre conciliador amb aquells que van conduir el canvi, els reformistes que van liderar la Transició, personalitzat en Suárez i el Rei. Entre l'actitud dels "ultres" del règim i l'actitud rupturista de l'oposició, considera que la reforma pactada va ser un terme mig acceptable, al qual calia avenir-se.

Yo trataba de representarme igualmente los problemas que a los "reformistas" del régimen creaba la ruptura y enfrentamiento con los "ultras" que hasta ese momento habían sido sus compañeros. Nuestras concesiones nos costaban un esfuerzo. Pero ¿qué no le costaría a Adolfo Suárez, que había sido secretario general del Movimiento, liquidar éste? P 1: Carrillo1.txt - 1:155

També trobem en Peces-Barba aquesta visió conciliadora amb els "reformistes", que inclou lloances cap a la seva actitud generosa per portar la democràcia. De manera que, així com Peces-Barba jutja clarament el règim franquista, encara que sigui de passada, en les referències contextualitzadores que hi fa, per contra, només una vegada es refereix als franquistes per jutjar-los. I ho fa clarament molest per l'actitud dels que considera franquistes no especialment reformistes, de persones que no han canviat la manera de pensar però que en canvi en el nou context polític es veuen capaços de donar lliçons de democràcia als altres. I els acusa de ser mercenaris, per tant, de persones que canvien de jaqueta segons convingui. En canvi, Peces-Barba, lloa l'actitud dels que considera que sí que han sabut fer un canvi de plantejament, que podem identificar amb els reformistes.

Es verdad que la Transición se cerró con la Constitución, y que fueron necesarias dosis enormes de generosidad y de mala memoria para seguir compartiendo la convivencia con muchos protagonistas del franquismo. No me refiero, naturalmente, a aquellos que habían tenido la lucidez de comprender que era necesario el cambio, como Suárez, Martín Villa, Pío Cabanillas u otros. Me refiero a los que sin renunciar en el fondo a sus convicciones, pero enmascarándolas, se han insertado en las nuevas formas de convivencia, sin compartirlas ni desear su éxito. P 5: Peces-Barba.txt - 5:585

En el cas de Tarradellas i Solé Tura, la visió dels reformistes és més distanciada i més ponderada. Tarradellas assumeix aquest paper protagonista dels reformistes durant la Transició com un fet imposat per les circumstàncies, com un fet inevitable. Tarradellas és conscient que el procés de la Transició no és una victòria dels antifranquistes, sinó que respon als gestos d'obertura i de voluntat democratitzadora de sectors provinents del

cartera de Información porque me pareció el mejor sitio para trabajar. Yo iba a defender una mayor apertura política. Y a que se notara.» (Prego, 1995: 73). Cabanillas justifica aquest creixent compromís seu per l'obertura perquè era la direcció que marcava la societat: «(...) yo fui consciente de que mi situación era ya transitoria y desde ese momento hice una gestión absolutamente independiente. Aposté por el mañana y aceleré la apertura porque me daba cuenta de que el apoyo de la gente, y no digamos de la prensa, era creciente, y de que el país iba en esa dirección.» (Prego, 1995: 141).

règim, i sobretot del successor de Franco, el Rei. I s'adona que l'oposició democràtica no és qui condueix la Transició. I això, al capdavant, avala la seva estratègia negociadora amb Madrid. Més ben dit, la seva acceptació de la voluntat de Madrid de negociar amb ell per al restabliment de la Generalitat, i no amb els partits catalans del Consell de Forces Polítiques.

La part més dinàmica del Franquisme es comprometia amb la democràcia, però això significava que l'oposició no guanyava del tot. P 7: Tarradellas.txt - 7:883

Tarradellas es resigna, doncs, al fet que siguin els reformistes els que liderin el procés democratitzador. Entre els altres i l'oposició, són els que tenen més capacitat per fer-ho.

Dintre de l'aparell de l'Estat, els partidaris d'una reforma gradual no semblaven liderats per ningú. Els partits d'esquerra propugnaven un capgirament. Vistes les coses fredament, els que tenien més possibilitats d'imposar-se eren els reformistes, com a síntesi dels extrems, amb la condició de jugar fort la seva carta. Tots els altres s'haurien d'acomodar a la via possibilista, la del canvi sense sotracs. P7: Tarradellas.txt – 7:740

Solé Tura, en canvi, viu amb estranyament les relacions entre polítics provinents del Franquisme i polítics provinents del Franquisme que es produeix durant la Transició. Ens explica la seva primera trobada casual amb Manuel Fraga, que l'omplí d'impressió. Com també ho és l'entrada a les Corts que havien estat franquistes, i tot l'entramat encara intacte del règim, malgrat que les eleccions democràtiques recents.

A mi em va fer molta impressió l'entrada en aquell Congrés dels Diputats que uns mesos enrere encara havia funcionat com las Cortes del Franquisme. Em resultava estrany trepitjar les catifes solemnes d'aquell edifici odiat, sentir com qui diu les olors dels anteriors estadants, topar-nos amb uns funcionaris que havien servit als Procuradores en Cortes i començar a treballar amb un Reglament que de fet encara era el d'abans. Quan hi vaig entrar per primera vegada per registrar-me, en companyia d'Ignacio Gallego, em vaig topar amb Manuel Fraga Iribarne i ens vam saludar amb una apretada de mans freda i protocol·lària. Els funcionaris ens miraven i ens tractaven amb amabilitat però amb molta cautela perquè segurament molts d'ells pensaven i s'equivocaven que no trigaríem a expulsar-los de la feina. P 8: Solé Tura .txt - 8:142

Però així com els autors que provenen de l'antiFranquisme fan un procés de reconciliació amb els reformistes provinents del règim franquista, en el relat d'aquests darrers hi trobem una posició més a la defensiva, un to reivindicatiu que porta incorporada també una acusació cap als polítics provinents de l'antiFranquisme.

f) La democràcia, malgrat els antifranquistes

Sorprèn, efectivament, trobar en els textos analitzats com els reformistes critiquen l'actitud dels opositors antifranquistes, i els retreuen que possessin en perill el procés democratitzador. Trobem aquest aspecte del discurs especialment remarcant en el relat de Rodolfo Martín Villa, i creiem que val la pena fer-hi esment i explicar aquesta línia argumental, perquè ens indica un cop més com es construeixen discursivament les posicions dels actors durant la Transició.

Martín Villa posa els antifranquistes en el paper d'impedir, amb la seva radicalitat, el procés de canvi cap a la democràcia. Aquest missatge que acompanya al llarg del text el relat sobre la Transició de Rodolfo Martín Villa és expressat de forma més accentuada i clara quan es tracta d'identificar els *protagonistes* de la Transició, aquells que mitjançant la seva actuació van conduir Espanya cap a la democràcia. Martín Villa reivindica emfàticament que la democràcia va ser duta precisament per aquells que provenien del Franquisme. En contra d'aquesta voluntat democratitzadora, l'oposició al règim va actuar posant traves a les reformes.

(...) los que entendían muy mal la democracia y estaban empeñados en confundir la libertad con el desmantelamiento del Estado. Nunca se sabrá cuánto el nuevo Estado democrático debe a un grupo de eficientes funcionarios que supieron conservar la cabeza fría y los pies en el suelo. P 4: Martín Villa.txt - 4:1093

Martín Villa salva, d'aquesta actitud, el PCE i Santiago Carrillo, de qui defensa la seva evolució ideològica⁸⁸. A diferència del PCE, que es va avenir de seguida a pactar amb els reformistes del règim, el PSOE va mantenir una actitud combativa i rupturista. I això provoca les crítiques de Martín Villa cap al que defineix com una postura infantil del partit socialista. En altres ocasions, Martín Villa critica tota l'oposició, des de l'esquerra fins a la

⁸⁸ Ya he expresado en bastantes ocasiones mi convicción de que, a nivel de fuerzas políticas, el cambio democrático llevado a cabo en España ha sido fruto de jóvenes reformistas del franquismo y de algunos viejos de la oposición. La actitud colaborante provino, en el campo de la oposición antifranquista, de los líderes históricos, de los hombres que, de una u otra manera, habían tenido un cierto protagonismo en la Segunda República y en la Guerra Civil. El ejemplo más concluyente lo constituye en este sentido, por escandaloso que para muchos resulte, Santiago Carrillo, quien desde la Secretaría General del PCE no sólo se comprometió a reconocer y respetar la bandera, la forma monárquica y la unidad de España, sino que además mantuvo en lo esencial una permanente postura de colaboración con los primeros gobiernos de Suárez, en un sincero afán de contribuir al establecimiento de la democracia en España. P 4: martinvilla.txt - 4:247

dreta nacionalista, per haver-se oposat al projecte de llei de reforma política en el referèndum.

Por su parte, toda la oposición se refugió en la recomendación de la abstención. Y cuando digo toda la oposición sé muy bien lo que afirmo. No sólo la oposición de izquierdas, sino buena parte de la de derechas, con todos los colectivos nacionalistas incluidos: el PSOE de Felipe González, el PCE de Santiago Carrillo, el PSP de Tierno Galván, la Federación Socialista Demócrata, el PNV, la Asamblea de Cataluña y los nacionalistas gallegos. A sus pintadas de "No votes" añadíamos nosotros un "no": "No votes no." P 4: Martín Villa.txt - 4:994

En aquesta voluntat de deslegitimar l'antiFranquisme, la fa còmplice del terrorisme d'ETA. Acusa als partits antifranquistes d'haver tolerat (i d'haver estat complaents amb aquest fet) el naixement del terrorisme d'ETA. No cal dir que és una acusació molt dura aquesta que fa Martín Villa, però que està en sintonia amb aquest missatge que en vol donar sobre el vincle entre democràcia i Franquisme.

Y hay, finalmente, la complacencia culpable con que el nacionalismo político tradicional, al igual que la izquierda casi sin excepción, asistió al nacimiento de ETA y a sus primeras actuaciones criminales. Cuando todos o casi todos empezaban a prepararse para el gran ejercicio de convivencia que significaba la salida del franquismo y el establecimiento de la democracia, algunos grupos políticos vascos, nacionalistas y de izquierdas, contemplaron como aliado incómodo, pero aliado, al terrorismo etarra, que no dejaba de encerrar en sí mismo todos los síntomas de una plaga cancerosa que iba a minar, como de hecho está haciendo y muy gravemente, la salud moral y económica de la sociedad vasca en su conjunto. P 4: Martín Villa.txt - 4:1094

D'aquesta crítica en salva aquells sectors de l'oposició (segons ell molt amplis) que es van esforçar per contribuir a l'èxit de la Transició, salvant les diferències que els separaven dels franquistes reformistes. Sobretot aquells que havien viscut la guerra i l'exili eren els més generosos amb la seva actitud, mentre que els joves pecaven de radicalisme.

Pero esto no fue tónica exclusiva del ámbito socialista. Los históricos de la oposición, y no sólo del PSOE, los hombres de la Segunda República, de la Guerra Civil y del exilio, se mostraron siempre deseosos de contribuir con realismo y generosidad al buen desarrollo de la Transición. Los jóvenes de la oposición de aquellos días, quienes no vivieron la República ni hicieron la Guerra Civil ni padecieron el exilio, fueron, sin embargo, responsables de sucesivos y nada desdeñables obstáculos. P 4: Martín Villa.txt - 4:1100

Si entenguéssim les memòries com un terreny de combat entre franquistes reformistes i antifranquistes, aquest combat seria certament desigual. Perquè els autors que se significaren com antifranquistes no utilitzen el mateix to acusador respecte dels franquistes reformistes, ni el mateix to reivindicatiu sobre la seva autoria en el procés de la Transició. En són un exemple, d'una banda, les memòries de Peces-Barba, que explica la seva evolució des del seu monarquisme demòcrata-cristià cap a posicions socialistes, i sobretot les de Santiago Carrillo, que sí que dedica una part important del relat a justificar

el procés de negociació del PCE i les conseqüències ideològiques que comporta, la resta d'autors no centren el relat en aquests aspectes ideològics personals.

Peces-Barba explica que, com a advocat, va defensar alguns detinguts de diverses ideologies, com ara militants del PCE, durant el Franquisme. També explica que el 1972 es va afiliar al partit socialista, i va iniciar així la seva militància clandestina. Tanmateix, en el si del socialisme espanyol sempre va mantenir una mena d'identitat diferenciada, per la seva condició de cristià creient.

Después de varios contactos y relaciones con algunos dirigentes socialistas, en 1972 ingresé en el PSOE en la clandestinidad. Fue la conclusión de un largo proceso de evolución. Años antes, a partir de 1967 o 68, ya me sentía socialista, volviendo a mis orígenes familiares, después de dos años de militancia democristiana, en 1963 y 1964, y de una evolución personal de progresivo distanciamiento de las creencias religiosas, que compartí con algunos amigos al acabar el colegio y durante los años de universidad. P 5: Peces-Barba.txt - 5:435

Peces-Barba també es refereix a la seva situació durant el Franquisme. No pas com un lluitador antifranquista, però sí com un demòcrata, que des de la universitat intentava actuar lliurement amparant-se en la seva condició de professor.

Mi compromiso con la democracia y los derechos humanos durante el franquismo, y para traer y consolidar un régimen de libertad, no se había planteado nunca dudas, ni había apreciado contradicciones con la vocación universitaria, e incluso diría, sin afán de petulancia, que se soportaba mejor la inseguridad, e incluso la persecución que en algún momento esa lucha exige, que la acción permanente, como político, en una sociedad democrática. P 5: Peces-Barba.txt - 5:266

Solé Tura, també parla al llarg de les seves memòries de la seva trajectòria ideològica personal. I en el cas de Tarradellas, no hi ha pròpiament un posicionament antifranquista. El combat que es lliura a les seves memòries és sobretot contra els partits polítics catalans, amb els quals es disputava el lideratge de la negociació amb Madrid sobre el seu retorn i la recuperació de la institució de la Generalitat.

El Franquisme és, doncs, un referent estructural del relat de la Transició. Un referent que traspua en bona part dels textos de les memòries, i que ocupa un lloc més central del que una lectura somera de les memòries podria fer pensar. Cal atribuir aquesta referència constant al passat franquista a la necessitat dels autors de posicionar-se en el nou context polític que relaten, de justificar les seves trajectòries. Una necessitat que observem de forma molt més explícita en el cas dels autors que provenen del mateix Franquisme que no pas en el cas dels autors que provenen de l'antiFranquisme. Del discurs dels primers en sorgeix una reivindicació clara sobre el seu rol com a demòcrates. Del discurs dels

segons en sorgeix la idea d'una necessària i obligada reconciliació i acceptació del rol cabdal que van tenir els reformistes en la Transició.

6.2 Guerra Civil i Segona República: el passat del passat

Hem vist com el passat de la Transició, el Franquisme, perviu en la memòria de la Transició com un referent cabdal, com un acompanyant o un contrapunt imprescindible en la seva definició. Però què succeeix amb el *passat del passat*, amb el que hi hagué abans de la dictadura, és a dir, el precedent polític de la democràcia? La Guerra Civil i la Segona República fan aparicions escadusseres en el relat dels autors que analitzem. Només trobem unes 66 referències a la Guerra Civil i unes 129 referències a la Segona República en els textos que tracten de la transició, i que ens donen un indicador d'aquesta una mirada cap al passat del passat. Malgrat que no formen part dels referents estructurals del relat, com sí que hem vist que passa amb el Franquisme, aquests dos períodes estan molt vinculats a les primeres vivències de la Transició, i a alguns aspectes dels pactes que es van produir durant aquell període. De fet, per alguns dels autors, com Tarradellas, Solé Tura i Carrillo, el vincle emocional que tenen personalment amb l'època de la República es fa evident en els seus textos.

Així doncs, hi ha un discurs sobre la Guerra Civil i la Segona República en el relat sobre la Transició, malgrat que aquests dos períodes no formen part estrictament de la memòria dominant d'aquest període. Ni les commemoracions oficials ni les decisions que es prenen durant la Transició, fora del restabliment de la Generalitat de Catalunya i de la recuperació (amb un nou format) dels processos estatutaris, vinculen els fets significatius de la Transició amb la República com a sistema polític. Ni tampoc no es construeix un record públic sobre la Guerra Civil en aquell moment. En les memòries personals, en canvi, sí que aquests dos referents hi intervenen, encara que no d'una manera central. Els referents de la Guerra Civil i de la República, tot i que llunyans, constitueixen recursos discursius que els autors utilitzen per ajudar-se a l'hora de valorar alguns aspectes de la Transició. Per exemple, la Guerra Civil queda en alguns moments vinculada a la idea de reconciliació. En aquest sentit, es podria pensar que els referents de la Segona República i de la Guerra Civil tenen un pes diferent en els autors segons la seva trajectòria política, però no ben bé és així.

Pel que fa a la Guerra Civil, els autors en què apareix més com a referent del passat són Santiago Carrillo, Martín Villa i Josep Tarradellas, i en menor mesura en Gregorio Peces-Barba. La Guerra Civil no apareix pràcticament en el relat dels altres autors. Les referències a la Guerra Civil apel·len al mal record, a la necessitat de superar-la en el procés de la Transició. De fet, la Transició és entesa com la superació de la Guerra Civil,

com un procés de reconciliació entre vencedors i vençuts. I en això coincideixen tant els polítics que provenen del Franquisme com els que provenen de l'oposició democràtica. Alguns autors, com la ja citada Paloma Aguilar (1996) i Rafael del Àguila i Ricardo Montoro (1984), ja han explicat la presència de la Guerra Civil en els discursos de la Transició. Segons els seus estudis, la Guerra Civil és un element que s'utilitza tant per a la conciliació com per al combat polític contra uns o altres. El record d'alguns episodis de la Guerra Civil, o del vincle d'algun polític amb aquests episodis, com fou el cas de Santiago Carrillo i els fets de Paracuellos del Jarama⁸⁹, s'utilitzen com a armes per desprestigiar l'enemic polític.

En les memòries personals que analitzem, la Guerra Civil constitueix un precedent de la Transició, que hi influeix d'una manera o un altra. En l'estructura del relat, la Guerra Civil esdevé un contrapunt, un referent llunyà, però present en el record dels autors.

a) La generació de la Guerra Civil

En alguns casos es tracta d'un record directament personal, que inclou altres persones que formen part del relat de la Transició. Un record que inclou ferides, però que, com diem, s'interpreten com part d'un passat que la Transició permet superar. És el cas de Santiago Carrillo, que retroba durant la Transició excompanys de la Guerra Civil, o persones que militaven a les files de l'Exèrcit nacional. O personalitats que han tingut un paper en aquell moment: l'exili de Mèxic, els carlistes.

Don Javier [de Borbón-Parma] me dijo esa vez que si él y yo nos hubiéramos conocido en el 36 quizá hubiéramos podido evitar la Guerra Civil. Me lo decía tan sinceramente que no quise quitarle la ilusión. ¡Habían tenido que pasar tantas cosas en España y en el mundo para que él y yo llegásemos a conocernos ... ! P 1: Carrillo1.txt - 1:983

O és el cas del president Tarradellas, que ha viscut plenament la Guerra Civil, i hi fa referència per situar persones i esdeveniments.

Vaig expressar a l'ambaixador François Deniau l'agraïment per l'hospitalitat francesa durant tants anys, tot el que el seu país havia fet pels refugiats catalans i espanyols de la Guerra Civil. L'ambaixador em va assegurar que traslladaria el meu agraïment al govern de París. P 7: Tarradellas.txt - 7:629

⁸⁹ En el moment de la seva detenció a Madrid l'any 1976, Carrillo relata com un dels policies el vincula a aquells fets: "Uno entró en el despacho y pronunció la palabra Paracuellos, marchándose cuando le contesté: «¿Ha venido usted a insultarme?» Otro entró en plan de «bueno» diciéndome: «He venido a saludar al viejo león comunista.»" P 1: Carrillo1.txt - 1:1000.

De manera que la Guerra Civil té aquest component de record personal, que en el relat té un regust de retrobament, d'enllaç entre el present del relat (la Transició) i el moment en què els protagonistes del relat havien estat també protagonistes de la política. Com diu Santiago Carrillo, ell pertany a la generació que va viure aquell període, i com a supervivent del qual se sent obligat a extreure'n algunes lliçons per al present.

Pertenezco a una generación combustible, como decía un amigo ruso, a la que ha tocado vivir un período tormentoso de la vida de España y el mundo. Una generación que ha dejado en el camino, muertos en las trincheras, bajo los bombardeos o las represiones, a millones de sus componentes. Soy tino de sus supervivientes, por lo que, personalmente, no puedo quejarme de mi suerte. Pero al pensar en su destino colectivo, me es imposible evitar un sentimiento de amargura y dolor. ¡Cuántos valores humanos destruidos, cuántos amigos desaparecidos, cuánto heroísmo, cuánta generosidad... P 1: Carrillo1.txt - 1:298

Tant ell com Tarradellas fan comentaris sobre altres supervivents d'aquell període històric, un període que sembla conduir a la nostàlgia quan es tracta dels que van patir l'exili i que hi van deixar morir, d'alguna manera, la seva trajectòria política. Per exemple, Tarradellas recorda en aquest context els que foren líders socialistes durant la Guerra Civil, i que durant la Transició es veieren desplaçats pels nous lideratges joves provinents de l'interior. La generació de l'exili era, així, doblement vençuda, segons Tarradellas.

Havia seguit amb interès el congrés de Suresnes, on Felipe González, Alfonso Guerra i Enrique Múgica s'havien apoderat de la direcció del partit tot desplaçant-ne Rodolfo Llopi. Durant tot el meu exili havia mantingut bones relacions amb el PSOE. Era amic de Llopi i lamentava per ell la seva marginació, com una nova tragèdia dels exiliats de la Guerra Civil que havien mantingut els ideals durant anys molt difícils i es veien arraconats al capdavant per les noves generacions de l'interior. P 7: Tarradellas.txt - 7:197

La Guerra Civil, doncs, marca la distància entre dues generacions: la que visqué la Guerra Civil i la dels joves que no patiren l'exili i que es formaren lluitant contra el Franquisme des de dins. Aquesta idea no és només l'expressió un Josep Tarradellas que pertany a la generació de l'exili, sinó també un Rodolfo Martín Villa que prové generacionalment del feixisme. Però ell contraposa com a nova generació de la democràcia, no els que varen lluitar contra el Franquisme, sinó els que formen part del règim i que aposten per la reforma des de dins, com diu ell. De manera que Martín Villa ens vol fer pensar que ell recull l'herència dels canvis que podrien assumir els que pertanyen a aquella generació, però a partir d'una altra estratègia. I per justificar aquest argument se serveix del recurs legitimador del discurs dels historiadors: "era una generación mayoritariamente liberal, dialogante y europeísta (...)". Cal fer notar aquí la vinculació (podríem dir, la confusió) que s'estableix en aquesta relació entre reformistes de dins i *revolucionaris de fora*, entre dictadura i *sistema*, entre la "nova i modernitzada societat espanyola dels seixanta" i l'esperit "liberal, dialogant i europeista", i que pretén donar a entendre al lector que hi ha

una relació entre el fet no haver lluitat a la Guerra Civil i ser liberal, malgrat procedir en el seu cas del feixisme, en el qual va militar de jove.

D'aquesta manera, també s'esmuny en el relat l'oposició entre els vençuts de la Guerra Civil —que foren obligats a l'exili o que patiren la repressió i la depuració— i els que reformistes que protagonitzaren la Transició, i es produeix un exercici de legitimació d'una reconciliació amb el passat que no comporta esmena ni condemna. Just al contrari del que Paul Ricoeur (2000) interpreta com el “deure de memòria”, això és la memòria que restaura la memòria d'aquells que han patit en el passat.

Como con justicia han subrayado Raymond Carr y Juan Pablo Fusi en su libro España, de la dictadura a la democracia, “el factor generacional fue un componente decididamente importante del aperturismo”. “Se trataba escriben de jóvenes procedentes del falangismo universitario o de la ACNP o del monarquismo, nacidos hacia 1930-1940, y que por lo tanto no habían luchado en la Guerra Civil... Era una generación mayoritariamente liberal, dialogante y europeísta, convencida de que la nueva y modernizada sociedad española de los sesenta exigía un sistema político igualmente moderno y nuevo equiparable a las democracias occidentales. Esto no era obstáculo para que muchos de ellos ocupasen cargos públicos, aceptasen la legalidad del sistema y, en suma, asumiesen las responsabilidades que se derivaban de su integración política en el régimen. Creían en la reforma desde dentro, no en la revolución desde fuera.” P 4: Martín Villa.txt - 4:577

La Transició, doncs, és patrimoni dels que no van fer la guerra, fora d'algunes excepcions, com ara les de Santiago Carrillo⁹⁰ i Josep Tarradellas. Aquesta generació que fa la Transició se sent col·lectivament protagonista de la Transició si tenim en compte els relats que analitzem. I la distància amb la Guerra Civil és un dels arguments discursius en què coincideixen persones de diferents tendències polítiques. Així, en aquesta idea de generació allunyada de la Guerra Civil, i per tant impulsora dels canvis que portaren a la Transició, Peces-Barba coincideix amb Martín Villa. Peces-Barba, amb uns altres referents polítics, però igual que Martín Villa, situa el procés cap a la democràcia en aquest canvi generacional que sorgeix dels anys seixanta, entre els que no van viure la Guerra Civil, i que malgrat haver-se format en el Franquisme, segueixen un altre camí que no el que va suposar la victòria militar.

El núcleo esencial, el contenido material de estas páginas, es la idea de democracia en España, que me parece lo más apasionante de nuestro proyecto de vida en común. Es una esforzado aventura llena de dificultades, de retrocesos y de saltos adelante, también de frustraciones y de esperanzas. Sobre ese tema pretendo ofrecer mi interpretación y mis propuestas. Es un modesto intento de poner una luz sobre la barricada en vez de maldecir y de lamentar las carencias, los fallos, las traiciones. Es, por consiguiente, un proyecto positivo, expresión de las ilusiones y del horizonte utópico que nos planteamos los jóvenes que nacimos al final de la Guerra Civil, y que empezamos nuestra reflexión política en los años sesenta, de los que vivimos el franquismo siendo adultos, y que, también como

⁹⁰ Tal com el descriu Martín Villa, “figura histórica de la Guerra Civil y del exilio”.

adultos, nos unimos para afrontar la Transición y construir la democracia. P 5: Peces-Barba.txt - 5:132

Peces-Barba justifica aquest protagonisme dels joves *de dins* per la incapacitat dels exiliats i els lluitadors clandestins d'adaptar-se al joc polític que s'inaugurava amb la Transició. La Guerra Civil, ens diu, havia deixat massa ferides i massa greuges. I les posicions estaven massa enquistades com per donar espai a la moderació i a la tolerància, que ell considera necessaris.

La Guerra Civil había dejado demasiadas heridas, demasiados agravios y demasiadas muertes, y la intransigencia de los vencedores, que no consentían ninguna postura al margen de lo que llamaban los principios del 18 de julio, alimentaba un rechazo total del sistema desde los pequeños grupos clandestinos democráticos. Los partidos tradicionales, quizás con la excepción del partido comunista, eran partidos en el exilio, vivían aún la mentalidad de la República y no comprendían bien lo que pasaba en el interior de España, mientras que los grupos obreros y universitarios que trabajaban en la clandestinidad alimentaban una mística y un fundamentalismo ideológico que dejaba poco espacio para la tolerancia y la moderación. P 5: Peces-Barba.txt - 5:486

b) El record i la por a la Guerra Civil durant la Transició

La Guerra Civil és, doncs, un record que sembla que no pertany a aquesta generació que fa la Transició, i respecte de la qual no duran a terme cap exercici públic de memòria. Ni se senten deutors dels crims que implicà, ni les divisions que provocà, ni les conseqüències que tingués per a exiliats i vençuts en general. Però el record de la Guerra Civil és com un tabú que té la funció de frontera entre allò legítim i allò no legítim. Representa els límits de l'acció política. Tot allò que comporti conflicte i divisió és tabú en relació amb la Transició. Fins al punt que la mateixa Guerra Civil, independentment de quines foren les causes i les responsabilitats, és un fet condemnable, tal com expressa Santiago Carrillo, un dels supervivents polítics entre els que hi varen lluitar.

Al hacer balance, la primera idea que te acosa es la duda de si el sacrificio de tantos valía la pena. Pero, a renglón seguido, reflexionas y te das cuenta de que al plantearte la cuestión de ese modo, estás haciendo una consideración sentimental, que no tiene respuesta satisfactoria. Espero el día en que podrá decirse que ningún logro vale una vida humana; eso sucederá quizá cuando salgamos de la prehistoria. Hoy por hoy, esa manera de pensar es aún una utopía. P 1: Carrillo1.txt - 1:584

La por a la Guerra Civil és el factor de cohesió social al voltant d'aquest element tabú del passat. Un tabú que trigarà anys a esquarterar-se, i a esdevenir terreny i objecte d'estudi i de recuperació. Aquesta por és expressada en el relat com un símptoma de la societat, com un factor que emergeix de la mateixa base social. Com si els líders polítics quedessin exclosos del condicionament de la por, i per ells tot fos racionalitat i mesura. Segons

Carrillo, la gent té por perquè se la manipula amb el record de la Guerra Civil, amb l'amenaça de la possibilitat d'una nova Guerra Civil al final del Franquisme.

En ese momento se produjo algo así como un gran silencio en España. Todo el mundo sentía que se entraba en el fin de una época. Las gentes de la oposición con esperanza, las del régimen con terror, y en medio muchos españoles preocupados por el recuerdo de la Guerra Civil hábilmente manipulado por quienes no se resignaban a lo inevitable. P 1: Carrillo1.txt - 1:438

Una por que justifica el consens assolit durant la Transició, segons Carrillo, i que posa límits al conflicte entre les forces polítiques de l'oposició i els franquistes.

Había una memoria histórica, la de la guerra y la derrota de la República y los años de terror, que alimentaba la tendencia al acuerdo y la renuencia a cualquier paso que pudiera suscitar nuevos enfrentamientos civiles. P 1: Carrillo1.txt - 1:739

I una por que resorgeix altra vegada durant el cop d'Estat del 23-F, el darrer moment en què el procés de la Transició encara era un dubte sobre el seu èxit final. Carrillo apel·la a la mateixa força del Franquisme, encarnada en la figura del Rei, successor de Franco, com a garant del procés de la Transició davant de l'intent de cop d'Estat. Perquè la ciutadania encara pateix aleshores la por de la Guerra Civil i no sortirà al carrer a defensar la democràcia.

Yo tuve tiempo para pensar en mil cosas, como creo que harían los demás prisioneros. Estaba claro para mí que aquello sólo podía pararlo el rey, con el peso de la autoridad que le había otorgado Franco más que con la suya propia por entonces muy en entredicho entre los militares. El pueblo español, traumatizado aún por la memoria de la guerra y del terror que le siguió, no estaba en condiciones de salir a la calle a hacer frente a los sublevados como ocurrió en el 36. ¿Se mantendría firme el rey? ¿Le habrían apresado? No podíamos saberlo. P 1: Carrillo1.txt - 1:914

Aquesta idea de la por és compartida també per altres autors, com el mateix Martín Villa, que no només considera que va influir durant la Transició, sinó també en els darrers anys del Franquisme. Martín Villa considera que la Guerra Civil va actuar com una "vacuna" contra els canvis que es podrien haver produït aleshores, i que a la mort de Franco ja va esdevenir inevitable. És interessant que un dels polítics més influents de la Transició apunti aquesta idea d'un canvi que es va estar esperant que morís del dictador.

Por otra parte, y como ya ha puesto de manifiesto algún analista, no cabe duda de que en los últimos años del franquismo, e incluso a lo largo de la Transición, ha actuado sobre el pueblo español el efecto que, sobre su memoria colectiva, supone la dura vacuna de la Guerra Civil. Este pueblo no vio una necesidad apremiante de proceder a la aceleración del cambio político, que sospechaba inevitable a la muerte de Franco. P 4: Martín Villa.txt - 4:397

Una por que va portar algunes persones a mantenir-se amagades durant tot el Franquisme. I que surten a la llum només quan certifiquen que no hi ha un retorn al passat després de la mort de Franco, com recorda amb certa sornegueria Manuel Fraga.

Sábado, 16: visitas de amigos extranjeros: lord Saint Oswald, viejo amigo británico; Guido Bruner (entonces comisario europeo, más tarde embajador alemán en Madrid) y otros. Fin de semana pescando en el río Cares, con buenos amigos asturianos. Empiezan a aparecer algunos "topos" que habían estado ocultos desde el final de la Guerra Civil. P 3: Fraga.txt - 3:1260

Com ja hem dit, aquesta por va ser utilitzada, però, com a arma de combat, com a ariet contra la combativitat dels adversaris en la lluita política. Josep Tarradellas ens en mostra un exemple en la seva narració d'una de les converses que va mantenir amb Adolfo Suárez per negociar el restabliment de la Generalitat de Catalunya.

No em deixava convèncer. Les meves negatives l'exasperaven. M'oferia la presidència de tot el que tenia a mà, i jo refusava. Adolfo Suárez no ho entenia. A un moment donat em va fer, amenaçador: -No oblidi que sóc el cap del govern d'un país de trenta-sis milions d'habitants i que vostè va ser cap de govern de la Generalitat que va perdre la Guerra Civil. P 7: Tarradellas.txt - 7:830

c) La superació de la Guerra Civil mitjançant la Transició

Un dels arguments que acompanyen la por que produeix el record de la Guerra Civil és el de la Transició com a procés de reconciliació. No hi ha, pròpiament, un acte públic de reconciliació en cap moment de la Transició. No hi ha cap acció política explícitament reparadora dels vençuts a la Guerra Civil. I malgrat això, el discurs de la reconciliació és present tothora en el procés de la Transició. Una reconciliació moguda per la necessitat de superar les divisions.

En la Transición, después de las elecciones del 15 de junio y durante toda la elaboración de la Constitución, esa cultura del consenso, efecto de la memoria histórica y de la catástrofe de los enfrentamientos que culminaron en la Guerra Civil, evitó la aparición de la plaga del partidismo cerrado, aunque ese efecto no trascendió al interior de los partidos. P 5: Peces-Barba.txt - 5:167

Les memòries personals no en són una excepció, i avalen la Transició com un procés de reconciliació, com un procés que permet superar les ferides i les divisions de la Guerra Civil. Des de l'anècdota de la trobada d'excombatents o d'antics adversaris polítics, fins a l'ús d'arguments més elaborats per a la justificació de la Transició com un nou començament per a la societat, les memòries dels polítics de la Transició construeixen el relat en base a aquesta idea de la virtut reparadora de la Transició. En les memòries,

aquest procés de reconciliació té un caire eminentment personal, i és narrada com a part de l'experiència viscuda.

Per exemple, Josep Tarradellas recorda el seu paper a la Guerra Civil com a part del sector republicà, i creu que haurà de reconciliar-se explícitament amb els guanyadors d'aquesta guerra, per tal d'assegurar l'èxit del procés de recuperació de les institucions catalanes. De fet, en la seva estada a Madrid, ens recorda que va dur a terme una sèrie de visites a líders i personalitats de la política espanyola, que incloïen els que formaven part de posicions oposades a la seva, com és el cas de José M. Gil Robles⁹¹. Tarradellas accepta, doncs, que calia girar full i donar crèdit als que guanyaren la guerra per tal d'assegurar-se també que ell mateix, com a vençut, seria acceptat de nou en l'escenari polític espanyol i català.

Pel que fa a les crítiques a la meva persona, les considero lògiques. Ja sabia que la meva principal feina en tornar a Catalunya seria reconciliar-me explícitament amb els que no m'acceptaven perquè havia lluitat contra ells i ells havien estat guanyadors de la guerra. Sense aquest punt de reconciliació plena, tota la meva acció era condemnada al fracàs. P 7: Tarradellas.txt - 7:586

Aquesta assumpció del nou escenari i del pacte necessari amb els vencedors, no comporta, però, una claudicació. Més aviat al contrari, Tarradellas considera que la Transició representa una victòria per a Catalunya. Una victòria que arriba després d'haver perdut la guerra i de quaranta anys de repressió, i que fa valdre novament el que Catalunya havia representat abans del Franquisme en la política espanyola.

El 15 de juny Catalunya havia guanyat en tota la línia. Després d'una Guerra Civil i de quaranta anys de dictadura, apareixia unida conscient dels seus drets i de les obligacions, serena i pragmàtica, amb una perfecta cordialitat entre castellanoparlants i catalanoparlants. P 7: Tarradellas.txt - 7:254

De manera que per a Tarradellas, però també per als autors d'altres trajectòries polítiques, la reconciliació es produeix per la voluntat de superació de les velles divisions. Una voluntat moguda per l'interès de trobar una sortida negociada al final del Franquisme. Que no exclou, malgrat tot, el record d'un període en què hi hagués vencedors i vençuts. Els autors incorporen aquestes expressions de "vencedors" i "vençuts" per a reapropiar-se'ls tot construint una nova lògica, la de la reconciliació, que els permet situar-se a si mateixos com a aliens a les divisions. Peces-Barba parla, en aquest sentit, de la

⁹¹ Tenia interès en veure'l perquè, com jo mateix, era un dels pocs supervivents de la República que es mantenia en la política activa, malgrat el fracàs de la seva coalició a les últimes eleccions del 15 de juny. P 7: tarradellas.txt - 7:873

supervivència de les ideologies polítiques a la repressió dels vencedors. I alhora, reconeix els errors dels vençuts i la necessitat de reconèixer-los per a no repetir-los. La lògica, doncs, no és la de la superació de la Guerra Civil per la via de la condemna als quaranta anys de repressió per part dels vencedors, sinó la de situar els dos bàndols en un mateix pla.

En la intención de los ponentes constitucionales pesó mucho la historia de nuestro constitucionalismo, la inestabilidad política anterior y, sobre todo, el horrible precedente de la Guerra Civil, donde los españoles intentamos decidir nuestras disputas con una violencia inusitada y hasta entonces desconocida y con la pretensión, llevada a la práctica por los vencedores, de exterminar ideologías, neutralizando a las personas que las representaban. Muchas veces me he preguntado cómo el socialismo, el liberalismo o el comunismo pudieron sobrevivir en las conciencias de los españoles a aquella implacable campaña de represión y propaganda. Pero sobrevivieron y renacieron con más fuerza. Se podía preguntar a la idea que representaban los vencedores del 18 de julio: ¿Victoria, dónde está tu victoria? Pero también los vencidos teníamos que afrontar este nuevo momento con otro talante y con conciencia crítica sobre nuestros propios errores y la firme convicción de no repetirlos. P 5: Peces-Barba.txt - 5:416

És també la lògica de Santiago Carrillo, quan en ple cop d'Estat del 23-F s'adona que comparteix angoixes amb un general de l'Exèrcit que fou vencedor de la Guerra Civil, i per tant, vell antagonista. Vencedors i vençuts es retroben ara, lluitant colze a colze per la democràcia.

Empezó a pasar el tiempo y la "autoridad superior militar" no acababa de aparecer. Ignorábamos lo que sucedía fuera de la sala donde estábamos; se nos había prohibido hablar entre nosotros. Yo tenía cerca de mí al general Gutiérrez Mellado con el que desde la prohibición no había otro diálogo posible que la sonrisa cordial y el intercambio silencioso de cigarrillos. "Lo que es la vida -fue uno de mis muchos pensamientos de esa noche- en 1936, estábamos los dos en Madrid; él dirigiendo la quinta columna franquista y yo luchando contra ella y henos aquí hoy, juntos, esperando la misma suerte por defender la democracia." P 1: Carrillo1.txt - 1:912

És el cas, també, de Rodolfo Martín Villa, que relata les anècdotes que viu entre vells antagonistes, però situant-se ell mateix fora de l'escena, com si ell no formés part d'aquells antagonismes.

Con motivo del primer mejoramiento, y en mi despacho, se saludaron por primera vez en muchos años dos viejos adversarios y hombres de bien, el nacionalista Manuel de Irujo, ministro de Justicia en la Segunda República durante la Guerra Civil, y Amadeo Marco, medalla militar individual en el ejército de Franco. Era el mismo día que ETA asesinaba a un gran vasco, el periodista José María Portell. Irujo y Amadeo Marco no se veían desde el año 36, y el primero le dijo al vicepresidente de la diputación que políticamente seguía muy distanciado de él, pero que reconocía su hombría de bien y su honradez (...). P 4: Martín Villa.txt - 4:1642

I alhora ell mateix es fa partícip d'aquesta reconciliació, quan fa seves les lliçons que han portat a la comprensió dels vençuts. Això li permet justificar la legalització del PCE com un fet que no trenca amb la lògica del Franquisme, ni traeix les idees dels vencedors de la Guerra Civil, que han lluitat durant quaranta anys per reprimir qualsevol bri de comunisme.

Segons ell, la voluntat de reconciliació ja estava incorporada en les lliçons del mateix Franquisme.

Me acosté muy tranquilo. Personal y políticamente. Al fin y al cabo yo era de los españoles a los que se había enseñado que lo más cruel que a un pueblo le puede suceder es una Guerra Civil. Pensé que si alguien no me podía llamar traidor eran aquellos que, siendo vencedores en la guerra, me habían educado en comportamientos tan hermosos para con los vencidos. Al fin y al cabo, los había puesto en práctica. Había creído siempre que era necesaria y posible la reconciliación entre los españoles. P 4: Martín Villa.txt - 4:1099

Paradoxalment, Martín Villa justifica que la reconciliació ja formava part de l'esperit del Franquisme, i busca aquesta continuïtat que hem vist tothora en el seu relat, com a eix de la coherència narrativa. Per exemple, vinculant l'aniversari del final de la Guerra Civil amb la reincorporació de la bandera catalana als actes oficials.

Había tenido ocasión, como gobernador de Barcelona, de normalizar plenamente la exhibición de la bandera catalana en 1975. Lo hice, además, en el aniversario de la finalización de la Guerra Civil en Barcelona. Llegamos más tarde en el País Vasco. Y ese retraso no dejó de ser extraordinariamente perturbador y negativo. P 4: Martín Villa.txt - 4:1101

En canvi, en el cas de Carrillo és precisament el canvi el que proporciona aquesta coherència narrativa. Així, ens explica que el PCE ja no és el mateix partit que fou durant la Guerra Civil. Els seus paràmetres de funcionament s'adapten als nous temps, i propicien un canvi de perfil ideològic al final del Franquisme, amb la incorporació de nous afiliats que no s'havien significat especialment com a combatents del Franquisme.

El PCE era ya un partido distinto al de la Guerra Civil. Algunos comentaristas, inequívocamente franquistas aunque ya comenzasen a autodefinirse como "demócratas" publicaron su extrañeza ante algunas de esas afiliaciones en comentarios que traslucían su pena porque esto no hubiera sido conocido antes, cuando el Tribunal de Orden Público podía haberlo sancionado con fusilamientos o largas penas de prisión. P 1: Carrillo1.txt - 1:344

d) Els vencedors de la Guerra Civil: l'Exèrcit, l'Església

De la mateixa manera que en els seus relats els autors es lamenten de les *rèmores* del Franquisme, en el cas de la Guerra Civil també hi ha aspectes que intervenen en la Transició com a elements inamovibles, encarnats especialment en l'Exèrcit i l'Església, les dues institucions que intenten mantenir clarament les prerrogatives que els havia conferit el Franquisme, i que foren legitimats pel seu rol durant la Guerra Civil. Peces-Barba acusa l'Església catòlica espanyola de voler fer valer, durant la Transició, i per sobre de les negociacions polítiques, aquest estatus d'institució victoriosa. I critica les beatificacions

que l'Església ha impulsat per oferir homenatge als que patiren la Guerra Civil, però no pas a tots, si no només als que formaven part del bàndol dels vençuts.

Aquel consenso fue sensato y establece una regulación que impide los excesos de clericalismo y anticlericalismo. Creo que hoy es una barrera adecuada para defender al Estado laico frente a los excesos del renacimiento de un fundamentalismo religioso, y también a la Iglesia de un Estado sectario. Creo que el primer peligro es más posible que el segundo, y que, desde luego, lo es en España y cada vez más, por la política vaticana de Juan Pablo II. Algunos signos preocupantes de esta vuelta al viejo espíritu están en hechos como la beatificación de mártires de la Guerra Civil, la política de nombramiento de obispos conservadores o la polémica de las fiestas, que me parece significativa, y en la que me voy a detener. P 5: Peces-Barba.txt - 5:314

Peces-Barba centra una bona part del seu relat, com a catòlic, a repassar el paper de l'Església durant la Transició, i manté sovint aquest to crític, aspre, cap al rol que aquesta exercí durant el Franquisme, i la influència que va tenir en la Transició.

Ese estado de hegemonía y de prepotencia de la Iglesia generó una dialéctica antitético de anticlericalismo, que presentó su peor estilo en la Guerra Civil, con asesinatos de sacerdotes y de católicos seculares sólo por esa condición. En los pocos años de separación entre Iglesia y Estado, de laicismo, se había generado por el contrario un espíritu religioso a la defensiva, dogmático y cerrado, nostálgico con la unidad religiosa y partidario de imponerla por la fuerza. Era el catolicismo que consideró el levantamiento militar como una cruzada y que luego se prolongó en el apoyo a la represión y al franquismo. También había justificado los crímenes paralelos que contra personas progresistas o consideradas de izquierdas se produjeron también en la llamada "zona nacional". P 5: Peces-Barba.txt - 5:564

De la mateixa manera, Santiago Carrillo es lamenta de l'anticomunisme que desprèn l'Exèrcit, que influirà sens dubte en tot el procés fins a la legalització del PCE, i també en els primers processos electorals. Carrillo vincula l'actitud de l'Exèrcit amb el fet que encara se sent vencedor de la Guerra Civil.

Es triste la situación de un Ejército cuyo punto fundamental de referencia y su escuela formativa es una Guerra Civil y que considera su enemigo situado en el interior del país y no un posible atacante exterior. Pues aunque la ideología anticomunista aparecía como el soporte de esa actitud, la cúpula del régimen político nunca había creído realmente en la posibilidad de una agresión soviética, y por tanto no lo había preparado para hacerle frente, sino para mantener controlados a los oponentes de Franco en el interior. P 1: Carrillo1.txt - 1:270

Cal pensar que al final del Franquisme, els comandaments militars encara són en bona mesura els mateixos que formaven l'Exèrcit que va guanyar la Guerra. El canvi a l'Exèrcit, doncs, només pot produir-se quan es canvien els comandaments que hi ha al final del Franquisme per nous militars que no han participat en la Guerra Civil.

La situación en el Ejército comenzó a mortificarse con el fracaso del golpe de estado del 23-F y con la entrada de España en la OTAN; también con la promoción de jefes que no habían participado en la Guerra Civil. Estando en la OTAN, la CIA no tenía ya ningún interés en promover golpes de estado y sin el apoyo de la CIA, este tipo de aventuras carecían de toda

posibilidad de éxito. En realidad éste fue el mensaje sutil transmitido por el PSOE cuando el referéndum sobre la OTAN, que junto a la estrambótica posición de Fraga, modificó la opinión de los españoles sobre el problema, derrotando a quienes nos oponíamos a que España se integrara en una política de bloques. P 1: Carrillo1.txt - 1:376

Però aquesta actitud crítica de Carrillo envers la posició de l'Exèrcit durant la Transició, no és l'única. Des d'altres posicions polítiques observem també aquesta vinculació entre Exèrcit i Guerra Civil, com és el cas de Martín Villa. Un cop més, els relats coincideixen.

Bien es verdad que no fue poco conseguir que unas Fuerzas Armadas, vencedoras de la Guerra Civil, permanecieran a las órdenes del Rey cuando éste era el motor de un cambio que conduciría, en buena medida, al triunfo de las fuerzas y de las ideas políticas derrotadas en aquélla. P 4: Martín Villa.txt - 4:421

De fet, les posicions mantingudes per l'Exèrcit durant la Transició són el que impedeix la rehabilitació dels militars que lluitaren per la República durant la guerra, i això inclou també els militars que van fundar i pertànyer a la Unión Militar Democrática, que trigaran molts anys a ser indultats i readmesos.

Dos cuestiones quedaron sin resolver por completo y suponen una herencia que dejamos a los socialistas: los militares de la UMD y los del ejército de la República. P 4: Martín Villa.txt - 4:876

La influència d'un Exèrcit que encara funciona amb els paràmetres de la Guerra Civil s'estén a altres aspectes, no només a l'anticomunisme, que influïren en la Transició. Però així com les reticències —finalment vençudes— de l'Exèrcit a la legalització del PCE es posen com a exemple en el relat de la Transició de les dificultats que s'hagueren de superar per arribar a la democràcia, hi ha altres aspectes de la influència del passat que no són tant evidents en el relat, i que no constitueixen episodis d'una èpica construïda a base de reiterades repeticions del mateix argument⁹². Una de les conseqüències més importants de la Guerra Civil fou la supressió de les comunitats autònomes i la repressió lingüística, cultural i política de Catalunya i el País Basc. En canvi, no se sol vincular el paper de l'Exèrcit a aquesta repressió, ni la Guerra Civil a la qüestió autonòmica. Ho fan, lògicament, Tarradellas i Solé Tura, perquè la perspectiva amb la que redacten les seves memòries situa el relat a Catalunya i segons la mirada dels catalans.

Mentre a Catalunya la sorpresa es barrejava amb l'optimisme immoderat, en determinats ambients de l'Estat el gest de Suárez era vist des d'una òptica ben diferent. Entre els

⁹² Si observem el to emprat en el relat televisiu de la Transició, per exemple, la legalització del PCE constitueix una trama perfecta en què després de presentar totes les dificultats, s'arriba al clímax en què els actors es presenten davant de la necessitat transcendental de prendre les decisions, i finalment el guió porta a la resolució del problema, com succeeix en qualsevol estructura narrativa novel·lada.

militars, sobretot, la inquietud anava d'augment. Al capdavant jo era l'home de la Catalunya desfeta, l'home del juliol del 1936, l'home de les Indústries de Guerra... Em podien retreure tantes coses! P 7: Tarradellas.txt - 7:50

Però en els altres autors no es troben referències a aquesta qüestió, llevat de l'excepció de Gregorio Peces-Barba, que sí que dedica una part del relat a parlar del nacionalisme espanyol excloent que s'institucionalitza amb el Franquisme, com una de les conseqüències de la Guerra Civil. Tanmateix, per a Peces-Barba, el nacionalisme excloent espanyol i els nacionalismes basc i català alimentaren una confrontació que fou la causa, entre altres factors, de la mateixa Guerra Civil.

La Constitución republicana de 1931 constituyó a España en un Estado integral, compatible con la autonomía regional, para resolver el grave problema creado durante el régimen monárquico en Cataluña y en el País Vasco. Para ello se reconocía el derecho de las regiones a constituirse en régimen de autonomía, pero también la posibilidad de ser provincia, directamente vinculada al poder central. No se produjo una generalización de las autonomías, con lo que se consagró el hecho diferencial. Este criterio, pensado fundamentalmente para resolver el problema de las regiones con dimensiones diferenciales, y como descentralización política de los poderes del Estado con una distribución territorial de los mismos, aunque alivió, no pudo evitar episodios como el de la proclamación de l'estat català. La potenciación del nacionalismo vasco y catalán, y el reconocimiento de sus reivindicaciones en la Constitución, especialmente el del hecho diferencial, fortaleció en el resto de España el nacionalismo excluyente español, haciéndose inevitable la confrontación. La Guerra Civil tuvo una pluralidad de motivos, pero ése fue uno de los principales, como lo demuestra, después de la victoria militar, el trato recibido por dos provincias vascas, Guipúzcoa y Vizcaya, declaradas jurídicamente como traidoras. También la discriminación del catalán y del euskera, y la persecución de los nacionalistas, incluso los más moderados, y aunque fueran obispos o sacerdotes, es un signo del nacionalismo español excluyente que campó por sus respetos, y que no tuvo alternativa en los vencedores de la Guerra Civil. Su misma denominación, autodenominación para ser más exactos, "los nacionales", confirma el diagnóstico. P 5: Peces-Barba.txt - 5:576

e) La legitimitat prèvia al Franquisme: la Segona República

En contra del que podria semblar, la Segona República representa una part del passat molt més controvertida que no pas la mateixa Guerra Civil. Si la Guerra Civil ofereix un record traumàtic que la memòria de la Transició mira de superar amb la idea d'una reconciliació volguda per la gran majoria de polítics, siguin del color que siguin, la República comporta un record del tot incòmode perquè representa una altra legitimitat, contrària a la dictadura franquista. Representa la legitimitat democràtica vençuda a la Guerra Civil i vençuda pel Franquisme, que malgrat tot no serveix com a precedent narratiu de la Transició. En els relats més popularitzats de la Transició, difosos pels

mitjans de comunicació de masses, el referent de la Segona República té un to certament exòtic⁹³, un referent llunyà que pràcticament no té traces on recolzar-se en el present. Els marcs socials de referència de la República ja fa temps que s'han esvaït, igual que les figures que identificaven aquests marcs socials. Algunes d'elles, retornades a la mort de Franco (Rafael Alberti, la "Pasionaria", el mateix Josep Tarradellas), no poden abstrure's mai del tot d'aquesta imatge de velles mòmies recuperades del passat, de personatges exòtics en el festival de la Transició, que els focus il·luminen només durant uns instants.

No dejaba de impresionarme que volvieran a España en libertad mujeres y hombres que, para una persona de mi edad, eran historia viva, con sus errores y sus virtudes. Me ocupé de todos y cada uno de los detalles de la vuelta de muchos de ellos y, cuando, en la constitución de las Cortes, en julio de 1977, coincidí en la entrada con la Pasionaria y Alberti, pasé de los expedientes y de la historia a la realidad. No tuve la más mínima preocupación al tomar estas decisiones y modifiqué el sistema de otorgamiento de pasaporte, cuyo real decreto propuse en aquel otoño al Consejo de Ministros, suprimiendo restricciones que resultaban incomprensibles. P 4: Martín Villa.txt - 4:765

Per això és interessant conèixer com els autors incorporen aquest *passat del passat* en els relats sobre la Transició, tenint en compte que alguns dels autors, com Tarradellas, ho fan en primer persona. Per a Tarradellas, la vivència de la negociació a Madrid ja és en si mateixa un fet dramàtic (no en el sentit de negatiu, sinó en el sentit psicològic de viure en un estat eufòric, de xoc), ja que el retorna al passat a partir d'un present ben diferent, i li retorna els records que conformen el sentit de la seva figura institucional, però transformats per l'oportunitat històrica que se li presenta de recuperar el reconeixement per part de Madrid de la institució de la Generalitat.

Vivia a un ritme desconegut. Havia arribat el moment d'enfrontar la responsabilitat que pesava sobre meu i retornar a Catalunya les institucions abolides el 1939. Procurava no deixar-me endur per l'eufòria. Em refrenava constantment. No podia cometre el més petit error just al moment en què les circumstàncies evolucionaven en el sentit que tant havia esperat. P 7: Tarradellas.txt - 7:472

Tarradellas és qui reivindica, en solitari, la legitimitat de la Segona República, en el seu relat.

També vaig manifestar que l'entrevista havia estat històrica, perquè aplegava el successor del president Lluís Companys, afusellat després de la guerra, i l'home que com a president del govern havia succeït el Franquisme. Era un reconeixement de la meua personalitat política, de les institucions de Catalunya i dels anys d'exili. P 7: Tarradellas.txt - 7:280

Lògicament, aquest component diferencial de Catalunya, des d'on es reivindicà en tot moment per part dels diferents partits de l'oposició democràtica la recuperació de l'Estatut

⁹³ El passat és un lloc estrany, va dir David Lowenthal (1986).

del 1932 i les institucions autonòmiques, també dóna com a fet diferencial la consideració com a legítima de la Segona República. Una legitimitat que no és reivindicada pels polítics espanyols. Per als catalans, en canvi, és essencial que la Transició serveixi per recuperar les llibertats i les institucions pròpies. Aquest constitueix, sens dubte, un dels aspectes diferencials més notables pel que fa al relat sobre la Transició que es construeix des de Catalunya, respecte del que es construeix des de la perspectiva espanyola.

Després del discurs introductori, Andreu i Abelló va donar la paraula als representants dels grups polítics. Heribert Barrera afirmava en nom d'Esquerra Republicana de Catalunya que la tasca principal dels parlamentaris electes seria treballar a les Corts per recuperar les llibertats i les institucions catalanes, tot entroncant amb la Generalitat presidida per Josep Tarradellas per tal d'unir les dues legitimitats, la de les urnes i la dels homes de la Catalunya autònoma, de la Generalitat arrabassada per un fet de guerra. Proposava l'aprovació d'una moció per tal que jo presidís en endavant l'Assemblea de Parlamentaris. P 7: Tarradellas.txt - 7:263

f) Les autonomies com a herència de la Segona República

Efectivament, si algun element acompanya el record de la Segona República en els relats dels autors que analitzem és precisament el sistema autonòmic que es va configurar durant aquell període. Pel que es dedueix dels relats, la Transició està obligada d'alguna manera a emmirallar-se en aquell model autonòmic, tant per les reivindicacions que es fan des del País Basc i des de Catalunya, com perquè és l'únic precedent que existeix. Però no tots els autors veuen amb els mateixos ulls aquest període. I de fet tots els autors, sense excepció, hi retornen en el seu relat per mostrar-ne els errors, aquells errors que creuen que no s'havien de repetir durant la Transició.

Així doncs, la Segona República es fa molt present en els aspectes dels relats que afecten les autonomies. D'una banda, Josep Tarradellas narra com va apel·lar davant del govern de Madrid a la legitimitat de la Generalitat republicana perquè fos restituïda. I en relatar aquest fet recorda que la relació de la Generalitat amb la República va resultar problemàtica als ulls del govern de Madrid. Concretament, segons Tarradellas, Rodolfo Martín Villa es mostrà reticent davant del fet que la Generalitat representi una institució de la Segona República, i així li expressà en una entrevista que van mantenir.

Rodolfo Martín Villa s'hi va mostrar molt receptiu. Arribat el moment de concretar, li repetia que no acceptaria cap solució que no impliqués el restabliment de la Generalitat. Ell argumentava que algunes reticències podien procedir del fet que era una institució republicana. Em va ser fàcil explicar-li que quan els ministres republicans del 1931 Marcel·lí Domingo i Lluís Nicolau d'Olivera van anar a Barcelona amb el ministre socialista Fernando de los Ríos per tal de parlamentar amb el president Macià, que acabava de proclamar la República Catalana, va ser precisament Fernando de los Ríos qui va proposar que la

República Catalana es convertís en Generalitat de Catalunya, institució històrica que remunta als temps de la monarquia medieval. P 7: Tarradellas.txt - 7:294

Tanmateix, en les seves memòries, Martín Villa afirma que no es podien desentendre aleshores del precedent autonòmic de la República, per justificar que tots els governs han hagut d'afrontar la qüestió de l'estructura de l'Estat partint del fet que hi ha diverses identitats territorials. De manera que, en aquest sentit, la Segona República és el precedent més immediat a la qüestió autonòmica per a les negociacions que es produeixen per aquest motiu durant la Transició, tant des del punt de vista dels precedents històrics com des del punt de vista de la idoneïtat de la fórmula buscada.

Sin necesidad de remontarse a los últimos Austrias ni a los primeros Borbones aunque en el caso de algunos de los que compusimos la clase política de la Transición esta excursión erudita no hubiera sido ociosa, un pequeño recorrido por nuestra historia más reciente nos pone continuamente ante el hecho de que Gobiernos y situaciones políticas del más variado signo hayan tenido que enfrentarse, con mayor o menor intensidad, con mayor o menor éxito, con el problema de idear una estructura del Estado que resolviese esa cuestión. Así, no podemos olvidar el auge que tuvo el fenómeno federalista a partir de la revolución de 1868, hasta desembocar en el fracaso de la Primera República. Como tampoco resulta posible desentenderse de la realidad política de una Segunda República que articuló la experiencia de las autonomías, sentando de esta manera las bases de lo que más tarde sería llamado el Estado regional. P 4: Martín Villa.txt - 4:1531

Així també altres autors dels textos que analitzem fan aquesta vinculació entre autonomies i Segona República. Perquè de fet, tal com expliquen, el primer plantejament que es fa durant la Transició és el de recuperar els estatuts que s'havien aprovat durant aquell període.

Durante aquella Semana Santa de 1979 recibí la visita, en mi casa de El Hoyo, del recién nombrado ministro de Relaciones Territoriales, Antonio Fontán, cuyo prestigio se encontraba entonces en el nivel más alto, después de su ejemplar presidencia del Senado en la legislatura constituyente y que comprendía bien los planteamientos nacionalistas. Me expuso sus proyectos, que partían del restablecimiento inmediato de los Estatutos de Autonomía, de 1932 para Cataluña, de 1936 para Euskadi, la ulterior negociación de la reintegración de los derechos históricos y otra serie de cuestiones no menos sugestivas. P 6: Herrero.txt - 6:602

Per tant, el mateix govern estudia aquesta possibilitat, segons els diversos relats que tenim entre mans. Però sabem que finalment només es va seguir el model de la República a mitges, i que en qualsevol cas no es van recuperar els estatuts dels anys trenta, que constituïen lleis de la Segona República. La Transició es basa en el manteniment de la les lleis franquistes, i la modificació mínima del sistema legislatiu fins a l'aprovació de la Constitució del 1978. La Segona República, doncs, malgrat aparèixer en aquests primers moments —indefinites— de la Transició, és un referent que es dilueix durant la mateixa Transició, un cop es van esvaint els dubtes sobre les fórmules político-jurídiques que

permetran adoptar un nou model territorial, fruit de les negociacions i de la mesura de les forces de cadascuna de les opcions després de les eleccions del 1977.

I en tot cas, és un referent que es perd en els relats més difosos de la Transició, els que es transmeten a través dels grans mitjans de comunicació de masses. Perquè la Transició defineix des del primer moment unes regles del joc que porten els actors a negociar de nou els termes dels pactes, malgrat que el punt de partida de l'oposició democràtica portava un regitzell de demandes proclamades en programes electorals, conferències, i cèl·lules clandestines. Situant-se en aquesta tesitura negociadora amb Madrid, Tarradellas critica precisament l'actitud "reivindicativa" dels parlamentaris, quan aquests encara estan reclamant allò que els dicta els seus programes, a saber, el restabliment de l'Estatut de 1932, que reivindicaven al mateix temps que el restabliment de la Generalitat de Catalunya. En canvi, Tarradellas en el seu relat apunta a un pacte amb la monarquia, és a dir, amb la màxima representativitat de l'Estat, i ell, com a màxima representació de Catalunya, com a fórmula solemne de pacte entre Catalunya i Espanya. Tarradellas, en el seu relat, remarca així la diferència d'estratègies que aleshores tenien ell i els partits polítics. Això li serveix per a criticar la postura dels partits, a qui atribueix les *tares* de la clandestinitat, mentre que legitima l'*encert* de la seva pròpia estratègia.

La Generalitat havia de néixer com a pacte amb la Monarquia, amb Espanya, si no volíem estavellar-nos a la primera cantonada. Val a dir que aquesta no era la principal preocupació de molts parlamentaris. Vivien als núvols, creien que tot allò que no fos restablir l'Estatut del 1932 seria una desfeta per Catalunya. I a més a més, amb unes presses i unes exigències típiques dels temps de la clandestinitat. P 7: Tarradellas.txt - 7:458

Aquestes estratègies discursives són habituals en el relat, com hem pogut veure en altres autors. L'autor, mitjançant el relat, proposa no només el seu punt de vista, sinó el lloc on el lector ha de situar-lo a ell, com a narrador-protagonista. És una característica molt remarcable de les memòries que analitzem, que no deixen de ser un relat fet per a definir el propi personatge, a la manera com Rousseau ho feu en les seves *Confessions*. Per això no ens ha d'estranyar que el mateix autor es contradigui i proposi, pàgines després, el mateix que criticava. Perquè Tarradellas, tal com ell explica, també havia estudiat la possibilitat del restabliment de l'Estatut del 1932.

Durant tot el mes de febrer vaig tenir contactes freqüents amb l'advocat Josep Pi-Sunyer Cuberta, ànima del Congrés de Cultura Catalana i amic meu de sempre. El seu grup polític, Esquerra Democràtica de Catalunya, dirigit per Ramon Trias Fargas, va prendre una iniciativa que em semblava interessant. Es tractava d'exposar al govern Arias l'argumentació jurídica de la qual es desprenia que el restabliment de l'Estatut d'Autonomia del 1932 i el retorn del president de la Generalitat no eren qüestions tècnicament complicades, si n'existia la voluntat política. P 7: Tarradellas.txt - 7:487

En qualsevol cas, en el relat de Josep Tarradellas sobre la Transició es produeix una legitimació de la Segona República, com a passat democràtic, com a referent històric de la legitimitat de les institucions catalanes i com a punt de partida per a les negociacions en tant que ell mateix representa la Generalitat republicana a l'exili. I malgrat això, la Segona República sempre està acompanyada en els relats d'un però, d'una esmena que finalment l'aparta com a model a seguir. Trobem també aquesta postura en Jordi Solé Tura, que reivindica un Estat autonòmic, contrari al centralisme franquista, però sense tornar al model exacte de la Segona República.

No creia en absolut que el futur Estat democràtic pogués continuar com a Estat centralitzat després de la violenta centralització imposada pel Franquisme, ni tampoc creia que fos possible combinar un Estat centralitzat amb tres excepcions autonòmiques com s'havia intentat, sense èxit, durant la II República perquè allò generaria unes enormes confrontacions entre territoris i acabaria convertint l'Estat jacobí, per democràtic que fos, en un mecanisme de pressió insuportable sobre les tres autonomies excepcionals. També creia que el nou Estat democràtic havia d'assegurar una nova redistribució dels recursos públics per tal de superar les terribles diferències entre zones desenvolupades i zones subdesenvolupades i posar fi a les emigracions internes i externes de tants milions de ciutadans, i que aquella redistribució només seria factible en el marc d'un sistema descentralitzat i federal. P 8: Solé Tura .txt - 8:241

Un altre autor que busca en la Segona República un referent legitimador del sistema autonòmic és Miguel Herrero. En el seu cas, es tracta d'un polític que sempre ha defensat el reconeixement nacional de Catalunya i Euskadi. En el seu relat remarca la seva postura, durant la Transició, a favor d'un pacte directe entre la Corona i aquestes dues nacions. Sobretot en el cas del País Basc, perquè els nacionalistes bascos es van quedar al marge de la ponència constitucional i es van mirar amb recel tot el procés de la Transició i les seves implicacions pel que fa a les autonomies. Herrero defensa en tot moment partir del fet diferencial i del reconeixement simbòlic per vincular Catalunya i el País Basc a un pacte constitucional.

La fórmula para esta Transición consistía, a mi juicio, en que la Monarquía asumiera la reivindicación autonómica de manera simbólica, pero eficaz. Un viaje relámpago del Rey a Guernica en donde, junto con el indulto atrás mencionado, siguiendo la tradición, juraría los fueros, sin más implicación práctica que el compromiso veraz de su actualización; el reconocimiento de la ikurriña y la devolución de los conciertos económicos a Vizcaya y Guipúzcoa. El impacto sobre la opinión pública vasca, incluido el nacionalismo, hubiera sido formidable y preparado pasos inmediatos.

La articulación en Euskadi de las provincias así potenciadas podía y debía haber sido objeto de una fase posterior de la negociación mucho más serena y reposada, una vez drenadas las más apremiantes reivindicaciones efectivas y potenciadas competencias y financieramente las diputaciones, y hubiera consistido en la puesta en vigor del Estatuto de 1936. Quienes hemos visto las reticencias alavesas hacia la autonomía vasca, sabemos cuán diferente hubiera sido el Euskadi resultante con una previa devolución de los conciertos económicos a las dos provincias vejadas tras la Guerra Civil. El PNV, a tenor de sus propuestas municipalistas y confederadas de 1979, hubiera estado de acuerdo con tales planteamientos. P 6: Herrero.txt - 6:842

En aquesta línia, Herrero proposa la recuperació dels estatuts de la Segona República, de manera que Catalunya i Euskadi rebessin un tracte singular i un reconeixement específic. Al llarg del relat, Miguel Herrero explica el seu intent d'influir en el govern amb aquestes propostes; un intent que va fracassar.

Se perdieron así dos magníficas ocasiones de haber resuelto, por vía singular y pactada, las únicas dos reivindicaciones nacionales que entonces tenía España planteadas. Ello hubiera conducido a la restauración del Estatuto catalán de 1932 y el vasco de 1936, revestidos de oropeles monárquicos que hubieran fortalecido la función integradora de la Corona. El proceso constituyente hubiera sido descargado de uno de sus aspectos más polémicos y evitado la generalización de las autonomías, cuyas consecuencias seguimos padeciendo. La solución alternativa que al final prosperó en la Constitución era dejar la opción regionalizadora en manos de las instancias locales. A mi juicio, ello supuso "o bien eludir el problema, o bien introducirlo en un camino sin meta conocida". Se quiso lo primero y se obtuvo lo segundo. P 6: Herrero.txt - 6:845

En canvi, els altres autors no defensen aquesta visió reconciliadora amb la República. I de fet, en algun dels autors la Segona República gairebé no hi apareix, com és el cas de Leopoldo Calvo Sotelo, que es pregunta en un moment del relat sobre l'encaix de Catalunya a Espanya, i de si durant la Transició s'haurien comès els mateixos errors que durant la Segona República.

Pero sigue siendo lícito y útil preguntarse por la evolución del problema en los mismos términos de Cambó. "Ha recibido la Transición política todo el concurso que cabe esperar de Cataluña? En qué medida el problema catalán todavía perturba la estructuración de España, como temía Cambó? P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:639

L'altre autor que es refereix molt de passada a la Segona República i a la seva vinculació amb el sistema autonòmic, és Manuel Fraga, que expressa en les seves memòries una gran preocupació per aquesta qüestió. Segons ell calia frenar els nacionalismes, i calia impedir també la reproducció del Pacte de Sant Sebastià que va precedir la redacció dels Estatuts de la Segona República. Fraga es presenta, en aquesta tesitura, com un defensor de la unitat d'Espanya contra les temptacions de l'esquerra de plegar-se a les peticions nacionalistes. I ahora (seguint el doble joc discursiu de defensar la pròpia postura tot presentant-se un mateix en la centralitat de les opcions del camp de joc) defensa la seva aposta autonomista, plantejada fins i tot abans de la mort de Franco.

En el otro eje, mi gran preocupación era el mantener la unidad del Estado español, que iba a ser atacado fuertemente por los nacionalismos separatistas. Era indudable que (aún más que en 1931) éstos se iban a destapar a favor de un nuevo "Pacto de San Sebastián, que iba a funcionar con temible eficacia en la constituyente y en la redacción de los primeros estatutos. Con tal de derribar el régimen anterior, la izquierda (hoy ya arrepentida, en cuanto al socialismo se refiere) iba a hacer causa común con los nacionalismos catalán y vasco. Los comunistas, desde su conocida doctrina de las nacionalidades (propuesta por el propio georgiano Stalin), que se compensa por el "centralismo democrático del partido único, y los socialismos desde confusas ideas federalistas y desde el oportunismo del provecho inmediato. Se pudo ver entonces a los socialistas navarros apoyando la integración de su región en el País Vasco y cosas semejantes. Era, pues, esencial reforzar la idea de unidad

nacional y de un Estado fuerte, compatible por supuesto con el esfuerzo de las autonomías a todos los niveles: municipal, provincial, regional (como ya había explicado, desde 1973, en mi libro *Sociedad, Región, Europa*). P 3: Fraga.txt - 3:1198

Martín Villa també recorda la Segona República i el seu model autonòmic amb una postura crítica. La Segona República, definitivament, cau com a model de referència a causa dels errors que se li atribueixen. És interessant en aquest sentit, veure com Solé Tura i Martín Villa coincideixen en el fet que el model basat en el reconeixement de tres nacionalitats (Catalunya, País Basc i Galícia) que es va instaurar durant la Segona República és erroni, i cal anar a un model d'extensió de la regionalització.

Pero la Constitución de la Segunda República se inclinó por el reconocimiento de un autogobierno regional como excepción, dirigido casi única y exclusivamente a satisfacer las aspiraciones autonomistas de Cataluña y el País Vasco. En vez de extender el ordenamiento regional a todo el territorio español, se concibió como una situación excepcional y no generalizada. "La imagen de nuestro pueblo que el proyecto nos ofrece dirá Ortega es una división en dos Españas diferentes: una, compuesta de dos o tres regiones ariscas; otra, integrada por el resto, más dócil al poder central. Para el proyecto, es la autonomía algo especial, puesto que no la estatuye para todos los cuadrantes españoles. Esto, que pretende ser cautela... me parece más bien, y a la par, ingenuo y funesto." P 4: Martín Villa.txt - 4:966

(...) ni tampoc creia que fos possible combinar un Estat centralitzat amb tres excepcions autonòmiques com s'havia intentat, sense èxit, durant la II República perquè allò generaria unes enormes confrontacions entre territoris i acabaria convertint l'Estat jacobí, per democràtic que fos, en un mecanisme de pressió insuportable sobre les tres autonomies excepcionals. P 8: Solé Tura .txt - 8:241

Així doncs, en el relat, el sistema autonòmic de la Segona República, serveix d'inspiració per al nou model que es conforma durant la Transició, però finalment el record de la Segona República condueix als errors que va tenir.

La Constitución de 1978 ha posibilitado, en un plazo de cuatro años, el acceso a la autonomía de todos los pueblos de España. Ha habido errores y ha habido excesos. Pero ni los primeros han carecido de vías razonables para su corrección, ni los segundos han obligado, como en la Primera República, a un cambio de régimen o, como en la Segunda, a una suspensión del Estatuto catalán y a una quiebra de la propia Constitución. P 4: Martín Villa.txt - 4:968

g) Els errors de la Segona República

Efectivament, tots els autors coincideixen a jutjar molt severament l'experiència política de la Segona República, fins al punt que li atribueixen les causes de la guerra. En molts sentit, doncs, la Segona República apareix en els relats com un intent fallit, com un sistema polític defectuós que la Guerra Civil va esborrar.

Nunca las llamadas nacionalidades históricas, esas que no están plenamente integradas en el proyecto nacional de España, han tenido una autonomía tan amplia, ni han visto reconocidos los rasgos propios que las identifican de una forma tan completa. Nunca como

hasta hoy han podido escoger tan libremente su destino. Abusar de esa situación o malinterpretar la actitud del Estado como de debilidad sería para ellos un error tan grave como la proclamación de l'Estat catalá. La República pagó al cabo del tiempo aquella agresión que no supo evitar, pero quienes más lo pagaron fueron los nacionalistas catalanes, perseguidos y silenciados durante cuarenta años. Por otra parte, unos dirigentes nacionalistas que condujesen a su comunidad a esa crisis serían unos irresponsables, incapaces de medir las consecuencias de sus actos y de interpretar la voluntad de su pueblo. No creo que vascos y catalanes en su conjunto, ni mayoritariamente, avalasen esa operación, ni por convicción, ni por sus consecuencias. Está demasiado cerca la experiencia de la antigua Yugoslavia, o de alguna de las Repúblicas de la antigua URSS, con la explosión de violencia y de irracionalidad, con las peores pasiones humanas saliendo a flote, y no podemos arriesgarnos a sufrir un brote semejante. P 5: Peces-Barba.txt - 5:262

Pero nuestra única tentativa federal se consumió, con la espectacularidad y con la rapidez de una hoguera, en el caos del cantonalismo, mientras que nuestra primera experiencia autonomista, de ingrata memoria en muchos aspectos, quedó abortada por la Guerra Civil. P 4: Martín Villa.txt - 4:780

En tot cas, com anem veient, aquest passat del passat és ple d'ambigüitats, ja que d'una banda, es rescata del passat per retornar, després del Franquisme, a l'Estat autonòmic. D'altra banda, se li atribueixen errors i fatalitats que condemnen el sistema polític de la República a romandre en el passat, és a dir, en l'oblit. La visió més crítica sobre la República la trobem en Manuel Fraga, que li assigna una infausta memòria tot remetent a les revoltes⁹⁴ obreres com a causa inicial de la Guerra Civil.

Aún falta un análisis serio de lo ocurrido en Vitoria; y que se intentó también en Sabadell: una ocupación de la ciudad, como la de Petrogrado en 1917. Los que creaban un ambiente de presión sobre el Gobierno para que, perdida la calle (la famosa calle, cuya seguridad debe garantizar todo Gobierno digno de este nombre), diera pase a un Gobierno provisional, como en 1931, no eran conscientes de que algunas personas podían llevar la presión hasta la locura. Un grupo oscuro de líderes desacreditados por el mismo desastre lo intentaron en Vitoria; su detención y traslado a Madrid finiquitó el asunto. Pero tuvieron su día, no de triunfo, pero sí de sangre. P 3: Fraga.txt - 3:2094

I a la crema d'esglésies.

Día 7: debate sobre libertad religiosa. Enfrentamiento con Carrillo, a quien me veo obligado a recordar las quemadas de iglesias y conventos de los años 30. Carrillo pretende cínicamente que fueron obra de provocadores de derechas para desestabilizar la República. Intensa discusión del artículo 25. El Senado aprueba la despenalización parcial de los anticonceptivos. P 3: Fraga.txt - 3:2570

Si per a Ferrero, el sistema autonòmic no constituïa un error substancial de la Segona República, sí que ho fou el plantejament que adoptà per a la relació entre Església i Estat.

⁹⁴ El llenguatge d'aquesta autora tampoc no és neutre, ni és possible, per molt d'esforç que hi posi, abstrure's absolutament de les connotacions, com en aquest cas, incorporades en els conceptes que utilitza per escriure.

En efecto, el 30 de agosto, Peces-Barba y Manuel Fraga propusieron introducir en el texto constitucional la misma triste expresión de la Constitución de 1931: "España no tiene religión oficial." (...) Pero objetamos la imprudencia de reiterar la misma expresión de 1931, que tan malos efectos había tenido y que podía producir, como había ocurrido tanto en España como en otros países, problemas innecesarios a la hora de coordinar las relaciones entre ambas potestades en una sociedad culturalmente católica. P 6: Herrero.txt - 6:145

Segons ell, doncs, la República estava plena de defectes que podien contaminar la Constitució. Els vells problemes de la política espanyola, que ja havien provocat conflictes durant les dues repúbliques, apareixien de nou com a amenaces contra el consens durant les deliberacions de la ponència constitucional.

A mi juicio, el consenso que la Constitución requería tropezaba aquí con su más importante escollo. Los viejos problemas de la política española como la laicidad del Estado o la guerra escolar, que habían envenenado la I Restauración y la II República, reaparecían ahora junto con otros nuevos desde el derecho a la vida y la libertad sexual, a la propia constitucionalidad del modelo económico. P 6: Herrero.txt - 6:897

Si allunyar-se de la Segona República podia representar, per a Miguel Herrero, foragitar els errors i les amenaces que aquell model va provocar en la vida política espanyola, en canvi la Constitució pecava massa d'antiFranquisme. Un antiFranquisme que, segons Herrero, partia d'una visió esbiaixada del que havia estat el règim anterior ("*el menosprecio de los derechos humanos que se imputaba al franquismo*"). Aquí Herrero substitueix el possible concepte de "dictadura" pel d'"omnipotència", la possible concepció d'un sistema judicial arbitrari i repressor pel d'un "autogovern judicial" sense independència. La Constitució, en definitiva, pretenia massa corregir el passat franquista.

Por otro lado, la Constitución adoleció de lo que, a mi juicio, eran y son dos graves defectos. Uno, su carácter reactivo frente a la situación anterior. La hipertrofia de las declaraciones dogmáticas como respuesta ante el menosprecio de los derechos humanos que se imputaba al franquismo; la excesiva limitación de las competencias del jefe del Estado ante la omnipotencia anterior; el autogobierno judicial ante la supuesta falta de independencia; etc. El resultado fue, como había de denunciar García Pelayo, una Constitución que atendía más a corregir el pasado que a diseñar el futuro. A veces la reacción rayaba en la caricatura. En mi propio grupo parlamentario hube de convencer a algún influyente converso a la democracia del origen prefranquista de las Cortes, expresión que pretendían eliminar por antidemocrática. Después he comprobado que don Claudio Sánchez Albornoz hizo algo parecido en las Constituyentes de 1931. P 6: Herrero.txt - 6:880

Ben diferents són, en canvi, els retrets que Tarradellas guarda per al període de la República, i que es refereixen sobretot a l'estratègia política d'aleshores, i de fet de sempre, dels partits polítics catalans. Tarradellas critica la pretensió dels partits catalans d'intervenir en el govern de l'Estat en comptes de centrar-se en la defensa dels interessos de Catalunya, així com la submissió a partits d'obediència estatal. I atribueix els errors del

període republicà a la intervenció dels partits catalans en aquest àmbit espanyol de la política.

Catalunya ja ha provat d'intervenir en la política espanyola prestant tota la seva força a partits d'àmbit estatal. Però aquest fet, lluny de reportar-nos avantatges, ha provocat la ruptura de l'equilibri entre l'Estat i nosaltres. Romput l'equilibri, desapareix la confiança. Per això no té res d'estrany que la reacció del govern central als fets del 6 d'octubre del 1934 no s'aturés en l'empresonament del govern de la Generalitat i el Consell Municipal de Barcelona; el govern de Madrid va suprimir de cop l'Estatut. La mesura era abusiva, però Madrid evidenciava així la seva desconfiança envers Catalunya, que aleshores va ser la causa de la seva manera de procedir, tan discutible per altra banda. P 7: Tarradellas.txt - 7:702

La Segona República, doncs, no només fou un sistema polític que perdé força com a referent del passat, com hem anat veient, i del qual no es commemora cap data (a part, és clar, dels pocs nostàlgics que ho fan a títol personal o en petits col·lectius), sinó que fou dissolta oficialment en plena Transició. Així, el 21 de juny de 1977 es donà per finalitzada mitjançant un acte de dissolució per part de qui havia mantinguda la representació durant tots aquells anys d'exili del govern republicà. Martín Villa i Tarradellas hi fan referència a les seves memòries, citant el comunicat que emeté el govern espanyol republicà a l'exili, i al fet que formava part del reconeixement legítim de la nova monarquia per part dels països que s'havien mantingut hostils al règim franquista durant tot aquell període.

Abrimos muy pronto relaciones con los países con lo que aún no las teníamos. Recuerdo especialmente el día de la reanudación de relaciones diplomáticas con México. Hubo una contrapartida: la disolución de la llamada República española en el exilio. Fue una pena no hacerlo entonces también con Israel. P 4: Martín Villa.txt - 4:1369

D'altra banda, avui 21 de juny del 1977 es dissolia la República Espanyola, després de 46 anys de vigència legal i de 38 a l'exili. El president José Maldonado i el cap del govern republicà Fernando Valera signaven un comunicat per anunciar l'acceptació del resultat de les eleccions del 15 de juny i, per tant, el cessament de la representació de la legitimitat republicana: "Les institucions de la República Espanyola a l'exili han decidit donar per finalitzada la missió històrica que han complert fins aquesta data. Es senten satisfetes perquè estan convençudes de què han complert amb el seu deure." P 7: Tarradellas.txt - 7:808

En les memòries analitzades la Segona República és un record certament incòmode com a referent simbòlic, que no serveix per a justificar les decisions preses en plena Transició. Malgrat les contradiccions que això comporta en alguns moments dels relats, sobretot en relació amb la qüestió autonòmica i a les posicions republicanes⁹⁵ dels partits demòcrates,

⁹⁵ Les postures sobre la fórmula monàrquica de l'Estat seran tractades en l'apartat referit al Rei.

els autors miren d'expulsar-se aquest record incòmode argumentant sobre els errors d'aquell període, que l'invaliden com a *referent democràtic* del nou sistema polític.

6.3 La Transició com estructura narrativa

Un cop hem vist com el relat construeix el passat de la Transició, abordem l'anàlisi de la manera com els autors de memòries narren la mateixa Transició, amb els seus fets i els seus personatges. Si ens fixem en cadascuna de les memòries, veurem que el relat té estructures molt diverses, perquè cada autor construeix el seu propi personatge a partir d'una experiència i d'una intencionalitat diferents. La seqüència narrativa que se'n deriva és diferent en cada cas, o almenys ho és superficialment, perquè l'estudi transversal dels relats ens permet observar una sèrie d'elements constants a tots ells. En certa manera, cadascun dels relats participa d'un relat global sobre la Transició, al qual s'adscriuen com a marc comú de referència.

Hi ha alguns elements del relat que són efectivament comuns a tots els relats, i és per tant que podem dir que conformen una seqüència bàsica del relat sobre la Transició, tal com l'hem anat descobrint en el plantejament teòric. Aquests elements són, en primer lloc, l'inici de la Transició, que ja hem tractat una mica en analitzar la relació que s'estableix entre la Transició i el Franquisme. A continuació hi ha una sèrie de fets que configuren el moll de l'ós d'aquest relat compartit entre tots els autors: la legalització del PCE, les primeres eleccions democràtiques, la redacció de la Constitució, i el cop d'Estat del 23-F. Hi ha, a més, dues qüestions que apareixen de forma transversal en el relat comú, que són el terrorisme com a teló de fons de tot el període de la Transició, i el procés de desenvolupament de l'Estat autonòmic, amb Catalunya i el País Basc com a protagonistes.

Així mateix, depenent dels autors, hi ha altres fets que estructuren el relat, com ara la seva detenció en les memòries de Santiago Carrillo, el llarg procés de negociació per a l'entrada d'Espanya a les institucions europees i al sistema de l'OTAN en les memòries de Calvo-Sotelo, o les negociacions amb Madrid en les memòries de Josep Tarradellas. I finalment, hi ha una qüestió que apareix de forma minoritària, esparsa i que centra poc el relat, com són les mobilitzacions al carrer, que tingueren una presència molt important durant la Transició, però que en els relats té un tractament certament molt secundari. Paradoxalment, no són els autors d'esquerres els que hi dediquen més espai, a aquesta qüestió, sinó un polític com Manuel Fraga, que mostra en tot moment una gran preocupació per l'efecte que podien tenir aquestes mobilitzacions en el procés de la Transició.

Si haguéssim de resumir aquest relat compartit de la Transició, diríem que més enllà de l'inici, hi ha tres episodis cabdals que representen els pilars d'aquest relat: les primeres eleccions, la redacció de la Constitució i la legalització del PCE. Com a contrapunt, hi ha allò que en el relat representen els *problemes* de la Transició, allò que posa el procés en dificultats, o segons per a qui, el posa en perill: les mobilitzacions ciutadanes i sindicals, el cop d'Estat i el terrorisme. La conformació de les autonomies és un dels pilars d'aquest relat, molt vinculat al procés constituent, però alhora és un dels *problemes* de la Transició (com a dificultat o perill).

A aquestes *grans* qüestions, cal afegir-hi d'altres, que en el relat tenen un pes menor, com ara les lleis d'amnistia i els Pactes de la Moncloa. Aquests dos temes, sobretot el darrer, tenen més pes en altres relats sobre la Transició, com ara els relats difosos a la televisió. Però en els relats personals ocupen menys espai, tenint en compte que els autors tendeixen a donar més dimensió a aquells aspectes de la Transició en què van participar directament. Però tot i així sorprèn la poca rellevància que tenen els Pactes de la Moncloa, on precisament van participar els polítics que han escrit les memòries que analitzem. I que són els primers pactes de gran abast polític de la Transició entre les forces polítiques resultants del nou escenari polític. Tanmateix, no tenen la força simbòlica que han tingut altres *fites* del relat, com ara la *difícil* legalització del PCE, que representa l'amplitud i la capacitat de consens del procés de la Transició; les primeres eleccions, que representen la primera pedra dels fonaments de la nova democràcia i simbolitzen en si mateixes el primer gest plenament democràtic de la societat; i finalment la redacció d'una nova Constitució, que consagra i culmina el procés de la construcció del nou sistema polític mitjançant el procés de la Transició.

Abans d'abordar aquests tres episodis o *fites* del relat sobre la Transició, volem fer un breu apunt sobre l'inici de la Transició. Ja que hem dedicat una part de l'anàlisi a observar la construcció de la relació de la Transició amb el seu passat (el Franquisme, la Guerra Civil i la Segona República), volem observar com es conceptualitza aquest inici de la Transició per part dels autors analitzats.

a) L'inici de la Transició

Òbviament, la mort de Franco és el fet que més visiblement simbolitza el canvi de règim polític. O representa almenys la fi de la dictadura, malgrat que es pugui parlar (i diversos autors parlin) dels antecedents, o bé del fet que la dictadura de fet no s'acaba del tot amb

la mort de Franco (com diuen altres autors). Però ostensiblement es produeix un punt d'inflexió amb aquest fet. Dels vuit textos analitzats, només n'hi ha un que no hi fa referència, el de Leopoldo Calvo-Sotelo.

Per Santiago Carrillo, la fi de Franco és sense cap mena de dubte la fi de la dictadura. I explica aquell moment com un moment d'incertesa, en què per uns dies tothom va restar en silenci, fins que van començar a succeir-se els esdeveniments. Però viu aquesta situació amb la consciència clara que el canvi era inevitable. El seu relat ens trasllada a aquesta percepció de la impossibilitat de la continuïtat del règim.

En ese momento se produjo algo así como un gran silencio en España. Todo el mundo sentía que se entraba en el fin de una época. Las gentes de la oposición con esperanza, las del régimen con terror, y en medio muchos españoles preocupados por el recuerdo de la Guerra Civil hábilmente manipulado por quienes no se resignaban a lo inevitable. P 1: Carrillo1.txt - 1:438

En canvi, Manuel Fraga es refereix a la mort de Franco amb un altre to completament diferent. No com la fi de la dictadura, sinó com un moment d'una commoció social especial. En aquest sentit, Fraga compara la mort de Franco, i el buit que va deixar a les institucions espanyoles, amb l'assassinat de Kennedy als Estats Units.

La meditación era inevitable; y una idea se reiteraba en mi mente, la necesidad de darle a España un sistema de instituciones, de las que carece desde 1808, que eviten la ansiedad de momentos como los que entonces vivíamos. Cuando Kennedy fue asesinado, América vivió un momento de gran emoción, pero tardó sólo minutos en tener funcionando el sistema constitucional. En la España de finales de 1975 era evidente que predominaban las incógnitas sobre lo previsible, y que la nación española iba a sufrir, una vez más, un serio desgaste en el proceso de los cambios inevitables. P 3: Fraga.txt - 3:1653

Martín Villa reivindica diverses vegades el canvi que es produeix a la mort de Franco, i reclama que es reconegui aquest canvi i el moment en què es va produir. En aquest sentit, vol contrarestar la patrimonialització del concepte de "canvi" per part de la victòria socialista de 1982.

Porque si se repasa con detenimiento, y se compara lo ocurrido en esos años, no ya con la labor del gobierno socialista, sino con su propio programa electoral, no puede menos que concluirse que el cambio de verdad, el gran cambio, fue aquél y no éste. En 1975 no había libertades cívicas y en el 82 las había, en 1975 no había ni partidos ni sindicatos y en el 82 los había; en 1975 no había autonomías y en el 82 las había, y en una medida que la España republicana no osó ni soñar; en 1975 no había elecciones democráticas y en el 82 las había; en 1975 había límites a la libertad de expresión de los españoles; en el 82 el estado de la libertad de expresión era de una sanidad considerable Y poseía una protección constitucional operativa; en 1975 no había divorcio y en el 82 lo había. Creo que bastan estas referencias Para señalar la magnitud del cambio operado hasta el 82, al lado del cual, la magnitud de las reformas propuestas por los socialistas, por trascendentes que fueran, evidentemente palidece. P 4: Martín Villa.txt - 4:415

Cita diverses vegades la mort de Franco, i fins i tot la data del 20 de novembre de 1975, com el moment clau en què es comença a produir un canvi. Un canvi, d'altra banda, que ja estava anunciat en la mateixa evolució de la societat espanyola.

Le indiqué que mi versión era la que el 20 de noviembre de 1975, el día de la muerte de Franco, había explicado en TVE siendo gobernador civil de Barcelona. Tras los famosos "cuarenta años" la capacidad para el entendimiento entre los españoles se había incrementado notablemente. P 4: Martín Villa.txt - 4:398

Així, segons Martín Villa, mentre la societat espanyola havia evolucionat cap a un context de pau i de convivència, per contra, en el moment de la mort de Franco, l'oposició democràtica estava profundament dividida i era incapaç d'entendre's.

Aunque parezca increíble, la oposición al franquismo llegó a los últimos tiempos del régimen anterior profundamente dividida. Los enfrentamientos producidos durante la propia Guerra Civil, las peripecias del exilio, la distinta actuación en la posguerra, la corriente anticomunista que se forma y expande durante el período de guerra fría, la firme negativa del socialista Indalecio Prieto a contar con el PCE para cualquier operación y, en definitiva, los planteamientos diametralmente opuestos que sustentan los dos partidos principales el PSOE y el PCE impiden una acción política no ya conjunta, sino ni tan siquiera coordinada entre las fuerzas que la integran. Esta precaria situación se mantendría en las filas de la oposición hasta después de la muerte de Franco. P 4: Martín Villa.txt - 4:400

Peces-Barba només es refereix a la mort de Franco de forma retòrica, per indicar un moment històric, però no en parla concretament. Igual que Martín Villa, Miguel Herrero parla de l'evolució que havia fet la societat espanyola i que, a la mort de Franco, va fer possible el canvi cap a la democràcia.

¿Cuál era la situación política española a la muerte de Franco? ¿Eran las reformas políticas tan imprescindibles en aquel momento? A mi juicio, sí. Gracias al desarrollo económico y social de la década anterior, la sociedad española gozaba de buena salud y requería encargarse del Estado. En esto consiste la democracia. Pero, además, porque la sociedad española, ya madura y opulenta, se regía por los principios de la concurrencia, requería intensificar el orden por comunión, sin cuyo fundamento la concurrencia es disgregación. En esto consiste la integración política. Entonces creía y ahora creo que la democracia es, en nuestro tiempo y latitud, la mejor vía para conseguirla. Recurrir a la nación para hacer la nación. P 6: Herrero.txt - 6:199

També fa referències retòriques a la mort de Franco, per situar els esdeveniments al llarg del relat, com fa el mateix Peces-Barba.

En mis informes del mes de agosto había insistido en las mismas ideas ya defendidas en la prensa, antes y después de la muerte de Franco. P 6: Herrero.txt - 6:204

Tarradellas esmenta la mort de Franco com a títol d'un dels capítols del seu llibre ("De la mort de Franco a les eleccions constituents"). La mort de Franco torna a marcar, doncs, una data històrica. També hi fa referència per expressar les sensacions que molts van compartir aleshores.

La mort de Franco va obrir un breu període de silenci, de suspensió. No passava res, però sota la calma covaven tota mena de pressentiments. No podia ser d'una altra manera. P 7: Tarradellas.txt - 7:121

En un altre moment, però es refereix a “la mort previsible del general”. Per tant, comparteix una visió comuna entre els autors analitzats, que els canvis ja estaven implícits, malgrat que hi hagué uns moments d'incertesa i de silenci perquè no se sabia com actuaria cadascú. Això aparentment sembla una contradicció, però és així com s'expressen els que formaven part de l'oposició franquista. S'anunciaven canvis, però hi havia molts dubtes. De fet, el mateix Tarradellas, com altres líders polítics (Santiago Carrillo, per exemple), es preparaven per aquest moment, atès que la mort de Franco era força previsible, per edat i per la llarga agonia que finalment va tenir.

A un ritme de treball apressat i gràcies a l'eficàcia del fidel secretari Lluís Gausachs, va ser possible tenir imprès ràpidament el meu primer missatge després de la mort de Franco. Vaig començar l'operació sempre complexa de difondre'l, tot assegurant-me que els periòdics catalans el rebessin. Volia comprovar com reaccionava la premsa, perquè resultava essencial que en endavant els ciutadans de Catalunya poguessin conèixer directament el meu pensament i la meva acció. P 7: Tarradellas.txt - 7:124

Solé Tura narra la seva situació, com a militant clandestí a Catalunya, i la seva reacció davant de la mort de Franco, que va ser del tot cauta amb el temor del que podia passar. Els dubtes que hem vist en els altres autors, en aquest cas es transformen en por, i en sensació de perill per la seva condició de militant clandestí amb elevades responsabilitats en el PCE.

Aquell vespre Teresa Eulàlia i jo vam decidir que aniríem a dormir fora de casa. Ens vam instal·lar a casa d'una amiga molt íntima, Adela Argelet, i de matinada ens va despertar amb la notícia més esperada: “Acaben de dir per la ràdio que Franco ha mort.” Ens vam abraçar tots tres en silenci, conscients que aquella era l'abraçada que havíem esperat durant tants anys i sabedors que era també l'abraçada inicial d'una nova fase de la nostra vida política i personal. P 8: Solé Tura .txt - 8:19

Calia preveure que en els moments immediats a la mort de Franco poguessin succeir alguns fets negatius, com ara detencions, però Solé Tura també expressa aquesta sensació compartida que vindrien canvis.

Ningú no sabia com ni quan s'acabaria el Franquisme, però tots sabíem que s'acabaria quan morís Franco, i el dictador ja començava a donar símptomes de malalties irreversibles. Per tant, era el moment d'organitzar-se, de preparar plataformes polítiques, de definir programes i opcions. P 8: Solé Tura .txt - 8:220

Per tant, la mort de Franco és un moment d'incertesa però també és un moment d'esperança per a tots els membres de l'oposició democràtica. I per als que provenen del règim franquista és el moment en què s'inicia el canvi i en el que comencen a ser de veritat protagonistes de la història política. L'única excepció en aquesta situació és la de

Manuel Fraga, que combina aquesta apel·lació al canvi amb l'homenatge al general Franco.

El instinto del pueblo, aunque de modo subconsciente, me pareció que sí indicaba un momento de especial dimensión. El viernes, 21, me acerqué al palacio de Oriente, donde yacía Franco de cuerpo presente, recibiendo la última despedida del pueblo de Madrid; se nos habían señalado a los ex ministros unos turnos de guardia al lado del féretro. Tuve que caminar bastante para llegar a pie a la entrada de palacio; se veían colas interminables y un auténtico sentimiento, que encubría no sólo el dolor, sino también la preocupación. Dentro de palacio, aparecían una serie de figuras, algunas ya olvidadas, de todas las épocas del régimen que acababa de terminar; nostalgias y preocupaciones de futuro emergían también, de uno u otro modo. El pueblo desfilaba sin cesar, delante del féretro; los rostros reflejaban los más profundos sentimientos de cada ser humano, pero había un multiplicados común, de sentido social profundo. P 3: FRAGA.txt - 3:694.

Ja hem vist en el repàs de la bibliografia acadèmica que hem fet en el capítol 4, que l'inici de la Transició no és una qüestió resolta de la mateixa manera per tothom. Segons l'enfocament, historiadors, politòlegs, sociòlegs i altres científics socials posen l'accent en la crisi del règim franquista, o bé allarguen l'inici de la Transició fins a les eleccions de 1977. Si hi afegim la literatura divulgadora, la definició dels límits temporals de la Transició es complica, ja que hi ha autors, com Emilio Attard (1983), d'UCD, que situen els antecedents de la Transició als anys 50, quan un grup de monàrquics presenta una projecte *democratitzador* i constitucionalista a Joan de Borbó. O bé trobem el cas de Carlos Huneeus (1985), també d'UCD, per a qui la Transició no comença fins al nomenament de Suárez com a president del govern. Segons el posicionament dels autors, doncs, la Transició comença en un moment o en un altre. Podem observar que els autors que se situen a l'oposició democràtica i d'esquerres, posen l'accent en la incertesa que hi ha en el moment de la mort de Franco, mentre que els autors que provenen del règim franquista posen l'accent en els antecedents previs a la mort de Franco, i com hem vist, en el fet que el mateix règim ja evolucionava cap a un sistema democràtic. El cas més paradigmàtic d'aquesta postura és la que manifesta Rodolfo Martín Villa, que no només trobem en les seves memòries, sinó en d'altres.

Aquell 3 de novembre es coneixen unes declaracions del governador Martín Villa a la televisió danesa on assegurava que "elecciones libres y democráticas las está habiendo en España desde hace mucho tiempo" (Joan Oliver, 2000: 85).

b) La legalització del PCE: la democratització de la Transició

El concepte de "democràcia" és un dels recursos més utilitzats en el relat per a justificar i donar valor als fets que es relaten. En el desenvolupament de la Transició, com ja vam

explicar en el capítol 4, hi ha una certa confusió entre el que és un procés cap a la democràcia, que partia de les lleis franquistes sense violentar-les, i el que és un procés pròpiament democràtic. La memòria de la Transició no escapa a aquesta confusió, i la intencionalitat de molts textos sobre aquesta és precisament de jugar-hi, per tal de legitimar-la com un procés democràtic.

La legalització del PCE, el 9 d'abril de 1977, és un dels elements del relat dominant sobre la Transició que es presta millor a la construcció d'aquesta confusió, perquè l'acceptació de la participació del PCE com a partit legal a les eleccions fou precisament allò que proporcionà simbòlicament una garantia més gran de la democratització d'aquestes primeres eleccions amb sufragi universal després del Franquisme, que van ser convocades sis dies després de la legalització del PCE. Encara que no tots els partits van ser legalitzats per a aquelles primeres eleccions, el discurs oficial les ha consagrat com les primeres eleccions democràtiques gràcies a la legalització del Partit Comunista.

En si mateixa, la legalització del PCE també representa simbòlicament la primera prova fefaent de la sortida del marc polític del Franquisme i l'entrada en un altre escenari. Un nou escenari en què s'aniran aprovant les bases mínimes per a un procés que inclogui l'oposició democràtica al Franquisme, com ara el restabliment de la Generalitat de Catalunya (9 d'octubre de 1977), fins a la redacció i aprovació d'una nova constitució.

Després de la legalització del Partit Comunista i de les eleccions que enterraven definitivament el règim anterior, resultava un altre pas fort que un home com jo fos cridat a dialogar al més alt nivell de l'Estat sense avís previ, tot utilitzant una altra vegada l'arma de la sorpresa. P 7: Tarradellas.txt - 7:417

Aquestes bases mínimes no garantien, per si mateixes, tots els drets i totes les llibertats, ni restablien tot el sistema institucional que la dictadura havia destruït després de la Guerra Civil. El procés va anar construint a poc a poc una nova democràcia basada en principis homologables a l'Europa Occidental de la segona meitat del segle XX. Però, com diem, el relat dominant de la Transició, ha convertit la Transició cap a la democràcia en una Transició democràtica.

En el cas dels textos que analitzem aquí, l'episodi de la legalització del PCE apareix en tots els autors, llevat d'un d'ells, Gregorio Peces-Barba. Els autors que li dediquen més espai són tres: Santiago Carrillo, Rodolfo Martín Villa i Manuel Fraga, que concorren en aquesta qüestió amb mirades molt diferents. En el cas de Santiago Carrillo, òbviament, aquest episodi de la Transició ocupa una bona part de les seves memòries, i representa un element molt important l'explicació del que fou l'evolució ideològica del PCE i els

pactes que aquest partit va assumir durant la Transició per tal d'arribar a un consens amb el govern espanyol presidit per Adolfo Suárez. De fet, el relat de Santiago Carrillo sobre la Transició comença amb els contactes previs que manté, com a secretari general del PCE, amb diversos polítics i emissaris del Rei encara en vida del general Franco. Tots els esforços de Carrillo se centren a situar el PCE com a partit de referència en la dinàmica política que s'obre amb la mort de Franco. Però les vies de diàleg i de coordinació entre les forces antifranquistes es mostren insuficients per garantir que el PCE podrà intervenir en la política espanyola amb normalitat.

Los esfuerzos para atraer a la junta al PSOE y la Democracia Cristiana fallaron. La Democracia Cristiana y la Socialdemocracia alemanas presionaban seriamente a sus correligionarios españoles para que mantuvieran marginados a los comunistas. Círculos norteamericanos y alemanes, principalmente, temían que la península Ibérica basculara hacia el comunismo. He oído explicar a Mario Soares que por aquellas fechas, Kissinger, hablando con él había dado por pedido a Portugal y hasta le había ofrecido un exilio dorado como profesor en una universidad americana. Conociendo la hegemonía que el PCE había tenido en la resistencia antifranquista, norteamericanos y alemanes temían que esa hegemonía se prolongase con las libertades democráticas en España. Por consiguiente utilizaron todos sus medios de presión para bloquear y frenar al PCE, ayudando directamente al PSOE. Tengo una anécdota que muestra hasta dónde llegó tal política.

P 1: Carrillo1.txt - 1:47

Un dels aspectes vinculats a la legalització del PCE és precisament les dificultats que comportava. Santiago Carrillo i Martín Villa coincideixen en força punts d'aquest relat en què es descabdella un procés semblant a una odissea, en què es van vençant dificultats, amb un punt àlgid i èpic en l'assassinat dels advocats d'Atocha, un moment de tensió amb la reacció dels militars en contra de la legalització, i un desenllaç final amb un resultat positiu en la legalització final del PCE.

Aquestes dificultats, com hem vist explicar a Santiago Carrillo, provenen de diversos fronts. D'una banda, la reticència del PSOE a donar suport obert a la legalització d'un partit que li podia fer una competència electoral important. D'altra banda, les rèmores de l'anticomunisme franquista en el context de la Transició, sobretot representades per l'Exèrcit, però també pels "ultres".

Carrillo va optar per tornar a Espanya i actuar des de l'interior malgrat que s'havia de moure de forma clandestina. Així que va poder es va fer visible, mitjançant una roda de premsa amb una gran cobertura internacional. Aquesta estratègia li va servir perquè el PCE no quedés apartat del procés de canvi polític que s'estava desenvolupant. Tal com recorda Manuel Fraga, cal pensar que el partit comunista no s'havia legalitzat a Alemanya després de la segona guerra mundial. I el model italià, amb un PCI dominant sobre l'arc parlamentari, es volia evitar a Espanya. Tenint en compte que el PCE havia sigut el partit

hegemònic de la lluita antifranquista, semblava que es podia haver deixat perfectament el PCE sense legalitzar a les primeres eleccions amb sufragi universal.

A partir de ese momento se abría un proceso de marcha hacia la democracia en España que iba a presentar dificultades pero que sería irreversible. Yo tenía claro que iban a levantarse serios obstáculos frente al Partido Comunista. Cerca de cuarenta años de propaganda habían difundido la idea de que lo que había sido derrotado en 1939 era el comunismo, no la democracia y la República. La vuelta de los comunistas se presentaba como un peligro para la convivencia; la mayoría de los españoles desconocían que eran los comunistas quienes habían defendido la reconciliación nacional y algunos de los que lo sabían no nos creían o fingían no creernos. Desde sectores poderosos de la opinión nacional e internacional se presionaba para discriminarnos. Se temía entonces que una España democrática reprodujera el esquema político existente en Italia, con un PC hegemónico en la izquierda. De ahí que incluso aquellos que consideraban inevitable aceptar la presencia de los comunistas en el juego político pensaran que ésta había que retrasarla a fin de dar tiempo suficiente para que otros partidos se consolidaran antes de que el PCE fuese legal. Yo recordaba lo que me había dicho Enrique de Francisco cuando ambos éramos miembros del Gobierno Giralt: que “habría que retrasar la legalización del Partido Comunista un par de años para que llegáramos a la mesa cuando ya estuviera ocupada”. P 1: Carrillo1.txt - 1:50

Segons Carrillo, la Unió Soviètica també veia amb bons ulls que el PCE no fos legalitzat abans de les primeres eleccions, segurament a causa de la seva progressiva aproximació al comunisme més europeista i el trencament amb la fidelitat al règim soviètic. Per contra, el PCE, encara en situació clandestina, inicià moviments evidents d'aproximació i recolzament en els partits comunistes europeus, i va aconseguir rebre el suport dels partits comunistes d'Itàlia, de Portugal i de França. Tal com explica el mateix Carrillo, el viratge del PCE des de les posicions prosoviètiques cap a l'eurocomunisme propicià aquests suports.

Berlinguer y Marchais llegaron a Madrid en medio de una gran expectación. Aparte de los corresponsales acreditados en España habían llegado otros muchos periodistas del extranjero. La intención de este encuentro era apoyar la acción por el establecimiento de la democracia y en consecuencia por el reconocimiento legal del PCE. Pero en mi ánimo estaba el que sirviera para dar nuevos pasos adelante en la definición del “eurocomunismo”. Y en torno a esta posibilidad se había creado una gran expectación. La prensa española e internacional prestaron gran atención a lo que era un acontecimiento en Madrid. P 1: Carrillo1.txt - 1:355

Però serà amb la seva detenció que aconseguirà un gran ressò mediàtic que li permetrà centrar l'atenció pública cap a la situació del PCE i començar a negociar amb el govern de Madrid. Tot i que Martín Villa, en les seves memòries nega aquesta influència de la detenció de Carrillo en la legalització del PCE.

La legalización del PCE no tuvo nada que ver con la detención de Santiago Carrillo. Respondió al convencimiento al que llegó el, presidente Suárez y algunos otros -entre los que me cuento- con él, acerca de la necesidad de incluir al Partido Comunista el libre juego político que tratábamos establecer, con el fin de dotar al Gobierno y a la reforma política de

una plena credibilitat democràtica y también del convencimiento de que la libertad política no podía ser parcelada y parcialmente aplicada. P 4: Martín Villa.txt - 4:264

De manera que la legalització del PCE és relatada com un procés fortament personalitzat en la figura de Santiago Carrillo, tant per les seves pròpies memòries, com per les memòries de Martín Villa, que també dedica una gran extensió de text a aquest episodi. El contrapunt el posa l'enterrament dels advocats assassinats a Atocha, que va ser la primera manifestació pública dels comunistes. El silenci i la commoció que va acompanyar el recorregut va contribuir, de retruc, a legitimar el PCE com un partit d'ordre, que no tenia cap intenció d'incitar a l'agitació i la desestabilització del govern.

Todos, en fin, comprendimos cómo el hecho de tal legalización se convirtió para Adolfo Suárez en grande y grave problema a raíz de la demostración realizada por el PCE con motivo del entierro de los abogados laboristas asesinados en su despacho de la Calle de Atocha de Madrid. Recuerdo cómo, con ocasión del descanso del Consejo de Ministros aquel día, algunos ministros seguían las informaciones muy directas con un receptor que yo llevé al palacio de la Moncloa. Con unos y otros datos, yo sabía que el PCE se había ganado en aquella fecha su legalización.

P 4: Martín Villa.txt - 4:1299

De fet, Solé Tura relata com des del mateix partit es van apaivagar les ànsies de manifestar-se en favor de la legalització. Una manifestació que només es produeix quan es coneix l'esperada notícia. Tot i així, cal remarcar que Solé Tura és l'únic que es fa ressò d'una mobilització espontània dels militants al carrer.

Uns dies abans d'aquell dissabte memorable havíem tingut una tensa discussió en la direcció del PSUC sobre si havíem de sortir al carrer per tornar la legalització o si ens calia esperar per no complicar més les coses, i Joaquim Sempere, normalment tan discret i tan poc addicte als aldarulls, havia pronunciat una frase que dies després vaig recordar molt: "Hem de sortir al carrer i enfilem-nos a les faroles!" Aquell dissabte de Setmana Santa la majoria dels dirigents eren fora i jo, casualment, era a casa. Quan vam sentir la notícia, Teresa Eulàlia i jo vam baixar immediatament a la Rambla. Ja hi havia molta gent concentrada, voleiaven les banderes roges del PSUC i del PCE i quan vaig sortir de les escales del metro vaig ser rebut amb crits i ovacions. Un minut després ja m'havien enfilat a una de les faroles de Canaletes i des d'allí, aguantant-me amb una mà i gesticulant amb l'altra vaig fer un discurs abrandat que acabava exigint la immediata legalització del PSUC. Després vaig ser fagocitat pels centenars i ben aviat milers de militants i simpatitzants i durant hores vam omplir la Rambla, la Plaça de Sant Jaume i el carrer Ciutat, on hi havia la seu del PSUC, amb els nostres crits i les nostres banderes. Feia trenta-vuit anys que el PCE i el PSUC havien entrat en la clandestinitat i enmig de l'entusiasme encara vam ser agredits a la Rambla per una colla de fatxes i em va tocar apaivagar, amb dificultats, la ira d'uns militants que ni tan sols en aquell moment no podien gaudir en pau una victòria tan treballada i tan esperada. P 8: Solé Tura .txt - 8:244

En canvi, Carrillo situa les grans manifestacions de masses del PCE ja després de la legalització, un cop són autoritzats els seus mítings. El cas és que la legalització del PCE és presentada sempre plena de dificultats, com hem dit. A més dels precedents d'Alemanya i d'Itàlia, hi havia la pressió molt més clara de l'Exèrcit, contrari del tot a la

legalització dels que havien estat els enemics del règim, i que s'apunten com un dels elements que va fer retardar la legalització.

Él insistió en las grandes dificultades que encontraba en su derecha, aludiendo especialmente a la actitud del Ejército; en muchos de los mandos de éste había la mentalidad de que en la guerra habían derrotado al “comunismo” y consideraban la legalización del PCE como una revancha de la historia que se resistían a aceptar; pasaban por la legalización de los socialistas y hasta de los nacionalistas pero se resistían a la de los comunistas. Ésta era necesaria, pero hasta que maduraran las condiciones para ello Suárez me proponía que fuésemos a las elecciones como “independientes”. P 1: Carrillo1.txt - 1:176

Aquestes pressions es resolgueren entre bastidors, tal com relaten Carrillo i, sobretot, Martín Villa en les seves memòries, a través d'una operació que Martín Villa descriu com a complicada i audaç.

Pero antes de proseguir, séame permitido referirme a los antecedentes inmediatos y al verdadero contexto político en el que se desarrolló una operación tan complicada y audaz, pues sin ellos mucho me temo que resulte ininteligible. P 4: Martín Villa.txt - 4:264

Una operació que, com d'altres decisions que es produïren durant la Transició, comportaren canvis transcendents, malgrat que es decidiren a partir de reunions que no incloïen ni tan sols tots els ministres del govern. De manera que Martín Villa s'estén en el relat sobre les vicissituds que van haver de passar per prendre una decisió eminentment política, a través de trames jurídiques i de reunions més o menys secretes de la cúpula del govern. Finalment, el PCE fou legalitzat durant el dissabte de Setmana Santa d'aquell 1977, de manera que agafés la major part del govern i de l'oposició en plenes vacances, i així intentar minimitzar la repercussió de la decisió.

La estrategia, basada en dos puntos tan típicamente franquistas como la sorpresa y el adoptar las grandes decisiones en vacaciones, era muy simple: dispersión del Gobierno y de la clase política en Semana Santa; petición mía al ministerio fiscal del informe sobre el que apoyar la definitiva inscripción del PCE en el Registro de Asociaciones Políticas y cobertura del mundo militar por parte de Gutiérrez Mellado. P 4: Martín Villa.txt - 4:607

Malgrat tot, l'Exèrcit va reaccionar en contra d'aquella decisió. Tal com relata Manuel Fraga, que veié en aquella decisió un greu perill per a l'estabilitat d'Espanya, es produïren dimissions i un comunicat de la cúpula de l'Exèrcit, amb la qual ell se sentia implicat.

El martes, 12, se logró evitar la dimisión de todos los ministros militares, si bien se produjo una nota desaprobatoria del Consejo Supremo del Ejército. Sí dimitió el ministro de Marina, almirante Pita da Veiga, que se declaró engañado por sus compañeros; todos los almirantes en activo se solidarizaron con él, y ninguno aceptó la jefatura del Departamento. Asisto a una cena en casa de Goizueta, para que pudiera explicar a bastante gente la situación y nuestras soluciones. P 3: Fraga.txt - 3:1228

Ha passat a la història de la Transició, gairebé com un mite, la promesa que feu Adolfo Suárez a la cúpula militar sobre la seva decisió de no legalitzar el partit comunista.

Promesa que no va complir, evidentment. Per això Martín Villa desmenteix a les seves memòries aquest fet, i mira de posar-hi una mica de confusió, per tal de disculpar aquesta suposada mentida. I s'excusa en el fet que simplement es van cenyir a la legislació vigent en aquell moment, que no permetia la legalització del PCE.

Se ha asegurado siempre que el presidente Suárez fue tajante en la negativa a la legalización del PCE. Yo tengo algunas dudas. A primeros de aquel mes de setiembre convoqué a todos los gobernadores civiles a una reunión en la que, con toda claridad y aun con minuciosidad, fui explicando la conducción del cambio. Hablamos de los partidos legalizados, de los legalizables si es que decidían inscribirse en el registro correspondiente y, claro está, de los ilegalizables en la legalidad entonces vigente. En este grupo, el problema más importante era el PCE. No fui muy tajante, pues hube de remitirme a la decisión última de los tribunales. Y mi explicación satisfizo incluso en el ámbito militar. El contenido de la reunión había llegado al ministro del Ejército a Través de los generales, entonces de división, Luis Otero Saavedra y Tomás Liniers, comandantes generales de Ceuta y Melilla, que asistieron a la reunión en su oficio de delegados del Gobierno. P 4: Martín Villa.txt - 4:266

Per això insisteix Martín Villa a presentar la legalització com una operació d'enginyeria jurídica, com tantes altres durant la Transició, en què el govern apareix en el relat en una tasca heroica per derrocar els murs jurídics que impedeixen els canvis cap a la democràcia. Succeeix en el relat sobre l'aprovació de la Llei per a la Reforma de les Corts encara franquistes. I succeeix també en el relat sobre la legalització del PCE, com també en el de l'aprovació del decret que restableix la Generalitat de Catalunya. De manera que en les memòries dels polítics, l'èpica de la Transició transcorre per passadissos i despatxos, i només de tant en tant per la força de les mobilitzacions al carrer. Aquest tipus d'estil narratiu també el trobem més enllà de les memòries personals, per exemple, en el document televisiu de Victoria Prego o en el seus llibres.

Muy pocos estábamos enterados de la entrevista del presidente Suárez con Santiago Carrillo en el chalet de José Mario Armero en Pozuelo. Parece que Suárez comunicó su decisión de llevar a cabo este encuentro con el secretario general del PCE a Torcuato Fernández-Miranda, presidente de las Cortes, y a Alfonso Osorio, vicepresidente del Gobierno. Nada dijo al resto del gabinete. P 4: Martín Villa.txt - 4:269

Així doncs, la possible reacció de l'Exèrcit, les dificultats jurídiques interposades pel Tribunal Suprem, les actituds reticents d'alguns ministres del govern, les possibles reaccions de l'oposició, etc., són elements que proporcionen un to èpic a la decisió final, que salva finalment totes les dificultats. Segurament ha estat aquesta característica poc transparent de les decisions produïdes durant la Transició, juntament amb la seva durada, el que l'ha convertit en un relat tant ple d'anècdotes desvelades narrativament, i que enllaçades conformen una odissea en què els autors protagonitzen tots els esdeveniments.

Con la perspectiva histórica que hemos adquirido en estos últimos años, la legalización del Partido Comunista se nos muestra como una insólita peripecia política y, en todo caso, como algo inevitable. Sin embargo, ni fue una mera anécdota inserta en nuestro propio proceso de Transición política ni tampoco en aquellas fechas se presentaba como un hecho indiscutible. Ni mucho menos. La clase política franquista mostraba una oposición rotunda, la derecha española considerada en su conjunto era claramente partidaria de la exclusión; en tanto las fuerzas políticas de la oposición, que deseaban la comparecencia del PCE en el escenario político, no estaban dispuestas a arriesgar la posibilidad democrática que ya tocaban con la punta de los dedos, haciendo de la legalización del Partido Comunista una cuestión de principio. P 4: Martín Villa.txt - 4:920

Com diem, el complicat procés envers la legalització del PCE resulta en un final victoriós, tant per al mateix Santiago Carrillo, que ha lluitat durant mesos per obtenir l'entrada en el nou escenari polític, com pel govern, que *democratitza* un procés de canvi controlat des de les lleis franquistes i administrat calculadament per no deixar a la lliure concurrència dels actors cap dels fonaments del nou sistema polític.

Se iba a decidir la legalización o no del partido y mi presencia era una carta importante. Yo asumía un cierto riesgo personal pues los elementos "ultras" todavía campaban por sus respetos y si me localizaban les hubiera sido fácil eliminarme. Es decir yo no llegaba a "administrar la victoria" sino a encabezar los últimos y más decisivos episodios para lograrla. P 1: Carrillo1.txt - 1:51

Així doncs, la legalització del PCE, que comportà l'acceptació de la bandera monàrquica i la mateixa fórmula monàrquica de l'Estat, esdevé gràcies al relat de la Transició, la gran victòria dels comunistes en la lluita per la democràcia. En el costat oposat de la negociació, per a Martín Villa la legalització constitueix, no pas una victòria de la democràcia, sinó un acte de reconciliació amb aquells espanyols que havien perdut la guerra. Un altre cop apareix en el relat la reconciliació, que malgrat que no recolza en cap acte públic com a tal, apareix com a argument discursiu al llarg de la narració sobre la Transició.

Me acosté muy tranquilo. Personal y políticamente. Al fin y al cabo yo era de los españoles a los que se había enseñado que lo más cruel que a un pueblo le puede suceder es una Guerra Civil. Pensé que si alguien no me podía llamar traidor eran aquellos que, siendo vencedores en la guerra, me habían educado en comportamientos tan hermosos para con los vencidos. Al fin y al cabo, los había puesto en práctica. Había creído siempre que era necesaria y posible la reconciliación entre los españoles. P 4: Martín Villa.txt - 4:1099

c) Les eleccions de 1977: un moment fundacional?

Les diverses eleccions que es produïren durant la Transició, des de les del juny de 1977 fins a les eleccions de 1982, ocupen una part important del relat de les memòries, i superen les 300 citacions entre tots els autors analitzats. La convocatòria d'eleccions fou una de les reivindicacions més insistents per part de l'oposició en iniciar-se la Transició. Al

costat de l'amnistia es reclamava la convocatòria d'eleccions per tal que la situació política fes el tomb cap a una democràcia. Sense eleccions no hi podia haver democràcia. I sense eleccions, els partits de l'oposició al Franquisme no tenien cap legitimitat formal per intervenir en el procés polític de la Transició. De fet, la mateixa Llei per a la Reforma, aprovada pels procuradors de les Corts encara franquistes el 1976, ja incloïa un sistema electoral, que establia la proporcionalitat com a base del que seria el sistema establert per a les futures eleccions democràtiques. Per tant, les eleccions eren esperades i anunciades com un moment clau en el procés de desenvolupament del nou sistema polític. Com diu Manuel Fraga, un cop arriben les eleccions és com si la Transició hagués superat els prolegòmens i entrés veritablement en matèria, en les reformes realment transcendents per a la democràcia.

Martes, 15: un momento decisivo: el Gobierno regula las elecciones parlamentarias. Es el pistoletazo previo a las elecciones generales. Ha pasado el momento de las cuestiones previas. P 3: Fraga.txt - 3:1624

Però és sobretot per als polítics que provenen de l'antiFranquisme que les primeres eleccions adopten en el relat aquest caire èpic. Per a Peces-Barba, les eleccions representen la realització d'un somni, i l'inici de la realització de les propostes que l'oposició havia anat deixant damunt la taula. De fet, com ja havíem explicat en el plantejament inicial d'aquesta tesi, les eleccions representen la consolidació i la legitimitat del govern de Suárez, alhora que introdueixen l'oposició i la legitimen com a part actuant del nou escenari polític.

De repente todas aquellas ideas y propuestas empezaron a realizarse, los sueños se plasmaban en hechos, como las elecciones de 1977, o las Cortes que elaboraron la Constitución de 1978. Era la utopía realidad, la expresión de uno de esos grandes momentos donde unos ideales se realizaban. P 5: Peces-Barba.txt - 5:473

De la mateixa manera, Solé Tura esmenta les primeres eleccions com un moment extraordinari, com un punt d'inflexió que marca un abans i un després, entre la dictadura i la democràcia. L'exercici del dret a vot té, en el relat, la força d'un gest simbòlic.

Per a tots nosaltres era un moment ben extraordinari. Jo ja tenia quaranta-set anys i era la primera vegada que participava en una campanya electoral i que podia votar en unes eleccions lliures. Durant un mes i mig, des de la legalització del PSUC fins al 15 de juny, data de les eleccions, ens vam trobar tots en una mena d'encantament eufòric, d'obertura als quatre vents, de contacte amb milers i milers de persones que ens buscaven i ens escoltaven en un ambient màgic de solidaritats i complicitats que enfonsaven definitivament els anys de la por, de la fosca, de la violència i de la persecució. P 8: Solé Tura .txt - 8:159

En aquest sentit, els autors recorden alguns dels primers mítings, com un moment inicial, com un ritual iniciàtic de la política de carrer. És el cas de Solé Tura, que narra com els

líders polítics es mostraven per primera vegada davant mateix del públic, sortint de la clandestinitat.

Tot va començar amb aquell immens míting a la platja d'un càmping de Gavà, que per primera vegada va poder presentar sense misteris les cares dels dirigents més mítics i també els de les noves generacions i que va ratificar amb entusiasme aquella gran trobada de l'Entesa dels Catalans pel Senat, amb Josep Benet, Alexandre Cirici i Pellicer i Paco Candel com a símbols vius de l'entesa de l'esquerra catalana.

Després hi va haver aquell altre gran míting al Palau d'Esports de Montjuïc, la primera gran prova de foc que, a mi personalment, em va permetre dirigir-me per primera vegada a més de 40.000 persones a dins i a fora d'un recinte atapeït i entusiàstic. P 8: Solé Tura .txt - 8:248

Aquest record èpic de les eleccions no és exclusiu dels polítics provinents de l'antiFranquisme, sinó que és un sentiment compartit, tot i que amb diferents matisos. Herrero narra amb orgull les seves primeres intervencions en una campanya electoral, la seva implicació amb les bases del seu partit, la coincidència amb candidats d'altres formacions, com un conjunt d'anècdotes que descriuen un moment màgic de la política. La cordialitat entre els candidats era la tònica general, segons Herrero.

No faltaron ráfagas de una cordialidad sólo explicable por las comunes raíces de buena parte de los candidatos, con independencia del partido por el que se presentaran y del entusiasmo por la común tarea a que estábamos abocados. Recuerdo haber resuelto los problemas del juez Joaquín Navarro Esteban para presentarse a las elecciones como candidato del PSP y a José María Mohedano, entonces candidato comunista, ayudándome a rellenar y presentar mi documentación electoral como candidato de UCD. Recuerdo haber votado a Emilio Casinello como senador madrileño y a Gregorio Peces-Barba lamentándose en Valladolid porque mi bajo número en la candidatura centrista de Madrid me dificultaba obtener un escaño. P 6: Herrero.txt - 6:209

Però també recorda la intensitat amb què es manifestaven les rivalitats polítiques, en un moment en què la violència es feia present al carrer, en forma de manifestacions, de càrregues policials o fins i tot de morts. Es vivien moments de tensió, en què s'havien arribat a llançar explosius en un acte en el que va participar l'autor.

Aún recuerdo cuando en un sótano de Orcasitas tuve que hacer yo solo frente, con el único parapeto de un micrófono y la coraza del silencio, a los gamberros de izquierdas que invadieron el local, bloquearon la entrada y retuvieron un par de horas a la plana mayor de nuestra candidatura. P 6: Herrero.txt - 6:266

Qui fa més referència als problemes d'ordre públic que es produïen durant els mítings electorals és sobretot Manuel Fraga, ja que la campanya d'AP va aixecar moltes reaccions adverses entre aquells que veien aquest partit i el seu líder com el representant del Franquisme encara viu. Fraga relata algunes escenes realment dantesques d'aquelles eleccions, però sempre des de la perspectiva d'un heroi desafiant davant dels que apareixen en el relat com a personatges desacreditats.

En un acto perfectamente organizado en el polideportivo de Lugo, lo único que no habían previsto nuestros amigos (acostumbrados a una España tranquila) era un servicio de orden; la entrada fue absolutamente libre. Miles de personas de buena fe querían oírnos, de todas partes de la provincia. Un grupo de unos 600 muchachos, situados en la tribuna de la izquierda, desde el primer momento se pusieron a gritar, perfectamente orquestados y dirigidos. A los cuatro primeros oradores no se les pudo oír ninguna palabra; no he visto gargantas mejor dotadas que las de aquellos reventadores. Examiné la situación, a lo largo de una hora interminable; me di cuenta de que si no hablábamos en Lugo no podría celebrarse ninguno de los actos previstos en toda la región.

Aquello no podía ser, y no fue. Cuando llegó mi turno, hubo unos breves minutos de silencio, y anuncié mi claro propósito de hacerme oír, de una manera o de otra; me ofrecí al debate que quisieran al final. No hubo manera; la bronca renació aún más fuerte, mientras se quemaba un inmenso cartelón. Entonces, con toda naturalidad y frialdad, me saque, lentamente, la chaqueta; la puse, bien doblada, sobre la mesa; y salté, con gesto decidido, de la tribuna, gritando: “¡A por ellos!”. Fue un minuto electrizante; unas docenas de espectadores me siguieron en mi improvisada carga sobre la tribuna de los reventadores. No se llegó al contacto físico; aquellos centenares de energúmenos salieron corriendo, sin que uno solo se volviera, y se tiraron por los amplios ventanales, muy bajos, afortunadamente. El público, después de breves minutos de inquietud, me dio una gran ovación. Volví a la tribuna y pronuncié con toda tranquilidad mi discurso. Mi mujer se acercó, inquieta, al final, a comprobar que no tenía ni un rasguño. Había terminado un mitin a 15 asaltos y sin bajas. Los pocos periodistas que nos seguían estaban atónitos. A Pilar Cernuda, que luego se los encontró en la calle, y les tomó un poco el pelo por su cobardía, parece que algunos de los reventadores le comentaron que “sólo les habían pagado para gritar”. P 3: Fraga.txt - 3: 547

Tarradellas és més prudent a l'hora d'aplicar aquest to d'eufòria general a les eleccions. Malgrat que n'esmenta la forta significació que tenen per al canvi polític, no deixa de banda que es duen a terme enmig d'un procés que sempre és controlat.

La política reformista de Suárez i les eleccions havien estat importants; eren fets inevitables. Constituïen un capgirament i, per al conjunt d'Espanya, un acte revolucionari adobat, això sí, amb totes les cauteles polítiques i legals que eren del cas. P 7: Tarradellas.txt - 7:95

Tal com diu el mateix Tarradellas, les eleccions, simbòlicament, “enterraven definitivament el règim anterior”. Però si fem cas dels mateixos relats, tant dels polítics de l'oposició com dels que intervenien en les estructures de l'Estat, les eleccions van arribar embolicades amb totes les cauteles. D'una banda, per la negativa a legalitzar tots els partits polítics. D'altra banda, per les pressions de l'Exèrcit, que temia una victòria de les esquerres. Solé Tura ens recorda que en el moment de la convocatòria de les primeres eleccions amb sufragi universal hi havia partits encara sense legalitzar.

La campanya electoral es convertia, doncs, en l'epicentre d'una gran mobilització ciutadana que s'enfrontava, per primera vegada, amb la perspectiva i la responsabilitat d'unes eleccions lliures, tot i que encara alguns partits, com Esquerra Republicana, no havien estat legalitzats i s'havien de refugiar forçosament en unes sigles i uns pactes més aviat strafolaris. P 8: Solé Tura .txt - 8:158

Fraga també recorda aquesta “situació” d'ERC, sense esmentar-la explícitament, en referir-se al fet que a Tarradellas no li convenia presentar-se a les eleccions.

Su edad y la situación de su antiguo partido, Esquerra Republicana, sólo le permiten comparecer en una fórmula de unión de todas las fuerzas principales que él ha defendido y practicado. P 3: Fraga.txt - 3:1491

I malgrat que el PCE i el PSUC havien estat legalitzats feia poc (de fet el PSUC pocs dies abans de les eleccions), la intervenció de l'Exèrcit amb missatges dirigits als electors és recordat com un dels elements que va influir en el desenvolupament de les primeres eleccions. Tot i que les interpretacions sobre aquest mateix fet són divergents, depenent de qui l'explica.

La situació es convertia en preocupant, sobretot perquè la posició de Madrid encara no era coneguda. El vot de Catalunya causava preocupació, abans i tot de les eleccions, com demostrava la intervenció televisiva del general Gutiérrez Mellado la vigília del 15 de juny. P 7: Tarradellas.txt - 7:411

Per a Tarradellas la intervenció del general Gutiérrez Mellado davant de les càmares la vigília de les eleccions era una manera d'influir en el vot dels ciutadans. I que també pretenien impedir que els partits de l'oposició antifranquista tinguessin la temptació d'ocupar el poder per la via directa.

Després d'altres consideracions, va pronunciar unes paraules que jo vaig entendre referides a Catalunya. Eren aquestes:

“Encara que són vostès els qui decidiran el futur d'Espanya, el govern no oblida la responsabilitat que li pertoca en les pròximes hores i en els dies que ens separin de la constitució de les noves Corts, i disposa dels mitjans necessaris per tal que la vida ciutadana es desenrotlli amb normalitat, sense consentir que sigui alterada per grups que realitzin actes de força o intentin situacions de fet, anticipant decisions que només corresponen a les futures Corts.

“Ha de quedar ben clar que precisament en la legalitat democràtica, el govern garantirà l'ordre també després de les eleccions. Si algunes persones o grups intentessin imposar decisions a la resta de la societat per altres mitjans que els estrictament legals, sàpiguen que toparan amb l'autoritat de la llei.” P 7: tarradellas.txt - 7:788.

Santiago Carrillo interpreta la intervenció dels militars reprovant la legalització del PCE i donant a entendre que no acceptarien uns resultats que situessin aquest partit en una posició de força, i creu que això va influir clarament en els resultats que va obtenir el PCE a les eleccions.

España no se había liberado todavía del miedo y, precisamente, del “miedo a los militares”. Yo veía que la “reprobación” iba a desplazar hacia otros partidos no situados en el punto de mira del alto mando, muchos de los votos que podían haber venido al PCE en las elecciones ya próximas. Era el anuncio de los resultados insatisfactorios que íbamos a lograr en junio, que seguramente hubieran sido otros, más elevados de no haberse producido la amenaza militar. P 1: Carrillo1.txt - 1:410

En canvi, Manuel Fraga recorda la mateixa intervenció del general Gutiérrez Mellado com una aportació necessària al procés electoral, perquè calia oferir tranquil·litat als electors. I al mateix temps, utilitza un joc de paraules sobre la tranquil·litat per apuntar que els partits

d'esquerres i els partits nacionalistes concorregueren a les eleccions amb l'avantatge que els atorgava ser la novetat, mentre que la UCD tenia a favor els ressorts del govern. Conclusió: l'únic partit que tenia totes les cartes en contra era Alianza Popular. I efectivament, segons Fraga, va ser el partit contra el qual tots els altres van lluitar.

Para mí, el verdadero día de reflexión fue el día mismo de las elecciones. El vicepresidente del Gobierno, Gutiérrez Mellado, había tranquilizado al público, afirmando que el orden estaba garantizado por las Fuerzas Armadas. Pero no todos podíamos estar igualmente tranquilos: era evidente, para decirlo del modo más suave, que la partida había sido desigual. La izquierda y los nacionalismos jugaban con las expectativas de lo nuevo, del equívoco razonamiento entre "lo que tengo y lo que me van a dar". El Gobierno y la UCD jugaban con la posesión de todos los resortes y la preocupación residual de las gentes. Era indudable que nosotros habíamos sido el yunque golpeado a mansalva por todos. P 3: Fraga.txt - 3:731

Però aquesta tensió èpica de les primeres eleccions democràtiques no és precisament el focus central de les memòries que analitzem. Si no més aviat, la centralitat d'aquest aspecte del relat se situa al voltant de les estratègies electorals, de les primeres eleccions com de les que hi ha posteriorment fins al 1982. Al voltant de les eleccions, el relat descabdella les intrigues de partit, les estratègies polítiques, el protagonisme dels mateixos autors en els esdeveniments, la relació entre partits polítics, etc.

Lògicament, els autors de les memòries que estem analitzant van tenir un paper molt destacat en el desenvolupament d'aquestes estratègies electorals, tenint en compte que es tracta de primeres figures de la política de la Transició, caps de llista, i que en la majoria dels casos van tenir responsabilitats directes en la campanya electoral i en la confecció de les llistes de candidats a diputats. Si la concentració de fets, personatges i esdeveniments en un temps i en un espai és una de les estratègies narratives que permeten augmentar el dramatisme i fer guanyar intensitat en qualsevol relat, les memòries que analitzem guanyen en intensitat a mesura que els autors s'aventuren a explicar les intrigues, o les rivalitats i les afinitats personals en la lluita per la posició política personal.

Aquest protagonisme personal queda especialment reforçat en la narració de les eleccions, perquè és on els autors, més enllà dels rols institucionals, han viscut més a fons la política com una forma de lluita personal. Al costat del protagonisme personal, doncs, els èxits i els fracassos que comporten les eleccions afegixen *dramatisme* (tant en el sentit narratiu com en el sentit existencial) al relat. Segurament el to més accentuat d'aquest *dramatisme* el trobem en les memòries de Manuel Fraga, que malgrat que tenen un estil molt semblant al dietari, sovint sense gaires atributs narratius, de vegades ofereix girs reflexius com el següent, en el qual Fraga no només s'atribueix la missió d'haver hagut d'impulsar una opció política que pogués presentar-se a les eleccions, sinó que

aquest és el punt culminant d'una missió que al seu entendre aguanta els pilars de la Transició.

Con una derecha corta de vista y una izquierda lanzada a por todas, no cabía más que un intento: levantar la bandera de apuntar a todos los que se sintieran responsables y con sentido del Estado. Si en las etapas finales del antiguo régimen me había tocado luchar por el desarrollo político y la reforma, frente a los inmovilismos; si en el primer Gobierno de la Monarquía me había correspondido impulsar con una mano la necesaria reforma y con la otra poner a raya los extremismos y el desorden; ahora estaba claro que había que intentar la consolidación de una fuerza política capaz de actuar en el mundo que venía de elecciones democráticas. P 3: Fraga.txt - 3:1196

Al costat d'aquest to dramàtic, com diem, en altres moments del text, Fraga es refereix al moment històric de les eleccions amb un to molt menys èpic, però assenyalant les primeres eleccions generals com un fet decisiu de la Transició.

Martes, 15: un momento decisivo: el Gobierno regula las elecciones parlamentarias. Es el pistoletazo previo a las elecciones generales. Ha pasado el momento de las cuestiones previas. P 3: Fraga.txt - 3:1624

Així doncs, l'explicació de les eleccions en clau personal és una part d'aquest procés narratiu en què hom es descobreix (fins i tot emocionalment) al bellmig del procés de la Transició. Però la narració ens arriba a transportar als mateixos bastidors de les grans decisions, per exemple, quan Miguel Herrero ens descobreix el lloc i el moment en què es va incorporar a la campanya de les eleccions de 1977.

Para mí, el proceso electoral del que aquellas Cortes surgieron se inició el 27 de mayo de 1977 con una cena en casa de Landelino Lavilla. Una reunión trascendental para lo que sería la vida inmediata de UCD. P 6: Herrero.txt - 6:208

I encara més quan el mateix autor ens descobreix la seva aportació a qüestions decisives de la definició d'aquell nou sistema electoral que s'estava encetant.

En cuanto al sistema electoral, conseguí que se adoptara el criterio favorable a las listas completas y bloqueadas y el sistema d'Hont con reparto de restos en favor del mayor resto. P 6: Herrero.txt - 6:851

Així, la narració d'aquest polític destacat de la Transició transcorre entre les experiències personals (i dels conductes que el situaven a ell en el centre de l'acció) i la reflexió crítica sobre les circumstàncies, els ressorts i les grans decisions polítiques. Efectivament, Herrero es mostra molt crític amb la manera amb què va procedir el govern d'UCD, en què es mesclava la lògica de govern amb la lògica de partit, segons ell, i en què finalment es van confondre l'estratègia electoral amb l'estratègia de la construcció d'un nou sistema polític.

¿Se trata de las fantasías de un agorero? No. La reforma que el Gobierno intentaba, debilitaba hasta hacer inviable el tinglado institucional del autoritarismo; pero,

simultáneamente, sometía la democracia a intolerables controles y limitaciones a cargo de unos pocos privilegiados. Por ello, la primera reivindicación democrática sería la eliminación de dichos controles y limitaciones y una nueva reforma constitucional. Las primeras elecciones libres que se convocaran en semejante situación se transformarían en elecciones constituyentes, polémicas en vez de consensuadas, con la inevitable radicalización por nadie querida y que el Gobierno estaba a punto de hacer inevitable. En tales elecciones, escribía yo entonces, "se pone en juego todo: la propiedad y la libertad, la monarquía y la unidad de la nación". P 6: Herrero.txt - 6:551

Dit d'una altra manera, el que Herrero ens ve a posar damunt la taula és que el desenvolupament de la Transició com a procés de canvi de les estructures polítiques cap a un règim democràtic va dependre excessivament dels resultats electorals. Aquesta vinculació entre el desenvolupament del nou sistema polític i de l'estratègia electoral és força ressaltada pels autors que analitzem. Una relació que és vista majoritàriament com a perjudicial. Unes vegades perjudicial per al partit del govern, que va avantposar els interessos del país per damunt dels interessos de partit. Respecte d'això, Martín Villa justifica la legitimitat dels que havien format el segon govern de la monarquia per presentar-se a les eleccions. Les eleccions eren l'element de legitimitat necessari per continuar conduint la Transició des del govern, i per tant un pas més en el camí. Martín Villa no contempla aquí la possibilitat que les eleccions fossin guanyades per un altre partit.

Y esto planteaba un agudo problema táctico porque el Gobierno no había puesto los fundamentos de la reforma democrática de España para retirarse por el foro con toda discreción después de haberlo hecho. El gobierno era consciente de que las elecciones de 1977 no eran más que un paso decisivo, y que tras ellas quedaba un largo y difícil camino que recorrer hasta que la Transición quedara no sólo diseñada, sino definitivamente establecida con la elaboración de una constitución de concordia. Pero para asegurarse una oportunidad cierta de continuar teniendo un papel decisivo en el proceso era absolutamente imprescindible comparecer en las elecciones y ganarlas. P 4: Martín Villa.txt - 4:625

En canvi per a altres autors s'interpreta com una lògica que afavoreix precisament el partit del govern, com fa Manuel Fraga quan critica la convocatòria d'eleccions, massa retardada i massa controlada per Adolfo Suárez i Martín Villa des del govern per assegurar que les reformes que quedaven pendents estarien finalment a les seves mans.

Estoy cada vez más convencido de que si se hubiera seguido mi tesis, y a finales del 76 se hubieran hecho unas elecciones municipales en serio (en lugar de aplazarlas a después de las generales) las cosas hubieran ido mucho mejor. Ciertamente es que pesaba el fantasma de las elecciones de abril de 1931, hábilmente utilizado por los que querían aplazar la reforma para realizarla ellos. P 3: Fraga.txt - 3:489

D'alguna manera, es posa en evidència en el relat un duel de legitimitats, tal com remarca Josep Tarradellas a les seves memòries. Cada actor reivindicava l'estratègia més idònia en funció de la seva posició en el camp de la Transició. Tarradellas reivindica en el seu

text la idoneïtat de prendre decisions sense la interferència dels partits, i encara menys de la competència electoral entre partits. I entén que la seva figura garantia una negociació entre institucions. Però de fet, foren els resultats electorals a Catalunya el que provocaren certes decisions del govern de Madrid, que es va trobar que els resultats catalans de les eleccions el deixaven sense aliats polítics al Congrés de Diputats.

¿Per què era necessari el meu viatge, per què la negociació no es portava a terme d'una altra manera? La raó es ben senzilla; Suárez s'havia equivocat en el seu diagnòstic electoral a Catalunya, en mesurar la fidelitat que els catalans serien capaços de demostrar envers les seves institucions i els seus legítims representants. Ara, amb el problema autonòmic calent a les mans, ¿de què li podia servir una aliança amb Jordi Pujol? P 7: Tarradellas.txt - 7:29

El mateix Tarradellas posa en evidència com els resultats electorals incidiren en el procés de la Transició. I, ell també, els interpreta com a resposta ciutadana a una les qüestions fonamentals de l'estructura del nou sistema polític que s'estava definint.

Vaig manifestar que podria delegar les meves funcions executives, reservant-me les representatives. Però era una qüestió delicada que depenia del resultat final de la negociació imminent i que havia de ser aprovada per tots els partits. Em mostrava optimista sobre l'actitud dels parlamentaris catalans de la UCD pel que feia a la via Reventós i vaig recordar que el gran triomf de Catalunya a les eleccions havia estat la unitat del nostre poble, el fet que no s'havien produït ruptures ni divisions entre els catalanoparlants i els castellanoparlants. P 7: tarradellas.txt - 7:135.

I es lamenta de com la política de partits havia de substituir la política d'unitat catalanista, perquè mentre aquesta va durar ell va poder mantenir el seu lideratge polític i institucional.

Només van acordar que cap partit no proclamaria temeràriament la Generalitat i que l'opinió pública no es desmobilitzés a propòsit d'aquesta reivindicació essencial. A la vigília de les eleccions, la proximitat de l'arribada a un poder més o menys definit esquerdava la unitat dels partits catalans. Potser era inevitable. P 7: Tarradellas.txt - 7:227

Per tant, el relat va desvelant aquesta condicionalitat entre les eleccions i el desenvolupament de la Transició, i dels canvis que es van succeint durant aquell període. Una condicionalitat que comporta, com hem dit, un duel de legitimitats entre aquelles iniciatives que havien conduït l'acció de l'oposició antifranquista durant els primers anys de la Transició (i en alguns casos, els darrers del Franquisme) i els resultats electorals. Així, és a partir de les eleccions que l'acció dels partits pren el relleu a l'Assemblea de parlamentaris, el Consell de Forces Polítiques, i sobretot l'Assemblea de Catalunya i les plataformes que s'havien aixecat per exigir canvis que portessin cap a la democràcia (amnistia, Estatut, etc.).

El mateix diumenge es va reunir la Tercera Sessió Plenària de l'Assemblea de Catalunya. Hi planava el seu destí poc gloriós un cop celebrades les eleccions. Ningú no es va atrevir a pronunciar la sentència de mort que tothom tenia al cap. Els partits polítics que li havien donat vida ho havien fet per arribar a la situació que ara ja tenien. Per tant, en endavant l'abandonarien a la seva sort. P 7: Tarradellas.txt - 7:271

Malgrat que el mateix Tarradellas acaba justificant la necessitat d'unes eleccions per poder iniciar la concreció del desenvolupament polític de la nova democràcia, en el seu relat els partits polítics sempre són presentats al caire de l'equivocació, de l'estratègia errònia. Si les eleccions permeten posar a tothom al seu lloc i deixar de "viure de les pròpies il·lusions i ambicions" que s'havien covat durant el Franquisme, al capdavall els partits acaben lliurant-se a la batalla dels uns contra els altres. I per això es lamenta que la Generalitat no fos restablerta abans de les eleccions, de manera que la seva legitimitat no estigués sotmesa al resultat electoral.

Els partits acabaven de lliurar la batalla electoral i tenien la sensibilitat prima com un tel de ceba. Qualsevol element que els pogués sembrar remotament pertorbador de la lògica de les urnes, era vist com un perill de falsificació democràtica. No podia ser d'una altra manera. Per això és més gran la responsabilitat i la ceguesa política dels qui van impedir que el restabliment de la Generalitat s'efectués abans de les eleccions del 15 de juny. P 7: Tarradellas.txt - 7:418

Solé Tura coincideix a assenyalar aquest encabalcament de legitimitats en el cas del restabliment de la Generalitat, o els succedanis institucionals que es van crear abans.

El fet és que Adolfo Suárez va tirar endavant, malgrat tot, el seu projecte, i el febrer de 1977 va crear un flamant Consell General de Catalunya que va ser escombrat del mapa pel resultat de les primeres eleccions, quatre mesos després. P 8: Solé Tura.txt - 8:6

A les eleccions, finalment, estava en joc, segons els mateixos autors, el futur desenvolupament de la Transició.

En el marc de la campanya "Volem l'Estatut", que havia esclatat amb tanta força el dia de Sant Jordi, va començar un període electoral ben complex, perquè no tan sols estava en joc la victòria o la derrota en les eleccions sinó també la perspectiva immediata de la recuperació de l'autonomia. Al projecte del govern Suárez d'un Consell General rebutjat per totes les altres forces s'afegia ara el projecte anunciat pel president Tarradellas des de l'exili de crear un anomenat Organisme Consultiu, més o menys al marge dels partits polítics, que faria de pont pel restabliment de l'autonomia a través de la negociació directa del mateix president Tarradellas amb el govern de Madrid. P 8: Solé Tura.txt - 8:10

Efectivament, les primeres eleccions es van produir al cap de dos anys pràcticament de la mort de Franco. Això va provocar, d'una banda, una gran lentitud en els canvis que es produïren durant els governs de la monarquia. I d'altra banda, va provocar el manteniment de les estructures del règim anterior i dels càrrecs que ocupaven aquesta estructura, com explica el mateix Martín Villa, elogiant l'actitud d'aquells que van continuar-hi per mantenir les alcaldies.

Todo ello motivó que, en el período que transcurre entre 1976 y 1979, en cuyo mes de abril tuvieron lugar las elecciones locales, fueran muchos los alcaldes y concejales que plantearan su deseo de abandonar sus responsabilidades, tan ingratas y tan discutidas. Tanto los gobernadores como yo mismo nos esforzamos por evitar un abandono masivo de

estos cargos por quienes eran en aquellos momentos sus ocupantes legalmente acreditados. De haberse producido esa marea de dimisiones hubiera generado una verdadera desestabilización de la vida pública española. Creo que es de justicia el agradecimiento a la buena voluntad y al espíritu de sacrificio de aquellos munícipes que, en condiciones difíciles, aceptaron continuar prestando a la sociedad española un servicio inapreciable. P 4: Martín Villa.txt - 4:832

Per tant, les eleccions hagueren d'esperar, com també les reformes que reclamava l'oposició democràtica. En aquest sentit, Martín Villa justifica precisament la necessitat de no deixar tota la reforma en mans de les eleccions, com reivindicava l'oposició democràtica. I apel·la a la continuïtat de les estructures de l'Estat i a la necessitat d'arribar a la democràcia sense presses ni sotrats.

La ruptura a la que la oposició aspiraba, desde el PCE de Carrillo al PSOE de Felipe González, consistía lisa y llanamente en hacer tabla rasa de todo lo anterior, formar un Gobierno provisional surgido de su seno, celebrar elecciones generales y elaborar una constitución. Era, otra vez, partir de cero. Con olvido del peso específico del poder constituido, de la actitud de un país al que no le interesaban los traumas, ni tan siquiera los meros sobresaltos, y que por consiguiente aspiraba a la democracia por la vía de la reforma y sin subversión revolucionaria del orden establecido. Era también la aplicación in vitro de una estrategia política libresca y teorizante que no tenía en cuenta ningún condicionamiento y que pretendía hacer caso omiso de las realidades, nuevas y cuajadas, del país, como la existencia de una reciente y amplia clase media poco amiga de cualquier tipo de aventuras. Era, en fin, puro desconocimiento del país y de su concreta circunstancia histórica. P 4: Martín Villa.txt - 4:590

Malgrat això, la Transició és, de fet, un procés de construcció d'un nou escenari polític, en què els actors —els partits polítics i els seus líders— prenen posicions i defineixen les regles del joc al mateix temps. Alguns no sobreviuen a aquesta lluita, com ara molts dels partits que es van crear abans de les primeres eleccions i que no van obtenir representació parlamentària, entre els quals hi havia caps de files que havien tingut papers rellevants en el règim franquista, tal com ens explica Martín Villa.

Se constituyó un partido, la Federación Social Independiente, que fue interpretado como la aportación de los reformistas propiamente dichos al conglomerado político con que el Gobierno se preparaba a concurrir a las elecciones. Entre ellos estaban Sancho Rof, Francisco Guerrero, Luis Fabián Márquez, Gabriel Cisneros, Fernando Suárez, Ortí Bordás, Socías Humbert y Juan José Rosón. Aunque el FSI no se incluyó en la coalición, muchos de sus componentes se mantuvieron en su idea de concurrir a las elecciones como independientes y luego se incorporaron a las listas de UCD. P 4: Martín Villa.txt - 4:284

d) La Constitució, consagració de la Transició

Si les eleccions representen en el relat de la Transició el punt d'inflexió cap a un nou escenari de construcció de la democràcia, la Constitució representa en el relat la consagració d'aquesta democràcia. De fet, les referències a la Constitució són molt

abundants, de manera que en podem trobar més de 700 referències en el conjunt dels textos. D'una banda, aquesta importància de la Constitució en el relat és degut al fet que quatre dels autors foren ponents constitucionals. D'altra banda, però, és degut a la rellevància que té tant el moment d'elaboració de la Constitució com la seva aprovació pels autors en general. La Constitució, de fet, esdevé una mena de brúixola discursiva, que serveix per a condicionar el valor de tots els altres elements. La constitucionalitat de qualsevol aspecte marca la pauta de la seva acceptabilitat. I així trobem també un ús adjectivador de la Constitució: "*normalidad constitucional*" (Martín Villa), "*fuera de la Constitución*" (Peces-Barba), "*consenso constitucional*" (Peces-Barba), "*constitucionalmente correcto*" (Herrero).

Per tant, la Constitució és alhora un dels temes del relat que més relacionat està amb altres temes rellevants de la narració, com ara les autonomies i la monarquia, bases del nou sistema polític. El procés d'elaboració de la Constitució és alhora el dipositari principal del concepte de "consens", encunyat durant la Transició i fixat en la seva memòria canònica. La Constitució, en definitiva, és vista com la culminació de tot el procés de la Transició cap a la democràcia. És la consagració de la democràcia per la via del consens. Tot el que succeeix abans de la Constitució, malgrat que senti les bases del nou sistema polític, és provisional fins que no s'aprova la Constitució. Aquest és el missatge bàsic que es desprèn dels vuit relats analitzats. Fins i tot en el cas dels narradors que parlen menys d'aquesta qüestió i més allunyats de la identificació amb el text constitucional, com és el cas de Josep Tarradellas. Però per al qual, la Constitució marca discursivament un abans i un després, un referent del qual emana una autoritat que els altres fets de la Transició no tenen. I per això, malgrat que apel·la a la legitimitat històrica de la Generalitat, i al dret dels catalans a tenir autogovern, assumeix discursivament que sense la Constitució no hi ha res absolutament legítim, perquè, com explica Tarradellas, des del govern de Madrid s'insistia en què primer era la Constitució.

Era ostensible que el govern volia restar importància al pas que anàvem a donar. Els semblava excessiu, gairebé una revolució. I ho era. Per al govern de la UCD, per a la classe política que havia guanyat les eleccions, restaurar de sobte la Generalitat era una acció desorbitada. Els arguments més repetits eren: "primer, la Constitució", "abans cal escoltar el Consell d'Estat", "avui per avui el tema és prematur", "això requeriria un dictamen especial", etc. P 7: Tarradellas.txt - 7:140

Per tant, en els relats, la Constitució apareix com l'horitzó final de tots els canvis i moviments polítics que es produeixen durant la Transició, malgrat que era del tot incert en un inici si s'hi arribaria i el com. La construcció narrativa permet, i no és estrany, aquesta mena d'anacronisme, en què allò que succeeix al final d'un procés n'esdevé el motiu

impulsor, com si estigués previst d'antuvi. El fet que algun dels autors trenqui amb l'anacronisme i posi de manifest els fets oblidats pel relat no influirà en el relat dominant, com hem vist, i com veurem. La Constitució és inicialment un projecte per definir, sobre el qual planen molts dubtes, i també els intents del govern Suárez de fer un redactat a la carta des del govern, bé encarregant-lo a experts juristes, bé a una comissió política *ad hoc*. Les dissensions, però, esdevenen un pas en el camí, una anècdota en una trajectòria que, en la narració, segueix un fil que no es trenca.

Ben aviat es va demostrar que la gran majoria de les forces polítiques d'aquell moment inicial concordaven en la necessitat de redactar i aprovar una Constitució. Hi havia, però, dissensions sobre el mètode. Des del govern d'Adolfo Suárez que no tenia majoria suficient per imposar els seus criteris es proposava que un grup de juristes eminents redactés un projecte de Constitució que seria després examinat i votat pel Congrés i el Senat. La majoria va rebutjar aquella proposta i ben aviat es va imposar la idea de crear una ponència especial del Congrés formada per un nombre determinat de diputats i encarregada d'elaborar un projecte de Constitució que després seria, efectivament, discutit i votat pel Congrés i pel Senat. P 8: Solé Tura .txt - 8:12

Quan Solé Tura es refereix a la "majoria", de fet s'està referint a l'oposició antifranquista, que va reclamar la seva participació en l'elaboració de la Constitució. I les Corts constituents van ser la fórmula finalment pactada. Com afirma Peces-Barba, per als partits que provenien de l'oposició al Franquisme, la Constitució havia de ser l'element de ruptura amb l'ordenament jurídic de l'Estat franquista. La Constitució permetia assenyalar el punt zero a partir del qual es reconstruïa l'Estat a partir d'un nou model polític.

Nada más constituirse las Cortes, en julio de 1977, se planteó el tema de la Constitución, que para muchos de nosotros suponía el camino realista de ruptura con el régimen anterior frente a otras concepciones de la ruptura y frente a los partidarios de la reforma sin ruptura. Unos valores claramente democráticos, el imperio de la ley, la defensa de los derechos humanos, una monarquía parlamentaria y un Estado que recogiese los complejos problemas regionales de España supondrían, de alcanzarse, un cambio tal, incorporarían una dinámica tan acelerada que los restos del viejo régimen, al menos en su estructura jurídica, desaparecerían desbordados por la avalancha. Ese era el reto: reconstruir el Estado, y dar un sentido acogedor y abierto a la idea de España, secuestrada, manipulada y empequeñecida por el régimen anterior. P 5: Peces-Barba.txt - 5:513

Malgrat que la justificació no és compartida per tothom, sí que es comparteix la idea que la Constitució és el punt d'arribada. Per exemple, Herrero de Miñón veu la Constitució com l'horitzó final de la reforma que es va impulsar amb la Llei per a la Reforma política, i que constituïa, segons ell, una operació altament arriscada perquè podia tenir resultats inesperats. Però segons Herrero, aquest procediment ja preveia una Constitució com a última fita de la reforma.

A todos dije lo mismo. La vía elegida era la más difícil en el procedimiento, la más aleatoria en el resultado y jurídica y políticamente innecesaria. Lo importante, sin embargo, era la meta: conseguir, sin ruptura de la legalidad, en el más breve tiempo posible, una

Constitución plenamente democrática, susceptible de ser aceptada por todos, con una monarquía parlamentaria y amplias autonomías históricas. P 6: Herrero.txt - 6:554

Així doncs, si per als partits provinents de l'oposició la Constitució és el referent (i la prova) de la ruptura democràtica amb el Franquisme, per als altres és la prova fefaent de la bondat del procés de reforma. I així també ho afirma Manuel Fraga, que veu en la Constitució la culminació d'aquest procés de reforma.

Se había abierto el proceso irreversible de la reforma política. Habíamos preferido la reforma a la ruptura, y un planteamiento evolutivo a lo anglosajón más bien que un período constituyente. P 3: Fraga.txt - 3:1612

La Constitució, doncs, és un símbol que conté diverses interpretacions, i que serveix per a legitimar tant la posició rupturista com la posició reformista. Una i l'altra coincideixen en consagrar la Constitució com a referent màxim del procés de la Transició, malgrat atorgar-li sentits diferents. Aquesta és, de fet, la característica dels símbols, la seva plurisignificació, i alhora el seu poder evocador d'un pacte col·lectiu al voltant d'allò que es considera sagrat (intocable). No hi fa res que en el passat hagin tingut un origen discutit. Quan esdevenen símbols acceptats per tothom, adquireixen un estat de mistificació que converteix en simples anècdotes les possibles esclertes que en el passat s'havien obert al seu voltant. Així, alguns fets sobre la Constitució que no encaixen en l'orientació final de la narració tal com ha quedat establerta, perden importància en el relat, com ara l'"anècdota" que explica Peces-Barba en relació a les intencions inicials del govern Suárez, que s'orientaven més cap a una Constitució feta per un grup d'experts per encàrrec del govern, i no cap a una Constitució sorgida del debat parlamentari.

Antes, el Gobierno del presidente Suárez, aceptando la idea de que era necesaria una constitución, propuso que una comisión técnica de profesores y otros expertos redactase un anteproyecto y lo presentase a las Cortes para su discusión. La propuesta no tuvo una buena acogida y el Gobierno la retiró, aceptando inmediatamente que la elaboración constitucional fuera exclusivamente parlamentaria. P 5: Peces-Barba.txt - 5:523

Aquest debat entre ruptura i reforma travessa implícitament el discurs de cadascun dels autors, i esdevé un metadiscurs que podem resseguir al llarg dels textos. I que explica, per exemple, la necessitat de Martín Villa de justificar que la democràcia ja és un fet abans de l'aprovació de la Constitució. I per tant, la Constitució és la culminació d'aquest procés *democràtic*, més que no pas el seu inici. Martín Villa considera que l'inici d'una situació plenament democràtica són les eleccions de 1977. Però en tot cas, aquest no és un procés que es pogués deixar a l'atzar dels resultats electorals, sinó, com diu, de la deguda orientació política.

La segunda reunión con los gobernadores civiles en orden de importancia tuvo lugar en setiembre de 1977, una vez celebradas las primeras elecciones generales e investido consecuentemente el Gobierno de la legitimidad democrática derivada de las mismas. Estábamos ya en democracia y caminábamos hacia la Constitución, lo que aconsejaba una adecuada orientación de la nueva situación política. P 4: Martín Villa.txt - 4:907

Així doncs, aquest esforç narratiu per a simbolitzar mitjançant la Constitució la culminació de l'obra de la Transició no exclou, però, un debat que queda de forma latent en aquest terreny de la intertextualitat, i que es mostra a través de la tensió que comportà el procés de lluita entre les diverses concepcions del canvi polític, com assenyala en algun moment Miguel Herrero, que esmenta la possibilitat d'una constitució franquista.

A la vez que se subrayaba la inviabilidad de la Constitución franquista, era preciso apoyar cualquier intento de reforma verdaderamente democratizadora y señalar los riesgos de las reformas parciales, de las cuales tan sólo inestabilidad e incertidumbre podían esperarse. P 6: Herrero.txt - 6:355

L'altre element que caracteritza el relat sobre la Constitució és, com hem dit, el fet que quatre dels narradors que estem analitzant en siguin ponents. Això comporta que bona part del relat es dedica a explicar la seva intervenció personal en l'elaboració del text constitucional. Però aquesta aportació no la reivindiquen només els quatre ponents, sinó també d'altres autors. Per exemple, Martín Villa, que reivindica la seva aportació a la constitucionalització de la nova democràcia espanyola en diversos passatges del seu text. En aquest sentit, per a Martín Villa és important recordar les passes que s'havien fet per avançar en les estructures internes de l'Estat la reforma que representà la Constitució. I si diem que per ell és important és perquè reitera diverses vegades i amb diversos exemples aquesta idea en el seu relat.

En esta reunión quedó patente que tanto las directrices de la circular de 1976 y de la instrucción de 1977 como la actuación de la autoridad gubernativa durante el período de Transición y en la fase preconstitucional se habían desarrollado dentro de las coordenadas que la nueva Constitución de 1978 consagraba. Estaba claro que previsoramente nos habíamos adelantado, de forma gradual y paulatina, al Estado de derecho reconocido y proclamado en la Constitución. P 4: Martín Villa.txt - 4:1050

Martín Villa, al capdavall, reivindica la seva autoria, si no en l'elaboració de la Constitució, sí en el seu desplegament. En el seu relat, dedica bona part del text a comentar la distribució de competències que es deriven de la Constitució, entre autonomies, governs locals, universitats, tribunals, etc. El discurs de Martín Villa es recolza en la Constitució com un element de referència indiscutible. Vincula aquest relat a la seva condició de Ministre d'Administració Territorial (i abans Ministre de l'Interior), i responsable dels cossos policials i de la relació amb els Ajuntaments. I dedica especial atenció a com queden fixats aquestes qüestions en la Constitució, i al seu desplegament posterior.

Por ello, intenté diseñar una estrategia que pudiera desarrollar el título VIII de la Constitución con un respeto absoluto a los estatutos ya aprobados, pero sin olvidar tampoco la existencia de un marco constitucional general que hacía posible y que exigía la integración de todas esas particularidades en una unidad flexible pero amplia que debía ser defendida. A esta estrategia, condensada en los once puntos ya referidos, procuré que se adecuaran todas las actividades del ministerio durante los dieciséis meses que permanecí a su frente. Y lo cierto es que el mapa autonómico de España que diseñamos es el que finalmente ha quedado establecido. P 4: Martín Villa.txt - 4:808

Santiago Carrillo, per la seva banda, justifica la implicació del PCE en un procés constitucional que podia no haver estat plenament satisfactori segons els plantejaments ideològics del partit. Carrillo expressa, respecte de la Constitució, un cert distanciament inicial, però al llarg del seu relat acaba acceptant la nova situació política com la millor de les possibles, inclosa la monarquia.

En las Constituyentes, desde el primer día nuestra preocupación fue conseguir una Constitución de todos y para todos los españoles, garantizando las libertades y los derechos humanos individuales y colectivos, la supremacía de la voluntad popular expresada en las Cortes; la descentralización del Estado burocratizado, con las autonomías y la posibilidad de cambios económicos y sociales dentro del marco legal. Creo que en lo fundamental esto se consiguió. P 1: Carrillo1.txt - 1:475

La contribució a l'elaboració de la Constitució és, doncs, també la contribució a la construcció d'un símbol compartit i indiscutit. I ahora és la prova de la contribució al consens. Per això no hi ha cap dels autors, a excepció de Tarradellas, que no reivindiqui la seva implicació, i sobretot la seva influència, en el resultat del text constitucional, ja sigui des de la perspectiva del partit, com hem vist fer a Santiago Carrillo, i veiem en el paràgraf següent fer a Miguel Herrero; ja sigui des de la perspectiva personal, com veurem a continuació.

Pero los textos de UCD fueron la base de los actuales títulos II, III, IV, V, VI salvo en lo referente al autogobierno judicial y de influencia decisiva en los títulos VII y VIII. En algunos casos, la redacción fue totalmente mía, por ejemplo en lo relativo a los Tratados Internacionales. P 6: Herrero.txt - 6:224

Com ja hem dit, el conjunt d'autors que hem reunit en l'anàlisi està format per un bon nombre de ponents constitucionals, que tenen una implicació personal molt clara en aquesta part del relat. Una implicació personal que queda reflectida a partir d'anècdotes i experiències explicades en primera persona, en què els autors reivindiquen amb més o menys èmfasi l'autoria d'un aspecte de la Constitució, d'un matís o d'un consens final. Les aportacions personals al text de la Constitució constitueixen un dels eixos narratius, de vegades contra els errors dels altres ponents constitucionals o dels partits polítics, que plantejaven una altra visió sobre la mateixa qüestió. Tanmateix, com veurem, tots els

ponents constitucionals, i els altres autors de memòries, acaben apel·lant al consens aconseguit amb la Constitució.

En el cas dels ponents constitucionals, a més, cal tenir en compte que han publicat llibres especialment dedicats a l'elaboració de la Constitució. Manuel Fraga va publicar *La Constitución y otras cuestiones fundamentales* (1978) i *Después de la Constitución y hacia los años 80* (1979). Miguel Herrero va publicar *Derechos históricos y Constitución* (1998) i amb Gabriel Cisneros *20 años después. La constitución cara al siglo XXI* (1998). I Gregorio Peces-Barba va publicar un llibre més centrat en l'elaboració de la Constitució, *La elaboración de la Constitución de 1978* (1988).

He contado en otro libro, *La elaboración de la Constitución de 1978*, que publicó el Centro de Estudios Constitucionales, con profusión de detalles, esta etapa histórica de la producción normativa de la Constitución. P 5: Peces-Barba.txt - 5:525

Logré redactar un texto de algún porte, que sería pronunciado en la Comisión Constitucional, y que, con otras prosas de aquellos meses, será la base de mi libro *La Constitución y otras cuestiones fundamentales* (Barcelona, 1978). P 3: Fraga.txt - 3:1811

Així doncs, el protagonisme dels ponents és remarcat expressament en el seu relat, i es refereixen sovint a les seves aportacions personals al redactat de la Constitució, utilitzant la primera persona, com fa Miguel Herrero en el següent text:

A la vez, propuse que el Tribunal Constitucional tuviera competencia para garantizar la democracia interna que la Constitución exigía de los partidos. Lógicamente, la representación parlamentaria de todos ellos defendió su inmunidad privilegiada y, pese al informe favorable de la ponencia, votaron en contra de tales enmiendas que, para mayor "inri", fueron elogiadas después por el propio Fraga. P 6: Herrero.txt - 6:647

Excepcionalment, Solé Tura hi aporta una dosi de modèstia que no trobem en els altres relats, i s'expressa ben bé en uns altres termes, referint-se al seu nomenament com a ponent constitucional no pas reivindicant la seva autoritat acadèmica (com fa Fraga), o els seus antecedents, sinó simplement afirmant que fou l'"honor més gran de la meva vida".

Vaig sortir d'aquella reunió com si de cop m'haguessin transportat a un altre planeta. D'una banda sentia l'orgull de la tasca que havia de realitzar. D'altra banda, em sentia aclaparat per la responsabilitat d'aquella obra immensa. I com una clara demostració de les completes relacions entre el cos i la ment, ben aviat vaig comentar a tenir seriosos problemes gàstrics, que ja no em van abandonar fins que la Constitució i l'Estatut d'Autonomia de Catalunya van ser aprovats. P 8: Solé Tura .txt - 8:145

Al costat d'aquest protagonisme personal, els ponents coincideixen a lloar l'entesa personal que van aconseguir entre ells, com un dels aspectes que va contribuir al consens. Per Herrero, aquesta entesa va ser fàcil per una raó generacional, i també

política. Segons ell, tots provenien, excepte Fraga, de l'oposició democràtica aliena al Franquisme⁹⁶.

El hecho de que, con la excepción de Fraga, todos los componentes perteneciéramos a la misma generación, tuviésemos análoga procedencia universitaria y viniéramos, con excepción de Cisneros, de diversos sectores de oposición democrática ajenos al franquismo, contribuyó notablemente al recíproco entendimiento, a pesar de las lógicas desconfianzas iniciales. P 6: Herrero.txt - 6:748

Herrero argumenta el seu protagonisme com a ponent constitucional i els perjudicis personals que va haver de superar durant aquell temps en contra dels que no comprenien la missió que estava acomplint. Però el paràgraf serveix també per indicar la dimensió pública que tenia el fet de ser ponent constitucional.

Abrió el fuego una corresponsal municipal -Margarita Jiménez-, muy encolerizada porque, aun siendo diputado por Madrid, yo no me ocupase de los transportes municipales ni de la sierra pobre y sólo prestara atención a la cuestión constitucional. Continuó, con mejor estilo, Carlos Luis Álvarez, indignado de que yo llevara la contraria al PSOE. Después siguieron los columnistas y dibujantes de la revista *Interviú*, al haber declinado una columna periódica -por cierto muy bien remunerada- que se suponía iba a ser filtración oficiosa de los trabajos de la ponencia constitucional y de los proyectos de UCD. Allí me acusaron de todo, incluida la drogadicción. Hicieron eco el enjambre de comentaristas, irritados porque guardase la regla de confidencialidad y, más aún, porque, al tratar temas constitucionales cometí el frecuente error de rehuir toda concesión, abundar en el rigor conceptual y referirme a ejemplos comparados. Comprendo que de algo hay que vivir, aunque en algunos casos no veo la necesidad; pero mi gratitud es mayor hacia aquellos periodistas que, con independencia o sin ella, siempre me trataron con objetividad. P 6: Herrero.txt - 6:862

Manuel Fraga repassa també un per un tots els capítols de la Constitució, i relata com es van elaborar, així com les aportacions personals que ell hi va fer, amb el detall de les oposicions que es van produir entre els criteris d'uns i altres. El seu plantejament personal anava encaminat cap a un desenvolupament constitucional d'estil britànic, evolutiu i adaptable, en comptes d'una constitució tancada i d'un procés constituent accelerat.

Yo seguía creyendo en la peligrosidad de abrir un nuevo período constituyente, después de tantos que habíamos conocido a partir de 1810; pero sabía que, por desgracia, la tesis de la evolución prudente, "sin prisa y sin pausa", no iba a ser defendida por el Gobierno y la UCD, frente al embate, entonces unido, de las izquierdas y los nacionalismos. Por eso me preparé, con unos textos, que habrían de ser reelaborados constantemente y que creo sinceramente que fueron los más completos y sensatos que se pusieron sobre la mesa de la ponencia. P 3: Fraga.txt - 3:739

⁹⁶ Com hem explicat en l'apartat sobre el Franquisme d'aquest capítol és interessant observar com els autors es posicionen en el discurs a si mateixos en relació amb el Franquisme, i també com posicionen els altres autors en aquest sentit.

Fraga, com Ferrero, també introdueix en el relat aquesta dimensió pública dels ponents constitucionals, els debats parlamentaris, i les reaccions que produïa el seu discurs “apassionat” a l’hora de defensar les seves postures.

Creo que mi discurso, que algunos tratan de “apasionado”, es el único que se refiere en serio al tema de lo que intentamos hacer, una Constitución. P 3: Fraga.txt - 3:755

La dimensió pública dels ponents constitucionals, però, és un fet molt rellevant que va més enllà de les memòries personals. Com recorda el mateix Fraga en alguna ocasió, el fet que se’ls concedissin tota mena de reconeixements públics i institucionals en els anys posteriors a l’aprovació de la Constitució, va consagrar el grup de ponents com els “pares” de la Constitució.

Pérez Llorca me anuncia que se va a conceder una gran cruz a los ponentes de la Constitución; yo me quedo sin ella, porque ya las tengo todas. P3: Fraga.txt – 3:1813.

Herrero, per la seva banda, considera que aquest reconeixement públic fa justícia als atacs que hem comentat que va rebre des de la premsa i per part dels opinadors.

Después, nadie me ha discutido mi condición de padre de nuestro texto constitucional, como uno de sus redactores principales, y estoy muy orgulloso de ello. Al celebrar en 1988 el décimo aniversario de la Constitución, fui el único político en activo que reivindicó el consenso, entonces establecido, como el gran instrumento de la política de Estado. “El tiempo”, dice Ajax, “descubre cuanto estaba oculto”. P 6: Herrero.txt - 6:547

Malgrat tot, aquest protagonisme en primera persona de què fan aval els narradors que foren ponents de la Constitució es complementa en aquest cas amb una referència força compartida a altres contribuents a l’elaboració de la Constitució. Així doncs, trobem referències a les aportacions que hi van fer grups d’experts juristes, així com aportacions de diversos àmbits socials, que van fer arribar les seves idees als ponents constitucionals. Aquesta referència a la participació de diversos sectors, es complementa amb una referència força compartida al companyerisme que es va establir entre els ponents Constitucionals, i la relació personal que es va anar forjant durant els treballs de redacció de la ponència.

También fueron importantes las propuestas por escrito de particulares, como la ingente documentación sobre la huelga que nos hizo llegar un economista modesto de talante profético, Antonio López Nieto; el estudio del padre Díaz Moreno sobre el matrimonio en el Derecho Constitucional Comparado; el del profesor Fernández Segado sobre los criterios representativos de las elecciones a Cortes; o las tres largas notas de Eduardo García de Enterría, por su merecida auctoritas más influyente que cualquier grupo de presión. Si su nota de 2 de mayo de 1978 no consiguió la depuración técnica de muchos conceptos constitucionales, ni algo políticamente tan importante como la desconstitucionalización de la provincia, en cuyo favor citaba expresamente el caso catalán, su nota de 12 de diciembre de 1977, reiterada el 16 de marzo, consiguió eliminar la reserva negativa de ley introducida en el primer borrador constitucional siguiendo, a mi juicio, acertadamente, el modelo francés de 1958. P 6: Herrero.txt - 6:562

Són aspectes del relat que contribueixen a reforçar l'argument que més rellevància ha pres en el relat sobre la Transició, és a dir, el del consens. Peces-Barba, per exemple, esmenta la contribució al pluralisme de la revista *Cuadernos para el Diálogo* mitjançant una bona nòmina de col·laboradors de molts diversos àmbits que finalment va revertir sobre el que es va anomenar el "consens", i que és esmentat per tots els autors com el ciment bàsic d'entesa per a l'èxit final de l'empresa de redactar una nova constitució. El consens, doncs, és una de les idees-força que acompanya en tot moment l'aparició de la Constitució en els relats.

Acompanyant els arguments sobre el consens com a punt d'arribada, com a vocació compartida, el relat de la Constitució, com ja hem dit, els elements en tensió que confereixen un contrapunt en la narració. Com ja hem vist respecte de les eleccions, en els debats constitucionals, l'estratègia dels partits també ofereix un escenari plegat de reptes i d'entrebancs, que finalment seran superat pel consens i per la voluntat de la majoria. Tenint en compte que alguns dels autors repassen amb detall els diferents capítols del text constitucional, els elements narratius són força variats. En resum, però, hi ha tres o quatre temes que formen part del metadiscurs que travessa les diverses memòries personals. En primer lloc, es produeix un debat sobre la qüestió autonòmica, la monarquia i l'educació (relacionada amb el paper de l'Església). En canvi, d'altres qüestions, són totalment obviades pels autors, com ara la definició del paper de l'Exèrcit a la Constitució, la fórmula de partits i de participació ciutadana, el paper dels sindicats, els drets i els deures, el tractament de la diversitat lingüística, etc. La qüestió autonòmica és la que suscita més arguments dins del relat, i la que també deixa més escletxes obertes, és a dir, més punts de desencontre.

Efectivament, hi ha autors molt crítics amb el resultat final del text constitucional pel que fa a la qüestió autonòmica, i per motius oposats. És el cas de Miguel Herrero, que defensa en les seves memòries que es podria haver inclòs un reconeixement més clar de l'entitat pròpia de les nacionalitats històriques com Catalunya i el País Basc. I en aquest sentit, és molt crític amb el resultat final assolit.

A partir de entones la ponència constitucional entró en una dinàmica imparabile: la elaboración de un Título VIII a medida de las aspiraciones catalanas con la consiguiente frustración de muchas de ellas, la marginación de las vascas y el establecimiento de las bases para la generalización de la organización autonómica. La demagógica difusión de las preautonomías hizo lo demás. P 6: Herrero.txt - 6:912

Segons Herrero, les pressions en contra d'aquest reconeixement per via del retorn a la legalitat dels Estatuts derogats pel Franquisme va impedir que es perdés una ocasió per

resoldre, d'una forma simbòlicament ponent, les reivindicacions nacionals, que van enterbolir la discussió constitucional.

Se perdieron así dos magníficas ocasiones de haber resuelto, por vía singular y pactada, las únicas dos reivindicaciones nacionales que entonces tenía España planteadas. Ello hubiera conducido a la restauración del Estatuto catalán de 1932 y el vasco de 1936, revestidos de oropeles monárquicos que hubieran fortalecido la función integradora de la Corona. El proceso constituyente hubiera sido descargado de uno de sus aspectos más polémicas y evitado la generalización de las autonomías, cuyas consecuencias seguimos padeciendo. P 6: Herrero.txt - 6:845

En canvi, per a d'altres autors la qüestió autonòmica va tenir un resultat negatiu pels motius contraris. Ho expressa de forma molt gràfica Leopoldo Calvo-Sotelo quan es refereix al títol VIII de la Constitució de la següent manera: "*el minado campo del Título VIII de la Constitución*". Després defensarà la LOAPA com una solució que pretenia arreglar aquell apartat de la Constitució, que havia quedat malparat per culpa de les pressions nacionalistes i de la visió esbiaixada dels partits de l'esquerra espanyola, que es van deixar atrapar en la lògica dels nacionalismes, malgrat no ser-ho.

Me acuso de creer que algunos periodistas abusan de la libertad de expresión, como algunos huelguistas abusan del derecho a la huelga, como algunos nacionalistas abusan del Título VIII de la Constitución; y que no les viene mal, a unos y otros y de vez en cuando, una LOAPA. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:241

Com també la defensa Martín Villa com a correctiu davant de l'abús de les comunitats autònomes en matèria de legislació.

La sentencia sobre la LOAPA vino a decir que sólo al Tribunal corresponde la interpretación de la Constitución, e invalidaba la ley en los aspectos interpretativos, cuyo monopolio por el Tribunal no deja de producir alguna preocupación, a la que me siento ajeno, ya que el Tribunal reconoce, como no podía por menos, la necesidad y validez de las normas del Estado, y no sólo de las leyes, sino de las disposiciones de menor rango. P 4: Martín Villa.txt - 4:823

Fraga també manté una actitud crítica sobre com la Constitució desenvolupa el capítol autonòmic, i critica que s'accepti el terme "nacionalitats". Segons Fraga, a més, els catalans (Roca i Solé Tura) anaven "forts", i els d'UCD "flaquejaven". Fraga interpreta que UCD i PSOE mostraren debilitat davant dels nacionalismes.

Miércoles, 26: siguen los cada vez más difíciles debates sobre autonomías; los dos catalanes (Roca y Solé Tura) juegan fuerte; Peces Barba está envuelto en un complejo y nebuloso proyecto federalista; UCD cede constantemente, incluso en la palabra clave "nacionalidades. P 3: Fraga.txt - 3:744

La seva narració transcorre, com en tots els temes, per batalles i gestos heroics. I la redacció de la Constitució no n'és una excepció. Fraga combat el separatisme i l'actitud flaquejant d'UCD envers la qüestió autonòmica, davant dels quals, es veu empès a defensar la unitat d'Espanya, amb un estil que adquireix tons dramàtics.

Pronuncio un discurso de totalidad; unidad de España; desarrollo regionalista y política regional; regulación jurídica con seguridad para todos; puerta cerrada a los separatismos y a la violencia. Me replica malamente el señor Benegas, que ahora recoge los vientos que entonces sembraba; lleva su mal estilo a referirse a mis tirantes y alude (en aquellos momentos de caos) a si yo había dicho que antes de autorizar la ikurriña pasarían sobre mi cadáver. Yo, desde luego, no tuve responsabilidad en convertir una bandera de partido en bandera regional; pero le recordé que mi cadáver, modesto como era, ningún hombre de bien podía aludirlo de modo tan irresponsable. P 3: Fraga.txt - 3:1726

De fet, Manuel Fraga és l'únic que fa referència a un fet que després s'ha convertit en rumor no demostrat sobre la incorporació al text constitucional del concepte de "nacionalitats" per referir-se als territoris que històricament havien tingut un reconeixement diferencial per part de l'Estat, donant a entendre que aquest concepte va requerir l'aprovació de l'Exèrcit.

Jueves, 16: terminan definitivamente los trabajos de la ponencia constitucional. Solé Tura logra encontrar la fórmula para colar la palabra "nacionalidades" en el artículo 2.º; Pérez Llorca afirma (haciendo el saludo militar) que esa fórmula tiene las "licencias necesarias". P 3: Fraga.txt - 3:563

En canvi, tant en la narració dels dos autors catalans, com en la narració de Peces-Barba, representant del PSOE a la ponència constitucional, el text de la Constitució reconeix adequadament i resol el fet autonòmic. Com veurem més endavant, en les memòries que estem analitzant, la qüestió autonòmica, tal com va quedar establerta durant la Transició, és assumida des de la perspectiva catalana amb una major conformitat que no pas per part de la visió que podríem definir com espanyola.⁹⁷

Desde el punto de vista jurídico, este planteamiento suponía afrontar la solución del problema vasco, catalán y, en menor medida, gallego, menos diferenciado, desde la perspectiva de una racionalización y generalización de la autonomía política, sin resquicio para provincias vinculadas directamente al poder central, como en la Constitución de 1931. Esta filosofía la compartían todos los ponentes constitucionales, incluido Miguel Roca, con la excepción, al menos inicial, de Miguel Herrero, que presentó un proyecto que reconocía efectos jurídicos al hecho diferencial, y de Fraga, que estaba frontalmente en contra. Así, junto a la autonomía política para Cataluña, País Vasco y Galicia, Herrero proponía una especie de mancomunidad de diputaciones para el resto. P 5: Peces-Barba.txt - 5:374

La postura de Peces-Barba és conciliadora en aquest punt, com l'és la de Josep Tarradellas, que considera inscrita en la Constitució (a la qual només es refereix de passada) els pactes que es van assumir en els mesos previs en la negociació entre l'Estat i Catalunya.

El contingut del comunicat constituïa una gran victòria per a Catalunya. Els representants de l'oposició espanyola assumien en el fons i en la forma les reivindicacions que es reclamaven

⁹⁷ O potser fóra més correcte definir-la espanyolista.

des del moment de crear-se l'Assemblea de Catalunya. L'acord va ser respectat. El seu esperit i la seva lletra van ser presents més endavant en la redacció de la Constitució. P 7: Tarradellas.txt - 7:502

Més endavant analitzarem el tractament narratiu que rep la qüestió autonòmica en un apartat específic. Aquí només volem deixar constància de com el relat problematitza en certa mesura aquesta qüestió, com una de les esclatxes que es produeixen en la redacció de la Constitució. Vist en perspectiva, no deixa de resultar paradoxal com les postures i els discursos han canviat respecte d'aquesta qüestió amb els anys, fins al punt que s'han capgirat completament. Aquells que més qüestionaven el capítol VIIIè del text constitucional han acabat per defensar-lo com un referent intocable. Mentre que aquells n'havien estat defensors, han acabat reclamant-ne una revisió sense prejudicis.

L'altra qüestió que porta el fil narratiu cap a les discussions internes de la ponència constitucional, és la qüestió monàrquica. Aquí, però, la discussió adopta un to molt menys transcendent que no pas respecte de la qüestió autonòmica, i entremig dels arguments ideològics s'hi barregen una bona colla de conceptes jurídics. Així, mentre Santiago Carrillo s'hi refereix des d'aquesta perspectiva ideològica, Miguel Herrero defensa les seves aportacions tècnicojurídiques al text constitucional en el tema de la monarquia. De forma transversal, però, a través de les memòries s'escenifica una discussió sobre la fórmula d'Estat i el seu caràcter parlamentari o presidencialista. Però no es discuteix en cap moment l'existència mateixa de la monarquia, sinó la forma de govern que se'n deriva, entre un sistema presidencialista, com el francès, amb un Rei amb dret a intervenir (a través del veto) en la legislació, o bé una figura sense atribucions governamentals. Així doncs, d'una banda trobem aquest posicionament ideològic en autors com Santiago Carrillo, que defensa en el seu discurs haver assolit l'objectiu de no posar la monarquia per damunt de la sobirania popular.

La noción de la soberanía popular era innegociable. Y el Parlamento debía ser el depositario de esa soberanía, el que podía designar o desautorizar al poder ejecutivo. Este principio quedó escrupulosamente establecido en el espíritu y la letra de la Constitución. P 1: Carrillo1.txt - 1:861

Si el PCE va quedar satisfet amb la fórmula monàrquica establerta a la Constitució, i considerant que s'havia imposat el seu criteri davant dels altres plantejaments, els autors d'UCD, al seu torn, s'atribueixen la mateixa victòria davant dels plantejaments comunistes. Miguel Herrero explica la figura monàrquica que es va acordar en la Constitució precisament com una victòria davant de totes les opinions contràries. Un cop més la

Transició és la victòria del *bon criteri* (aquest cop sostingut per fonaments jurídics) per damunt de l'adversitat.

De esta manera, sin atribuir nunca la decisión de fondo a la Corona, se la convertía en una poderosa magistratura arbitral, capaz de garantizar políticamente el gobierno de la mayoría dentro del respeto a la ley y el diálogo con las minorías. En esto consiste la esencia de la monarquía parlamentaria: en la dirección constitucional, frente a la dirección política, que corresponde al Gobierno, y no sólo en lo que Bagehot denominara aspectos ceremoniales de la Constitución.

Frente a esta opinión, se mantenía otra contraria, según la cual la magistratura regia debía reducirse a mero símbolo. Tal era la tesis de los comunistas, con tanta mayor insistencia cuanto más avanzaba el período constituyente y sus conquistas parecían irreversibles, lógicamente de los socialistas al dejar caer su voto republicano y, ante el común asombro de los centristas, de Manuel Fraga . Las posiciones de UCD se encontraban, por tanto, en minoría en el seno de la ponencia. Como después contaré, fue Miguel Roca quien nos ayudó decisivamente a salir del atolladero haciendo posible que el Monarca español se parezca más al de Bélgica que al de Suecia. P 6: Herrero.txt - 6:890

Tanmateix, com diem, en aquesta qüestió els autors ressalten l'elevat nivell d'acord respecte de la fórmula monàrquica de l'Estat. El mateix Carrillo, moltes pàgines abans del seu text, havia manifestat aquesta voluntat d'assumir la monarquia parlamentària com a sistema polític, la qual cosa, segons ens diu, no contradiu la història republicana del PCE.

Yo encabezaba la presencia de los comunistas en la Comisión Constitucional y cuando ésta inició sus labores, en la discusión general en la que cada partido definió su visión de lo que debía ser la Carta Magna, de hecho, dejé zanjado el problema de la forma de Gobierno. Manifesté, sin ambages, nuestra aceptación de la monarquía parlamentaria y constitucional. Sin negar nuestras convicciones y nuestra historia republicana, afirmé que la izquierda debía apostar por un rey joven, que había abierto la puerta a las libertades, impidiendo de paso que la oposición de la izquierda le convirtiera en un rehén de la derecha. Afirmé que, de otro modo, buscando la República podíamos perder la democracia. P 1: Carrillo1.txt - 1:370

Manuel Fraga, amb el seu continuat esperit combatiu, narra la discussió sobre el títol II, de la Corona, com un conflicte difícil de resoldre per l'actitud dels PSOE, reticent durant tota la Transició amb l'acceptació de la monarquia. I considera que l'esquerra se serveix del dilema entre monarquia i República per a fer d'oposició.

El título II, de la Corona, fue uno de los más difíciles. Las izquierdas continuaban con sus prejuicios antimonárquicos, que habrían de mantenerse, de un modo u otro, hasta la definitiva crisis del 23 de febrero de 1981. Debo decir que la actitud menos realista y más agresiva fue la de los socialistas, que mantuvieron hasta el final de la elaboración constitucional un voto particular republicano, aunque vistas las cosas con la perspectiva de estos diez años, cabe suponer que el objetivo era mantener una presión negociadora, con notorio mal gusto en cuanto al punto elegido. P 3: Fraga.txt - 3:2401

Les interpretacions sobre un mateix fet, doncs, poden ser del tot oposades, malgrat que tots els relats personals coincideixen en el discurs consolidat de suport a una monarquia que és avalada com a democràtica per tot el procés de la Transició, i que és institucionalitzat alhora com a sistema legítim per la Constitució. Aquest acord entre el

relat i el resultat final queda clar en l'apreciació de Peces-Barba, que havia hagut de defensar una postura republicana (en representació del PSOE) a la ponència constitucional, i que no té dubtes sobre l'encert del rol que la Constitució atorga al Rei.

Durante los años que despaché con el Rey, como presidente del Congreso, y las veces en que lo frecuenté antes y después de ese periodo, siempre me ha parecido muy conforme y satisfecho con la configuración de su papel en la Constitución. P 5: Peces-Barba.txt - 5:241

La darrera qüestió que forma part de la història de la Constitució des d'aquest punt de vista de les diferències que es van haver de superar entre els partits polítics és el de l'educació, vinculat a la potestat de l'Església per intervenir en la creació d'escoles. Aquest va ser un dels capítols que van comportar situacions més tenses durant la redacció de la ponència constitucional, fins al punt que van motivar la retirada de Gregorio Peces-Barba de la ponència, en un gest de força del PSOE. I així ho recorden diversos autors.

Las paz escolar fue otro objetivo central del consenso constitucional y hubo que hacer verdaderos equilibrios para conseguirla. P 5: Peces-Barba.txt - 5:569

Com hem dit, cal fer notar que els autors no es refereixen —fóra d'algun moment molt puntual i molt excepcional— a les pressions que l'elaboració de la Constitució va rebre d'institucions com l'Exèrcit o l'Església, malgrat que en la redacció de la Constitució estaven implicats d'una manera fonamental els seus interessos. Ni tampoc no s'esmenta, és clar, si la corona va intervenir d'alguna manera en aquest procés. Sí que forma part d'algunes de les memòries, en canvi, el relat dels pactes entre PSOE i UCD, o més ben dit, entre Alfonso Guerra i Abril Martorell, que van servir per desencallar moltes de les qüestions que estaven en discussió en el redactat constitucional. Són precisament els autors que quedaren políticament exclosos d'aquest pacte els que se'n fan ressò a les seves memòries, però de formes totalment diferents. Mentre que Santiago Carrillo s'hi inclou, amb permís de la història; Manuel Fraga denuncia la seva exclusió d'aquests pactes.

La ponencia constitucional, en la que nos representó Jordi Solé Tura, desempeñó un meritísimo papel en aquellas circunstancias. Pero lo cierto es que las cuestiones más problemáticas no se resolvieron en la ponencia, sino en conversaciones entre los líderes, en las que se hicieron la mayor parte de los consensos difíciles. En el logro de esos consensos tuvo un papel importante Alfonso Guerra, buen negociador; lo tuvo también Abril Martorell. Y en ciertos temas lo tuve también yo.

P 1: Carrillo1.txt - 1:367

Mientras me muevo por Norteamérica, crisis en la Comisión Constitucional. Abril Martorell y Alfonso Guerra "puentean" a la Comisión y los trabajos oficiales de la misma, en busca del famoso "consenso", en las famosas reuniones de "cinco tenedores". (...) Por otra parte, la actitud de UCD y PSOE no era de recibo; pactados fuera de la Comisión, docenas de artículos se aprobaron sin discusión. AP formalizó su retirada el 24, no sin crear alguna

preocupación dentro y fuera; pero es bien sabido que los ausentes nunca tienen razón. P 3: Fraga.txt - 3:759

Peces-Barba, per la seva banda, justifica en les seves memòries la necessitat que hi havia d'establir un diàleg en paral·lel entre els dos grans partits per avançar en la consecució del consens. Tot i que finalment ell personalment se'n desmarca. De fet, Peces-Barba adopta en totes les seves memòries un to certament distanciat de la política del seu propi partit, mantenint en tot moment una narració a camí entre els fets i la seva pròpia consciència, en un estil narratiu més pròxim a les *Confessions* que no pas a una crònica política.

El problema, sin embargo, era constituir el núcleo del consenso, el punto de partida del mismo, o si se quiere utilizar otra terminología, los promotores del consenso. Así, de febrero a abril, se pretendió un primer modelo, donde los promotores del consenso eran la UCD y AP, que tenían mayoría en la ponencia. Aquí, la iniciativa era del centro moderado y de la derecha, y los demás éramos invitados a incorporarnos y participar. Yo discrepaba de ese modelo que, de entrada, sirvió para moderar o suprimir algunos puntos de vista que tenían mejor presentación en el anteproyecto, en materia de educación o de relaciones laborales, y también para seguir evitando decisiones imprescindibles como la abolición de la pena de muerte. P 5: Peces-Barba.txt - 5:535

Del resultat final del text constitucional, com ja hem anat comentant, ningú no se'n desmarca en el seu relat, conformant així un consens narratiu al voltant de la idea mateixa del "consens" constitucional. La consagració de la Constitució com a emulsió final de la democràcia és, doncs, un dels puntals de la memòria de la Transició. Només hem trobat, en aquests vuit textos, una excepció, que tanmateix només té capacitat per obrir escletxes en relat dominant en la mesura que sigui recollit com la base d'una contramemòria. Ens referim a la posició que pren Josep Tarradellas en les seves memòries sobre la valoració de l'encaix de Catalunya en el marc constitucional.

(...) Catalunya es trobarà en la situació més que desgraciada de comprovar que l'autonomia que té no és, ni de bon tros, la que volia. I ara no em refereixo a la literalitat de les disposicions de l'Estatut sinó a l'esperit que l'informa. El temps anirà demostrant que avui l'autonomia de Catalunya és concebuda des d'una òptica radicalment unitària, de tal manera que ha quedat configurada com una illa voltada de tots cantons per les aigües de l'Estat. No és que Catalunya hagi de deixar de formar part de l'Estat amb la seva autonomia. El problema de l'Estatut era d'arribar a un conjunt de principis que possibilitessin l'existència de la Generalitat entesa com l'Estat de Catalunya. Només cal llegir el títol vuitè de la Constitució vigent i el nostre Estatut per a veure que l'autonomia és concebuda no com un poder estatal, sinó local. Així la Generalitat de Catalunya esdevé una mena de Diputació a l'engròs, sotmesa, com totes les corporacions locals, a la fluctuació de la política central. D'aquesta manera, ¿com podrà sentir-se integrada a l'Estat sense perdre els drets de la seva personalitat? Vet aquí el gran problema d'avui, que pot arribar a tenir greus conseqüències. P 7: Tarradellas.txt - 7:704

Mentre el consens al voltant de la institució sagrada de la Constitució no es trenqui, aquest contrapunt en el relat no serà res més que això, un contrapunt. En la mesura que es trenqui aquest consens, podrà esdevenir l'expressió d'un nou relat, d'un contrarelat.

e) Les amenaces internes de la Transició: el cop d'Estat del 23-F

Al llarg dels textos, els autors utilitzen sovint com a recurs discursiu l'argument d'una Transició amenaçada, d'un procés democratitzador que és posat en perill per diversos factors. Factors que són interns i també externs al procés de canvi, que provenen de dins de les estructures de l'Estat (Exèrcit, policia, funcionaris, etc.), però també d'aquells que no accepten la fórmula del canvi (terrorisme) o que li imposen uns condicionants no desitjables (nacionalismes).

Aquest recurs no és exclusiu de les memòries personals, i forma part de la memòria dominant de la Transició, tal com podem comprovar en altres documents, com ara el documental de Victoria Prego o en els reportatges emesos per televisió o publicats a la premsa escrita. Sintetitzant, podem dir que en el discurs compartit, és a dir allò que anomenem el *metadiscurs* present tant en les memòries personals com en altres documents sobre la Transició, hi ha dos fets que simbolitzen i catalitzen en la narració aquests entrebancs al procés de la Transició: el cop d'Estat (pròpiament, hauríem de dir els diversos intents de cop d'Estat), d'una banda, i el terrorisme, tant d'ETA com d'altres grups que sorgeixen durant aquells anys (GRAPO, Guerrilleros de Cristo Rey, etc.), d'altra banda. Amb l'excepció de Tarradellas i Solé Tura (aquest per qüestions d'espai), la resta d'autors tracta profusament en el seu relat el cop d'Estat del 23-F, que va ser el moment més delicat de la nova democràcia durant la Transició, per les implicacions que hagués pogut arribar a tenir. I per a alguns és, de fet, el moment final de la Transició, perquè un cop fetes les eleccions i aprovada la Constitució i els Estatuts, el cop d'Estat, en fracassar, va esvaïr definitivament les possibilitats d'una involució cap al Franquisme.

Tenint en compte la condició de parlamentaris dels autors que analitzem, lògicament el relat sobre els fets del cop d'Estat del 23-F forma part d'aquells episodis que més interès tenen en la lectura d'unes memòries com les seves. I si en la contraportada de les diverses memòries editades si diu sovint, com a reclam, que es tracta d'un testimoni directe de fets que formen part de la història, és precisament per aquesta mena d'episodis, que en el marc de la Transició van adquirir una notorietat i una transcendència superior a tots els altres.

Per això no és estrany que una part del relat estigui dedicat a explicar la vivència personal de l'ocupació del Congrés de Diputats per part de la guàrdia civil. Santiago Carrillo en relata tot el procés, des de l'entrada sorpresa dels guàrdia civils a la cambra de representants fins a l'alliberament final dels diputats. Com els altres autors, Carrillo fa referència a la situació de por i de tensió que es va viure. Però també com altres autors, fa memòria de la seva valentia a l'hora d'afrontar uns fets que no se sabia com podien acabar.

A mi lado, desde el suelo, Lali Vintró me decía: "Túmbate, Santiago, que te van a dar." Pese al afecto que le tenía le contesté groseramente: "No me sale de los c ... " Me había quedado sentado en mi escaño, fumando el cigarrillo que no me abandonaba casi nunca. Cuando vi entrar a Tejero, en milésimas de segundo pensé: "Te ha llegado la hora. Pórtate dignamente; que no se rían de ti." No tenía duda de que si triunfaban yo sería allí una de las primeras víctimas.

Creo que supe conservar el dominio de mí; no era una cuestión de más o menos coraje físico; en el grupo comunista había diputados que habían demostrado en muy difíciles pruebas gran valor personal. Pienso que era el sentido de responsabilidad: el líder del Partido Comunista no podía tirarse al suelo. Más tarde he leído un comentario del general De Santiago diciendo que yo llevaba un chaleco antibalas y por eso me quedé sentado, comentario que no ha mejorado mi opinión sobre el coeficiente intelectual del generalato de la época. P 1: Carrillo1.txt - 1:907

Leopoldo Calvo-Sotelo hi dedica menys espai i passa ràpidament a les consideracions sobre les conseqüències que van tenir aquells fets, remarcant la recuperació ràpida de la normalitat que es va produir. Alhora, treu importància a la conspiració en el sentit que no va comportar cap canvi d'orientació ni cap moviment encobert més enllà de la rebel·lió d'uns quants guàrdies civils i militars.

Ningún suceso de la Transición política ha merecido tantas páginas como el 23 F; se ha hecho minuciosamente la crónica de aquellas horas, dramáticas y grotescas a la vez; se han inquirido los antecedentes inmediatos y remotos de la conjura; se ha descrito el estupor de los españoles, el miedo a una vuelta atrás, la pérdida súbita de la recién nacida confianza en las instituciones de la libertad; se ha alabado, justamente, la intervención decisiva de S.M. el Rey, que se ganó el Trono en una noche como sus antepasados medievales. Sobre el golpe militar queda muy poco que decir, aunque para algunos que creen en los secretos de Estado haya todavía sombras no esclarecidas y enigmas no resueltos. Queda, en cambio, casi todo por decir sobre la etapa que empieza el 24 F, sobre el proceso que saca del estupor a los españoles y les devuelve su confianza en las instituciones democráticas. Nadie daba un céntimo por la continuidad pacífica de la Transición en la noche del 23 F; pero la memoria individual y colectiva es flaca, y el interés periodístico por la normalización fue tan escaso como había sido extraordinario el interés por la ruptura de la normalidad. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:550

Manuel Fraga, en l'estil de dietari de les seves memòries, explica telegràficament els esdeveniments d'aquell dia i s'atribueix algun mèrit en la mediació amb la guàrdia civil, primer perquè deixessin sortir les dones, i després en la resolució del conflicte.

Allí conseguí que, por fin, dejaran salir a las mujeres, y comprobé que estaban ya convencidos del fracaso del intento. Recuerdo las palabras de uno de los capitanes: "Una

vez más a la Guardia Civil se le asigna una misión que cumple, y luego la dejan en la estacada.” Creo que mis conversaciones influyeron mucho en el rápido final de todo aquello.
P 3: Fraga.txt - 3:2917

Rodolfo Martín Villa explica les informacions prèvies que ell havia tingut al voltant de la figura de Tejero, que ja havia destacat per intentar algunes maniobres colpistes mesos abans del 23-F. I explica les limitacions que tenia aquesta operació, atesa la poca influència de Tejero i la capacitat del Ministeri de l'Interior per desmuntar la participació d'alguns militars en el cop.

Quando me comunicaron que participaba en el suceso el teniente coronel Tejero no le concedí mucha importancia, pues estimaba que difícilmente podría conseguir adhesión alguna a su persona y proyectos por parte de militares con prestigio. P 4: Martín Villa.txt - 4:1450

Gregorio Peces-Barba remarca la vergonya aliena i la por que van passar els diputats davant de l'atzagaiada de Tejero i els seus guàrdies civils.

El otro acontecimiento lo viví en directo con una mezcla de miedo y de vergüenza ajena. Cuando Tejero y sus guardias irrumpieron en el Congreso, con los disparos al aire y con la violencia con la que se produjeron, intentando humillar sin conseguirlo al teniente general Gutiérrez Mellado, mis sentimientos iniciales pasaron de la sorpresa al miedo. Este sobre todo se producía por la incertidumbre sobre nuestra suerte y por las consecuencias generales que aquel golpe podía producir en caso de prosperar. P 5: Peces-Barba.txt - 5:599

Però, de la mateixa manera que fa referència a la por, també fa referència, com d'altres, a la capacitat dels diputats per afrontar la situació amb l'ànim serè i valentia.

No es lo mismo pensar en una situación que vivirla directamente. La experiencia cuando estás en ella te permite encontrar resortes psicológicos, de resistencia que no existen cuando sólo te imaginas lo que puede ocurrir. Así, serenándome progresivamente, me fui dando cuenta en aquellas largas horas sometidos a la violencia de que el golpe no iba a triunfar. Las palabras del Rey, de las que nos enteramos por una radio que tenía Fernando Abril, cuyas noticias corrían de boca en boca, y la actitud cambiante de algunos guardias que se acercaban a excusarse y que afirmaban que eran unos mandados o que habían venido engañados, eran los datos externos que confirmaban esa impresión. Sólo quedaba la zozobra y la inseguridad de que al final, en un momento de desesperación, pudieran hacer una barbaridad. P 5: Peces-Barba.txt - 5:601

Miguel Herrero també coincideix en aquest tipus d'argument en relació amb l'experiència del 23-F. Tot i fer referència a la por, remarca la tranquil·litat amb què va afrontar els esdeveniments.

Mi impresión fue más de rubor que de angustia y si alguna sensación de peligro tuve fue cuando al entonces coronel Tejero se le ocurrió encender una gran hoguera en el centro del hemiciclo para iluminarlo en caso de apagón provocado desde el exterior. El hecho de que un número de la Guardia Civil, que estando yo en el suelo me pisó sin querer la mano, se detuviera a presentarme las más sentidas excusas, me convenció de que aquél no era un golpe de Estado, sino otra cosa menos atroz y más esperpéntica también. P 6: Herrero.txt - 6:496

Malgrat la sorpresa amb què els diputats van viure l'entrada de la guàrdia civil i dels militars a l'hemicicle parlamentari, els mateixos autors fan referència als diversos intents precedents de cops d'Estat que es van gestar durant la Transició. Per tant, el 23-F va comportar una sorpresa relativa. Per exemple, Santiago Carrillo explica a les seves memòries que l'amenaça d'un cop d'Estat fou constant durant la Transició, i no pas precisament d'una forma velada, sinó bastant perceptible. La més famosa d'aquestes operacions avortades de cop d'estat fou l'operació "*Galaxia*".

En mis conversaciones con el presidente del Gobierno un tema recurrente era el de los militares. Desde la operación "Galaxia", durante la que Suárez tomó prácticamente de manera directa el mando de las fuerzas de la Guardia Civil que custodiaban la Moncloa, dispuesto a defender el poder legal, cada poco tiempo sobre todo cuando ETA asesinaba a un jefe militar se veía en la necesidad de conversar con mandos para apaciguarlos y contenerlos. Pese a ello, de vez en cuando, algún jefe hacía declaraciones explosivas que conmovían el firmamento político. "De aquí me decía muy enérgico, si intentan algo, tendrán que sacarme a tiros." P 1: Carrillo1.txt - 1:215

Carrillo s'estén en l'explicació d'aquests diversos cops d'Estat, que eren atïats per la situació de tensió que es vivia durant la Transició (per tant, conflictiva i lluny del mitificat consens), i el fet que la violència terrorista per una banda, i les accions violentes dels "ultres" d'altra banda, feia pensar en la fragilitat del procés. De fet, el paper de l'Exèrcit és, segons els autors, força dubtós en tot el procés de la Transició, i va comportar una pressió constant sobre les decisions polítiques.

El funcionamiento de los servicios de inteligencia tengo la impresión seguía estando orientado contra la izquierda y manipulado por los "ultras". Es significativo que el 23-F sorprendiera al Gobierno. Pero una serie de extraños "accidentes" eran ya antes significativos. Yo recuerdo uno que le sucedió todavía en el 78 a Belén Piniés. Una madrugada, a las dos, oyó que alguien hurgaba en la cerradura de su piso, como si intentara abrirla. Con gran presencia de ánimo cogió el teléfono y llamó al 091 y tuvo la suerte de que un coche de policía muy próximo a su domicilio acudiera casi en segundos. Al intervenir los policías comprobaron que quien trataba de penetrar en el piso era un capitán de la Guardia Civil, al que dejaron marchar libremente. Al día siguiente hablé con Rosón, quien me dio a entender que se trataba de un servicio de información y me aseguró que había procedido sin autorización oficial. P 1: Carrillo1.txt - 1:216

Carrillo esmenta, en aquest sentit, l'aparició a la premsa més propera a l'immobilisme franquista d'opinions a favor d'un cop d'Estat o d'una acció de força que aturés els canvis que s'estaven produint.

Pero mientras tanto los "ultras" preparaban activamente el golpe de estado militar. La prensa de ultraderecha, particularmente El Alcázar, con los artículos del colectivo Almendros lo anunciaba abiertamente. Podía presumiese que elementos civiles y militares trabajaban con ese fin sin demasiadas precauciones. P 1: Carrillo1.txt - 1:470

Un fet que també esmenta Manuel Fraga, un fet que es produïa fins i tot després del cop del 23-F.

El diario El Alcázar publicó un oscuro artículo firmado por “Almendros” con claras tendencias “desestabilizadoras”. P 3: Fraga.txt - 3:2903

Calvo-Sotelo també s'estranya que el govern no tingués més pistes sobre el fet que s'estava organitzant un cop d'Estat. Però d'alguna manera acaba disculpant aquesta manca de coneixement per part de l'Estat per les circumstàncies internes del govern. Al govern, diu, li faltava informació com a tots els espanyols, utilitzant una comparació que estrictament no té sentit, però que ofereix el dubte de si la manca d'informació és un fet universal, aliè a les responsabilitats del govern.

Nos faltaba, como a todos los españoles, información suficiente. Que el Gobierno anterior (presidido por Suárez, y en el que yo era Vicepresidente para Asuntos Económicos) estaba mal informado, es algo que se deduce directamente de la sorpresa con la que recibió el golpe. Yo creí en los primeros minutos que quienes entraban a tiros en el Congreso eran terroristas disfrazados de Guardias Civiles (27). Dos años antes el Consejo de Ministros había sido, ciertamente, informado de la frustrada Operación Galaxia; pero la cuestión militar no volvió a estar de manera formal sobre la mesa hasta el 24 F. No se nos dijo ni siquiera que el General Armada iba a ser nombrado Segundo Jefe del Estado Mayor del Ejército diez días antes del golpe; y la falta de una explicación suficiente a tan desdichado nombramiento dio lugar a toda clase de rumores. Agravó la orfandad informativa de mi Gobierno la ausencia de Suárez. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:53

Fraga és qui fa més referència a aquests intents o comentaris al voltant de possibles cops d'Estat en l'ambient dels sectors més dretans de la política, als quals ell és molt pròxim mitjançant les seves relacions personals. I atribueix aquests moviments a la tensió creixent que es viu pels atemptats terroristes que en aquell període atacaven sovint l'Exèrcit i la guàrdia civil.

Cena preocupante con mis viejos amigos de GODSA, que ven agravarse el descontento militar. Según ellos se está discutiendo si es “golpe” o “presión”; pero las cosas no pueden continuar así, sobre todo en materia de terrorismo. P 3: Fraga.txt - 3:821

Però ell interpreta el cop del 23-F com una mena d'avortament de tots els intents possibles que haguessin pogut donar-se aquells anys. I atribueix a la voluntat de consolidar la democràcia, la temperança que es va mantenir, malgrat tot, entre aquells sectors més descontents amb l'onada d'atemptats per part d'ETA.

La verdad es que el destino del país se había jugado a la lotería. Hubo un acuerdo tácito de que había que seguir consolidando la democracia, y para ello evitar excesos irresponsables. Alguien se permitió definir la situación como “democracia vigilada”; fue exactamente lo contrario; un período de autocontrol, necesario en toda acción política. El 23 de febrero, en realidad, puso fin al golpismo militar, y también a ciertos golpismos verbalistas. Los únicos que no aprendieron (tras el miedo inicial) fueron los terroristas, justamente porque su interés no era la democracia, sino todo lo contrario. P 3: Fraga.txt - 3:1596

Per la seva banda, Rodolfo Martín Villa es refereix també a l'operació "Galaxia", en la qual ja estava implicat el tinent coronel Antonio Tejero. En relació amb aquest personatge, comenta que ell ja havia proposat anteriorment el seu cessament.

Este supuesto intento de golpe de Estado se había fraguado en conversaciones sostenidas en la cafetería Galaxia del barrio madrileño de Argüelles. Su conocimiento me fue transmitido por el director general de Seguridad, Mariano Nicolás, cuya información me amplió posteriormente acompañado del inspector general de la Policía Armada, Timón Lara. En ella aparecían implicados, entre otros oficiales y jefes de la Policía Armada y Guardia Civil, el teniente coronel Tejero, de la Guardia Civil, y el comandante Ynestrillas de la Policía Armada. Inmediatamente puse los hechos en conocimiento del presidente Suárez, que nos convocó en su despacho de la Moncloa, donde ya se encontraba el general Bourgón López-Dóriga, director del Centro Superior de Información de la Defensa. P 4: Martín Villa.txt - 4:371

Miguel Herrero no esmenta, per contra, els altres intents de cop d'Estat, però sí els intents de pressionar per mitjà de la violència de sectors polítics de l'esquerra. De manera que, com fan altres memorialistes, descriu els anys de la Transició com un període ple d'intents de desestabilització i de tensió a freqüència de la violència.

Por citar un caso máximo y caricaturesco, hubo dirigente social, al que debiera sobrar formación política que, tras llevarme a cenar misteriosamente en las afueras de Madrid, sacó del bolsillo un revólver y me instó a cuadrar con tales argumentos al presidente Suárez. Me reí y le expliqué, junto con mi respeto por el Presidente, que la democracia, cuyo fortalecimiento yo propugnaba, era precisamente lo opuesto a tales métodos. El lamentó mi falta de cuajo político y yo recordé el episodio meses después durante el largo encierro del 23 de febrero. P 6: Herrero.txt - 6:181

Així doncs, segons hem vist en els relats, les causes dels intents de cop d'Estat, que culminen en l'intent del 23-F, són la voluntat de certs sectors d'inestabilitzar el camí polític que havia emprès la Transició, i que comptava amb el consens d'una àmplia majoria, però amb l'amenaça constant d'uns sectors que no acceptaven els canvis i que eren colpejats constantment pel terrorisme. El terrorisme, doncs, apareix com una causa directa del cop d'Estat. Tot i que Calvo-Sotelo hi afegeix com a argument la debilitat del partit del govern, i la caiguda lliure que empenia UCD en aquelles dates.

D'altra banda, els autors s'estenen també sobre les conseqüències del cop d'Estat, fonamentalment per negar que hi hagués hagut un "pacte del capó", com s'ha dit, per reconduir el procés de la Transició, especialment en matèria autonòmica, cap a un model corregit de descentralització. En aquest sentit, Calvo-Sotelo nega que el 23-F tingués conseqüències directes sobre la política autonòmica.

Todavía hoy, al cabo de los años, cuando la emoción y las pasiones de 1981 deberían haberse apagado, se sigue diciendo que los Pactos Autonómicos, la entrada en la OTAN y el Acuerdo Nacional sobre el Empleo fueron decisiones adoptadas a la sombra de los sables y para enfriar la cólera castrense. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:482

Segons Calvo-Sotelo la política autonòmica que va venir després de l'intent de cop d'Estat ja havia estat anunciada en el seu discurs d'investidura, i per tant, formava part del seu programa de govern.

Acertada o no, la política que condujo a los Pactos Autonómicos de julio de 1981, y a la LOAPA entre ellos, fue una decisión mía que se anunció en el discurso de investidura cinco días antes del 23 F. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:609

I sobretot es lamenta de l'atenció mediàtica i social que va acaparar el judici als colpistes, de manera que la rapidesa amb què es va recuperar la normalitat institucional va quedar amagada per les notícies al voltant del judici. Segons Calvo-Sotelo, la pitjor conseqüència de l'intent de cop d'Estat fou precisament la generació de desconfiança cap a la política. Precisament, el contrari del hauria d'haver succeït segons ell.

Los españoles pudieron ver con sus propios ojos que el 23 F había sido una farsa, que allí, a fin de cuentas, no había sucedido nada dramático ni esencial, aunque pudo haber sucedido mucho y muy grave; que el susto se había quedado en eso: y un susto televisado no modifica el curso de la historia.

Sí pudo modificar, en cambio, la apreciación global de los ciudadanos por la política y los políticos: es probable que la decadencia del Parlamento, a la que tantas veces se han referido los comentaristas, tenga su punto de arranque en aquel escenario de escaños vacíos ante la tribuna ocupada por un tricornio; y es seguro que tiene su estación de término en el rodillo socialista. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:562

Martín Villa argumenta sobre les conseqüències del 23-F en el mateix sentit que Calvo-Sotelo: el 23-F no va tenir com a conseqüència el canvi en la política autonòmica, perquè aquest canvi ja estava previst d'antuvi.

Aunque esta comunicación del Gobierno fue aprobada a finales del mes de diciembre, una serie de acontecimientos tales como la dimisión del presidente Suárez y el intento de golpe de Estado del 23 de febrero provocaron que no fuera discutida en el Congreso hasta el mes de abril de 1981. Se pensó entonces, y sin ninguna razón, que este proyecto de ley de armonización, así como las sucesivas medidas que mi departamento había adoptado muchas de ellas varios meses antes con el fin de racionalizar el hasta entonces desordenado proceso autonómico, respondían, o eran consecuencia, del 23 de febrero. Nada menos cierto. P 4: Martín Villa.txt - 4:387

Tot al contrari que Miguel Herrero, que precisament explica aquesta nova política autonòmica com una de les conseqüències del 23-F.

Del frustrado golpe, sin embargo, salió una nueva línea de política autonómica, concretada primero en una ley sobre símbolos y denominaciones que nunca vio la luz, y un pacto autonómico con el PSOE. P 6: Herrero.txt - 6:697

Santiago Carrillo es refereix clarament al "pacte del capot" amb tota la seguretat d'un fet conegut i assumit per tothom. Enmig d'aquest pacte es va insinuar la possibilitat d'un govern de coalició entre UCD i PSOE que no es va concretar mai.

Recuerdo muy bien que el día 24 de febrero del 81, cuando ya se había firmado el "pacto del capot" y los diputados habíamos salido del hemiciclo, nos encontramos en el garaje del

Congreso buscando nuestros coches, Felipe González, Alfonso Guerra, Nicolás Redondo y yo. Felipe González decía en ese momento a sus compañeros que había que entrar en el Gobierno. P 1: Carrillo1.txt - 1:288

Per ell, una conseqüència directa del 23-F fou el canvi de rumb de la política espanyola. I això comportava que l'intent de cop d'Estat no havia fracassat del tot. En el seu cas, però, no fa referència a la política autonòmica en aquest sentit.

El 23-F había fracasado, pero no totalmente. De hecho la política española se desplazaba hacia la derecha. P 1: Carrillo1.txt - 1:931

Carrillo centra més aviat el focus en la reacció ciutadana en favor de les llibertats assolides, a través de les manifestacions posteriors, i reivindica en aquest context un cert protagonisme de les esquerres. Carrillo, un altre cop, defensa el suport del PCE al consens polític assolit en la Transició. En la narració que ens fa de la manifestació posterior al cop d'Estat a Madrid, explica com els sectors d'esquerres van saber ponderar la seva participació en favor d'aquest consens. Com veiem, doncs, cada autor interpreta les conseqüències del cop d'Estat en funció dels seus paràmetres polítics.

El 27 de febrero, tres días después de fracasado el golpe hubo grandes manifestaciones de masas. Fue extraordinaria la de Madrid, encabezada por los líderes de los partidos parlamentarios, incluido Fraga y por lo que pudiéramos llamar los representantes de las "fuerzas vivas". Era la primera y fue la última vez que se celebraba una manifestación ciudadana con la izquierda, el centro y la derecha parlamentaria juntos. Yo estaba preocupado por la acogida que podía tener Fraga al llegar a la cabeza y ocupar su puesto; preparamos con tiempo a nuestra gente para que le aplaudiera, aun haciendo de tripas corazón, en honor a las circunstancias. Y así sucedió, no hubo ninguna provocación. También les aconsejamos, que si grupos "izquierdistas" armaban jaleo no vacilaran en dar vivas al rey. Comprendieron y lo hicieron cuando fue necesario. Desde Atocha al palacio de las Cortes se congregaba una muchedumbre compacta por entre la que la presidencia del cortejo consiguió abrirse paso a duras penas. P 1: Carrillo1.txt - 1:930

Manuel Fraga, al seu torn, recorda l'experiència del dia després com un moment apassionant, en què la tensió del moment el va mantenir a ell amb totes les facultats malgrat no haver dormit gens. I justifica, en boca del Rei, la necessitat de no actuar amb duresa contra els sectors que van propiciar l'intent de cop d'Estat, per no provocar reaccions encara pitjors a les d'un 23-F que s'havia saldat amb poques conseqüències.

El resto del día 24 fue igualmente apasionante; recuerdo con qué lucidez me mantuve sin haber dormido nada. El Rey nos convocó en La Zarzuela a Felipe González, Carrillo y yo, más Adolfo Suárez y Rodríguez Sahagún, y nos leyó un buen documento. El Rey celebraba el buen final, pero quería llamar "la atención de todos sobre la trascendencia de los acontecimientos que acaban de tener lugar" y sobre el hecho de haberse ""creado" una situación delicada que es preciso abordar con la máxima serenidad y medida. Consideraba el Rey "muy poco aconsejable una abierta y dura reacción de las fuerzas políticas contra los que cometieron los actos de subversión", pero sobre todo el "extender dicha reacción, con carácter de generalidad, a las Fuerzas Armadas y a las de Seguridad". P 3: Fraga.txt - 3:688

Precisament, una de les conseqüències més evidents del 23-F fou la força que va adquirir la figura del Rei, com se sap, per la seva intervenció decisiva en la frustració de l'intent de cop d'Estat. Tot i que s'obriren algunes escletxes en la gestió del Rei pel fet de no haver aturat la sublevació militar amb prou celeritat, aquestes possibles crítiques han quedat totalment enfosquides per la força del relat canònic sobre el cop d'Estat. I només hi fa referència Santiago Carrillo.

Posteriormente algunos comentarios de boca a oído han puesto en cuestión la actitud del rey la noche del 23-F. Los considero injustificados. Quizá antes del golpe había confiado demasiado en la lealtad de mandos militares que consideraba sus amigos. Pero si él no para el golpe el 23-F, no lo para nadie. Si en la Zarzuela hubiera estado un presidente de la República, en lugar de don Juan Carlos, la democracia habría sido aplastada. P 1: Carrillo1.txt - 1:928

Així doncs, malgrat aquests dubtes, tots els autors coincideixen a aclamar la figura del Rei com el que va permetre aturar el cop d'Estat i tornar immediatament a la normalitat democràtica. Com diu Calvo-Sotelo, i s'ha dit tantes vegades després, el Rei es va guanyar la Corona en aquella nit intensa. En aquest sentit, es produeix la curiosa coincidència entre Carrillo i Fraga sobre el paper de la monarquia com a pilar de protecció de la democràcia. Tots dos coincideixen a dir que si en comptes de monarquia, a Espanya hi hagués hagut una República, el cop d'Estat hagués triomfat.

Por supuesto, si en vez del Rey hubiera habido un presidente, sólo Dios sabe lo que hubiera podido pasar. P 3: Fraga.txt - 3:2921

Peces-Barba coincideix també en aquesta lloança cap a la figura del Rei, destacant-ne el fet personal per damunt del fet institucional. De manera que en la seva actuació del 23-F hi veu el gest de la persona, més enllà del fet de ser monarca. Va ser el seu tarannà personal el que va facilitar la conducció cap a la nova democràcia. I el 23-F en fou la prova definitiva.

El clima de consenso, que se justificaba por el deseo vehemente de pacificación de la sociedad española, se facilitó por la actitud del Rey, que favoreció e impulsó que se llegase a las elecciones libres, y después, cuando aceptó una regulación que recortaba sus poderes, hasta hacer desaparecer toda su potestas y quedar sólo dotado de auctoritas. Algunos, para disminuir el valor de su gesto, lo consideran sólo como un cálculo de utilidad para la permanencia de la institución. Después, el 23 de febrero de 1981, se situó en un marco de objetividad en la defensa de la democracia que disuelve todos los recelos que pudieran permanecer, pese a las pruebas en contrario. P 5: Peces-Barba.txt - 5:242

Així doncs, el 23-F representa en els relats la superació d'una de les amenaces internes de la Transició, protagonitzada per l'Exèrcit —o per sectors de l'Exèrcit—. De fet, hem vist com en el mateix relat, l'aparició més o menys velada, més o menys explícita de la pressió que exercien els militars sobre els canvis polítics (per exemple, la intervenció de Gutiérrez Mellado en les primeres eleccions amb un discurs veladament amenaçador, o la insinuada

intervenció de l'Exèrcit en alguns aspectes del text constitucional), queda catalitzada en la narració del cop d'Estat per un grup que se suposa minoritari dins de l'Exèrcit. El conjunt de l'Exèrcit queda eximit pel relat de la responsabilitat del cop d'Estat, perquè els fets són narrats només al voltant de la figura colpista de Tejero i Milans del Bosch. En el cas del Rei, per contra, la personalització en ell de la reacció per aturar el cop d'Estat té com a conseqüència la lloança unànime entre els autors de les memòries, i esdevé en el relat la consagració de la monarquia com el pilar sobre el qual se sosté la possibilitat de la democràcia espanyola.

f) Les amenaces externes de la Transició: el terrorisme

Si en alguns dels temes del relat de la Transició hi ha un consens absolut entre els autors, un d'ells és el tractament del terrorisme com una de les amenaces externes al procés de la Transició. Tot i que l'espai que ocupa en cadascun dels relats personals varia molt. En general els autors li dediquen un espai escadusser en el relat, amb l'excepció de dos d'ells: Martín Villa, en el qual trobem unes 45 referències, i sobretot Manuel Fraga, en el relat del qual trobem 164 referències al terrorisme. La major part de les referències són sobre els atemptats d'ETA, però també hi ha referències, en tots els autors, al terrorisme de la ultradreta durant la Transició. I de forma molt menor, trobem referències en alguna de les memòries al terrorisme dels GRAPO.

En les memòries personals de Manuel Fraga, escrites en forma de dietari a partir dels esdeveniments immediats que es van succeint cada dia, s'hi anota cada atemptat, cada segrest, cada acció policial, cada fet que tingui a veure amb l'activitat d'ETA. El terrorisme esdevé un rerefons que serveix a Fraga per anar exposant el seu missatge sobre la pressió que pateixen els militars, la guàrdia civil, els jutges i els polítics, que són víctimes constants d'atemptats, i sobre els riscos que això comporta pel que fa a la paciència dels militars. Fraga comparteix aquesta preocupació amb altres polítics protagonistes de la Transició, i ens ho fa saber a les seves memòries, per exemple, en referència a un comentari de Tarradellas sobre aquesta qüestió.

Entrevista con Tarradellas, que está preocupadísimo; se está hostigando innecesariamente a los militares. P 3: Fraga.txt - 3:869

Fraga ens fa saber, doncs, en diversos moments del seu dietari com altres actors comparteixen aquesta preocupació, com ara el Consell General Basc.

El Consejo General Vasco publica una nota en la que acusa a ETA de propiciar, con sus acciones irresponsables, un golpe de Estado. P 3: Fraga.txt - 3:1801

Però si la preocupació era compartida, per a Fraga, com diem, és un dels arguments centrals del seu relat de la Transició. La pressió, a més, és una de les raons d'una espiral d'alimentació mútua entre diversos focus terroristes, ja que el terrorisme d'ideologia "ultra" és també molt present durant tota la Transició, i té com a pitjor resultat els assassinats dels advocats a Atocha. Com expliquen altres documents que hem referit abans, tot el procés de canvi de la Transició està acompanyat per la violència produïda tant pel terrorisme, com per la repressió dels cossos policials, que també produeixen víctimes mortals i atacs contra la llibertat d'expressió. Però aquest no és, en general, un dels arguments forts dels relats que estem analitzant. Amb l'excepció de les memòries de Manuel Fraga, on aquesta violència, especialment pel que fa a ETA, però també al GRAPO i als atemptats dels sectors "ultres", és relatada amb tot de detall.

Efectivament, Manuel Fraga, anota dia a dia els atemptats que es van produint durant la Transició, com mostren les citacions següents, que són extreptes de paràgrafs gairebé continus de les seves memòries.

Viernes, 6: ETA asesina fríamente a Ryan; honda conmoción: lo tremendo es que se saldrá con la suya: parar Lemóniz. P 3: Fraga.txt - 3:685

Un miembro de la guardia de Franco tiroteado en Santurce. P 3: Fraga.txt - 3:712

Atentado contra el general Esquivias, que se salva de milagro: antiguo ayudante de Franco y yerno de Moscardó. P 3: Fraga.txt - 3:718

Per a Fraga aquesta qüestió té una implicació personal molt clara, per la manera com l'aborda. No només perquè Fraga sent el terrorisme com una amenaça immediata al seu entorn polític i als valors que ell defensa i representa (la unitat d'Espanya, per exemple). A més a més, tal com ens explica, ell mateix pateix l'amenaça constant de patir un atemptat a mans d'ETA.

La policía me informa de que tienen referencias seguras de que ETA me busca; durante unos días, soy objeto de fuertes medidas policiales. P 3: Fraga.txt - 3:2844

Aquesta pressió constant del terrorisme, especialment cap a les forces armades, és el que produeix, segons Fraga, una situació de tensió insostenible, en què l'extrema dreta respon amb més atemptats, i la classe política és incapaç de respondre amb solucions. Fraga acusa els partits d'esquerres de treure partit de la situació, minant la credibilitat del govern d'UCD i aprofitant la pressió per a fer valer les seves reivindicacions.

La ETA mataba y destruía. Las Fuerzas Armadas y las del Orden Público estaban inquietas y dolidas. La extrema derecha intentaba sacar partido. El ambiente general de la sociedad empezaba a ser, tras las primeras expectativas, de inquietud e inhibición. Las instituciones

no estaban rodadas, pero sí se iniciaba un rápido y explicable descrédito de la clase política. La izquierda dudaba, pero se crecía con todo ello. P 3: Fraga.txt - 3:2667

De fet, com ja hem vist en l'apartat d'anàlisi de les referències al Franquisme per part dels vuit autors, hi ha una acusació, per part de Martín Villa sobretot, cap als partits d'esquerres d'haver tingut una actitud tova o de connivència ideològica amb el terrorisme etarra. Així doncs, la referència al terrorisme, en les memòries que analitzem, és un recurs discursiu utilitzat sobretot pels que apel·len a la necessitat d'un canvi *ordenat* (controlat) de la Transició. I que veuen en la tensió violenta del terrorisme la causa darrera de la violència exercida pels cossos policials, fins al cas extrem de l'intent de cop d'Estat del 23-F.

Hay un momento histórico, hacia los últimos años cincuenta, en que los grupos políticos más comprometidos en la oposición al franquismo, básicamente el PCE, renuncian a la hipótesis de una superación instantánea y traumática de la situación política ("maquis" y huelga general revolucionaria) y se embarcan en una opción de trabajo político, cultural y social que tiene su primera expresión en la consigna, que circuló a finales de los cincuenta, de la "reconciliación nacional". Este cambio de estrategia coincide con dos sucesos importantes, coincidencia que no parece que fuera casual: el inicio del boom económico español y la convicción de que la sociedad española había dejado de apoyar, siquiera fuera por su pasividad, cualquier tipo de acción violenta contra Franco y su sistema político.

Sólo después de que estas actitudes se consolidaran, surgen por una parte ETA y por otra el FRAP. P 4: Martín Villa.txt - 4:1478

Martín Villa es refereix força al terrorisme d'ETA, no tant per fer-ne la crònica dels atemptats, sinó per parlar-ne de les conseqüències, i especialment de com afectava la seva tasca com a Ministre de Governació durant els anys de la Transició. En aquest sentit, és interessant el fet que es refereixi a les limitacions de la política antiterrorista que havia heretat del Franquisme. Segon ells, la política policial del règim franquista havia posat més l'accent en la repressió política que no pas en una política sistemàtica de persecució dels responsables dels atemptats. I això limitava la seva capacitat d'èxit.

Con gran mimetismo respecto del pasado, el régimen reaccionó con los viejos esquemas frente a la aparición de la ETA y del FRAP. En primer lugar, mantuvo la mayor parte del esfuerzo policial centrado en la lucha contra la delincuencia común, más limitada que ahora porque todavía los efectos negativos de la masiva urbanización de la sociedad española y del empeoramiento de la situación económica no se habían dejado sentir. Luego actuó preferentemente contra la entonces llamada "subversión" que para el régimen protagonizaban los partidos políticos y los movimientos sindicales que después constituyeron parte importante del armazón social de la democracia y que entonces estaban prohibidos por la legalidad y eran clandestinos por necesidad. Así se explica que la Policía conociera mejor las actividades de Comisiones Obreras que las de la ETA, y esta idea acerca de las prioridades no dejó de ser pagada. P 4: Martín Villa.txt - 4:746

La política antiterrorista i les negociacions per a la reinserció d'etarres que viuen a França són alguns dels temes que centren aquest relat de Martín Villa, i que també apareixen en

el relat de Manuel Fraga. Ell mateix, tot i que no es mostra partidari de parlar obertament de negociacions, explica en les seves memòries els passos que va fer quan va ser Ministre de Governació per aconseguir aquesta reinserció.

La presència d'ETA en l'escenari de la Transició marca d'una manera molt clara també les negociacions polítiques sobre l'estatus del País Basc com a comunitat autònoma en el marc del nou model autonòmic que s'està desenvolupant. Per a Tarradellas, aquesta és la diferència fonamental entre el País Basc i Catalunya, fins al punt que considera que el País Basc partia d'una posició menys favorable en el nou marc institucional, i que és gràcies a la bona resolució del cas català que en part es pot abordar el problema del País Basc.

Jo subratllava, però, que el caràcter pactista de Catalunya podia ser un element de confiança entre els sectors més reticents a la democratització, un factor que demostrés que el canvi es produïa amb ordre. Davant del problema realment greu del País Basc i d'ETA, el restabliment de la Generalitat i el retorn del seu president constituïrien al meu entendre una garantia de la voluntat democràtica del govern i podrien influir en l'evolució del problema basc. P 7: Tarradellas.txt - 7:483

Miguel Herrero va més enllà i aposta per la negociació franca entre l'Estat i el Partit Nacionalista Basc com la via per abordar el final del terrorisme, i la resolució del reconeixement del País Basc en el nou marc institucional.

Mi última intervención sobre esta cuestión se inició el 10 de julio. Desde comienzos de mes se había reabierto la negociación entre el Gobierno y el PNV, al parecer merced a la mediación del PSOE. El CESID llegó a comprender que el nacionalismo vasco podía ser un eficaz aliado para la pacificación de Euskadi. Incluso decía considerar posible que, paralelamente al tratamiento político del problema vasco, la colaboración del PNV podría ser decisiva en la contención del terrorismo ETA, entonces en su ápice, y me consta que no habían faltado ofrecimientos en tal sentido. Se hacía, pues, necesario un esfuerzo de los políticos para alcanzar una solución que no debía ser impedida por el recurso fácil y desleal a opiniones militares. Entonces yo tenía fluida relación con el general Miguel Vega y nunca creí en la supuesta incapacidad del estamento militar hacia soluciones inteligentes. P 6: Herrero.txt - 6:923

Però a excepció d'aquestes dues referències de Tarradellas i Herrero a la relació entre terrorisme i reivindicacions nacionals al País Basc, en el conjunt dels relats el terrorisme només forma part del relat com una amenaça constant al bon desenvolupament de la Transició, però no pas com un factor condicionant dels canvis polítics. Així doncs, no s'atribueix al terrorisme capacitat d'influència sobre aquest procés de canvi.

g) Les qüestions “menors”: amnistia, mobilitzacions i Pactes de la Moncloa.

Els relats que trobem en els vuit autors que hem escollit per a l'anàlisi hi ha, lògicament, qüestions que estan tractades només de gairell, com és el mateix cas del terrorisme, que només en alguns autors gairebé no apareix. Així doncs, de la mateixa manera que és difícil trobar qüestions relacionades amb la Transició que quedin absolutament *oblidades*, sí que en canvi hi ha certes qüestions que només hi apareixen de passada. En aquest apartat en volem deixar constància a través de tres exemples: l'amnistia, les mobilitzacions que es produeixen al carrer (especialment les obreres) i els Pactes de la Moncloa. Totes tres són qüestions que tingueren un protagonisme central en el procés de la Transició, però que en canvi ocupen un espai molt menor en el relat que trobem a les memòries personals.

La reivindicació de l'amnistia

En el cas de l'amnistia, seria lògic pensar que formaria part del relat dels autors que se situen en ideologies d'esquerres. I en canvi, les referències a l'amnistia (64 en total) es troben sobretot en autors com Martín Villa, Manuel Fraga i Miguel Herrero. I de manera menor en Tarradellas, Carrillo i Calvo-Sotelo.

Les primeres decisions que prenen els governs de la monarquia, després de la mort de Franco, tenen com un dels centres d'atenció l'amnistia. Aquesta focalitza els primers gestos cap al canvi polític, a partir de decisions de govern i d'indults concedits pel Rei. Cal recordar que en els darrers anys del Franquisme, s'acumulen presos polítics a les presons, i alguns estan pendents de comdemnes molt greus. Així doncs, una de les primeres decisions que es prenen és la de concedir l'amnistia, tot i que aquesta es produeix en diverses onades. A aquestes decisions del govern de l'Estat es refereix Manuel Fraga quan esmenta la qüestió de l'amnistia.

Los dos temas clave en el primer Consejo fueron la amnistía y las elecciones municipales. El Gobierno anterior había iniciado el nuevo reinado con un indulto muy amplio; pero la palabra amnistía había sido cuidadosamente evitada, y por supuesto habían quedado excluidos los delitos de sangre. El ministro de Justicia, Antonio Garrigues, planteó de cara el problema de una amnistía; su intervención creó una gran tensión, por estar muy reciente el indulto general del anterior Gobierno, y ser muy sensible el tema de los terroristas. No fue menos significativo el debate sobre elecciones municipales; yo planteé la cuestión, sugiriendo diversas reformas en la aplicación de las disposiciones transitorias de la ley aprobada poco antes por las Cortes anteriores. Cabían tres posibilidades: dejar las cosas como estaban (lo que hubiera sido poco serio); derogar de cara todas las transitorias, e ir de entrada a unas

elecciones municipales plenas (lo que hubiera sido lo más inteligente y deseable); y fórmulas intermedias, como la que acabó por prevalecer. P 3: Fraga.txt - 3:1151

De fet, l'amnistia forma part de les reivindicacions centrals de l'oposició al Franquisme des dels primers moviments de coordinació i de mobilització, ja sigui per part de l'Assemblea de Catalunya primer, com per part de les coordinadores que sorgeixen després (Junta Democrática i Plataforma Democrática). En les memòries de Santiago Carrillo hi trobem alguna referència esparsa.

Como una de las condiciones previas poníamos la amnistía para presos y exiliados antifranquistas, amnistía que un sistema democrático aplicaría también a quienes hubiesen incurrido en responsabilidades desde las filas franquistas. pues no nos animaba ningún espíritu de revancha. Le expliqué, igualmente, la necesidad de un Gobierno provisional, ampliamente representativo, que garantizara la limpieza de unas elecciones constituyentes. P 1: Carrillo1.txt - 1:264

Però en canvi no hi trobem cap referència a les importants mobilitzacions ciutadanes que van fer-se per reivindicar l'amnistia. Tal com expliquen Ballester i Risques (2001), la reivindicació per l'amnistia es va concebre com una exigència bàsica per a la recuperació de la democràcia. I la manca de sensibilitat del govern cap a aquesta qüestió durant els primers mesos després de la mort de Franco s'entenia com la manca de voluntat per a iniciar un canvi fefaent cap a la democràcia.

Pel febrer de 1976 l'horitzó mental fixava que si no hi havia amnistia era perquè no hi havia canvi. Costava més de pensar en una amnistia limitada que anés acompanyada d'una reforma limitada: la ruptura democràtica amb el passat tenia plena vigència. Tanmateix, tot depenia de l'evolució de la correlació de forces, incerta i molt canviant —fins i tot ens atreviríem a dir imprevisible—, del moment (...) (Ballester i Risques, 2001: 8-9).

Tot i que Manuel Fraga fa referència sobretot a l'amnistia de presos etarres per a criticar-la, considerant que és un gest excessiu quan encara s'estan cometent atemptats terroristes. Fraga ho acaba interpretant com una concessió excessiva de Suárez.

Mientras el Gobierno Suárez iba dando pasos para un diálogo con unas concesiones (de momento, sin contrapartida), como la nueva amnistía del 30 de julio y la liberación de militares procesados en marzo (7 de agosto), yo pensaba en Galicia, también hacia adelante. P 3: Fraga.txt - 3:505
Lunes, 17: se publica la ley de amnistía; yo creo que su efecto principal fue dar ánimos a los terroristas. P 3: Fraga.txt - 3:2377

De la mateixa manera, també Martín Villa vincula l'amnistia a les reivindicacions de les plataformes dels partits de l'oposició i no tant a les mobilitzacions. Així mateix, també vincula l'amnistia a la difícil situació provocada pel terrorisme al País Basc.

Sin embargo, en la madrugada del día en el que se concedió la primera amnistía, es decir, pocas horas después de conocerse la referencia de lo tratado en dicho Consejo de ministros, y probablemente como respuesta terrorista a la concesión de la amnistía para los delitos de opinión política, se producían atentados con artefactos explosivos en Sevilla,

Madrid, Bilbao, Pontevedra y Barcelona, perdiendo la vida dos activistas en Sevilla el día 29 al hacerles explosión el artefacto que portaban. P 4: Martín Villa.txt - 4:1488

Per tant, en el relat dels autors que provenen del règim franquista, l'amnistia no deixa de ser una concessió que es fa des del govern, tot procurant que no distorsioni el procés del canvi. És a dir, que permeti la llibertat de les persones sense que puguin aprofitar-se'n aquells elements que no respecten les regles del joc establertes. En aquest sentit, l'amnistia és interpretada com un gest valent, que el govern fa en contra de les circumstàncies que el desaconsellerien, com ara els successius atemptats terroristes, o les mateixes mobilitzacions al carrer, que són considerades una font de desordre en el discurs dels homes del govern. Martín Villa també esmenta la dreta nostàlgica com una oposició que impedeix fer les reformes amb tranquil·litat, i que provoca la necessitat d'actuar amb prudència des del govern en qüestions com la de l'amnistia.

Per la seva banda, Miguel Herrero aborda la qüestió de l'amnistia des de l'experiència personal, ja que per la seva posició com a Secretari General Tècnic del Ministeri de Justícia va haver d'assumir l'elaboració de les propostes de lleis que s'havien d'aprovar per a fer possible l'amnistia. Herrero manté, en relació amb els fets que narra, aquesta relació de protagonisme personal, situant els fets a partir de la seva pròpia actuació entre bastidors.

Mendizábal y yo discutimos largamente la cuestión y consultamos varias veces con el fiscal del Tribunal de Orden Público, Eugenio Herrera, hasta que el día 20 de julio pude elaborar un informe, base de los trabajos posteriores. En él se optaba por amnistiar todos los delitos ejecutados con intencionalidad político-social, en tanto que no afectasen a determinados bienes que, como la vida o la integridad corporal, se reputaban intangibles. Mendizábal y Lavilla consideraron válida la propuesta, a la que se añadió, a iniciativa del juez de delitos monetarios señor Barcala, la exclusión de quienes "hubieran puesto en peligro el patrimonio económico de la nación a través de delitos monetarios". Sobre esta base redacté un primer borrador que se presentó ante el Consejo de Ministros. P 6: Herrero.txt - 6:535

Del relat de Miguel Herrero sobre el procés d'elaboració de les lleis d'amnistia, cal destacar les seves explicacions sobre la intervenció militar en aquesta qüestió, que ocupa bona part del relat. Tal com explica Herrero, aquesta intervenció de l'Exèrcit féu que s'impedís la reincorporació a l'Exèrcit dels militars de la UMD, així com tampoc es pogué rehabilitar militarment els que feren la guerra en el bàndol republicà.

Nada más sentarse, los visitantes militares pusieron sobre la mesa un proyecto que respondía a criterios antagónicos a los que habían inspirado el trabajo del Ministerio: objetividad para la determinación de los supuestos, enumerando expresamente los delitos amnistiados, y suma restricción en lo que se refería al alcance de la medida para los miembros de las Fuerzas Armadas en el momento de la comisión del delito. Militares republicanos y oficiales de la Unión Militar Democrática eran con ello, sin duda, los más perjudicados. P 6: Herrero.txt - 6:536

Les mobilitzacions al carrer

En el seu llibre, Ballester i Risques fan una anàlisi en profunditat de les dues manifestacions que es van produir a Barcelona el febrer de 1976 i que tenien com a lema central la reivindicació de l'amnistia dels presos polítics. La gran participació assolida va significar un *tour de force* de l'antiFranquisme cap al nou govern d'Arias Navarro. Les manifestacions foren fortament reprimides per la policia, però van aconseguir un dels primers èxits sonats de l'oposició democràtica.

L'1 i el 8 de febrer de 1976 van tenir lloc a Barcelona dues grans manifestacions per l'amnistia que marcaren una inflexió política en la Transició. D'una banda, perquè van assolir un nivell de participació ciutadana insòlit en actes d'aquesta mena, des que s'havia imposat la dictadura franquista. Fins i tot alimentaren la il·lusió d'un antiFranquisme capaç d'imposar-se a una monarquia continuïsta: un mirall fràgil. De l'altra, perquè evidenciava els límits que tenia la mateixa proposta d'una ruptura democràtica impulsada, gairebé de forma exclusiva, per la mobilització popular. Havia estat extraordinària però insuficient: el govern Arias-Fraga va mantenir-se immutable i no es veié obligat a proclamar l'amnistia. Almenys, de moment. Estava, però, tocat de mort, i la seva continuïtat no aniria més enllà de cinc mesos. El Franquisme pur estava a un pas de la seva derrota definitiva. (Ballester i Risques, 2001: 10).

Les manifestacions massives del 1 i el 8 de febrer de 1976, doncs, van significar un moment important del procés de redefinició dels actors en el nou escenari que s'obria. Els resultats no es van assolir de forma immediata, però les mobilitzacions van continuar amb altres fórmules, com ara la campanya "Tothom a casa". Els indults anaren arribant a poc a poc, amb diferents mesures preses com a iniciativa de la monarquia. De fet, immediatament després de la coronació de Joan Carles I es va dictar un indult general, que només concedia l'indult total per a les penes menors de 3 anys de presó.

Trobem en les memòries de Tarradellas una referència a aquesta manifestació i a la nul·la resposta per part del govern d'Arias Salgado. De fet, és l'únic autor que recorda la reivindicació de l'amnistia com una de les importants al costat de la reivindicació per unes eleccions democràtiques i la recuperació de la Generalitat com a política de mínims.

Desfila a Barcelona una concorreguda manifestació en favor de l'amnistia. Cap resposta per part del govern; ni un gest, res. Es mostrava completament insensible a les necessitats del moment. El ministre d'Afers Exteriors, José Maria de Areilza, anava pel món anunciant la democratització d'Espanya. Altres ministres parlaven en alguna ocasió de la reforma i de la seva urgent necessitat, però sense concretar mai en què havia de consistir, com si constituís una fórmula màgica que de sobte prendria cos per art d'encantament. Tot resultava vaporós, inconnex, confús. El govern no rutilava. I l'oposició rutilava al ritme del govern, cosa encara més greu. P 7: Tarradellas.txt - 7:194

L'altre autor que fa referència a aquestes mobilitzacions ciutadanes és Manuel Fraga, en les seves anotacions telegràfiques.

Viernes, 2: manifestación en Bilbao, en favor de la amnistía total. P 3: Fraga.txt - 3:544

Pel que fa a les mobilitzacions ciutadanes, de caire sindical o de caire polític, com ja hem vist, tenen poca presència en les memòries dels autors que analitzem, a excepció de Manuel Fraga, que com en altres fets de la Transició, anota cada vaga sectorial i cada mobilització obrera (per exemple, les celebracions de l'1 de maig), i cada manifestació que es produeix a Catalunya o al País Basc⁹⁸.

Lo pasé, el sábado, 1 de mayo, Fiesta del Trabajo, en mi despacho. En cierto modo, acuartelado, y en contacto con todas las autoridades de España. La ofensiva marxista fracasó completamente. Quedó claro para todos que no se podría forzar la mano del Gobierno para crear una situación del poder en la calle. Desde entonces, ése era un hecho adquirido e inamovible. Habían sido cuatro meses de un trabajo titánico, de problemas sin fin, de muchísimo desgaste; mas lo peor quedaba atrás, para España y sus gentes; para uno mismo, ésa era otra historia. P 3: Fraga.txt - 3:1677

Fraga interpreta les mobilitzacions obreres i polítiques com una pressió constant al govern de l'Estat, i ens explica com en els moments en què ell fou Ministre de Governació va fer front a aquestes mobilitzacions amb mà dura per tal d'evitar que incidissin en el desenvolupament del canvi polític.

Comenzó la presión en serio de la izquierda, sobre todo a través de Comisiones Obreras. La primera acción fuerte fue la huelga del Metro de Madrid; seguida de múltiples otras en toda España. Dirigí personalmente la operación de hacer funcionar el Metro; el martes, 6, una reunión extraordinaria del Consejo de Ministros me dio los poderes necesarios, y la huelga fue dominada en pocos días. P 3: Fraga.txt - 3:1659

Fraga fa referència a les vagues que es van succeir en diferents sectors de l'administració pública, de les fàbriques i dels serveis, de manera que afecten punts estratègics del funcionament general. Vagues de l'aviació, dels taxistes, dels camioners, de correus... Segons Fraga, gràcies a la seva gestió aconseguia aturar i minvar l'efecte perniciosos d'aquelles vagues, recurrent, per exemple, a la militarització dels serveis.

El día 13, Correos queda en paro. El desafío político era frontal. Almuerzo con Licinio de la Fuente, al que solicito ideas sobre la situación laboral. El miércoles, 14, entre grandes discusiones, se decide militarizar Correos, como servicio público esencial; funciona. P 3: Fraga.txt - 3:2052

Les vagues afectaren fins i tot els cossos policials i als bombers, als quals Fraga aplicà la mateixa recepta de la militarització forçosa del servei.

Los policías municipales y bomberos de Barcelona aprovecharon para ponerse en huelga; nos vemos obligados a militarizarlos. P 3: Fraga.txt - 3:2084

⁹⁸ Trobem exactament 77 referències a mobilitzacions sindicals i reivindicatives en les memòries de Fraga.

En tot moment, Manuel Fraga relata aquestes mobilitzacions com un *tour de force* entre l'Estat i l'agitació que pretén portar el desordre, el qual ell en persona aconsegueix aturar, per tal de conduir la Transició d'una manera pacífica i ordenada.

Huelga de camioneros. Ha subido la gasolina. Se ha arriado la última bandera española en el Sahara. En una manifestación en Alicante ha habido un muerto. Empiezan los síntomas de agitación profunda, en lugares como Vitoria y Sabadell. Han pasado los dos primeros meses; para mí han sido un infierno, pero estoy cada vez más convencido que podré pasar la antorcha de una Transición sin desastres. P 3: Fraga.txt - 3:2088

Aquesta situació de tensió permanent, però, no està exempta de drama, si tenim en compte els fets de Vitòria, als quals es refereix Fraga amb una certa gravetat, però sense deixar d'argumentar que la situació estava controlada.

En Vitoria se había producido, después de varios días de tensión, un choque entre manifestantes y policía, con cuatro muertos y numerosos heridos. Lo milagroso es que no hubiera más, porque la fuerza se vio totalmente desbordada; salvó la situación la llegada oportuna de una unidad de la Guardia Civil, que se trasladaba a otro sitio, pasando por Vitoria. Inmediatamente se enviaron refuerzos y la situación quedó controlada. P 3: Fraga.txt - 3:2093

Fraga atribueix els fets de Vitòria a la voluntat de pressionar en el carrer contra el govern, a la voluntat de crear un estat de desordre que portés Espanya cap a un sistema no democràtic de caire socialista. El sentit del seu discurs és d'absoluta deslegitimació de l'acció de les forces d'oposició, i de defensa també absoluta de l'acció de les forces policials i del govern davant dels fets. En la citació següent, i en d'altres moments del text, utilitza un vocabulari que evoca la revolució soviètica com a eina discursiva per a deslegitimar els sindicats que es mobilitzaren a Vitòria.

Aún falta un análisis serio de lo ocurrido en Vitoria; y que se intentó también en Sabadell: una ocupación de la ciudad, como la de Petrogrado en 1917. Los que creaban un ambiente de presión sobre el Gobierno para que, perdida la calle (la famosa calle, cuya seguridad debe garantizar todo Gobierno digno de este nombre), diera pase a un Gobierno provisional, como en 1931, no eran conscientes de que algunas personas podían llevar la presión hasta la locura. Un grupo oscuro de líderes desacreditados por el mismo desastre lo intentaron en Vitoria; su detención y traslado a Madrid finiquitó el asunto. Pero tuvieron su día, no de triunfo, pero sí de sangre. P 3: Fraga.txt - 3:2094

De la mateixa manera, Fraga acusa en les seves memòries els sindicats i els partits d'esquerra (especialment el PCE) de voler aturar les reformes. De manera que identifica les mobilitzacions de l'1 de maig com a actes purament subversius, davant dels quals calia practicar detencions i reprimir manifestacions. Fraga no fa cap referència aquí a la llibertat sindical ni al dret de manifestació. I en canvi, estableix en tot moment, una divisió entre els que segons ell feren la Transició i els que pretenien impedir-la.

Sábado, 3: almuerzo con Areilza, preocupado por las dificultades y retrasos. La presión de la izquierda extrema para frustrar la reforma es excepcional; quieren hacer una suprema prueba de fuerza con motivo del 1 de mayo. Hay que detener, tras una reunión donde se

han montado esquemas claramente subversivos, a sus hombres clave, entre ellos Camacho y Tamames. El padre Llanos vendrá a pedirme la libertad del primero, y mi querido profesor Prieto Castro la del segundo, que es su yerno; les prometo que no estarán detenidos más tiempo que el requerido por el buen orden de la sociedad. P 3: Fraga.txt - 3:2118

Paradoxalment, gràcies a la seva anotació exhaustiva i alhora telegràfica dels fets succeïts, les memòries de Manuel Fraga es converteixen, involuntàriament, en la crònica gairebé fidel de les mobilitzacions que es produeixen durant els primers anys de la Transició. Unes mobilitzacions que retraten bé la distància entre les aspiracions de canvi que es couen al carrer i la manca de resposta per part del govern de l'Estat. Entre aquestes aspiracions hi ha tant les reivindicacions referides als drets socials i polítics (de reunió, d'associació, de vaga, etc.) com les referides a la situació laboral de molts sectors que es veuen afectats per la forta crisi d'aquells anys. De la mateixa manera, Fraga també fa referència —i és l'únic autor que ho fa— a les mobilitzacions que es produeixen per commemorar el 18 de juliol durant els primers anys de la Transició a la Plaza de Oriente, però sense adjectivar-les ni condemnar-les. Simplement, en pren nota.

El viernes, 18 (mientras se desataba una segunda huelga de aviación), asistí a un buen congreso de AP en Murcia. Domingo, 20: gran manifestación en la plaza de Oriente, en el segundo aniversario de la muerte de Franco, con incidentes. P 3: Fraga.txt - 3:709

Martín Villa també relata les mobilitzacions a què va haver de fer front com a Ministre de Governació, i exposa amb tota mena de detalls les mesures que es prenen des del seu Ministeri per militaritzar els serveis que es veien afectats per les vagues, com ara el metro de Madrid.

El doce de noviembre a las cinco de la madrugada estábamos todos en el ministerio. El dispositivo comenzó a funcionar. Se comprobó que el despliegue de las fuerzas de seguridad previsto se había efectuado en toda España, con arreglo a las instrucciones que se habían dado. Se estableció la primera comunicación con todos y cada uno de los gobernadores civiles y se comenzó a recabar las primeras noticias de los servicios de información. Todos esperábamos impacientes la hora de la apertura del Metro en Madrid. Y cuando se nos informó que el Metro se había puesto normalmente en funcionamiento, todos también lanzamos un suspiro de alivio. P 4: Martín Villa.txt - 4:592

En el seu relat podem trobar una referència més clara a aquesta tensió provocada per la manca de drets i de llibertats, que eren reivindicats des del carrer i administrats amb compta-gotes des del govern. A cada manifestació s'havia de prendre la decisió *ad hoc* de permetre-la o no, de reprimir-la amb duresa o deixar que es fes sense intervenir-hi massa. A cada possible mobilització s'havia de prendre la decisió d'efectuar detencions preventives, o de deixar que s'organitzés amb total llibertat. L'arbitrarietat era tant estesa com inútil per aturar les mobilitzacions *in crescendo* dels anys 1976 al 1978.

Esta instrucción reservada cumplió la finalidad de fijar los criterios que debían seguir los gobernadores en la administración de las libertades durante la etapa que nos conduciría a la Constitución de 1978. Al mismo tiempo, el contenido y las directrices establecidas en dicha instrucción me permitieron prescindir de las reuniones diarias que venía manteniendo en mi despacho con el subsecretario del departamento, el subsecretario de Orden Público, el director de Política Interior y el director general de Seguridad, en las que se tomaban las decisiones y adoptaban las medidas oportunas en relación con las manifestaciones y reuniones, analizando con el debido detalle e información las circunstancias y previsibles consecuencias de cada decisión. P 4: Martín Villa.txt - 4:706

Malgrat tot, en algun moment del relat Martín Villa ens explica on se situaven els límits que no es podien traspassar de cap manera en el curs de les reivindicacions, prenguessin la forma que fos. Segons ell, els límits es trobaven en la salvaguarda de la unitat d'Espanya, la monarquia i les forces armades.

Desde esta posición, en la circular tuve buen cuidado de transmitir a los gobernadores el criterio de la máxima flexibilidad en lo relativo a las ideas, pero aun en este campo recalca que "se impedirá, en todo caso, y con la máxima energía, cuanto atente a la unidad de España, a la forma monárquica del Estado o a las Fuerzas Armadas". P 4: Martín Villa.txt - 4:950

Martín Villa justifica en les seves memòries la necessitat de controlar l'ordre públic per a garantir la democràcia. Així doncs, en el seu relat, es vincula el concepte d'ordre al de la democràcia. I per contrast, el concepte de desordre està vinculat a les mobilitzacions al carrer. De fet, en les seves memòries hi ha en tot moment aquesta justificació de la necessitat d'un procés ordenat cap al canvi democràtic.

Como ya he dicho, la preocupación por el orden público era muy intensa en todo el Gobierno y, por razones obvias de responsabilidad directa, primordialmente en mí. Garantizarlo equivalía a garantizar el proceso hacia la democracia; descuidarlo, por razones de imagen o por adquirir cuanto antes patentes liberales y democráticas, representaba tanto como hacer peligrar el cambio. La flexibilidad política que la conducción de tal cambio demandaba no estaba reñida, sino todo lo contrario, con la energía necesaria en el mantenimiento del orden. P 4: Martín Villa.txt - 4:1091

De manera que la vaga general que plantegen els sindicats el 5 d'abril de 1978, la primera que es produïa després de la mort de Franco, constituïa, per a Martín Villa, una amenaça per al procés de canvi cap a la democràcia, ja que podia provocar la desestabilització del govern.

Tan pronto tuve noticias de la convocatoria de la huelga general por medio del director del Servicio de Documentación de Presidencia del Gobierno, el hoy general Cassinello, y del director general de Seguridad, Rodríguez Román, me di cuenta de la gravedad del tema. La huelga podía constituir un serio ataque contra la reforma política y a la vez un fuerte pulso de la oposición al Gobierno, cuyo eventual éxito pensé que no debería ser el resultado de nuestra imprevisión. Así se lo manifesté al presidente Suárez, que coincidió completamente con mis apreciaciones. P 4: Martín Villa.txt - 4:1267

Així doncs, tant el relat de Manuel Fraga com el relat de Martín Villa estableix en tot moment una relació d'enfrontament entre els que segons ells feren possible la Transició, i aquells que segons ells s'hi oposaven o bé hi actuaven de forma irresponsable, anant més enllà d'on es podia anar en aquell moment. Aquesta construcció narrativa de dos bàndols enfrontats durant la Transició està muntada sobre la base d'una altra oposició, a saber, una oposició en què hi ha d'una banda el govern i de l'altra l'oposició. Des d'aquesta perspectiva, Martín Villa descriu un govern que es replega i actua amb contundència davant dels problemes que ell anomena d'"ordre públic", i que s'enfronta amb els partits polítics i els sindicats com qui s'enfronta als enemics.

La víspera, la comisión tenía el convencimiento de que la huelga general no iba a desembocar en un éxito. Las previsiones adoptadas a lo largo de quince largos días y las informaciones de última hora que nos llegaban así lo daban a entender, pero sobre todo la clave residía en que los datos políticos ya estaban echados y que la opción de los españoles por la reforma era un hecho. P 4: Martín Villa.txt - 4:1269

En aquest sentit, Martín Villa explica les mesures a que es veia *obligat*, com ara emetre ordres als cossos policials de combatre els piquets, de no permetre que els obrers es tanquessin a les fàbriques, o a les esglésies. I als governadors se'ls encomiava a no negociar amb qualsevol interlocutor de l'oposició, ni tampoc a respondre a les reivindicacions que portaven la gent al carrer. En tot aquest relat, i en la construcció d'aquest enfrontament entre govern i oposició es manté d'alguna manera les relacions prèvies a la Transició, les relacions d'oposició franquistes: d'una banda, un govern amb plens poders per actuar i reprimir, i d'altra banda, una oposició que no compta amb els canals democràtics d'interlocució.

Se insistía, en el terreno del orden público, en que cualquier desorden "expresado en cualquier forma no solamente no ha de ser tolerado, sino que ha de ponerse toda la autoridad para asegurar la tranquilidad de los ciudadanos", pues se estimaba que la inhibición en este campo podía representar tanto como la renuncia al ejercicio legítimo de la autoridad. "El orden en la calle proseguía la instrucción reservada debe ser asegurado con medidas enérgicas, inflexibles y sin concesión a la posible reacción favorable o desfavorable de determinados sectores de opinión." Se ordenaba a los gobernadores que no negociasen en ningún caso la vuelta a la normalidad a cambio de la puesta en libertad de detenidos. P 4: Martín Villa.txt - 4:1427

Paradoxalment, Santiago Carrillo, que és l'autor més proper a les mobilitzacions ciutadanes d'aquella època, com a Secretari General del PCE, no en parla gaire. I alhora, mentre reivindica la capacitat de mobilització del PCE, i la influència que van tenir a la Transició, també s'adscriu al discurs de la prudència que hem vist en els autors que van estar al govern durant la Transició. Així, Carrillo es refereix de forma tangencial a algunes mobilitzacions, però no en fa en cap cas un *leit-motiv* en el marc del seu relat. Així, per exemple, quan explica la seva tornada a Espanya, convidat pel govern de Suárez,

mitjançant un avió que li posa el govern a disposició. En saber-se la notícia, van començar a sortir persones al carrer cridant consignes a favor del PCE, del socialisme i de la llibertat. Però Carrillo apunta de seguida la necessitat que hi havia de mantenir la prudència per no posar en problemes al govern de Suárez. I per tant, abona la tesi de la necessària autolimitació de les reformes que hem vist en Fraga i Martín Villa.

Por las calles de Madrid circulaban automóviles con la bandera del partido, que con sus bocinas hacían la frase: "Sí, sí, libertad, socialismo, PCE." Habíamos logrado un objetivo histórico, aunque ese día administramos la victoria con prudencia, para no crear más problemas a Adolfo Suárez. Ahora estaba definitivamente claro que la marcha hacia la democracia en España era imparable. Vivía uno de los días más felices de mi vida. La táctica escogida había dado resultados. P 1: Carrillo1.txt - 1:188

En canvi, Carrillo s'atura una mica més en el relat de la manifestació de dol que es va produir després dels assassinats dels advocats laboralistes d'Atocha, a Madrid. La manifestació és presentada per Carrillo com una victòria del PCE, i com un gest de la seva voluntat d'avançar cap a la democràcia sense enfrontaments, coincidint així amb els arguments dels autors que formaven part aleshores del govern. Aquesta actitud és el que proporcionarà al PCE la legitimitat que necessitava per aconseguir la seva legalització.

La manifestación de duelo fue impresionante. Habíamos dado instrucciones a nuestros camaradas de que desfilaran en silencio rehuyendo las provocaciones, pero que acudieran en masa. Así fue; las víctimas eran comunistas, muy conocidos por su desinteresada labor en defensa de los trabajadores. La impresión causada por la firmeza y la serenidad de los integrantes del cortejo fue extraordinaria. Al día siguiente Ya decía en su editorial que el PCE había conquistado su legalización. P 1: Carrillo1.txt - 1:423

En relació a aquesta manifestació, Carrillo explica com es va aportar aquí la necessària prudència: manifestar-se en silenci, cridar visques al Rei en cas que hi hagués problemes, un servei d'ordre impecable, etc.

También les aconsejamos, que si grupos "izquierdistas" armaban jaleo no vacilaran en dar vivas al rey. Comprendieron y lo hicieron cuando fue necesario. P 1: Carrillo1.txt - 1:930

Paradoxalment, en un altre moment del relat reivindica les mobilitzacions i les vagues laborals com un dels factors que va condicionar les decisions preses durant la Transició, i davant de les quals el govern es replegava i s'atrinxerava.

España era un hervidero político-social. Grandes huelgas en todo el país, manifestaciones de muy diversos sectores; yo diría hoy que aquellos meses vieron producirse una huelga nacional permanente que tuvo una influencia enorme en la Transición y sin la que el desenlace de ésta hubiera podido ser distinto. Una de las acciones más significativas aunque no la más importante en aquel momento fue la huelga de los 13.000 funcionarios de la ciudad condal: se manifestaron en las calles y penetraron en el Ayuntamiento para presentar sus reivindicaciones. La fuerza pública rodeó el edificio y disparó bombas lacrimógenas. Pero a su vez, los bomberos con cinco coches cisternas y los guardias municipales cercaron a los policías. Bombas de agua contra las lacrimógenas. De milagro se

evitó un enfrentamiento; al final los bomberos rescataron a los funcionarios encerrados en el Ayuntamiento. Las estructuras de la Administración se cuarteaban. P 1: Carrillo1.txt - 1:736

Carrillo també explica les dificultats d'aquells anys per la manca de llibertats, que afectava especialment el PCE. Les reunions públiques del partit, els mítings, etc. estaven sempre sota l'amenaça de la ultradreta i de l'actuació policial.

Empezábamos a salir más abiertamente a la calle. En ese tiempo hice un viaje a Asturias. En Oviedo visité la universidad, recibido por el decano y por los estudiantes de izquierda que habían acudido en masa. También estaba "en masa" la Policía Armada y fuera del recinto universitario, la Falange. Como los estudiantes pedían que hablase y la policía se oponía, parlamentando con ésta, conseguí que me dejaran hablar "un minuto". Lo aproveché para decirles que pronto podríamos hablar sin límites de tiempo, que la democracia estaba viniendo; me ovacionaron largamente. P 1: Carrillo1.txt - 1:818

Finalment, qui també es refereix a les mobilitzacions en algun moment del seu relat és Josep Tarradellas, que esmenta les manifestacions unitàries en favor de l'Estatut i en favor de l'amnistia.

Van quedar esmicolats els clixés de la despolització del poble, de la desnacionalització de Catalunya sota el Franquisme, de la passivitat o de la indiferència general davant el procés polític en curs. La joventut irrompia en la lluita política al costat dels vells lluitadors. Catalunya es posava al davant del moviment democràtic espanyol, gràcies al principi d'unitat de les forces polítiques. Hi podia haver discussions de procediment o discrepàncies importants, però ningú no discutia els punts bàsics acordats pel Consell de Forces Polítiques i per l'Assemblea de Catalunya. La unitat ens va permetre avançar. P 7: Tarradellas.txt - 7:480

Els Pactes de la Moncloa

Si els dos temes anteriors que hem tractat, amnistia i mobilitzacions al carrer, són temes menors dins dels relats, en el cas dels Pactes de la Moncloa sorprèn la seva absència pràcticament absoluta. Malgrat que es tracta d'un dels fets més rellevants del procés de la Transició, perquè comporta el primer pacte de fet entre els partits amb representació parlamentària de la nova democràcia, després de les eleccions del 1977, en canvi té una presència anecdòtica en els relats que analitzem. De les 19 referències que hi hem trobat, la majoria es troben en el relat de Santiago Carrillo (11), i només hi fan referència puntualment alguns dels autors (Fraga, Martín Villa, i Herrero). Aquells que, de fet, fan un repàs més complet als fets de la Transició.

El mateix Carrillo els esmenta com el programa bàsic de la Transició, la qual cosa no és gens forassenyada tenint en compte que els pactes estableixen les bases sobre les quals es desenvoluparan la Constitució i altres aspectes econòmics i polítics que condicionen el programa de govern d'aquells anys. Santiago Carrillo explica durant tot el fil narratiu les crítiques que reben els pactes des de diferents sectors, ultradretans i ultraesquerrans, des

de la CEOE i des de Catalunya (PSUC), per acabar afirmant que són els pactes més progressistes que s'havien produït des dels anys trenta a Espanya (*sic*), la qual cosa és ben certa si es té en compte que entre els anys trenta i el moment dels Pactes de la Moncloa hi ha una dictadura.

Con todo, los Pactos de la Moncloa fueron el programa básico de la Transición democrática, el paso más importante dado Por las fuerzas políticas para asegurarla. Posteriormente así ha sido reconocido. De hecho los Pactos de la Moncloa eran el acuerdo más progresista realizado en nuestro país desde los años treinta, entre fuerzas obreras y burguesas. Pocos son los que se han parado a ver que en ellos se sientan las bases de la sociedad civil de derecho, democrática, que luego se plasmaría en diversas leyes y en la Constitución y que suponen la abolición de las anteriores leyes fascistas. Hasta ese momento no había habido ningún acuerdo concreto sobre las reglas de juego de la democracia. Sólo ese contenido habría justificado la firma de los pactos. P 1: Carrillo1.txt - 1:870

Al costat de la lloança als Pactes de la Moncloa, Carrillo introdueix en el relat la seva participació personal en l'autoria dels pactes.

Se reconoce que yo desempeñé algún papel en hacerlos posibles, unas veces criticándome y otras admitiendo mi mérito. En cualquier caso, en circunstancias semejantes, volvería a hacer lo que hice entonces. P 1: Carrillo1.txt - 1:871

Els Pactes de la Moncloa, a més a més, apareixen en el relat de Santiago Carrillo com un dels moments estel·lars de la Transició en la mesura que constitueix un dels primers escenaris en què es troben els líders del nou escenari polític. Així, és l'espai on es comencen a construir complicitats a partir de les coneixences dels que havien viscut el Franquisme en posicions oposades. Les lloances de Carrillo a uns, i la cordialitat reconeguda per a d'altres, indica aquesta funció conciliadora del context dels Pactes.

Las conversaciones de la Moncloa sirvieron también para acercar personalmente a quienes participábamos en ellas. Yo no había tratado a Landelino Lavilla, ni conocía bien sus antecedentes; sus intervenciones flexibles e inteligentes me convencieron de que aquellos "jóvenes reformistas" como suele denominarlos Martín Villa, aún habiéndose desarrollado bajo el franquismo, no eran fascistas y entendían bien la necesidad de desmontar jurídicamente el sistema anterior. Fuentes Quintana me produjo también una favorable impresión. Y Martín Villa, del que yo tenía más información desde los tiempos en que trabajábamos para dinamitar el SEU, me pareció un hombre sinceramente comprometido con el cambio, cordial y modesto. P 1: Carrillo1.txt - 1:869

Manuel Fraga coincideix amb Santiago Carrillo en esmentar els Pactes de la Moncloa com una oportunitat perquè es coneguessin els nous líders polítics.

Reuniones en Presidencia de todos los grupos Políticos, para los famosos Pactos económico-sociales de la Moncloa; los comunistas, que han pactado con Suárez, fuerzan a participar a los socialistas. En aquellas reuniones y en el almuerzo se encuentran personas que antes no se habían visto. P 3: Fraga.txt - 3:2957

Fraga també aporta una interpretació dels Pactes de la Moncloa en què les esquerres hi surten guanyant, i per això mateix els critica. Però no només per això, sinó per la manca

d'interlocució amb els agents socials que hi va haver en aquesta ocasió. Tanmateix, com hem dit, Fraga s'hi refereix molt poc, als Pactes de la Moncloa. I només els esmenten de passada Martín Villa i Miguel Herrero. Els altres autors, ni els esmenten. Potser la raó és que no hi van participar directament, tal com diu Miguel Herrero, el qual justifica el fet de no parlar-ne precisament per aquest motiu.

Fue este caldo de cultivo el que dio lugar, en paralelo al proceso constituyente, a los Pactos de La Moncloa, cuya imagen el tiempo ha ido iluminando de tonalidades cada vez más positivas. No me refiero a ellos, puesto que no tuve ninguna intervención en los mismos, pero creo que su celebración tuvo un efecto muy positivo en el clima de concordia que, en último término, presidió la elaboración de la Constitución. Lavilla los comparaba a los Pactos de El Pardo que presidieron la primera Restauración. P 6: Herrero.txt - 6:643

Els Pactes de la Moncloa, doncs, queden en un terreny totalment secundari en els relats personals sobre la Transició, malgrat la transcendència política que van tenir. En aquest sentit, cal observar que malgrat la importància que van tenir en el seu moment, es tracta d'un referent simbòlicament feble, que amb el pas dels anys ha perdut força en favor dels altres "símbols" de la Transició. La selecció dels fets que comporta qualsevol narrativa, com hem vist en aquest apartat, n'imposa uns per damunt dels altres en la construcció de la memòria personal i col·lectiva. Els Pactes de la Moncloa són, en aquest sentit, un bon exemple d'aquesta selecció, d'aquesta economia del record que implica la memòria. Més enllà d'aquesta constatació sobre la necessària selecció dels fets, cal comprendre perquè esdevenen simbòlicament rellevants uns fets i no uns altres. En la memòria dominant de la Transició els Pactes de la Moncloa esdevenen un punt d'inici dels processos de canvi, però s'entén que aquests culminen en altres moments que tenen més força, com hem dit: la Constitució esdevé finalment el símbol del nou ordre polític.

6.4 Els límits de la Transició: el sistema autonòmic

Una de les qüestions més recurrents en les memòries sobre la Transició és la referida a les autonomies. El desplegament del nou sistema autonòmic que es pacta durant la Transició constitueix una de les qüestions més obertes i alhora difícils de resoldre en el camp de joc de la Transició. El relat sobre aquest desplegament es construeix sobre la trama de diferents episodis: negociacions de la ponència constitucional, redacció dels estatuts d'autonomia, aprovació dels estatuts d'autonomia, desplegament de les autonomies no històriques, proposta d'harmonització de l'Estat de les autonomies (LOHAPA)...

Per això no és estrany que els autors, sobretot aquells vinculats al govern i a l'elaboració de la Constitució, hi dediquin força atenció. Això exclou Santiago Carrillo, que és el que se n'ocupa menys, i per al qual les autonomies no constitueixen un eix narratiu. I també exclou en part Solé Tura, en la mesura que el seu text només toca el període de la Transició a poques pàgines del final de les seves memòries, i només en tracta els primers anys. Però per als altres autors aquest és sens dubte un dels temes centrals.

Atesa la diversitat d'aproximacions que podem observar en una anàlisi textual sobre aquesta qüestió, hem volgut calibrar el pes de determinats conceptes, com a indicadors de l'orientació que pren la qüestió autonòmica en les memòries analitzades. Així doncs, partim d'una bateria d'ítems que inclouen "autonomies", "nacionalitats", en termes generals, o bé "nacionalismes" i "nacionalistes" en relació als posicionaments en l'espai polític de la Transició. Pel que fa a l'àmbit d'aplicació dels conceptes, hi ha dues autonomies que centren la narració al llarg dels textos, el País Basc i Catalunya. Però en les referències predominen les que tracten de l'autonomia de Catalunya (en total, 778). I ens sembla adequat centrar-nos específicament en el tractament narratiu de l'autonomia de Catalunya, per no dispersar l'anàlisi. I també perquè constitueix un dels focus d'anàlisi de la nostra tesi, com un segon pla en el marc de la Transició espanyola, al qual ja ens hem referit en el nostre plantejament teòric a l'hora d'explicar el context de construcció de les memòries de la Transició, i especialment del discurs dominant de la Transició. En la memòria més pública, més mediàtica per entendre'ns, la referència a Catalunya ocupa una part molt petita del relat. Però és precisament de la necessitat de generar un relat propi per part de Catalunya d'on sorgeixen alguns dels focus de contramemòria més clars respecte de la Transició.

Aquesta necessitat d'una contramemòria ja rebel·la de per si un desencontre narratiu interessant des del punt de vista de la construcció de la memòria dominant que aquí estem analitzant. Però quan analitzem el contingut de les memòries personals dels líders de la Transició trobem en la qüestió autonòmica, i especialment per a Catalunya, un desencontre *dins* de la mateixa narració, que anticipa precisament alguns dels conflictes polítics que es produiran a finals del segle XX i a començaments del segle XXI respecte a la posició de Catalunya dins en el marc del sistema polític espanyol.

Així doncs, i com veurem en l'anàlisi dels relats, per als autors que escriuen des de la perspectiva espanyola, el sistema autonòmic representa un dels límits de la Transició, una frontera narrativa en la suma d'èxits i de consensos que enllacen simbòlicament el fil narratiu dels relats. Des de la perspectiva catalana, en aquest cas representada per les memòries de Josep Tarradellas, la narració també bascula entre una celebració oberta de l'èxit de la Transició (per exemple, en la recuperació de la Generalitat com institució) i un lament final per una consecució efímera dels ressorts amb els quals Catalunya pot encaixar políticament en el nou sistema polític.

Partint d'aquesta diversitat de subtemes, en aquest apartat analitzarem tres línies narratives, a partir de tres marcs conceptuals. En primer lloc, l'aproximació narrativa dels autors al sistema autonòmic en general ("autonomies"). En segon lloc, l'anàlisi de la polarització política que es construeix en els relats entre els "nacionalistes" i els altres. I finalment, el discurs sobre Catalunya i el seu encaix en el nou model autonòmic que es desprèn en les memòries de la Transició.

a) Les autonomies, territori espinos de la Transició

Pel que fa al naixement del marc autonòmic, hom té la sensació, en llegir les memòries, que un cop s'arriba a aquest capítol de la Transició, també s'arriba al final del consens. En començar a parlar de les autonomies, els autors coincideixen a definir la qüestió com un dels aspectes més problemàtics de la Transició. I aquesta valoració es produeix especialment en el moment en què els autors es refereixen al procés de redacció de la ponència constitucional. Com fa, per exemple, Santiago Carrillo, en l'únic esment que fa a la qüestió autonòmica en el seu relat.

Las cuestiones más problemáticas se relacionaban con el título octavo, o sea con la articulación del Estado de las autonomías (...). P 1: Carrillo1.txt - 1:859

Aquesta preocupació, com hem dit, és compartida per la resta d'autors. El més incisiu en aquest argument sobre la preocupació que provocaven les autonomies durant la Transició és l'expresident Leopoldo Calvo Sotelo. Comença abordant la qüestió autonòmica explicant que només d'arribar a la presidència del govern va encarregar un informe tècnic per tal de preparar un projecte d'harmonització del sistema autonòmic, inspirant-se en un informe semblant que havia encarregat el govern britànic uns anys abans. Calvo Sotelo pretenia corregir, així, un procés que havia anat conduint el sistema autonòmic cap a una tendència que ell considerava perillosa, ja que comportava moltes concessions al País Basc i Catalunya.

No consta que los Padres Constituyentes hubieran creído que sólo iban a deducirse del Título VIII tres o cuatro Comunidades Autónomas, o que las Comunidades Autónomas que se constituyeran no agotarían nunca el territorio nacional: pero aunque así hubiera sido, nadie ponía ya en duda a principios de 1981 la extensión del sistema a toda España; y esta convicción exigía una ordenación global del proceso, que no se entendió necesaria, o no fue posible, en 1978. Una ordenación del proceso pendiente, que partiera de los Estatutos ya aprobados y no revisables -por lo menos entonces- y dirigiera la negociación de los nuevos Estatutos hacia un modelo final coherente de Estado, un modelo querido y no confusamente resultante de una serie de iniciativas autonómicas autónomas, si se me permite la aparente redundancia, negociadas sucesiva e independientemente como se deduce del principio dispositivo que establece la Constitución. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:235

Calvo Sotelo expressa, en aquest paràgraf, i en tot el seu relat sobre el desenvolupament de l'Estat autonòmic, un neguit profund, una preocupació constant per la forma com es va desenvolupar el desplegament autonòmic durant la Transició. És així com queda justificada en el seu relat una decisió que ocupa una part important de les seves memòries: la reforma autonòmica que va prendre forma amb la LOHAPA (Llei Orgànica d'Harmonització del Procés Autonòmic) i que va comportar un conflicte entre Catalunya i l'Estat, resultat (o no resultat del tot) pel Tribunal Constitucional amb una sentència que eliminava alguns dels articles de l'esmentada llei.

Com dèiem, aquesta preocupació és compartida. Manuel Fraga i Rodolfo Martín Villa també situen el relat sobre les autonomies en un context problemàtic. Tot i que ells introdueixen la qüestió en el context de discussions de la ponència constitucional. Però el seu relat arriba a la mateixa conclusió que el de l'expresident del govern, amb més matisos en el cas de Martín Villa, i amb la mateixa contundència en el cas de Manuel Fraga: el procés autonòmic va prendre una embranzida forçada pels nacionalismes català i basc, i calia aturar-la amb una represa del control de l'esquelet de l'administració pública per part de l'Estat.

Com veurem, l'argument més repetit entre els autors que interpreten la deriva del procés autonòmic com un excés, és el de l'abús que els "nacionalismes" van fer de les possibles

lectures que oferia la Constitució acabada d'aprovar. Així, les referències als "nacionalistes" o als "nacionalismes" prenen un caràcter negatiu en el relat que reforça l'argument que hi ha uns culpables d'un procés autonòmic que acaba essent enverinat. En aquesta problematització dels "nacionalismes" basc i català, però, ens trobem en els relats amb diferents nivells de tolerància.

D'una banda, hi ha la posició de Manuel Fraga. Tenint en compte que és l'autor que té un relat amb un format més cronològic (ja que es tracta d'un recull de notes preses al dia a dia de la Transició), això ens permet veure com evoluciona el seu discurs sobre el procés autonòmic. En l'època prèvia als debats de la ponència constitucional, Manuel Fraga adopta una visió menys conflictiva sobre la qüestió autonòmica, però també parteix d'un plantejament molt més limitat en aquesta matèria. En aquell moment s'està discutint la manera de restablir la Generalitat tot dotant-la d'un règim especial que li permetés tenir algunes atribucions per començar a actuar. En la mesura que la qüestió de l'autonomia catalana, doncs, no havia de tenir una dimensió important, el discurs de Fraga és força plàcid. La cita següent de Fraga mostra aquesta semitransquil·litat amb què es parlava als inicis de la Transició d'un "règim especial per a Catalunya".

Martes, 27: en Cataluña, incluida nueva visita a Montserrat. Se constituye, en el histórico Salón de Ciento, la Comisión que ha de tratar el régimen especial para Cataluña. Pronuncio un discurso que entra a fondo en el difícil tema de las autonomías; creo que el marco trazado era el bueno. Reservas en los nacionalistas, pero dentro del posibilismo. Comida en lo que es aún la Diputación de Barcelona, y pronto volverá a ser la Generalitat. P 3: Fraga.txt - 3:1760

Aquest plantejament inicial que es discutia en el moment del restabliment de la Generalitat era, per a Fraga, un bon plantejament, ja que permetia un "regionalisme ben entès", en el qual es reconeixia la singularitat de les regions històriques sense arribar a un escenari de caire "nacionalista" de la qüestió. Fraga ja apunta des de l'inici que un escenari més ambiciós de l'Estat de les autonomies toparia amb la "unitat nacional" espanyola.

Cena con el viejo equipo del Club Ágora. Al día siguiente, nuevo debate comprometido, en el programa regional de TVE, "Bat a Bat"; el tema de las nacionalidades, entre otros, en el que muestro claramente mi posición favorable a un buen regionalismo, pero sin bromas sobre la unidad nacional. P 3: Fraga.txt - 3:2460

Aquest concepte, com veurem, apareix diverses vegades al llarg del relat de Manuel Fraga, i simbolitza el límit d'allò que per a Fraga és acceptable en el marc de l'Estat autonòmic. Un límit contra el qual sembla entrar en el conflicte l'actuació de les autonomies conduïdes pels "nacionalistes". Però és a partir del moment que aquesta qüestió es comença a debatre en la ponència constitucional, i sobretot des del moment en què apareix sobre la taula de debat el concepte de "nacionalitats", que Manuel Fraga fa

aparèixer la controvèrsia en el seu relat, coincidint en això amb altres autors (Martín Villa, Herrero).

Jueves, 16: terminan definitivamente los trabajos de la ponencia constitucional. Solé Tura logra encontrar la fórmula para colar la palabra “nacionalidades” en el artículo 2.º; Pérez Llorca afirma (haciendo el saludo militar) que esa fórmula tiene las “licencias necesarias”. P 3: Fraga.txt - 3:563

Tal com veiem a la cita anterior, per a Manuel Fraga la història de l'entrada del concepte de les “nacionalitats” en el text constitucional no és el resultat del debat entre diferents punts de vista políticoidològics. Sinó que ens fa entendre que prové d'una maniobra per introduir de forma il·legítima el terme. Algú (Solé Tura) el va “colar”, és a dir, el va introduir de forma no consensuada. Malgrat que acte seguit ens explica que tenia el vistiplau de les forces armades. De fet, Fraga basa el seu relat sobre la qüestió autonòmica en la idea que es produí una traïció per part de la UCD. Una mena de pacte secret que el govern d'UCD va establir amb els “nacionalistes” bascos i catalans, especialment en el cas del País Basc.

Día 14: representantes de UCD, PSOE y PNV continúan sus reuniones clandestinas sobre autonomías; mientras siguen los líos en el País Vasco y en Navarra. P 3: Fraga.txt - 3:764

De fet, en diversos moments del seu text es refereix a la *culpabilitat* de la UCD en el mal resultat del desplegament autonòmic, als “errors” que va cometre el govern i que es van haver de rectificar posteriorment amb la LOHAPA.

Fue un error doble y grave de Suárez: creer primero que el empuje de los nacionalismos se arreglaba no plantándoles cara, sino haciendo “café para todos”; y luego, dar marcha atrás, y decir que café para unos, y recuelo para los demás. P 3: Fraga.txt - 3:624

O bé recordant les reivindicacions andaluses per a l'obtenció d'una autonomia històrica, per la via de l'article 151, cosa que no s'havia previst en la Constitució, i que ell atribueix a un greuge comparatiu. Diverses vegades Manuel Fraga acusa la UCD d'una postura tova davant del que considera una amenaça de la unitat d'Espanya per part dels “separatismes”. De manera que en tot moment es planteja en el seu relat una tensió manifesta entre la proposta d'Estat de les autonomies que sorgeix de la Constitució i de la gestió del govern d'UCD, i la concepció d'Espanya com una nació forta i unida.

En primer lugar, discriminatorio. Aparentemente, se prevén dos tipos, o dos velocidades, para las comunidades autónomas; muy pronto, a partir de la fuerte reacción andaluza, la diferencia habría de desaparecer, en gran parte. Pero es lo cierto que, en el texto de la Constitución, el casuismo diferencial es formidable, sobre todo por las últimas concesiones que forzaron el texto de la ponencia. P 3: Fraga.txt - 3:2407

A mesura que avança el relat, aquesta desconfiança i aquesta deslegitimació discursiva de la gestió del pacte autonòmic inicial s'anirà traslladant a episodis posteriors que tenen

a veure amb les autonomies. Pot sorgir enmig del relat, per exemple, en relació a un fet aparentment anecdòtic com la gestió dels boscos.

Almuerzo con un grupo de ingenieros de montes, a los que preocupa que pueda, a través de las autonomías, deshacerse la labor de reforestación y toda la obra de su ilustre cuerpo, a lo largo de más de un siglo. Me evocan los montes destrozados, a mediados del siglo XIX, por la desamortización y las roturaciones; y a sus antepasados, de uniforme, con barba y a caballo, defendiendo el patrimonio forestal. Vela más bien tensa de las armas para el Congreso. P 3: Fraga.txt - 3:2454

Per tant, al costat d'arguments transcendents com el de la unitat d'Espanya, Fraga també ens apunta arguments contraris a les autonomies que tenen a veure amb la gestió política, amb la *policy*. Tanmateix, qui recorre de forma més insistent a aquest argument és Rodolfo Martín Villa, que en el seu relat atribueix *problemes tècnics* al sistema autonòmic tot defensant una coordinació més gran per part de l'Estat en la gestió local. Per tant, aquesta desconfiança envers el model autonòmic com a *solució* de la distribució del poder, es veu també reflectida en les seves memòries.

Martín Villa, a diferència de Manuel Fraga, però, es mostra més favorable a atorgar a Catalunya un estatus singular. Per exemple, en el reconeixement dels seus símbols. Quan parla de l'autonomia catalana, Martín Villa recorda els seus anys de governador civil de Barcelona i utilitza els seus records com a recurs discursiu per mostrar la seva proximitat amb el sentiment catalanista. És un recurs que apareix en diversos moments del seu relat i en els quals ens sorprèn reivindicant una implicació personal molt elevada en les peticions del catalanisme. En el paràgraf següent recorda la seva implicació en la "normalització" de la bandera catalana.

Había tenido ocasión, como gobernador de Barcelona, de normalizar plenamente la exhibición de la bandera catalana en 1975. Lo hice, además, en el aniversario de la finalización de la Guerra Civil en Barcelona. Llegamos más tarde en el País Vasco. Y ese retraso no dejó de ser extraordinariamente perturbador y negativo. P 4: Martín Villa.txt - 4:1101

Malgrat que històricament Martín Villa veu una connexió entre democràcia i autonomia, mira d'establir discursivament límits a la bondat d'aquest fenomen. I malgrat reconèixer el sentiment d'identitat pròpia, simbolitzada en la llengua en el cas català, atribueix al terrorisme el fet d'haver produït la imperiositat i la urgència d'abordar la qüestió autonòmica durant la Transició. En aquest sentit, atribuint aquest paper al terrorisme en aquesta qüestió (malgrat que en el cas de Catalunya no existeix un fenomen com el del terrorisme d'ETA, Martín Villa vincula llengua, sentiment autonomista i terrorisme), utilitza un element discursiu que li permet deslegitimar les aspiracions massa accelerades, massa peremptòries, dels nacionalismes pel que fa a les autonomies.

Casi todas las grandes conmociones políticas del XIX y del XX tienen el componente ineludible de este problema. Y no deja de ser significativa la existencia de una conexión histórica evidente entre régimen democrático y el auge de los sentimientos autonomistas. P 4: Martín Villa.txt - 4:1532

[el terrorisme] actuó sin duda como acelerador de las soluciones y, por ello también, como causa de algunos de los errores que en toda actuación política precipitada suelen someterse. P 4: Martín Villa.txt - 4:1537

Per contra, a Martín Villa li preocupa la identitat i la unitat d'Espanya. I després d'una sèrie de propostes sobre la gestió centralitzada del procés autonòmic, tant pel que fa als aspectes polítics i administratius com econòmics, proposa "*Adoptar las medidas necesarias para garantizar el respeto a la bandera de todos los españoles y al idioma común.*"

Així doncs, comparteix amb els altres autors l'argument que les autonomies foren (i en el seu discurs això és extensiu a l'actualitat) un aspecte conflictiu de la nova democràcia espanyola. D'una banda, perquè representen un entrebanc a la col·laboració necessària entre l'administració de l'Estat i els organismes locals (ajuntaments, diputacions). Martín Villa planteja aquest aspecte sempre en termes "tècnics", per "raons funcionals", com a garantia de la bona gestió, etc.

También por razones funcionales era necesaria una cierta homogeneidad en las competencias que había que atribuir a las comunidades autónomas, con algunas diferencias que el presidente Suárez resaltó, las que venían dadas por la existencia de un idioma y cultura propios en Cataluña, País Vasco y Galicia, o las que se derivaban de la insularidad en Baleares y Canarias, y las que tenían su origen en el hecho foral en Navarra y el País Vasco. P 4: Martín Villa.txt - 4:385

La distribució territorial del poder havia de respectar, segons Martín Villa, la funcionalitat de la gestió. I es lamenta en diversos moments del seu relat de com les autonomies interpretaven això en sentit contrari, com posaven traves a la intervenció de l'Estat en la coordinació de les polítiques locals, com interpretaven qualsevol iniciativa de l'Estat com un intent de centralització.

Pese a que aceleré las transferencias para que las comunidades fueran administraciones reales y efectivas dotadas de contenido, continuaba preocupado porque la nueva distribución territorial del poder fuera compatible con las funciones de carácter estatal, y con la defensa y garantía de los derechos y libertades de todos los españoles, consagrados y amparados por la Constitución. Había materias que requerían un tratamiento homogéneo por parte de todas las administraciones para evitar disfunciones y regulaciones dispares, con la consiguiente inseguridad jurídica. P 4: Martín Villa.txt - 4:1062

Martín Villa combina aquesta visió funcional de la necessitat d'una descentralització limitada en el sistema autonòmic, amb arguments més ideològics i sentimentals referits a la unitat d'Espanya, que també veïem en les memòries de Manuel Fraga. Tant en el text

de Martín Villa, com en el de Manuel Fraga i el de Calvo-Sotelo, es mostra la preocupació per la incardinació de les autonomies amb un concepte nacional clar d'Espanya, en què no interfereixin altres definicions nacionals de la realitat que puguin competir amb la identitat nacional espanyola. Així doncs, al costat de les referències a les disputes per les diputacions i els problemes referits a la coordinació de les polítiques locals, ens parla de la perillositat que representen les autonomies (especialment la basca i la catalana) per a la unitat d'Espanya i els signes d'identitat nacional. I és amb aquest argument que sorgeix, segons ell, la proposta d'una llei que harmonitzi les competències autonòmiques i vetlli per l'interès general.

Preocupado por estas tendencias planteé en la reunión del Consejo de Ministros del veintidós de diciembre de 1980, después de varias sesiones de la comisión delegada de política autonómica, la necesidad de aprobar una comunicación del Gobierno a las cámaras en la que se solicitara, de acuerdo con lo previsto en la Constitución, que éstas se pronunciaran sobre la existencia o no de interés general y sobre la necesidad de tramitar un proyecto de ley de armonización relacionado con cuatro aspectos esenciales para la construcción del Estado de las autonomías. Eran estos temas la utilización de los términos "nación", "nacional" y "nacionalidad"; la garantía del uso y de la enseñanza del idioma castellano en todo el territorio español, y de las lenguas propias de las comunidades autónomas en sus respectivos territorios; las reglas relativas a la adquisición, conservación y pérdida de la condición política autonómica, y, por último, la obligatoriedad de hacer expresa manifestación y acatamiento al ordenamiento constitucional. P 4: Martín Villa.txt - 4:809

Coincidint amb els altres autors esmentats (Fraga i Calvo Sotelo), Martín Villa estableix una oposició en el seu relat entre l'Estat, que vetllaria pels interessos generals de la "nació espanyola" i les llibertats i els drets dels ciutadans, i les autonomies governades per partits "nacionalistes", que procuren trencar a tota costa aquesta unitat essencial i "*que a menudo no respetan otra autonomía distinta de la propia*". Així doncs, malgrat que Martín Villa recorre a arguments històrics per justificar la necessitat de les autonomies, exposa en les seves memòries el que considera una deriva perversa del sistema autonòmic per culpa dels "nacionalistes". En la citació anterior vèiem com Martín Villa proposava una solució a "*estas tendencias*", avançant-se segons ell mateix explica al plantejament del que va ser la LOHAPA. Però, a més, ens vol deixar clar que la conflictivitat derivada dels assumptes autonòmics està causada únicament pels partits "nacionalistes". Martín Villa insisteix diverses vegades en acusar els plantejaments "nacionalistes" com a causants de les disfuncions que provoca l'Estat de les autonomies. I alhora deslegitima la posició d'aquests plantejaments recordant el seu poc pes electoral en els resultats de les eleccions de 1977, els resultats de les quals segons el seu parer demostraven que la qüestió autonòmica no era el primer problema per als ciutadans.

Efectivamente, el análisis más superficial de los resultados de las elecciones generales de junio de 1977 nos demuestra de forma indiscutible la verdad de este aserto. En Cataluña,

Convergencia quedó por detrás del PSOE y de UCD; en el País Vasco, el PNV cedió el primer puesto al PSOE, y UCD tuvo estimables resultados. Las cifras electorales alcanzadas por los **nacionalismos** en 1977 demostraron lo que algunos ya sabíamos: que la cuestión autonómica no era el primer problema para el pueblo español, y, dentro de él, para el catalán y el vasco; que lo autonómico era más un problema de la clase política, de los políticos nacionalistas, por supuesto, y de aquellos que se constituyeron en valedores suyos, o lo que es más significativo, en imitadores y superadores de sus planteamientos. P 4: Martín Villa.txt - 4:521

Aquest escenari de confrontació entre l'interès general espanyol i la pressió del "nacionalisme" per convertir les autonomies en un contrapoder a l'Estat es dibuixa tant en les memòries de Fraga, Martín Villa i Calvo Sotelo. I en tots tres casos porta els autors a justificar la necessitat d'una llei que reordeni el sistema autonòmic, reconduint-lo cap a la centralitat de l'Estat. Malgrat que en el cas de Manuel Fraga, també critica la manera com es va dur a terme aquesta iniciativa, que va sorgir d'un pacte entre UCD i PSOE. En canvi, Martín Villa i Calvo Sotelo la plantegen com un èxit governamental, especialment en el cas d'aquest darrer autor. Martín Villa reivindica els pactes amb el PSOE per la LOHAPA com un gest de responsabilitat, producte de la necessitat d'ordenar el procés de desplegament autonòmic. Com Calvo Sotelo, emprà conceptes com el de "racionalització" ("*inmediata racionalización del proceso de transferencias*"), o bé el de "governabilitat", com veiem al paràgraf següent.

Entonces como ahora creo que no teníamos otra solución. El sentido del Estado debía primar sobre otras consideraciones, y así lo vio también el PSOE. En la escala de valores, por encima de todos y aun a costa de la posible impopularidad entre los partidos nacionalistas de las medidas entonces adoptadas, tenía que situarse la gobernabilidad de España. Y sin LOAPA o sin sentencias sucesivas del Tribunal Constitucional, el Estado hubiera perdido su funcionalidad. Hoy no tenemos LOAPA, pero tenemos una jurisprudencia constitucional que hace innecesaria aquella ley. P 4: Martín Villa.txt - 4:827

Efectivament, Martín Villa creu que, malgrat la sentència del Tribunal Constitucional anul·lant alguns dels articles de la llei per inconstitucionalitat, reforça l'esperit que havia impulsat la llei; és a dir, fa prevaldre la figura de l'Estat com a eix de construcció de l'administració pública. I finalment, com ens ha dit, la jurisprudència del Tribunal Constitucional anirà posant les bases d'una interpretació més favorable a les atribucions de l'Estat en matèria autonòmica. Segons aquest plantejament, la sentència avala la decisió d'haver aprovat una llei que reordena el procés autonòmic, malgrat que la fórmula jurídica pogués estar equivocada.

Es evidente que la forma jurídica adoptada cuando en el verano de 1981 se buscó la reconducción del proceso mediante la LOAPA resultó equivocada. Pero lo indudable era la necesidad de introducir elementos de orden en un proceso en el que algunas líneas directrices estaban todavía por diseñar, y esta necesidad se reconoce en la famosa sentencia. P 4: Martín Villa.txt - 4:1656

Però és en les memòries de Calvo Sotelo on trobem la justificació més insistent en la necessitat de la LOHAPA. Les seves memòries, de fet, prenen aquesta qüestió com a fil narratiu central de la qüestió autonòmica. Ens explica, com ja hem dit, que només d'arribar a la presidència del govern va encarregar un informe tècnic per tal de preparar un projecte d'harmonització del sistema autonòmic, inspirant-se en un informe semblant que havia encarregat el govern britànic alguns anys abans. Calvo-Sotelo pretenia corregir, així, un procés que havia anat conduint el sistema autonòmic cap a una tendència que ell considerava perillosa, ja que comportava moltes concessions al País Basc i Catalunya.

(...) nadie ponía ya en duda a principios de 1981 la extensión del sistema a toda España; y esta convicción exigía una ordenación global del proceso, que no se entendió necesaria, o no fue posible, en 1978. Una ordenación del proceso pendiente, que partiera de los Estatutos ya aprobados y no revisables (por lo menos entonces) y dirigiera la negociación de los nuevos Estatutos hacia un modelo final coherente de Estado, un modelo querido y no confusamente resultante de una serie de iniciativas autonómicas autónomas, si se me permite la aparente redundancia, negociadas sucesiva e independientemente como se deduce del principio dispositivo que establece la Constitución. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:235

Malgrat que Calvo Sotelo utilitza molts arguments a favor d'aquesta decisió, també sent la necessitat de defensar-se de les crítiques que va rebre, especialment de l'acusació que va rebre aleshores d'obeir a directrius fixades la nit del 23-F amb lleis com la de la LOHAPA.

Una vez más vuelvo al discurso de investidura, donde quedó dicho mi propósito sobre esta grave cuestión, y vuelvo también a recordar que aquel discurso fue pronunciado el 18 de febrero de 1981 y es, en consecuencia, anterior al 23 F. No está de más este recuerdo, porque se sigue diciendo (54) con ligereza que la política autonómica de mi Gobierno fue una cesión a los golpistas o, al menos, un corolario del golpe militar. Y eso no es exacto (55). Acertada o no, la política que condujo a los Pactos Autonómicos de julio de 1981, y a la LOAPA entre ellos, fue una decisión mía que se anunció en el discurso de investidura cinco días antes del 23 F. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:609

La justificació d'aquesta empresa es troba, en el relat de Calvo-Sotelo en el fet que la qüestió autonòmica és complicada i perillosa vessant de la política de la Transició.

Al empezar este capítulo pido a Dios, como Don Quijote, que me ayude y me dé buen suceso, porque ninguna de las aventuras que en este libro se relatan fue tan nueva y tan peligrosa como la de las autonomías, ésa que ha pasado a la historia con el extraño nombre de LOAPA, ni hubo jamás terreno tan minado —entonces y aun ahora— como el suyo. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:607

Calvo Sotelo en fa una qüestió d'estat, i d'aquesta manera justifica la seva intervenció des del govern per promoure un procés d'ordenació del sistema autonòmic, a través dels anomenats "pactes autonòmics", que va culminar amb la LOHAPA. A més de reivindicar-ne el protagonisme i l'autoria, Calvo Sotelo vol recordar aquell procés de reordenament del sistema autonòmic com un èxit del seu govern. De manera que resitua l'entrebanc que

va comportar l'anul·lació d'alguns articles per part del Tribunal Constitucional en el triomf global d'una iniciativa que va obrir un nou camí en la relació entre l'Estat i les autonomies.

Viene siendo moneda corriente desde 1978 sostener que el Título VIII de la Constitución salió ambiguo y contradictorio por voluntad o dejación de los Padres Constituyentes, entre los que me cuento. Sin embargo, a pesar de tan unánime convicción, nadie hasta la fecha en que escribo (1990) se ha atrevido, salvo mi Gobierno, con la arriesgadísima empresa de poner orden, o de intentar poner orden, en el proceso desencadenado por aquel texto ambiguo. Yo sí me atreví, seguramente por sentirme antes hombre de gobierno que de partido, y porque miraba más a los problemas del Estado que a las elecciones inevitables o a la crisis de UCD. Una parte menor del intento mereció un final abrupto a manos del Tribunal Constitucional, quien parcialmente descalificó no tanto una parte de lo que la LOAPA decía como el hecho de que lo dijera la LOAPA, por entender el Tribunal que era materia a él reservada y prohibida al Parlamento; pero la mayor parte de la misma LOAPA, y el resto de los que se llamaron Pactos Autonómicos, quedaron en pie y han contribuido a que el curso del proceso autonómico se serenase y pasara (como dicen los estudiantes de Hidráulica) de un régimen turbulento a un régimen laminar (53). A su sombra terminó el proceso de formación de las Autonomías, quedó trazado el Mapa Autonómico y se aprobaron pacíficamente en el Parlamento los doce Estatutos que faltaban. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:608

L'altra qüestió que Calvo Sotelo planteja en les seves memòries en relació amb aquest tema, és el paper que van tenir les autonomies basca i catalana en el conflicte per a la reordenació del procés autonòmic. Per l'autor, els partits nacionalistes del País Basc i de Catalunya van reaccionar en contra d'un procés que de fet no els havia d'afectar, perquè la LOHAPA estava pensada per a limitar el procés expansiu de les autonomies "petites", que per imitació volien aproximar-se al model de les autonomies "grans". Segons Calvo Sotelo, Catalunya i el País Basc no quedaven afectades per aquesta llei, i va ser amb la seva reacció que van demostrar que de fet volien estirar al màxim les possibilitats que oferia el títol VIII de la Constitució fins a pervertir-lo.

Pensaba yo entonces que una ordenación así tendría que ser grata a las Autonomías históricas vasca y catalana, a cuyos Estatutos no podría legalmente afectar: el hecho de que los demás se negociaran dentro de un marco común no haría sino destacar la singularidad de los primeros, fruto de una negociación exenta, y conduciría a una España Autonómica de dos velocidades, como catalanes y vascos deseaban. Pero me equivoqué: ni supimos explicar a Convergencia y al PNV nuestro propósito, ni era posible, probablemente, darles garantías formales suficientes de que aquel esfuerzo ordenador no enervaría el desarrollo (la profundización, como se decía ya entonces) de los Estatutos catalán y vasco. Por ello la LOAPA, según dijo Carrillo con frase feliz, fue concebida en pecado, en pecado de soledad (60). Una vez más jugaba el hecho originario: el Título VIII y los dos primeros Estatutos eran, a la vez, ambiguos y contradictorios; Convergencia y el PNV esperaban —y esperan aún— ir resolviendo a su favor las ambigüedades y las contradicciones, a lo largo de una serie de pulsos entablados con el Gobierno central y ganados por la tenacidad nacionalista. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:617

Calvo Sotelo atribueix a la LOHAPA la virtut d'haver contribuït a la pacificació del procés autonòmic, consolidant la posició dels estatuts català i basc i ordenant la resta

d'autonomies. S'evitava així una deriva complexa i massa oberta en el desenvolupament dels estatuts autonòmics de tot l'Estat.

La LOAPA, en suma, jurídicament vulnerable y vulnerada, fue políticamente saludable, y contribuyó a la definición y a la salud de la España de las Autonomías, enferma de ambigüedad, de indefinición y de sacralización antes de la Ley, algo más sana desde entonces y definitivamente trazada. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:635

Aquesta tranquil·litat que segons Calvo-Sotelo es va aconseguir amb la LOHAPA va ser alterada per les declaracions a favor de l'autodeterminació dels parlaments basc i català del 1989 i 1990, influïts pels processos d'independència de l'Europa de l'Est. Així doncs, considera que hi ha una sèrie d'aspectes perniciosos dels nacionalismes que acabaran afectant la convivència entre Estat i autonomies. Als que hem vist assenyalats en les memòries de Fraga, Martín Villa i Calvo Sotelo en el transcurs dels seus relats, cal afegir-hi els que apunta en les seves memòries Peces-Barba, que malgrat tot manté una postura més conciliadora amb les identitats diferencials i amb el model autonòmic. I malgrat que no avala la LOHAPA com a solució, també arriba a les mateixes conclusions que els altres autors respecte dels excessos del nacionalismes. Peces-Barba exemplifica el perill dels nacionalismes en els aspectes lingüístics.

Creo que los intentos de conceder ventajas a los idiomas propios, en detrimento del castellano, como compensación de otras discriminaciones anteriores en favor de éste, son un error, desde luego al margen del consenso, y que puede, de paso, exacerbar los nacionalismos excluyentes, que es imprescindible desterrar o al menos convertir en marginales para nuestra convivencia. El tema no me preocupa por el castellano, demasiado fuerte y demasiado implantado para peligrar, aunque sí me preocupa por la paz social. P 5: Peces-Barba.txt - 5:254

Peces-Barba parteix retòricament d'un "consens", el qual considera traït per les autonomies, a mans dels nacionalismes.

Entre los peligros para el consenso, se pueden señalar dos que denomino, respectivamente, el del afán de emulación y el del reconocimiento de consecuencias jurídicas para el hecho diferencial. Son epifenómenos o consecuencias de toda la situación descrita anteriormente y suponen excesos del modelo del consenso, que se sitúan en tesis contrapuestas, y pueden hacerlo fracasar. P 5: Peces-Barba.txt - 5:259

Malgrat això, com hem dit s'oposa a la iniciativa de la LOHAPA, tant per les seves febleses jurídiques, com pel fet que la considera una conseqüència directa de l'intent de cop d'Estat del 23-F.

Recuerdo que algunas semanas después del golpe, notaba algo especial durante los plenos del Congreso. Nos sentábamos, por este orden, Felipe González, Alfonso Guerra y yo, en escaños contiguos y observaba prolongadas conversaciones entre ambos de las cuales no se me hacía partícipe. Me imaginé que estaban en alguna operación que, por las razones que fuera, querían ocultarme. P 5: Peces-Barba.txt - 5:454

En el rerefons del seu relat hi ha, però, el discurs contra els nacionalismes. Peces-Barba estableix al llarg de les seves memòries una polaritat discursiva entre els nacionalismes català i basc, als quals qualifica d'excessius, i la identitat nacional espanyola. Però Peces-Barba té la necessitat d'explicar, d'entendre les causes, les finalitats i les conseqüències d'aquesta situació, tot mantenint el to reflexiu que caracteritza el seu text. Tal com succeeix en el paràgraf següent, que és tota una teoria de la Transició política des del prisma de la qüestió nacional, en què Peces Barba exposa la seva idea que una visió oberta d'Espanya ha de ser compatible amb el reconeixement de les altres identitats, que no són globals, com l'espanyola, sinó particulars. Així doncs, la identitat espanyola ha d'incloure les altres, i no a la inversa. Amb aquesta lògica, Peces-Barba explica que el sistema autonòmic, basat en la generalització del model, està concebut com una fórmula legítimament limitadora de la voluntat "nacional" de bascos i catalans.

El punto de partida era, sin embargo, complicado. El franquismo con su intransigencia, con su prohibición de los símbolos como la bandera o el himno y con su persecución de las lenguas propias, catalán y vasco especialmente, exacerbó el nacionalismo, que se radicalizó con la represión y que estaba en ebullición a la caída del régimen. Todos coincidíamos en que había que coger el toro por los cuernos y afrontar con todas sus consecuencias el problema. Mi intención era, desde luego, hacerlo para que ese reconocimiento no supusiera daño a la idea de la comunidad superior España, más amplia y acogedora de las demás comunidades nacionales en su seno. Sólo una idea flexible y abierta de España podía ser interlocutora con el reconocimiento de que en España había nacionalidades, que era, a mi juicio, lo mismo que reconocer que había naciones. Al mismo tiempo, era necesario evitar que ese reconocimiento de una realidad cultural diferenciada evolucionase hasta entender que esas naciones tenían una soberanía propia y que podían caminar solas en el panorama internacional. Eso motivó la vinculación que hicimos de la "soberanía nacional" con el pueblo español. Se utilizó el adjetivo "nacional" para calificar a la "soberanía", porque se quería indicar que la única nación soberana era España. Al mismo tiempo se quiso, conscientemente, evitar que ese hecho diferencial cultural tuviera consecuencias jurídicas y eso llevó a la generalización de las autonomías. Con estos precedentes y con estos objetivos, el consenso se concretó en unos principios que regían la distribución territorial del poder y que eran los de unidad, autonomía y solidaridad, y con una soberanía vinculada al pueblo español. P 5: Peces-Barba.txt - 5:324

Per tal de protegir encara més el seu plantejament, Peces-Barba més endavant argumenta que no hi ha una vinculació directa entre el fet de ser nacionalitat i el fet de tenir dret a l'autonomia. Procura, amb el seu discurs, desvincular l'autonomia de la identitat. I situa com a centre de la qüestió l'Estat federal. És a dir, és l'Estat que es descentralitza, i no les autonomies que assoleixen el reconeixement de ser diferents.

Esta generalización de las autonomías, junto con la posibilidad de igualdad institucional y competencias, permitía avanzar hacia un Estado funcionalmente federal que podía potenciar sus elementos de cooperación y de coordinación. Dentro de la Constitución y de las reglas específicas de cada estatuto de autonomía, la prudencia política y demás criterios de valoración que se consideren deberían marcar el nivel mayor o menor que cada comunidad pretendiese en la extensión de sus competencias y de su autogobierno. A esos efectos no es relevante el hecho diferencial. P 5: Peces-Barba.txt - 5:574

I recorda, en aquest sentit, que la Segona República sí que va reconèixer el fet diferencial en aprovar només tres autonomies (Galícia, País Basc i Catalunya). I el situa com l'error que va produir els conflictes que van conduir a la Guerra Civil espanyola: els nacionalismes autoexcloents.

La potenciación del nacionalismo vasco y catalán, y el reconocimiento de sus reivindicaciones en la Constitución, especialmente el del hecho diferencial, fortaleció en el resto de España el nacionalismo excluyente español, haciéndose inevitable la confrontación. La Guerra Civil tuvo una pluralidad de motivos, pero ése fue uno de los principales, como lo demuestra, después de la victoria militar, el trato recibido por dos provincias vascas, Guipúzcoa y Vizcaya, declaradas jurídicamente como traidoras. También la discriminación del catalán y del euskera, y la persecución de los nacionalistas, incluso los más moderados, y aunque fueran obispos o sacerdotes, es un signo del nacionalismo español excluyente que campó por sus respetos, y que no tuvo alternativa en los vencedores de la Guerra Civil. Su misma denominación, autodenominación para ser más exactos, "los nacionales", confirma el diagnóstico. P 5: Peces-Barba.txt - 5:576

Per tant, segons Peces-Barba hi ha una relació directa entre els nacionalismes, el seu reconeixement diferencial i la Guerra Civil espanyola. Així, alhora que esmenta les nacionalitats històriques i la seva llengua i la seva cultura com a entitats dignes de respecte, els nega el seu reconeixement com a entitats polítiques. Veiem en l'ús mateix del llenguatge una forma de negació d'aquest suposat "dret" de les comunitats amb una identitat forta, quan Peces-Barba converteix les comunitats autònomes en un conjunt de "províncies limítrofes" que tenen en comú característiques històriques, culturals i econòmiques; negant-les així com a subjectes polítics, culturals o lingüístics.

El diseño constitucional permitía que todas las provincias limítrofes, con características históricas, culturales y económicas comunes, y las provincias con entidad regional e histórica pudieran acceder a su autogobierno y constituirse en comunidades autónomas. P 5: Peces-Barba.txt - 5:574

A l'altra banda dels plantejaments que hem vist del fet autonòmic en les memòries precedents, trobem el plantejament de Miguel Herrero. En contra del que hem vist fins ara, Miguel Herrero aposta per les autonomies com a model de referència del reconeixement del fet diferencial, i s'oposa així a la visió que hem vist en les altres autors que van tenir un paper polític rellevant en la Transició, des de la perspectiva espanyola. De fet, Miguel Herrero vincula la mateixa Transició a aquesta estructura autonòmica, i com ell mateix explica en les seves memòries, va defensar aquesta proposta, sense èxit, des del mateix inici de la Transició.

Yo había sido siempre muy sensible, como conté más atrás, a la diversidad de las Españas y antes, durante y después de la Transición creí en la condición histórica, esto es, singular, de las autonomías. P 6: Herrero.txt - 6:586

Herrero parteix sempre d'aquest reconeixement de la identitat pròpia de les comunitats històriques en el seu argumentari a favor del sistema autonòmic. I no recorre, en canvi, a la memòria de la Guerra Civil per a justificar un fre a les aspiracions autonomistes de Catalunya i el País Basc. I al contrari que els altres autors que hem vist, no atribueix al fet autonòmic els errors de la Segona República, sinó que propugna precisament la recuperació d'aquell model per a donar cabuda a les autonomies amb reivindicacions històriques en el nou marc constitucional des de l'inici.

Se perdieron así dos magníficas ocasiones de haber resuelto, por vía singular y pactada, las únicas dos reivindicaciones nacionales que entonces tenía España planteadas. Ello hubiera conducido a la restauración del Estatuto catalán de 1932 y el vasco de 1936, revestidos de oropeles monárquicos que hubieran fortalecido la función integradora de la Corona. El proceso constituyente hubiera sido descargado de uno de sus aspectos más polémicas y evitado la generalización de las autonomías, cuyas consecuencias seguimos padeciendo. P 6: Herrero.txt - 6:845

En aquest sentit, fou i continua essent un polític atípic en el panorama polític espanyol, sobretot si es té en compte que ha militat en els partits que es poden considerar que tenen més vocació centralista.

Si muchas de estas autonomías habían sucumbido irreversiblemente ante la acción del tiempo, otras permanecían vivas en las representaciones colectivas de sus respectivos pueblos. Quien no perciba la singularidad de Cataluña, está ciego, sordo el que no haya escuchado en las provincias vascas la aspiración foral, y basta haber pasado por las tierras valencianas para comprobar cómo sangra aún la llaga abierta por los Decretos de Nueva Planta. P 6: Herrero.txt - 6:203

Miguel Herrero recorda, com en totes les seves memòries, la seva participació directa en la redacció de propostes, des d'UCD i des del govern, sobre la forma que havien de prendre les autonomies en el marc del nou sistema polític. I així relata, en primera persona, el que fou la seva aportació a aquesta qüestió. Aquesta participació, com ell mateix va relatant, està plena de fracassos i propostes rebutjades, tant pels altres com pel seu propi partit.

Por eso Suárez y Lavilla, separándose abiertamente de Clavero, me encargaron que estudiase un replanteamiento de la cuestión, para lo cual elaboré un proyecto de nuevo Título VIII, enviado al Presidente del Gobierno el 7 de febrero de 1978, y un informe al propio Presidente, Abril, Lavilla y Sánchez Terán, tres días después. Mi estado de ánimo sobre la cuestión queda claro en el rótulo de dicho documento y sus primeras palabras: "Informe breve y último sobre el tema autonómico. (Este informe ruega ser leído para poder alcanzar cierta utilidad.). P 6: Herrero.txt - 6:150

Les quatre memòries en què hem tractat fins ara la qüestió autonòmica tenen una estructura semblant de relat, si tenim en compte que en tots els casos es tracten qüestions paral·leles: a) el model autonòmic com a fórmula consensuada durant la

Transició mitjançant el títol VIIIè de la Constitució, b) el conflicte interpretatiu sobre les atribucions de l'Estat i les atribucions de les autonomies, i c) el conflicte entre una interpretació negativa del nacionalisme i els seus "excessos" enfront d'una visió més amable de la necessitat d'un reconeixement de les diverses identitats territorials.

En el cas de Carrillo i de Solé Tura, que representen perfils ideològics sensiblement diferents dels autors que hem vist fins ara, com hem dit, no hi ha prou relat en les seves memòries que ens permeti analitzar un altre punt de vista sobre la qüestió autonòmica entre els protagonistes de la Transició. En el cas de Carrillo, com ja hem vist, no parla pràcticament d'aquest tema. En el cas de Solé Tura és perquè el que va deixar publicat només toca d'inici la Transició. Malgrat que es tracta d'unes poques pàgines, sí que volem subratllar alguns aspectes del seu relat que ens semblen rellevants.

Solé Tura aporta una visió força més optimista respecte als altres relats que hem vist fins ara, tot i que també coincideix en el fet que la qüestió autonòmica és un punt conflictiu de la Transició. El seu punt de vista, però, és sempre el de la conciliació. És a dir, en exposar les seves reflexions sobre com s'ha de conduir la qüestió autonòmica, Solé Tura planteja una mena superació del conflicte, basat en el rebuig, d'una banda, a la independència, i la defensa de la cooficialitat del català i del castellà a Catalunya, d'altra banda.

Però la nostra pròpia discussió era també complicada. Un article de Xavier Folch que defensava el bilingüisme com a fórmula de convivència pel futur de la nostra societat catalana havia donat lloc a una sèrie de repliques molt violentes per part d'alguns nacionalistes exaltats, que preconitzaven el català com a llengua única, i amb havia obert un debat ben desagradable. El mateix Salvador Espriu va haver de prendre posició en públic a favor del bilingüisme i la cooficialitat en una entrevista publicada en el volum PSUC, per Catalunya, la democràcia i el socialisme aquell mateix any 1976 i en què el poeta es pronunciava sobre el tema amb unes paraules que no van ser ben acollides pels més intransigents. P 8: Solé Tura .txt - 8:176

Així mateix, Solé Tura reivindica una perspectiva més enllà de Catalunya en aquesta qüestió. Cal, abans que una solució d'autogovern per a Catalunya, una solució autonòmica per a Espanya. El que calia resoldre era la situació d'opressió que havia deixat la dictadura. I en aquest sentit, Solé Tura rebutja que es plantegi la qüestió en termes d'oposició entre catalans i castellans. El seu, segons ens explica, és un catalanisme federalista, en contra del catalanisme emocional que ell mateix identifica en aquells anys a Catalunya.

En definitiva, vaig descobrir que no hi havia una solució exclusivament catalana: Catalunya vivia oprimida perquè hi havia una dictadura que també oprimia la resta d'Espanya i només ens la podríem treure del damunt si érem capaços d'entendre'ns amb els que lluitaven pel mateix objectiu a la resta d'Espanya. Va ser el primer i decisiu pas d'un nacionalisme emocional i rudimentari cap a un federalisme racional i coherent, tot i que en aquell moment encara no ho tenia tan clar. P 8: Solé Tura .txt - 8:93

Solé Tura, doncs, emmarca el procés cap a l'autonomia de Catalunya en el procés cap a la democràcia espanyola. I ens recorda la posició del PSUC en aquesta qüestió, com també la del PSC, tot reivindicant-les com a posicions encertades aleshores, i hem de suposar que també en l'actualitat.

L'opinió del PSUC, per la qual jo vaig batallar amb totes les meves forces, era que nosaltres, els catalans, havíem de participar plenament en els òrgans negociadors de tot Espanya perquè la conquesta de la nostra autonomia només seria possible si s'establía en el conjunt d'Espanya una autèntica democràcia. Era un tema que ja prefigurava moltes de les coses que han passat des de llavors, però cal dir que tant el PSUC com els socialistes catalans, encara dividits però en procés accelerat d'unificació, es van mantenir en aquesta posició i van tallar un camí que ens hagués portat a l'aïllament i a la frustració. P 8: Solé Tura .txt - 8:162

Així doncs, al costat del record per "l'emoció" de les grans manifestacions de catalanitat que es produïen durant la Transició, en què les senyeres onejaven en llibertat, i de la reivindicació del català com a llengua d'ús social, Solé Tura s'alinea amb posicions conciliadores que políticament ell mateix situa en el PSUC i el PSC-PSOE, i les oposa a altres opcions polítiques, més radicals o "nacionalistes", que no ens identifica concretament amb cap partit polític en el seu relat. De fet, Solé Tura no es defineix mai a si mateix com a "nacionalista", sinó com a "catalanista". Com ja hem vist en el paràgraf citat més amunt, quan es refereix als "nacionalistes", sempre ho fa parlant d'aquells que considera més "exaltats", o bé "intransigents" pel fet de defensar el català com a llengua única. Més enllà del seu judici personal, Solé Tura ens ofereix un testimoni personal sobre la qüestió lingüística durant la Transició, un tema que no ha transcendit massa en les memòries personals i encara menys en la memòria pública, molt més conciliadora del que ho fou la realitat. Solé Tura, en canvi, ens explica que en els mítings del PSUC es podrien protestes pel fet de parlar una o l'altra llengua.

I després la campanya pròpiament dita, una experiència nova per a tots nosaltres, que ens va fer recórrer tot Catalunya i més enllà, que ens va connectar amb multituds sortides del forat negre de tants anys i que també ens va anunciar i revelar contradiccions potser esperades però no desitjades, com per exemple els episodis de confrontació lingüística. Ben aviat van saltar alguns timbres d'alarma quan a tal o tal míting al Baix Llobregat o als dos Vallès hi havia gent que protestava si parlàvem en català i gent que protestava si parlàvem en castellà. Allò ens passava a nosaltres i passava als companys socialistes, potser amb més intensitat perquè la fusió entre la FSC (PSOE) i el PSC (Congrés) havia començat tard i la integració entre uns i altres avançava amb lentitud. P 8: Solé Tura .txt - 8:179

Per acabar, trobem en les memòries de Josep Tarradellas un relat molt diferent dels anteriors, que transcorrien per una estructura seqüencial semblant. En les seves memòries l'eix del relat passa per les negociacions entre el govern de Madrid i ell mateix per al restabliment de la Generalitat de Catalunya, i en conseqüència el seu retorn com a

President de la Institució. Aquest relat és ple de detalls que Tarradellas aporta en la construcció d'una trama força complexa. Tarradellas recorda cada pas que va fer cap a la consecució d'una fita que ens presenta com a difícil, i per tant per a la qual fou necessària una estratègia política molt acurada.

Tot s'havia de fer partint de la legalitat franquista vigent i per tant calia estudiar amb cura cada pas a donar. P 7: Tarradellas.txt - 7:68

Alhora, en aquesta narració, Catalunya hi apareix de forma repetitiva com a entitat, com a subjecte. En aquest sentit, es refereix sovint a la “negociació entre Catalunya” i Madrid o amb les institucions de l'Estat. De manera que Tarradellas vol simbolitzar amb el seu discurs narratiu la representació de dos actors que s'enfronten en una negociació dura i llarga per arribar a un acord final. En aquest procés, Catalunya esdevé el protagonista narratiu, el subjecte de l'acció que es descabdella en el relat.

Catalunya acceptava i pactava amb la monarquia, la qual feia possible la recuperació de les nostres institucions. (...) després del clamor en favor de la Generalitat i de l'autonomia que havia manifestat Catalunya. P 7: Tarradellas.txt - 7:30

Així doncs, Tarradellas es refereix a “els interessos” de Catalunya, “les aspiracions” i “els propòsits” de Catalunya, una Catalunya que “acceptava i pactava amb la monarquia”, una Catalunya que tenia “seny”. Tal com ens va explicant en el seu relat, Tarradellas ha d'actuar en tot moment posant-hi els cinc sentits, com a representant màxim de Catalunya, tot i que l'actor per excel·lència, però, és el “poble de Catalunya”, al qual Tarradellas es refereix com el seu interlocutor màxim, com el seu referent últim i legítim.

Podia parlar amb fermesa perquè sentia al meu darrera tot Catalunya com un sol home. Aquesta era la meua força i a Madrid la palpaven. No em vaig permetre a cap moment que la conversa baixés de nivell. L'única justificació de la meua presència a Madrid era Catalunya, les nostres institucions, Espanya. P 7: Tarradellas.txt - 7:292

Al seu davant, té dos fronts contra els quals ha de combatre: a) el govern de Madrid i el seus recels envers la necessitat de reconèixer l'autogovern de Catalunya en els inicis de la Transició, i b) els partits polítics catalans i els seus recels envers el lideratge del President de la Generalitat a l'exili. Tarradellas es presenta a si mateix com un líder amb les idees molt clares, que s'ha d'enfrontar als recels, els dubtes i les baralles de tota la classe política.

La seva relació amb els partits polítics catalans, com ja és sabut, fou tortuosa i plena de petites baralles que anaren esquitxant les negociacions d'episodis controvertits per a la història. Aquí no ens pertoca jutjar el que succeí, sinó com el relat de Tarradellas mostra aquest procés cap a l'autonomia catalana. La visió que ens ofereixen les seves memòries,

com diem, serveix per a reivindicar en tot moment la figura del President de la Generalitat i el seu lideratge legítim en aquelles negociacions. I aquesta reivindicació pren forma en l'oposició que s'estableix entre el President i els partits polítics catalans, més que no pas respecte del govern de Madrid.

Tarradellas se sent, doncs, legitimat per Suárez i el seu equip, pel tracte que va rebre i pel procés de negociació directa que es va establir des del seu exili amb el govern espanyol a través dels diferents mediadors que hi van intervenir. En canvi, en la relació amb els partits polítics catalans es produí una competència desafortunada que dóna compte de la confusió institucional dels anys de la Transició, en què els mateixos partits polítics van anar prenent posicions per actuar en el nou escenari polític, com tots els partits de l'oposició al Franquisme d'altra banda. Així doncs, Tarradellas i els partits polítics catalans compartien objectius, però no compartien l'estratègia. Diverses vegades Tarradellas acusa els partits polítics catalans de participar en el nou escenari polític a través de les plataformes estatals, com una manera de fer el joc als interessos que no són propis de Catalunya.

Sempre he sostingut que els problemes de Catalunya no s'han de barrejar amb els dels partits espanyols, i encara menys quan es tracta de les nostres institucions autonòmiques. El Consell de Forces Polítiques no havia de supeditar la seva política a cap partit o plataforma de partits espanyols, ni podia assumir les vel·leïtats d'un pancatalanisme que no representava cap avantatge per als interessos de Catalunya. Val a dir que la Trobada de Cura no va tenir continuïtat. P 7: Tarradellas.txt - 7:175

I contrasta aquesta manera de fer amb la seva pròpia, que consistí a negociar fins al final el restabliment de la Generalitat com a condició del seu retorn personal. De fet, aquest fou l'únic gest que recuperà la legalitat republicana durant els canvis polítics de la Transició, tot i que es feu de manera que no es violentés la legalitat franquista, tal com acceptà el mateix Tarradellas.

Així doncs, si les relacions amb els partits catalans van ser complicades, en la narració de les negociacions amb el govern de Suárez, Tarradellas ens descriu una situació d'entesa des de l'inici, malgrat les dificultats. Segons Tarradellas, hi havia entesa amb el president del govern espanyol en els objectius a assolir respecte de l'Autonomia catalana.

Contrastàvem les diferents propostes i comprovàvem ràpidament que estàvem d'acord en els principis següents: restabliment de les institucions històriques de Catalunya, autonomia definitiva establerta per les Corts després de ser negociada entre el govern i els representants electes de Catalunya, establiment d'un règim transitori a través de la Llei de Bases de Règim Local en tràmit a les Corts, traspàs de serveis de l'Estat i de les Diputacions a la Generalitat restablerta. P 7: Tarradellas.txt - 7:555

L'únic aspecte en què Tarradellas mostra el seu desacord amb el govern de Madrid és en l'extensió del model autonòmic a tot l'Estat. Un plantejament que no li semblava que pogués ser satisfactori per a catalans i bascos. Però davant del qual va cedir perquè això no entrebanqués les negociacions sobre Catalunya.

Sempre he cregut que no és possible més d'una o dues autonomies a Espanya, tres a tot estirar. Vaig fer les meves observacions al cap del govern, però al capdavant vaig haver d'acceptar que no m'oposaria al seu plantejament, per tal que el meu no pogués ser interpretat com una prova del bescantat egoisme català, quan en realitat es tractava del contrari. Els anys següents m'havien de donar la raó, malgrat que tothom se'm tirés al damunt cada vegada que ho recordava. P 7: Tarradellas.txt - 7:860

Tarradellas exposa, doncs, la seva opinió sobre aquesta qüestió, i com en altres ocasions, afegeix en el relat una lectura posterior en el temps sobre la mateixa qüestió ("els anys següents m'havien de donar la raó"). És un recurs força utilitzat per Tarradellas, en una mena de debat establert entre ell i els polítics catalans, o més ben dit, entre les seves opinions personals i les opinions que defensaven aleshores altres polítics. D'aquesta manera, per exemple, s'avança al fracàs de l'Estatut. I en fa una lectura futura (que de fet, conté una part de present i de passat) pronotiscant que Catalunya haurà de patir per fer-se valdre. Aquest recurs retòric mitjançant el qual tot fent memòria hom parla del futur serveix a Tarradellas per a legitimar la seva opinió, i de passada dotar-la d'un realisme sorprenent quan es tracta d'afirmacions fetes com si vinguessin del passat⁹⁹.

Fruit de les nostres divisions i d'un esperit d'emulació mal entès, es l'estat present de coses. Tothom coneix el meu punt de vista sobre l'Estatut de 1979. Desitjo que els homes que l'hauran d'aplicar no siguin mai enduts per la rauxa d'un altre 6 d'octubre. Al capdavant, un Estatut es pot reformar i el primer problema de la Catalunya actual és demostrar amb el seu bon regiment que l'Estatut actual li va petit. En política, sense confiança no hi ha res a fer. Caldran anys perquè Catalunya se'n faci mereixedora fins al punt que Madrid accedeixi a modificar l'Estatut darrerament aprovat. Perquè si no és modificat, Catalunya es trobarà en la situació més que desgraciada de comprovar que l'autonomia que té no és, ni de bon tros, la que volia. I ara no em refereixo a la literalitat de les disposicions de l'Estatut sinó a l'esperit que l'informa. El temps anirà demostrant que avui l'autonomia de Catalunya és concebuda des d'una òptica radicalment unitària, de tal manera que ha quedat configurada com una illa voltada de tots cantons per les aigües de l'Estat. No és que Catalunya hagi de deixar de formar part de l'Estat amb la seva autonomia. El problema de l'Estatut era d'arribar a un conjunt de principis que possibilitessin l'existència de la Generalitat entesa com l'Estat de Catalunya. Només cal llegir el títol vuitè de la Constitució vigent i el nostre Estatut per a veure que l'autonomia es concebuda no com un poder estatal, sinó local. Així la Generalitat de Catalunya esdevé una mena de Diputació a l'engròs, sotmesa, com totes les corporacions locals, a la fluctuació de la política central. D'aquesta manera, ¿com podrà sentir-se integrada a l'Estat sense perdre els drets de la seva personalitat? Vet aquí el gran problema d'avui, que pot arribar a tenir greus conseqüències. P 7: Tarradellas.txt - 7:704

Tarradellas proposa aquí tota una lectura de la Transició en clau autonòmica. Com hem vist en els altres autors, la qüestió autonòmica dóna peu a reflexions que van més enllà de la Transició, i cal entendre que això no és producte de la casualitat, sinó del fet que aquesta qüestió tant rellevant no va quedar tancada amb el procés de la Transició en la nova configuració política espanyola. Per a Tarradellas, a més, constitueix l'eix central de la seva narrativa sobre la Transició. I si bé en el seu relat, la restitució de la Generalitat és narrada com un triomf personal enmig de nombroses dificultats, l'Estatut (una llei negociada pels partits polítics segons el resultat electoral) és des del seu punt de vista un projecte imperfecte que queda sotmès a la conjuntura política dels anys a venir.

Pel que fa a les relacions amb els partits polítics, com ja hem apuntat, en les memòries de Tarradellas hi ha narrada una tensió persistent, que porta a reivindicar constantment el seu lideratge com a President de la Generalitat. Tarradellas mira de legitimar el seu punt de vista, i la seva acció política d'aleshores, a través de la seva experiència de govern, i sobretot a través de la seva actitud decidida i clara. I és així com ho transmet al relat: “el meu propòsit”, “per mi allò fonamental”, “em refermo”, etc.

El meu propòsit consistia a deixar ben clar que jo assumia el pes de la negociació. Alhora demanava als parlamentaris que consideressin la conveniència de crear una comissió que m'ajudés en els contactes futurs amb el govern. P 7: Tarradellas.txt - 7:887

Mentre els partits volien negociar el contingut de la Generalitat restablerta, Tarradellas preferia centrar la negociació en el restabliment de la institució, sense entrar en el detall de les competències. És clar que el seu lideratge depenia totalment del restabliment de la Generalitat, i que negociar-ne el contingut podia portar a discutir el paper que hi havia de tenir el President. I Tarradellas, evidentment, no volia ser objecte de negociació entre els partits i Madrid.

Per mi allò fonamental era que es reconegués el principi de restabliment i operativitat de la Generalitat. Encarrilar bé el tren, això era el principal. Els continguts ja vindrien després, a través de la negociació. P 7: Tarradellas.txt - 7:911

Tarradellas, doncs, deixa testimoni en les seves memòries de la necessitat d'una entesa que s'havia de basar en el lideratge indiscutit del President en les negociacions, i en el suport dels parlamentaris a la seva gestió.

Contenia un doble principi: el reconeixement del protagonisme del president en les negociacions i, d'altra banda, la necessària unitat president-parlamentaris per tal de dur a bon port la negociació. P 7: Tarradellas.txt - 7:915

⁹⁹ El cert és que Tarradellas no només l'encerta, sinó que el que diu en aquest paràgraf serveix pel que succeeix quan escrivim aquestes pàgines, entre els anys 2010 i 2011.

El problema era, segons Tarradellas, que els partits polítics necessitaven la seva dosi de protagonisme en el nou escenari polític. I per tant, pretenien intervenir també en la negociació per al restabliment de la Generalitat.

La insistència també era per als parlamentaris una manera d'agitar l'ambient polític, capitalitzant una negociació que jo havia iniciat amb bon peu. És comprensible. P 7: Tarradellas.txt - 7:916

Tarradellas interpreta això com una interferència, com un gest de competència deslleial, d'immaduresa dels partits polítics que, sortint de la negra nit del Franquisme, havien d'aprendre a negociar i a plantejar les coses amb seriositat, sense radicalitats ideològiques. Al llarg del text es manifesta en tot moment per part de l'autor una actitud condescendent (“era comprensible”, “el camí que ens convenia era el de l'eficàcia”, “en política no hi ha res més estèril que muntar grans tramoies condemnades per endavant al fracàs”) envers l'actitud dels partits polítics catalans d'aleshores.

Qui porta les negociacions sóc jo. No faré res sense el consentiment dels partits que han aconseguit escons al Parlament. Però si algú pensa que per negociar s'ha d'anar acompanyat d'una assemblea, s'equivoca. Les negociacions entre governants es porten a un altre nivell i molt sovint en secret. P 7: Tarradellas.txt - 7:923

Era del tot necessari preservar en aquelles circumstàncies la unitat política de Catalunya, impedir que els parlamentaris negociessin per un cantó i el president de la Generalitat per un altre. P 7: Tarradellas.txt - 7:579

Així doncs, el relat transcorre entre baralles i malentesos constants entre els parlamentaris i el President Tarradellas, com ara filtracions a la premsa, reunions cancel·lades, anades i vingudes a Madrid, etc.

El senador va comunicar en roda de premsa que no podia fer públic el text aprovat, atès que primerament l'havien de conèixer el govern i el president Tarradellas. Però a mitja tarda el text ja era a tots els diaris, tramés per l'agència Cifra. P 7: Tarradellas.txt - 7:949

Si bé la figura que rep més crítiques és Jordi Pujol¹⁰⁰, que finalment fou President de la Generalitat i successor de Tarradellas, però per via electoral. Tarradellas l'acusa d'haver volgut erigir-se en representant dels partits polítics catalans a Madrid. Critica també, en aquest sentit, l'aliança que s'establí segons ell entre Pujol i el PSUC, malgrat la disparitat ideològica. Tarradellas es *dol* del *personalisme* de Jordi Pujol, i l'acusa de posar per davant els seus interessos com a líder polític als interessos de Catalunya. I es lamenta al

¹⁰⁰ Tal com es desprèn del relat, si Tarradellas tingué una rivalitat política fou certament la que va mantenir amb Jordi Pujol, de qui critica tots els seus gestos i totes les seves postures en el context de les negociacions per a la recuperació de l'autonomia de Catalunya.

mateix temps que no reconegués en Tarradellas el lideratge presidencial en nom de les institucions catalanes.

Abans que tot, Catalunya i les seves institucions, deixant de banda tot personalisme i tota vanaglòria de mereixements singulars. P 7: Tarradellas.txt - 7:339

Com a nacionalista que diu ser, no podia deixar d'admirar la meua tossuderia, la tenacitat que jo posava en la defensa de les nostres institucions, la vigilància constant que exercia sobre totes les tramoies polítiques que s'ordien a Barcelona. P 7: Tarradellas.txt - 7:881

Solé Tura es refereix també a aquesta disputa de lideratges que es va produir entre Jordi Pujol i Tarradellas durant la Transició. I des de la perspectiva dels partits polítics, ens ofereix a les seves memòries, tot i que escadusserament, l'altra visió del relat. D'un relat que malgrat tot és compartit pel que fa a la tensió que va existir entre el lideratge del President Tarradellas i el rol que havien de jugar els partits polítics, actors inel·ludiblement consagrats mitjançant les noves fórmules democràtiques.

Podia entendre la impaciència del president Tarradellas i el seu temor a ser desplaçat del seu lloc com a president d'una Generalitat restaurada a l'interior de Catalunya pels dirigents de l'oposició i, sobretot, per Jordi Pujol, que era el que ell més temia, però em semblava contraproductiu obrir una contesa com aquella en un moment en què calia sumar forces, implicar tots els sectors de la societat catalana i crear instàncies unitàries. Com es demostraria tres anys després, la mobilització del poble català a favor de l'Estatut i la restauració de la Generalitat, amb Josep Tarradellas com a president, van ser, efectivament, dos processos complementaris, complicats i fins i tot plens de tensions, però al capdavall exitosos. P 8: Solé Tura .txt - 8:222

b) El nacionalisme, perill de la democràcia

Ja hem pogut veure com per als autors que construeixen el relat des d'una perspectiva espanyola, les reivindicacions nacionals de Catalunya i el País Basc no constitueixen una justificació per a l'estructura autonòmica de l'Estat (llevat del cas de Miguel Herrero), sinó una mena d'atavisme que cal reduir al màxim, i que en tot cas comporta un perill per a la democràcia. Aquest discurs sobre el nacionalisme trobat en les memòries personals sobre la Transició per part dels polítics que en foren protagonistes, malgrat que a aquestes alçades sembla que no hagi de sorprendre, no deixa de constituir un fet molt rellevant. Perquè destapa una confusió històrica. Si prenem com a referència altres discursos existents de la part catalana, veurem que el discurs que s'exposa és precisament l'oposat a aquest. És a dir, des de Catalunya s'ha difós històricament la idea que Catalunya havia estat decisiva per a fer possible la democràcia espanyola. Fins i tot s'ha dit que Catalunya s'havia *contingut* en les seves reivindicacions per tal de no forçar l'enfrontament polític, ni de tensar massa l'escena política de la Transició. Així doncs, la Constitució va ser fruit

d'un pacte, pel qual es va acceptar d'incloure el terme "nacionalitats" i una fórmula política que permetia anar augmentant el nivell d'autogovern de Catalunya, a mesura que fos possible.

Com explica el mateix President Tarradellas a les seves memòries, Jordi Pujol avantposava la democràcia a les reivindicacions autonomistes. Aquesta prioritat estava en contra de la proposta que feia Tarradellas: primer calia recuperar la Institució de la Generalitat, i després es podria negociar la resta. L'estratègia catalana no havia d'implicar participar en el conjunt de l'obra de la Transició.

Jordi Pujol seria fidel a la seva estratègia de Transició fins que va perdre les primeres eleccions del 1977: instauració de la democràcia, aprovació de l'Estatut d'Autonomia i al capdavant restabliment de la Generalitat. Proposava els mateixos objectius que el meu missatge de l'1 de desembre, però alterant-ne profundament l'ordre. P 7: Tarradellas.txt - 7:165

Precisament des d'aquesta mateixa perspectiva ho recorda Jordi Pujol a les seves memòries, publicades recentment. La vocació del catalanisme de Convergència i Unió ha estat la d'intervenir en la política estatal per tal de defensar els interessos de Catalunya, però també amb vocació de participar en la política espanyola des d'una perspectiva catalana.

Participar amb mentalitat constructiva en la política espanyola formava part del nostre particular projecte polític. Ens consideràvem, també, responsables d'Espanya. Hi volíem estabilitat, continuïtat, governabilitat. La conseqüència lògica ha estat que CiU, a través primer del grup parlamentari que es va dir Minoria Catalana i més tard Grup Parlamentari Català, ha representat un paper positiu de primer ordre en la política espanyola, del 1977 ençà. (Pujol, 2009: 48).

Una proposta que emergeix del moment de la Transició, i que Pujol recorda agraint el rol que hi va tenir Miquel Roca a continuació del text que acabem de citar.

És mèrit de tots els diputats que en algun moment n'han format part i de la manera de ser de CiU, però és just subratllar el paper principal que hi va tenir en Miquel Roca amb la seva intel·ligència, la seva preparació jurídica, la seva habilitat i el seu coratge. En Roca es va presentar a la política amb una gran experiència sobre el teixit social i econòmic, acumulada en el seu currículum d'anys de lluita contra el Franquisme i amb una gran trajectòria professional. I, naturalment, amb molta vocació i ofici polítics. Ha estat un dels grans protagonistes de la Transició i ha deixat molt bon record. (Pujol, 2009: 48).

Hi ha una altra posició, representada per Solé Tura i Gregorio Peces-Barba (aleshores, comunista un, i socialista l'altre), i en menor mesura per Martín Villa, en què es defensa que el nou estat democràtic no és possible sense corregir el centralisme forçat del Franquisme. Però també es rebutja el model autonòmic de la Segona República. Tal com explica Solé Tura, no era possible plantejar un Estat en què només es reconeguessin tres autonomies: Galícia, País Basc i Catalunya.

No creia en absolut que el futur Estat democràtic pogués continuar com a Estat centralitzat després de la violenta centralització imposada pel Franquisme, ni tampoc creia que fos possible combinar un Estat centralitzat amb tres excepcions autonòmiques com s'havia intentat, sense èxit, durant la II República perquè allò generaria unes enormes confrontacions entre territoris i acabaria convertint l'Estat jacobí, per democràtic que fos, en un mecanisme de pressió insuportable sobre les tres autonomies excepcionals. P 8: Solé Tura .txt - 8:241

Si parlem de confusió històrica és perquè el nacionalisme que ha governat Catalunya durant més de vint anys ha estès aquesta idea d'una possible ampliació de l'autonomia a través de les regles que es van establir durant la Transició política. Una idea que ha esdevingut hegemònica políticament i interioritzada socialment per la major part de la població catalana. Ara bé, l'anàlisi dels textos de Leopoldo Calvo Sotelo, Manuel Fraga, Gregorio Peces-Barba i Rodolfo Martín Villa, ens situen davant d'un discurs que desmenteix aquesta perspectiva de l'autonomia i de la Transició. És a dir, en el seu relat no hi ha dubtes sobre la interpretació que fan sobre els límits del sistema autonòmic pactat, que no havia de derivar cap a una descentralització màxima de l'Estat. Ni tan sols estan d'acord amb el fet que es traspassessin algunes de les competències que la Constitució i l'Estatut preveia, perquè interpreten que això vulnera un principi d'unitat que defensen en les seves memòries amb diferents arguments, però sobretot amb la necessitat de preservar la "unitat d'Espanya". Així doncs, la lectura que fan aquests autors de les aspiracions "nacionalistes", unes aspiracions permanentment insatisfetes, és força crítica.

És sobretot un cop passada l'aprovació de la Constitució, que les lectures sobre aquesta conjuntura es tornen més agres i més acusadores cap al nacionalismes català i basc. La gestió que fan de les autonomies respectives no obté cap mena de concessió en les narracions que estem analitzant. La insatisfacció és unànime. La major part de les 190 referències que hem trobat als "nacionalistes" o al "nacionalisme" pertanyen a les memòries de Martín Villa (54), Miguel Herrero (50) i Fraga (43). En segon lloc, a les memòries de Peces-Barba (23). I en tercer lloc a les memòries de Calvo Sotelo (10).

Aquest darrer titlla els "nacionalistes" catalans i bascos d'"irresponsables", perquè actuaven sense tenir en compte els interessos "nacionals" (d'Espanya). El problema sorgia, segons Calvo Sotelo, del fet que els catalans no tenien un horitzó definit i definitiu sobre el nivell d'autonomia que volien assolir. Segons explica Calvo Sotelo, malgrat haver assolit el nivell d'autonomia més gran de la història contemporània de Catalunya, els "nacionalistes" aspiraven a anar més enllà. Calvo Sotelo argumenta en contra d'aquesta aspiració, explicant que Catalunya té una autonomia que no havia somiat mai abans. I

recorda que ell mateix va facilitar l'entrada de Miquel Roca al govern espanyol, però que va avantposar-hi les seves reclamacions autonomistes. Aquesta contraposició entre les aspiracions catalans i el govern de l'Estat és el que irrita profundament Calvo Sotelo, tal com explica en el seu relat.

Cataluña tiene hoy una autonomía que no pudieron soñar la Asamblea de Parlamentarios en 1917, ni las Constituyentes en 1931, ni Jordi Pujol en 1975; y esa autonomía real ha sido querida y votada por las más importantes fuerzas políticas y sociales de España. Sin embargo, para los nacionalistas "no ha llegado aún el verdadero cambio político, el que "se producirá el día en que el catalanismo participe en el gobierno de España" (74). Yo quise, cuando podía hacerlo, que un catalanista de pro fuera Ministro en mi Gobierno: es verdad que no puse por mi parte el empeño necesario; pero también es verdad que Miguel Roca pensaba entonces que tenía que reclamar, como contrapartida, un trozo del Título VIII, porque seguía viendo el Título VIII como una cuestión previa. Y ahí me parece que le faltaron generosidad política y grandeza de hombre de Estado. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:641

Calvo Sotelo posa de manifest que hi ha una visió des de l'Estat en què la qüestió autonòmica s'entén com una qüestió resolta, definitivament, en la Constitució i en els Estatuts. Mentre que per a la visió catalana, aquest encaix amb Espanya no està resolt, ni se sap com i quan es resoldrà. Així doncs, en les memòries sobre la Transició, queda identificat un conflicte que perdurarà i amb els anys es farà cada vegada més evident com la qüestió no resolta de la Transició política. A una banda de l'escena apareix el govern de Madrid, i a l'altra els "nacionalistes".

Martín Villa també es fa ressò d'aquest conflicte latent en les seves memòries entre els governs "nacionalistes", i les seves aspiracions d'ampliar l'autogovern, i la unitat d'Espanya.

Algunos nacionalistas que gobiernan en el País Vasco y en Cataluña consideran de hecho a la Constitución y a los estatutos no como el punto de llegada, no como el acuerdo constituyente que resuelve un contencioso de siglos, sino como una plataforma desde la que continuar erosionando la unidad siempre problemática de España. P 4: Martín Villa.txt - 4:985

Així doncs, l'escenari polític que es dibuixa a les memòries és el de la progressiva polarització entre "nacionalistes" i polítics *governamentals*. Els autors identifiquen la majoria de les vegades els polítics catalans, però sobretot a Jordi Pujol, Miquel Roca i el partit que representen, CiU. Aquesta denominació inclou, per defecte, el govern de la Generalitat i les altres institucions catalanes. Així, sota la denominació de "nacionalistes" s'assimila el conjunt d'actors polítics catalans i les mateixes institucions catalanes, a un sol actor, abstracte i de connotacions gairebé sempre negatives, amb els termes "nacionalistes" o "nacionalismes". El mateix es produeix en el cas dels partits i les institucions del País Basc, tot i que les referències són menors quantitativament (106). Aquesta forma de denominació abstracta, connotada a partir de la ideologia del narrador-

autor, que marca un “nosaltres” i uns “altres” en el relat, s’aplica de forma general als partits o sectors oposats ideològicament. És així com Fraga acusa durant tot el seu relat a Suárez de plegar-se davant dels “nacionalismes”. D’aquesta manera, amb aquesta denominació, com ja hem dit, el “nacionalisme” apareix com un anatema, que serveix alhora per a despersonalitzar els actors que es volen identificar sota aquest concepte, i per a problematitzar la postura dels que defensen una altra visió del procés autonòmic i es desplegament de l’Estat autonòmic.

Fue un error doble y grave de Suárez: creer primero que el empuje de los nacionalismos se arreglaba no plantándoles cara, sino haciendo “café para todos”; y luego, dar marcha atrás, y decir que café para unos, y recuelo para los demás. P 3: Fraga.txt - 3:624

En el següent paràgraf, Fraga es refereix a les primeres eleccions lamentant-se que AP és el partit que surt amb més desavantatge, i per tant, això explica que surti més malparat en els resultats electorals. En la seva descripció de les opcions que tenien els diferents sectors polítics a les eleccions de 1977, Fraga ofereix la seva visió de les polaritats existents en escena. Una altra vegada, veiem que “esquerra” i “nacionalistes” van de bracet. Són uns contrincants polítics que no s’identifiquen amb actors concrets, no tenen subjecte pròpiament. L’altra contrincant polític, aquí i al llarg del relat de Manuel Fraga, és el govern de la UCD, personalitzada, aquesta sí, en el president Suárez. De manera que, com es veu al paràgraf següent, si seguim el text, sense conèixer el context narratiu, en perdem informació, perquè quan Fraga parla dels “nacionalistes” no ens diu a quin partit polític es refereix.

Viernes, 4 de mayo: primera reunión de la Comisión Mixta Constitución-Reglamento. Amplia discusión sobre la aplicación del artículo 151 de la Constitución, relativo a la elaboración de los Estatutos. Los nacionalistas quieren que los proyectos que lleguen al Congreso prácticamente no se discutan. Yo defiando la tesis correcta: se trata de un procedimiento legislativo especial, pero, en definitiva, el que legisla es el Congreso. Los de UCD blandean. P 3: Fraga.txt - 3:795

Trobem de forma reiterada en les seves memòries les referències a les posicions de l’“esquerra” i dels “nacionalismes”, d’aquesta forma abstracta, sense especificar, sense explicar. Respecte d’aquests actors, el lector ha de sobreentendre a què es refereix l’autor-narrador, cosa que només es pot fer si es comparteix el seu mateix esquema de valors. Formen part de l’estructura del relat com “els altres”, són la representació de l’alteritat en relació a la posició ideològica (en el relat és de fet una posició simbòlica, construïda imaginàriament) del narrador. I només escassament queden adjectivats com a “*nacionalismo separatista*”, “*nacionalismos catalán y vasco*”. Per mitjà d’aquestes referències, es construeix discursivament una *sensació d’amenaça* en el relat: “*los nacionalistas iban a pedirlo todo, a ver lo que sacaban*”, “*los nacionalismos juegan fuerte*”,

“la presión nacionalista fue muy fuerte”, “lo cierto es que el título VIII nació lleno de presiones y de resquemores”.

Martín Villa, en canvi, combina l'ús del concepte “nacionalista” en aquesta acepció negativa que hem vist en els altres autors (*“El nacionalismo estaba otra vez ahí”*), amb un elogi explícit cap al “nacionalisme català” (més conciliador) enfront del “nacionalisme basc” de caràcter més radical.

Mientras en Cataluña los últimos años del franquismo dieron lugar a una actividad de signo nacionalista enormemente pragmática y firmemente orientada hacia la acción política y cultural, en el País Vasco, por el contrario, un conjunto de circunstancias que todavía no han sido bien estudiadas hizo que el protagonismo de la reivindicación nacionalista no pasara por el PNV, sino por una banda terrorista, ETA, y que, por consiguiente, no se orientara por las vías de la oposición política, sino por las de la violencia. La responsabilidad del PNV en la gestación de las condiciones que presentaba el problema a la muerte de Franco, condiciones que impusieron un ritmo bastante irracional al proceso, no es nada desdeñable.
P 4: Martín Villa.txt - 4:429

També denota en el seu relat aquesta *sensació d'amenaça* del nacionalisme: *“el nacionalismo estaba otra vez ahí”, “progresión de la dinámica nacionalista”, “los nacionalistas catalanes pasarían una fuerte factura por lo que ellos presentaban como contribución a la gobernabilidad del Estado”*. Segons Martín Villa, els “nacionalistes” no actuen pensant en els interessos d'Espanya, tot i que en algun moment manifesta que ell voldria que fos així (*“la construcción del Estado necesita de la colaboración de los nacionalismos verdaderos, catalán y vasco”*).

He pensado muchas veces en la necesidad de que los nacionalistas asuman la idea de España y colaboren a plasmarla. P 4: Martín Villa.txt - 4:970

I per això fou necessària la LOHAPA, perquè el sistema polític tingués com a inspiració aquesta idea d'Espanya. La governabilitat d'Espanya havia de passar per sobre de les pressions dels “nacionalistes”.

En la escala de valores, por encima de todos y aun a costa de la posible impopularidad entre los partidos nacionalistas de las medidas entonces adoptadas, tenía que situarse la gobernabilidad de España. Y sin LOAPA o sin sentencias sucesivas del Tribunal Constitucional, el Estado hubiera perdido su funcionalidad. P 4: Martín Villa.txt - 4:827

Peces-Barba adopta una postura de to més reflexiu en el seu relat. Parteix d'una teoria de l'Estat i de la nació, per acceptar que a Espanya hi ha diferents nacions per només un Estat nacional.

También ese giro de separación entre nación y Estado me parece una orientación inteligente y moderada que puede apoyar la consolidación del consenso constitucional. P 5: Peces-Barba.txt - 5:258

I oposa la seva visió *conciliadora* a l'actitud dels anomenats "nacionalismes" basc i català, que pretenen anar més enllà d'aquesta definició conciliadora d'Espanya com una nació de nacions ("*la idea de la comunidad superior España, más amplia y acogedora de las demás comunidades nacionales en su seno*"), buscant un reconeixement polític a la seva identitat nacional. Però no deixa de ser veritat que aquest moviment de recerca d'un reconeixement jurídic-polític, juntament amb la reacció espanyolista, ha portat al sistema a un carreró sense sortida.

Es más inquietante el renacimiento, en Cataluña y en el País Vasco, del movimiento contrario, que pretende extraer consecuencias jurídicas del hecho diferencial. Este planteamiento conduce a una desigualdad injustificada constitucionalmente, y representa una aproximación atenuada del modelo de la soberanía originaria, que impulsa el separatismo y que rompe el modelo del consenso constitucional. Si este movimiento se extendiese en Cataluña y en el País Vasco generaría consecuencias muy indeseables. La aceptación del "hecho diferencial" por el Gobierno central de turno rompería frontalmente el consenso constitucional y potenciaría como reacción el nacionalismo español excluyente. Sería el principio del fin del consenso, como ya he dicho, y la raíz, como en otras ocasiones, del delenda est Constitutio. Habríamos vuelto a las andadas y la experiencia histórica no habría servido para nada. P 5: Peces-Barba.txt - 5:260

Així doncs, per Peces-Barba el consens autonòmic es posa en perill per dues causes: d'una banda, la pressió nacionalista (basca i catalana); d'altra banda, la necessitat d'establir pactes amb les forces polítiques nacionalistes en el parlament a causa dels resultats electorals.

Por otra parte, la práctica de estos años, desde que desaparece la mayoría absoluta del PSOE, indica que los gobiernos en el Estado tienen que pactar con los nacionalistas, al no existir ningún partido bisagra en las Cortes Generales. Esta situación puede tener también repercusiones en el consenso autonómico, porque si en su política los nacionalistas impulsan la defensa del hecho diferencial y lo sitúan como elemento de cambio para apoyar la política del Gobierno, algún ejecutivo puede tener la tentación de ceder, con las consecuencias antes reseñadas. Por eso, no todo es positivo en la existencia de mayorías relativas, ni negativo en la presencia de mayorías absolutas. P 5: Peces-Barba.txt - 5:261

Peces-Barba identifica en el seu discurs el nacionalisme a un sentiment, a una reacció irracional a la persecució que el Franquisme va sotmetre la llengua i la cultura de Catalunya i el País Basc i que ha produït com a resultat un nacionalisme més radical. Com a alternativa, la Transició proposa un model que es basa, segons Peces-Barba, en l'equilibri. Mentre es reconeix el caràcter nacional de les comunitats històriques es preserva la idea d'Espanya com a "comunitat superior". La fórmula de generalització de les autonomies pretén encabir la diversitat en un marc general que no està supeditat a la sobirania de cada comunitat autònoma.

Al mismo tiempo, era necesario evitar que ese reconocimiento de una realidad cultural diferenciada evolucionase hasta entender que esas naciones tenían una soberanía propia y que podían caminar solas en el panorama internacional. Eso motivó la vinculación que

hicimos de la “soberanía nacional” con el pueblo español. Se utilizó el adjetivo “nacional” para calificar a la “soberanía”, porque se quería indicar que la única nación soberana era España. Al mismo tiempo se quiso, conscientemente, evitar que ese hecho diferencial cultural tuviera consecuencias jurídicas y eso llevó a la generalización de las autonomías. Con estos precedentes y con estos objetivos, el consenso se concretó en unos principios que regían la distribución territorial del poder y que eran los de unidad, autonomía y solidaridad, y con una soberanía vinculada al pueblo español. P 5: Peces-Barba.txt - 5:324

Val a dir, però, que Peces-Barba és l'únic autor dels que estem analitzant que parla del nacionalisme espanyol com un problema. I que es concreta en qüestions com la llengua.

El nacionalismo español excluyente había hecho un daño muy serio a la idea que tan ardorosamente decía defender. Y en la Transición recibimos una idea de España desdibujada, desmoralizada, sujeta a tensiones que la desgarraban y descoyuntaban, y unos ciudadanos desorientados sobre nuestro proyecto de vida en común, que había dejado de ser sugestivo para muchos. P 5: Peces-Barba.txt - 5:515

Miguel Herrero, com ja hem vist, manté en tot el seu discurs, una posició favorable al desplegament autonòmic, i l'acompanya amb una visió favorable també dels nacionalismes (moderats) del País Basc i de Catalunya. Des del seu punt de vista, considera que tant UCD, com el govern, com els altres partits, van assimilar un i altre nacionalisme. En el seu relat no es crea aquesta sensació d'amenaça que hem vist en els altres respecte del rol de les aspiracions nacionals del País Basc i de Catalunya.

El Gobierno madrileño y la generalidad de UCD no distinguían muy bien entre interlocutores nacionalistas y separatistas radicales. P 6: Herrero.txt - 6:242

Herrero es lamenta precisament del fet que durant la Transició es veiessin amb por aquests sentiments nacionals, i això es convertís en impediment per reconèixer adequadament les realitats nacionals diverses d'Espanya. Ell situa el veritable conflicte en una qüestió de reconeixement, més que de competències.

Desde el principio advertí a mis colegas de partido que el regateo de competencias no resolvía nada. UCD pretendió captar a los nacionalistas vascos como había ensayado con los catalanes, cediendo en extremos concretos sea la organización del poder judicial o las competencias en materia de orden público. Pero la cuestión, como he repetido hasta la saciedad, era otra y radicaba en el reconocimiento de una identidad más que en la transferencia de unos servicios. (...) Los nacionalistas, claro está, tomaban cuanto se les ofrecía, pero su única pretensión capital era siempre eludida y en consecuencia el contencioso seguía en el estado inicial. P 6: Herrero.txt - 6:244

En sintonia amb aquests plantejaments, i a diferència dels altres autors, Herrero lloa l'actitud dels “nacionalistes”, i en ressalta la seva poca radicalitat.

Aún recuerdo la sorpresa de Pérez-Llorca cuando, tras una reunión con Pujol y Roca en el hotel Suecia a primeros de septiembre de aquel año, supo que los nacionalistas catalanes, aun no haciendo cuestión de ello, estaban dispuestos a aceptar fórmulas y titulaciones procedentes de la tradición monárquica si ello era vía adecuada para organizar el deseado reconocimiento de la propia identidad. P 6: Herrero.txt - 6:887

Per Ferrero, el paper dels partits nacionalistes era fonamental, fins i tot per combatre el nacionalisme radical (“*la colaboración del PNV podría ser decisiva en la contención del terrorismo ETA*”).

¿Por qué esta incapacidad para entender el problema? Dígase lo que se diga, los nacionalistas vascos lo han expuesto con toda claridad. Las propuestas privadas de Ajuriaguerra y las públicas de Arzallus a las que se hace referencia, son prueba de ello. La sordera de Madrid, ahora como en los años veinte, ha fomentado la radicalidad y la ambigüedad. P 6: Ferrero.txt - 6:921

I en canvi la polaritat política se situava entre una visió més conservadora de la política i les esquerres. Ferrero no deixa mai de recordar la seva bona relació amb els “nacionalistes”.

Enfrente quedaban comunistas y socialistas, cuya identidad de posturas y diferente importancia política yo me complací en señalar reiteradamente y, por ello, denominábamos a la mayoría de centristas, conservadores y nacionalistas, “el BB”: bloque burgués. Realizaba así lo que había intentado en 1978. Siempre guardaré una memoria gloriosa de nuestra colaboración con la catalana María Rubies, recientemente fallecida, y el vasco Iñigo Aguirre, con quienes hice muy buena amistad. P 6: Ferrero.txt - 6:951

Malgrat la força de connotar que hem vist que tenen determinades posicions polítiques envers el terme “nacionalista”, cal tenir en compte que aquest concepte no ha estat pas menyspreat pels catalanistes, sinó que fou adoptat per CiU, principalment, com a referència pròpia, com a element d’identificació de la ideologia del partit, i d’un *mainstream* ideològic que anava més enllà del partit. La condició de “nacionalista” no era vist com un fet negatiu per a un sector important del catalanisme. Tanmateix, és interessant fer notar que tant en les memòries de Josep Tarradellas com en les memòries de Solé Tura els “nacionalistes” són els altres. Ells mateixos no s’identifiquen amb aquesta denominació, sinó que la utilitzen per identificar el sector ideològic que es conforma al voltant del pujolisme.

Tanmateix, l’Assemblea de Catalunya continuava essent el punt de referència principal, tot i que els sectors més específicament nacionalistes, com els liderats pel mateix Jordi Pujol, no s’hi comprometien gaire i tendien més aviat a anar per camins a part. P 8: Solé Tura .txt - 8:171

L’anàlisi del tractament de la qüestió autonòmica en les memòries personals dels líders polítics de la Transició, de bracet amb les seves reflexions al voltant de les qüestions nacionals a Espanya ens permeten observar alguns dels aspectes que prefiguren debats que s’han produït al cap dels anys en la política espanyola, com també en la política catalana. Si avui la qüestió nacional està irresolta, hem pogut veure com en la interpretació de la Transició pels seus protagonistes ja hi havia un conflicte obert entre

diferents concepcions de l'Estat autonòmic. No hem descobert res de nou, si més no, res que no hagués estat escrit fa molts anys. Tanmateix, sorprèn com aquest discurs conflictiu ha estat sovint ocultat darrera la cortina del "consens" al qual els líders polítics es refereixen quan parlen de la Transició. L'anàlisi dels textos, però, no ofereix cap dubte sobre el desencontre que es produïa, fora del consens en el mateix pacte jurídic de la Constitució i dels Estatus, i que continua encara, d'una forma cada vegada més visible.

6.5 Els personatges omnipresents en el relat: Suárez i el Rei.

Com ja hem anat veient en l'anàlisi que acabem de fer sobre l'estructura narrativa i el contingut de les memòries sobre la Transició, el protagonisme dels autors en els fets que es narren és un aspecte força rellevant en el relat. Això, de fet, forma part de la naturalesa del gènere memorialístic, i del conjunt que hem anomenat la "literatura del jo". En les memòries personals es confon, doncs, l'autor, el narrador i el protagonista en un sol personatge (Lejeune, 1994). Un personatge que finalment no deixa de ser un producte *literari*, com hem vist en analitzar les memòries. Cadascun dels autors es presenta a si mateix destacant aquells fets i aquells aspectes que donen coherència a la pròpia trajectòria, ressaltant a més els propis èxits i justificant els propis fracassos, i finalment posicionant-se en l'escenari que es descriu per tal de mostrar una coherència que no sempre és possible fora del recurs narratiu.

En el cas de la Transició política espanyola, com ja hem anat dient, aquesta reivindicació del protagonisme és força rellevant. Un protagonisme justificat, com hem vist, en la mateixa intenció de les memòries, en tant que acte de testimoniatge inscrit en la història recent. El lector és interpel·lat, així, des de la legitimitat que proporciona ja d'entrada el fet d'haver participat en uns esdeveniments coneguts per tothom. L'abundant producció que hi ha al voltant del relat de la Transició política esdevé així un fil conductor, un canal, per a la personalització de la història recent. En tenim un exemple en el llibre de Victoria Prego, *Diccionario de la Transición* (1999), on apareixen 67 noms de persones que l'autora considera que són els protagonistes de la Transició. El subtítol del llibre diu que es tracta dels que la van fer possible i dels que van provar d'impedir-la.

D'altra banda, al llarg dels anys s'han anat encunyant expressions que formen part del discurs públic compartit i que personalitzen aquest moment de la història, tal com ens ha fet veure Félix Vázquez (2001). Els "pilots" del canvi representen simbòlicament aquesta voluntat de personalitzar la història en pròpia persona i deixar-ne constància, de manera que això permet reivindicar una determinada posició en el camp polític.

En la Transición a la democracia en el Estado español son habituales las declaraciones de “pilotos” del proceso que afirman haber sido los artífices de su diseño (constituyen ejemplos prototípicos de la profusión de “pizarras” donde se trazaron, con años de anticipación, diferentes proyectos de reforma: Pedro Sáinz Rodríguez y *la pizarra de Estoril*, Alfonso Guerra y *la pizarra de Suresnes* o Torcuato Fernández Miranda y *la pizarra de la Zarzuela*), haberlo planificado y efectivamente, en el momento en que escriben sus memorias dejar constancia de que esto ha ocurrido exactamente como se había previsto: la voluntad, la intención, el deber... y una cierta dosis de pericia dio origen (causa) a la reinstauración de la democracia (efecto). El pasado es la época franquista y el futuro, el objetivo a alcanzar: la democracia. La secuencia del proceso se reconstruye linealmente en base a un deseo o intención (personal o colectiva) que encauza la sucesión de acontecimientos. La visión y la versión que se presenta del fenómeno es determinista y causalista: las causas preceden a las consecuencias, con lo que no se produce una inversión real del tiempo y que en el proceso de previsión de la acción el tiempo transcurre en el sentido causalista habitual. (Vázquez, 2001: 139).

Si bé ja hem observat en el seu moment en analitzar les memòries aquest ús de la primera persona del singular en la narració, volem parar esment ara en el tractament dels dos “protagonistes” que apareixen més citats a les memòries analitzades. Es pot dir certament que el relat de la Transició pivota sobre l’actuació d’aquests dos personatges: Adolfo Suárez i el Rei Joan Carles I. Si hi ha dues figures que generen consens sobre el seu protagonisme en el conjunt de les narracions observades són aquestes dues. I de fet es pot dir que el seu protagonisme és tan indiscutit que no els ha calgut escriure unes memòries per a reivindicar-lo. En el cas del monarca, s’entén que no es considera apropiat que escrigui les seves pròpies memòries, tenint en compte que detenta un càrrec que es considera que està per damunt de la necessitat d’explicar-se. De fet, la figura del Rei Joan Carles compta amb una sèrie d’obres biogràfiques o que han tractat precisament la seva actuació durant la Transició com a protagonista del canvi polític. Per exemple, *El piloto del cambio. El Rey, la monarquía y la Transición a la democracia*, de Charles T. Powell, amb el que va guanyar el Premi Espejo de España 1991. El 1995 Powell va publicar un segon llibre amb el títol *Juan Carlos, un rey para la democracia* (Planeta, 1995). També és conegut el llibre de Paul Preston del 2003 i que porta per títol *Juan Carlos: el rey de un pueblo* publicat per Plaza & Janés. O bé el llibre d’un dels divulgadors de la Transició, Javier Tusell, *Juan Carlos I la restauración de la democracia* (Temas de Hoy, 1995).

Aquestes són les més emblemàtiques d’una sèrie d’obres que exalten la figura del Rei Joan Carles com a motor del canvi cap a la democràcia. La memòria que vincula el Rei Joan Carles amb la Transició es veié reforçada amb la celebració dels seus 25 anys de regnat, amb publicacions de llibres (*25 años de reinado de Juan Carlos I*. Planeta, 2000) i edicions especials dels diaris com *El País* o *La Vanguardia*.

El protagonisme del Rei compta també amb detractors, i per tant, amb biografies no autoritzades, tot i que són molt poques comparat amb la profusió d'hagiografies. El llibre més crític en aquest sentit i que ha tingut més repercussió està publicat precisament amb un pseudònim per les dificultats legals que tenen les persones que són crítiques amb la monarquia espanyola: *Un Rei, cop per cop: biografia no autoritzada de Joan Carles de Borbó*. Sverlo, Patricia (Pseudònim) Miatzen SARL, 2001 (Gráficas Lizarra).

En el cas d'Adolfo Suárez, també s'ha produït una certa sacralització del personatge que segurament ha fet innecessari o contraproductiu que ell mateix expliqués el seu paper durant la Transició. I si en algun moment podria haver tingut la voluntat d'escriure les seves memòries (i cal pensar que d'ofertes no n'hi ha faltat), la llarga malaltia que malauradament pateix li ho ha impedit. Santiago Carrillo esmenta a les seves memòries que la publicació del seu llibre *Eurocomunismo y Estado* (1977) havia de coincidir amb la publicació d'un llibre de Suárez sobre la reforma política, però per un motiu que desconeix, aquest llibre de Suárez no es va escriure.

Sobre Adolfo Suárez, però, trobem una bibliografia força abundant, i amb una certa voluntat de fer-ne biografia. Des del primer llibre publicat per Planeta sobre la figura d'Adolfo Suárez el 1979 (amb aquest mateix títol: *Adolfo Suárez*), han anat apareixent diferents títols. Així, als anys noranta trobem diferents llibres que se centren en la figura-personatge de Suárez, com el de Carlos Abella, *Adolfo Suárez* (1997), que reedità aquesta biografia el 2006 (*Adolfo Suárez. El hombre clave de la Transición*). Fins a la publicació, ja al 2006, del llibre de Manuel Ortiz, *Adolfo Suárez y el bienio prodigioso (1975-1977)*. I el llibre d'Abel Hernández publicat el 2009, sobre les dues figures principals de la Transició: *Suárez y el Rey*. També del mateix autor, es va publicar el 1996 el llibre *Fue posible la concordia*. Un llibre que està acompanyat per la versió que en va oferir el Cercle de Lectors: *Adolfo Suárez, o, el valor de la concordia: una trayectoria crucial para la democracia en España* (1997). Les referències d'aquests dos títols a "la concòrdia" tenen a veure amb el Premi Príncep d'Astúries a la Concòrdia que Suárez va rebre l'any 1996.

Com a contrapunt a aquestes biografies o memòries de la Transició centrades en la figura de Suárez, hi ha el llibre que feu Gregorio Morán, amb un sentit crític molt acusat, titulat *Adolfo Suárez, historia de una ambición* (1979). El mateix autor, el 2009 tragué una nova versió d'aquesta biografia crítica amb el títol *Adolfo Suárez : ambición y destino* (2009).

Trobaríem altres obres, obres col·lectives, impulsades per les editorials per cobrir un mercat d'èxit prou segur tenint en compte la notorietat i l'acceptació social que té el personatge per al públic en general. Però cenyint-nos al propòsit d'analitzar les memòries escrites en clau personal dels polítics de la Transició, ens interessa conèixer fins a quin punt el personatge d'Adolfo Suárez genera el consens que ha obtingut al llarg dels anys en el discurs públic.

6.5.1 Adolfo Suárez

De fet, cal començar advertint que les referències a Suárez en les memòries que analitzem són nombrosíssimes. Adolfo Suárez també és de llarg la persona més esmentada en els textos, i la referència més abundant que hem observat mitjançant l'anàlisi que hem realitzat amb l'ajut del programa Atlas.ti, amb 892 citacions totals. Cal tenir en compte que moltes d'aquestes referències són contextuals. Suárez forma part del relat, hi és omnipresent. Apareix en els textos de tots els autors, tot i que no en tots amb la mateixa intensitat ni amb el mateix rol.

En resum, es pot dir que la persona d'Adolfo Suárez encarna dos tipus de rols en el relat. D'una banda, el rol que representa com a President del govern que va pilotar la Transició política. D'altra banda, el rol de President d'un partit que un cop fets els canvis fonamentals de la Transició, esdevé un actor polític més, amb força més debilitats que en el rol anterior. En Suárez es produeix, doncs, un canvi de rol radical, condicionat d'una manera molt clara pel canvi de context polític. I les valoracions sobre la seva persona estan condicionades al seu torn per aquest doble rol; així com per aquesta doble condició de President de la Transició i de President d'un partit polític que governa amb una majoria parlamentària dèbil. Aquest canvi de rol, però, no és exclusiu del relat que es desprèn de les memòries. El trobem en altres textos que s'han escrit sobre la Transició. Però qui l'ha descrit de forma més clara, concisa i gràfica és segurament Victoria Prego, en el seu llibre dedicat als protagonistes de la Transició (*Diccionario de la Transición*, 1999).

Hasta aquí, pues, el recuento de los trabajos y esfuerzos de Adolfo Suárez y la explicación pormenorizada de las razones que le han permitido entrar con todos los pronunciamientos favorables en la Historia de España.

De aquí en adelante hay que hacer un relato de distinto signo. Lo que sigue es el recuento de la gestión de un político que se enfrenta por primera vez a dos tareas que le son completamente desconocidas y para las que no tiene ni experiencia ni talante y quizá tampoco vocación. Una de ellas es liderar un partido político organizado como tal. La otra es gobernar en democracia parlamentaria, con lo que eso significa de asidua presencia en el escaño; de defensa pública, desde la tribuna de oradores del Congreso, de los propios

proyectos y decisiones; de manejo político del juego de críticas, descalificaciones y votos en contra provenientes de los grupos de oposición.

En ambas actividades, a Adolfo Suárez acaban por sepultarle sus propios errores. (Prego, 2000: 569-570.)

Segons Prego, doncs, a la grandesa indiscutida assolida pel personatge en el primer dels rols, la segueix una caiguda en desgràcia per culpa de successius “errors” en la gestió del partit i en la gestió de la política parlamentària d’UCD, per a la qual sembla que Suárez no va mostrar les mateixes dots de lideratge que havia mostrat per al govern del canvi.

Aquesta interpretació de la figura de Suárez, aquesta mateixa dualitat en la seva representació narrativa, la podem trobar en les memòries que hem analitzat. Tot i que per a un sector dels autors, Suárez només apareix en el relat encarnat en el primer dels rols. Són aquells autors que parlen de Suárez només en termes de president del canvi, i que fan referència a la seva política de negociacions amb l’oposició, o bé a la seva política de reformes. Per a un altre sector dels autors, en canvi, Suárez apareix sobretot com el líder d’un partit polític, UCD, mostrat amb totes les debilitats, els seus errors i tots els problemes que van conduir UCD cap al declivi electoral.

Entre els relats que posen l’accent en el primer perfil de Suárez, hi trobem els de Tarradellas, Solé Tura, Peces-Barba i Martín Villa. De fet, d’aquests autors, Solé Tura i Peces-Barba són els que es refereixen menys a la figura de Suárez. El primer per la poca extensió de text que estem analitzant, com ja hem comentat. Per a Solé Tura, Suárez representa una aposta del Rei per a la reforma cap a la democràcia. Una aposta que provoca una decepció inicial compartida pels partits de l’oposició democràtica. Però que després és superada pels canvis que es produeixen efectivament.

De cop va semblar que les coses s’acceleraven, sobretot quan el mes de juliol Arias Navarro va ser destituït pel Rei i substituït per Adolfo Suárez. (...) La meva primera reacció va ser de disgust, perquè en aquell moment apostàvem més aviat per José María de Areilza com a nou president del govern i no ens fiàvem gaire d’Adolfo Suárez que, en definitiva, havia estat el Secretari General del Movimiento fins al darrer moment i no li coneixíem ni idees ni actituds d’obertura. O sigui, que el seu nomenament ens va semblar -a mi i a molta gent- un pas que no resolía res. Després vam poder comprovar que allò era un pas que aniria seguit de molts més i que havíem entrat de veritat en la recta decisiva. P 8: Solé Tura .txt - 8:3

Solé Tura ens recorda que Suárez volia fer inicialment unes reformes tímides i “controlades”, i que va proposar per a Catalunya una autonomia molt feble, basada en el Consell General de Catalunya. Una mena d’organisme que tenia el suport dels quadres del Franquisme a Catalunya, que gràcies a l’oposició no va tirar endavant, segons Solé Tura. Aquesta, la proposta sobre l’autonomia de Catalunya, és l’element de crítica que aporta Solé Tura en el paper que ocupa Suárez en el seu relat. Tot i que també hi ha una

crítica implícita en el procés general de les reformes al començament de la Transició. Implícitament Solé Tura atribueix a l'oposició democràtica l'impuls dels canvis que Suárez es va veure obligat a fer.

Peces-Barba es refereix a Suárez exclusivament com a "President", i no en parla gairebé mai directament. Només apareix en el seu relat com a personatge que forma part de l'escena. I malgrat recordar-ne el passat franquista, ho fa lloant la seva aportació a la democràcia, i la dels altres franquistes que es van implicar en la Transició cap a la democràcia. Per aquest motiu, Peces-Barba fa un elogi de la desmemòria com a mesura de generositat amb els líders polítics com Suárez i els que l'acompanyaren en la gestió del canvi polític.

Probablemente, los jóvenes de hoy nacidos en la democracia tengan dificultades para comprender aquellos sentimientos, pero sí los comprenderán quienes vivieron con capacidad de sufrir los años duros del franquismo. Es verdad que la Transición se cerró con la Constitución, y que fueron necesarias dosis enormes de generosidad y de mala memoria para seguir compartiendo la convivencia con muchos protagonistas del franquismo. No me refiero, naturalmente, a aquellos que habían tenido la lucidez de comprender que era necesario el cambio, como Suárez, Martín Villa, Pío Cabanillas u otros. P 5: Peces-Barba.txt - 5:585

Josep Tarradellas és qui més es refereix a Suárez en la seva faceta de President de la monarquia, i gestor del canvi polític. Tenint en compte que les memòries de Tarradellas se centren en la negociació política que es produí per a la recuperació de la Generalitat de Catalunya, no és estrany que Suárez hi tingui un paper del tot protagonista. En un moment del seu text, Tarradellas defineix Suárez com "l'home del moment". Presenta Suárez com un home d'Estat, que va per feina, que no planteja res perquè sí. Però també el presenta com una persona que subestima la capacitat de mobilització de Catalunya, coincidint així amb la valoració que en fa Solé Tura. És a dir, Tarradellas també es refereix a l'intent de Suárez de començar les negociacions plantejant una Autonomia de mínims per a Catalunya, que per a Tarradellas resulta, tal com ens ho relata, inacceptable. Segons Tarradellas, els resultats electorals, amb una victòria clara de les esquerres a Catalunya, feren rectificar la tàctica inicial de Suárez (Tarradellas, a més, aprofita la referència als resultats electorals per fer notar la feblesa de Jordi Pujol en la negociació).

Suárez s'havia equivocat en el seu diagnòstic electoral a Catalunya, en mesurar la fidelitat que els catalans serien capaços de demostrar envers les seves institucions i els seus legítims representants. Ara, amb el problema autonòmic calent a les mans, ¿de què li podia servir una aliança amb Jordi Pujol? P 7: Tarradellas.txt - 7:29

Així doncs, segons Tarradellas les eleccions i les mobilitzacions al carrer a Catalunya van obligar a rectificar la tàctica plantejada inicialment per Suárez. Una rectificació que

Tarradellas valora no del tot positivament, ja que no es fa en el moment i de la manera que ell hagués volgut. Tarradellas ens indica, així, per mitjà del relat que el seu rang com a President de la Generalitat s'ha de situar al màxim nivell, i alhora que ell hagués preferit una negociació directament amb el monarca, per tal d'obtenir la màxima legitimitat, més enllà de la política partidista.

Va tornar als plantejaments d'abans de les eleccions: restablir la Generalitat en un clima de concòrdia i com a camí pel qual Catalunya acceptava i pactava amb la monarquia, la qual feia possible la recuperació de les nostres institucions. La jugada de Suárez era bona, però arriscada, entre d'altres raons perquè arribava una mica tard. Ara resultava més difícil donar-li un gran sentit de reconciliació, alhora que la qüestió de la monarquia quedava més en segon terme després de les eleccions, després del clamor en favor de la Generalitat i de l'autonomia que havia manifestat Catalunya. P 7: Tarradellas.txt - 7:30

A banda d'aquesta crítica a la postura inicial de Suárez respecte de Catalunya, l'aproximació que fa Tarradellas-autor a la figura del President Suárez és força amable. Tarradellas presenta la seva relació amb Suárez en una escena de negociació que funciona com un tauler d'escacs, i en què els dos contrincants es respecten mútuament. Així doncs, quan Tarradellas ens presenta Suárez com un home d'Estat, hem d'entendre que l'està situant al nivell en què vol que sigui interpretat també el seu rol com a President de la Generalitat, com el d'un home d'Estat, tal com ens recorda diverses vegades al llarg del relat. En aquest context narratiu, malgrat la negativa inicial de Suárez al restabliment de la Generalitat, Tarradellas lloa l'actitud negociadora de Suárez, com un recurs per a lloar la seva pròpia fermesa.

Malgrat els riscos, cal reconèixer que en aquell moment històric, quan encara no havia estat format el nou govern, el president Suárez va tenir el coratge d'enfrontar la compromesa negociació amb molt sentit de responsabilitat. P 7: Tarradellas.txt - 7:31

Com hem dit, Tarradellas fa correspondre les lloances a Suárez amb la seva pròpia actitud personal en la negociació. De manera que l'escena construïda pel relat perfila dos contrincants que actuen en tot moment amb lleialtat als seus plantejaments, però que són capaços de descabdellar, al final de la intriga i de les dificultats, una solució. Tarradellas planteja aquesta negociació, que ocupa una part central en les seves memòries, doncs, com una trama narrativa perfecta, estructurada a partir del problema inicial (proposta inicial de plantejament dèbil sobre el reconeixement de Catalunya en el nou escenari polític), el nus (negociació amb reunions tenses i difícils, d'impresivible resultat) i el desenllanç (resultat exitós sobre el reconeixement de la Generalitat i entesa personal entre els dos protagonistes). Així, inicialment Tarradellas explica les dificultats d'entesa que es plantejaren en la primera reunió Suárez-Tarradellas. En aquest punt del relat,

Tarradellas destaca la seva fermesa personal davant d'un Adolfo Suárez convençut que no podia cedir a les seves peticions.

Adolfo Suárez va creure que jo cediria en el punt de la Generalitat, que renunciaria al meu càrrec a canvi d'alguna de les seves ofertes. S'equivocava de totes passades. Els seus plans van quedar estroncats. ¿Podia permetre's el luxe d'enviar-me de tornada a París sense haver arribat a cap acord amb mi? No, perquè hauria posat de relleu el seu error d'anàlisi. Ara que em tenia a Madrid, s'havia d'entendre amb mi. Vaig saber més endavant que Suárez va comentar aquell vespre a Martín Villa que amb mi no hi havia res a fer, que era un tossut i no hi veia possibilitat d'entesa. P 7: Tarradellas.txt - 7:47

Tarradellas atribueix el canvi d'actitud de Suárez en els dies posteriors, a la capacitat personal de Tarradellas per fer-lo canviar de parer. I obvia els altres factors (partits polítics, mobilitzacions a Catalunya, necessitat d'impulsar les reformes, etc.) com a condicionants d'aquest canvi d'actitud. Així mateix, Tarradellas explica els esforços que va fer per trobar una fórmula jurídica que facilités el restabliment de la Generalitat, sense violentar la legislació franquista.

En conèixer les meves declaracions a la sortida de l'entrevista, Suárez va quedar sorprès per la meua qualificació de cordial i efectiva. La meua actitud el va fer reflexionar. Va tenir sens dubte influència en el curs dels esdeveniments dels dies posteriors. P 7: Tarradellas.txt - 7:48

A partir d'aleshores, Suárez apareix com un personatge investit de virtuts positives: "hàbil", "audaç" i "home d'Estat". Suárez pren així, també en el relat de Tarradellas, el rol d'un President que estava per damunt de tot, i que acabava encertant en totes les decisions que van dur a la reforma cap a la democràcia. Tarradellas confirma amb el seu relat aquest perfil del personatge.

Suárez era aleshores una màquina imparable. Sabia totes les reticències que la seva decisió suscitaria. Això no obstant, va tenir el coratge d'aplicar-la. La seva empena li donava la possibilitat de mostrar-se exigent i dur. Si jo hagués trobat a Madrid un home feble disposat a cedir, no hauríem construït res de sòlid. La Generalitat hauria nascut amb pes mort. Tot el que hauríem aconseguit s'hauria perdut al cap de poc temps. P 7: Tarradellas.txt - 7:51

Tarradellas, però, parla de Suárez des d'una posició narrativa que juga amb l'oposició entre Catalunya que reclama l'autonomia vinculada a la democràcia i l'Espanya que surt del Franquisme. Tarradellas i Suárez, representen, d'entrada, dues posicions antagòniques en l'escena política del moment. Però el curs dels esdeveniments els porta a una entesa que en el relat apareix com un resultat final perfecte. És el mateix procés que podem trobar en les memòries de Santiago Carrillo, per a qui Suárez és el virtual oponent en els primers moments, en què Carrillo ha d'actuar clandestinament, i fins i tot és detingut. Però la seva és una relació que acabarà amb una mena d'entesa final perfecte. Carrillo, tot i que també parla del Suárez de després, del Suárez dirigent d'un

partit de govern, se centra força en aquest primer rol que hem definit, el del president que va pilotar el canvi. Aquest rol queda molt reforçat en la mesura que Carrillo, igual que Tarradellas, atribueix a una decisió personal de Suárez la legalització del PCE. I de la mateixa manera que fa Tarradellas en el seu relat, Carrillo planteja una situació en la qual Suárez s'enfronta a tots els elements per poder legalitzar els comunistes. I també de la mateixa atribueix a la negociació entre ells dos la decisió final de Suárez sobre aquesta qüestió.

Tras esto empezamos a ver las condiciones del cambio. Él insistió en las grandes dificultades que encontraba en su derecha, aludiendo especialmente a la actitud del Ejército; en muchos de los mandos de éste había la mentalidad de que en la guerra habían derrotado al "comunismo" y consideraban la legalización del PCE como una revancha de la historia que se resistían a aceptar; pasaban por la legalización de los socialistas y hasta de los nacionalistas pero se resistían a la de los comunistas. Ésta era necesaria, pero hasta que maduraran las condiciones para ello Suárez me proponía que fuésemos a las elecciones como "independientes". P 1: Carrillo1.txt - 1:176

Aquest és un exemple del que hem anomenat "personalització de la història", en el sentit que les persones-personatges que apareixen en els relats esdevenen els únics motors dels canvis històrics, al marge dels factors condicionants. El seu rol emergeix, mitjançant la construcció narrativa, de la seva pròpia voluntat. És així, per exemple, com Carrillo despulla de culpabilitat franquista la figura de Suárez, representant-lo com un polític que es deslliura voluntàriament dels codis polítics que havia adquirit durant el Franquisme, i transformant-se en reformista malgrat totes les dificultats que això podia comportar-li.

Yo trataba de representarme igualmente los problemas que a los "reformistas" del régimen creaba la ruptura y enfrentamiento con los "ultras" que hasta ese momento habían sido sus compañeros. Nuestras concesiones nos costaban un esfuerzo. Pero ¿qué no le costaría a Adolfo Suárez, que había sido secretario general del Movimiento, liquidar éste? P 1: Carrillo1.txt - 1:155

Carrillo estableix, doncs, una sintonia narrativa amb Suárez, a qui interpreta a partir dels seus propis valors. Suárez, així, actuaria segons els mateixos plantejaments que Carrillo, oposant-se a les forces del règim dictatorial, i procurant accomplir els mateixos objectius que el PCE, però fent cada pas amb la precaució necessària per assolir l'èxit final. És així com Carrillo disculpa qualsevol moviment de Suárez que aleshores hagués pogut semblar que era poc ferm en la voluntat de legalitzar el PCE. Carrillo no atribueix dubtes, per exemple, a Suárez, sinó un pla premeditat que només necessitava trobar el moment d'executar-se.

Comprendía que verse conmigo representaba un cierto riesgo para el jefe del Gobierno, que se había formado sobre las bases del Movimiento y que se proponía liquidar éste. Para entonces yo había empezado a creer en las buenas intenciones de Suárez y entendía las precauciones tomadas para concluir, al fin, por tratar con el sector de la oposición más aborrecido por los franquistas. P 1: Carrillo1.txt - 1:174

Habíamos logrado un objetivo histórico, aunque ese día administramos la victoria con prudencia, para no crear más problemas a Adolfo Suárez. Ahora estaba definitivamente claro que la marcha hacia la democracia en España era imparable. Vivía uno de los días más felices de mi vida. La táctica escogida había dado resultados. P 1: Carrillo1.txt - 1:188

Aquesta *comprensió* de Carrillo sobre les intencions de Suárez, i sobre la seva bona voluntat política, té una equivalència, com en el cas de Tarradellas, en la valoració de la pròpia intervenció en l'acció de la història que és narrada. De manera que els plantejaments i la voluntat de Santiago Carrillo també és compresa, segons el propi relat, per la figura de Suárez. És així com en el relat, els actors adopten un rol determinant en l'escena que es dibuixa, i que la seva acció acaba tenint una influència fonamental en els fets històrics dels quals es fa memòria.

Suárez reconocía, sin ambages, nuestro papel en el antifranquismo y evidentemente no tomaba demasiado en serio el de otros sectores de la oposición. En definitiva se dio cuenta de que nuestra legalización significaba también que nosotros nos comprometíamos con el éxito de la Transición y ésta podía ser una aportación importante dada la influencia y la disciplina del partido. Tuve la impresión de que captaba esta noción que trataba de transmitirle con mis argumentos. P 1: Carrillo1.txt - 1:178

Santiago Carrillo és, doncs, un dels narradors que *democratitza* d'una manera més clara la figura d'Adolfo Suárez, interpretant la seva actuació durant la Transició com un gest constant a favor dels canvis cap a la democràcia, i interpretant els gestos més dubtosos o més tímids com a aliens a la seva voluntat i producte de les condicions adverses a les que es va haver d'enfrontar. El relat de Carrillo, com el de Tarradellas, recorre a les confidències, a l'escenificació de converses i a la interpretació de la voluntat de Suárez per a construir un personatge que se situa al centre de l'escena com a pilot del canvi.

Malgrat que en el seu relat amplia aquest rol de president, al de dirigent d'un partit, Martín Villa representa la figura de Suárez amb un motlle d'una sola peça, en la qual només es reflecteixen les seves virtuts. En tot cas, Martín Villa ens parla de les dificultats, dels atacs dels seus enemics polítics, però no pas dels defectes d'Adolfo Suárez. Martín Villa és, doncs, un dels autors més agraïts amb la figura de Suárez, ja que descriu el seu rol en tot moment com el de l'artífex de la Transició, i des d'aquest punt de vista, és dels autors que més en reivindica els mèrits.

Així doncs, en el relat de Martín Villa hi ha una lloança explícita del paper de Suárez durant la Transició, i de l'encert de les decisions que va prendre. Concretament, Martín Villa reivindica per a Suárez l'autoria del veritable canvi que es va produir a Espanya després de la mort de Franco, per oposició a l'eslògan que va utilitzar el PSOE en la campanya que els va portar a la majoria absoluta el 1982.

En este sentido, valdría la pena hacer una precisión terminológica que no me parece ociosa. El proceso político que se produce en España desde la muerte de Franco hasta una fecha próxima a estos días que hoy vivimos todavía el momento en que ha terminado o terminará es objeto de polémicas ha dado en llamarse Transición democrática, y la denominación me parece suficientemente precisa. Pero como quiera que alrededor del segundo semestre de 1982 se generalizó la venta del “cambio” como un producto político novedoso, creo que no está de más recordar que el verdadero y gran cambio que ha habido en España en los últimos años no es el que se inició el veintiocho de octubre del 82, hoy por cierto bastante contestado, sino el que se pone en marcha con la muerte de Franco, y más precisamente con el primer gobierno Suárez, y que alcanza su punto culminante en diciembre de 1978 cuando el pueblo español aprueba la Constitución en referéndum. P 4: Martín Villa.txt - 4:245

Suárez, doncs, apareix en el relat de Martín Villa com la persona en qui el Rei va confiar per tirar endavant els canvis que havien de portar a la democràcia. A través de la seva narració es van succeint els episodis que formen part del relat canònic de la Transició i en els quals Suárez té sempre un paper encertat: llei de reforma política, legalització del PCE, eleccions, Constitució, Estatuts... A més del detall de cadascun d'aquests episodis, però, Martín Villa aporta al relat reflexions generals sobre el paper de Suárez en la Transició política, on exalta la seva figura com a president del “canvi”, i en què les lloances no són escasses.

En este sentido, sin desmerecer la autoría de Fernández-Miranda, y por formular la precisión desde sus palabras textuales, es también de justicia afirmar que el “papel” de Suárez nunca estuvo escrito en su integridad, por lo que puede atribuírsele una parte nada desdeñable, la más importante, de la suma de pequeños y grandes aciertos que configuran la bondad y el éxito global del proceso. En este sentido, sin desmerecer la autoría de Fernández-Miranda, y por formular la precisión desde sus palabras textuales, es también de justicia afirmar que el “papel” de Suárez nunca estuvo escrito en su integridad, por lo que puede atribuírsele una parte nada desdeñable, la más importante, de la suma de pequeños y grandes aciertos que configuran la bondad y el éxito global del proceso. Suárez tuvo que aportar sustanciales y notables decisiones y actitudes, sin las cuales el resultado de la Transición no hubiera sido tan redondo. De otra parte, también los grandes actores, y en los grandes papeles, se identifican plenamente con la función asignada. Suárez es un hombre hecho a las dificultades; a veces parece que las desea. Soy testigo, quizá inmejorable, para saber de la forma impecable con la que se enfrentó a la reforma política y a las dificultades de la España de entonces. P 4: Martín Villa.txt - 4:251

Martín Villa no només explica l'important rol que va exercir el president del govern, a qui tracta sempre amb un respectuós “presidente”, sinó que també destaca les virtuts personals que estan associades a aquest paper, com ara l’“audàcia”, la “gosadia”, la “tenacitat”, les operacions “brillants”. Martín Villa converteix en virtuts allò que podrien haver estat interpretats com a defectes, com ara el fet de provenir del Franquisme, o el fet de no tenir un perfil ideològic clar.

Suárez era un hombre joven, de la misma generación del Rey, abierto, con una gran capacidad de adaptación, con indudable atractivo personal y político, seguro y que sintonizaba a las mil maravillas con Fernández-Miranda. Por si fuera poco, procedía del sistema anterior, no pertenecía a ningún grupo ideológico y había demostrado buenas

qualidades en su puesto de ministro secretario general del Movimiento. Podía ser el presidente de la reforma y de la Transición, y lo fue. P 4: Martín Villa.txt - 4:252

I alhora, combat des del terreny narratiu, els atacs que va rebre la figura de Suárez a l'arena política, com ara els atacs de Manuel Fraga, o bé la "*injusta campaña contra Suárez al final de su mandato, que se prolongó hasta unos meses después de su dimisión*". (P 4: Martín Villa.txt - 4:308) Malgrat tot, Martín Villa no oblida un tema que surt recurrentment en els autors més crítics amb Suárez, la seva manca de carisma en el terreny de l'activitat parlamentària, en contrast amb el seu carisma en altres terrenys (en el mediàtic i en el de les negociacions a porta tancada). La debilitat parlamentària de Suárez és entesa per Martín Villa com una projecció de la debilitat de Suárez dins d'un partit, UCD, dividit en múltiples sectors, capitanejats per múltiples barons difícils de conciliar.

Yo no lo estaba. El inventario de errores en la dirección política era importante. Pero hay que reconocer como exageradas e injustas determinadas campañas que orquestó un sector de la prensa. Estas campañas encontraron el verdadero talón de Aquiles de Suárez en algo que ya había evidenciado el debate sobre el voto de censura: el presidente no había querido, no había sabido o no había podido mantener el equilibrio, la conjunción y, si me apuran, el entendimiento entre las distintas fuerzas políticas artificialmente integradas en su partido, lo cual hubiera por lo menos requerido el permanecer sentado en su escaño azul del Congreso de los Diputados todos o casi todos los días de pleno y salir al estrado sin miedo a la confrontación y a la réplica cuantas veces hubiese sido necesario. P 4: Martín Villa.txt - 4:315

Però aquest tema només és un apunt narratiu, al costat del to general amb què l'autor tracta la figura de Suárez, que és lloat com a director d'orquestra de la Transició. Aquest és, com hem dit, un dels rols amb els que es representa la figura d'Adolfo Suárez en la memòria de la Transició. L'altre rol, el del president d'un partit polític format a partir d'una coalició de diferents sensibilitats polítiques, és on posen l'accent l'altre sector d'autors de memòries que estem analitzant. Paradoxalment, la proximitat ideològica converteix els que podrien pensar-se com a màxims aliats de Suárez en els seus crítics més durs. Però és precisament en els relats de Leopoldo Calvo Sotelo i Miguel Herrero, on Suárez es converteix en una persona propera, company polític, de qui es mostren tots els defectes. En el cas de Rodolfo Martín Villa, la figura de Suárez intenta mantenir-se al marge de les crítiques, tot i compartir aquesta proximitat amb els altres dos autors. I en el cas de Manuel Fraga, el relat estableix una oposició ferotge i constant a la figura d'Adolfo Suárez, de manera que queda absolutament demonitzada. Per a Fraga, Suárez representa i encarna el pol negatiu de tot el que va ser la Transició política, i no amaga una animadversió personal molt acusada, i que Fraga considera que és recíproca.

Almuerzo con un viejo amigo de Londres, sir John Rodgers; me habla en detalle de la misión enviada por Adolfo Suárez a Londres, con la exclusiva misión de deshacer mi imagen ante los conservadores. P 3: Fraga.txt - 3:2856

És interessant observar aquest contrast entre diferents apostes narratives. A la construcció d'un personatge ple de virtuts que hem vist en Tarradellas i Carrillo, s'oposa en el cas de Calvo Sotelo i de Miguel Herrero la pretensió de dur a terme una dissecció del rol que exercí Suárez com a president del govern de la Transició. La seva mirada se centra en els defectes i en les limitacions que mostrà Suárez en l'exercici d'aquesta important tasca. En un cert sentit, podem dir que fan créixer el seu propi rol personal a costa de fer petit el personatge de Suárez.

En el cas de Calvo Sotelo, es pot dir que la figura d'Adolfo Suárez fa de fil conductor del relat. Suárez apareix en aquest relat com la persona que més influí en la carrera política de Calvo Sotelo, i malgrat tot, amb un lament implícit constant per la manca d'entesa entre ells dos. Calvo Sotelo recorda en tot moment les diferències de personalitat i de formació que els separaven. I estableix a partir d'aquesta problematització del *caràcter* dels dos personatges, una interpretació sobre un *amor frustrat* entre dos polítics que van compartir el càrrec.

Calvo Sotelo ens explica una munió de detalls sobre els gestos físics de Suárez, el seu caràcter, els seus defectes: la seva impuntualitat, la poca atenció que prestava a qüestions que l'autor considerava cabdals, com l'economia, les dificultats per tenir un horari de treball *normal*, etc. Al costat, o en contrast amb, d'aquesta caracterització, Calvo Sotelo apunta també una munió d'elogis, i enlaira la figura de Suárez com a President de la Transició. Suárez és també, en paraules de Calvo Sotelo, "el hombre que ha hecho la Transición política", o bé es refereix al "carisma" de Suárez.

Però la narració de Calvo Sotelo, que dedica un capítol sencer a la dimissió de Suárez, també dedica una bona part del text a explicar la crisi d'UCD. És en aquest terreny on Suárez queda més humanitzat, on es mostren les seves debilitats, o bé on les virtuts que té com a referent de la Transició es converteixen en defectes com a President del govern. El triomf de Suárez com a pilot de les reformes es va convertir en fracàs en passar a l'etapa parlamentària. L'aguda capacitat de redacció de Calvo Sotelo ens ofereix al llarg del relat diversos moments en què analitza, o més aviat dissectiona, el personatge Suárez per oferir-ne un retrat complet, amb totes les llums i totes les ombres.

Como el sexo es a veces vacilante en la niñez, la convicción democrática de la primera UCD dudaba entre el parlamentarismo y el presidencialismo. Adolfo Suárez sentía en aquellos meses de 1976 y de 1977 el apoyo directo de los ciudadanos, que le llegaba sin el intermedio de un partido, y quién sabe si no tenía refugiado en el subconsciente un resto del

talante antipartidista que le rodeó en sus años juveniles. (El mismo CDS ha sido más bien un soporte personal del Presidente carismático que una correa de transmisión de la opinión pública, y así presenta al observador desapasionado una estructura que recuerda la que tienen no los partidos, sino las partidas, las partidas heroicas de hombres amantes de aventura, en las que hay un jefe carismático e indiscutido, un núcleo próximo de leales y una orla de insatisfechos. Adolfo Suárez se mueve con más soltura entre las personas que entre las ideas o los partidos: su técnica invariable del "yo solo, yo solo" procede más de un talante presidencialista que de un talante parlamentario.). P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:59

Així, al costat dels elogis, com diem, Calvo Sotelo fa de notari de les debilitats de Suárez, com per exemple, quan es refereix als "*desfallecimientos guadiánicos de Suárez*" (P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:129). Però Calvo Sotelo no presenta aquestes debilitats com a crítiques, com a atacs al lideratge de Suárez, sinó com laments d'un polític fidel a aquest lideratge que n'observa el declivi.

No se puede mandar si no se tiene el respeto intacto de los mandados. Suárez lo había tenido, se lo había ganado legítimamente en julio de 1976 y en julio de 1977, cuando reunió en torno a él a unos hombres que, entonces, parecían por lo menos tan considerables como él mismo, sino más. Y se impuso a ellos, se nos impuso, por la fuerza de su convicción, por la audacia de su proyecto, por la limpieza de su actitud y por la seducción de su persona. En el mes de enero de 1981 quedaba poco de todo aquello para sus íntimos, para su comisión permanente, para sus jueces en la Casa de la Pradera. Había hecho con ellos un último esfuerzo en septiembre de 1980, cuando presentó al Rey "el mejor de los Gobiernos posibles de UCD". Pero muy pronto supo Suárez -y supimos sus Ministros- que el esfuerzo era vano. Que ya no le quedaban conejos en la chistera, como dijo algún comentarista. Porque, efectivamente, no le quedaban. Pero los barones exigían, exigíamos, que Suárez siguiera sacando conejos de la chistera vacía. Aquel era un ejercicio sin sentido. Por eso dimitió Suárez. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:133

Des de la proximitat, Calvo Sotelo mira de construir un retrat psicològic de Suárez, i arriba a explicar-ne detalls de converses, reaccions personals a paraules, gestos o comentaris. Suárez s'humanitza en el relat de Calvo Sotelo, i s'empetiteix. Com quan es refereix a la seva política exterior, a partir d'arguments basats en les limitacions personals de Suárez, i el lament per no haver-lo sabut seduir amb la política europea, de la qual era responsable. I atribueix, així, a un defecte personal de Suárez, tota la política exterior de la seva època com a President del govern.

Sólo en una ocasión a lo largo de tres años de negociaciones conseguí que Suárez fuese a Bruselas: le había invitado el Presidente de la Comisión, Jenkins, a un fin de semana en el castillo de la Hulpe con los principales Comisarios. Adolfo se sintió allí fuera de lugar, aislado por los tecnicismos de la negociación, que la barrera del idioma hacía más arduos para él, aburrido por la presencia de un intérprete (cuerpo extraño en aquella escena au coin du feu e incapaz de traducir fielmente al inglés la cálida seducción del verbo suarista). -Cuánta mayor satisfacción la que obtenía Suárez de sus viajes a Hispanoamérica, sin intérpretes, sin intereses contrarios que discutir y vencer, donde le bastaba para el éxito con dejarse llevar por el prestigio que había ganado en España y por la retórica de las cordialidades! O en el mundo árabe, cuya lengua no es vejatorio ignorar, y al que la crisis del petróleo había encumbrado entonces a un efímero protagonismo universal. Suárez volvía, insensiblemente, a las coordenadas franquistas, árabes y americanas, de la política internacional, y descuidaba la Transición exterior. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:152

Ben diferent és la postura de Miguel Herrero, més distant i freda, en relació amb la figura d'Adolfo Suárez. Herrero ens narra amb molt de detall la seva intervenció en els aspectes jurídics de la reforma. En aquesta vessant, la presència narrativa de Suárez és més aviat anecdòtica en el relat que confegeix Herrero. Però és molt rellevant la forma que pren aquesta presència, com la d'un President que està al marge dels coneixements tècnics que aportava Miguel Herrero en el procés de reforma. L'autor assenyala en tot moment aquesta distància entre els coneixements de l'un i de l'altre, i aquesta distància acompanya la narració sobre les decisions polítiques que prenia Suárez. Herrero contraposa, doncs, el protagonisme de Suárez, a la necessària intervenció d'un jurista per tal de dotar tècnicament el procés de reformes.

Si ahora recuerdo pormenorizadamente la experiencia en el Ministerio es porque pese a la aparente modestia de mi posición, fue decisiva no sólo para mi vida, sino creo que también para la Transición. Hoy son muchos los que pretenden arrogarse la autoría de la reforma que hizo posible la democracia. Pero los documentos muestran que, como Lavilla recordara recientemente, si el impulso político lo dio el presidente Suárez, la instrumentación técnica que posibilitó su ejecución se llevó a cabo en el Ministerio de justicia. Este departamento fue, sin duda, el buque insignia de una empresa en cuyo puente de mando estuvo siempre el ministro y, como él mismo ha dicho, cuya sala de máquinas dirigí yo. Hice de amanuense y pedagogo, de inspirador, ideador y ejecutor, todo a la vez. Así lo destacó la prensa y el presidente del Gobierno tuvo la generosidad de reconocerlo. P 6: Herrero.txt - 6:108

Tenint en compte aquesta postura del narrador en el text, Herrero va desgranant diverses situacions i anècdotes en què es fa palès, a partir del seu relat, aquesta mancança de coneixements jurídics en Adolfo Suárez. La qual cosa denota, a ull de Miguel Herrero, una mancança també intel·lectual i, al capdavant, de plantejament polític.

También insistí, pública y privadamente, en el carácter preceptivo, pero no vinculante, del dictamen del Consejo Nacional, cuyo protagonismo era necesario eludir. Adolfo Suárez, que, a juicio de sus compañeros del Gobierno Arias, dio gran importancia a este órgano, no dudó felizmente en coaccionarlo y marginarlo meses después, alegando su índole meramente consultiva. P 6: Herrero.txt - 6:102

Així doncs, en el relat de Miguel Herrero l'obra de Suárez queda matisada, ponderada, per altres intervencions que segons l'autor foren cabdals per a la Transició, com la del ministre Lavilla. Sense ell, les reformes plantejades per Suárez haurien estat impossibles.

Nunca se ponderará bastante la positiva influencia que Lavilla tuvo sobre esta primera fase de Transición, suscitando, apoyando, depurando y llevando a cabo las intuiciones reformistas del mejor Adolfo Suárez. P 6: Herrero.txt - 6:109

A banda de la seva relació amb Suárez com a President, Herrero també narra la seva relació amb Suárez com a President del partit, quan ell era portaveu parlamentari d'UCD. D'aquella època ens explica algunes de les friccions que van tenir sobre la posició

d'Herrero dins del partit. De manera que Herrero deixa entreveure en aquest moment motius de rancor respecte de l'actitud d'Adolfo Suárez cap a ell.

Aquella tarde, Adolfo Suárez assistí al Congreso de los Diputados, donde nos abrazamos cordialmente, nos retratamos juntos y, contra toda evidencia, declaró que no había habido apoyo alguno desde la dirección del partido a Santiago Rodríguez Miranda. Es posible que en este caso, como en tantos otros, su entorno le ofreciese una visión errónea de la realidad. Pero si ello es así, cabe preguntar qué había sido de la proverbial habilidad y exhaustiva información que pasaban por constituir lo más importante del bagaje político del Presidente. P 6: Herrero.txt - 6:179

Finalment, un cop ha explicat la seva relació amb Suárez des de la seva època en el ministeri de justícia, passant després a narrar la seva etapa com a portaveu parlamentari, Herrero acaba descabdellant del tot la seva relació amb Suárez fent-ne una valoració personal. I és aquí quan ens confessa que, de fet, ell també va quedar decebut pel nomenament de Suárez com a successor d'Arias Navarro a la presidència del govern.

Mentiría si negara que participé en la decepción general. Aquel mismo día apareció en Informaciones un artículo mío, calificando al Gobierno que había de venir como el instrumento de un "rey patriota", y así lo ha recordado recientemente un historiador. ¡Pero hasta Caifás profetizaba sin saberlo! Sin embargo, cuando el grupo "Tácito" resultó ser la materia prima fundamental del ministerio Suárez, la esperanza renació, al menos entre quienes conocíamos la prudente, pero cierta y decidida, voluntad democratizadora de aquellos descendientes indirectos del cardenal Herrera. P 6: Herrero.txt - 6:809

Herrero aprofundeix en aquesta valoració deixant clar al lector que ell no va sucumbir a l'encant que aleshores desprenia el President del govern. I recorda amb insistència al llarg del relat les diferents propostes seves que no van ser acceptades. Tal com es mostra en el relat, Herrero tenia una solució jurídica i política per a cadascuna de les qüestions que calia resoldre en el procés de reforma política (autonomia basca, autonomia catalana, eleccions, etc.). Unes solucions que sovint foren rebutjades per diversos motius, els quals Herrero critica com a erronis en les seves memòries. Herrero, doncs, fa passar un examen rigorós al personatge de Suárez i a la seva capacitat de conduir la Transició.

¿Me equivoqué? Tal vez. En aquel momento fueron muchos quienes me dieron la razón sin poder resistirse a la fascinación que, por doquier, irradiaba Adolfo Suárez. Tras el éxito de la Transición, es claro que nadie me la hubiera dado ni yo me hubiera atrevido a insistir en las tesis de entonces. Hoy creo que con la fórmula que entonces proponía, la Transición se hubiera cerrado antes, el coste político hubiera sido menor, puesto que fue preciso hacer concesiones primero a los inmovilistas y después a la izquierda en aras de sacar adelante tan complicados trámites y, sin esperar a 1979, hubiera sido posible entrar en las apremiantes cuestiones de fondo tales como el desajuste económico o la crisis del orden público. P 6: Herrero.txt - 6:825

I acaba la seva interpretació sobre el paper de Suárez, relatant el moment final de desencontre que es va produir entre ells dos, quan Suárez ja no participava gairebé de la vida parlamentària.

No volví a verlo en privado hasta su dimisión, a pesar de que tras múltiples llamadas sin respuesta le escribí con el mismo resultado, el 5 de diciembre. Cuando, un mes después de mi elección y tras larga ausencia del Congreso, apareció en la Cámara el 11 de noviembre, le propuse hablara ante ella para conmemorar el 30 aniversario de la Declaración Europea de Derechos del Hombre. Se trataba de una sesión institucional sin debate, el ambiente estaba cargado de tensión por recientes crímenes terroristas y las palabras del presidente del Gobierno hubieran sido especialmente bienvenidas. Por ello le ofrecí el texto del discurso que tenía preparado. Lo miró, leyó, alabó y declinó utilizarlo. Yo mismo hablé aquella tarde ante el Pleno. P 6: Herrero.txt - 6:965

En el cas de Manuel Fraga, com hem dit, l'hostilitat envers la figura d'Adolfo Suárez es fa palesa al llarg de totes les memòries. Fraga no es refereix ni una sola vegada a Suárez com a "President", a diferència dels altres autors. I ni una sola vegada s'hi refereix amb respecte o elogi. Qualsevol referència està vinculada a una crítica o a un retret. L'estil directe i punyent de les memòries de Fraga segur que afavoreix aquest tracte del personatge. Però tenint en compte que estan escrites com un dietari, no ens ha de passar per alt les vinculacions temàtiques que estableix l'autor, que també reforcen aquesta perspectiva. Fraga aprofita qualsevol argument o element del relat per a recordar els "errors" de Suárez. De manera, que el perfil general de Suárez que dibuixa és el d'un personatge amb una trajectòria plena d'errors, d'equivocacions que van produir efectes negatius en el procés de la Transició. I si en algun moment va tenir alguna decisió encertada, Fraga ens recorda que l'havia copiat de les seves pròpies idees. Així doncs, de bon començament Fraga acusa Suárez de no voler dur a terme una reforma clara i immediata que facilités l'arribada de la democràcia.

Almuerzo con Adolfo Suárez; intento ponerme de acuerdo con él para lo mucho que hay que hacer. Suárez no come; pide una tortilla francesa, que tampoco se toma. Fuma sin parar; divaga y elude los temas; señala sus dificultades dentro del Movimiento. Más tarde sería obvio que su juego era otro que el de la reforma inmediata. P 3: Fraga.txt - 3:490

Fraga es presenta, doncs, enfront de Suárez, com un reformista que volia impulsar realment les reformes, i que les proposava com a ministre del govern d'Arias Navarro, mentre que Suárez era un home del Movimiento, atrapat per la manera de fer del Franquisme.

No hubo manera de que Suárez entrase en nombramientos favorables a la reforma; luego él mismo habría de ser implacable con la gente del Movimiento que él mismo había nombrado. P 3: Fraga.txt - 3:491

En aquest sentit Fraga ens dóna a entendre que li pesa que el Rei es decidís per Suárez com a President del govern abans que per ell o per José María Areilza. I aprofita el record sobre la designació de Suárez per establir de nou aquesta diferenciació entre l'estil

reformista d'ell¹⁰¹ (*sic*) enfront dels pocs mèrits que va fer Suárez per a ser dotat d'aquesta responsabilitat per part del Rei.

Hay que recordar que el Consejo estaba dominado por hombres del antiguo régimen: el general Vallespín invocó, en contra mía, mis declaraciones sobre futura legalización del Partido Comunista. Finalmente, el Rey designó a Suárez. Areilza mantuvo las esperanzas hasta el final. P 3: Fraga.txt - 3:501

Aquesta postura de Fraga, però, no es manté al llarg del seu text, ja que posteriorment a aquesta crítica, se succeiran altres crítiques a Suárez per ser massa flexible i donar concessions massa precipitades a l'oposició democràtica.

Mientras el Gobierno Suárez iba dando pasos para un diálogo con unas concesiones (de momento, sin contrapartida), como la nueva amnistía del 30 de julio y la liberación de militares procesados en marzo (...) P 3: Fraga.txt - 3:505

Els comentaris en aquest sentit se succeeixen a cada decisió del govern que Fraga comenta, en què mostra sempre la figura de Suárez com un personatge dèbil, sense rumb i sense escrúpols.

El Gobierno Suárez en Madrid comenzó débil y facilón, con operaciones de imagen y concesiones a diestro y siniestro. P 3: Fraga.txt - 3:506

Entrevista con Adolfo Suárez, que me da su versión de la crisis y de sus posiciones constitucionales; dudo que las tenga y que todo para él es negociable. P 3: Fraga.txt - 3:560

D'aquesta manera, Fraga va insertant comentaris i valoracions sobre l'actuació de Suárez com a President del govern, en les quals el critica sempre, fins al punt que es fa ressó de qualsevol comentari que facin altres i que li permeti abonar aquest punt de vista, o bé d'anècdotes del tot prescindibles en un relat com aquest.

Partido Proverista impugna la candidatura de Adolfo Suárez. P 3: Fraga.txt - 3:529

Al costat de comentaris sobre temes menors, Fraga va anotant en tots els temes els "errors" de Suárez, ja sigui en matèria de pactes polítics, les "crisis" del seu govern, la Constitució, els militars, o la qüestió autonòmica.

Fue un error doble y grave de Suárez: creer primero que el empuje de los nacionalismos se arreglaba no plantándoles cara, sino haciendo "café para todos"; y luego, dar marcha atrás, y decir que café para unos, y recuelo para los demás. P 3: Fraga.txt - 3:624

Així mateix, Fraga insinua que Suárez va trair el seu màxim avalador, Torcuato Fernández-Miranda, malgrat que aquest no escriví, com diu ell, les seves memòries ni deixà testimoni dels fets que Fraga insinua.

¹⁰¹ En un altre moment del seu text, Fraga mostra la seva oposició a la legalització del PCE.

Repito que es una pena que no se conozcan los documentos póstumos de Fernández Miranda, figura clave de los primeros meses de la Transición. Después de una época en que se opuso tenazmente a cualquier reforma del régimen anterior, fue uno de los mayores entusiastas de su liquidación y derribo. Tengo para mí que esperó de la designación de Suárez una influencia decisiva, a la que éste, con razón, se negó. Cuando había hecho modificar los planos del edificio anexo al Congreso de los Diputados (para llevar allí el Senado), lo que se ejecutó en parte y de modo irreversible (dando origen a la que es hoy la gran sala internacional del Congreso, verdadero hemiciclo), testigos de toda confianza me certifican que le entró una enorme tristeza, que acabó por convertirse casi en depresión. Entonces abandonó. P 3: Fraga.txt - 3:530

Fraga retreu explícitament a Suárez el fet d'haver impedit una aliança entre UCD i AP. Al llarg de les seves memòries, aquesta és una qüestió recurrent, en què Fraga recorda la proposta que feu durant la Transició de construir una "majoria natural" entre els dos partits conservadors d'aquell moment. I es lamenta del fet que l'estratègia d'UCD sempre va tenir com a objectiu marginal AP i deixar-la fora de la centralitat de la política.

Se comenta la desunión de la derecha. Como (dicen) Suárez nunca se sacrificará, la solución es bien sencilla: yo debo sacrificar AP. He aprendido ya bastante de la debilidad de las actitudes del Gobierno, para saber que, en conciencia, no lo puedo hacer. P 3: Fraga.txt - 3:2451

Fraga també es dol del fet que Suárez no acceptés les seves aportacions a les propostes reformistes, tant les que va anar redactant durant la seva etapa de ministre del govern d'Arias Navarro, com les que va fer en la ponència constitucional.

Lo malo es que Suárez y Abril Martorell van a picar, y muchos de los logros conseguidos por mi tenacidad en la redacción de los textos de la ponencia, se van a poner en peligro. P 3: Fraga.txt - 3:562

Finalment, Fraga es fa ressò, com els altres autors, de la debilitat de Suárez a l'hemicicle i del fet que en l'arena parlamentària perdia les facultats carismàtiques que mostrava en altres escenaris. La contundència de Fraga en la seva expressió verbal és, però, inèdita en les altres memòries.

Jaime Campmany le crucificará al día siguiente en uno de sus más divertidos artículos; dice que no se puede "enviar un biscuter a parar un tanque", y que a mi no se me indigestan ni el lacón con grelos ni las empanadas. La verdad es que en la réplica lo metí debajo del escaño. P 3: Fraga.txt - 3:565

6.5.2 El rei

En el cas del Rei, trobem un consens absolut al voltant del perfil que adopta la seva figura en el relat de la Transició. Així com en el cas de Suárez, la proximitat i la distància personal dels autors amb el personatge marca el to narratiu que adopta el seu discurs, en

el cas del Rei el to és molt semblant en tots els casos. I tot i que els arguments concrets que s'utilitzen varien necessàriament d'un autor a l'altre, hi ha una gran coincidència amb el tipus d'aspectes que es ressalten de la figura del Rei durant la Transició.

De fet, com en el cas d'Adolfo Suárez, el Rei apareix com una de les figures rellevants en tots els relats. Cal entendre que se l'esmenta sovint perquè forma part del marc de referència institucional de la Transició. Concretament, hem trobat 399 referències al Rei en el total dels textos, així com 140 referències a la monarquia. L'autor que fa més referència al Rei és Manuel Fraga (158 cites), seguit de Santiago Carrillo (62) i de Josep Tarradellas (56). Com es pot veure, doncs, no hi ha un perfil ideològic al voltant del record i el relat centrat en la figura del monarca. En canvi, qui utilitza més sovint el concepte de "monarquia" per tractar-ne les implicacions que tingué per al nou sistema polític (especialment les jurídiques) és Miguel Herrero (53).

Com dèiem, allò que caracteritza el tractament de la figura del Rei en el relat de la Transició és el consens absolut que trobem en tots els autors. En la interpretació que es desprèn dels seus relats sobre el paper del Rei a la Transició, es pot seguir pràcticament un mateix guió comú. D'una banda, el Rei hi apareix com a símbol irrefutable del nou sistema institucional, al mateix temps que apareix totalment deslligat del Franquisme. D'altra banda, es vincula la monarquia com a institució a la possibilitat de la democràcia a Espanya en un marc estable a la sortida del Franquisme, sense lluites massa desestabilitzadores per part de les esquerres o per part dels franquistes més immobilitistes, depenent del punt de vista de l'autor. I finalment, és l'actitud personal del Rei la que acaba legitimant del tot el paper de la monarquia en el nou sistema polític, tant per la seva vocació democratitzadora com per la seva actitud ferma davant del cop d'Estat del 23-F. Amb aquest patró narratiu de base, el Rei emergeix com l'element, d'entre tots els que hem analitzat, que reuneix un valor simbòlic més elevat, o més indiscutit (per dir-ho en termes sociològics). El Rei reuneix al seu voltant un consens absolut.

a) La monarquia, pilar institucional del nou sistema polític

Com hem dit, el Rei apareix en els relats de forma força reiterativa, com una part important de l'escena de la Transició. I aquesta presència del Rei en el relat té sempre un rol simbòlic que té a veure amb la faceta més institucional del context polític de la Transició. És a través de la figura monàrquica que els autors remarquen la construcció o bé la continuïtat de l'estructura institucional de la nova democràcia. Les referències constants entre els autors que provenen del règim franquista als governs de la monarquia,

a la monarquia parlamentària, a la monarquia constitucional, etc., no ens ha de passar per alt. La monarquia és la font de legitimitat del nou sistema polític, però alhora és el que permet que aquesta legitimitat no estigui del tot en contradicció amb el règim franquista anterior. Pel que fa als autors que provenen de la lluita antifranquista, però, no hi ha un desmentiment d'aquest paper del Rei, entre la continuïtat amb el Franquisme i la construcció d'una nova legitimitat institucional. El Rei representa, de fet, el pont entre el règim anterior i els que el van combatre, tal com remarca Solé Tura en el seu relat. Aquesta relació del Rei amb la dictadura, no el desmereix com a portador simbòlic de la democràcia. I aquesta és segurament la raó més sòlida de la seva força simbòlica.

El discurs del Rei va arrodonir aquell començament. Va ser un discurs clar i serè que va anunciar el sentit i els ritmes del canvi que començava i que va deixar ben clars els ponts que ens unirien en aquell combat difícil per una democràcia definitiva. P 8: Solé Tura .txt - 8:21

En tots els casos, doncs, la monarquia es consagra com la institució per excel·lència del nou sistema polític. Primer, en substitució del Franquisme i de Franco, i després com a vèrtex geodèsic a partir del qual es consolida la democràcia. Però aquesta reivindicació de la democràcia com a obra de la monarquia porta incorporada una interpretació (o reinterpretació) del paper del Rei durant el Franquisme. Tot i que aquesta part de la vida del Rei no apareix gaire citada en les memòries, sí que és significatiu el tipus de tractament que rep, en el qual hi ha tanta unanimitat com en els altres aspectes que toquen la monarquia. Es concep el Rei com un personatge que va romandre en una mena d'hivernació o com en una mena de captivitat durant tot el període de la dictadura. Un període durant el qual el Rei ha d'amagar les seves *veritables* intencions polítiques, ha d'amagar el seu perfil demòcrata, per sobreviure al règim i ajudar a la democràcia un cop Franco és mort. Trobem, com diem, poques vegades una referència clara a aquest període, però sempre és en aquest sentit de remarcar la *feblesa* del Rei en el context de la dictadura, una feblesa que el disculpa. És el cas d'aquesta referència de Solé Tura a la posició suposadament postissa del Rei en les aparicions públiques de Franco, "figura trista", a qui suposa que ja pensava en el futur en una clau diferent del Franquisme.

Però Franco no només va trigar a morir sinó que encara va presidir aquella manifestació sinistra a la Plaça d'Orient de Madrid que era, alhora, una confirmació de la fase final del règim i un retorn a les concentracions dels primers anys de la dictadura, per les formes, pels continguts del discurs i per l'actitud bel·ligerant dels participants. Encara feia por, però ja no la por d'abans. L'enmig de les cares sinistres i de la gestualitat feixista m'inquietava la figura trista i més aviat dramàtica d'un Joan Carles, príncep i futur Rei, que potser era l'únic d'aquella gèrnació que pensava en el futur però que encara no sabíem en quin futur concret pensava. P 8: Solé Tura .txt - 8:226

En el mateix sentit parla Carrillo, també de l'oposició democràtica, i que ofereix una imatge del Rei a través del record del tracte personal que hi ha tingut. Per tant, una interpretació més *pròxima*, més personal, de la seva figura. El Rei pren, doncs, en el relat de Santiago Carrillo, un perfil molt més humà, en què es reflecteix els valors i les virtuts de la persona, de l'individu, a través de confidències, gestos, comentaris i ironies compartides amb l'autor, que era portador, durant la Transició, de la representació política de l'esquerra espanyola republicana.

El rey me habló de su estancia en España durante la dictadura de Franco; había sido una dura experiencia. Durante veinte años había tenido que hacerse el tonto y al final mucha gente había terminado creyéndose que lo era. Su idea, como la de su padre, era restaurar la monarquía no para que fuese una prolongación de la dictadura; pero eso no podía proclamarlo públicamente. Había permanecido en silencio esperando el momento oportuno, que llegó cuando a la muerte de Franco se hizo cargo de la jefatura del Estado. P 1: Carrillo1.txt - 1:282

Carrillo avala, així, el tòpic que va fer fortuna en els sectors crítics amb el Franquisme sobre la poca intel·ligència del Rei Joan Carles. De fet, la idea d'un príncep "tonto" va ser utilitzada i explotada per la premsa satírica del final del Franquisme, que va patir per aquest motiu la censura i el segrest de publicacions. Carrillo transforma aquesta llegenda sobre la manca de personalitat del Rei en una veritat, però reinterpretada com una estratègia per a sobreviure al règim i poder garantir la democràcia. De manera, que el relat porta incorporat una lliçó. Perquè fos possible la democràcia s'havien de donar dues circumstàncies: a) que morís Franco, b) que es reinstaurés la monarquia.

Per tant, l'argument d'un "Rei demòcrata" es va reiterant al llarg de tot el relat de Santiago Carrillo, i és el que li serveix per a legitimar la monarquia. Tot i això, Carrillo marca alguns límits a aquesta lloança de la monarquia, amb alguns comentaris esparsos com el que trobem a continuació, en què recorda que la monarquia va ser restaurada per Franco, i que la democràcia es va assolir per la voluntat dels que reivindicaven la llibertat.

El segundo error de Anson estriba en que la reconciliación no se realizó "en torno" a la restauración monárquica, llevada ya a cabo por Franco, sino en torno a las libertades democráticas. P 1: Carrillo1.txt - 1:670

És interessant que en un moment de les seves memòries, Carrillo revela que abans de publicar-les va suprimir-ne un comentari negatiu contra el monarca, i que ell havia escrit quan encara no el coneixia. Observem aquí com s'avantposa la persona al seu rol, ocultant que és el rol el que determina l'actuació de la persona.

Recuerdo que al publicarse la edición castellana, en el comienzo de la Transición, me atreví a pedirle que suprimiera un juicio que yo había hecho en la conversación sobre don Juan Carlos, juicio que correspondía a la idea negativa que teníamos en la oposición sobre la figura del príncipe hasta que pudimos conocerle. No se trataba de ocultar al rey una opinión

de la que, por lo que pude deducir de mis posteriores conversaciones con él, estaba enterado, sino de impedir que en aquel momento pudiera ser utilizada por quienes tenían interés en perturbar la relación entre el rey y la izquierda. P 1: Carrillo1.txt - 1:679

De fet, tal com ens explica Carrillo, si havia recelat del Rei era per la seva actitud poc clara durant el Franquisme. Per explicar-nos aquesta situació, Carrillo recorre a la mateixa escena de la Plaça d'Oriente de Madrid que utilitzava Solé Tura a les seves memòries, una escena que de fet forma part de la narració televisiva de la Transició, mostrada sovint en documentals i reportatges. Per Carrillo, el rostre "hermètic, indesxifrabl" del príncep indica la possibilitat que el príncep es trobés a disgust en aquella escena. Indica per tant, la possibilitat per Carrillo que el futur Rei no fos ni tan poc intel·ligent com suposaven, ni tan poc demòcrata com suposaven. I això el disculpa, i demana per part de Carrillo fins i tot rectificar el seu punt de vista, tal com ens ha revelat, traient de les seves memòries el judici negatiu envers el Rei Joan Carles I.

En el 75 Franco apareció todavía el 1 de octubre en el balcón del palacio de Oriente dirigiéndose a los falangistas. En la televisión francesa, Juan Carlos aparecía detrás del dictador, con un rostro hermético, indescifrable. ¿Qué pensamientos se escondían tras aquella frente? En la oposición democrática, cuando menos en los hombres de ella con quienes yo había conversado hasta entonces no existía ninguna confianza en el príncipe e incluso se tenía una idea muy negativa de su coeficiente intelectual. Seguíamos buscando la bisagra que facilitara el paso de la dictadura a la democracia ignorando que ya se encontraba en el lugar adecuado y que la había colocado quien menos se podía pensar: el mismo Franco. P 1: Carrillo1.txt - 1:709

D'entre els autors afiliats en sectors de l'esquerra republicana, també Peces-Barba es refereix a la desconfiança que havia provocat la figura del monarca com a herència del Franquisme entre els socialistes. Si diu que això afectava especialment als socialistes és perquè durant la Transició el PSOE va ser el partit que es va mostrar més combatiu a rebutjar la imposició franquista de la monarquia sense un debat polític al voltant del binomi monarquia-República. Van expressar aquesta postura antimonàrquica de forma clara a través del discurs polític, però també a través de gestos molt significatius, com ara el que relata el mateix Carrillo a les seves memòries.¹⁰² En aquest sentit, van anar més enllà que el PCE, i només van abandonar aquesta postura quan es va tancar la negociació de la

¹⁰² "La sorpresa general fue que los socialistas permanecieron sentados, aunque al fin de la sesión se pusieron de pie y aplaudieron, como todos los demás. Nunca entendí muy bien esta postura, dado que en el tema, la suerte estaba echada de antemano y más pronto o más tarde, el rey tendría que encargarles de formar Gobierno, y ellos le jurarían fidelidad. Pero lo cierto es que en esos tiempos los socialistas mostraban a veces una vena demagógica que demostraba sus dificultades para escapar a un izquierdismo juvenil." P 1: Carrillo1.txt - 1:372

ponència constitucional. Així doncs, Peces-Barba recorda també la condició del Rei de monarca instaurat pel Franquisme, malgrat que la desconfiança que això provocava va ser corregida pel mateix Rei, tal com ens explica Peces-Barba, amb el seu paper d'impulsor de la democràcia.

La forma de Estado suscitó no pocos problemas. El punto de partida no era muy favorable. El rey Juan Carlos era jefe del Estado, como sucesor, a título de Rey, del general Franco y eso favorecía y potenciaba la natural desconfianza de los partidos de izquierdas, especialmente del Partido Socialista. P 5: Peces-Barba.txt - 5:558

Per a Tarradellas, el fet que el Rei prengui possessió de la corona com a cap d'Estat successor de Franco no representa un motiu de rebuig, més enllà de la desconfiança que produïa el fet de no saber quines intencions tenia el monarca. Però Tarradellas celebra, en tot cas, que hi hagués un cap d'Estat, un personatge institucionalment fort, amb el qual poder negociar sobre l'Autonomia de Catalunya. I és en clau d'aquesta negociació que interpreta la reinstauració de la monarquia. Per ell el més important, ens diu, era que no es produís un buit de poder, que no hi hagués inestabilitat. En totes les seves memòries, Tarradellas avantposa la negociació entre l'Estat i Catalunya a qualsevol reivindicació ideològica o partidista. I per tant, la monarquia no és un impediment, com es podria pensar d'un polític que havia estat militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, sinó una oportunitat pel fet de tenir un interlocutor clar, amb poder i amb capacitat per decidir. Tarradellas, doncs, no fa valoracions sobre el paper que havia tingut el Rei durant el Franquisme, sinó que es fixa exclusivament amb les seves intencions a partir de la perspectiva d'aquestes negociacions per al restabliment de la Generalitat.

Al capdavant d'una llarga agonia, la mort previsible del general comportava dos dies després un efecte polític de primera importància: el Rei prenia possessió del càrrec de cap de l'Estat. La successió va ser pràcticament automàtica. Es van convocar les Corts. Els qui en aquell moment operaven amb els ressorts de comandament van saber actuar amb decisió. Un buit de poder hauria pogut desencadenar moviments incerts. La tensa calma produïda pel traspàs de Franco va ser arraconada per l'expectativa de saber què faria el Rei. Espanya passava per un dels moments més delicats de la seva història contemporània. Començava la Transició. P 7: Tarradellas.txt - 7:122

Des del punt de vista dels autors netament monàrquics, que provenen de les estructures del règim franquista, la relació entre el Rei i el Franquisme no apareix com a tal, tot i que en algun moment es fa evident a través del que podem anomenar *elements de continuïtat*: el president Carlos Arias Navarro, que el Rei ratificà com a President del govern a la mort de Franco, o les mateixes lleis franquistes que, entre altres coses, reinstauraren la mateixa monarquia.

Així, trobem en Miguel Herrero referències als moments previs a la restauració de la monarquia, defensant en les seves memòries la seva vindicació monàrquica en els articles d'opinió que escrivia abans de la Transició, quan ell va iniciar les seves intervencions a la premsa amb articles d'opinió apuntant al canvi, i la "*Transición que, a mi juicio, la Corona había de pilotar*". Herrero defensa en tot moment a les seves memòries la figura del Rei com la peça clau, o fins i tot com l'única peça capaç d'afrontar el canvi sense violentar les lleis del Franquisme. El Rei esdevé, en aquest sentit, l'anella que connecta la *legalitat vigent*, del Franquisme, amb el canvi cap a la democràcia. Gràcies al paper clau del monarca, es podia canviar el sistema sense haver de violentar o anul·lar les lleis del Franquisme.

(...) sólo en el principio monárquico, capaz de utilizar el plebiscito, estaban los resortes útiles para transformar desde dentro el sistema. P 6: Herrero.txt - 6:796

Paradoxalment, el fet que el Rei ratifiqués Carlos Arias Navarro, i que aquest representi la continuïtat del Franquisme, d'una forma clara, no sembla afectar les valoracions que es fan sobre el Rei respecte de les seves intencions democratitzadores.

Me informó que en el transcurso del Consejo el Rey había llamado a Carlos Arias Navarro para expresarle su deseo de que continuara al frente del Gobierno. Habían acordado transmitir la noticia a los gobernadores civiles. P 4: Martín Villa.txt - 4:417

S'ha especulat força, en el relat canònic de la Transició, sobre el grau de confiança que el Rei tenia amb el President del govern. I la seva destitució és vista finalment com una necessitat de la història, després del descrèdit que acumula Arias Navarro. Però aquest descrèdit no afecta el monarca, ans al contrari, com es pot veure en el comentari de Tarradellas a la primera visita del Reis a Catalunya, que coincidia amb els primers anys de la Transició i també amb la situació de descrèdit del govern d'Arias Navarro per la manca de reformes clares.

Els Reis van iniciar el 16 de febrer una visita oficial a Catalunya que tindria un èxit rotund, malgrat el descrèdit progressiu del govern Arias Navarro i les manifestacions recents de l'Assemblea de Catalunya. P 7: Tarradellas.txt - 7:485

El Rei queda, doncs, desvinculat dels errors que encara s'atribuïen al Franquisme, com les lleis que impedièen els partits polítics, o el mateix President del govern que ell va ratificar. I tres anys després, com ens diu Manuel Fraga, el Rei ja forma part d'una altra òrbita política, com s'encarreguen de recordar els nostàlgics del Franquisme, que criden contra ell i a favor de Franco.

Lunes, 20: dos policías ametrallados en Basauri; concentración en la plaza de Oriente, en el tercer aniversario de la muerte de Franco; gritos contra Suárez, Gutiérrez Mellado y el propio Rey. P 3: Fraga.txt - 3:577

b) Monarquia i democràcia, un binomi necessari

Així doncs, en els relats que analitzem, el Rei (i la monarquia) esdevé el símbol institucional més elevat del nou sistema polític, deslligat de vinculacions amb el passat franquista, i com a avalador màxim del futur democràtic. En aquesta qüestió els autors coincideixen unànimament a ressaltar el fet que el Rei es va decantar per una Transició cap a la democràcia, i per tant, d'aquesta manera, entenen que la democràcia avala al seu torn la monarquia com a forma d'Estat en el nou sistema polític. En aquest sentit s'expressa Santiago Carrillo quan comenta que el debat sobre aquesta qüestió va quedar superat per la manera com s'havia desenvolupat la Transició. De manera que quan es va haver de discutir en la ponència constitucional, els diferents partits ja tenien clar que el debat entre monarquia i República ja no tenia sentit.

La cuestión de la forma de Gobierno en las Constituyentes venía predeterminada por la forma en que se había realizado la Transición. Por muy republicano que se fuera no era posible desconocer que don Juan Carlos había abierto las puertas al cambio democrático, corriendo indudables riesgos. P 1: Carrillo1.txt - 1:368

El debat ideològic, doncs, queda aparcat per la força del pragmatisme que imposava el fet que la democràcia s'havia pogut aconseguir gràcies a la monarquia. Carrillo interpreta, doncs, que el Rei era necessari per assolir la democràcia, perquè va saber construir un equilibri entre els sectors provinents del règim franquista i els sectors de l'oposició, de manera que no es trenqués el joc polític. La fortalesa d'una institució com La Corona va permetre supeditar tothom a un nou ordre. Només el Rei tenia poder per a fer-ho. En canvi, diu Carrillo, amb la instauració d'una República s'haguessin tornat a trencar les regles del joc, i s'hagués perdut l'oportunitat d'assolir la democràcia de manera pacífica.

Los sectores más "ultras" le hacían responsable de haber abierto la puerta a los "rojos". Al mismo tiempo, el inestable equilibrio entre la naciente democracia y el obsoleto aparato del Estado, en el que los "ultras" eran aún muy poderosos, quien podía mantenerlo era el rey. Si en vez del rey las Constituyentes se hubieran pronunciado por un presidente de la República el equilibrio hubiera vuelto a romperse, en detrimento de las libertades democráticas. P 1: Carrillo1.txt - 1:368

En els relats que estem analitzant, es destaca aquest rol conciliador del Rei, i alhora la seva capacitat institucional per fer front a diferents adversitats. Per exemple, enfrontant-se als militars reacis a la legalització del Partit Comunista.

En Aravaca Areilza contó que se habían hecho dos sondeos sobre la legalización del PCE, entre los mandos del Ejército: en el primero, celebrado hacía meses sólo se había pronunciado a favor un 7%; en el segundo esta cifra había crecido hasta el 35%.

Consideraba que el estado de ánimo de los militares cambiaba rápidamente para bien. Para mí era evidente que en este cambio influía la opinión del rey. P 1: Carrillo1.txt - 1:397

Per tant, l'argument d'un "Rei demòcrata" es va reiterant al llarg de tot el relat de Santiago Carrillo, i és el que li serveix per a legitimar la monarquia. Apareix així la idea del Rei com "un pilot del canvi". L'altra qüestió és, però, com argumenten els republicans ideològicament aquest canvi de postura envers la monarquia. En el cas de Carrillo aborda directament la qüestió, perquè com a autor té segurament la intuïció que el lector es pregunta precisament sobre això. I aleshores, s'explica. La veritable alternativa ideològica no es trobava pas en el binomi monarquia o República, sinó entre dictadura o democràcia.

Suárez había insistido mucho en la posición del rey, dispuesto a ir a una democracia sin discriminaciones. Yo le insistí en que desde 1942 habíamos dicho que la alternativa no era monarquía o República, sino dictadura o democracia. Teníamos una visión real de la correlación de fuerzas e íbamos a actuar responsablemente. P 1: Carrillo1.txt - 1:832

En aquest mateix sentit s'explica en les memòries de Carrillo l'adopció de la bandera monàrquica per part del PCE. Calia trobar l'equilibri entre les diferents pressions per poder assegurar les passes cap a la democràcia. L'adopció de la bandera "nacional" (també dita monàrquica) és el cop d'efecte que el partit comunista va tenir a mà per poder aturar l'assetjament dels "ultres" al procés del canvi i assegurar així la via cap a la democràcia.

Mi intención era dar argumentos a Suárez y al rey para ayudarles a resistir la presión "ultra" del mando militar. Había también otra posibilidad: hacer exactamente lo contrario, enfrentarnos con ambos y empujarlos hacia el lado contrario. Pero si hacíamos esto quedaríamos aislados de la oposición democrática y del sector reformista, éstos quedarían mucho más debilitados y los "ultras" podrían avanzar sus peones. Por consiguiente esta segunda posibilidad quedaba descartada en el rápido razonamiento que me hice. Necesitábamos dar un golpe de efecto, que causara una impresión profunda en el país, capaz de disminuir el efecto de la declaración militar. El golpe de efecto era la adopción de la bandera nacional, que había sido tradicionalmente la de la monarquía y el franquismo, pero también la de la Primera República, con Estanislao Figueras, Pi y Margall, Salmerón y Emilio Castelar. P 1: Carrillo1.txt - 1:1003

Per a Peces-Barba, que fou ponent constitucional en representació del partit amb representació parlamentària més oposat a la monarquia durant la Transició, el PSOE, el debat queda reclòs precisament en la fórmula constitucional adoptada. Per a Peces-Barba la fórmula constitucional resol perfectament el paper d'una monarquia parlamentària, en el sentit que el Rei representa un rol institucional del més alt nivell, però sense poder intervenir en matèria de govern. Peces-Barba lloa a les seves memòries l'actitud del Rei d'haver-se sabut acomodar a aquest rol d'àrbitre de les institucions de l'Estat.

Durante los años que despaché con el Rey, como presidente del Congreso, y las veces en que lo frecuenté antes y después de ese periodo, siempre me ha parecido muy conforme y satisfecho con la configuración de su papel en la Constitución. Creo que ese talante es un signo más de su inteligencia, y de su convicción de que es el único modelo de monarquía

capaz de sobrevivir en estos tiempos, y de compararse, con ventaja, con la jefatura de Estado republicana. Solamente una vez, en una de las audiencias que me concedía como presidente de la Cámara baja, me preguntó, de repente, las razones por las cuales no tenía la prerrogativa del veto a los proyectos legislativos. Le expliqué las razones, haciéndole ver, sobre todo, que su función se hubiera politizado en exceso y hubiera sido parte en las querellas, al optar por vetar o no vetar un proyecto polémico, que tendría defensores de las dos posiciones. Si unos le hubieran aplaudido, otros sin duda le hubieran abucheado. En esos casos ya no sería árbitro ni podría representar la unidad y permanencia del Estado. Me escuchó en silencio y asintió. P 5: Peces-Barba.txt - 5:241

Peces-Barba argumenta a favor de la monarquía con a fórmula constitucional en diverses ocasions, des del punt de vista de la teoria del dret constitucional. En les seves memòries, com ja hem anat veient, hi ha un to més reflexiu que el que trobem en els altres textos, un to que pretén oferir una visió distanciada de la realitat, a partir de l'anàlisi. Mitjançant aquest recurs a l'anàlisi, Peces-Barba argumenta a favor de la Monarquia com un model constitucional que ofereix algunes virtuts en comparació amb els sistemes polítics republicans, i alhora planteja la Monarquia espanyola com una Monarquia diferent dels sistemes monàrquics tradicionals, en què els monarques governen. De manera que l'autor acaba trobant que aquest és el millor dels models possibles.

Por otra parte, es bueno para el sistema parlamentario una jefatura del Estado no elegible, que no es, como hemos visto, sinónimo de no democrática. De esta forma, no hay competencia entre dos poderes elegidos por sufragio universal, el del jefe del Estado y el del Parlamento. (...)En nuestro caso, la representación de la soberanía reside sólo en el Parlamento, y la Corona no compite porque se sitúa en otro plano, más permanente, menos mezclada con la política concreta, y en eso reside su fortaleza. Al cabo de los años confirmo mi impresión de la etapa constituyente. No es aventurado sostener que la forma de Estado no será ya más en España un obstáculo para la convivencia, sino más bien un estímulo para ella. Mi única reserva está en la capacidad de los españoles de crear problemas donde no los hay. P 5: Peces-Barba.txt - 5:246

En aquesta dissertació sobre el valor de la Monarquia parlamentària com a sistema polític, s'hi afegeix la voluntat de l'autor de justificar expressament la Monarquia espanyola, pel seu valor com a valedora del canvi cap a la democràcia, en un doble sentit: d'una banda, per la legitimitat institucional de la Monarquia com a recurs per al consens polític, i d'altra banda, per la legitimitat de la Monarquia per l'actitud personal del Rei.

El valor de la Monarquía tiene dos razones y una de ellas arranca de aquel consenso constitucional, que tiene un carácter, por consiguiente, más permanente, más estable, cristalizado en el ámbito de la racionalidad política, de la legitimidad, tal como ha sido diseñada en la Constitución. La otra razón es de carácter más personal y más histórico y se vincula a las circunstancias que nos ha tocado vivir y a la figura del rey Juan Carlos y de su familia, padres, hermanos, mujer e hijos. El clima de consenso, que se justificaba por el deseo vehemente de pacificación de la sociedad española, se facilitó por la actitud del Rey, que favoreció e impulsó que se llegase a las elecciones libres, y después, cuando aceptó una regulación que recortaba sus poderes, hasta hacer desaparecer toda su potestas y quedar sólo dotado de auctoritas. Algunos, para disminuir el valor de su gesto, lo consideran sólo como un cálculo de utilidad para la permanencia de la institución. Después, el 23 de

febrero de 1981, se situó en un marco de objetividad en la defensa de la democracia que disuelve todos los recelos que pudieran permanecer, pese a las pruebas en contrario. P 5: Peces-Barba.txt - 5:242

Peces-Barba recorda el consens general que hi ha a la societat espanyola al voltant de la Monarquia, gràcies en part al fet que ha adoptat aquest rol simbòlic, que queda fora dels avatars dels governs de torn.

Aquella regulación ha terminado con las turbulencias del pasado, y hoy la Corona puede ser valorada positivamente desde puntos de vista de izquierdas. Salvo posiciones testimoniales, que aunque son auténticas son muy minoritarias. y algún proyecto personal que merece poco crédito, parece que es un tema cerrado para los ciudadanos españoles, y que ya no existe una línea divisoria entre monárquicos y antimonárquicos coincidente con la de derechas e izquierdas. P 5: Peces-Barba.txt - 5:559

El que no explica Peces-Barba, i sí ho fa Santiago Carrillo, és que aquesta qüestió no va ser gens fàcil de resoldre a la ponència constitucional. Segons Carrillo, va haver d'intervenir per frenar alguns plantejaments sobre la fórmula institucional que es volia donar a la Monarquia, amb més capacitat d'intervenció del que finalment ha tingut. I el mateix Fraga avala aquesta visió d'una ponència constitucional conflictiva en el moment de debatre sobre el paper que havia de tenir el Rei en el sistema institucional i polític. El seu punt de vista, però, és diferent de Carrillo sobre els motius del conflicte.

El título II, de la Corona, fue uno de los más difíciles. Las izquierdas continuaban con sus prejuicios antimonárquicos, que habrían de mantenerse, de un modo u otro, hasta la definitiva crisis del 23 de febrero de 1981. Debo decir que la actitud menos realista y más agresiva fue la de los socialistas, que mantuvieron hasta el final de la elaboración constitucional un voto particular republicano, aunque vistas las cosas con la perspectiva de estos diez años, cabe suponer que el objetivo era mantener una presión negociadora, con notorio mal gusto en cuanto al punto elegido. P 3: Fraga.txt - 3:2401

Per a Tarradellas, que es declara republicà a les seves memòries, tampoc no hi havia debat ideològic que valgués, com hem vist, perquè allò important era la recuperació de les institucions catalanes. I si la màxima representació institucional de l'Estat era el Rei, calia negociar amb ell.

La Generalitat havia de néixer com a pacte amb la Monarquia, amb Espanya, si no volíem estavellar-nos a la primera cantonada. Val a dir que aquesta no era la principal preocupació de molts parlamentaris. Vivien als núvols, creien que tot allò que no fos restablir l'Estatut del 1932 seria una desfeta per Catalunya. I a més a més, amb unes presses i unes exigències típiques dels temps de la clandestinitat. P 7: Tarradellas.txt - 7:458

Per a Tarradellas, doncs, ni s'arriba a produir el debat entre Monarquia i República. Tal com ell mateix recorda, va ser preguntat per aquesta qüestió a la roda de premsa que es va produir després de la seva entrevista amb Suárez.

També hi va aparèixer el tema de la República. Vaig dir que els catalans érem republicans, però que no teníem cap inconvenient a acceptar la Monarquia si tot Espanya hi estava d'acord. P 7: Tarradellas.txt - 7:853

D'altra banda, per als autors monàrquics, és clar que aquest debat entre Monarquia i República, o en tot cas, la necessitat de justificar l'aportació del Rei a la democràcia no és tant peremptòria, ja que donen per descomptat que la Monarquia és la millor forma d'Estat per a Espanya. És el cas de Calvo-Sotelo, que es refereix al Rei i a la Monarquia sempre des d'aquesta perspectiva de la seva funció institucional. Per exemple, referint-se als "governos de la Monarquia". De fet, la Monarquia parlamentària és, simbòlicament per a Calvo-Sotelo, la referència del nou sistema polític. I per tant utilitza aquest concepte contínuament per referir-se al sistema polític que s'estableix amb l'arribada de la democràcia. Per a Manuel Fraga, amb nombroses referències al Rei, la Monarquia és la primera institució espanyola. I segons ell, la Monarquia havia de funcionar, necessàriament, en un sistema democràtic.

Era evidente que el sistema anterior no era adaptable a las nuevas circunstancias, posteriores a la muerte de Franco; que una Monarquía no podría durar, ni funcionar, con un mando político directo; que ninguna legitimidad sería aceptable, sin un órgano representativo, elegido por sufragio universal; que ello hacía obligado un sistema de fuerzas políticas homologado en la Europa a la que deseábamos incorporar. P 3: Fraga.txt - 3:700

La "restauració monàrquica", la "Monarquia constitucional", la "Monarquia parlamentària", els "governos de la Monarquia", etc., també són expressions recurrents en les memòries de Manuel Fraga. La Monarquia és en tot moment el referent de l'estabilitat.

La misma tarde, conferencia mía, rodeada (explicablemente) de gran expectación, en el Club Siglo XXI. El tema, "La Monarquía constitucional (poco después, ampliada a un libro, La Monarquía y el país); recuérdese que la forma del Estado era aún una cuestión altamente política en la España de comienzos del 77. Pesan sobre todo las circunstancias; mis palabras resuenan claras y firmes: "Hay que reaccionar antes que lleguemos a una crisis de Estado." P 3: Fraga.txt - 3:1689

Fraga explica com recorria sovint al Rei per manifestar-li el seu descontentament amb el curs dels esdeveniments, o bé per reclamar-li ajuda arbitral en moments de conflicte. El Rei, segons Fraga, va intervenir en la discussió constitucional quan semblava encallada per l'abandonament d'AP de la comissió per culpa de les reunions paral·leles entre UCD i PSOE.

Afortunadamente, la ocasión se dio de modo favorable. El Rey había llamado a consulta, el mismo día, al PSOE (Felipe González), UCD (Arias Salgado) y a AP, para hablar del desarrollo constitucional. P 3: Fraga.txt - 3:760

Així doncs, Fraga, ens informa de les diverses vegades que va conversar amb el Rei per a fer-li arribar queixes, preocupacions i reflexions sobre la situació espanyola. Del relat podem deduir que efectivament, el Rei intervenia en els conflictes entre els partits polítics, i per establir consensos durant la Transició. Així mateix, hem de suposar que el Rei també utilitzava aquestes trobades per informar-se de l'opinió i dels moviments en els sectors més reacs al canvi polític. Tal com explica el mateix Fraga, ell estava al dia del que succeïa en aquests sectors, ja que hi mantenia el contacte.

Día 24: a pesar del día, el Rey me recibe en La Zarzuela. Le hablo del congreso de AP; de los problemas de organizar el centro-derecha en España; de la clarificación terminante de nuestro espacio, entre la derecha no democrática de FN y la derecha claudicante de UCD. Mi encuentro con Blas Piñar me permite clarificar lo que ocurre a ese lado: republicanism; rechazo de los planteamientos europeos; rechazo de las elecciones y de la libertad sindical; el deseo de no pactar con nadie, como lo ha comprobado el propio Silva. (...). P 3: Fraga.txt - 3:817

Gràcies al zel de Fraga per anotar totes aquestes reunions en el seu dietari, sabem que aquestes trobades amb el Rei eren freqüents.

El lunes, 22 de diciembre, tuve el primer despacho con el Rey. Me dio un abrazo lleno de comprensión para mis problemas. P 3: Fraga.txt - 3:698

Miércoles, 26: Nicolás Mondéjar, prudente y discretísimo jefe de la Casa del Rey, me sugiere que vaya a, ver a S. M. Le respondo que dé ya por pedida la audiencia. P 3: Fraga.txt - 3:1214

Fraga s'atribueix una certa influència, a través d'aquestes converses amb el Rei, en el procés de la Transició. En fa una lectura certament decantada cap a una mena d'autocomplaença personal, tot recordant-nos el tracte personal i de confiança que tenia amb el Rei.

Es claro que al Rey le corresponde el mérito principal de incorporar las Fuerzas Armadas al proceso democrático; pero aquella conversación, extensa y clara, tuvo su importancia. y debo añadir, con toda franqueza, que yo hubiera cumplido cuanto les dije, cosa que no estoy seguro de que haya ocurrido en otras conversaciones posteriores, con otros políticos. P 3: Fraga.txt - 3:2098

Però Fraga també abona la perspectiva de la Monarquia com a símbol de l'Estat, com a referent simbòlic institucional.

Viernes, 22 de julio: el Rey abre solemnemente la legislatura, en sesión conjunta de ambas Cámaras. La entrada de los Reyes marcaba un momento histórico; quienes no estuvieron a la altura fueron los socialistas, único grupo que no se levantó a aplaudirlos ni por cortesía; sí 1 hicieron los comunistas, con la Pasionaria mostrando una especial simpatía. P 3: Fraga.txt - 3:2332

Així mateix, en les memòries de Rodolfo Martín Villa la Monarquia apareix sempre com un dels pilars de l'Estat, al costat de la unitat d'Espanya i, en aquest cas, de les forces armades.

Desde esta posición, en la circular tuve buen cuidado de transmitir a los gobernadores el criterio de la máxima flexibilidad en lo relativo a las ideas, pero aun en este campo recalaba que "se impedirá, en todo caso, y con la máxima energía, cuanto atente a la unidad de España, a la forma monárquica del Estado o a las Fuerzas Armadas". P 4: Martín Villa.txt - 4:950

Per a Martín Villa el Rei era per descomptat, juntament amb Suárez, el principal motor del canvi. La tria de Suárez per part del monarca com a President del govern obeïa a aquesta voluntat de fer avançar les reformes.

El primer gobierno Suárez se constituyó con la misión y el propósito de sacar a los necesarios cambios políticos que el país y el Rey consideraban necesarios del atolladero de languidez, insuficiencia y falta de credibilidad del gobierno Arias. P 4: Martín Villa.txt - 4:244

En aquest sentit, és interessant el punt de vista que aporta Martín Villa sobre la intervenció del Rei en els primers anys de la Transició, d'una forma activa. És Martín Villa l'únic que recorda que el Rei presidia els consells de ministres, on es decidien les reformes que s'anaven realitzant dia a dia durant la Transició.

Un primer paso importante en esa dirección se produjo antes de cumplirse un mes del primer gobierno Suárez, concretamente el veintiocho de julio de 1976, en el Consejo de Ministros presidido por el Rey que tuvo lugar en La Coruña y en el que se acordó proponer al jefe del Estado la concesión de amnistía para liberar a todos los presos políticos, a excepción de los culpables de delitos de sangre. P 4: Martín Villa.txt - 4:374

En el relat de Martín Villa es fa palès aquesta intervenció quotidiana del Rei en els processos de presa de decisions del govern de Suárez. El Rei despatxava habitualment amb Adolfo Suárez, i intervenia personalment en les decisions importants, tant en la confecció del govern com en les decisions sobre les reformes de la Transició.

Fui a despachar con el presidente en un fin de semana. Cuando llevábamos algún tiempo hablando, se presentó el Rey en atuendo informal. Me sorprendió muy mucho. (...)Pude ver con claridad que Rey y presidente no pensaban que hubiera cambios en el Ministerio de la Gobernación, respecto al que yo mismo propuse, no sé si con acierto, que cambiara su nombre por el de Ministerio del Interior. P 4: Martín Villa.txt - 4:340

El Rei tenia una influència determinant, no només en el govern, sinó també sobre l'Exèrcit. I per això Martín Villa dedica elogis a la fortalesa que va tenir el Rei davant les forces armades, a les quals va saber imposar la reforma cap a la democràcia.

Bien es verdad que no fue poco conseguir que unas Fuerzas Armadas, vencedoras de la Guerra Civil, permanecieran a las órdenes del Rey cuando éste era el motor de un cambio que conduciría, en buena medida, al triunfo de las fuerzas y de las ideas políticas derrotadas en aquélla. P 4: Martín Villa.txt - 4:421

Així doncs, per a Martín Villa, d'entre totes les causes, factors i voluntats que van empènyer la Transició cap a la democràcia, la voluntat política del Rei és una de les més

importants. Però més que un dels que la va inspirar, el Rei és, segons Martín Villa, el “motor” de la Transició.

La reforma política fue la reforma política del Rey, en la medida en que supo interpretar con enorme fidelidad las necesidades del país. Él es quien salva los obstáculos que aparecen en el camino. De forma que creo un deber de justicia histórica ratificar la frase que acuñó José María de Areilza al decir que el Rey era el motor del cambio. P 4: Martín Villa.txt - 4:1248

Però és Miguel Herrero, de llarg l'autor que més text dedica a explicar com es va establir la fórmula monàrquica en la constitució. Té una veritable obsessió per aquesta qüestió, i l'aborda tant políticament com jurídicament, amb tota mena de detalls tècnics que el lector normal només pot arribar a comprendre parcialment. En la seva argumentació, Herrero també defensa la fórmula de “regnar sense governar” com a fórmula d'encaix entre Monarquia i democràcia, que ja hem vist en Peces-Barba.

Siempre defendí, desde los proyectos redactados durante el primer Gobierno de Suárez hasta los debates en el Pleno del Congreso, que el Rey, a la capacidad integradora propia de su ser como símbolo, debía unir competencias moderadoras y arbitrales. Las primeras, propias de una magistratura moral cuya auctoritas le permitiera, por estar suficientemente informado, advertir e incitar, es decir, ser el mejor y más autorizado “consejero de sus consejeros”. Las segundas, susceptibles de garantizar el funcionamiento de los poderes públicos, tanto en situación normal como excepcional. Esto es, asegurar el gobierno de la mayoría y el respeto de las minorías, según la Constitución. P 6: Herrero.txt - 6:138

El fet que no es violentés l'ordenament jurídic franquista va facilitar, segons Herrero, que s'arribés a la Monarquia parlamentària sense debats o conflictes que podien haver fet inviable el consens sobre el nou sistema polític. De la manera que es va fer, en canvi, es va aconseguir una àmplia acceptació del nou sistema sense fisures.

A todos dije lo mismo. La vía elegida era la más difícil en el procedimiento, la más aleatoria en el resultado y jurídica y políticamente innecesaria. Lo importante, sin embargo, era la meta: conseguir, sin ruptura de la legalidad, en el más breve tiempo posible, una Constitución plenamente democrática, susceptible de ser aceptada por todos, con una monarquía parlamentaria y amplias autonomías históricas. P 6: Herrero.txt - 6:554

Segons Herrero, el temps i el curs dels esdeveniments han donat la raó a la fórmula monàrquica que es va establir aleshores a la Constitució, malgrat les reticències que provocava en les esquerres (sobretot socialistes) en aquell moment.

Recuerdo a Felipe González, siendo aún jefe de la oposición, citarme, junto con García Pelayo, para lamentar que las competencias arbitrales del Rey no fueran más y más nítidas, y me he sentido feliz al oír a Gregorio Peces-Barba defender acertadamente, con Kelsen en la mano, la designación regia del candidato a Presidente del Gobierno como expresión del más puro monismo parlamentario. El Rey desempeña hoy -ha dicho el presidente González- un papel sustancial en la dirección política del Estado. La desaparición de las mayorías absolutas refuerza aún más su función. P 6: Herrero.txt - 6:738

Herrero aporta molts arguments jurídics per avalar aquesta opció monàrquica en el nou sistema polític, i entra en terrenys que fins a cert punt són tècnicament complicats per al lector del carrer, però que en les seves memòries juguen un paper sens dubte cabdal, si tenim en compte que són una reivindicació de la seva aportació personal des de la secretaria general del ministeri de justícia primer, i com a ponent constitucional després, en el desenvolupament dels canvis que van fer possible la Transició cap a la democràcia.

Los principios de representación estatocrática, gerontocrática y áulica eran netamente inmovilistas; el principio retórico permitía mantener un estricto control sobre la sociedad, y sólo en el principio monárquico, capaz de utilizar el plebiscito, estaban los resortes útiles para transformar desde dentro el sistema. Mientras el interés de los oligarcas, estatócratas y gerontes no podía ser otro que el mantenimiento del régimen, como ya expuse más atrás, el Rey, que trascendía esta oligarquía y cuyo interés era la relegitimación democrática, podía y debía promover la Transición. P 6: Herrero.txt - 6:796

c) L'actitud personal del Rei avala el rol

Com veiem, doncs, en les memòries de la Transició la Monarquia apareix com l'impulsor, el motor o bé la garantia per a la nova democràcia. Monarquia i democràcia esdevenen, mitjançant el relat, un binomi necessari, justificat per les circumstàncies de la Transició, però també per l'actitud personal del Rei. Una actitud personal que pren una força indiscutible arrel del cop d'Estat del 23 de febrer de 1981. Tal com queda explicat en els relats, durant el cop d'Estat, el Rei salva la situació gràcies al poder i la influència que exerceix sobre les forces armades. Però aquesta no és l'única intervenció que tingué el Rei, tal com expliquen els autors, en aquell cop d'Estat. El Rei reuní la mateixa nit els principals representants polítics (reunió a la qual no assistiren els representants bascos i catalans), per tal de parlar d'una estratègia que permetés tornar a l'estabilitat política. Tal com explica Santiago Carrillo,

Al anochecer, tras haber descansado un poco, el rey convocó en la Zarzuela a los líderes políticos. Acudimos Rodríguez Sahagún, Fraga, Felipe González y yo. Cuando llegamos estaba también Adolfo Suárez, presidente saliente que se había portado gallardamente esa noche. Una vez reunidos el rey nos leyó una declaración en la que, en definitiva, se nos exhortaba a hacer una política que superara hechos como los acaecidos, pues si se repetían no era probable que a él le dejaran las manos libres para sofocarlos. Se nos decía además que era preciso exigir responsabilidades a los jefes comprometidos, con energía, pero sugiriendo que la represión no alcanzase a demasiada gente pues podría provocar un problema mayor: aunque no fueran éstas exactamente las palabras pronunciadas, ése, inequívocamente, era su sentido. P 1: Carrillo1.txt - 1:247

També Fraga fa referència a aquesta reunió, i a la intervenció decisiva del Rei en el curs dels esdeveniments, recomanant als polítics que l'exigència de responsabilitats entre els sublevats no anés més enllà d'un càstig raonable, però que no posés a l'Exèrcit altra cop

a la defensiva. Al mateix temps, Fraga es fa ressò de la crida que va fer el Rei a la unitat d'Espanya.

El Rey nos convocó en La Zarzuela a Felipe González, Carrillo y yo, más Adolfo Suárez y Rodríguez Sahagún, y nos leyó un buen documento. El Rey celebraba el buen final, pero quería llamar "la atención de todos sobre la trascendencia de los acontecimientos que acaban de tener lugar" y sobre el hecho de haberse ""creado" una situación delicada que es preciso abordar con la máxima serenidad y mesura. Consideraba el Rey "muy poco aconsejable una abierta y dura reacción de las fuerzas políticas contra los que cometieron los actos de subversión", pero sobre todo el "extender dicha reacción, con carácter de generalidad, a las Fuerzas Armadas y a las de Seguridad". Era necesario que todos los grupos políticos acompañaran al Rey en la "serenidad y prudencial, en pro del "mantenimiento del orden constitucional, de la democracia y de la paz"; así como hacer todo lo necesario para "la mayor unidad y concordia de España y de los españoles". El camino adecuado en cuanto a la exigencia de responsabilidades era el de las "normas aplicables por la jurisdicción competente y con el rigor que fuese justamente necesarios. Recordaba, en fin, que "el Rey no puede ni debe enfrentar reiteradamente, con su responsabilidad directa, circunstancias de tan considerable tensión y gravedad". P 3: Fraga.txt - 3:688

El Rei, també explica Carrillo, va dirigir l'operació que va abortar el cop d'Estat, gràcies a aquesta influència que tenia sobre les forces armades. I això porta a Santiago Carrillo a reflexionar sobre la importància de la Monarquia per a la democràcia.

Si en la Zarzuela hubiera estado un presidente de la República, en lugar de don Juan Carlos, la democracia habría sido aplastada. P 1: Carrillo1.txt - 1:928

I en això coincideix plenament amb Manuel Fraga, que a les seves memòries recorre exactament a la mateixa reflexió.

Por supuesto, si en vez del Rey hubiera habido un presidente, sólo Dios sabe lo que hubiera podido pasar. P 3: Fraga.txt - 3:2921

Tots els autors coincideixen a avalar l'actitud del Rei aquella nit, i també coincideixen en dir que gràcies a ell es va salvar la democràcia.

(...) se ha alabado, justamente, la intervención decisiva de S.M. el Rey, que se ganó el Trono en una noche como sus antepasados medievales. P 2: Calvo Sotelo.txt - 2:550

Els elogis, però, van més enllà de la intervenció monàrquica en el 23-F, i en el cas d'alguns autors van apareixent al llarg de les memòries, ja sigui a partir d'anècdotes personals a través de les quals l'autor vol remarcar la seva relació personal amb el Rei, o bé a través de gestos concrets. Així, trobem referències als encerts personals del Rei, a la seva intel·ligència, a la seva capacitat per entomar situacions compromeses, per exemple, en el tracte amb els polítics de tradició republicana, amb els quals intercanviava comentaris irònics. Els dos autors que més elogis li dispensen són, curiosament, Santiago Carrillo i Manuel Fraga. Carrillo en lloa la intel·ligència i les maneres.

De hecho, había que ser muy listo para hacerse pasar por tonto tantos años. Y en efecto, don Juan Carlos era y es muy listo. Tiene un indudable olfato para la política y un gran don de gentes. Y en ese momento estoy seguro ya estaba pensando en la necesidad de un período de Gobierno del PSOE a fin de centrar y equilibrar la monarquía. P 1: Carrillo1.txt - 1:460

En el cas de Manuel Fraga els elogis són constants, mostrant a més una relació personal molt estreta amb el Rei, amb el qual, com ja hem dit, mantenia reunions sovintejades. Fraga arriba a referir-se a una candidatura del monarca al premi Nobel de la pau.

Lunes, 13: disgusto general porque el Rey no hubiera recibido el Premio Nobel (los socialistas habían apoyado a las madres de la plaza de Mayo). P 3: Fraga.txt - 3:2865

Però més enllà dels elogis superlatius, els autors analitzats fan referència a la idea d'un Rei personalment proper, cordial, afable i que sap moure's en diferents situacions i mantenir el to amb diferents interlocutors. Per tant, el rol esdevé associat a les característiques personals de qui l'exerceix, que té les qualitats necessàries per exercir el rol. No se sap on comença l'habilitat (o l'*habitus*) del personatge i on acaben les pautes que són exigides pel mateix rol.

6.6 La memòria com a forma de legitimació

Al llarg de l'estudi del text que hem fet fins ara hem analitzat la seqüència que construeixen les memòries personals, però també hem pogut observar de passada els recursos narratius que els autors utilitzen per a fonamentar el seu discurs sobre el passat. Aquests recursos narratius permeten als autors construir una determinada representació del passat, mitjançant la qual legitimen una determinada perspectiva sobre aquest passat. Una perspectiva que sens dubte es projecta sobre el temps present, i que influeix en el futur.

Perquè tota legitimació consisteix en una explicació, en una justificació, que atribueix validesa objectiva a allò que s'explica, de manera que es dona sentit normatiu a un fet tal com ens és narrat (Berger i Lukmann, 1988). En aquest sentit, els textos que hem analitzat estan plens d'explicacions i d'expressions que tenen la finalitat de justificar els fets, de donar-los el sentit que vol l'autor, i d'atorgar validesa absoluta a aquest relat. Per exemple, quan un autor manifesta "yo estoy convencido de mi coherencia", o bé quan utilitza un "tenía que..." per justificar que una cosa havia de ser d'una manera i no podia ser d'altra. L'observació d'aquests girs lingüístics ens permetria anar resseguint aquesta retòrica de la justificació i de la fonamentació en el llenguatge d'un discurs que projecta en el passat una representació del sistema polític per part dels que n'han liderat la construcció. Tanmateix, tenint en compte la dimensió dels textos que hem observat, seria una tasca infinita la d'analitzar els girs, les expressions i totes les microestructures discursives que s'utilitzen en qualsevol dispositiu textual per a justificar una acció. I malgrat tot, més enllà de l'anàlisi dels usos retòrics del llenguatge, no ens aportarien més informació rellevant que la que hem anat destriant sobre el tipus de relat (i relats) que s'ha construït sobre la Transició.

Tot i així, no ens podem abstrure de la necessitat de comprendre com el conjunt d'aquests relats constitueix una forma de legitimació de la Transició com a procés que institueix un nou sistema polític. Per això volem comprendre com aquest conjunt de relats constitueix una mena de *continuum* que proporciona contingut narratiu a la Transició, i per tant, un pòsit de legitimació d'una determinada solució política a la sortida del Franquisme. En aquest sentit, podem dir que més enllà de les seqüències narratives que hem observat fins ara amb detall, la legitimació esdevé el resultat del relat, és a dir, el poder del relat per imposar-se. Però perquè aquest relat esdevingui legítim cal que sigui transmès, cal que ompli, de fet, l'espai públic fins al punt d'esdevenir el relat canònic, el relat comú. D'aquí

sorgeix la pregunta de com del conjunt dels relats que hem analitzat en surt, de fet, un relat comú, un relat compartit. Un relat de conjunt que, sorgeix, de fet, des de la diversitat ideològico-política dels autors/actors que hi participen.

Per poder comprendre aquesta relació entre aquesta diversitat i el relat comú, ens cal fixar-nos en alguns aspectes de caràcter general que podem remarcar del conjunt de l'anàlisi textual que ja hem dut a terme fins ara. D'una banda, prenent com a referència el treball de Theodor Plantinga (1992) que hem citat al començament del treball, podem observar que, efectivament, en el conjunt dels textos es produeixen els processos que Plantiga assenyala en la construcció de qualsevol narrativa. A saber, l'anacronisme, l'antropomorfisme, la polarització i la integració. Ens interessen especialment aquests dos darrers en la mesura que estableixen una "lectura" comuna entre els diferents textos analitzats.

La memòria funciona com un gran repositori de fets i esdeveniments diversos als quals es dóna coherència. Una coherència que es guanya a base de situar els límits del relat més enllà d'allò que es considera justificat i justificable. I alhora, a través de les contraposicions i les oposicions que construeix el relat en termes del que és desitjable i del que no ho és, i que contribueixen a la construcció d'una estructura narrativa que és per si mateixa una aposta, un missatge, una lliçó construïda per mitjà de la memòria.

D'altra banda, volem apuntar com aquesta coherència es guanya també vinculant fets diferents i moments diferents a un mateix fil narratiu, que és la representació de la continuïtat del passat al llarg del temps. Aquesta continuïtat que estableix el discurs respecte del temps passat, també la podem observar respecte dels autors/actors mateixos. El personatge que protagonitza l'acció en cadascun dels relats analitzats, és presentat amb una continuïtat que dóna coherència a la seva acció al llarg dels anys. I que ofereix la representació d'una trajectòria que té un sentit per si mateixa, en el context de la narració. La personalització de la narració, com ja hem anat observant, es fa des de la *legitimitat* del qui pot testimoniar. Però també des de l'exercici de reposicionament que comporta la construcció d'aquesta coherència en una narració que transita per sistemes polítics diferents, de fet oposats com són el Franquisme i la Transició.

6.6.1 Estratègies narratives del relat sobre la Transició

Theodor Plantinga (1992) ens parla de la redempció del passat a través de la construcció d'una relació escatològica (cristiana) de la narrativitat. Una construcció narrativa en què el

passat esdevé modificat, de fet redimit, pel futur. Si quelcom havia de ser, o havia d'acabar esdevenint-se, és que calia que el passat fos com va ser. D'aquesta manera la realitat narrada esdevé inapel·lable. Per aconseguir-ho, el passat va prenent nous sentits (i es va redimint) a mesura que el temps i els esdeveniments avancen, en la mesura que les diverses experiències del passat prenen coherència en relació amb allò que finalment s'esdevé. La narració, segons Plantinga, estableix aquest sentit, atorgant així una coherència a la relació entre passat, present i futur, de manera que el passat és redimit per mitjà de la narració. Theodor Plantinga assenyala quatre estratègies narratives que permeten construir un relat atorgant-li aquest sentit *final*. L'anacronisme, l'antropomorfisme, la polarització i la integració.

a) L'anacronisme

La narrativa va lligada a l'anacronisme, perquè cal salvar els buits que es produïrien en una representació exacta, literal, del passat. Com que no es pot explicar absolutament tot, la seqüència cronològica també esdevé impossible de sostenir sense cap *interferència* del *futur* des del qual es mira cap al passat. Les coses les expliquem a partir de la intenció del relat, i per tant, introduint els elements que convenen per tal de construir una explicació, trencant la seqüència cronològica dels fets. Els *flashbacks*, les interseccions, les anticipacions... són tècniques narratives que formen tant dels discursos quotidians com del cinema o la novel·la.

Tanmateix, el que fa més interessant el plantejament de Plantinga és que per ell aquest salt en el temps que representa l'anacronisme no és una mera "tècnica" narrativa, sinó una manera d'expressar els interessos i les necessitats de les persones. És a dir, en tant que nosaltres expliquem una cosa del passat amb alguna finalitat, l'anacronisme amb què construïm la narració és l'expressió de les nostres intencions. En aquest sentit, Plantinga observa que les històries han de tenir un principi i un final. I perquè el final sigui *genuí* ha de ser "inevitable" (com diu Aristòtil). Les històries en primera persona rarament aporten una lliçó moral, però sí una justificació (autojustificació).

Anachronism has a place in narrative and memory because of our moral needs. (Plantinga, 1992: 69.)

L'anacronisme és el que situa el final de la narració en el centre de l'explicació. "Va passar això perquè era necessari arribar a...". De fet, el llenguatge quotidià conté expressions ja elaborades per expressar això que Plantinga extreu de l'anàlisi. Per exemple, quan diem

“és que al final sempre acaba passant el mateix, i per tant...”. S'entén, doncs, que hagi passat el que hagi passat en la seqüència cronològica hi ha un factor que està “més enllà”, que *determina* les accions anteriors. Aquest factor és per Plantinga la necessitat de dotar d'un sentit moral les nostres històries, de dotar-les d'un significat transcendent, més enllà, per tant, de la seqüència immediata dels fets.

Així, de la mateixa manera que la necessitat de mostrar coherència ens empeny a construir justificacions i explicacions idònies de les nostres accions, també trobem en les memòries de la Transició la necessitat de justificar el passat amb la vista posada en el *seu* futur. Quan hem analitzat el paper del Franquisme en els relats de la Transició, hem pogut observar aquesta relació entre el *passat* franquista i el *futur* de la Transició. Mitjançant un procés de construcció anacrònica de la justificació, especialment en els autors que provenen del Franquisme, hem pogut observar aquesta justificació del Franquisme, apuntant la idea que la democràcia era el futur previst i ineludible del mateix Franquisme. De manera que es perd el sentit pròpiament dictatorial i repressor del Franquisme, en favor d'una perspectiva que el situa com un pas més cap al desenvolupament d'Espanya com a democràcia (i economia) moderna.

Pel que fa als autors que no provenen del Franquisme, la justificació és ben diferent. Però opera també amb aquesta voluntat de vincular una cosa i l'altra. De manera, que accions i fets que havien succeït durant el Franquisme tenen la seva explicació (la seva justificació) final en el decurs de la Transició. Així, per exemple, la proposta de conciliació nacional que recorda Santiago Carrillo, té el seu punt final en la reconciliació entre els líders que feren possible la Transició. La voluntat de reconciliació expressada en temps pretèrits, doncs, anticipa el que havia de ser el final del Franquisme. No pas caigut per la força del moviment obrer, sinó per la força de la voluntat de retrobament entre els dos bàndols de la Guerra Civil. Succeeix el mateix, pel que fa a Santiago Carrillo, respecte de la Monarquia. Carrillo “anticipa” en el seu relat la relació entre democràcia i Monarquia en narrar els seus contactes (a través d'intermediaris) amb Joan de Borbó, en un intent d'impulsar un contrapoder al Franquisme.

Pel que fa a la Guerra Civil i a la Segona República, els relats són força més unànimes, i coincideixen a atribuir a aquests dos moments de la història els errors que no s'han de tornar a repetir. Des d'aquesta perspectiva, la finalitat de la Transició no és recuperar la legitimitat perduda en el passat, sinó fer valdre el nou ordre establert per la Transició com el més vàlid, i conciliant el judici sobre el passat amb aquest ordre. La Guerra Civil és, així, la contraposició moral a la proposta conciliadora de la Transició. Igualment, la Segona República apareix en el relat com una proposta política plena de febleses i errors

que no serveixen per inspirar el nou model. Així doncs, l'anacronisme és el recurs de la narració per *explicar* el passat. Per situar-lo en un nou context, que l'il·lumina amb uns nous focus, i estableix així la lectura moral sobre aquest passat.

b) L'antropomorfisme

Plantiga proposa l'antropomorfisme com un dels principis narratius, perquè la història és una narració que ens representa a nosaltres mateixos. L'antropomorfisme amb què es construeixen les narracions sobre el passat ha estat observat (denunciat) sobretot pels que estudien la història de l'ecologia. Des d'aquest punt de vista, el passat conté molt més que no pas la història d'un conjunt d'humans. Des del punt de vista de la història social, la presència dels grups socials, o dels col·lectius marginats (dones, joves, contestataris, etc.) en la història també és una reivindicació. En tot cas, qualsevol ull crític trobarà una simplificació dels actors en la narració sobre el passat. La idea que en qualsevol narració es produeix la simplificació i la reducció dels fets també es pot fer extensiva als actors que hi participen.

Des d'aquesta perspectiva, la narració sobre la Transició també pot ser entesa a partir de la reducció dels actors en l'escenari que dibuixa. En les memòries analitzades, hem observat perfectament aquesta reducció dels actors, fins al punt que gairebé no hi apareixen els sindicats o els moviments socials, que van viure una autèntica primavera en el context de la Transició. I tanmateix, tenen ben poca presència tant en les memòries que hem analitzat, com en la majoria dels textos que formen part d'aquest relat canònic (reportatges, sèries de televisió, llibres, etc.). La major part de les narracions se centren gairebé exclusivament en els líders polítics, i d'aquests, en aquells que finalment van tenir un paper rellevant en les institucions sorgides de la Transició. D'altra banda, com hem pogut comprovar en l'anàlisi de les memòries, hi ha dos actors que protagonitzen d'una forma clara el procés de la Transició: Adolfo Suárez i el Rei Joan Carles I.

Plantiga, però, fa referència especialment a la personalització del relat en primera persona. A la necessitat de centrar la història en la pròpia acció, i d'explicar-se un mateix a partir de la narració. En aquest sentit, les memòries de la Transició ens ofereixen precisament un exemple paradigmàtic de narració en primera persona de la història. A través de la narració, els autors es consagren com a testimonis privilegiats de la història compartida. Més endavant ens referirem amb més detall a aquest aspecte de les memòries.

(...) we would look in to the mirror of history and see only ourselves –all the rest of it would be a confused blur. (Plantinga, 1992: 97).

c) La polarització

El concepte de polarització es refereix a una estratègia narrativa bàsica per mitjà de la qual el relat estableix dos pols, entre una postura i una altra, de manera que constitueix una representació del conflicte. Un conflicte que té una funció molt clara en el fil narratiu, ja que permet justificar les accions, i alhora establir els límits entre allò que és correcte i allò que no ho és, entre allò que és possible i allò que no ho és. Ens referim al conflicte entre persones, però també al conflicte entre contextos.

The amplification of conflict is part of the very fabric of a narrative. (Plantinga, 1992)

Les memòries de la Transició que hem analitzat reuneixen un grup de líders polítics entre els quals hi ha representades diverses ideologies. Podíem suposar, doncs, que ens trobaríem davant de relats construïts amb sentits diferents, o fins i tot oposats. O bé que conduirien a propostes divergents d'interpretació de la Transició, tot ressaltant postures polítiques d'esquerra o de dreta, antifranquistes o profranquistes, entre Monarquia i República, etc. El cert, és que trobem tot això en les memòries personals de la Transició. Cadascun dels autors explica la seva actuació durant el procés de la Transició a partir de les seves postures ideològiques. Però en contra del que podria semblar, les polaritzacions no són sempre el joc de contraris que podríem haver esperat, per exemple, entre esquerra i dreta, entre republicans i monàrquics, o entre franquistes i antifranquistes. A banda de Manuel Fraga, que polemitza amb gairebé tot l'espectre polític, socialistes, comunistes, nacionalistes, els altres autors semblen enfrontar-se a nous competidors en el joc de posicions polítiques que es va produir durant la Transició. Així, trobem un Santiago Carrillo enfrontat als socialistes, a un Manuel Fraga obsessionat per neutralitzar l'efecte del lideratge d'Adolfo Suárez, o bé un Tarradellas dolgut per l'aparició de Jordi Pujol com a nou líder del nacionalisme català.

Tanmateix, allò que és rellevant per al relat de conjunt de la Transició, és l'efecte d'aproximació que es produeix entre les diferents posicions. Com hem pogut veure durant l'anàlisi que hem dut a terme al llarg de la seqüència del relat, les diverses postures s'adapten, o més ben dit, s'expliquen, en funció del resultat final de la Transició. Una de les conseqüències d'aquesta posada en coherència de la pròpia trajectòria personal respecte del resultat de la Transició, és la construcció de noves polaritzacions, que prenen

força per damunt de les postures personals dels autors. D'una banda, com ja hem dit, el debat entre Franquisme i antiFranquisme queda superat per la voluntat de reconciliació i de consens en un punt d'arribada comú entre franquistes (del passat) i antifranquistes (també del passat). D'altra banda, observem com sorgeixen noves polaritzacions. En podem esmentar quatre que sobresurten d'una forma clara: el binomi de la Guerra Civil i la República, el terrorisme, el cop d'Estat del 23-F i el nacionalisme.

Ja hem comentat com la Guerra Civil i la Segona República esdevenen, més que el mateix Franquisme, una mena de frontera ideològica respecte dels límits del que fou possible assajar durant la Transició. La Segona República serveix, en els textos, com a mal exemple del que havia de ser la Transició. Per tant, en el missatge del relat comú hi ha una aposta per no tornar cap al passat, per recuperar d'aquest passat cap lliçó que atorgui valor al sistema polític anterior al Franquisme. Llevat potser de l'excepció de Tarradellas, tot i que les seves referències al passat del Franquisme van més enllà, concretades en la institució de la Generalitat, que és molt anterior a la Segona República. Tarradellas tampoc no vol recuperar la Segona República com a model, sinó les institucions que es perderen aleshores. Però Tarradellas no reclama la restitució de l'Estatut de Núria, ni pretén restablir l'autonomia catalana a partir del que fou durant la Segona República.

En el cas de la Guerra Civil és clar que el seu record és un referent negatiu que serveix precisament per a reforçar aquesta idea d'un no retorn al passat, d'una no recuperació d'un passat que conté errors històrics. La Guerra Civil, com ha estudiat Paloma Aguilar (1996) esdevé un referent que serveix de legitimació de la Transició, en tant que superació d'aquell trauma i de les divisions que conté. La presència del record de la Guerra Civil en la Transició és, doncs, un recurs justificatiu per a l'assumpció de plantejaments que els actors es veuen obligats a fer.

El Franquisme apareix en aquest context narratiu com un període intermig. Si bé els autors que lluitaren contra el Franquisme, no obliden les referències a la dictadura, aquestes prenen un nou sentit en resituar els antics franquistes en actuals demòcrates durant la Transició. La conciliació entre uns i altres comporta donar per bo que el Franquisme portava una llavor de democràcia, com afirmen una vegada i una altra els autors que havien exercit càrrecs polític o tècnics i que participaren en el lideratge de la Transició.

Però la Guerra Civil, la República i el Franquisme només són decorats desdibuixats en el fons del relat sobre la Transició. En canvi, les dues noves polaritats que sorgeixen d'aquest relat (els nous conflictes), amb el temps han pres una força inesperada. El

terrorisme, com hem vist, esdevé un dels enemics de la Transició. Al costat del terrorisme, altres elements que podien haver afeblit la Transició, com ara la crisi econòmica, només són dificultats per les quals ha de transitar un procés que no fou ni ràpid ni fàcil. Per a alguns dels autors que hem analitzat, el terrorisme és una amenaça consistent a la democràcia. I de fet, malgrat que no tots el tracten amb la mateixa rotunditat, hi ha un consens compartit sobre aquest judici. El nivell d'insistència en el tema, però, va a càrrec de cadascun dels relats personals.

Més encara que el terrorisme, el cop d'Estat del 23-F representa el punt culminant dels conflictes que hagué de superar el pas cap a la democràcia. És interessant observar com l'actitud de l'Exèrcit també és una qüestió que preocupa a tots els autors, que s'hi refereixen en un moment o altre del relat, amb insinuacions més o menys velades sobre les intervencions i les pressions de l'Exèrcit sobre els polítics i els electors. Tanmateix, no es fa un judici a l'Exèrcit en bloc. El relat no condemna l'actitud de l'Exèrcit, sinó que l'explica com una dificultat a superar. El judici al 23-F, de fet, queda circumscrit a uns quants militars colpistes. En tot cas, el conflicte entre l'Exèrcit i la democràcia només es troba en el relat de la Transició de forma latent, com una herència incòmoda del Franquisme que la força dels fets anirà vençant. I de fet, el 23-F és entès com la culminació d'aquest procés. Ningú no insinua que darrera el cop d'Estat hi ha l'Exèrcit, sinó que se circumscriu a un grup de colpistes. Implícitament, doncs, el conflicte queda superat en el mateix relat.

Finalment, ens hem de referir a un altre dels conflictes que apareix en el relat de la Transició, el nacionalisme, que ha anat configurant de fet un dels eixos de conflicte permanents de la democràcia espanyola instaurada amb la Transició, al costat del terrorisme i sovint vinculats un i altre. En les memòries de la Transició, el nacionalisme apareix com un nou focus de conflicte, atribuït per alguns a una mala interpretació, o al que es considera una mena d'apropiació, del model autonòmic per part dels partits nacionalistes bascos i catalans. Per a altres, és un problema que ha contribuït a fer créixer el mateix Franquisme, negant les diferències culturals i el reconeixement necessari al País Basc i a Catalunya. Llevat de l'excepció de Miguel Herrero, que manté en tot el relat la seva postura de la necessitat d'un pacte entre la Corona i aquestes dues nacions, la resta dels autors coincideix a condemnar el nacionalisme. Fins i tot Tarradellas es desmarca de les forces polítiques nacionalistes, especialment de Jordi Pujol, i només assumeix com a pròpies la reivindicació del retorn de la Generalitat com a institució.

d) La integració

Per Plantinga, la integració en un marc de referència històric compartit és el que distingeix la narració verídica de la narració de ficció. Si la narració integra els fets que expliquem en el context general de la narració històrica compartida, és creïble. Si trenca amb aquest marc de referència és difícil que sigui creïble. Fins i tot si aporta prou arguments demostratius, aquests seran difícilment acceptables. O dit d'una altra manera, prenent com a referència el concepte de "pacte autobiogràfic" de Philippe Lejeune (1994), podríem dir que el lector espera que la trajectòria que li és explicada encaixi amb el relat prèviament après sobre l'època en què se situa la narració. El pacte que s'estableix entre narrador i lector sobre la veritat d'allò que s'explica porta implícita la norma de la versemblança. Ha de semblar veritat.

És així que s'explica també allò que hem anat dient sobre el relat comú al voltant de la Transició. L'assumpció de la validesa del resultat de la Transició també actua com imperatiu, com ja hem dit, en la construcció de la coherència entre la pròpia trajectòria i la història narrada. Per tant, no podíem esperar que els autors, per molt allunyats que estiguessin ideològicament, trenquessin amb el relat canònic de la Transició. Com més s'allunyessin d'aquest relat canònic més costaria que fossin creïbles.

All stories making a claim to historical truth are implicitly part of –or about- a single universe or framework of reference within which all the actions takes place. To make such a claim is to distinguish true narratives from fictional narratives. (Plantinga, 1992: 106)

Paul Ricoeur (2000) també indica el mateix quan parla de la "*synthèse de l'hétérogène*", per anomenar la unitat de sentit que el relat proporciona gràcies a la coordinació dels fets múltiples, de les causes, i de les intencions. Per Ricoeur, la trama és la forma literària d'aquesta coordinació. La capacitat de la narrativa per establir lligams coherents entre elements diversos, simultanis i potencialment conflictius és el que l'aconsegueix fer versemblant. Per tant, la trama sempre s'acaba resolent, almenys en pel que fa a la memòria i a les històries amb vocació de ser verídiques.

La coherence narrative (...). Ce qu'elle apporte en propre, c'est ce que j'ai appelé *synthèse de l'hétérogène*, pour dire la coordination soit entre événements multiples, soit entre causes, intentions, et aussi hasards dans une même unité de sens. L'intrigue est la forme littéraire de cette coordination : elle consiste à conduire une action complexe d'une situation initiale à une situation terminale par le moyen de transformations réglées qui se prêtent à une formulation appropriée dans le cadre de la narratologie. Une teneur logique peut être assignée à ces transformations : c'est celle qu'Aristote avait caractérisé dans la *Poétique* comme probable ou vraisemblable, le vraisemblable constituant la face que le probable tourne vers le lecteur pour le persuader, c'est-à-dire l'induire à croire précisément à la cohérence narrative de l'histoire racontée. (Ricoeur, 2000: 313).

La seqüència que hem pogut descobrir en les diferents memòries de la Transició ens mostra uns referents comuns, que integren diferents fets d'una manera força semblant, i en un mateix sentit, assenyalant una pauta comuna en la construcció narrativa al voltant de la Transició. En el cas de les memòries dels líders polítics, doncs, hi ha un comú denominador que impregna el relat. No és així en altres textos que hem descobert al llarg d'aquesta investigació. Per exemple, si ens referim al que hem descrit com els “temes menors”: l'amnistia, les mobilitzacions obreres, o els Pactes de la Moncloa, que han estat relatats des de posicions ben diferents a les dels textos que hem analitzat. O més ben dit, formen part més aviat de contrarelats, de la literatura que s'ha anat generant en els darrers anys i que, com ja apuntàvem en el capítol quatre, formen part de les “altres memòries”, que actuen de fet com a contra-memòries i contra-relats. Aquests temes, en canvi, han estat poc tractats pels autors que formen part d'aquest conjunt de líders polítics de la Transició.

Pel que fa a les qüestions que sí que són tractades amb més extensió, amb excepcions és clar, per aquest conjunt d'autors, hi ha una coincidència força estesa en la seqüència a partir de la qual es construeix la memòria de la Transició: la legalització del PCE, les primeres eleccions, la Constitució, la Monarquia i el cop d'Estat del 23-F. També forma part d'aquest conjunt, com hem dit, les referències al terrorisme i a les autonomies.

En el cas de la legalització del PCE hem comprovat com la coincidència va més enllà de les posicions ideològiques. Fins i tot un autor com Manuel Fraga, que critica sovint en les seves memòries l'actitud de les esquerres, es manifesta favorable a aquesta legalització.

Respecte de les eleccions del 1977, podem dir el mateix que respecte dels temes menys abordats. Es tracta d'un episodi que ha estat qüestionat per alguns “altres relats”, des del punt de vista de la seva solvència democràtica, tant per la manera en què estigueren organitzades, com per la intervenció que hi volgué tenir l'Exèrcit amb declaracions i amenaces velades. Santiago Carrillo s'hi refereix de passada, però no en fa un *casus belli*, a diferència d'altres autors, com Andreu Mayayo a *La ruptura catalana* (Editorial Afers, 2002), en què relata amb detall el decurs i els problemes d'aquelles primeres eleccions.

Pel que fa a la Constitució, és sens dubte l'element que conté més volum de controvèrsia. Les memòries serveixen precisament per desvelar els nombrosos punts de conflicte que existien en el moment de redactar la Constitució. Sobre la Monarquia, sobre l'Església, sobre l'educació, sobre les autonomies, etc. Malgrat que en la memòria més popularitzada de la Transició ha quedat fixat com a referent d'aquesta conflictivitat únicament el sistema

autonòmic. I tanmateix, alguna de les altres qüestions continuen essent realment conflictives, com ara la posició de l'Església en la política d'Estat o el seu paper en l'educació.

La integració dels contraris en un discurs comú sobre la Transició contribueix, doncs, a la construcció d'una interpretació dominant, que se sobreposa a les altres possibles interpretacions, i que perdura encara com a referent fundacional de la democràcia espanyola. I contribueix també, com dèiem, a la legitimació del relat amb la força del consens establert entre els relats que hem analitzat, i a través els diferents textos que hem anat repassant com a dispositius que sostenen el discurs canònic sobre la Transició.

6.6.2 Personalització, testimoni i reposicionament

Ara volem parar l'atenció sobre un dels aspectes més rellevants de les memòries de la Transició. Al llarg d'aquesta investigació hem anat assenyalant la relació entre subjecte i memòria. Una relació que queda afectada per la mateixa construcció narrativa, en què el subjecte de l'acció i de la narració esdevé personatge. Les memòries escrites en primer persona tenen com a principal conseqüència el fet de traçar una trajectòria biogràfica, en la que l'autor-personatge es permet constituir-se en un conjunt coherent d'accions, decisions i circumstàncies. Tal com va assenyalar Pierre Bourdieu a "L'illusion biographique" (1986) crea la "il·lusió" d'una trajectòria biogràfica coherent des de l'inici fins al final, de manera que el subjecte narratiu es confon amb el personatge que emergeix del relat.

El "jo" autobiogràfic no deixa de ser una construcció que té una funció clarament legitimadora dels propis actes. Per tant, l'efecte legitimador de la memòria de la Transició reverteix també en els seus protagonistes. La legitimació de la Transició que es produeix a través de la memòria esdevé, gràcies a les memòries personals, la legitimació de la classe política que participà en la Transició. Però, a més, el fet que estiguem davant d'un relat que és *públic*, i que forma part del procés de fonamentació de les estructures polítiques, converteix aquestes trajectòries personals en un referent que va molt més enllà de la "il·lusió biogràfica". Les memòries dels líders polítics de la Transició produeixen un doble efecte legitimador.

D'una banda, la legitimació de la història narrada a través de les memòries personals que constitueix un exercici de personalització de la història, com ja hem comentat. Un exercici, de fet, d'apropiació de la història a través de la memòria, que juga amb la confusió entre la

memòria personal i la història compartida. Aquesta confusió entre història i memòria es legitima, com hem vist a l'inici de l'anàlisi, a través del rol del testimoniatge. La vocació expressada pels autors (o pels personatges que sorgeixen del text) és la d'aportar a la història el seu testimoni personal, perquè serveixi de pòsit de veritat a les explicacions que puguin fer-se sobre el que va ser i el que va representar la Transició política espanyola. Aquesta intenció explícita de les memòries conté, però, una conseqüència implícita: l'apropiació en primera persona del relat sobre la Transició. En efecte, les memòries participen d'aquest procés que hem anat assenyalant de personalització de la història, i de fixació d'un relat canònic que es focalitza al voltant d'uns pocs actors absolutament decisius en el procés de la Transició. Les memòries contribueixen, així, a la idea que la Transició la van fer unes quantes persones amb una gran capacitat d'encert i de visió sobre el procés de canvi. Per tant, les memòries legitimen també aquesta classe política que emergeix de la Transició, i en la qual es troben trajectòries polítiques del Franquisme i de l'antiFranquisme. Tot el relat de la Transició se sosté sobre l'acció d'aquests pocs personatges que centren la narració. Les memòries són una contribució fonamental a aquest treball de memòria, a aquest exercici, que institucionalitza el grup dels "qui van fer la Transició". Més enllà dels textos, aquest grup de pares fundadors del nou sistema polític ha estat institucionalitzat a través de les commemoracions i les rememoracions públiques que s'han anat succeint al llarg dels anys, ja sigui en els aniversaris de l'aprovació de la Constitució, com en les rememoracions periòdiques del cop d'Estat del 23-F, o de les primeres eleccions democràtiques.

Finalment, l'efecte legitimador de les memòries es produeix en el reposicionament dels autors-personatges en el marc dels canvis polítics. Com hem pogut veure en l'anàlisi, les memòries constitueixen un treball de reinterpretació de les pròpies trajectòries en funció d'aquests canvis. Tant en un sentit com en un altre, els autors fan un exercici de reposicionament respecte de la seva posició política prèvia als canvis que es produeixen durant la Transició, que la construcció narrativa permet dotar de coherència. Els autors que provenen del Franquisme, com hem vist en l'anàlisi, *anticipen* el camí vers la democràcia en la seva trajectòria, posant en coherència la seva posició en el règim franquista amb la seva posició com a defensors de la democràcia durant la Transició. Els autors que provenen de l'antiFranquisme, d'altra banda, a través del relat, construeixen ponts de coherència que legitimen l'acceptació de les condicions en què es produeixen aquest canvi cap a la democràcia, de manera que l'acceptació de la Monarquia o del paper de l'Exèrcit en la Constitució no apareguin com a claudicacions produïdes per la seva feblesa com a actors polítics, sinó com a èxits de la seva capacitat de transformació

de les regles de joc polític que provenien del Franquisme. És així com s'arriba a la "integració dels contraris" a què es referia Theodor Plantinga, i que el conjunt de la classe política que emergeix de la Transició queda legitimada en un relat que els situa a tots com a vencedors de la lluita per assolir un nou sistema polític basat en la democràcia.

7. Conclusions: la memòria com a política

Després d'haver parlat de la reapropiació del passat històric, ens cal parlar de la desposseïció dels actors socials del seu poder originari d'explicar-se a si mateixos.

Paul Ricoeur

Rushdie toca un punt crucial: la necessitat universal de la narració, d'allò que en anglès en diuen *fiction*. I jo n'afegiria un altre: la necessitat universal de la *representar*, o com a mínim de *representar-se* la narració. Dit d'una altra manera: és inconcebible una societat humana incapaç de contar històries, i incapaç de representar-les. Simplement, no seria humana.

Joan F. Mira

7.1 La memòria com a construcció social: donar compte de la col·lectivitat

Partíem de la concepció de la memòria com una forma de construcció social del passat. Hem mirat de situar aquesta virtut performativa de la memòria en la comprensió més àmplia de la problemàtica de la mirada sobre el passat. Aquesta mirada és una forma de comprensió de la realitat social. Una forma de comprensió que, al costat de les visions utòpiques (futuristes) que es desenvolupen a partir del Renaixement, fins a les visions de la realitat centrades en la immediatesa desenvolupades a partir del segle XIX i que culminen en el periodisme actual, constitueix un dels pilars de la cosmovisió de les societats modernes. No només en termes col·lectius, com hem vist, sinó en termes individuals. La memòria és una forma de coneixement de la realitat en la mesura que construeix sobre el *temps passat* una explicació de l'esdevenir; en la mesura que traça un fil entre el moment present i allò que en dóna raó (explica o justifica).

En la mesura que la mirada de la societat agusa la percepció del temps com un procés de canvi, com hem vist, aquesta mirada busca en el passat la continuïtat, ja sigui recurrent a

la idea d'una tradició, i per tant, d'una continuïtat preservada al marge dels canvis, ja sigui en forma d'explicació causal dels mateixos canvis. La distància percebuda respecte del temps passat, com hem vist amb Lowenthal (1986), fa més *necessària* la fixació d'aquest passat a través del relat o de la preservació d'allò antic. La percepció d'un temps que fuig, producte de l'acceleració de l'experiència humana, aboca les societats modernes a la *moda* de la conservació d'allò antic. El relat és l'eina per excel·lència d'aquest *retorn al passat*.

La memòria es fa relat perquè és a través d'aquest que es *fa possible* la comprensió del passat. El relat és també una forma de *representació* d'aquest passat al qual es retorna com a font de comprensió de la realitat, és l'evocació d'allò que va ser i ja no és, o bé d'allò que perdura en el temps malgrat els canvis. Com hem vist, aquest relat és imprescindible en el cas dels subjectes col·lectius. La construcció d'una noció de col·lectivitat i la possibilitat de compartir aquesta percepció de la col·lectivitat requereix d'instruments de representació, com ara els símbols nacionals. Però és en el relat on es representa completament la col·lectivitat, o el grup, que només és en la mesura que tenen una història, un passat comú, una trajectòria compartida. I alhora sense un treball de memòria difícilment s'hauria produït el procés d'individuació de la modernitat com el que han permès la literatura del "jo", que culmina en la novel·la com a forma de representació d'una mirada subjectiva sobre la realitat social.

Tal com ens han fet veure Maurice Halbwachs (1971, 1994, 1997), Hervieu-Léger (1993), Paul Connerton (1989), Paul Ricoeur (1983, 2000) i altres, la comprensió de la societat com un ens col·lectiu és possible gràcies a aquesta representació de la col·lectivitat a través del relat. Però si la relació de la societat amb el seu passat és necessàriament narrativa és perquè el relat permet, a més de la comprensió sobre aquest passat, la transmissió d'aquesta comprensió sobre el passat. És a través del relat que la memòria esdevé patrimoni col·lectiu, fórmula històrica, literària, commemorativa o monumental, però en definitiva símbol compartit com a referent comú que representa al seu torn la col·lectivitat en la qual s'identifiquen els individus. El passat és un patrimoni que es construeix socialment, i que s'hereta també socialment.

El relat, doncs, no només explica el passat, sinó que també el fixa simbòlicament, atorgant continuïtat a la col·lectivitat. La memòria és una forma narrativa que permet la comprensió del perquè, des d'on i com es desenvolupa el *continuum* social al voltant del qual s'apleguen els elements compartits d'una col·lectivitat. El relat permet donar compte d'aquesta col·lectivitat, atorgar-li entitat, i legitimar-la com a subjecte que mereix continuïtat en el present i el futur. Com hem explicat, la vivència immediata del canvi

social atorga un valor suplementari a la memòria com a narració de la continuïtat per damunt dels canvis; com a forma d'explicació enmig de la discontinuïtat sovint incomprendible provocada pel canvi social constant. La memòria és un procés de reinterpretació de la col·lectivitat en relació a aquest passat susceptible de ser perdut a causa del pas del temps i dels canvis, i és la “garantia” de la seva continuïtat en el present.

Una continuïtat que hem vist reflectida en el relat sobre la Transició a través de la relació que s'estableix entre el passat de la Transició (el Franquisme) i el present (el nou sistema polític). Perquè, com ens explica Theodor Plantinga (1992), aquesta continuïtat s'estableix mitjançant l'estratègia narrativa de la integració, fins i tot dels “contraris”, per tal de donar coherència a la línia que porta del passat fins al present. La integració, la polarització, l'anacronisme i l'antropomorfisme indiquen estratègies narratives que ens permeten donar compte d'aquest procés de construcció de la memòria com una forma de continuïtat, interpretació i renovació del passat, com una forma de redempció d'aquest passat en el present i el futur.

En el cas de la memòria de la Transició, aquesta continuïtat té com a col·lectiu implícit del relat Espanya com a subjecte polític en els relats que hem analitzat, a excepció del relat de Josep Tarradellas. Aquesta excepció ens demostra un fet també que hem d'apuntar en relació amb la memòria com a forma de comprensió de la col·lectivitat. No existeix, en cap context social, la unanimitat que suposa el mateix relat. De fet, la memòria és un espai de lluita per a les definicions de la realitat. Un espai d'enfrontament entre relats per a l'apropiació de la història i per a la definició dels subjectes col·lectius. És per això que la construcció social de la memòria comporta allò que Paul Ricoeur (2000) ha definit com l'*abús* de la memòria.

7.2 Ús i abús de la memòria: la memòria com a patrimoni polític

Com esdevé patrimoni col·lectiu la memòria? Com esdevé un relat compartit sobre el passat? O més ben dit, com pot esdevenir un determinat relat sobre el passat la *memòria oficial* d'una col·lectivitat?

Com ens recorda Paul Ricoeur (2000), la memòria és una herència que manté sempre un desequilibri fràgil entre els elements que porta incorporats i que esdevenen finalment patrimoni exposat i compartit. Massa memòria per a unes coses i massa oblidats per a les altres són les dues tendències ineludibles dels *abusos de la memòria*. Com ja hem vist en

la nostra investigació, tot recollint la perspectiva de Paul Ricoeur (2000), la memòria no és el producte d'un acte espontani de record, ni el producte que deixa el simple pòsit del temps en nosaltres. La memòria és el resultat d'un exercici conscient, d'un treball de memòria per a donar sentit i explicar el passat, el present i el futur. De la memòria se'n fa ús ideològic, doncs. I sobretot se'n fa ús des del poder per imposar una determinada lliçó de la història, o bé se'n fa ús com un acte de reivindicació d'una reparació sobre el passat, com a judici contra els crims del passat i contra aquells que en són responsables.

Així doncs, en aquest camp de batalla que és la memòria, cal parlar, com diu Paul Ricoeur encertadament, dels abusos que es produeixen. La memòria de la Transició és un exemple d'aquest abús de la memòria, d'aquesta fixació *excessiva* en uns fets del passat, en detriment dels altres. En el cas de la Transició, hem vist també una característica fixació per l'acció dels líders polítics en detriment dels moviments socials reivindicatius. Perquè la memòria sempre porta incorporats els oblits, aquella part del passat sobre el qual no es parla, aquella part del passat sobre el qual no es vol passar comptes, o bé aquella part del passat que no acaba esdevenint patrimoni institucionalment reconegut. I finalment, el relat de la Transició és també *abusiu* en la mesura que esdevé imposat institucionalment com a representació de l'origen (fins i tot sagrat) de la democràcia espanyola actual; en la mesura que esdevé una frontera simbòlica que no es pot traspasar sense obrir batalla contra els fonaments d'aquest poder, sense discutir-lo. Aquesta memòria dominant és la representació, en forma de relat, d'un gran consens social contra el qual els altres relats esdevenen tabús.

La institucionalització de les identitats a través de les estructures d'Estat ha portat a la necessitat d'aquest treball de memòria, d'aquesta construcció d'un relat que doni raó de la vinculació entre qui té el poder de representar i la col·lectivitat que governa. És per això que en aquesta investigació no ens hem plantejat només quins són els elements que ens permeten observar aquests *abusos* de la memòria, sinó també quins actors intervenen en la construcció d'un relat sobre el passat compartit, entenent que són aquests els que hi aporten els seus propis *abusos de la memòria*. La memòria de la Transició constitueix, en aquest sentit, un exemple paradigmàtic de com un conjunt d'actors polítics intervenen en la construcció de la memòria pública, de la memòria compartida.

En aquest sentit, no podem obviar el procés que ha conduït la política de finals del segle XX a una creixent *personalització* en la representació del poder. Gràcies als mitjans de comunicació que ofereixen l'actualitat en directe —primer la ràdio, i després la televisió—, pren força com a recurs el discurs carismàtic, la capacitat personal per arribar a les masses de ciutadans. Els mitjans de comunicació esdevenen progressivament el camp de

batalla de la política. I els polítics han de lluitar per triomfar en aquest terreny amb les seves pròpies habilitats personals, més que no pas a través de la representació d'una ideologia o d'un col·lectiu. El paper del polític és, en aquest moment, més que representar, convèncer. De manera que el seu pas per la política també requereix la construcció d'un relat en el context del qual pren identitat un personatge públic, un referent com més compartit millor que pot arribar a esdevenir part del patrimoni col·lectiu que és la memòria, a través de la memòria biogràfica.

L'autobiografia, doncs, forma part de les noves estratègies polítiques per a la representació del propi personatge públic, de la pròpia identitat dels líders polítics. I alhora esdevé una estratègia d'apropiació del passat, de construcció de la pròpia versió de la memòria compartida, de dotar de coherència la pròpia trajectòria en el marc d'aquesta memòria pública. Des de les *Confessions* de Rosseau, la literatura del "jo" s'ha desenvolupat com a recurs per a la construcció d'una il·lusió biogràfica que permet als actors públics reconstruir la pròpia imatge en base a un relat que dota de coherència la pròpia trajectòria. En el cas de la Transició, la centralitat pública d'uns quants actors polítics és un fet que s'esdevé des del primer moment del mateix procés polític.

Es produeix, així, un treball de memòria que no sorgeix necessàriament del col·lectiu. No és el col·lectiu o un grup social el que reivindica un figura política com a símbol d'un consens, d'una ideologia, o d'un moment històric, llevat de casos comptats (com ara el d'Adolfo Suárez i el Rei). En el cas dels líders polítics que hem escollit per analitzar les seves memòries, hi ha un treball conscient de construcció d'un relat per donar compte del propi protagonisme. Ells parteixen de la notorietat que proporciona la centralitat dels líders polítics en els mitjans de comunicació de massa, especialment la televisió. Però acompanyen aquesta presència pública amb un relat fet en clau personal, per explicar-se, per construir-se una identitat al voltant d'un relat. Mitjançant aquest relat, com hem vist, els polítics fan un procés de reposicionament en funció dels esdeveniments del passat immediat i del passat més llunyà; redibuixen les seves trajectòries per esdevenir protagonistes de ple dret del relat dominant. I alhora, el relat dominant pivota sobre l'acció d'aquests protagonistes.

Una altra de les raons del pes que adquireix l'autobiografia en la memòria és la necessitat immediata de confegir un relat sobre la història recent. En la societat actual, la memòria requereix de coordenades pròximes, de referents propers, de fets viscuts no fa gaire. No cal que passin gaires anys perquè un fet esdevingui *històric*. El gran focus que són els mitjans de comunicació converteix en passat la notícia de fa pocs anys, i la projecten a la societat com a imatge del passat a plena llum del dia, sense haver d'esperar que

esdevingui un conjunt de fets rescatats del pou fosc de l'oblit. És per això que l'autobiografia és una forma més de projecció social, que s'ha incorporat com un recurs més del camp de joc de la política.

El problema sociològic de la memòria de la Transició no és, doncs, el de l'oblit, sinó el de l'abús de la memòria. La memorialització immediata del passat a través de la repetició del record d'uns fets, com ara la repetició de la imatge dels líders polítics reunits per a confegir un pacte, un text constitucional o una reunió parlamentària, és ja en si mateix una mena d'abús de la memòria, una saturació del record per mitjà de l'elevada capacitat de fixació del passat en imatges que permeten els mitjans de comunicació de masses actualment. En la mesura que aquesta memorialització immediata i reactualitzada de forma repetitiva expressa una visió hegemònica sobre el passat és clarament un mitjà pel qual s'imposa aquest discurs sobre el passat d'una manera difícil de contestar. És en aquest context que es produeix el que advertia Félix Vázquez a la seva tesi sobre la memòria com a acció social:

Las visiones contradictorias del pasado, las memorias diferentes no tienen por qué provocar necesariamente efectos, sencillamente se pueden interpretar como visiones contradictorias que no devengan en ningún tipo de antagonismo. De hecho, como señalan Ernesto Laclau y Chantal Mouffe (1985), todas las personas participamos en numerosos sistemas de creencias que son contradictorios entre sí, sin que por ello emerja ningún antagonismo. O dicho con otras palabras, la contradicción no supone de manera necesaria una relación antagónica; aunque, evidentemente, tampoco implica su invalidación. (Vázquez, 2001: 148).

Metafòricament, podem dir que aquestes visions contradictòries "floten" en l'ambient, es troben però no xoquen. El cas de la memòria de la Transició ens serveix com a exemple per a comprendre que l'hegemonia del discurs dominant converteix en irrellevants les altres versions sobre la Transició. Si a més a més, la Transició com a origen fundacional de la democràcia ha estat mitificada, tal com ens deia Joan Ramon Resina (2000), encara és més difícil que els altres relats puguin ser difosos en els mateixos canals i amb la mateixa força, atesa l'*excentricitat* amb què enfoquen el mateix període històric. Gràcies a la seva hegemonia, la memòria de la Transició esdevé un denominador comú que impregna notícies, efemèrides i referències a les trajectòries polítiques, i que de fet és present implícitament o explícita en el mateix llenguatge polític i periodístic. Forma part, doncs, del que Berger i Luckmann (1988) van definir com el "món donat per descomptat".

7.3. La memòria de la Transició: un exemple de la memòria com a acció política

Un relat sobre el passat que esdevé dominant acaba essent un referent indiscutit com a fórmula per a comprendre el món donat per descomptat. La memòria esdevé una manera naturalitzada de referir-se al passat, perquè el seu caràcter construït esdevé invisible des de la perspectiva de la vida quotidiana. Un referent compartit a través del qual les persones construeixen el seu propi relat en els marcs socials de la memòria. Els records personals s'emmarquen en aquest relat dominant, i hom recorda, per exemple, "on era el dia que va morir Franco" sense preguntar-se perquè aquesta data i no una altra.

Només en el combat polític queda desvelat per moments el caràcter construït d'aquest relat donat per descomptat, en la mesura que el combat ideològic i polític posi en qüestió aquest consens hegemònic sobre el qual se sosté el relat. Només en aquest context de combat explícit per les definicions de la realitat o per a l'apropiació dels referents històrics es posa de manifest el rol de la memòria com a forma de legitimació. És en aquest context també on es fa perfectament palès que la memòria no és, com pensem en la vida quotidiana, una recuperació de la tradició, sinó una hermenèutica del passat. Una interpretació que compta avui amb més recursos que mai per a la revisió d'aquest passat amb una finalitat concreta, ja sigui commemorativa, històrica o política. La memòria ha esdevingut, des del final del segle XX i a començaments del segle XXI, un projecte polític de primer ordre, ja sigui a través de la creació d'un museu, d'una institució commemorativa o d'una campanya de promoció d'un centenari, al servei de la construcció d'un discurs que busca regenerar la identitat col·lectiva a través de la confecció de "relats" en una societat cada vegada més plural i més complexa. La memòria és un exercici conscient de construcció d'aquest relat, que compta amb funcionaris i fons públics per a acomplir un propòsit polític, com ha succeït, per exemple, amb el *Memorial Democràtic a Catalunya*, o bé amb la discussió sobre la *Ley para la memoria histórica* de 2007, promoguda pel govern espanyol presidit per Rodríguez Zapatero.

En l'actualitat, doncs, la memòria constitueix un projecte polític de primer ordre, al voltant del qual es convoquen consensos i conflictes. Un projecte que fa del relat una lluita per a l'apropiació simbòlica del passat, ja sigui a través del judici, del dol o de l'abús de la memòria. En el cas de la memòria de la Transició, però, aquest projecte queda integrat en la mateixa política de la Transició. Perquè la Transició és, efectivament, un moment fundacional, un moment de canvi, que troba en el relat una manera d'explicar-se enmig

d'una gran incertesa. Els mateixos actors polítics aboquen sobre la Transició aquest relat, que és alhora explicació dels canvis i la revisió del passat en funció d'aquests canvis. Llevat de les minories que van participar directament en alguns dels esdeveniments que van marcar aquell període des del punt de vista polític i social, per a la majoria dels ciutadans la Transició és allò que van veure explicat a la televisió. I ha passat a formar part de les seves vides tan sols a través d'aquest relat que ha sostingut els grans consensos establerts durant la Transició sobre el nou sistema polític.

Així doncs, la memòria de la Transició forma part de la mateixa Transició, i s'ha desenvolupat gràcies a la mateixa projecció i amplificació dels esdeveniments que van conformar el canvi polític en aquells anys. La continuïtat en l'activitat política del conjunt dels líders polítics que la van protagonitzar, ha permès la fixació del relat de la Transició com a referent de l'acció política, i per tant, la seva cosificació com a mite fundacional. I només tot just quan aquesta generació de polítics està abandonant del tot l'escena política, comença a debilitar-se aquest relat dominant de la Transició que hem analitzat aquí a través de les memòries personals¹⁰³.

Les implicacions d'aquest relat, com hem vist, no són poques ni intranscendents. D'una banda, perquè el relat sobre la Transició és la legitimació més sòlida que s'ha confegit sobre el Franquisme. La *democratització* del Franquisme, i l'atenuació del seu caràcter repressor, respon tant al pacte de l'oblit que han esmentat altres autors (Vidal Beneyto, 1981; Morán, 1991; Bagur, 2005) com a la necessitat de fer valdre un procés de canvi polític protagonitzat en bona mesura pels mateixos càrrecs del règim franquista. Pel que fa als líders polítics que no provenien del règim franquista, sinó de l'oposició democràtica, i que van participar en el canvi polític de la Transició, la seva consagració parlamentària va comportar una lectura en clau de victòria —com hem vist en les memòries personals— a través de la qual *redimeixen* el passat. La seva és una lectura conciliadora amb un passat que finalment porta a un final feliç. Per això ha estat tan difícil condemnar el Franquisme posteriorment, fins i tot per als que havien patit la seva repressió.

¹⁰³ No podem obviar que la mateixa investigació que hem dut a terme mitjançant aquest treball de tesi comporta una presa de distància respecte del relat de la Transició. Aquest exercici d'estranyament que hem desenvolupat respecte del relat conjunt sobre la Transició narrat pels líders polítics comporta al seu torn una presa de posició: el relat de la Transició ja no forma part del món donat per descomptat d'aquesta investigadora. I potser és per això que hem estat en disposició d'assenyalar les característiques del discurs polític en el que se sosté aquest relat canònic sobre la Transició.

D'altra banda, perquè la sacralització de la Transició ha impedit durant molts anys dur a terme una reapropiació del passat per part d'aquells que no van participar en el camp de joc polític definit pels pactes de la Transició. El protagonisme i l'apropiació de la Transició per part dels líders polítics, tant en relació amb la societat en general com en relació amb els militants dels seus mateixos partits polítics, ha quedat fixada en aquests relats personals d'una manera evident. I projectada sense interrupció durant trenta anys pels altres mitjans de difusió.

La sacralització de la Transició ha impedit també la confecció d'un relat més acurat de la Guerra Civil i de la Segona República, que han quedat sepultades sota el relat canònic de la Transició, com hem vist, com l'antítesi de l'èxit de la Transició. Per això avui encara furgar en la memòria de la Guerra Civil i de la Segona República esdevé políticament conflictiu i dolorós. Conflictiu perquè esberla un pacte de silenci, però sobretot perquè nega la Transició com un acte de redempció que permetia *superar* els conflictes del passat. Dolorós perquè posa en evidència les ferides que no es van tractar al final del Franquisme, i que potser ja és massa tard perquè cicatritzin —almenys en vida d'aquells que les van patir en primera persona. Aquells que ja no podran passar el dol de la Guerra Civil, ni podran redimir-lo per a les generacions futures, que hauran de trobar la seva pròpia fórmula per a afrontar aquell període històric.

Però la manca d'un judici (sobretot d'un judici consensuat) sobre el passat tampoc no permet que puguin gaudir del perdó els sectors que van participar en els crims d'aquest passat. De manera que també queden atrapats pel relat canònic, havent de reivindicar la legitimitat d'aquest passat com una herència intocable. És així com es produeix una situació en què el conflicte queda atrapat en un procés de polarització que enfrontarà progressivament diferents memòries, diferents relats, fins a fer-los irreconciliables. Un bon exemple d'això van ser les discussions parlamentàries sobre la *Ley para la memoria histórica* (31 d'octubre de 2007), una llei que no va assolir el consens necessari perquè tingués implicacions clarament reparadores per a les víctimes de la Guerra Civil i del Franquisme, i que no va acabar oferint una revisió i un judici d'aquests períodes¹⁰⁴. En el debat que es produí en la discussió de la llei es posà en evidència l'existència de visions oposades entre els que reivindiquen la condemna al Franquisme, i els que en

¹⁰⁴ No inclou, per exemple, l'obertura de les fosses comunes, tal com reivindicaven associacions com ara l'Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica, que està duent a terme des de fa anys un treball de localització i obertura de les fosses comunes.

reivindiquen una herència positiva del Franquisme enfrontada als “crims” del bàndol republicà.

Així doncs, el consens no és mai absolut, i depèn sempre de la força que l'ampara. El mateix relat sobre la Transició porta incorporats alguns dissensos importants, conflictes que van quedar sense resoldre en el moment de la Transició i que s'han anat fent més evidents a mesura que han passat els anys. L'Estat de les autonomies neix d'un pacte inicial que ja és interpretat de forma conflictiva en les memòries personals dels líders polítics. Des d'aquesta perspectiva, la visió transversal de les vuit memòries que hem analitzat ens aporta una visió certament inèdita d'aquest dissens al voltant de les autonomies, perquè hi descobrim un conflicte d'interpretacions que neix en el moment en què es comença a desenvolupar el mateix sistema autonòmic que és producte dels pactes de la Transició.

En contrast amb aquest dissens, però, en el relat de la Transició pren una gran rellevància l'existència d'un comú denominador pel que fa als elements que queden fixats com a més rellevants. Els fets repetits una i altra vegada en la memòria de la Transició són perfectament visibles en aquests textos que hem estudiat: la legalització del PCE, la celebració de les primeres eleccions, la redacció de la Constitució, i el 23-F com a punt culminant de consolidació de la democràcia, a més a més del protagonisme d'Adolfo Suárez i el Rei Joan Carles I. Al costat d'aquests fets i aspectes més rellevants, hem vist com queden atenuats, gairebé fins a l'oblit, altres fets de la Transició: els Pactes de la Moncloa, la no legalització d'alguns partits polítics, la repressió policial... Però sobretot cal fer notar l'absència de la participació dels moviments socials, les manifestacions al carrer, les reivindicacions polítiques i els conflictes laborals. Aquests aspectes, però, sí que han estat relatats en altres documents, per altres protagonistes de la Transició, des de posicions polítiques sempre crítiques respecte del relat dominant. Aquests altres relats, que hem anomenat també “contrarelatats” o “contramemòries”, com hem dit, no han tingut gairebé presència als mitjans de comunicació, ni formen part de la memòria compartida àmpliament pels ciutadans. Però representen una possibilitat de dissens respecte del relat dominant que no hem d'obviar.

7.4. El “futur” de la Transició: nous relats i contrarelats

Si la memòria dominant de la Transició comporta una desposessió per part dels actors socials d'aquell passat, la memòria divergent sobre la Transició constitueix precisament un acte de reapropiació d'aquest passat per part dels actors que no participen del relat oficial. Amb un sentit més o menys crític respecte del relat dominant, al llarg dels darrers trenta anys han anat apareixent tota una sèrie de versions divergents del relat dominat de la Transició, que apunten cap a una progressiva revisió de la Transició com a relat canònic, i que comporten al seu torn una problematització d'aquest passat.

Els precedents d'aquest moviment crític de contrarelats el trobem en obres que hem citat abans, com les de Vidal-Beneyto (1981), Gregorio Morán (1991) o Lluís Maria Xirinacs (1994). Però és en un període molt més recent que comencem a trobar al·lusions diverses i simultànies a la *falsa* memòria de la Transició. Un exemple d'aquesta tendència és la publicació d'alguns llibres, ja passat l'any 2000, que assenyalen la Transició com un període mitificat. És el cas del llibre de Bagur i Díez, *La gran desil·lusió. Una revisió crítica de la Transició als Països Catalans* (2005), el qual és presentat com una “deconstrucció de la “llegenda rosa” de la Transició”. I els mateixos coordinadors diuen literalment: “La Transició ha estat un mite fundacional creat de manera artificial pels impulsors de l'ordre vigent”. El 2008 aparegué el llibre de Ferran Gallego, amb el títol explícit d'*El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. I el mateix any, simultàniament, apareixia un altre llibre de crítica del “mite” de la Transició, coordinat per Damián A. González Madrid. *El franquismo y la Transición en España. Desmitificación y reconstrucción de la memoria de una época*.

Efectivament, des de finals dels anys noranta, però sobretot passat el canvi de segle, les crítiques a la Transició sorgeixen amb més força, per mitjà de documents audiovisuals i llibres que en donen una altra visió. Cal tenir en compte que es comença a produir un canvi generacional, tant entre els ciutadans com entre els intel·lectuals i opinadors que publiquen habitualment als mitjans de comunicació. Alguns documentals televisius també comencen a mostrar una altra perspectiva de la Transició, com l'emblemàtic *Víctimes de la Transició* que TV3 va projectar el 2001 en el programa *30 minuts*. Cal dir, en aquest sentit, que els plantejaments que es produeixen, divergents amb el relat oficial, tenen una certa notorietat especial i específica a Catalunya, que comentarem més endavant.

Els contrarelats també són produïts per part dels col·lectius polítics que no estan d'acord amb el desenvolupament que va tenir la Transició. Però aquests contrarelats no han tingut gaire difusió, fora de les revistes i dels butlletins de les mateixes organitzacions, situades sempre fora de la política parlamentària i amb repercussió molt escassa. Tot i així, recentment han emergit treballs que deixen constància d'una altra experiència de la Transició i d'una altra mirada. Com el treball de Joan Zambrana sobre el moviment anarquista de la Transició (*La alternativa libertaria. Catalunya 1976-1979*, Badalona: Edicions fet a mà, 2000).

Cal suposar que aquesta mena de treballs aniran apareixent en la mesura que hi ha una nova generació d'historiadors, periodistes, assagistes, sociòlegs, etc., que estan plantejant noves mirades sobre la Transició des de talaies més normalitzades que no pas des d'organitzacions d'oposició radical. Però, per damunt de tot, el que fa preveure la importància dels contrarelats és el context de canvi de cicle polític i una nova cultura emergent que correspon a les generacions que no han viscut el Franquisme, que estan en condicions d'elaborar un discurs més distanciat de l'herència mateixa del Franquisme i de la Transició.

a) La memòria antifranquista

Una nova memòria de la Transició molt probablement ha d'ésser entesa com una nova memòria antifranquista. Si, tal com hem conclòs, la memòria dominant de la Transició és una font de legitimació del Franquisme, un relat divergent d'aquesta memòria dominant parteix necessàriament d'una revisió d'aquest llegat. En aquest sentit, és rellevant el fet que en els últims anys s'ha produït un veritable revisió del passat franquista per remarcar-ne els trets més foscos i repressius. Aquesta revisió ha tingut una línia de treball acadèmic, que s'ha anat consolidant en els últims anys a l'Estat espanyol, amb els treballs com els de Santos Juliá (*El franquismo*, 2005), per exemple, que s'ha destacat com un dels historiadors ha aportat nous elements de crítica sobre l'actuació de l'Exèrcit rebel durant la guerra civil i sobre el Franquisme. O bé amb les recerques dutes a terme des del Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFID). En el camp de la història local també s'han produït nombrosos estudis sobre el Franquisme i els efectes que va tenir la repressió sobre els pobles i ciutats. Alguns dels treballs historiogràfics que revisen aquest període han pres una dimensió pública important, com ara el treball de

Paul Preston sobre la Guerra Civil i el Franquisme en què denuncia la vocació d'extermini de l'Exèrcit encapçalat per Franco (Preston, 2011).

b) Un exemple de relat divergent: la recatalanització de la memòria de la Transició

Aquest esclat d'una memòria antifranquista és un fet particularment important a Catalunya a partir de finals dels noranta. I es pot dir que va indistricablement lligat a una treball de la memòria fet en clau catalana. És per això que ens atrevim a dir que ha tingut com efecte una recatalanització de la memòria. El 1997 Toni Strubell manifestava a *El cansament del catalanisme* la mancança d'una memòria pròpiament catalanista de la història recent, i també d'una mítica i d'una poètica política en aquest línia. Hem de pensar que la constatació d'aquesta mancança ja era en si mateixa un símptoma d'un canvi de perspectiva. Strubell reivindicava passar del resistencialisme que es produeix durant el Franquisme, a la voluntat de normalitzar una cosmologia nacional, amb uns referents col·lectius tant *mítics* com els de qualsevol altra realitat nacional. Això és, la construcció d'uns referents, que més enllà dels fets, portessin un missatge universal, com ha estat el cas de tantes icones en la societat moderna: icones de les lluites en nom dels valors col·lectius, encarnades en la cançó, en les manifestacions al carrer, en els grups polítics compromesos, en les dones lluitadores per la igualtat, etc.

Des d'aleshores, precisament, podem trobar documents que aporten, des del punt de vista del nostre objecte d'estudi, aquesta nova mítica. Aquests documents no recuperen exclusivament el període de la Transició. A Catalunya, l'interès per la història s'ha focalitzat també en altres èpoques, però és evident que hi ha hagut una aportació historiogràfica centrada en Catalunya i els Països Catalans que supera amb escreix els nivells mai assolits tant per la quantitat com per la qualitat dels treballs.¹⁰⁵

Pel que fa a la Transició política a Catalunya, l'interès que desperta es fa palès també en la producció audiovisual, que beu precisament del treball acadèmic en l'àmbit de la història. Un exemple d'aquest tipus de produccions el constitueix la sèrie *Dies de*

105 Hi ha hagut, per exemple, una producció recent de treballs sobre la guerra de successió i la desfeta del 1714. La presència de la història de Catalunya a la televisió ha estat especialment important, amb programes com "El favorit" o "Històries de Catalunya", a més de nombrosos

Transició, produïda per Televisió de Catalunya i que va ser emesa durant el 2004. Es tracta d'una sèrie documental de 16 capítols que repassa els episodis més emblemàtics de la memòria col·lectiva (o en aquest cas, periodística) de la Transició, tot indicant els canvis polítics, socials i culturals que es produeixen en aquell període. La sèrie no s'emmarca exclusivament a Catalunya, però molts dels episodis que s'hi relaten són catalans, i alhora aporta de manera palesa una *visió catalana* de la Transició.

Com dèiem, també hi ha una producció historiogràfica, tant de nivell acadèmic com més assagística, que retorna a la Transició per recuperar-ne la memòria. En són exemples llibres com *La gran conspiració*, una crònica de l'Assemblea de Catalunya escrita pels periodistes Antoni Batista i Josep Playà (1991), que té el seu homòleg en la història local en el llibre *L'Assemblea de Catalunya. La lluita antifranquista a Osona* (1999), de Bernard, Robert, Burgaya i Figuerola. I el precedent acadèmic en la tesi doctoral del politòleg Josep Maria Colomer, *Assemblea de Catalunya. Llibertat, Amnistia, Estatut d'autonomia* (1976). O bé amb treballs com el de Joan B. Culla, *Memòria de Catalunya*, que comença en el retorn de Tarradellas i acaba amb el pacte Pujol-Aznar, i que responen a aquesta demanda de referents històrics per interpretar la pròpia realitat política i col·lectiva. Fins a quin punt aquest fet està relacionat amb un increment del sentiment de pertinença nacional, no ho sabem del cert, ni és objecte d'aquesta tesi. Només podem constatar aquesta reivindicació d'una memòria pròpia. Si el 1997, Toni Strubell reivindicava un relat mític propi, l'any 1999 Andreu Mayayo reivindicava i explorava alhora un relat sobre la Transició en clau catalana. Per Mayayo hi ha una memòria catalana de la Transició que cal reivindicar, com a contrapunt a la memòria que es desprèn del discurs que nosaltres hem identificat com *oficial*, i que esdevé a finals dels noranta, en el context polític del moment, un discurs incòmode des d'una perspectiva catalana que treballi amb fonts i testimonis pròpies.

Aquest llibre intenta vindicar l'alegria d'aquelles eleccions i alhora és un exercici de memòria, no pas de nostàlgia, històrica. D'una banda, vol alliberar un procés històric segrestat pels anomenats "patriotes constitucionals" que, fent-se seu el passat, ens volen negar un altre futur; de l'altra, vol combatre la lectura derrotista del "*todo atado y bien atado*" amb la qual es recrea molta literatura ideològicament d'esquerres que, distanciadament, també ens nega la possibilitat de canviar les coses. (Mayayo, 1999:12)

Si el relat dominant de la Transició és un relat en clau nacional espanyola, el relat recent sobre la Transició fet a Catalunya no deixa de constituir un intent de reapropiació de la

documentals d'investigació. D'altra banda, l'existència d'una revista com *Sàpiens* demostra

història en clau catalana. Com diu Resina (2000), en aquest context reivindicatiu d'un espai propi en la història, la memòria no és clarament un factor de legitimació nacional donat per descomptat, com sí passa en el cas de la memòria oficial de la Transició. En el cas de la memòria catalana, l'esforç per construir una memòria pròpia és vist com un esforç nacionalista, més que nacional.

Besides, if nationalism has become once more a master narrative, what about the loose, fragmentary discourses associated with the peripheral nationalities, the "nationalisms", as hegemonic discourse calls those ghostly formations? Properly speaking, particularistic discourse that seeks to inflect a specific group as a nation is no nationalistic, precisely to the extent that it must labor to legitimate the nation. (Resina, 2000: 12-13).

En aquest sentit, la reivindicació de la memòria democràtica acaba pesant molt més com a argument legitimador que no pas la reivindicació d'una memòria nacional. Si l'argument que s'havia fet servir durant la Transició era que calia oblidar per fer possible la democràcia, a finals dels anys noranta es dona la volta a aquest argument, reivindicant-se un relat històric que reivindiqui i faci justícia als lluitadors per la democràcia.

Una altra de les claudicacions importants assumides pel gruix dels partits polítics dominants fou el triomf de la tesi que calia oblidar el passat per poder avançar en l'aprofundiment democràtic, cosa que implicà que els principals mitjans de comunicació (àdhuc els públics, constituïts de bell nou pels governs autonòmics) renunciessin d'entrada a fer la divulgació de la història autòctona (i, naturalment, també la "universal") que els historiadors i els sectors més conscienciats de la societat reclamaven. (Enric Pujol, a Bagur i Díez, 2005: 29).

És també l'argument que legitima el projecte governamental del "Memorial Democràtic", que es posà en marxa el 2006, i pretenia monumentalitzar i museitzar la lluita antifranquista. Aquesta línia de treball empesa pel govern de la Generalitat en el període 2003-2010, responia a la lògica que assenyalàvem en l'apartat anterior. Una memòria diferent de la Transició que es basa en una memòria antifranquista reforçada. Al costat d'aquesta, s'iniciaren altres projectes memorialístics en un sentit semblant, com el que impulsà el partit Esquerra Republicana de Catalunya, i que respon a un projecte fet en clau de crítica amb el procés autonòmic tal com es va dissenyar en la Transició, i per tant, molt més crític amb la Transició política. Aquest plantejament s'oposa, doncs, al del catalanisme hegemònic al govern fins el 2003, que participava del discurs dominant sobre la Transició com a origen fundacional del sistema democràtic.

En conclusió, la crítica a la Transició a partir d'una memòria narrada en clau catalana es legitima, per part d'aquells sectors que no se senten beneficiaris del procés de la Transició, es fonamenta en una memòria antifranquista. Per ara, aquesta versió crítica de

la història no ha comportat una condemna generalitzada vers els mateixos protagonistes del Franquisme i de la Transició, llevat d'algunes excepcions i d'alguns espais públics. Però sí un envit al relat dominant i a la seva funció legitimadora i nacionalitzadora.

7.5. La Transició com a herència política

La Transició pot esdevenir, doncs, alhora un símbol i un contrasímbol¹⁰⁶. És a dir, un referent en negatiu. En la mesura que es construeixi una altra memòria de la Transició, i que aquesta tingui força per imposar-se com a relat en determinats sectors de la societat, el relat dominant fins ara sobre la Transició pot deixar de ser un referent incontestat i únic. Tanmateix, no es pot afirmar avui que el relat dominat sobre la Transició no sigui el referent més important des del punt de vista de la seva influència social. Encara avui és l'herència política transmesa al conjunt de la població catalana i espanyola. I per tant, els seus efectes perduren.

No hem de passar per alt, per concloure, aquests efectes que té qualsevol relat sobre la política. La memòria, com ja hem dit, és una font de legitimació del sistema polític. És el "perquè" que justifica i explica el sistema polític tal com està configurat, i és alhora un llegat que es transmet a cada nova generació. El relat sobre el passat, com hem vist, és també una font de legitimació dels actors polítics, de la seva tasca al capdavant de les institucions. En aquest sentit, és interessant la reflexió que fan Barahona i altres (2002) sobre l'efecte de la memòria en el sistema polític institucional. En determinats casos, com el que hem estudiat en aquest treball, la memòria cosifica el sistema polític, i impedeix la seva transformació. En altres casos, però, quan es produeix una memòria crítica amb el passat immediat, s'obre la porta als canvis polítics.

El caso español confirma el efecto que la práctica del olvido y el perdón puede tener sobre el retraso en las reformas institucionales. Aguilar argumenta que aunque la amnistía y el olvido han sido quizá adecuados para garantizar una Transición pacífica, también han podido obstaculizar o, al menos, retrasar transformaciones necesarias. La autora hace uso de argumentos similares a los planteados en las transiciones negociadas de Suráfrica y Latinoamérica. En dichos casos se subraya que, paradójicamente, los tipos de políticas necesarios para garantizar una Transición pacífica no son los mismos que los requeridos para la democratización, esto es, que el tipo de instituciones apropiadas para estabilizar un

¹⁰⁶ Vegeu sobre aquesta ambivalència dels símbols com a formes de representació política el treball de Rovira, Saurí, Solà i Tresserras: "Les representacions simbòliques de la identitat nacional. Una enquesta als joves". Centre d'Estudis de Temes Contemporanis. 2006-2007.

proceso gobernado por altísimos niveles de incertidumbre no tienen porqué ser los más adecuados para un período de normalidad democrática. (...) (Barahona et al. 2002: 63).

Però perquè la memòria continuï legitimant les institucions, i contribuint a la seva perdurabilitat, cal que continuï essent alimentada, reforçada amb el pas dels anys a través de la presència pública del relat, per mitjà de commemoracions, documents, museus i sobretot la presència als mitjans de comunicació. En el cas de la memòria dominant de la Transició aquesta continuïtat s'ha mantingut fins ara d'aquesta manera. I no és gens clar, doncs, que pugui ser substituïda des d'aquesta punt de vista. Però tampoc no és gens clar que pugui ser mai substituïda per un altre relat que pugui adquirir el mateix grau de consens polític i social. La memòria de la Transició és fruit d'un moment històric, i està molt estretament lligada a una generació de líders polítics que han alimentat aquesta memòria amb la narració de la seva pròpia experiència de la Transició. Una experiència que de fet van viure com a grup i que els ha cohesionat també en tant que membres d'aquest grup que va liderar la Transició política.

En el moment actual és difícil d'imaginar que pugui haver-hi un relat que parteixi del mateix context per a la construcció d'una memòria pública. És més, en el context polític actual de l'Estat espanyol tot apunta cap a una pèrdua d'aquell consens. Un context que pot afavorir certament, com hem dit, l'aparició de memòries divergents respecte del relat dominant de la Transició. Però no pas un altre gran relat. És més probable, en canvi, que pugui haver-hi una mena de "crisi de relats" en els anys a venir. Una situació en què no hi haurà una narrativa comuna sobre el passat, i sí en canvi interpretacions divergents, i fins oposades respecte del passat.

Aquesta situació ens porta altra vegada a la necessitat de reflexionar, com a conclusió del nostre treball, sobre el paper de la memòria pública com a element de cohesió de la societat. Cal tenir en compte, en aquest sentit, no només la capacitat de la política de difondre una memòria compartida, sinó també la capacitat de la política per a projectar una memòria amb un contingut cohesionador. A qui ha d'incloure una nova memòria? En el cas català s'ha dit que ens cal incloure en la nostra memòria un relat sobre la immigració d'arrel castellana. Un relat que va emergint a mesura que les generacions de fills i néts dels nascuts a fora han assolit una posició des de la qual poden generar discurs i fer-se escoltar.

Així doncs, al costat del *com* i del *què*, també hi ha la qüestió és el *qui*. Si la memòria és una herència política que vehicula a través del relat sobre el passat compartit, la idea d'un col·lectiu i d'un projecte comú, cal preguntar-se qui participa en la construcció d'aquest

relat. Un relat sobre la immigració, com dèiem, només podrà existir amb la participació en la construcció d'aquest relat dels que se senten part d'aquesta experiència a través de la memòria. En el cas de la Transició, dèiem que per a molts ciutadans només ha format part de les seves vides com una experiència diferida, viscuda a través de la televisió. Les memòries que hem analitzat aquí ens remetent a un col·lectiu reduït, al dels líders polítics que van viure en primera persona la Transició, que *van fer* la Transició.

Però la memòria és una forma d'acció política que pot contribuir a la integració dels diferents sectors de la societat en la mesura que s'hi sentin representats. En la mesura que puguin encaixar les seves experiències vitals en una narració compartida, se sentiran part del col·lectiu que fa de subjecte d'aquesta memòria. I també se sentiran part del sistema polític que els representa. Altrament, memòria i política seran només un afer dels polítics.

8. Bibliografia general

- Águila, Rafael del i Montoro, Ricardo (1984). *El discurso político de la transición española*. Madrid: Siglo XXI.
- Aguilar Fernández, Paloma (1996). *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*. Madrid: Alianza editorial.
- Aguirre, Joaquín (1978). *Así se hizo la constitución*. València: s.n.
- Albertí, Enoch (1999). "La Constitució espanyola de 1978 i l'estat autonòmic". *IDEES. Revista de Temes Contemporanis*, 4.
- Amat-Piniella (1963). *K.L. Reich*. Barcelona : Club Editor.
- Amelang, James (1995), "L'autobiografia popular". *L'Avenç*, núm. 188, pàg. 10-15.
- Appleby, Joyce; Hunt, Lynn & Jacob, Margaret (1994), *Telling the Truth about History*. W.W. Norton & Company.
- Aracil, Rafael i Segura, Antoni (ed.). (2000). *Memòria de la transició a Espanya i a Catalunya*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, cop.
- Attard, Emilio (1983), *Vida y muerte de UCD. Un análisis crítico y sincero de la evolución de UCD por uno de sus miembros más destacados*. Planeta, Espejo de España, 89.
- Augé, Marc (1998), *Las formas del olvido*. Gedisa
- AVUI (2000). "25 anys de pau". Suplement especial del 19 de novembre.
- Bagur, Joel i Díez, Xavier (coord.) (2005). *La gran desil·lució. Una revisió crítica de la Transició als Països Catalans*. Vilanova i la Geltrú: Editorial Argumenta.
- Barahona, Alexandra; Aguilar, Paloma, González, Carmen (2002). *Las políticas hacia el pasado (Juicios, depuraciones, perdón y olvido en las nuevas democracias)*. Ciencia política – ISTMO.
- Barrera-Nogué, Carlos (2004). "La Transición periodística, ideológica y empresarial de *La Vanguardia* (1975-1982)". *VII Congrés de l'Associació d'Historiadors de la Comunicació. 25 anys de llibertat d'expressió. Barcelona, 18-19 de novembre de 2004*.
- Bassets, Lluís, Culla, Joan B. i Riquer, Borja de (dir.). *Memòria de Catalunya: del retorn de Tarradellas al pacte Pujol-Aznar*. Barcelona-Madrid: Taurus.
- Benjamin, W. (1973), *Discursos interrumpidos*. Taurus Humanidades.
- Berger, P.L. i Luckmann, T. (1988), *La construcció social de la realitat*. Ed. Herder.
- Berger, Peter L. (1986), *Invitació a la sociologia*. Ed. Herder.
- Bergson, Henri (1939), *Matière et mémoire. Essai sur la relation de le corps à l'esprit*. Presses Universitaires de France.

- Berrio, Jordi (2000), "La vigència del mite en la cultura contemporània". *Anàlisi*, núm. 24, pàg. 93-105.
- Bertaux, Isabel i Daniel (1993), a Marinas, José Miguel i Santamaría, Cristina (1993). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate.
- Bilbeny, Jordi (1998), *Brevíssima relació de la destrucció de la història. La falsificació de la descoberta catalana d'Amèrica*. Els llibres del Set-ciències. Col·lecció memòria històrica, 1.
- Billig, M. (1987): *Arguing and Thinking: a Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billig, Michael. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications
- Bloch, Marc (1999)[1921], *Réflexions d'un historien sur les fausses nouvelles de la guerre*. Editions Allia.
- Botella, Joan (1982). *L'electorat comunista a Catalunya, 1977-1980: un estudi de psefologia*. Bellaterra.
- Bou, Enric (1993). *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques*. Barcelona: Ed. 62.
- Bourdieu, P. (1985), *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*. Madrid: Akal.
- Bourdieu, P. (1986), "L'illusion biographique". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*. Núm. 62/63, pàg. 69-72.
- Bourdieu, P. (1997), *Sobre la televisió*. Barcelona: Edicions 62.
- Bourdieu, P. (2001), *Langage et pouvoir symbolique*. París: Seuil.
- Caciagli, Mario (1986). *Elecciones y partidos en la transición española*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Candau, Joël (1996), *Anthropologie de la mémoire*. Que sais je? PUF.
- Cardús, Salvador (1985), *Saber el temps*, Editorial Alta Fulla, Hores d'Estudi, 3.
- Cardús, Salvador (1998), *Memòria i relat biogràfic. A propòsit de Ferran Canyameres*. Conferència pronunciada al Centre Cultural de Terrassa, 12 de febrer de 1998.
- Cardús, Salvador (2000), "Politics and the Invention of Memory. For a Sociology of the Transition to Democracy in Spain" a Resina, Joan Ramon (ed.) (2000), *Disremembering the Dictatorship: The Politics of Memory in the Spanish Transition to Democracy*. Portada hispànica, 8. Rodopi. Amsterdam-Atlanta.
- Casassas, Jordi (2001). "El catalanisme durant la transició" a Segura, Antoni i Aracil, Rafael, *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya II. Sindicalisme, gènere i qüestió nacional*. Publicacions de la Universitat de Barcelona.

- Casassas, Jordi (2006) "Presència històrica, identitat i política nacional a Catalunya. Elements per a un debat". *Història, memòria i identitat. IDEES. Revista de Temes Contemporanis*. Núm. 28/29.
- Cases, Antoni i Serrano, Sebastián (coords.) (1985). *Desatado y bien desatado. Diez años sin Franco*. El Periódico de Catalunya.
- Castell, Edmon i Falcó, Lluís (2000), "Robin Hood a l'Ebre". *L'Avenç*, núm. 247, pàg. 52-56.
- Catelli, Nora (1991). *El espacio autobiográfico*. Barcelona: Editorial Lumen.
- Ceberio, Jesús (Dir.) (1995). *Memoria de la Transición*. Madrid: El País.
- Cebrián, Carme. (1998) "PSUC, el somni d'una nit d'estiu". *L'Avenç*, núm. 230. Novembre. Pàg. 8-13.
- Colomer, Josep Maria (1981). "La trajectòria de l'Assemblea de Catalunya (1971-1977)". *Avenç*. Núm. 43. Novembre 1981. Pàg. 19-25.
- Colomer, Josep Maria (1998). *La transición a la democracia: el modelo español*. Madrid: Anagrama.
- Colomer, Leandre i Mascarell, Ferran (1976). "Ens vam governar, ens volem governar i ens tornarem a governar." *Avenç*, núm. 0. Desembre 1976. Pàg. 25-35.
- Connerton, Paul (1989), *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Cotarelo, Ramón (1992). *Transición política y consolidación democrática : España (1975-1986)*. Madrid : Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Cucó, Alfons. "Notes sobre la transició política i la qüestió nacional al País Valencià". *L'Avenç*, 201. març 1996. Pàg. 8-19.
- Culla, Joan B. (2002). *La Transició i Catalunya, una visió interpretativa*. Papers de la Fundació Trias Fargas, 5.
- Culla, Joan B. (2002). *Unió Democràtica de Catalunya: el llarg camí (1931-2001)*. Barcelona: Unió Democràtica de Catalunya.
- Culla, Joan B. (coord.) (2001) *El Pal de paller: Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)*. Barcelona: Pòrtic.
- De Blas, Andrés (1989). *La Transición democrática española*. Madrid : Sistema, DL.
- De Luna, Giovanni (1993). *L'occhio e l'orecchio dello storico. Le fonti audiovisive nella ricerca e nella didattica della storia*. Florència: La Nuova Italia.
- De Man, Paul (1979). *Autobiography as De-facement*. MLN, Vol. 94, No. 5, Comparative Literature. (Dec., 1979), pp. 919-930.
- Delgado, Manuel (1992), "La ciudad mentirosa", *El Basilisco*, núm. 12, pàg. 16-23.

Desazars de Montgailhard, Sylvia (1995). *La transición démocratique en Espagne: le pari du centre*. Cric-Ophrys. Ibéricas.

Desfor, Laura (1998). *Symbol and Ritual in the New Spain. The Transition to Democracy after Franco*. Cambridge University Press.

Díaz, Elías (1987). *La transición a la democracia*. Madrid: Eudema.

Duarte, Àngel, "Repensar la memòria de la nació?". *AVUI*, 07/12/2001.

Duch, Lluís (2000), "El context actual del mite". *Anàlisi*, núm. 24, pàg. 27-54.

EL MUNDO (1995-1996). "Historia de la democracia (1973-1995)". Col·leccionable.

EL PERIÓDICO (2002). "25 anys de democràcia". Suplement especial del 15 de juny de 2002.

Espinet, Francesc (1994). *Teoria dels egodocuments*. Barcelona: Llibres de l'Índex.

Fairclough, Norman (1989) *Language and Power*. London: Longman.

Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, Norman i Wodak, Ruth, "Análisis crítico del discurso", a Van Dijk, Teun A. (2008) [1997]. *El discurso como interacción social. Estudios sobre el discurso II: Una introducción multidisciplinaria*. Barcelona: Gedisa.

Fernández, Carlos (1982). *Los militares en la transición española*. Barcelona: Argos Vergara.

Ferret, Joaquim (1999). "L'Estatut de 1979 i la potestat legislativa de la Generalitat". *IDEES. Revista de Temes Contemporanis*, 4.

Ferro, Marc (1992), *Comment on raconte l'histoire aux enfants*. Petite Bibliothèque Payot / Documents. París VIè.

Fontana, J. (1992). *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Vic: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Eumo. Jaume Caresmar, 2.

Fontana, J. (2000). *La història dels homes*. Barcelona: Crítica.

Fuentes, Juan Francisco (1996). "La transició revisitada: una visió políticament correcta." *L'Avenç*. Núm. 199. Gener de 1996. Pàg. 48-50.

Fusi, Juan Pablo. (1979). *El proceso de transición*. Universidad Complutense de Madrid. Revista Ayer.

Gadamer, Hans-Georg (1994) *Verdad y método I*. Madrid: Sígueme.

Gadamer, Hans-Georg (1996) *Verdad y método II*. Madrid: Sígueme.

Gallego, Ferran (2008). *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. Ed. Crítica; González Madrid, Damián A. (coord.) (2008). *El*

franquismo y la Transición en España. Desmitificación y reconstrucción de la memoria de una época. Ed. Catarata.

Gallego-Díaz, Soledad i Cuadra, Bonifacio de la (1989). *Crónica secreta de la Constitución.* Madrid: Tecnos.

Game, Ann i Metcalfe, Andrew (1996), *Passionate Sociology.* Sage.

García Calvo, Agustín (1983), *Historia contra tradición.* Ed. Lucina.

García, Clara (1989). *¿Qué sabes de la transición?* Montela Aula.

Gómez-Mompart, “El paper dels mitjans de comunicació”, dins de Rovira i Vázquez. *Polítiques de la memòria. La Transició a Catalunya.* Pòrtic-Juliols UB.

Guillamet, Jaume (1996). *Prensa, franquisme i autonomia. Crònica catalana de mig segle llarg (1939-1995).* Barcelona: Flor de vent edicions.

Gusdorf, George (1991). *Les écritures du moi. Lignes de vie 1.* Paris: Éditions Olide Jacob.

Halbwachs, Maurice (1971) *La topographie légendaire des Evangiles en Terre Sainte,* PUF.

Halbwachs, Maurice (1994 [1925]) *Les cadres sociaux de la mémoire.* Albin Michel. Edició crítica de Gerard Namer.

Halbwachs, Maurice (1997 [1950]), *La mémoire collective,* Albin Michel. Edició crítica de Gerard Namer.

Hernández, Sira (2004). “Historia y memoria audiovisual de la reforma política en España. Los valores democráticos postulados por la serie de TVE La Transición.” *VII Congrès de l'Associació d'Historiadors de la Comunicació. 25 anys de llibertat d'expressió. Barcelona, 18-19 de novembre de 2004.*

Hervieu-Léger, Danièle (1993), *La religion pour mémoire,* Cerf.

Hobsbawm, Erich i Ranger, Thomas (1988), *L'invent de la tradició,* Eumo.

Huertas, Josep Maria (2005), *Per un plat de lleties. Periodisme i Transició (1975-1985).* Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.

Huneeus, Carlos (1985), *La Unión de Centro Democrático y la transición a la democracia en España.* CIS.

Huntington, Samuel P. (1994). *La Tercera ola: la democratización a finales del siglo XX.* Barcelona: Paidós.

Ibáñez, Tomás; Terrón, José Luis; Vázquez, Félix (2006). “La voz del Régimen y el eco del sistema.” a *Contra Franco: testimonios y reflexiones,* 2006, pàgs. 233-250. Madrid: Cedall (Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari).

Iniesta, Montserrat (1994), *Els gabinets del món. Antropologia, museus i museologies.* Pagès editors.

Iñíguez, L. (2003). *Análisis del discurso. Manual para las ciencias sociales*. Editorial UOC.

Iñíguez, L., Valencia, J., Vázquez, F. (1997), "The Construction of Remembering and Fagertfulness: Approaches and Dimises Concerning the Spanish Civil War. a D. Faéz, J.W. Pennebacker and B. Rimé (eds.), *Collective Memory of Political Events. Social Psychological Perspectives*. Lawrence Erkbawm.

Iñíguez, Lupicinio (2003). *Análisis del discurso. Manual para las ciencias sociales*. Barcelona: Editorial UOC.

Kundera, Milan (1990), *El llibre del riure i l'oblit*. Barcelona. Edicions Destino.

Laboa, Juan María; López Pintor, Rafael; Marañón y Bertrán de Lis, Gregorio et al. (1986) *Diez años en la vida de los españoles*. Barcelona: Plaza & Janés.

Le Goff, Jacques (1988), *Histoire et mémoire*. Gallimard.

Le Goff, Jacques (1991) [1977] *El orden de la memoria. El tiempo como imaginario*. Barcelona: Paidós Básica.

Lecarme, Jacques i Lecarme-Tabone, Éliane (1997). *L'autobiographie*. Paris: Armand-Colin.

Lejeune, Philippe (1994). *El pacto autobiográfico y otros estudios*. Madrid: Megazul-Endymion, DL 1994

Levi, Primo (2000), *Els enfonsats i els salvats*. Barcelona: El balancí.

Linz, Juan and Stepan, Alfred (1996). *Problems of democratic transition and consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Lorés, Jaume (1985). *La transició a Catalunya (1977-1984). El pujolisme i els altres*. Barcelona: Empúries.

Lowenthal, David (1986), *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press. [Traducció al castellà: *El pasado es un país extraño*].

Malefakis, Edward. "El canvi estructural i la transició cap a la democràcia: una perspectiva comparativa". *L'Avenç*, 229. Pàg. 8-14.

Maravall, José María (1983), *La política de la transición*. Madrid: Taurus.

Margarit, Joan (2010). *Poesia amorosa (1980-2009)*. Barcelona: Proa.

Marinas, José Miguel i Santamaría, Cristina (1993). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate.

Martí i Martí, Josep M^a (1998). *Periodisme radiofònic i transició*. Valls: Cossetània.

May, Georges (1979) *L'autobiographie*. París: PUF.

Mayayo, Andreu (1999). "Els parlamentaris (i la parlamentària)" de la «Comissió dels vint». *IDEES. Revista de Temes Contemporanis*, 4.

- Mead, George H. (1999 [1934]), *Espíritu, persona y sociedad : desde el punto de vista del conductivismo social*. Barcelona: Paidós, DL 1999
- Mèlich, Joan-Carles (2001), *La lliçó d'Auschwitz*. Serra d'Or.
- Mink, Louis O. (1987), *Historical Understanding*. Cornell University Press.
- Mira, Joan F. (1984). *Crítica de la nació pura*. València: Eliseu Climent.
- Mira, Joan F. (1990). *Cultures, llengües, nacions*. Barcelona: La Magrana.
- Mira, Joan F. (1997). *Sobre la nació dels valencians*. València: Edicions 3 i 4.
- Molinero, C. i Ysàs, P. (dir.). (1996) *De la dictadura a la democràcia (1960-1980)*, vol. XI. *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Molinero, Carme (2004). *Memòria i silencis sobre la guerra civil i el franquisme durant la transició*. dins de Rovira i Vázquez. *Polítiques de la memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic-Juliols UB.
- Morán, Gregorio (1991) *El precio de la transición*, Ed. Planeta.
- Morán, Gregorio, "Honor a Puig Antich", *La Vanguardia*, 19/12/2001.
- Muñoz Pujol, Josep Maria (1999). *La gran tancada*. Barcelona: Columna.
- Nadal, Mònica i Torradabella, Laura (2002), *Militància i memòria: aproximació biogràfica al moviment feminista a Catalunya (1975-2000)*. Universitat Autònoma de Barcelona. Memòria de doctorat.
- Nora, Pierre (dir.) (1984), *Les lieux de la mémoire. I. La République*. Gallimard.
- O'Donnell, Guillermo i Schmitter, Philippe (1998). *Transiciones desde un gobierno autoritario*. Barcelona: Paidós.
- Oliver, Joan (2000), *El 20-N a Catalunya. Els catalans i els últims dies del franquisme*. Planeta.
- Pastor, Manuel (1989). *Partidos políticos y constitución*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- Paul de Man (1979). "Autobiography as De-facement". MLN, Vol. 94, No. 5, Comparative Literature. Desembre, pp. 919-930
- Peces Barba, Solé Tura, Roca Junyent et alt. (1978). *La izquierda y la constitución*. Barcelona: Taula de Canvi.
- Pelai Pagès i Blanch (dir.) *La transició democràtica als Països Catalans*. Història i memòria. Valencia, PUV, 2005.
- Piñol, Josep M. (1999). *La transición democrática de la iglesia católica española*. Madrid: Trotta.

- Pitarch, Ismael E. i altres: *Partits i parlamentaris a la Catalunya d'avui: període de la Generalitat Provisional (1977-1979)* (1980). Barcelona: Ed. 62.
- Plantinga, Theodore (1992), *How Memory Shapes Narratives. A Philosophical Essay on Redeeming the Past*. The Edwin Mellen Press.
- Plummer, Ken (1989). *Los documentos personales. Introducción a los problemas y la bibliografía del método humanista*. Madrid: Siglo XXI.
- Pons Prades, Eduardo (2005). *Los años oscuros de la transición española. La crónica negra de 1975 a 1985*. Barcelona: Belacqua.
- Portuondo, Ernesto, "Transició política i crisi de militància a l'esquerra revolucionària (1974-1982)". *L'Avenç*. Núm. 207, Pàg. 24-31
- Potter, Jonathan i Wetherell, Jonathan (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Powel, Charles T. (1991). *El piloto del cambio: el rey, la Monarquía y la transición a la democracia*. Barcelona: Planeta.
- Prego, Victoria (1995), *Así se hizo la Transición*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Prego, Victoria (1999). *Diccionario de la Transición*. Barcelona: Plaza & Janés
- Prego, Victoria (2000). *Presidentes*. Barcelona: Plaza & Janés
- Preston, Paul (1986) *The Triumph of Democracy in Spain*. London: Routledge.
- Preston, Paul (2003). *Juan Carlos: el Rey de un pueblo*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Preston, Paul (2011). *L'Holocaust espanyol. Odi i extermini durant la guerra civil i després*. Barcelona: Editorial Base.
- Pujol, Enric (1993). *El descrèdit de la història*. Girona: Llibres del Segle.
- Ramírez, Pedro J. *El año que murió Franco* (1985). Barcelona: Plaza & Janés.
- Ramos, Ramón. "Maurice Halbwachs y la memoria colectiva". *Revista de Occidente*. Núm. 100. Setembre 1989.
- Resina, Joan Ramon, "Short of Memory: the Reclamation of the Past Since the Spanish Transition to Democracy", a Resina, Joan Ramon (ed.) (2000), *Disremembering the Dictatorship: The Politics of Memory in the Spanish Transition to Democracy*. Portada hispánica, 8. Rodopi. Amsterdam-Atlanta.
- Ricoeur, Paul (1973). "The Model of the Text". *New Literary History*. Vol 5, No 1, Autumn.
- Ricoeur, Paul (1983). *Temps et récit*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, Paul (1995). *Teoría de la interpretación. Discurso y excedente de sentido*. SXXI. Universidad Iberoamericana.
- Ricoeur, Paul (2000). *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. París. Éditions du Seuil.
- Ricoeur, Paul (2006). "Mémoire, Histoire, Oubli". *Esprit*, núm. 323. Març-abril de 2006.

- Riquer, Borja de (dir.) (1998). *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. Volum 11: De la dictadura a la democràcia (1960-1980)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Riquer, Borja de i Culla, Joan B. (1989). *El franquisme i la transició democràtica: 1939-1988*. Barcelona: Edicions 62.
- Roca, José M. (1996). "L'esquerra marxista radical davant el canvi de règim i el procés constituent. *L'Avenç*, núm. 207. Octubre. Pàg. 16-22.
- Roca, José M. (1998) "20è aniversari de la Constitució. Peculiaritats del darrer procés constituent." *L'Avenç*, 231. Pàg. 8-13.
- Rodríguez, Jordi (2004). "Los periódicos de la ultraderecha en la campaña del referéndum constitucional de 1978". *VII Congreso de l'Associació d'Historiadors de la Comunicació. 25 anys de llibertat d'expressió. Barcelona, 18-19 de novembre de 2004*.
- Rousseau, Jean-Jacques (1985 [1789]). *Confessions*. Edicions 62 i "la Caixa".
- Rovira, Marta (2005) "La memòria de la transició, una herència del franquisme?" *Congrés La transició de la dictadura franquista a la democràcia. Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*. CEFID
- Rovira, Marta (2006) (2006) "La representació simbòlica del passat nacional". *Història, memòria i identitat. IDEES. Revista de Temes Contemporanis*. Núm. 28/29.
- Rovira, Marta i Vázquez, Félix (coord.) (2004). *Polítiques de la memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic-Els Juliols. Barcelona.
- Santiago, Javier de (1992). *El léxico político de la transición española*. Universidad de Salamanca.
- Sarlo, Beatriz (1995), "Història, política i ficció: narració del poder i institució de la memòria" a Àngel San Martín (ed.), *Cap a una nova cultura*. Ajuntament de Gandia. Universitat de València.
- Segura, Antoni (1999). "L'Estatut i la reorganització autonòmica de l'estat: el context històric." *IDEES. Revista de Temes Contemporanis*, 4.
- Silver, Philip W. (1987), *Nacionalismos y Transición. Euskadi, Catalunya, España*. Editorial Txertoa.
- Sinova, Justino (1984) *Historia de la transición: 10 años que cambiaron España : 1973-1983*. Col·lecció del Semanal de *Diario 16*.
- Sobrequés, Jaume (1988). *El restabliment de la Generalitat i el retorn del president Tarradellas*. Barcelona: Barcanova.
- Solé Tura, Jordi (1985). *Nacionalidades y nacionalismos en España: autonomías, federalismo, autodeterminación*. Madrid: Alianza.

- Somoano, Julio (2003). *¿Qué ha pasado con la Constitución? Hablan los padres de la Carta Magna*. Madrid: Maeva.
- Soto, Álvaro (1998). *La transición a la democracia*. España 1975-1982. Madrid: Alianza Editorial.
- Soto, Álvaro (2005). *¿Atado y bien atado? Institucionalización y crisis del franquismo*. Madrid, Ed. Biblioteca Nueva.
- Spitzer, Alan B. (1996), *Historical Truth and lies about the Past. Reflections on Dewey, Dreyfus, de Mand and Reagan*. The University of North Carolina Press.
- Strubell, Toni (1997), *El cansament del catalanisme*. La Campana.
- Tadié, Jean-Yves i Marc (1999). *Le sens de la mémoire*. Paris: Gallimard.
- Taylor, C., "Interpretation and the sciences of man". A C. Taylor, *Philosophy and the Human Sciences. Philosophical Papers*, 2. Cambridge, CUP, 1971.
- Tezanos, José Félix (1989). *La Transición democrática española*. Madrid : Sistema, DL
- Todorov, Tzvetan (2000) [1995], *Los abusos de la memoria*. Paidós Asterisco, 3.
- Torner, Carles (2002), *Shoa. Una pedagogia de la memòria*. Proa.
- Torres, Santiago (2004). *Víctimas de la Transició*, dins de Rovira i Vázquez. *Polítiques de la memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic-Juliols UB.
- Tuñón de Lara, Manuel (1992), *Transición y democracia. 1975-1985*. Madrid: Editorial Labor.
- Tusell, Javier (1991). *La transición española a la democracia*. Madrid: Historia 16.
- Tusell, Javier (1995). *Juan Carlos I la restauración de la democracia*. Madrid: Temas de Hoy.
- Tusell, Javier (2000). *Fotobiografía de Juan Carlos I*. Barcelona: Planeta.
- Tusell, Javier; Soto, Álvaro (eds.) (1996). *Historia de la transición (1975-1986)*. Madrid: Alianza Editorial.
- Van Dijk, T.A. (1997a) *Discourse as Structure and Process. A multidisciplinary Introduction* (vol. 2). London: Sage
- Van Dijk, T.A. (1997b) *Discourse as Social Interaction. A multidisciplinary Introduction* (vol.2). London: Sage
- Vázquez Montalbán, Manuel (1985). *Crónica Sentimental de la Transición*. Madrid: Editorial Planeta.
- Vázquez, Félix (2001), *La memoria como acción social. Relaciones, significados e imaginario*. Paidós.
- Viciano, Pau (1995). *La temptació de la memòria*. València: Edicions 3 i 4, sèrie «la unitat».

Vidal Beneyto, José (1981). *Diario de una ocasión perdida*. Barcelona: Kairós.

Vizcaíno Casas (1992), *1975, el año en que Franco murió*. Barcelona: Planeta.

Welleck, René (1991) *Los años de la Transición*. Madrid: Editorial Gredos.

Ysàs, Pere (ed.). (1997). *La transició a Catalunya i Espanya*. Barcelona: Fundació Doctor Lluís Vila d'Abadal.

Zambrana, Joan (2000), *La alternativa libertaria. Catalunya 1976-79*. Edicions fet a mà. Badalona.

9. Memòries i autobiografies que tracten la Transició

Ordenades per autor:

Autor	Any	Títol	Editorial
Almunia, Joaquín	2001	<i>Memorias políticas</i>	Aguilar
Álvarez de Miranda, Fernando	1979	<i>Al servicio de la democracia</i>	UCD
Álvarez de Miranda, Fernando	1985	<i>Del "contubernio" al consenso</i>	Barcelona: Planeta
Areilza, José María	1985	<i>Crónica de libertad. 1965-1975</i>	Planeta
Areilza, José María	1983	<i>Cuadernos de la Transición</i>	Planeta
Areilza, José María	1977	<i>Diario de un ministro de la monarquía</i>	Planeta
Areilza, José María	1984	<i>Memorias exteriores</i>	Planeta
Areilza, José María	1993	<i>A lo largo del siglo. 1909-1991</i>	Planeta
Armada, Alfonso	1983	<i>Al servicio de la Corona</i>	Planeta
Artís Gener, Avel·lí	1990	<i>Veure i viure (4 volums)</i>	Pòrtic
Arzalluz, Xabier	1986	<i>Entre el Estado y la libertad</i>	Iparraguirre
Arzalluz, Xabier; Ortiz, Javier	2005	<i>Así fue</i>	Foca Ediciones y Distribuciones Generales S.L.
Attard, Emilio	2003	<i>La constitución por dentro : educaciones del proceso constituyente, valores, derechos y libertades</i>	Ayuntamiento de Valencia = Ajuntament de Valencia
Attard, Emilio	1994	<i>Mi razón política</i>	Rocafort . Attard Alonso, Emilio
Azcárate, Manuel	1998	<i>Luchas y transiciones</i>	Aguilar
Balletbó, Anna	2004	<i>Una mujer en la Transición : confesiones en la trastienda</i>	Barcelona . Flor de Viento Ediciones
Bandrés, Juan María	1998	<i>Memorias para la paz</i>	HMR
Barral, Carlos	1982	<i>Memorias</i>	Alianza
Barral, Carlos	1989	<i>Los Diarios. 1957-1989</i>	Anaya-Muchnik
Barral, Carlos	1978	<i>Los años sin excusa</i>	Plaza & Janés
Barral, Carlos	1975	<i>Años de penitencia</i>	Alianza
Barral, Carlos	1988	<i>Cuando las horas veloces</i>	Tusquets
Benet, Josep	1981	<i>Fets i personatges</i>	Publicacions Abadia Montserrat
Benet, Josep	2003	<i>Escrits en defensa pròpia</i>	Edicions Proa
Bohigas, Oriol	1989	<i>Combat d'incerteses. Dietari de records</i>	Edicions 62
Bohigas, Oriol	1996	<i>Entusiasmos compartidos y batallas sin cuartel. Dietario de recuerdos II</i>	Anagrama
Brotos, Mario	1995	<i>Retazos de una época de inquietudes</i>	Autor-editor
Brú i Sans, Josep	2002	<i>El que em va tocar viure</i>	Arola Editors
Busquets, Julio	1999	<i>Militares y demócratas. Memorias de un fundador de la UMD y diputado socialista</i>	Plaza & Janés
Bustelo, Francisco	1996	<i>La izquierda imperfecta : memoria de un político frustrado</i>	Barcelona . Editorial Planeta
Calvo Sotelo, Leopoldo	1990	<i>Memoria viva de la Transición</i>	Plaza & Janés
Calvo Sotelo, Leopoldo	1999	<i>Papeles de un cesante : la política desde la barrera</i>	Galaxia Gutenberg
Camacho, Marcelino	1990	<i>Confieso que he luchado</i>	Temas de Hoy

Autor	Any	Títol	Editorial
Candel, Francesc	1979	<i>Un charnego en el senado</i>	
Candel, Francesc	2006	<i>Primera història, primera memòria</i>	Edicions 62
Candel, Francesc	1992	<i>Crònica sentimental, informal i incompleta (1936-1986)</i>	Llibres de l'Índex
Candel, Paco; Vila i Casas, Enric	1996	<i>Memòries d'un burgès i d'un proletari. De la república al 23-F (1931-1981)</i>	Columna
Carrillo, Santiago	1996	<i>Juez y parte de 15 retratos españoles</i>	Plaza & Janés
Carrillo, Santiago	1996	<i>Un joven del 36</i>	Planeta
Carrillo, Santiago	1995	<i>La gran Transición</i>	Planeta
Carrillo, Santiago	1996	<i>Memorias</i>	Planeta
Carrillo, Santiago	1983	<i>Memoria de la Transición</i>	Barcelona: Grijalbo
Carrillo, Santiago	1978	<i>El año de la Constitución</i>	Crítica- Grijalbo Mondadori
Carrillo, Santiago	1987	<i>El año de la peluca</i>	Ediciones B
Castellano, Pablo	1994	<i>Yo sí me acuerdo</i>	Temas de Hoy
Castellet, Josep Maria	1988	<i>Els escenaris de la memòria</i>	Edicions 62
Colomines, Joan	1999	<i>El compromís de viure. Apunts de memòria</i>	Columna
Conde, Pedro	1996	<i>Testimonio y desencanto</i>	Tarfe
Cristòfol Ricart, Enric	1995	<i>Memòries</i>	Parsifal
Enrique y Tarancón, Vicente	1997	<i>Confesiones</i>	Círculo de Lectores
Espar i Ticó, Josep	1994	<i>Amb C de Catalunya, memòries d'una...</i>	Edicions 62
Falcón, Irene	1996	<i>Asalto a los cielos. Mi vida junto a la Pasionaria</i>	Temas de Hoy
Falcón, Lidia	1999	<i>Memorias políticas (1959-1999)</i>	Planeta
Farreras, Francesc	1994	<i>Gosar no mentir memòries</i>	Edicions 62
Fernández Cuesta, Raimundo	1985	<i>Testimonios, recuerdos y reflexiones</i>	DYRSA
Fernández de la Mora, Gonzalo	1995	<i>Río arriba</i>	Planeta
Fernández-Miranda, P. y A.	1995	<i>Lo que el Rey me ha pedido</i>	Barcelona: Plaza & Janés
Flórez Valero, José Antonio	1988	<i>Yo, Cándido</i>	Plaza & Janés
Fraga Iribarne, Manuel	1987	<i>En busca del tiempo servido</i>	Planeta
Fraga Iribarne, Manuel	1983	<i>Memoria breve de una vida pública</i>	Planeta
Fuente, Licinio de la	1997	<i>Valió la pena</i>	Fénix
Gabilondo, Iñaki	2005	<i>Iñaki Gabilondo, testigo de la historia</i>	Madrid . Aguilar
Galí, Raimon	2004	<i>Memòries</i>	Proa
García Escudero, José María	1995	<i>Mis siete vidas</i>	Planeta
García Escudero, José María	1978	<i>Primera apertura: diario de un director general</i>	Barcelona: Planeta
García Trevijano, Antonio	1977	<i>Mi intervención en Guinea</i>	Barcelona . Ediciones Dronte
Garrigues Díaz-Cañabate, Antonio	1978	<i>Diálogos conmigo mismo</i>	Planeta
Gil Robles, José María	1977	<i>Un final de jornada (1975-1977)</i>	Madrid : Pablo Beltrán de Heredia
Girón de Velasco, José Antonio	1994	<i>Si la memoria no me falla</i>	Planeta

Autor	Any	Títol	Editorial
Gomis, Joan	1994	<i>Memòries cíviques</i>	La Campana
Gomis, Llorenç	1996	<i>De memòria</i>	Edicions 62
González de Vega, Javier	1996	<i>A la sombra de Adolfo Suárez</i>	Plaza & Janés
González Ruano, César	1979	<i>Mi medio siglo se confiesa a medias</i>	Giner
González Ruiz, José María	1995	<i>Memorias de un cura. Antes de Franco, con Franco y después de Franco</i>	Miramar
Gutiérrez Mellado, Manuel	1981	<i>Al servicio de la Corona (palabras de un militar)</i>	Ibérico Europea
Gutiérrez Mellado, Manuel	1983	<i>Un soldado de España. Conversaciones con Jesús Picaporte</i>	Argos Vergara
Herrero de Miñón, Miguel	1993	<i>Memorias de estío</i>	Temas de Hoy
Ibáñez Escofet, Manuel	1990	<i>La memòria és un gran cementiri</i>	Edicions 62
Ibárruri Gómez, Dolores	1977	<i>Ultimas conversaciones con la Pasionaria (Jaime Camino)</i>	Barcelona . Dopesa
Ibárruri Gómez, Dolores	1992	<i>El único camino</i>	Madrid . Editorial Castalia
Ibárruri Gómez, Dolores	1985	<i>Memorias de Dolores Ibárruri</i>	Barcelona: Planeta
Idígoras, Jon	2000	<i>El hijo de Juanita Gerrickabeitia</i>	Tafalla . Txalaparta Argitaletxea
Iglesias González, María Antonia	2006	<i>Al servicio del Estado</i>	Madrid . Aguilar
Izquierdo Ferigèela, Antonio	1981	<i>Yo, testigo de cargo</i>	Barcelona . Editorial Planeta
Laín Entralgo, Pedro	1976	<i>Descargo de conciencia</i>	
López Bulla, José Luis	1997	<i>Cuando hice las maletas. Un paseo por el ayer</i>	Península
López Raimundo, Gregorio	1995	<i>Primera clandestinidad. Segunda parte</i>	Barcelona . Editorial Empuries
López Raimundo, Gregorio	1993	<i>Primera clandestinidad</i>	Barcelona . Editorial Empuries
López Raimundo, Gregorio	2006	<i>Para la historia del PSUC : la salida a la superficie y la conquista de la democracia</i>	Barcelona . Ediciones Península
López Rodó, Laureano	1992	<i>Memorias:(III) El principio del fin</i>	Actualidad y Libros
López Rodó, Laureano	1993	<i>Memorias:(IV) Claves de la Transición</i>	Plaza & Janés
López Rodó, Laureano	1976	<i>La larga marcha hacia la Monarquía</i>	Noguer
López Rodó, Laureano	1987	<i>Testimonio de una política de estado</i>	Barcelona . Editorial Planeta
López Rodó, Laureano	1990	<i>Memorias (I)</i>	Plaza & Janés
López Rodó, Laureano	1990	<i>Memorias:(II) Años decisivos</i>	Barcelona: Plaza & Janés / Cambio 16
Manent i Cisa, Marià	1995	<i>Dietari dispers (1918-1984)</i>	Edicions 62
Marquès, Josep Vicent	1999	<i>Tots els colors del roig</i>	Tres i Quatre
Martín Villa, Rodolfo	1995	<i>Al servicio del Estado</i>	Planeta

Autor	Any	Títol	Editorial
Martín, José Luis	1993	<i>Los días contados</i>	Plaza & Janés
Martínez Inglés, Amadeo	1994	<i>La Transición vigilada. Del sábado santo "rojo" al 23-F</i>	Temas de Hoy, Madrid
Mayayo, Andreu	2002	<i>La ruptura catalana</i>	Editorial Afers
Melià Pericàs, Josep	1975	<i>El largo camino hacia la apertura</i>	Ropesa
Merino, Julio	2006	<i>Jaque a España : memorias de la Transición</i>	Molins De Rey. Ediciones Nueva República
Moa Rodríguez, Pío	1982	<i>De un tiempo y de un país</i>	
Morán, Fernando	2002	<i>Palimpsesto a modo de memorias</i>	Pozuelo de Alarcón . Espasa-Calpe
Morán, Fernando	1995	<i>Bloc de notas, análisis, esperanzas y nostalgias</i>	
Moreta, Marcel·lí	2001	<i>Memòries d'un catalanista. 50 anys de vida política a Catalunya (1932-1982)</i>	Pagès editors
Montoro, Raúl	2001	<i>Atando cabos. Memorias de un conspirador moderado</i>	Madrid . Taurus
Música Herzog, Enrique	1986	<i>Itinerario hacia la libertad</i>	Plaza & Janés
Navarro, Julia	1995	<i>Nosotros, la Transición...</i>	Temas de Hoy
Núñez, Miguel	2002	<i>La revolución y el deseo. Memorias</i>	Península / Altaya
Obiols, Raimon	1996	<i>El suc dels dies. Un dietari</i>	Columna
Oliart, Alberto	1998	<i>Contra el olvido</i>	Tusquets Editores
Olivares Cantero, Ángel	1992	<i>Memorias de un militante</i>	Autor-editor
Onaindia, Mario	2001	<i>El precio de la libertad (1948-1977)</i>	Pozuelo de Alarcón . Espasa-Calpe
Ortínez, Manuel	1993	<i>Una vida entre burguesos</i>	Edicions 62
Osorio, Alfonso	1976	<i>Una trayectoria política</i>	Org. Of. Adm.
Osorio, Alfonso	1980	<i>Trayectoria política de un ministro de la Corona</i>	Planeta
Papell, Antonio	1991	<i>Conversaciones con Luis Yáñez</i>	Plaza & Janés
Peces Barba, Gregorio	1996	<i>La democracia en España. Experiencias y reflexiones</i>	Temas de Hoy
Pernau, Josep	2004	<i>Memòries: d'Arbeca a l'opus mei</i>	La Campanya
Pernau, Josep	1994	<i>De Campdevàrol a Laos. Memòries d'un català funcionari internacional</i>	Pòrtic
Pi-Sunyer, Pere	1992	<i>De vell i del nou. Memòries</i>	Edicions 62
Porta, Jordi	1997	<i>Anys de referència</i>	Columna
Prenafeta, Lluís	1999	<i>L'ombra del poder</i>	Planeta
Primo de Rivera, Pilar	1983	<i>Recuerdos de una vida</i>	DYRSA
Reventós, Joan	1992	<i>Missió a París. Memòries d'un...</i>	Edicions 62
Ridruejo, Dionisio	1976	<i>Casi unas memorias</i>	Planeta
Roa Ventura, Agustín	1978	<i>Agonía y muerte del franquismo. Una memoria</i>	Barral, Editores, 1ª, Barcelona
ROMERO, Emilio	1986	<i>Papeles reservados I i II</i>	Barcelona: Plaza & Janés
Sainz Rodríguez, Pedro	1978	<i>Testimonios y recuerdos</i>	Planeta
Sánchez Montero, Simón	1997	<i>Camino de libertad</i>	Temas de Hoy
Sánchez Terán, Salvador	1988	<i>De Franco a la Generalitat</i>	Planeta
Sartorius, Nicolás	2002	<i>La memoria insumisa : sobre la dictadura de Franco</i>	Barcelona . Editorial Crítica

Autor	Any	Títol	Editorial
Satrústegui, Joaquín	1993	<i>Cuando la Transición se hizo posible. El "contubernio" de Múnich</i>	Tecnos
Semprún, Jorge	1993	<i>Federico Sánchez se despide de ustedes</i>	Planeta
Semprún, Jorge	1978	<i>Autobiografía de Federico Sánchez</i>	Planeta
Semprún, Jorge	1978	<i>Adiós, luz de veranos</i>	Tusquets
Serrano Súñer, Ramón	1977	<i>Entre el silencio y la propaganda. La Historia como fue. Memorias</i>	Planeta
Silva Muñoz, Federico	1993	<i>Memorias políticas</i>	Barcelona: Planeta
Sobrequés, Jaume	1984	<i>Fulls culturals d'un dietari polític</i>	Laertes
Solé Barberá, Josep	1977	<i>La fundació del PSUC</i>	Edicions 62
Solé Tura, Jordi	1999	<i>Una història optimista</i>	Edicions 62
Subirats Piñana, Josep	1991	<i>La Transició des del Senat</i>	La Llar del Llibre
Tarradellas, Josep	1990	<i>Ja sóc aquí</i>	Planeta
Tierno Galván, Enrique	1982	<i>Cabos sueltos</i>	Bruguera
Torres, Víctor	1994	<i>Memòries polítiques i familiars</i>	Pagès editors
Umbral, Francisco	1972	<i>Memorias de un niño de derechas</i>	Destino
Utrera, Federico	1998	<i>Memorias de Colombine</i>	HMR
Vaca de Osma, José Antonio	1987	<i>Paisajes con Franco al fondo</i>	Plaza & Janés
Valladares, Armando	1985	<i>Contra toda esperanza</i>	Plaza & Janés
Vestrynge, Jorge	1999	<i>Memorias de un maldito</i>	Grijalbo
Villalonga, José-Luis de	1995	<i>Encuentros y encontronazos</i>	El País-Aguilar
Xirinacs, Lluís Maria	1976	<i>Entro en el gran buit. Diari de presó (2)</i>	Nova Terra
Xirinacs, Lluís Maria	1997	<i>La traició dels líders III</i>	Llibres del segle
Xirinacs, Lluís Maria	1976	<i>Diari de presó</i>	Nova Terra

Ordenades per any:

Autor	Any	Títol	Editorial
Umbral, Francisco	1972	<i>Memorias de un niño de derechas</i>	Destino
Barral, Carlos	1975	<i>Años de penitencia</i>	Alianza
Melià Pericàs, Josep	1975	<i>El largo camino hacia la apertura</i>	Ropesa
Osorio, Alfonso	1976	<i>Una trayectoria política</i>	Org. Of. Adm.
Lain Entralgo, Pedro	1976	<i>Descargo de conciencia</i>	
Ridruejo, Dionisio	1976	<i>Casi unas memorias</i>	Planeta
Xirinacs, Lluís Maria	1976	<i>Entro en el gran buit. Diari de presó (2)</i>	Nova Terra
Xirinacs, Lluís Maria	1976	<i>Diari de presó</i>	Nova Terra
López Rodó, Laureano	1976	<i>La larga marcha hacia la Monarquía</i>	Noguer
Serrano Súñer, Ramón	1977	<i>Entre el silencio y la propaganda. La Historia como fue. Memorias</i>	Planeta
Solé Barberá, Josep	1977	<i>La fundació del PSUC</i>	Edicions 62
Areilza, José María	1977	<i>Diario de un ministro de la monarquía</i>	Planeta
Ibárruri Gómez, Dolores	1977	<i>Ultimas conversaciones con la Pasionaria (Jaime Camino)</i>	Barcelona . Dopesa
Gil Robles, José María	1977	<i>Un final de jornada (1975-1977)</i>	Madrid : Pablo Beltrán de Heredia
García Trevijano, Antonio	1977	<i>Mi intervención en Guinea</i>	Barcelona . Ediciones Dronte
Roa Ventura, Agustín	1978	<i>Agonía y muerte del franquismo. Una memoria</i>	Barral, Editores, 1ª, Barcelona
Carrillo, Santiago	1978	<i>El año de la Constitución</i>	Crítica- Grijalbo Mondadori
García Escudero, José María	1978	<i>Primera apertura: diario de un director general</i>	Barcelona: Planeta
Garrigues Díaz-Cañabate, Antonio	1978	<i>Diálogos conmigo mismo</i>	Planeta
Semprún, Jorge	1978	<i>Adiós, luz de veranos</i>	Tusquets
Sainz Rodríguez, Pedro	1978	<i>Testimonios y recuerdos</i>	Planeta
Barral, Carlos	1978	<i>Los años sin excusa</i>	Plaza & Janés
Semprún, Jorge	1978	<i>Autobiografía de Federico Sánchez</i>	Planeta
Candel, Francesc	1979	<i>Un charnego en el senado</i>	
González Ruano, César	1979	<i>Mi medio siglo se confiesa a medias</i>	Giner
Álvarez de Miranda, Fernando	1979	<i>Al servicio de la democracia</i>	UCD
Osorio, Alfonso	1980	<i>Trayectoria política de un ministro de la Corona</i>	Planeta
Benet, Josep	1981	<i>Fets i personatges</i>	Publicacions Abadia Montserrat
Gutiérrez Mellado, Manuel	1981	<i>Al servicio de la Corona (palabras de un militar)</i>	Ibérico Europea
Izquierdo Ferigèela, Antonio	1981	<i>Yo, testigo de cargo</i>	Barcelona . Editorial Planeta
Barral, Carlos	1982	<i>Memorias</i>	Alianza
Moa Rodríguez, Pío	1982	<i>De un tiempo y de un país</i>	
Tierno Galván, Enrique	1982	<i>Cabos sueltos</i>	Bruguera
Fraga Iribarne, Manuel	1983	<i>Memoria breve de una vida pública</i>	Planeta

Autor	Any	Títol	Editorial
Gutiérrez Mellado, Manuel	1983	<i>Un soldado de España. Conversaciones con Jesús Picaporte</i>	Argos Vergara
Primo de Rivera, Pilar	1983	<i>Recuerdos de una vida</i>	DYRSA
Carrillo, Santiago	1983	<i>Memoria de la Transición</i>	Barcelona: Grijalbo
Armada, Alfonso	1983	<i>Al servicio de la Corona</i>	Planeta
Areilza, José María	1983	<i>Cuadernos de la Transición</i>	Planeta
Sobrequés, Jaume	1984	<i>Fulls culturals d'un dietari polític</i>	Laertes
Areilza, José María	1984	<i>Memorias exteriores</i>	Planeta
Ibárruri Gómez, Dolores	1985	<i>Memorias de Dolores Ibárruri</i>	Barcelona: Planeta
Areilza, José María	1985	<i>Crónica de libertad. 1965-1975</i>	Planeta
Álvarez de Miranda, Fernando	1985	<i>Del "contubernio" al consenso</i>	Barcelona: Planeta
Valladares, Armando	1985	<i>Contra toda esperanza</i>	Plaza & Janés
Fernández Cuesta, Raimundo	1985	<i>Testimonios, recuerdos y reflexiones</i>	DYRSA
Arzalluz, Xabier	1986	<i>Entre el Estado y la libertad</i>	Iparraguirre
ROMERO, Emilio	1986	<i>Papeles reservados I i II</i>	Barcelona: Plaza & Janés
Música Herzog, Enrique	1986	<i>Itinerario hacia la libertad</i>	Plaza & Janés
López Rodó, Laureano	1987	<i>Testimonio de una política de estado</i>	Barcelona . Editorial Planeta
Carrillo, Santiago	1987	<i>El año de la peluca</i>	Ediciones B
Fraga Iribarne, Manuel	1987	<i>En busca del tiempo servido</i>	Planeta
Vaca de Osma, José Antonio	1987	<i>Paisajes con Franco al fondo</i>	Plaza & Janés
Castellet, Josep Maria	1988	<i>Els escenaris de la memòria</i>	Edicions 62
Flórez Valero, José Antonio	1988	<i>Yo, Cándido</i>	Plaza & Janés
Sánchez Terán, Salvador	1988	<i>De Franco a la Generalitat</i>	Planeta
Barral, Carlos	1988	<i>Cuando las horas veloces</i>	Tusquets
Bohigas, Oriol	1989	<i>Combat d'incerteses. Dietari de records</i>	Edicions 62
Barral, Carlos	1989	<i>Los Diarios. 1957-1989</i>	Anaya-Muchnik
Calvo Sotelo, Leopoldo	1990	<i>Memoria viva de la Transición</i>	Plaza & Janés
López Rodó, Laureano	1990	<i>Memorias (I)</i>	Plaza & Janés
López Rodó, Laureano	1990	<i>Memorias:(II) Años decisivos</i>	Barcelona: Plaza & Janés / Cambio 16
Camacho, Marcelino	1990	<i>Confieso que he luchado</i>	Temas de Hoy
Tarradellas, Josep	1990	<i>Ja sóc aquí</i>	Planeta
Artís Gener, Avel·lí	1990	<i>Veure i viure (4 volums)</i>	Pòrtic
Ibáñez Escofet, Manuel	1990	<i>La memòria és un gran cementiri</i>	Edicions 62
Papell, Antonio	1991	<i>Conversaciones con Luis Yáñez</i>	Plaza & Janés
Subirats Piñana, Josep	1991	<i>La Transició des del Senat</i>	La Llar del Llibre
Candel, Francesc	1992	<i>Crònica sentimental, informal i incompleta (1936-</i>	Llibres de l'Índex

Autor	Any	Títol	Editorial
		1986)	
Pi-Sunyer, Pere	1992	<i>De vell i del nou. Memòries</i>	Edicions 62
Ibárruri Gómez, Dolores	1992	<i>El único camino</i>	Madrid . Editorial Castalia
Olivares Cantero, Ángel	1992	<i>Memorias de un militante</i>	Autor-editor
Reventós, Joan	1992	<i>Missió a París. Memòries d'un...</i>	Edicions 62
López Rodó, Laureano	1992	<i>Memorias:(III) El principio del fin</i>	Actualidad y Libros
López Rodó, Laureano	1993	<i>Memorias:(IV) Claves de la Transición</i>	Plaza & Janés
Herrero de Miñón, Miguel	1993	<i>Memorias de estío</i>	Temas de Hoy
Satrústegui, Joaquín	1993	<i>Cuando la Transición se hizo posible. El "contubernio" de Múnich</i>	Tecnos
López Raimundo, Gregorio	1993	<i>Primera clandestinidad</i>	Barcelona . Editorial Empuries
Semprún, Jorge	1993	<i>Federico Sánchez se despide de ustedes</i>	Planeta
Areilza, José María	1993	<i>A lo largo del siglo. 1909-1991</i>	Planeta
Ortínez, Manuel	1993	<i>Una vida entre burguesos</i>	Edicions 62
Martín, José Luis	1993	<i>Los días contados</i>	Plaza & Janés
Silva Muñoz, Federico	1993	<i>Memorias políticas</i>	Barcelona: Planeta
Farreras, Francesc	1994	<i>Gosar no mentir memòries</i>	Edicions 62
Attard, Emilio	1994	<i>Mi razón política</i>	Rocafort . Attard Alonso, Emilio
Martínez Inglés, Amadeo	1994	<i>La Transición vigilada. Del sábado santo "rojo" al 23-F</i>	Temas de Hoy, Madrid
Castellano, Pablo	1994	<i>Yo sí me acuerdo</i>	Temas de Hoy
Girón de Velasco, José Antonio	1994	<i>Si la memoria no me falla</i>	Planeta
Espar i Ticó, Josep	1994	<i>Amb C de Catalunya, memòries d'una...</i>	Edicions 62
Gomis, Joan	1994	<i>Memòries cíviques</i>	La Campana
Pernau, Josep	1994	<i>De Campdevàrol a Laos. Memòries d'un català funcionari internacional</i>	Pòrtic
Torres, Víctor	1994	<i>Memòries polítiques i familiars</i>	Pagès editors
Brotos, Mario	1995	<i>Retazos de una época de inquietudes</i>	Autor-editor
Carrillo, Santiago	1995	<i>La gran Transición</i>	Planeta
Fernández de la Mora, Gonzalo	1995	<i>Río arriba</i>	Planeta
López Raimundo, Gregorio	1995	<i>Primera clandestinidad. Segunda parte</i>	Barcelona . Editorial Empuries
Navarro, Julia	1995	<i>Nosotros, la Transición...</i>	Temas de Hoy
Morán, Fernando	1995	<i>Bloc de notas, análisis, esperanzas y nostalgias</i>	
Martín Villa, Rodolfo	1995	<i>Al servicio del Estado</i>	Planeta
Cristòfol Ricart, Enric	1995	<i>Memòries</i>	Parsifal
González Ruiz, José María	1995	<i>Memorias de un cura. Antes de Franco, con Franco y después de Franco</i>	Miramar
Villalonga, José-Luis de	1995	<i>Encuentros y encontronazos</i>	El País-Aguilar
Fernández-Miranda, P. y A.	1995	<i>Lo que el Rey me ha pedido</i>	Barcelona: Plaza & Janés

Autor	Any	Títol	Editorial
García Escudero, José María	1995	<i>Mis siete vidas</i>	Planeta
Manent i Cisa, Marià	1995	<i>Dietari dispers (1918-1984)</i>	Edicions 62
Bohigas, Oriol	1996	<i>Entusiasmos compartidos y batallas sin cuartel. Dietario de recuerdos II</i>	Anagrama
Carrillo, Santiago	1996	<i>Juez y parte de 15 retratos españoles</i>	Plaza & Janés
Conde, Pedro	1996	<i>Testimonio y desencanto</i>	Tarfe
Bustelo, Francisco	1996	<i>La izquierda imperfecta : memoria de un político frustrado</i>	Barcelona . Editorial Planeta
Peces Barba, Gregorio	1996	<i>La democracia en España. Experiencias y reflexiones</i>	Temas de Hoy
Gomis, Llorenç	1996	<i>De memòria</i>	Edicions 62
Carrillo, Santiago	1996	<i>Memorias</i>	Planeta
Obiols, Raimon	1996	<i>El suc dels dies. Un dietari</i>	Columna
González de Vega, Javier	1996	<i>A la sombra de Adolfo Suárez</i>	Plaza & Janés
Falcón, Irene	1996	<i>Asalto a los cielos. Mi vida junto a la Pasionaria</i>	Temas de Hoy
Carrillo, Santiago	1996	<i>Un joven del 36</i>	Planeta
Candel, Paco; Vila i Casas, Enric	1996	<i>Memòries d'un burgès i d'un proletari. De la república al 23-F (1931-1981)</i>	Columna
Sánchez Montero, Simón	1997	<i>Camino de libertad</i>	Temas de Hoy
López Bulla, José Luis	1997	<i>Cuando hice las maletas. Un paseo por el ayer</i>	Península
Xirinacs, Lluís Maria	1997	<i>La traició dels líders III</i>	Llibres del segle
Porta, Jordi	1997	<i>Anys de referència</i>	Columna
Enrique y Tarancón, Vicente	1997	<i>Confesiones</i>	Círculo de Lectores
Fuente, Licinio de la	1997	<i>Valió la pena</i>	Fénix
Utrera, Federico	1998	<i>Memorias de Colombine</i>	HMR
Bandrés, Juan María	1998	<i>Memorias para la paz</i>	HMR
Oliart, Alberto	1998	<i>Contra el olvido</i>	Tusquets Editores
Azcárate, Manuel	1998	<i>Luchas y transiciones</i>	Aguilar
Marquès, Josep Vicent	1999	<i>Tots els colors del roig</i>	Tres i Quatre
Vestrynge, Jorge	1999	<i>Memorias de un maldito</i>	Grijalbo
Solé Tura, Jordi	1999	<i>Una història optimista</i>	Edicions 62
Falcón, Lidia	1999	<i>Memorias políticas (1959-1999)</i>	Planeta
Colomines, Joan	1999	<i>El compromís de viure. Apunts de memòria</i>	Columna
Prenafeta, Lluís	1999	<i>L'ombra del poder</i>	Planeta
Calvo Sotelo, Leopoldo	1999	<i>Papeles de un cesante : la política desde la barrera</i>	Galaxia Gutemberg
Busquets, Julio	1999	<i>Militares y demócratas. Memorias de un fundador de la UMD y diputado socialista</i>	Plaza & Janés
Idígoras, Jon	2000	<i>El hijo de Juanita Gerrikabeitia</i>	Tafalla . Txalaparta Argitaletxea
Montoro, Raúl	2001	<i>Atando cabos. Memorias de un conspirador moderado</i>	Madrid . Taurus
Onaindia, Mario	2001	<i>El precio de la libertad (1948-1977)</i>	Pozuelo de Alarcón . Espasa-Calpe
Almunia, Joaquín	2001	<i>Memorias políticas</i>	Aguilar

Autor	Any	Títol	Editorial
Moreta, Marcel·lí	2001	<i>Memòries d'un catalanista. 50 anys de vida política a Catalunya (1932-1982)</i>	Pagès editors
Mayayo, Andreu	2002	<i>La ruptura catalana</i>	Editorial Afers
Brú i Sans, Josep	2002	<i>El que em va tocar viure</i>	Arola Editors
Núñez, Miguel	2002	<i>La revolución y el deseo. Memorias</i>	Península / Altaya
Sartorius, Nicolás	2002	<i>La memoria insumisa : sobre la dictadura de Franco</i>	Barcelona . Editorial Crítica
Morán, Fernando	2002	<i>Palimpsesto a modo de memorias</i>	Pozuelo de Alarcón . Espasa-Calpe
Attard, Emilio	2003	<i>La constitución por dentro : educaciones del proceso constituyente, valores, derechos y libertades</i>	Ayuntamiento de Valencia = Ajuntament de Valencia
Benet, Josep	2003	<i>Escrips en defensa pròpia</i>	Edicions Proa
Balletbó, Anna	2004	<i>Una mujer en la Transición : confesiones en la trastienda</i>	Barcelona . Flor de Viento Ediciones
Pernau, Josep	2004	<i>Memòries: d'Arbeca a l'opus mei</i>	La Campanya
Galí, Raimon	2004	<i>Memòries</i>	Proa
Gabilondo, Iñaki	2005	<i>Iñaki Gabilondo, testigo de la historia</i>	Madrid . Aguilar
Arzalluz, Xabier; Ortiz, Javier	2005	<i>Así fue</i>	Foca Ediciones y Distribuciones Generales S.L.
Merino, Julio	2006	<i>Jaque a España : memorias de la Transición</i>	Molins De Rey. Ediciones Nueva República
Candel, Francesc	2006	<i>Primera història, primera memòria</i>	Edicions 62
López Raimundo, Gregorio	2006	<i>Para la historia del PSUC : la salida a la superficie y la conquista de la democracia</i>	Barcelona . Ediciones Península

10. Taules i gràfiques

Gràfica 1. Evolució de la publicació de memòries al voltant de la Transició.....	171
Gràfica 2. Memòries personals, segons l'any de publicació i els autors	173
Taula 1. Títols referits explícitament a la Transició.....	177
Taula 3. Perfil de càrrecs que han tingut els autors de memòries personals sobre la Transició	191
Gràfica 3. Perfil dels càrrecs en relació a la centralitat de la política espanyola i catalana en la Transició	196
Taula 4. Categories d'anàlisi (famílies de codis).....	221
Taula 5. Detall de la codificació dels textos analitzats	223
Taula 6. Quantificació per autors dels codis analitzats	225